

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ВІСНИК

*студентського
наукового товариства*

Випуск 8

Ніжин
2012

УДК 378.0001-057.87

ББК 74.58.268я43

В53

**ВІСНИК
студентського наукового товариства**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 9 від 31.05.2012 р.

Редакційна колегія:

доктор фізико-математичних наук, професор *Мельничук О. В.*,
доктор філологічних наук, професор *Самойленко Г. В.*,
кандидат біологічних наук, професор *Марисова І. В.*,
доктор педагогічних наук, професор *Ростовський О. Я.*,
кандидат психологічних наук, професор *Папуча М. В.*,
кандидат історичних наук, доцент *Мицик Л. М.*

Відповідальний редактор: доктор фізико-математичних наук,
професор *Мельничук О. В.*

Комп'ютерна верстка, макетування: *Борщ О. В.*

*Матеріали надруковані в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат,
власних назв, посилань на джерела та інших відомостей відповідають автори
публікацій.*

Адреса редакційної колегії:

**вул. Кропив'янського, 2,
м. Ніжин Чернігівської обл.
Україна, 16600**

Підписано до друку
Гарнітура Arial
Замовлення №

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 46,70

Папір офсетний
Тираж 100 пр.

**Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4.**

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №2137 від 29.03.05 р.

© Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2012

УДК 636.082.22

ПОХОДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ПОРІД КІШОК

Гаврилей М.А., магістрантка природничо-географічного факультету

Науковий керівник: к.б.н., доц. Пасічник С.В., кафедра біології

Як свідчить аналіз дослідницьких матеріалів, ще у давнину кішки майже не відрізнялися між собою, але з поширенням їх по світу вони піддавалися мутаціям та змінам, що дозволяли їм пристосовуватися до нових умов. В результаті численних випадкових та спеціальних схрещувань цих прабатьків сучасних порід котів, а також ряду подальших пристосувальних змін, і з'явилися сучасні породи. Посприяло цьому і те, що в деяких випадках повна географічна ізоляція котів призводила до інтенсивного інбридинга, який закріплював певні генетичні характеристики тварини, роблячи усіх його нащадків схожими один на одного.

Наголосимо, що три мільйона років назад на Землі мешкали різні представники котячого племені, по сучасній класифікації відомі як великі кішки (*panthera*), малі (*felis*) і гепарди (*acinonux*). Відмітно, що всі ці представники сімейства котячих існують і понині, але саме ***Felis libyca*** вважається прародителем домашньої кішки. Це маленька дика короткошерста смугаста кішка, яка і сьогодні мешкає в Північній Африці і Азії. Саме мутації, що сталися в її генах, відповідальних за довжину і забарвлення шерсті, дали нам те різноманіття забарвлень, яким коти можуть похвалитися сьогодні. Дія цих мутацій замаскувала прояв коричневого смугастого малюнка теббі ***Felis libyca***: тобто досі кожна кішка насправді залишилася смугастою (ген, який відповідає за смугастість знаходиться у рецесивному стані), а усі інші гени забарвлення (домінантний стан) працюють на те, щоб замаскувати, приховати цю смугастість.

У нашій публікації ми здійснили спробу висвітлити походження сучасних порід кішок. Слід підкреслити, що з усіх видів хижих тварин можна виділити тільки два, які супроводжують людину усе життя, будучи його постійними супутниками, – це кішка та собака. Обидва ці види широко поширені по усьому світу, що є прямим наслідком розселення людини. Де б не подорожувала людина, кішка і собака завжди йдуть за нею. Зазвичай людина тримає кішку як свого домашнього улюбленця, іноді забуваючи про те, що вона може бути корисна на продуктових складах і фермах, що страждають від нашествия гризунів.

Слід констатувати, що походження домашньої кішки дуже добре вивчено. Вона пішла від складного виду *Felis silvestris* – *libyca*, що є групою невеликих кішок, які поширені переважно в Європі і на великих островах – Британії, Корсиці, Криті, Кіпрі, Сицилії Сардинії, на Близькому Сході і в Північній Африці. Цей

видовий комплекс складається з декількох видів, підвидів і рас, що мають однаковий фенотип, ідентичний каріотип і що схрещуються між собою, даючи фертильне потомство. Подібне явище унікальне, оскільки міжвидова гібридизація зустрічається в природі у край рідко.

Найважливішим чинником збереження і підтримки цілісності виду є ізоляція, наприклад географічна ізоляція не завжди є міцним бар'єром для міжвидової гібридизації. У цьому контексті слід наголосити на тому, що підтвердженням цього служать різні види кішок, які успішно схрещуються між собою і утворюють фертильних або стерильних гібридів.

У природі можна виділити два види, які виявляють близьку схожість з домашньою кішкою: *Felis silvestris* – кішка європейська дика і *Felis libyca* – африканська дика кішка. Фенотипно вони сильно розрізняються між собою. Африканська кішка значно більша, ніж європейська, гнучкіша, забарвлення її дещо світліше за звичайного агуті, а строкатий малюнок виражений слабкіше. Саме ці два види, а також види *F. chaus* – очеретяна кішка і *F. ornata* – степова кішка, фахівці розглядають як вірогідних диких предків домашньої кішки. Проте широко поширена теорія поліфілетичного походження домашньої кішки від чотирьох перелічених вище видів здається маловірогідною і піддана строгої критики Хеммером.

Згідно з його поглядами, домашня кішка пішла від *Felis libyca*. Іншим видом з усіх перерахованих, для якого існують підстави говорити про деякий вклад в історію походження домашньої кішки, можна рахувати *F. chaus*. Проведений Моррісоном-Скоттом в 1952 р. аналіз величезної кількості мумій кішок, виявлених в єгипетських пірамідах, підтвердив їх приналежність до виду *Felis libyca*, при цьому лише декілька екземплярів черепів належали *F. chaus*. Враховуючи такі одиничні знахідки, навряд чи можна робити висновок про те, що цей вид був одомашнений і також відіграв важливу роль в історії домашньої кішки.

Важко вказати точний час, коли кішка почала свій довгий шлях поряд з людиною. Можна припустити, що доместикація кішки відноситься до часу розквіту цивілізації на Близькому Сході. Ймовірно, це пов'язано з появою землеробства і будівництвом будинків, комор, зерносховищ. Це створило нове місце існування для мишей (*Mus musculus*), які в ній швидко і успішно розселилися. Про це свідчать численні знахідки кісток мишей і кішок в підвалах будинків в місцях археологі-

чних розкопок на Близькому Сході. Існує припущення про те, що, полюючи на мишей і невідступно йдучи за ними, кішка і зайняла свою нішу поряд з людиною тим паче, що він охоче захоплював це. Ситуація, що складалася таким чином, спричинила початок domestикації кішки.

У описаний період (2 тис. років до н.е.) єгиптяни вже були високорозвиненим народом, з прекрасними містами і релігією, що сформувалася. Згідно зі своїми релігійними переконаннями вони приписували різним тваринам божественну силу. Зокрема кіт асоціювався у них з богом Ра, а кішки – з богинею Баст. Вважаючись "святими" тваринами, кішки утримувалися в єгипетських храмах, втілюючи собою релігійний символ. Крім того, кішок розводили (головним чином для престижу) найвпливовіші люди Єгипту. Будучи дуже шанованими за життя, після смерті кішки поміщалися в спеціальні усипальні, розміри і пишність яких свідчили про міру поваги, якою кішка користувалася за життя.

Важливо зазначити, що в історії domestикації кішки виділяють три ключові етапи, пов'язаних з окремими подіями в історії цивілізації:

1) тривалий період сусідства людини і кішки, впродовж якого кішка жила поблизу житла людини і живилася дрібними гризунами (7000 – 2000 років до н.е.);

2) період зародження процесу domestикації, впродовж якого кішка стає культовою твариною (2000 – 1000 років до н.е.);

3) період переходу до повної domestикації, впродовж якого людина стала тримати кішку у себе удома (1000 років до н.е. – наші дні).

Для досягнення кішкою статевої зрілості і появи у неї потомства потрібно приблизно рік. Отже, за період domestикації декілька тисяч поколінь кішок змінили один одного. Це цілком достатній період для появи і накопичення змін в поведінці. Мабуть, котятча популяція була генетично дуже різноманітна, оскільки її члени могли адаптуватися до різних умов життя, у тому числі і до неволі. Вони змогли не лише вижити при близькому сусідстві з людиною, але і робити і виховувати котят в таких умовах. Найбільш, критичною в еволюційному плані була друга фаза процесу domestикації, коли кішки, ставши культовими тваринами, уперше були поміщені в неволю, причому невеликими групами. Селекція на стійкість найбільш ефективна у разі конкуренції між тваринами як усередині однієї групи, так і між різними групами.

Морфологічні зміни, досягнуті в ході domestикації, є комбінацією трьох процесів :

1) неотенія, при якій такі ювенільні характеристики, як низька агресивність, довірливість, весела вдача, зберігаються у тварини і в дорослому стані;

2) зменшення розмірів органів і зниження рівня гормонів стресу;

3) зменшення розмірів мозку, внаслідок чого тварина втрачає здатність адекватно реагувати на несприятливі умови.

Що стосується останнього процесу, то слід зауважити, що domestикація проходила б успішніше у тому випадку, якщо б кішки мали мозок незначних розмірів, що робило б їх податливішими до процесу domestикації. Крім того, Хеммер встановив що з усіх видів котятчих представників *Felis libusa* мали мозок найменших розмірів.

У цьому контексті порівняльний аналіз розмірів мозку у різних видів кішок в порівнянні з домашньою, проведений Хеммером, представляє особливий інтерес. Серед проаналізованих видів *Felis silvestris* мав найбільший мозок, за ним йдуть *F. ornata* і *F. libusa*. Об'єм котятчих черепів, виявлених в єгипетських пірамідах, порівняний з об'ємом черепа *F. libusa*. Котятчі черепи з колекції міст середньовічної Росії мають ще менші розміри. Розміри мозку деяких кішок на сьогодні коливаються від близьких до *F. libusa* до значно менших. Зменшення об'єму мозку за час domestикації склало в середньому 10 – 15 %. Згідно з поглядами деяких учених, редукція мозку виникла як відповідь на відбір що проводиться при domestикації [6, 21].

Вважається, що римляни завезли кішок в Європу із завойованого ними Єгипту. Кішка була відома в Італії в I ст. н.е., Швейцарії в II ст., у Британії в IV ст., в Німеччині в X ст. н.е., що ясно свідчить про постійну міграцію тварин через континент. Величезна популярність кішок за часів римлян, пізніше – в середні віки – помітно знизилася. Це було пов'язано з уявленням про кішку, як небезпечну диявольську істоту. Проте кішки вийшли відносно неушкодженими з цих подій.

Пізніше з'явився новий спосіб поширення кішок по земній кулі. Він пов'язаний з тим, що стало популярним брати з собою в подорож на борт корабля кішок як компаньонів, що скрашують монотонність подорожей, і як талісман, що оберігає від небезпеки. Таким чином людина допомагала кішці розселятися по Старому Світу. У XVIII – XIX ст. кішка була завезена в Північну і Південну Америку європейськими поселенцями, в Австралію і Нову Зеландію британськими колоністами.

У ході нашого дослідження ми також акцентували увагу на основоположниках нових порід, що існували з давніх давен.

Породо називають групу тварин одного вигляду, що тривало розводиться, з типовими або однаковими зовнішніми ознаками і особливостями поведінки, яка передається за схожих умов їх вмісту потомству, що відрізняє їх від тварин з індивідуальними ознаками і особливостями.

Щоб створити нові породи треба схрестити вже існуючі з урахуванням генетичної інформації або генетичного матеріалу, що несе організм кішки. До появи нових порід кішок (регдол, манчкін, сноу-шу, девон рекс та інші), які виникли не дуже давно (приблизно 200 – 300 років тому – наш час), вже існували деякі породи кішок, що жили окремо і мали своєрідний генетичний потенціал. Цей самий генетичний потенціал було використано для створення нових порід, що дало нам змогу милуватися сьогодні багатоманітністю порід кішок.

Породи кішок, які вважаються основниками сучасних порід:

- 1) турецька ангора;
- 2) абіссінські кішки;
- 3) домашня короткошерстна кішка;
- 4) європейська короткошерстна кішка;
- 5) меконзький бобтейл;
- 6) сіамська кішка;
- 7) бурма (бурманська кішка);
- 8) перси.

Турецька ангора – одна із самих старих порід кішок, що природно сформувалася на території сучас-

ної Туреччини й Ірану. Існує думка, що мутація, у результаті якої утворився ген довгої шерсті, відбулася саме в кішок Кавказького регіону і з'явилася причиною утворення ангорських кішок. Друга мутація, що утворила біле офарблення вовни, ще більш відокремилася і закріпила цю породу. Дала початок таким породам: німецький рекс, норвезька лісова кішка та ін.

Абіссінські кішки – також вважаються однією з найстаріших відомих порід кішок. Історія походження породи неясна і суперечлива. Найбільш популярна теорія про те, що Абіссинії – нащадки священних кішок стародавнього Єгипту, і що саме ця порода відображалася в скульптурах і фресках. За іншою версією, це одомашнені арабами дикі пустельні кішки південно-східній Азії. Дали початок таким породам: бенгальська, оцикет, сомалійська кішка, каліфорнійська сяюча кішка.

Домашня короткошерстна кішка – загальна назва безпородних котів на відміну від відомих порід. Вона існувала поряд з людиною із самого початку доместикації і вона брала участь у створенні нових сучасних порід кішок. Брала участь у створенні майже всіх порід кішок.

Європейська короткошерстна кішка – походження цієї породи досить суперечливе. За одними даними вона бере свій початок з часів поширення по Європі римських завойовників, за іншими – здавніх часів у усамітно розташованих селянських дворах. Дала початок таким породам: американська короткошерста, орієнтальна та ін.

Меконзький бобтейл – (стара назва "тайські бобтейли") – це одна з ожиліх легенд котячого світу. Історія їх походження свідчить що вони беруть свій початок із Древнього Сіаму. Брала участь у створенні безкущих кішок Азії – бобтейлів.

Сіамська кішка – є багато теорій походження сіамських котів. Наразі багато селекціонерів визнають, що вона виникла в стародавньому сіамському місті Аюда (Ayudha), заснованому в 1350 році. Дала початок таким породам: балінезійська, бірманська, можливо бурманська, орієнтальна, єгипетська мау, оцикет, каліфорнійська сяюча кішка, сноу-шу, тонкінська, пітерболд.

Бурма (бурманська кішка) – існує безліч легенд про походження бурманських кішок. Так само, як і сіамські коти, вони, очевидно, були храмовими тваринами в Стародавній Азії. Дала початок таким породам: бомбейська, регдол, тіфані, бурмила.

Перси – коріння персидських кішок вирушає до Персії (сучасний Іран). Брала участь у створенні таких порід: бірманська, британська короткошерста, пікфейс, регдол, тіфані, бурмила, екзотична короткошерста, богемський рекс, селкірк рекс та ін.

Неможливо не згадати про **безшерстих котів**, котрі були відомі ще з античності. Свої гени вони передали сучасним породам кішкам, як от сфінкси та іншим. Безшерстих котів включали в створення різних порід кішок.

На сучасному етапі багатьох вчених турбує питання: Звідки взялися нові породи? На яке вони отримують неоднозначну відповідь.

Впродовж останніх років, до вище вказаних порід, було додано багато нових. У послідах безпородних кішок іноді народжувалися котенята з незвичайними фізичними характеристиками, які люди намагалися

зберегти, хоча ці несподівані подарунки природи пояснювалися спонтанними генетичними мутаціями. Прикладами можуть послужити корніш-рекси з їх короткою м'якою хвилястою шерстю, яких уперше помітили в Англії в 50-х роках ХХст., і скотіш-фолди, що з'явилися на початку 60-х років. А також девон-рекси, сфінкси та інші породи [1, 54].

Людина також доклала руку до схрещування старих порід з метою отримати нові породи. Приміром, оцикет спочатку був отриманий шляхом симбіозу сіамської та абіссінської кішок. Проте оцикети відрізняються характерною, властивою тільки ним зовнішністю, і яскравою індивідуальністю, не схожою ні на одну з материнських порід. В той же час орієнтальна порода, що виникла шляхом схрещування сіамської з різними короткошерстними кішками залишилася ідентичною за фізичними характеристиками сіамському батьку, хоча може похвалитися багатшою палітрою забарвлень. Крім того, що із старих порід створювалася нова, бридери нерідко використовували чужий різновид кішок для збереження якої-небудь зникаючої породи. Особливо після Другої світової війни, коли розведення кішок в Європі було повністю призупинене і багато порід виявилися на межі зникнення. Для відновлення генофонду заводчикам доводилося вводити в розведення навіть безпородних тварин.

Цікаво відзначити, що офіційне відношення до метисів не таке позитивне. На те є поважна причина, але перед тим, як розповісти про неї, варто нагадати, що сьогодні при спаровуванні різних порід не завжди виходять метиси, якщо ці породи споріднені. Приміром, звівши перса і екзота, можна отримати послід і тих і тих; абіссин і сомалі дадуть подібний результат. Створення ж метисів з метою отримання іншого різновиду – процес трудомісткий і дуже складний, адже нова порода вважається такою, тільки якщо має серйозні відмінні риси, які виділяють її серед усіх інших котячих каст. Варто пам'ятати, що якщо розміри різних видів собак варіюють в діапазоні від чихуахуа до дога, а форма їх тіла взагалі кардинально відрізняється, то з кішками таких серйозних відмінностей немає. Усе зосереджено на поєднанні таких елементів, як забарвлення, малюнок і текстура шерсті, тип голови, форма очей і вух, довжина і форма тіла, довжина ніг і загальні пропорції.

Мало того, що добитися результату відмінних рис нової породи досить непросто, так ще необхідно, щоб він був закріплений на генному рівні і давав постійно однаковий результат. Додаткова складність полягає в тому, що будь-яка ознака батьків може бути успадкована, оскільки котеня завжди отримує випадковим чином половину спадкових характеристик від батька і половину від матері. Причому як якісних, так і шкідливих, і знати напевно, що вийде, – неможливо.

Добитися визнання нової породи також дуже непросто, адже фелінологічні організації з величезним скрипом приймають навіть інші забарвлення вже існуючих різновидів, не кажучи вже про визнання кардинально нових порід. В той же час ніхто не заважає схрестити які завгодно породи одні з одною просто для себе, не націлюючись на відкриття нової котячої касті. Але робити це краще з усвідомленням вірогідності негативних наслідків [3, 79].

Література

1. Борисевич В. Б., Галат В. Ф., Калиновський Г. М. Хвороби собак і кішок / Володимир Борисович Борисевич, Владислав Федорович Галат, Григорій Миколайович Калиновський та ін. / за ред. А. Й. Мазуркевича. – К.: Урожай, 1996. – С. 54-57.
2. Заведєя Т. Л. Сучасна енциклопедія любителя кішок : 1500 корисних порад фахівців / Тетяна Леонтівна Заведєя. – Донецьк : ТОВ ВКФ "БАО", 2004. – С. 12-36.
3. Малько Р. Мы с тобой одной крови ... / Ростислав Малько // Зоодруг. – 2010. – №5. – С. 78-79.
4. Медоуз Г., Флинт Э. Ваша кошка. Полное практическое руководство / Грэм Медоуз, Эльза Флинт / пер. с англ. В. Скоробогатова. – Харьков : Книжный клуб "Клуб Семейного досуга", 2007. – С. 149-185.
5. Мельников А. Разгадки сфинкса / Александр Мельников // Зоодруг. – 2010 г. – №3. – С. 30 –36.
6. О2 Брайен С., Робинсон Р., Графодатский А. С. Генетика кошки / Стефан О2 Брайен, Рональд Робинсон, Алексей Станиславович Графодатский. – Новосибирск : ВО "Наука", Сибирская изд. фирма, 1993. – С. 18 – 22.

УДК 551.582(477.51)

НЕБЕЗПЕЧНІ МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ЯВИЩА ТА ЇХ СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ В МІСТІ НІЖИНІ

Білан Ю.В., студентка IV курсу природничо-географічного факультету

Науковий керівник: к.геогр.н., доц. Остапчук В.В., кафедра географії

Протягом останніх десятиліть виявлені та підтверджені емпіричними даними значні зміни циркуляції атмосфери та клімату як в окремих районах планети, так і в цілому на ній. Про це свідчать і дані про збільшення кількості стихійних явищ, екстремальних температур, природних катаклізмів. Оскільки ці явища завдають не тільки великих матеріальних збитків, але є небезпечними для здоров'я та життя людини, вони потребують детального вивчення, аналізу та прогнозування, для того щоб зменшити наслідки їхнього впливу [2, 1].

Особливості географічного положення України та синоптичних процесів, що розвиваються на її території, створюють умови для частого виникнення небезпечних метеорологічних явищ та зумовлюють надзвичайну складність розподілу їх у просторі та часі [1].

За багаторічними даними, в Україні спостерігається дуже широкий спектр небезпечних метеорологічних явищ. Серед них найчастіше спостерігаються дуже сильні дощі та сильні зливи, снігопади та сніг з дощем, на які припадає майже 50% зафіксованих явищ, сильний вітер, шквали та смерчі (близько 20% явищ) та ожеледо-паморозеві явища, хуртовини, заморозки, град, тумани [4, 22].

Для холодного періоду характерні атмосферні явища, пов'язані з розвитком зимових синоптичних процесів, у тому числі аномальних. До них відносять різної інтенсивності хуртовини, снігопади, ожеледні утворення, морози, тумани. Ці явища спостерігаються щорічно, ймовірність їх виникнення досить висока (80–95 %) [3, 201].

У теплий період відмічається сильна спека, суховії, пилові бурі, надзвичайна пожежонебезпека, а також явища пов'язані з хмарами вертикального розвитку (інтенсивні дощі, грози, град, шквали, смерчі). Ці явища спостерігаються з тією чи іншою частотою та інтенсивністю на всій території України [3, 201].

З метою виявити та оцінити сучасні особливості проявів небезпечних атмосферних явищ в Ніжині, було проведено дослідження повторюваності таких небез-

печних метеорологічних явищ як туман, град, сильний вітер (>12 м/с) та сильний дощ. Для дослідження використано дані спостережень Ніжинської метеостанції, а саме кількість днів із зазначеними небезпечними метеорологічними явищами у Ніжині за період з 1970 по 2005 рік за кожну декаду місяця та за календарні сезони. Обробка емпіричних даних здійснювалася за допомогою статистичних методів, в процесі аналізу використовувався графічний метод.

З метою виявлення й аналізу динаміки повторюваності небезпечних метеорологічних явищ для кожного місяця проведено порівняльний аналіз відповідних показників за два періоди (1970-1987 рр. та 1988-2005 рр.). У даному дослідженні 1970-1987 рр. означимо попереднім періодом, а 1988-2005 рр. – сучасним.

Сучасні особливості повторюваності туманів протягом року простежуються на рис. 1.

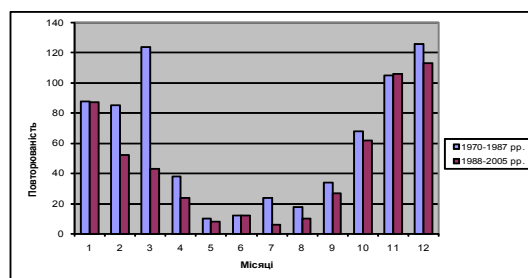

Рис. 1. Загальна місячна повторюваність днів з туманами за 1970-1987 рр. та 1988-2005 рр. в Ніжині

Найбільша повторюваність туманів спостерігається в холодний період – з жовтня по квітень (від 42 до 123 випадків за місяць). У теплий період повторюваність туманів є незначною – в середньому 10 днів. Але спостерігаються значні відмінності між попереднім і сучасним періодами. Протягом досліджуваного відрізка часу спостерігається чітка тенденція до

зменшення повторюваності туману у всі місяці, крім листопада. Ця відмінність гарно простежується на прикладі березня: повторюваність туману між двома періодами різниться на 82 дні, при помітній перевазі днів з туманами в 1970-1987 рр.

У Ніжині фіксуються значні відмінності у розподілі повторюваності за сезонами. Найбільша кількість днів з туманом фіксується взимку – в останній декаді сучасного періоду було зафіксовано 49 днів із туманною погодою. Найменша повторюваність туманів – влітку (в середньому 6 днів).

Особливості повторюваності граду протягом року можна прослідкувати на рис. 2.

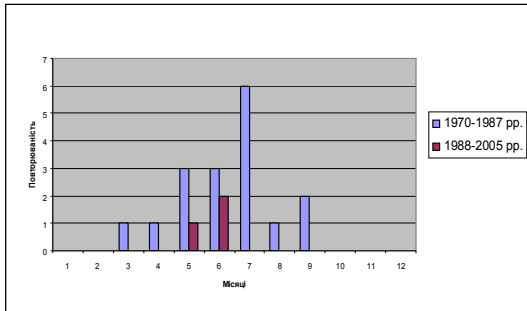

Рис. 2. Загальна місячна повторюваність днів із градом за 1970 – 1987 рр. та 1988 – 2005 рр. в Ніжині

Град випадає в основному в теплий період року. 3 жовтня по лютий випадків днів із градом зафіксовано не було. При цьому спостерігається така особливість: за сучасний період днів із градом майже не зафіксовано, тоді як за попередній період відзначалася максимальна кількість таких днів – 6. Ця тенденція простежується для всіх місяців, окрім травня і червня, коли 1988-2005 рр. був зафіксований град, і його повторюваність становила 1-2 дні.

У сезонному розподілі повторюваності граду спостерігаються значні контрасти. Найбільша кількість днів із градом буває влітку – у першій половині липня попереднього періоду фіксувалося 4 таких дні. У сучасний період у цю пору року град відмічається лише в першій та другій декаді червня. Взимку за обидва періоди граду не було виявлено. Навесні град був лише в кінці березня – на початку квітня та в травні. Восени це метеорологічне явище спостерігалось тільки в третій декаді вересня попереднього періоду.

Протягом року спостерігається досить рівномірний розподіл повторюваності сильного вітру (рис. 3).

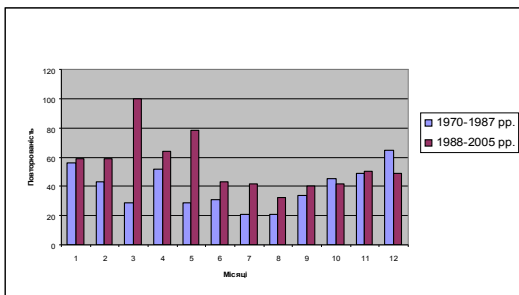

Рис. 3. Загальна місячна повторюваність днів з сильним вітром за 1970-1987 рр. та 1988-2005 рр. в Ніжині

Повторюваність сильного вітру в 1988-2005 рр. збільшилася у всі місяці, крім жовтня і грудня. Причина цьому – різкі зміни тиску, температури та, як наслідок, циклонічної діяльності. Найбільша кількість днів із сильним вітром фіксувалася в березні сучасного періоду, найнижча – в липні та серпні попереднього періоду (100 і 20 днів відповідно).

У розподілі повторюваності сильного вітру по сезонах фіксуються незначні відмінності. Найбільша кількість днів із сильним вітром буває навесні. Найменша повторюваність вітру – влітку (в середньому 12 днів).

Сучасні особливості повторюваності сильних дощів протягом року простежуються на рис. 4.

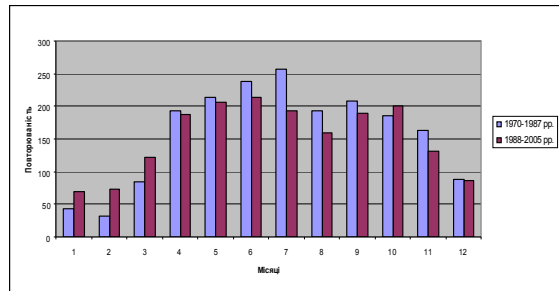

Рис. 4. Загальна місячна повторюваність днів з сильними дощами за 1970-1987 рр. та 1988-2005 рр. в Ніжині

Аналіз діаграм показав, що найбільша повторюваність сильних дощів фіксується в теплий період (з травня по вересень) – максимальна кількість днів з сильним дощем – 255 (1970-1987 рр.), мінімальна – 27 (цього ж періоду).

За останні десятиліття повторюваність сильних дощів загалом зменшилася, за винятком січня, лютого, березня. Такі зміни, вочевидь, пов'язані з послабленням літньої конвекції, що пояснює також зменшення повторюваності граду, а збільшення частоти зимових сильних дощів зумовлене потеплінням зим та збільшенням кількості циклонів у зв'язку з посиленням впливу Ісландського мінімуму.

У зимовий період повторюваність дощів незначна – в середньому 18 днів, найбільший показник фіксується в останній декаді грудня. Протягом наступних місяців кількість днів із сильними дощами поступово зростає і досягає 100 днів влітку.

Отже, аналіз повторюваності небезпечних метеорологічних явищ за два періоди (1970–1987 рр. та 1988–2005 рр.) в місті Ніжині показав, що сучасний період характеризується збільшенням повторюваності таких небезпечних метеорологічних явищ, як сильний вітер та сильні дощі. Кількість днів із туманами, градом була набагато більшою за попередній період.

Загалом такі зміни вказують на те, що загальне потепління клімату перш за все зумовлює аномальний розподіл температури і тиску, що в свою чергу спричиняє частіше виникнення тих метеорологічних явищ, які з ними пов'язані. Тому необхідно детально вивчити небезпечні метеорологічні явища та сучасні умови їх формування, продовжити впровадження конкретних заходів щодо зменшення можливості виникнення надзвичайних ситуацій, адже повністю уникнути негативних наслідків небезпечних атмосферних явищ неможливо.

Література

1. Зведений річний огляд стихійних гідрометеорологічних явищ, які спостерігались на території України у 1966 – 2000 р.р. – Київ: Держкомгідромет, 2001. – 86 с.
2. Екологічна безпека та природокористування [електронний ресурс]/ І.В. Трохимова. Адаптація до змін клімату. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Ebtp/2011_7/Trochimova.pdf
3. Ліпінський В.М. Клімат України/ В.М. Ліпінський, В.А. Дячок, В.М. Бабіченко. – Київ: вид-во Раєвського, 2003. - 343 с.
4. МНС України: оперативна інформація [Електронний ресурс] / Національна доповідь. – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/content/ national_lecture.html

УДК 338.48(477):2

ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Кириченко І. Г., студентка ІV курсу природничо-географічного факультету

Науковий керівник: к.геогр.н., доц. **Смаль І.В.**, кафедра географії

Релігійний туризм в Україні доволі швидко і стабільно розвивається. Якщо на початку становлення Української державності цей напрямок тільки зароджувався, то зараз він є майже повноправним учасником в туристичній галузі.

Цьому сприяло те, що Україна – багатонаціональна і багатоконфесійна країна, в якій налічується понад 70 різних релігійних течій. Цілеспрямована державно-церковна політика країни, яка ґрунтується на конституційних положеннях і державних правових актах, що відповідають міжнародному праву і захищають свободу совісті, релігійні свободи та права всіх національних меншин, всіх громадян України – як віруючих, так і невіруючих, створює сприятливі передумови та можливості для розвитку як вітчизняного, так і міжнародного паломницького туризму [1, с.17].

Об'єктом дослідження даної статті є релігійний або паломницький туризм, предметом – просторові особливості розвитку релігійного туризму в Україні.

Основними завданнями студії є виділення головних осередків розвитку релігійного туризму, оцінка стану його розвитку як перспективної туристичної галузі в Україні та основних проблем його становлення.

Новизна роботи полягає у спробі виділити основні елементи просторової організації релігійного туризму в Україні, які б найкраще та найповніше відображали сучасний стан розвитку даної туристичної галузі та її перспективи.

Питання перспективи і актуальності розвитку релігійного туризму мають велике значення для України, адже потенціал її духовних об'єктів величезний. Перед нами відкриті широкі можливості переведення цієї галузі з розряду існуючих у розряд процвітаючих. Для цього спочатку необхідно проаналізувати та виділити основні райони концентрації ресурсів релігійного характеру.

Враховуючи відмінності конфесійної структури, релігійності населення, рівень забезпеченості території культовими спорудами, їх туристичної привабливості, беручи до уваги історичне, релігійне та духовно-культурне значення певного регіону та керуючись принципом єдності туристичного районування з адміністративно-територіальним поділом, можна виділити

наступні елементи просторової організації релігійного туризму в Україні: 8 релігійно-туристичних районів, 5 вузлів, близько 90 центрів та величезну кількість пунктів.

Найбільшими одиницями районування є релігійні туристичні райони. Це – Західний, Північно-Західний, Буковинський, Правобережно-Подільський, Столичний, Східний, Причорноморський та Кримський.

Західний релігійно-туристичний район включає території Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської та Закарпатської областей. У відсотковому співвідношенні даний район займає 10,3 % від площі України, а за часткою жителів – 13,3 %.

Це *католицько-православний* район із високою релігійністю населення. Серед католицького напрямку панівна роль належить Греко-Католицькій Церкві. Значно менший вплив має Римо-Католицька. Православна течія представлена Українською Автокефальною Православною Церквою (у більшій мірі це стосується Львівської та Тернопільської областей) та Українською Православною Церквою Київського Патріархату. На фоні такої конфесійної структури православної релігійної течії виокремлюється Закарпатська область, де переважають церкви Московського Патріархату та протестантська течія (Свідки Єгови, Закарпатська Реформатська церква та інші).

У Західному релігійно-туристичному районі виділяються два вузли: Львівський – поліфункціональний католицький (релігійно-туристичні центри вузла: м. Львів, смт Брюховичі та смт Рудно) і Тернопільський – поліфункціональний автокефально-греко-католицький (м. Тернопіль, смт Велика Березовиця, с. Великі Гаї і м. Терембовля). На території Закарпатської області окремим вузлом можна виділити Тячівський релігійно-туристичний вузол, який об'єднує такі центри як Мукачеве, Ужгород, Хуст, с. Угля (які є при цьому і поліконфесійними), і постає як чернечий вузол Української Православної Церкви Московського Патріархату [5]. Також окремим центром доречно виокремити с. Великі Ком'яти Виноградівського району.

Крім вищезазначеного загальноукраїнськими та регіональними релігійно-туристичними центрами є Івано-Франківськ, Тернопіль, Почаїв (Почаївська Лав-

ра, Тернопільська обл.), Зарваниця (собор Зарваницької Божої Матері), Кременець, Дрогобич, Броди, Коломия (Благовіщенська церква, Івано-Франківська обл.), Бучач, Крехів (Крехівський монастир, Львівська область), Унів, Золочів, Жовква, Червоноград, Гніздичів, Гошів (Гошівський монастир), Яремча, Зборів, Рогатин (церква Святого Духа).

У межах району є усі види суспільно-історичних ресурсів, яких налічується близько 8 тисяч одиниць. Серед найвизначніших архітектурно-містобудівних споруд переважає культова (біля 90 %). Характерна велика кількість культових споруд – соборів, церков, костелів, монастирів, з найкращими зразками як дерев'яного, так і кам'яного зодчества (Собор Св. Юра, Вірменський, Пресвятої Діви Марії у м. Львові, колегіум єзуїтів у Івано-Франківську, Церква Різдва Христового у Галичі, резиденція митрополита в м. Чернівці) [2, с. 32].

Крім цього, для задоволення пізнавальних потреб у Львові з 1970 року діє музей релігії, який має три філіали: Червоноградський (1980), Сокальський (1991) та Інститут релігієзнавства на базі наукового відділу Львівського музею релігії (1993). При Львівському музеї релігії працює видавництво “Логос”, яке випустило понад сотню навчальних посібників, підручників, брошур і каталогів [3, с.142-143].

У туристичному відношенні Західний район має величезну популярність (релігійний туризм посідає третє місце за розвитком серед інших видів туризму даного району), оскільки він є пограниччям латинської і візантійської культури, перехрестям західного і східного християнства, регіоном, в якому збереглися “святі місця” католицизму, православ'я, іудаїзму, протестантизму, вірменської православної церкви, ознайомлення з якими має не лише туристсько-пізнавальне, а й насамперед екуменічно-гуманістичне значення [4].

Буковинський релігійно-туристичний район займає територію Чернівецької області (1,3 % від площі країни та 1,9 % від загального її населення). Це *православно* (Українська Православна Церква Московського Патріархату, старообрядці)-*протестантський* (баптисти, адвентисти, п'ятидесятники та інші) релігійно-туристичний район із високою релігійністю. Основним релігійним центром із стародавніми духовно-культурними традиціями є Чернівці. Іншими релігійно-туристичними центрами є с. Біла Криниця Глибочького району; с. Хрещатик Заставнівського району; Аннина Гора біля м. Вашківці Вишницького району та інші. Релігійний туризм набув значного розвитку, однак не є домінуючим.

Північно-Західний релігійно-туристичний район – Волинська та Рівненська області. На цю одиницю просторової організації релігійного туризму припадає 6,7 % території та 4,6 % населення. Це *православно* (в основному Українська Православна Церква Московського і Київського Патріархату з переважанням першої)- *протестантський* (п'ятидесятники, євангельські християни-баптисти) релігійно-туристичний район із високою релігійністю. Основними релігійно-туристичними центрами є Луцьк, Рівне, Володимир-Волинський, які щороку приймають значну кількість туристів.

Правобережно-Подільський – релігійно-туристичний район охоплює Житомирську, Хмельницьку та Вінницьку області, займає 12, 8 % і 9,5 % від загальної площі та чисельності населення відповідно. У конфесійній структурі домінує *православ'я* (Українська Православна Церква Московського Патріархату (переважна більшість), Українська Православна Церква Київського Патріархату, Українська Автокефальна Православна Церква, старообрядці). На другому місці – *протестантські течії* (євангельські християни-баптисти, п'ятидесятники, адвентисти) і на третьому, але зі збереженням значного впливу, *Римо-Католицька Церква*. Даний релігійно-туристичний район характеризується релігійністю перехідною від високої до середньої [5]. Найбільшими центрами є Кам'янець-Подільський, Житомир (Овруцький Св. Василівський храм), Вінниця, Хмельницький, Дунаївці, Шепетівка, Бердичів (римо-католицький монастир Кармелітів Босих), Коростень, Овруч, Баранівка, Бар, Шаргород, Тульчин, Летичів.

Вінниччина, Житомирщина, Хмельниччина (а також Волинь Північно-Західного району) відтворюють національну і сакральну культуру княжої доби і середньовіччя, пропонують для ознайомлення яскраві зразки сакральної архітектури українського бароко, співжиття католицького і православного світу [4].

Найбільшим за площею релігійно-туристичним районом є **Столичний**, до якого входять 6 областей: Київська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська та Кіровоградська.

Район займає 26,3 % території України та зосереджує 23 % населення. Це *православно-протестантський* район із середньою релігійністю. У православ'ї чітко простежується переважання Української Православної Церкви Московського Патріархату. Євангельські християни-баптисти, п'ятидесятники, адвентисти складають основу протестантської течії.

В межах району можна виділити найбільшу його структурну одиницю – Київський поліфункціональний і поліконфесійний релігійно-туристичний вузол, куди входить м. Київ (Пам'ятник святому князю Володимирі, Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра, Руїни десятичної Церкви, Володимирський Кафедральний Собор, Софіївський собор – об'єкти паломництва православних вірян) і ряд поселень навколо нього: м. Вишгород, смт Ворзель, м. Ірпінь, м. Бориспіль та ін.

Столичний регіон належить до одного з найбільш значимих осередків релігійного туризму в країні. Київ, Чернігів (Спаський собор, Болдині гори), Ніжин, Густиня, Мгар, Межигір'я, Вишгород, Черкаси, Суми, Полтава, Біла Церква, Любеч – далеко не повний перелік центрів паломництва, які є духовними святинями українців. Ці та інші міста є носіями не лише християнської православної монокультури, а й поліконфесійної культури як у минулому, так і в наші дні. Тут збереглися пам'ятки давньої християнської і навіть дохристиянської – язичницької цивілізації. Туристичне відтворення шляху “від варяг у греки” поверне історичну пам'ять до витоків Київського християнства, до знакових постатей української християнської історії та доленосних подій, пов'язаних із запровадженням християнства, – першої княгині-християнки Ольги і рівноапостольного Володимира Великого [4].

Крім цього в межах Столичного району можна виділити окремо найбільш відомі релігійно-туристичні пункти: Умань (Черкаська обл.), Тараща (Київська обл.), які пов'язані з історією хасидизму, захороненням цадиків – святих, глав хасидистських громад, які відвідують щорічно десятки тисяч прочан-хасидів зі США та Ізраїлю. Хасидизм – духовний феномен українського єврейства, що був своєрідною реакцією на трагічні для євреїв події Хмельниччини і Коліївщини, може і повинен стати новою сторінкою толерантних християнсько-іудейських, україно-єврейських взаємовідносин [4].

Для прихильників буддизму релігійно-туристичним пунктом є м. Черкаси, де розташований їх храм – “Білий лотос”.

Вирізняється на фоні інших **Східний релігійно-туристичний район**, який об'єднує 5 областей: Харківську, Луганську, Донецьку, Запорізьку, Дніпропетровську (23,8 % площі країни, 31,1 % населення) та відзначається дуже низькою релігійністю населення, що є наслідком високої інтенсивності індустріалізації і насильницької атеїзації населення в період панування командно-адміністративної системи [5]. Щодо конфесійної структури, то це *православно* (УПЦ Московського Патріархату)- *протестантсько* (баптисти та інші) - *неорелігійний* район.

Загальноукраїнськими та основними релігійно-туристичними центрами тут є Донецьк, Запоріжжя, Луганськ, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Новомосковськ (Самарський монастир, Дніпропетровська обл.), Горлівка, Макіївка, Слов'яногірськ (Стогирський Успенський монастир у Донецькій області), Старобільськ.

В межах району можна окремо виділити Слобожанщину – один із наймолодших осередків паломництва в Україні. Попри це, Харків (Успенський і Покровський Собори), Святогірськ належать до визнаних центрів православного паломництва в Україні та Росії.

Також у межах даного елемента просторової організації релігійного туризму можна виділити Донецький поліфункціональний, переважно протестантсько-неорелігійний вузол, центрами якого є Донецьк, Макіївка, Горлівка, Харцизьк та інші [5].

Релігійний туризм на території Східного району не набув розвитку, більшість культових споруд та пам'яток є невідомими для пересічної людини, хоча потенціал для процвітання цього напрямку достатній.

На півдні України можна виділити **Причорноморський православно-протестантський** (євангелістський християни-баптисти, п'ятидесятники та інші) релігійно-туристичний район із середньою релігійністю, який охоплює Одеську, Миколаївську, Херсонську області (14,3 % площі та 10,1 % населення). З православ'я тут переважають церкви Московського Патріархату.

Найбільшими релігійно-туристичними центрами є обласні центри: Одеса (Троїцька Церква), Миколаїв, Херсон.

У Херсонській області привертає увагу Катеринський собор (1782–1787рр.) – одна з найбільш ранніх культових споруд Херсона [2, с. 32].

Релігійний туризм відноситься до розряду перспективних.

Відмінним від інших релігійно-туристичних районів є **Кримський**, до якого входить АР Крим разом із м.Се-

вастополем (4,5% площі, 5% населення). Це *православно* (УПЦ Московського Патріархату)- *нехристиянсько* (мусульмани та ін.)- *протестантсько* (євангелістський християни-баптисти, п'ятидесятники та ін.)- *неорелігійний* район із середньою релігійністю [5]. Тобто, його цілком справедливо можна вважати найбільш строкатим у конфесійному відношенні: тут зосереджені пам'ятки християнства і дохристиянських релігій, іудаїзму, ісламу, караїзму [4]. Найпопулярнішими релігійно-туристичними центрами є Сімферополь, Севастополь (Собор Святого Рівноапостольного великого князя Володимира (православ'я)) з Інкерманом, Старий Крим (мечеть Хана Узбека (іслам)), Бахчисарай, Джанкой. З-поміж культових споруд м. Євпаторії найбільшою і найвідомішою є мечеть Джума-Джамі.

Однак, попри визначення основних регіонів розвитку релігійного туризму, Україна стикається з низкою проблем щодо їх розвитку як повноцінних конкурентоспроможних суб'єктів туристичної галузі. До числа цих проблем входять:

- відсутність обліку історико-культурних, сакрально-духовних місць та пам'яток;
- перебування величезної кількості релігійних об'єктів та пам'яток у занедбаному стані;
- недосконалість чи відсутність розроблених маршрутів релігійного туризму;
- відсутність кваліфікованих кадрів у сфері релігійного туризму та ін.

Розв'язання цих проблем – справа держави, всіх організацій та установ, причетних до туризму. У зв'язку з цим можна визначити ряд невідкладних завдань. По-перше, необхідно провести перелік і реставрацію історико-культурних, сакрально-духовних місць, пам'яток, які приваблюватимуть туристів.

Згідно даних місцевих адміністрацій, серед святинь, що користуються найбільшим попитом серед паломників, є: Свято-Успенська Почаївська (Тернопільська обл.), Києво-Печерська (м. Київ), Святогорська Свято-Успенська (Донецька обл.) Лаври. За їх станом необхідно встановити постійний контроль.

По-друге, розробити і впровадити сучасну інфраструктуру міжнародного паломницького туризму (шляхи сполучення, зв'язок, місця відпочинку) із використанням зарубіжного досвіду організації паломницьких шляхів. На мою думку, найбільш доречним було б залучення практичних напрацювань накопичених при організації паломницьких турів в Іспанії (“Шлях Сантьяго-де-Компостелла”), Польщі (паломництво до Ченстохова), Франції (паломництво до Лурду), Португалії (паломництво до Фатіми).

По-третє, велику увагу слід надати підготовці кваліфікованих кадрів (гідів, провідників туристських груп, організаторів туристських маршрутів) із знанням історії, культури, релігії, традицій, звичаїв, обрядів України і народів, які в ній проживали, а також іноземних мов [4].

Також, доцільно було б організувати певний науковий центр з досліджень проблем розвитку паломницького туризму, який міг би аналізувати сучасний стан цієї галузі та нові тенденції в її розвитку.

Загалом, Україна має величезний потенціал для розвитку релігійного туризму, однак чи буде ця галузь туристичного бізнесу перспективною та прибутковою – залежить від самої держави.

Література

1. Карпачова Н. Право громадян на свободу світогляду та віросповідання / Н. Карпачова // Релігійна свобода: мас-медіа, школа і церква як суспільні фактори утвердження. Науковий щорічник №5. – К., 2001. – С. 16–21.
2. Уварова Г. Рекреаційно-туристичний потенціал України / Г. Уварова // Географія та основи економіки в школі. Науково-методичний журнал №2. – К., 2008. – С. 29-36.
3. Шевчук Л.Т. Сакральна географія: Навч. посібник. – Львів: Світ, 1999. -160 с.
4. “В-К”-Філософський аспект паломницького (релігійного) туризму в Україні (П. Л. Яроцький): [Електронний ресурс] : режим доступу http://vechervkarpath.at.ua/index/filosofskij_aspekt_palomnickogo_relijijnogo_turizmu_v_ukrajini_p_l_jarockij/0-1635.html.
5. Географія релігії в Україні: [Електронний ресурс] : режим доступу <http://disser.com.ua/contents/16393.html>.

УДК 338.48(477.51)

ПЕРСПЕКТИВИ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ЧЕРНІГОВА)

Лугина Т.М., студентка IV курсу природничо-географічного факультету

Науковий керівник: к.геогр.н., доц. **Смаль І.В.**, кафедра географії

Вступ і постановка проблеми

Чернігівська область зі своїм природно-рекреаційним потенціалом, видатними пам'ятниками історії та культури, своїми архітектурними надбаннями, а також близькістю до столиці є оптимальною територією для створення туристичного кластеру. Особливо такою перспективною відзначається власне обласний центр – місто Чернігів.

Об'єктом дослідження даної статті є туристична індустрія Чернігова, а предметом – можливості та передумови кластеризації туристичної індустрії міста.

Постановка завдання

Головними завданнями статті є аналіз передумов кластеризації міста, тобто науково-організаційних, культурно-історичних ресурсів, та розвиток туристичної індустрії Чернігова; розробка теоретичної моделі чернігівського туристичного кластеру з метою показати всі вигоди та перспективи від його формування для потенційних учасників можливого кластеру.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій

Проблемам кластеризації туристичної індустрії Чернігівської області присвячена робота І.В.Смаля, де сформульовано можливість створення двох туристичних кластерів “Качанівка-Ніжин” та “Славутич-Чернігів” [5]. Над можливостями створення кластерів, в тому числі і туристичних, в Чернігівській області працював В.І.Савченко [4]. Питанню створення кластеру водного туризму в області присвячена робота Я.Л.-Ганжі та В.В.Бондар [1]. Свій внесок у вивчення даного питання зробив також С.І.Соколенко.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж говорити про формування будь-якого кластеру слід розглянути передумови та фактори, що сприятимуть цьому.

Чернігів має науково-організаційні передумови створення туристичного кластеру.

По-перше, це освітня сфера та кінцевий продукт, представлений дипломованими випускниками Інституту історії, екології та правознавства імені О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка спеціальності “Українознавство та краєзнавчо-туристична робота”.

По-друге, перспективними передумовами, що сприятливо позначаються на можливості створення туристичного кластеру в Чернігові є інформаційний супровід туристичної діяльності і всіх форм туристичної активності – місцеві ЗМІ, спеціалізовані туристичні інтернет-ресурси: портали, веб-сайти турфірм, профільних кафедр університетів.

Чернігів характеризується також культурно-історичними передумовами формування туристичного кластеру.

Вперше Чернігів згадується в літописі під 907 роком. У ранньому середньовіччі місто було центром племені сіверян, а з 9 століття увійшло до складу Київської Русі, ставши найважливішим і найбагатшим містом держави наряду з Києвом і Новгородом.

Місто славиться своїми пам'ятками часів Київської Русі і Чернігівського князівства, а також Гетьманщини і козацького Чернігівського полку, що приваблюють велику кількість туристів на сьогоднішній день.

В Чернігові знаходиться велика кількість культурних об'єктів, що заслуговують на увагу як спеціалістів, так і туристів. Це, якраз, є значною перевагою для Чернігова у боротьбі за потенційних клієнтів-туристів, оскільки відпадає необхідність конструювати та створювати туристичні об'єкти, головними завданнями міста є лише збереження існуючих визначних пам'яток та їх реконструкція, а також їх інформаційний супровід.

Серед найвизначніших пам'яток Чернігова виділяються: Іллінська церква та дзвіниця, Дитинець, Спасо-Преображенський (Спаський) собор (XI ст.), Борисоглібський собор, Успенський собор (XII ст.), Єлецький Успенський монастир (XII ст.), П'ятницька церква, курган Чорна могила (X ст.), кургани Безіменний і Гульбище XVII–XX століть, Чернігівський колегіум (1702), полкова канцелярія – дім Лизогуба (кінець XVII ст.), собор Троїцького Іллінського монастиря (1679–1689) [7].

Ці та інші історико-архітектурні ресурси вже активно використовуються містом для позиціонування і просування його як туристичного центру України.

Окрім цього, розвитку туризму у місті сприяє туристична інфраструктура, тобто наявність необхідних для

комплексного відпочинку туристів закладів розміщення (основні готелі міста (на 1 січня 2012 року) [6]: 10 готелів, в тому числі один тризірковий; закладів харчування (кафе, бари, ресторани); транспортної системи (у Чернігові діють річковий порт, залізничний вокзал, автовокзал і 2 автостанції, автопарк (ВАТ “Чернігівавтосервіс”), таксопарк (ВАТ “Таксосервіс”), тролейбусне депо (Чернігівське тролейбусне управління). Пасажирські перевезення характеризуються розгалуженою маршрутною мережею: 46 автобусних і 9 тролейбусних маршрутів. Починаючи від 2000 року перевезення в місті здійснюють приватні підприємці (таксобуси), що зумовило значне розширення маршрутної мережі, яка охопила всі райони і мікрорайони міста); закладів культури і відпочинку (Чернігівська філармонія, Обласний музично-драматичний театр, Літературно-меморіальний музей М. Коцюбинського, Обласний академічний український музично-драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка, Чернігівський обласний філармонійний центр фестивалів та концертних програм, Обласний молодіжний театр, станом на 2010 рік в Чернігові діють такі кінотеатри: “Дружба-Кіно”, кінотеатр ім. Щорса) [6].

Тобто достатня кількість історико-культурних пам'яток, інших закладів дозвілля, наявність закладів туристичної інфраструктури дає можливість говорити про перспективи створення туристичного кластеру у Чернігові. За основу такого кластеру можна взяти саме історико-культурні пам'ятки міста. Можливою назвою майбутнього кластеру може стати назва “Чернігів стародавній”, що характеризуватиме основний напрямок туризму та пропонуваній даним кластером туристичний продукт.

Відповідно до визначеної О.М. Кальченко структури туристичного кластеру, кластер “Чернігів стародавній” може включати чотири сектори: сектор виробництва туристичних послуг; сервісний сектор; допоміжний сектор; сектор забезпечення життєдіяльності туристичного кластеру [2].

Сектор виробництва туристичних послуг кластеру охоплює підприємства, що безпосередньо виробляють та реалізують туристичні послуги. Даний сектор кластеру “Чернігів стародавній” може бути представлений наступними організаціями: туристичними фірмами та турагенствами (Pan Ukraine, Агенція туризму в Чернігівській області, Академія, Асоль, Гаудеамус, Київська Русь, Роксолана, Чернігівсервіс, Відпочинок і туризм, Пакуй валізи, Поїхали з нами, Путівочка, Галопом по Європам, Євро круїз, Мандри та ін.) [7]; закладами з розміщення туристів (готелі “Профспілковий”, “Градецький”, “Україна”, “Спорт”, “Брянськ”, “Придеснянський”, “Березки”, парк-готель “Чернігів”, Спортивно-оздоровчий комплекс, готель туристичного комплексу “Золотий берег”); підприємствами з перевезення туристів (підприємства Vostok, SPD, Чернігів); закладами з організації харчування туристів (кафе та ресторани: “Абазур”, “Брянськ”, “Блюз”, “Брюсель”, “Гетьман”, “Гетьман's Club”, “Градус”, “Гранат”, “Грот”, “Гурман”, “Гусар”, “Градецький”, “Два гуся”, “Дитинець”, “Діоніс”, ресторан-клуб “Океанія”, “Чардаш”, “Картопляна Хата”, “Каскад”, “Княжий двір”, “Колиба”, “Старий Чернігів” та ін.) [6]; закладами з організації дозвілля туристів (екскурсійні бюро: Чернігівське бюро

подорожей та екскурсій, туристична фірма “Атлантида”, інформаційно-туристичний центр ГТК “Придеснянський”, комунальне підприємство “Агенція з туризму та нерухомості”, Національний архітектурно-історичний заповідник “Чернігів стародавній”, Чернігівський обласний художній музей, Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського [9]; музеї: Національний архітектурно-історичний заповідник “Чернігів стародавній”, Чернігівський літературно-меморіальний музей – заповідник М.М.Коцюбинського, Чернігівський обласний історичний музей імені Василя Тарновського, Чернігівський обласний художній музей, Чернігівський військово-історичний музей, Чернігівський музей народно-декоративного мистецтва; театри: Чернігівський обласний академічний український музично-драматичний театр імені Тараса Шевченка, Чернігівський обласний молодіжний театр, Філармонія Чернігова; заклади індустрії розваг: боулінг-клуб “Базис”, розважальний комплекс “Світлофор”, більярдний клуб “Піраміда”, розважальний комплекс “Кіндер Сіті” [8].

Сервісний сектор об'єднує банківсько-кредитні та страхові установи, навчальні заклади туристичного профілю, наукові установи, а також бізнес-центри, лізингові компанії. До цього сектору можуть увійти: банки та філії (“Демарк”, “Правекс-Банк”, “Укрінбанк”, “Аваль”, “Полікомбанк”, “Приватінвест”, “Національний Банк України”, “Промінвестбанк”, “Синтез-Банк”, “Укрсоцбанк”, “Біг Енергія”, “Ощадбанк”, “Надра”, “Мегабанк”, “Укресимбанк” та ін.) [7]; страхові установи (Чернігівська обласна дирекція “Гарант-Авто”, СК “Оранта”, “Грандвіс”, “АІС-Поліс”, “АСКА Гарантія”, “Глобус”, “Каштан”, “Княжа”, “Країна”, “НАСТА”, “ПРО-ВІТА” та ін.) [7]; Інститут історії, екології та правознавства імені О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка; бізнес-центри (Експоцентр ЧРТПП, Навчально-методичний центр).

Допоміжний сектор, який охоплює різноманітні підприємства з виробництва сувенірів, туристичного спорядження, специфічні для певної місцевості товари, поліграфічні підприємства, картографічні фабрики, періодичні видання, органи державної влади, агенції регіонального розвитку, міжнародні та державні фонди і програми, можуть утворити Чернігівський обласний центр національного союзу майстрів народного мистецтва України, Арт-салон, Галерея мистецтва “Круті Сходи”, інтернет-магазин сувенірів “Лавка ремесел”, сувенірна лавка “На Валю”; поліграфічні підприємства (рекламні агенства “Будинок Реклами”, “GOLD FUTURE”, “Принт-мастер”, “Світ-реклама”; періодичні видання (“Чернігівський тиждень”, “РЕКЛАМА+TV”, “Чернігівський вісник”, “Сіверщина”, “Деснянська правда”, “Гарт”); телерадіокомпанії (Чернігівська обласна Державна телерадіокомпанія, ТРК “Новий Чернігів”); Чернігівська обласна Агенція регіонального розвитку “Вектор”.

Сектор забезпечення життєдіяльності туристичного кластеру зв'язує між собою окремі сектори та підприємства туристичного кластеру, забезпечуючи координацію їхньої діяльності. До його складу можуть увійти: ВАТ “Рекламний комбінат”, ЗАТ “Ітек-софт”, науково-впроваджувальне товариство “Технологія”, “Ек-

сперт груп”, центр гуманістичних технологій “Ахалар”, рекламне агентство “Discovery”.

Формування туристичного кластеру – не стихійний, а систематизований, чітко впорядкований процес, який вимагає змістовного методологічного підґрунтя з метою ефективно його організації. До механізму формування туристичного кластера як управлінсько-го інституту повинні належати такі основні блоки:

1. Визначення ініціативної групи – реальних учасників кластеру. Формування туристичного кластеру повинне розпочинатись з ініціативи конкретних суб'єктів, розташованих на конкретній території. Такі суб'єкти формують ініціативну групу. Це можуть бути: Чернігівська міська рада, Чернігівське управління культури і туризму, потужні туристичні оператори чи туристичні агенти, спеціалізовані громадські та міжнародні організації, які фінансують такі проекти.

2. Проведення комплексного маркетингового дослідження у місті Чернігові. Таке дослідження, проведене ініціативною групою, повинне визначити стан розвитку туристичної галузі через моніторинг базових показників та прогнози на довгострокову перспективу, виділення основних проблем розвитку туризму та шляхів їх подолання, зокрема таких, які б могли бути реалізованими учасниками кластеру.

3. Формулювання основної мети туристичного кластеру “Чернігів стародавній”. Традиційно це підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту. При цьому туристичний продукт – це сукупність усіх видів товарів і послуг, які пропонуються у місті для споживачів і розроблені на основі історико-культурних, природничих та інших ресурсів території.

4. Формулювання цілей туристичного кластеру. Цілями в рамках визначеної мети можуть бути: перетворення Чернігова на потужний туристичний центр; ефективне використання, збереження та нарощування туристичного потенціалу міста; координація проектів розвитку туризму, зокрема з залученням інвестиційного капіталу; підвищення кваліфікації фахівців туристичної галузі; отримання прибутку від діяльності в туристичній галузі; співпраця з закордонними партнерами в туристичній галузі.

5. Побудова структури туристичного кластеру. Типову структуру туристичного кластеру в місті мають формувати такі складові, як ядро, учасники, механізм управління, сектори. Сектори кластера відображають функціональний розподіл його учасників за наступними групами: управлінські (здебільшого це органи державної влади), виробничі (суб'єкти туристичної діяльності та органи державної влади як суб'єкти підприємництва), обслуговуючі (суб'єкти підприємництва суміжних галузей), забезпечуючі (здійснюють фінансування функціонування кластеру), допоміжні (засоби масової інформації, поліграфічні фірми тощо).

6. Розроблення статуту туристичного кластеру. Такий документ повинен бути розроблений із урахуванням усіх специфічних умов підприємницької діяльності на відповідній території та передбачати широке коло можливостей щодо сфери діяльності.

7. Державна реєстрація туристичного кластеру. Окремі суб'єкти, зокрема учасники ініціативної групи, декларують свою участь у кластері через офіційне його оформлення (реєстрацію). Створення туристичного

кластеру повинне бути затверджене рішенням обласної ради та при потребі відповідними територіальними органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування.

Після того, як кластер буде офіційно зареєстровано, можна буде переходити до розробки безпосереднього плану дій. Метою цього етапу є початок розробки плану дій і він включає: визначення виду діяльності; визначення бажаних результатів; визначення необхідних ресурсів; визначення, хто у кластері має необхідні спеціалізовані навички, контакти, знання, та може бути залучений до ведення окремих проектів.

Як тільки сформована команда лідерів, встановлюється темп руху, та генеруються деякі вигоди для учасників кластеру, то з'являється база для розробки стратегічного плану, тобто довгострокових видів діяльності. Вони можуть включати:

- бенчмаркінг кластеру (або окремих членів кластеру) з українськими та міжнародними кластерами (членами кластерів) для визначення розбіжностей у можливостях;

- розробка плану співпраці для підвищення обізнаності серед навчальних закладів щодо можливостей кар'єри у кластері та розвитку зв'язків навчальних закладів з бізнесом;

- визначення найменування кластеру, його бренду, які також сприятимуть деяким спільним кластерним ініціативам;

- збільшити кількість людей, які напряду залучені до кластерних ініціатив.

Окрім того, важливою складовою функціонування кластеру є співробітництво. Існує декілька спільних видів діяльності, які трансформуються в обов'язки групи. Це може бути:

1. Інформаційна діяльність – це діяльність, спрямована на визначення членів кластеру та його вплив, підвищення обізнаності галузі і вдосконалення комунікації між компаніями кластеру.

2. Навчання – семінари або конференції, що проводяться з метою з'ясувати де і як отримати ресурси та послуги, навчання з управління якістю або стратегічного планування.

3. Маркетинг – колективна діяльність, що просуває продукцію або послуги кластеру за кордоном, або на місцевому ринку. Це може бути організація або участь у спільних торгових місіях або торгових виставках, розробка деяких видів галузевих брошур і статей в газетах.

4. Закупівлі – діяльність, спрямована на зміцнення зв'язків покупця-продавця у кластері, або спільну купівлю обладнання, яке компанії самостійно не можуть собі дозволити.

5. Виробництво – альянси для спільного вироблення продукції або проведення дослідження та розвитку.

6. Розбудова економічних фондів – це колективна діяльність з розбудови сильніших навчальних, фінансових та громадських установ для забезпечення кращої конкурентноздатності [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень Чернігів з його природним, культурним, історико-архітектурним надбанням має достатньо передумов для формування в його межах туристичного кластеру.

Формування туристичного кластеру “Чернігів стародавній” може забезпечити наступні переваги:

1. Для адміністрації – збільшиться кількість платників податків і оподатковувана база, з’явиться зручний інструмент для взаємодії з бізнесом, знизиться залежність від окремих бізнес-груп. За допомогою кластерів органи влади можуть ефективніше використовувати нові ринкові тенденції для соціально-економічного розвитку міста, поєднуючи оцінки всередині кластеру (як учасник кластеру) і розуміння зовнішніх макроекономічних факторів, соціально-політичних тенденцій і реалій. Успіх кластеру може зміцнити економічну ситуацію в місті, посприяти його економічному зростанню, тому кластер має політичну значимість для органів влади, в першу чергу у зв’язку з виконанням соціальних зобов’язань перед населенням. В рамках кластеру органи влади можуть різко підвищити ефективність ініціатив по стимулюванню активізації приватного сектора економіки. Наприклад, субсидування програм підготовки та перепідготовки кадрів відкриває нові можливості перед підприємцями, робітниками і фахівцями.

2. Для бізнесу – можливість реального забезпечення конкурентоспроможності бізнесу в майбутньо-

му (поліпшується кадрова інфраструктура, з’являється інфраструктура для досліджень і розробок, знижуються витрати, з’являються можливості для більш успішного виходу на міжнародні ринки), можливість ділитися позитивним досвідом і знижувати витрати, спільно використовуючи аналогічні послуги і постачальників.

Зниження витрат відбувається внаслідок ефекту масштабу, який проявляється при кооперації виробників і споживачів. Кластер може стимулювати значне підвищення продуктивності праці і впровадження інновацій.

Постійна взаємодія сприяє формальному і неформальному обміну знаннями, співпраці між організаціями із взаємодоповнюючими активами і професійними навичками.

3. Для малих та середніх підприємств – кластер може істотно знижувати бар’єр виходу на ринки збуту продукції. Використовуючи репутацію кластеру, підприємства малого та середнього бізнесу мають можливість отримати доступ до фінансових ресурсів. Імідж кластеру переноситься зовнішніми по відношенню до кластеру партнерами і на окремі підприємства.

Література

1. Ганжа Я.Л., Бондар В.В. Кластерна форма організації водного туризму [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=1>
2. Кальченко О. М. Кластеризація в туристичній галузі [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vcndtu/>
3. Посібник з кластерного розвитку Україна: Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах EuropeAid/121495/C/SV/UA, Київ, 2006.
4. Савченко В.І. Формування кластерів у регіонах на сучасному етапі // Сіверянський літопис, Економіка, 2009, № 3. – 170-178 с.
5. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму: навчальний посібник. – Ніжин: Видавництво НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 214–215 с.
6. Головне управління культури, туризму і охорони культурної спадщини Чернігівської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.cult.gov.ua/publ/2/>
7. Вікіпедія [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Чернігів>
8. Чернігів – сайт міста [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://chemigiv.osp-ua.info/>
9. Чернігів для туриста [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://tour-cn.com.ua/publ/67>

УДК 911.9(477.52)

ВІДОБРАЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕЛЬЄФУ В ОЙКОНІМАХ СУМЩИНИ

Рябокоть О. В., магістрантка природничо-географічного факультету

Науковий керівник: к.геогр.н., доц. **Барановська О.В.**, кафедра географії

Вивчаючи походження ойконімів Сумської області, можна дізнатися про особливості її земної поверхні, визначити, які форми рельєфу переважають у різних районах області, а саме: чи низовини, чи височини, чи яри, чи балки. Всебічне вивчення ойконімів, що мають зв’язок з рельєфом, дасть можливість виявити, які рельєфоутворюючі процеси переважали на території Сумщини в минулому, та як змінився рельєф області внаслідок антропогенної діяльності.

Рельєф Сумської області переважно рівнинний, середні висоти становлять 140-180м. До 90% всієї площі області займає територія низовини і лише у східній частині області можна бачити окремі масиви

заввишки до – 246 м (горб у с. Грабовське Краснопільського району). У межах Сумщини виділяють три геоморфологічні області – Середньоруську височину, Полтавську рівнину та Поліську низовину. Таким чином, рельєф поверхні області становить собою пагорбово – хвилясту рівнину із загальним нахилом поверхні на південний захід. Зі сходу на захід і південний захід цю рівнину перетинають річкові долини, простір між якими більшою чи меншою мірою розчленуваний глибокими ярами і балками [2].

Середньоруська височина займає східну частину Сумської області, у тектонічному відношенні вона приурочена до схилів Воронезького кристалічного маси-

ву. Вона характеризується бугристим, хвилястим типом місцевості на межиріччях і глибоко розчленована річковими долинами. У межах області відроги Середньоруської височини утворюють два виступи, які розділені долиною Сейму. Повсюдне поширення лесових порід сприяло широкому розвитку ярів та балок. Загальний нахил цієї території спрямований на південний захід і південь. Полтавська рівнина приурочена до Дніпрово-Донецької западини, займає південно-західну частину області. У межах Полтавської рівнини виділяють долинно-заплавні, надзаплавно-борові та рівнинно-терасові місцевості. Лесоподібні породи мають майже суцільне поширення. Це сприяло тому, що окраїни вододільних просторів, високі

тераси та правобережжя рік, розчленовані ярами та балками. Загальний нахил даної поверхні спрямований з північного-сходу на південний-захід. Максимальні висоти не перевищують 190 м на півночі Полтавської рівнини у межах області, і нижчі показники висот у південній частині Полтавської рівнини [5]. Поліська низовина займає крайню північну частину Сумщини. Це знижена рівнинна територія, на якій переважають піщані, супіщані та суглинкові відклади флювіального та флювіально-гляціального походження. Близько половини площі Поліської низовини у межах Сумської області припадає на долину Десни – однієї з найбільших річок України. Висоти не перевищують 250 м, коливаються від 117 м на Десні до 240 м на межиріччях східної частини регіону [1].

Рис. 1. Населені пункти Сумської області, назви яких пов'язані з особливостями рельєфу

Хоча територія Сумської області й рівнина, але люди завжди шукали у рельєфі природного захисту для себе. Враховуючи невеликі перепади висот в окремих частинах місцевості, люди створювали свої поселення. Прихистком для них ставали невеликі пагорби, яри, балки, низовини, при освоєнні яких вони відобразили це у назвах поселень. Розчленованість поверхні області ярами та балками сприяла тому, що багато населених пунктів мають у основі своєї назви слово “яр” [рис. 1]. Наприклад: Ярове (Кролевецький, Буринський райони), Березів Яр (Лебединський район), Сидорова Яруга (Великописарівський район), Вишневий Яр (Буринський район), Орлів Яр (Ямпільський район), Красноярське (Середино-Будський район), Байрак (Роменський район). У ярах люди знаходили захист від ворогів, вони бачили в ярах безпечне місце, яке може приховати їх поселення. Різноманітність назв була зумовлена природними особливостями самого яру: рослинністю, кольором ґрунтів. Про розчленованість поверхні області також свідчать такі ойконіми: Глибне (Краснопільський район), Рівчаки (Конотопський район) [4].

Рівнинність рельєфу Сумщини закарбувалася у назвах деяких населених пунктів. Село Рівне (Путивльський район) отримало свою назву завдяки тому, що знаходиться на рівнинній території. Ойконіми Долина (Недригайлівський, Глухівський райони), Липова Долина (Липово-Долинський район), Низи (Сумський район) вказують на те, що вони розташовані на знижених ділянках, адже слово “дол” у слов'янській мові означає “низ”. Також про наявність знижених ділянок земної поверхні, на території області, свідчать ойконіми Ретик (Кролевецький район) та Реутинці (Краснопільський район) адже термін “реть”, в перекладі з тюркського, означає – заболочена низовина. До даної групи ойконімів відноситься також село Кагань (Глухівський район). Назва походить від місцевого терміна “кагань”, що означає – чашоподібна низовина [3]. Село Ямне (Великописарівський район) розташоване у долині Ворскли. Існує 2 гіпотези походження назви села. Перша полягає у тому, що якщо подивитися у бік села Ямне з села Вільне, що розташовується неподалік, то видно, що Ямне знаходиться ніби-то в ямі. За іншою версією, назва, можливо, пішла від того, що перші поселенці жили в ямах (землянках).

На підвищених ділянках, а саме на вододілах та височинах, поширені переважно населені пункти, у назвах яких відображено підвищеність рельєфу, наприклад, про це свідчать назви сіл Високе (Краснопільського та Охтирського районів), адже саме у межах Краснопільського району фіксуються максимальні висоти на території області. Свою назву село Високів (Середино-Будський район) отримало завдяки тому, що воно знаходиться у межах відрогів Середньоруської височини. До даної групи ойконімів відносить село Вищевеселе, що розташоване неподалік від села Веселе. Свою назву отримало внаслідок того, що розташоване воно вище села Веселого. А й справді, якщо проаналізувати фізичну карту області, то висота над рівнем моря села Вищевеселе становить 135 метрів, а села Веселе – 127 метрів над рівнем моря. Про підвищеність рельєфу свідчить ще багато назв населених пунктів області, а саме: Веселі Гори (Кролевецький район), Весногірське (Недригайлівський район), Гірки (Путивльський район), Гірне (Сумський район), Круте, Вершина (Лебединський район), Суходіл (Глухівський район), Грунь (Лебединський район, Охтирський район), Грунівка (Краснопільський, Охтирський райони), адже термін “грунь” означає “невисока гора вкрита лісом”. На наявність перепаду висот, хоч і незначних, вказують такі ойконіми: Бугрувате (Охтирський район), Бугор (Середино-Будський). У назві сіл Курган (Середино-Будський, Лебединський райони) відображено характерне підвищення місцевості в одному місці, адже термін “курган” тюркського походження і означає “могила”, “підвищення”.

У назвах багатьох населених пунктів області фіксується їх розміщення за течією річки. Наприклад, назви сіл Верхня та Нижня Сагарівка (Буринський район) вказують на своє місцезнаходження на берегах річки Сагарівка. Слова “верхня” та “нижня”, якраз і є тим орієнтиром, за яким можна з'ясувати їх місцезнаходження. До даної групи відносяться ойконіми: Верхня та Нижня Сироватка (Сумський район). Назва села Верхосулка (Білопільський район) вказує на те, що село розташоване у верхній течії Сули. За назвою населеного пункту, що пов'язаний з особливостями рельєфу, також можна дізнатися про геологічну будову території. Прикладом виступає ойконім Верхне Піщане (Сумський район). Розташоване село у межах Середньоруської височини, а так як на території Сумського району наявні відклади четвертинних пісків, то це дало змогу населенню займатись видобутком піску.

Сліди давнього четвертинного зледеніння можна побачити в ойконімах з основою в назві “камінь”. Кам'яністі розсипи залишались на території, де знаходилась окраїна льодовика. Прикладом назв таких поселень виступають: Кам'янка (Середино-Будський, Тростянецький райони), Камінь (Кролевецький район). Каміння, що знаходилося на території, де оселялися люди, потім використовувалось у господарстві [6]. Також яскравим вираженням діяльності льодовика є так звані “зандрові” рівнини, які сформувалися при розтаванні і виносі талими водами із поверхні льодовика маси піщаних частинок (“зандр” – від нім. “пісок”). Це знайшло відображення у ойконімах з основою “пісок”: Пісок (Сумський район), Піски (Роменський, Охтирський район), Піщане (Білопільський район), Пісківка (Лебединський район). Льодовик розтавав повільно протягом тривалого періоду, тому зандрові рівнини розширювали свою площу і зараз являють собою вирівняну поверхню, яка вкрита піщаними покладами.

Взагалі, на території Сумщини знаходиться 43 населених пункти, назви яких пов'язані з особливостями рельєфу, це становить лише 2,8% від загальної кількості нині існуючих населених пунктів (1527) в області. Все ж таки, розташування Сумської області у межах трьох морфоструктурних областей, сприяло тому, що на її території зустрічаються різноманітні форми рельєфу, особливості яких, завдяки спостережливості наших пращурів, зафіксувалися у географічних назвах. Тому, аналізуючи топоніми області ми можемо дізнатися про особливості характеру поверхні, переважаючі відклади на її території, геологічну будову та переважаючі рельєфоутворюючі процеси.

Література

1. Заповідні скарби Сумщини. – Під загальною редакцією д. б. н. Т. Л. Андрієнко. – Суми: Видавництво “Джерело”; 2001. – 208 с.
2. Карпенко Ю. А. Из наблюдений над украинской оронимией / Ю. А. Карпенко – В кн: Оронимика. М.: Просвещение 1969. – 242 с.
3. Леонтьева Т. Г. Географія Сумської області / Т. Г. Леонтьєва, В. О. Тюленєва. – Суми: Видавництво “Козацький вал”, 1995 – 139 с.
4. Сумщина від давнини до сьогодення: Науковий довідник / Сумська облдержадміністрація, Держархів Сумської області. Упорядник Л. А. Покидченко, Редколегія Л. П. Сапужина (відп. ред.) та інш. – Суми: В-во “Слобожанщина”, 2000. – 384 с.
5. Сумщина. Поступ в третє тисячоліття: Інформаційно – академічний довідник. / Сумська облдержадміністрація. – Суми: РВО “АС-Медіа”, 2004. – 144 с.
6. Хрестоматія з географії України: Посібник для вчителів / упорядник П. О. Масляк., П. Г. Шищенко, К.: Генеза, 1994. – 448 с.

УДК 551.582 (477.51)

ОСОБЛИВОСТІ ФЛЮВІАЛЬНОЇ МОРФОСКУЛЬПТУРИ В МЕЖАХ БАСЕЙНУ РІЧКИ УДАЙ

Федірко С.С., студентка IV курсу природничо-географічного факультету

Науковий керівник: к.геогр.н., доц. **Філоненко Ю.М.**, кафедра географії

На території басейну річки Удай домінують полого хвилясті, рідше горбкуваті рівнинні простори, формування яких зумовлене рядом ендегенних та екзогенних чинників рельєфоутворення зі значно переважаючим впливом останніх.

Флювіальна морфоскульптура на території басейну річки Удай представлена такими досить значними за розміром формами рельєфу. До них належать річкові долини, ерозійні борозни, вимоїни та яри.

В будові річкових долин зустрічаються ділянки низьких та високих заплав. Перші постійно заливаються водою під час повеней. Вони спостерігаються у верхній течії Удаю та його приток. Високі ж заплави покриваються водою раз на 7-10 років, а іноді й через більш тривалий період часу. Крім того, в будові річкових долин фіксується до 3 надзаплавних терас.[3]

Русло річки Удай у нижній течії сильно звивисте, а на решті ділянок помірно звивисте, переважно нерозгалужене. Біля витoku русло у посушливі періоди місцями пересихає, на окремих ділянках повністю заростає очеретом і лепехою та губиться в болоті.

Для заплави Удаю характерна наявність великої кількості озер і стариць, особливо при впадінні Лисогору. Раніше така картина мала місце й на його притоках, але на жаль нині можна стверджувати, що це стосується лише Удаю. На більшості ж його приток через антропогенні зміни довкілля, головним чином меліорацію, значно знизилась водність, а на їх заплавах – і рівень ґрунтових вод. Через це стариці або зникли, або перетворились на заболочені території. Стариці в заплаві Удаю мають різні розміри і форму, але глибина більшості з них не перевищує одного і рідко досягає двох метрів. Вони мають пологі й дуже мулисті схили, а для берегів характерне панування болотної рослинності. На найбільших озерах є заболочені й зарослі чагарниками острови.

Слід також відзначити, що річка Удай сильно меандрує. Правий берег річки частіше крутий, лівий – в основному пологий. В окремих місцях на її правому

березі досить активно розвивається бокова ерозія, що провокує обвальні, осипні та зсувні процеси. [1]

На території заплави Удаю, крім великої кількості озер-стариць знаходяться заболочені і перезволожені простори, які ускладнюються формами нанорельєфу. Заплава Удаю низька, в основному це осоково-очеретяне болото вкрите шаром води до 0,5 м або сильно зволожено. Через це протягом весни і першого місяця літа заплава є важко прохідною або зовсім не прохідною. Винятком є верхів'я ріки, де заплава суха, лучна з рівною поверхнею, порізаною осушувальними каналами та улоговинами.

Правда слід зауважити, що заболочені ділянки на заплаві розташовуються не рівномірно. Найбільш заболоченою є притерасна частина заплави або та, що прилягає до окремих, досить чітко виражених, ділянок високої заплави. [3]

Як зазначалось вище, крім річкових долин у межах досліджуваної території мають місце і більш дрібні флювіальні форми рельєфу (ерозійні борозни, вимоїни, яри). Вони ускладнюють поверхні моренних, моренно-зандрових, лесових, зандрових та алювіальних рівнин. Особливо активно такі форми рельєфу розвиваються в умовах не задернованих схилів на берегах річки Удай.

Так, ерозійні борозни зустрічаються практично повсюдно на дослідженій території, особливо на розораних землях, польових дорогах і на дорожніх насипах відремонтованих чи новозбудованих ділянок доріг. Але особливо густо розчленовані ними схили виїмок та кар'єрів і береги річок. Особливо часто ерозійні борозни зустрічаються на високих і крутих ділянках берега Удаю.

Також на берегах Удаю, особливо у межах нижньої та середньої течії річки нараховуються сотні ерозійних вимоїн. Для них характерна постійна зміна розташування вершин і низька стійкість схилів. Причому схили досить часто є майже вертикальними і на них, при відсутності ерозійної діяльності, формуються

мікрообвали і мікрозсуви. Глибина більшості досліджених ерозійних вимойн коливається від 0,9 до 1,5 м, а їх ширина знаходиться в межах до 1 м [2].

Необхідно також підкреслити, що всі досліджені вимойни є досить активно ростучими і можуть перетворитися на яри, адже геологічна будова та кліматичні умови даної території цьому сприяють, а роботи по нейтралізації вимойн взагалі не проводяться.

На дослідженій території зустрічаються й найбільші тимчасові водотоки Чернігівщини – яри. Було виявлено понад два десятки подібних форм рельєфу. Вони розташовуються по берегах річки Удай не рівномірно.

Так, якщо у верхній течії ярів мало і вони зустрічаються в основному на правому березі й інколи на лівому, то в середній вони представлені виключно на правому березі.

Всі досліджені яри є береговими. Більшість з них має V – подібний профіль. Показники їх глибини коливаються від 2 до 4 м, а ширини від 2 – до 6 м.

Для всіх ярів характерна відсутність чітко вираженого водобійного колодязя.

Схили ярів, через майже повну відсутність рослинного покриву, є нестійкими. Це створює сприятливі умови для розвитку обвалів, зсувів та осипів, наявність яких встановлено у кожному з досліджених ярів. Крім того, більшість ярів не мають чітко виражених конусів виносу, оскільки під час водопілля значна частина матеріалу, що їх складає змивається водним потоком. Необхідно також відзначити, що яри досить часто використовуються місцевими жителями для прогону худоби на водопій. Внаслідок цього схили більшості ярів руйнуються, а їх дно вирівнюється.

Література

1. Атлас Черниговской области. – М.: ГУГК при Совете министров СССР, 1991. – 48 с.
2. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / упор. Кудрицький А.В. – К.: УРЕ ім. М.П. Бажана, 1990. – 1008 с.
3. Яцик А.В., Вишовець Л.Б., Богатов Е.О. Малі річки України: Довідник. – К.: Урожай, 1991.

УДК 91(477.51):504

РАДІАЦІЙНА СИТУАЦІЯ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Харченко М.С., студентка IV курсу природничо-географічного факультету

Науковий керівник: к.геогр.н., доц. **Барановська О.В.**, кафедра географії

Вступ. Несприятлива радіологічна ситуація, яка склалася в області після аварії на Чорнобильській АЕС, вплинула на стан здоров'я населення. У здоров'ї населення намітилася низка негативних тенденцій. Тому, з метою встановлення ступеня впливу ряду чинників на захворюваність населення Чернігівської області було вивчено радіаційний стан навколишнього середовища та продуктів харчування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових джерелах багато уваги приділено питанням радіаційного забруднення, радіаційної безпеки та радіаційного ризику Чернігівської області та України в цілому. Їх вивченням займається широкий загал науковців – географів, екологів, біологів. Проблеми радіаційного забруднення області відображені в працях спеціалістів обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції [3; 4; 5], Державного управління екології та природних ресурсів у Чернігівській області [3;4]. Питання

впливу радіоактивного забруднення на стан здоров'я населення вивчається багатьма авторами [6;7], науковцями Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя [1;2]. Але багато питань залишаються актуальним.

Головною **метою** даного дослідження є вивчення радіаційної ситуації у Чернігівській області та оцінка її впливу на медико-демографічний стан населення.

Виклад основного матеріалу.

Внаслідок Чорнобильської катастрофи Чернігівщина виявилася серед п'яти найбільш забруднених областей України. Значна частина області потрапила під радіоактивне забруднення. Постановою Кабінету Міністрів України до зон радіоактивного забруднення було віднесено 244 населених пункти 7-ми районів області – це райони, прилеглі до 30 км зони "відчуження" (Козелецький, Чернігівський, Ріпкинський), та північно-східні райони (Семенівський, Корюківський, Сосницький, Н.-Сіверський) (Табл.1.).

Таблиця 1

Розподіл населених пунктів області по зонах радіоактивного забруднення [11]

Найменування району	Зони радіоактивного забруднення			Всього населених пунктів, шт.	Кількість жителів зон забрудненн, чол.	в т.ч. дітей
	2	3	4			
Козелецький	-	3	37	40	27425	4874
Корюківський	-	3	25	28	16903	3698
Н.-Сіверський	-	-	4	4	1251	217
Ріпкинський	1	15	54	70	20695	3967
Семенівський	-	13	40	53	13906	2684
Сосницький	-	1	6	7	2079	296
Чернігівський	-	23	19	42	12858	2297
Разом	1	58	185	244	95117	18033

Над уточненням радіаційно-екологічної ситуації в системі Мінагрополітики в області працюють радіологічні підрозділи мережі ветеринарної медицини, центр "Облдержродючість" та радіоекологічної зони гарантованого добровільного відселення. Вони контролюють радіаційний фон, систематично перевіряють рівні забруднення радіоактивними речовинами продуктів харчування, рослинницької і тваринницької продукції, продукції лісу. В 2010 році виконано 101,6 тисяч радіологічних досліджень, з них з перевищенням допустимих рівнів виявлено 31 зразок продукції (0,03%). З початку 2011 року проведено 25,9 тисяч радіологічних досліджень, виявлено 4 перевищення допустимих рівнів радіонуклідів (0,01%).

На даний час найбільшу біологічну небезпеку несуть довгоживучі радіоізотопи цезію і стронцію, що мають період напіврозпаду близько 30 років і активно включаються в процеси біологічної міграції. Надходження цих радіоактивних речовин в організм лю-

дини з продуктами харчування відбувається, головним чином, в результаті переходу їх з ґрунту в рослини і далі – в продукцію рослинництва і тваринництва.

Якщо говорити про рівень радіаційного забруднення атмосферного повітря то в червні 2011 року потужність експозиційної дози гамма-випромінювання по області становила 11,5 мкР/год, цей показник залишається незмінним протягом трьох років [9].

Забруднення ґрунту радіонуклідами характеризується такими показниками: рівень гамма-фону – 7-11 мкР/год, щільність забруднення радіоцезієм – 0,21-1,07 Кі/км², радіостронцієм – 0,02-0,20 Кі/км². Відношення щільності забруднення цезієм-137 і стронцієм-90 в орному шарі дорівнює від 3,6 до 10,5 [3].

Площа сільськогосподарських угідь, які забруднені цезієм – 137 від 1-5 Кі/км², становить в області 47,3 тис. га (3% від площі досліджуваних угідь), радіостронцієм понад 0,02 – 0,15 Кі/км² – 82,4 тис. га (1,5%). Площа забруднених цезієм лісів складає 102,7 тис. га. (Табл. 2.)

Таблиця 2

Щільність забруднення ґрунтів сільгоспугідь радіонуклідами (на 2010 рік)

Угіддя	Обстежена площа, тис. га	Щільність забруднення цезієм-137 (Кі/км ²)				Щільність забруднення стронцієм-90 (Кі/км ²)			
		до 1	1-5	5-15	вище 15	до 0,02	0,02-0,15	0,15-3,0	вище 3,0
Всього сільгоспугідь (тис. га)	1836,7	1786,3	47,3	2,9	0,2	82,4	1782,9	63,9	0,5
%	100	97	3	—	—	1,5	98	0,5	-
в т.ч. рілля	1393,7	1366,2	26,7	0,8	1366,2	54,2	1290,8	39,7	-
%	100	98	2	—	—	4	93	3	-
сіножаті пасовища	443,0	420,1	20,6	2,1	0,2	19,2	399,1	24,2	0,5
%	100	95	5	—	—	4	90	6	-

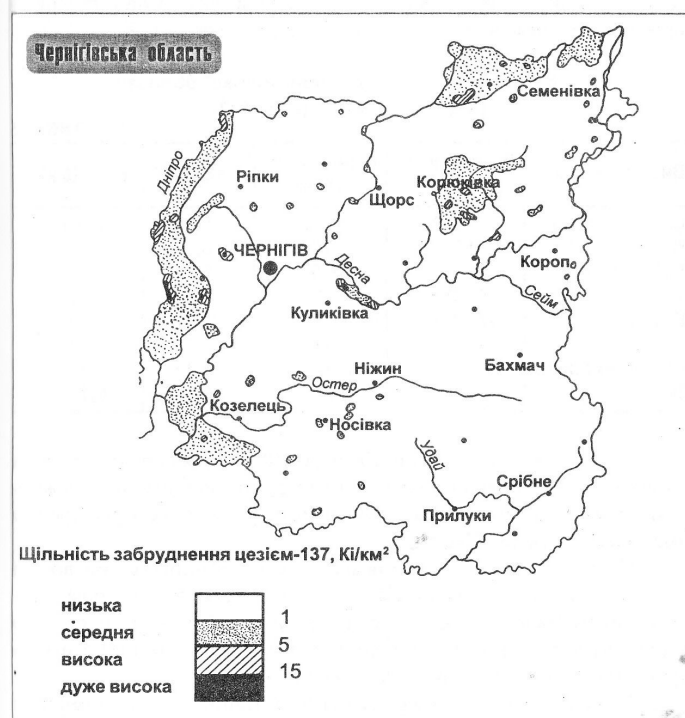

Рис. 1. Радіаційне забруднення ґрунтів

В результаті горизонтального перерозподілу відбувається розповзання плям забруднення і накопичення радіонуклідів у знижених місцях, які найчастіше зайняті луками (Рис. 1.). Тому забрудненість цих угідь на Чернігівщині вища, ніж ріплі. Вміст цезію в орних ґрунтах області не перевищує 15 Кі/км², тоді як в ґрунтах лучних угідь зустрічаються випадки забрудненості до 115 Кі/км². Цим же пояснюється вища забрудненість сіна та зеленої маси луків і пасовищ в порівнянні з іншими видами сільськогосподарської продукції.

Зразу після аварії на ЧАЕС спостерігалось високе радіаційне забруднення поверхневих вод. Забрудненими виявилися річки басейну Десни внаслідок випадання аерозолів над річками, а згодом у результаті змиву з водозбірної площі після дощів. Найвищий рівень радіоактивного забруднення води було зафіксовано на початку травня 1986 року, коли сумарний вміст радіонуклідів у водах Десни сягав 2138 Бк/л, тобто перевищував доаварійні значення майже в 100000 разів. Зараз радіоактивність води знизилась: вміст стронцію-90 в середньому зменшився у 12 разів, а цезію-137 більше, ніж у 6000 разів. За даними Чернігівської СЕС радіологічний стан води річок Десни, Судость, Снов, Дніпро в межах області протягом останніх років не зазнав суттєвих змін [2]. Вміст радіонуклідів у водоймах характеризується як стабільний і складає: стронцію – < 0,1 Бк/л; цезію- 0,28 – < 2,0 Бк/л (допустимі рівні вмісту радіонуклідів ¹³⁷ Cs та ⁹⁰ Sr у питній воді – 2,0 Бк/л). Проте забруднення за допомогою виносу радіонуклідів річками як і раніше залишається

серйозною проблемою. Радіонукліди дотепер змиваються з поверхні землі в основному в період повеней та паводків. Для Десни характерна велика кількість старорічищ, заток, заплавних озер, у яких вміст радіонуклідів у постчорнобильський період знизився менше, ніж у руслі. Це зумовлено тим, що накопичення радіонуклідів у водній рослинності зі щорічним її відмиранням при відсутності стоку приводить до їх акумуляції в донних відкладах, тобто в мулі на дні водойм [1].

За даними обласної СЕС на Чернігівщині основними дозоформуючими факторами отримання радіоактивного опромінення фахівці називають молоко з приватного сектору, дичину та продукти лісу з радіоактивно забруднених територій. Тобто, основна доза опромінення надходить не ззовні, а через забруднені продукти харчування. Звідси і основні запобіжні заходи, яких вживають фахівці санітарно-епідеміологічних служб області. Це перевірки зразків харчових продуктів, питної води тощо.

На даний час особливе занепокоєння викликають приватні присадибні господарства III та IV зон радіаційного забруднення, в яких рівень забруднення молока у 2 рази вищий, ніж у сільськогосподарських підприємствах. За 2006 – 2009 роки він перевищував норматив у 20-32 населених пунктах області. Виробництво молока з рівнем забруднення цезієм -137 вище 40 Бк/л виявлено в 47 населених пунктах. Більш сучасні дані, на жаль, відсутні, оскільки через брак коштів такі роботи останні 3 роки не проводилися.

Таблиця 3

Найбільш забруднене молоко спостерігається на території таких сільських рад

Район	Сільська рада	Показники забруднення		
		від	до	середнє
Семенівський	Тимоновицька	5	144	68
	Карповицька	19	77	31
	Хотіївська	3	86	30
Ріпкинський	Губицька	3	151	44
	Неданчицька	3	219	36
Козелецький	Косачівська	3	81	43
Корюківський	Савинківська	36	165	32
Чернігівський	Пакульська	4	136	24
	Боровиківська	6	135	48

У регіоні не фіксувались випадки перевищень допустимих рівнів вмісту радіонуклідів у продуктах харчування, що реалізувались через торговельну мережу, та у питній воді. А оскільки перевищення радіації у продуктах немає – зменшилися і дози опромінення жителів Чернігівщини. За результатами досліджень, у жодному з населених пунктів області розрахункова доза опромінення не перевищує встановлені параметри. [8]

Однак при цьому не враховано радіоактивне забруднення продуктів лісу, які традиційно та у великих кількостях збирають і споживають у селах. Фахівці санітарно-епідеміологічних служб вказують, що при дослідженнях грибів питома вага перевищень становить понад 50%.

Особливу радіаційну небезпеку становлять дари лісів, зібрані на території Добрянського, Остерського,

Чернігівського лісгоспів. Збираючи гриби, ягоди та лікарські рослини в лісах Козелецького, Корюківського, Ріпкинського, Семенівського, Сосницького, Чернігівського районів потрібно обов'язково проводити її радіологічний контроль.

У результаті виконання комплексу контрзаходів, а також завдяки природним реабілітаційним процесам (радіоактивний розпад, фіксація і перерозподіл радіонуклідів у ґрунті) радіаційна ситуація на території області дещо покращилась.

За останні роки спостерігається зменшення кількості перевищень допустимих рівнів радіонуклідів як у сільськогосподарській продукції, так і харчових продуктах та продукції лісу.

Демографічна ситуація, яка в Україні в цілому характеризується як кризова, особливо загрозливою є у Чернігівській області. Дуже стрімко почала зменшу-

ватись кількість населення з кінця 90-х років минулого століття, що, безперечно, пов'язано з соціально-економічною кризою в державі та негативними чинниками Чорнобильської катастрофи. І хоча в останні роки намітилась тенденція до зменшення показника загальної смертності та збільшення показника народжуваності по області, розрив між ними більший, ніж у два рази.

На фоні однієї з найвищих в Україні загальної смертності населення Чернігівської області особливо високою є смертність постраждалих. На початок 2011 року в області проживало близько 90 тисяч постраждалих, у тому числі біля 17 тис. дітей, 4,8 тис. інвалідів Чорнобиля.

Якщо у 1990 році смертність постраждалих була у 2 рази нижчою у порівнянні із загальною в області, то з 1995 році смертність ліквідаторів аварії стала перевищувати смертність осіб працездатного віку серед населення загалом, а з 1998 року – смертність працездатних осіб чоловічої статі серед всього населення. За 2000 роки ці показники майже вирівнялись, а у 2010 році вже смертність постраждалих значно перевищує показник загальної. За період 1999 – 2004 років зареєстроване вірогідне перевищення загальної смертності ліквідаторів аварії, смертності від злоякісних новоутворень та захворювань системи кровообігу над смертністю серед населення загалом. За прогнозними розрахунками, до 2013 року очікується продовження зростання смертності серед ліквідаторів аварії.

В учасників ліквідації наслідків аварії зареєстровано вірогідне зростання загальної захворюваності, захворюваності на хвороби системи кровообігу та злоякісні новоутворення. Найбільшими є показники в учасників ліквідації наслідків аварії з дозами, що перевищують 250 мілізіверт. У дорослого населення, яке проживає на територіях області, що зазнали радіоактивного забруднення, показники залишаються стабільними протягом останніх трьох років, а за окремими класами, таких як хвороби системи кровообігу,

нервової системи, кістково-м'язової системи та сполучної тканини, навіть знизилися.

Рівень захворюваності дітей, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, підвищився на 27% і становив 1383,5 на 10 тис. дітей у 2004 році проти 1089,3 у 1993 році. Одночасно зросла і поширеність хвороб на 59% – з 1494 у 1993 році до 2375,4 у 2004 році [10].

Серед дорослого евакуйованого населення спостерігається швидке зростання рівня інвалідності. За даними епідеміологічних досліджень показники інвалідності з 1988 по 2002 рр. зросли у 22,5 раза (з 4,6 до 103,4 випадків на 1000 осіб). Рівень показників втрати працездатності значно вищий серед осіб, інвалідність яких пов'язана із впливом чинників аварії. У 2001 р. частота інвалідності в даній когорті порівняно з тими, інвалідність яких була визначена за загальною захворюваністю, перевищувала по 1-й групі у 1,2 раза, по 2-й групі – у 5,6 раза, по 3-й групі – у 13,7 раза. Показник первинно визнаних інвалідами у 2004 році становив 26,14 на 10 тис. постраждалих (у 2003 році – 30,2). Серед дітей у 2004 році вперше інвалідність встановлено 252 дітям. Основні причини інвалідизації у дітей – аномалії розвитку (160), новоутворення (47), хвороби органів дихання (10).

У формуванні усіх груп інвалідності, пов'язаної з впливом чинників аварії, провідну роль відіграють хвороби органів кровообігу, нервової системи і органів чуття, травлення, ендокринної системи, новоутворення. Інвалідність за загальною захворюваністю зумовлена переважно хворобами органів кровообігу, нервової системи і органів чуття, кістково-м'язової системи [10].

Висновки. Радіаційна ситуація на території Чернігівщини і надалі залишається складною. Цьому сприяє значне забруднення радіонуклідами ґрунтів області. Основні шляхи надходження радіонуклідів в організм людини відбуваються по харчових ланцюгах: ґрунт-рослина-тварина-людина. Тому для покращення радіаційної ситуації потрібно розробляти та посилювати заходи щодо зниження забруднення радіонуклідами ґрунтів, кормів та продуктів харчування.

Література

1. Барановський М. Наслідки аварії на ЧАЕС // Географія. Економіка. Екологія. Туризм: Регіональні студії. Збірник наукових праць / Барановський М.О., Барановська О.В. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2011. – Випуск 5. – С. 6 – 13.
2. Гавій В. М. Вплив еколого-агрохімічного стану ґрунтів Чернігівської області на врожайність основних сільськогосподарських культур // Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся і суміжних територій (до 25-річчя аварії на ЧАЕС) : Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції (26 – 28 квітня 2011р.) / Гавій В. М., Приплавко С.О., Суховсєв В.В. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2011. – С. 19–22.
3. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2009 р. – Чернігів, 2010. – 232 с.
4. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2004. – Чернігів, 2005. – 204 с.
5. Мельник А.І. Основні напрямки мінімізації наслідків чорнобильської катастрофи в сільськогосподарському виробництві Чернігівщини // Міжнародна науково-практична конференція ССучасні екологічні проблеми Українського Полісся та суміжних територій (до 15 річчя аварії на ЧАЕС). Тези доповідей. – Ніжин, 2001. – С. 80–81.
6. Мельник А.І. Вплив ґрунтово – агрохімічних факторів на міграцію радіонуклідів в умовах Чернігівщини // Науково-практична конференція СПриродничі науки на межі століть (до 70-річчя природничо-географічного факультету НДУ)S.- Ніжин, 2004. – С. 153 – 154.
7. Присняжнюк А.Є. Епідеміологічне дослідження онкологічних ефектів опромінення населення, що проживає на найбільш забруднених радіонуклідами внаслідок ЧАЕС // Праці III З'їзду з радіаційних досліджень (радіобіологія і радіоекологія). – Київ, 2003. – С. 246.

8. Притула О. На Чернігівщині радіоактивно забруднені лісопродукти і молоко – СЕС (2011р.) // Українська правда. – 2011 р. – 18 квітня.

9. Стан довкілля Чернігівської області за червень 2011 р. – Чернігів 2011. – 10 с.

10. Управління охорони здоров'я Чернігівської області [електронний ресурс]: Режим доступу : <http://www.uoz.cn.ua/ch25.htm>

11. Чернігівська обласна державна адміністрація [електронний ресурс] : Режим доступу : http://cg.gov.ua/single_page.php

УДК 33:528.931(477.52)

ФОРМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Яцун Р.П., студент IV курсу природничо-географічного факультету

Науковий керівник: к.геогр.н., доц. **Афоніна О.О.**, кафедра географії

Місцями проживання і діяльності людей є поселення. В сучасній географічній науці виділяють два їх типи – міські і сільські поселення. При їх виділенні враховуються кількість населення, структура його зайнятості у галузях господарства, історико-географічні умови формування.

Первинними елементами розселення є **форми** територіальної організації розселення (поселення, населене місце, населений пункт). *Населене місце* – первинна одиниця розселення людей в межах земельної ділянки, де зосереджуються матеріальні форми їх проживання. Обов'язкова ознака населеного місця – постійність використання його як житла, хоч би сезонно, але з року в рік. *Населений пункт* – первинна одиниця розселення людей у межах однієї забудованої земельної ділянки (місто, селище міського типу, село та ін.) [1, 179]. *Поселення* – це територіально цілісний і компактний ареал концентрації населення з усіма необхідними умовами для життя, праці і відпочинку людей. При дослідженні територіальної організації розселення, доцільно застосовувати термін “поселення”, що означає дію і результат і повною мірою розкриває багатогранність розселення на відміну від понять “населене місце”, “населений пункт”.

Поселення як первинні елементи розселення мають кілька форм: міська, селищна, сільська. Головною формою міського розселення є *місто*. Містом вважається населений пункт, жителі якого зайняті переважно у несільськогосподарських галузях виробництва. Однак, як підкреслює Г.М.Лаппо, містом населений пункт стає тоді, коли він досягне певного рівня складності своєї функціональної структури. Поселення лише у тому випадку можна вважати містом, коли воно здійснює регулювання будь-яких функцій спілкування в межах певної території. Як регулювальний центр системи спілкування місто стає вузлом зосередження найважливіших видів діяльності людей – адміністративних, економічних, соціальних, інформаційних [2, 17].

Населення міста формами життя і повсякденної діяльності об'єднане у певну соціально-територіальну спільність, тому місто є історично конкретною соціально-просторовою формою існування суспільства. Історично місто, як форма поселення, виникло внаслідок суспільного поділу праці, тобто відокремлення ремесла від сільського господарства і зосередження обміну в руках певної громади, відрізняється від села високим ступенем різноманітності та інтеграції трудової діяльності (виробничої та невиробничої). Тут кон-

центруються галузі національної економіки – промисловість, наука, культура, інформація, що зробило місто центром науково-технічного і соціального прогресу. Усе це у поєднанні з розвинутою соціальною та інженерною інфраструктурою зумовило формування у містах специфічного міського способу життя, який у процесі урбанізації поширюється на все більшу кількість поселень, у тому числі сільських.

Міста відрізняються від інших форм розселення передусім людністю. В Україні, відповідно до “Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР” до міст відносять поселення, що мають людність понад 10 тис осіб. Крім них, до категорії міст належать і менші за людністю поселення, які історично склалися як міста. При цьому враховуються як заняття населення, так і спосіб їх життя. Ознаками міського способу життя є вищий благоустрій поселень (наявність централізованого водо- і теплопостачання, впорядкованих вулиць, зон відпочинку та ін.), особливе (міське) управління, вищий рівень забезпеченості населення об'єктами соціальної інфраструктури, наявність міського житлового фонду, багатоповерховість забудови та ін [3].

Міста займають певну територію, яка забудована різними за призначенням спорудами. Територія цих поселень використовується по-різному, залежно від цього в межах міста можна виділити окремі функціональні зони: сільбищна (житлові райони), промислова (промислові підприємства і об'єкти, які з ними пов'язані), транспортна (пасажирські та вантажні станції, парки міського транспорту, депо, шляхи та ін.), рекреаційна (парки, лісопарки, пляжі та ін.), інші території (резервні площі, територія підсобних підприємств та ін.). Ці зони формуються на основі загальних принципів містобудування, найкраще вони виділяються у великих містах. У малих містах їх перелік може бути неповним, нерідко в межах сільбищної території житлові масиви чергуються з промисловими і складськими підприємствами, зеленими насадженнями.

Міста відрізняються від інших форм територіальної організації розселення внутрішніми і зовнішніми особливостями.

Внутрішні особливості міста:

· структурні елементи міської інфраструктури (будівлі, будинкові блоки; структура і містобудування: двори, квартали, міські райони, центр міста, околиці міста, промислова зона (в сучасну добу – бізнес-сіті).

- інфраструктура (транспортна система; громадський транспорт; дорожня мережа; тротуари і велодоріжки; пішохідні зони; водопостачання та системи водостоків; електрика, газові мережі, телекомунікації, утилізація відходів).

Зовнішні ознаки:

- просторові (місто, міська агломерація, регіон, край і країна);

- функціональні (економіка, фінанси, торгівля, політичні структури, соціально-побутові чинники, культура, спорт);

- політичні (міські і районні консультативні ради, по мірі необхідності – регіональні, міські ради, районно-квартирні самоврядні одиниці, можливість представлення урядових, державних управлінських структур);

- населення (етноси та мови, релігії, соціальні класи, вікова та статева структура).

Особливою формою міського розселення є *селище міського типу*. Це форма територіальної організації розселення, яка за функціональним призначенням у загальній системі адміністративно-територіального устрою України посідає проміжне місце між сільським поселенням і містом, але в обліку населення відноситься до міського.

Відповідно до “Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР”, затвердженим указом Президії Верховної Ради Української РСР від 12 березня 1981 р., до категорії селищ міського типу відносяться населені пункти, розміщені при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах по виробництву і переробці сільськогосподарської продукції, а також населені пункти, на території яких розташовані вищі та середні спеціальні навчальні заклади, науково-дослідні установи, санаторії та інші стаціонарні лікувальні та оздоровчі заклади, що мають державний житловий фонд, з чисельністю населення понад 2 тис. осіб, з яких не менше двох третин становлять робітники, службовці та члени їх родин. В окремих випадках до категорії селищ міського типу відносять населені пункти з чисельністю менше 2000 осіб, але більше 500 осіб, якщо вони мають близьку перспективу економічного і соціального розвитку та збільшення кількості населення. Селища міського типу, як і міста, організують виробничу діяльність, забезпечують культурно-побутове обслуговування населення навколишньої сільської місцевості.

Головними ознаками виділення селищ міського типу є чисельність та питома вага робітників і службовців, зайнятих у несільськогосподарських галузях господарства.

За своїми функціями і структурою зайнятості населення, селища міського типу дуже подібні до міст чисельністю менше 10 тис осіб. Відмінності між ними найбільше стираються у регіонах з аграрно-промисловим типом освоєння. Селища, які є центрами адміністративних районів, іноді мають функціональну структуру господарства, подібну до міст, ніж малі міста, які таких функцій не виконують. Нерідко в селищах міського типу частка населення, яке зайняте у несільськогосподарських галузях, є вищою, ніж в окремих малих містах. Критерії, за якими розрізняють міста і селища міського типу, не відповідають реаліям сьогодення.

Головною формою сільського розселення є село. В сучасній науці тлумачення цього поняття звучить по-різному. Наприклад, село – населений пункт не міського типу, жителі якого зайняті переважно обробкою землі. Село – єдине компактне місце проживання людей, зайнятих переважно у сільському господарстві та інших територіально розосереджених галузях, забезпечене об'єктами соціального та виробничого призначення.

Сільські поселення як і інші форми розселення відрізняються за чисельністю населення: малі; середні; великі; дуже великі.

За територіальною ознакою виділяють такі форми сільських поселень село, селище (велике або значне сільське поселення, що є адміністративно-господарським центром), хутір (відокремлене від села самостійне сільське поселення, що має назву, в якому проживає сім'я або кілька селянських сімей, які займаються переважно сільським господарством).

Територія сільського поселення в залежності від функціонального призначення ділиться на сільбищну і виробничу зони. Сільбищна зона включає громадський центр, територію житлової забудови, вулиці, бульвари, проїзди, майданчики для стоянки автомобілів, парки, сквери, водоймища. Виробнича зона включає ділянки підприємств для виробництва і переробки сільськогосподарської та іншої продукції, ремонту, технічного обслуговування і зберігання сільськогосподарської техніки і автотранспорту, комунально-складські та інші об'єкти, дороги, проїзди, майданчики для стоянки автомобілів та інші території.

Перші згадки про поселення Сумщини належать до часів існування Київської Русі. На території Сумської області на той час було відомо понад 80 давньоруських городищ, поселень, могильників. Крім невеликих поселень, існували й великі міста, про які розповідають давньоруські літописи: Ромни, Вир, В'яхань, Путивль, Попаш, Глухів, Зартий. Ці міста були центрами торгівлі, ремесел, освіти і культури, виконували оборонну функцію.

Міста того часу значно відрізнялися за своїм виглядом і планувальною структурою від сільських поселень. В них виділялась центральна частина (фортеця на горбі) та приміська територія (“посад” або “поділ”, де проживали купці та ремісники). Внаслідок татаро-монгольської навали ці міста занепали але відновили свій розвиток у XV–XVII ст. В цей час утворилися та відновилися такі міста як Глухів, Кролевець, Конотоп, Ромни, Путивль, Суми. У XVII–XIX ст. міста виникають як прикордонні фортеці для захисту південних кордонів Російської імперії – Середина – Буда, Краснопілля.

На території Сумської області до 1930-х років не існувало великих та середніх за чисельністю міст. Майже всі цукрові заводи і більшість інших підприємств харчової промисловості та будівельних матеріалів були розміщені в селах. Згодом значення міст змінилося – з адміністративно-торгових пунктів вони перетворилися в центри радянського управління, промислові вузли і культурні осередки. Такі міста притягували до себе населення із сільських місцевостей. У 1934 р. чисельність міста Суми перетнула рубіж середнього міста (50 тис. осіб).

На початок 1956 р. в Сумській області нараховувалося 17 міст і селищ міського типу, у тому числі три

міста обласного (Суми, Конотоп і Шостка) та 8 міст районного підпорядкування (Охтирка, Білопілья, Глухів, Кролевець, Лебедин, Путивль, Ромни, Тростянець).

Наприкінці 50-х років ХХ століття позначки 50 тис. осіб (рубіж середнього міста) досягло м. Конотоп, у 1965 р. – м. Шостка. На початку 60-х років рубіж великого міста (100 тис. осіб) перетнули Суми, а селище міського типу Хутір-Михайлівський у 1962 р. було перейменовано у Дружба з наданням йому статусу міста. Статус міста отримали також Буринь і Середина-Буда. Згідно перепису 1970 р. поселенська мережа Сумської області нараховувала 36 міських поселень (15 міст і 21 селище міського типу).

У 1972 р. рубіж середнього міста (50 тис. осіб) досягло м. Ромни, поступово наближалось до нього м. Охтирка. Разом з тим, незважаючи на загальне зростання чисельності міського населення у 11 міських поселеннях Сумської області між переписами 1970 і 1979 років спостерігалось скорочення чисельності населення (м. Ворожба, Дружба; селища міського типу Чупахівка, Улянівка, Велика Писарівка, Кирівка, Шалигіне, Червоне, Угроїди, Терни, Низи). Суттєвих змін у розподілі міст за групами людністю не відбулось. Кількість поселень людністю до 10 тис. осіб залишилось на рівні 23 од., незважаючи на те, що селище міського типу Нові Баси було ліквідоване (увійшло до складу м. Суми). Натомість до цієї групи увійшло м. Ворожба. Міських поселень з кількістю мешканців від 10 до 20 тис. осіб залишилось три (Білопілья, Путивль, Буринь). Окрім вже згаданої Ворожби, міста Тростянець і Кролевець перейшли у наступну (більшу за людністю) групу. У групі 20-30 тис. осіб опинилося три поселення (Тростянець, Кролевець і Лебедин), у групі 30-50 тис. осіб – два (Глухів і Охтирка). Три міста мають людність 50-100 тис. осіб (Конотоп, Шостка, Ромни), одне – понад 100 тис. осіб (Суми). За переписом 1989 р. в Сумській області нараховувалося 35 міст і селищ міського типу, у тому числі 6 міст обласного (Суми, Конотоп, Охтирка, Глухів, Ромни і Шостка) та 9 – районного підпорядкування (Білопілья, Кролевець, Путивль, Дружба, Ворожба, Лебедин і Тростянець).

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. розподіл міських поселень за групами людності суттєво не змінився. Кількість міських поселень людністю до 10 тис. осіб залишилася незмінною. Однак кількість поселень у групі 10–20 тис. осіб збільшилася за рахунок м. Білопілья. Група поселень людністю 20–30 тис. осіб представлена містами Лебедин, Кролевець, Тростянець. Кількість поселень людністю 30–50 тис. осіб зменшилася до одного (м. Глухів), натомість кількість міст у групі людністю 50-100 тис. осіб, зростає за рахунок м. Конотоп.

Протягом 2001-2010 рр. кількість поселень людністю менше 10 тис. осіб зростає до 24 од., натомість група людністю 10-20 тис. осіб скоротилася до двох

поселень (Білопілья і Путивль), а у групі людністю 30-50 тис. осіб їх кількість зростає до 3 одиниць.

На початок 2011 р. в Сумській області нараховувалося 20 селищ міського типу. Протягом 1989 – 2011 рр. кількість селищ міського типу скоротилася на 4 одиниці або 16% від загальної їх кількості. В межах області спостерігаються значні відмінності у розподілі селищ міського типу в розрізі природних зон, так у зоні лісостепу розташовано 15 поселень (75% від загальної кількості), а у зоні мішаних лісів лише 5 поселень або 25% їх загальної кількості. Загальна кількість жителів селищ міського типу Сумської області на початок 2011 р. становила 89,5 тис. осіб або 13% від загальної кількості жителів області.

Загальна кількість сільських поселень Сумської області на початок 2011 р. становила 1438 одиниць. Перші сільські поселення більш схожі до сучасних на території області виникли ще у 4 – 2 тис. до н. е. Вони виникали переважно в долинах великих річок (Сейм, Сула, Псел). У літописах зустрічається декілька назв, якими позначали сільські поселення того часу: село, сільце, деревня і погост. Сільське населення яке проживало в них складало 85 – 87% від всього населення області. До початку 15 століття спостерігалася значна різниця кількості дворів і відповідно населення в селах по природних зонах, так в зоні мішаних лісів переважали великі так звані багатодвірні села, в зоні лісостепу переважали малі села. Але після 15 століття ці відмінності вже не спостерігалися.

Після аграрної реформи 1861 року в Сумській області спостерігається поступове збільшення сільських поселень. З 1959 по 1989 рр. чисельність сільського населення скоротилася на 23%, а кількість сільських поселень на 32%. Протягом 1989 – 2003 рр. 90 сільських поселень Сумської області було приєднано до інших, більших за людністю, а у період з 2003 по 2011 рр. кількість сіл зменшилася на 27 одиниць.

Сумська область належить до так званих дрібноселенних областей. Група сільських поселень людністю до 100 осіб є домінуючою за кількістю поселень (533 од. або 36% від загальної кількості сільських поселень, в яких проживає 45,1 тис. осіб). До групи поселень людністю 101 – 200 жителів належить 208 поселень (12,5% від загальної кількості), в яких проживає 30,6 тис. осіб. 302 поселення (або 23%) мають людність від 201 до 500 жителів, в яких проживає 100,2 тис. осіб. Значною за кількістю поселень є група людністю 501 – 1000 осіб (274 поселення або 18% від загальної кількості сільських поселень області). В них проживає 187,5 тисяч осіб. І лише 7 сільських поселень Сумщини (або 0,2% від загальної кількості) мають людність 2 – 5 тис. осіб.

Форми територіальної організації розселення Сумщини протягом тривалого історичного періоду змінювалися. Так, одні з них продовжували розвиватися, інші зникали у випадку коли потреба в їх існуванні відпадала.

Література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983.- 350 с.
2. Лаппо Г.М. География городов: Учеб. пособие / Г.М. Лаппо. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 476 с.
3. Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1654-10>.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ, ІНФОРМАТИКА, ЕКОНОМІКА

УДК 338.2

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Баско А.А., студентка II курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.е.н., доц. **Городецька М.О.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

Однією з найважливіших умов ефективності ринкової системи є існування та взаємодія підприємств великого, середнього та малого бізнесу, кожному з яких належить певна роль в економіці країни. Перехід до ринкової системи господарювання в першу чергу знаменується переходом до економіки підприємницького типу, а передумовою успішного функціонування ринкових механізмів, перш за все, виступає розвиток малого бізнесу. Сектору малого бізнесу, що є найбільш динамічним елементом у структурі ринкової системи будь-якої країни, належить особлива роль.

Малий бізнес – це підприємницька діяльність малих фірм, що включає в себе трудову діяльність громадян, які наділені статусом юридичної особи (або не мають його) з метою отримання прибутку. До них належать: приватні, індивідуальні, сімейні підприємства, фермерські господарства, які функціонують на правах малого підприємства та інших формах власності з обмеженою (незначною) кількістю громадян. В Україні відповідно до чинного законодавства до структури малого бізнесу належать підприємства, у яких кількість зайнятих не перевищує: у роздрібній торгівлі – 15 осіб; у галузях невиробничої сфери – 25; у науці та науковому обслуговуванні – 100; у промисловості і будівництві – 200; в інших галузях виробничої сфери – 50 осіб. Більшість підприємств малого бізнесу – це малі фірми з кількістю працюючих від 3 до 15 осіб (за ГК (ст. 128), ЦК (статті 50-54); Закони “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” (від 15.05.2003р., статті 42-50); “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” (стаття 47); “Про державну підтримку малого підприємства” (від 19.10.2000 р.).

Малий бізнес – це самостійна, систематична господарська діяльність малих підприємств будь-якої форми власності та громадян-підприємців (фізичних осіб), яка проводиться на власний ризик з метою отримання прибутку. Практично, це будь-яка діяльність (виробнича, комерційна, фінансова, страхова тощо) зазначених суб'єктів господарювання, що спрямована на реалізацію власного економічного інтересу. Сектор малого і середнього підприємництва охоплює різноманітні види виробничої діяльності і типи робіт, які відповідають широкому спектру можливостей ринку, що ускладнює будь-яку універсальну систематизацію чи готове порівняння діяльності підприємств.

Аналіз сектора малого і середнього підприємництва ще більш ускладнюється в зв'язку з відмінностями в офіційних визначеннях дрібних підприємств і термінології, яка використовується. Немає нижньої межі розміру малих підприємств, хоча проблема виникає при спробах встановити прийнятну верхню межу: фінансисти часто говорять про верхні рівні основних фондів у їх чистому вигляді чи з доданою вартістю; обліковці вказують на загальне число працюючих; торговці підкреслюють роль максимального рівня обсягу продаж; обслуговуючий персонал орієнтується на загальну кількість клієнтів; виробники надають перевагу максимальній кількості енергії, необхідної для виробництва і т. д.

Частка малого бізнесу в економіці провідних країн світу займає вагоме місце. Практично немає таких сфер, які могли б обійтися без його продукції і послуг. Як приклад можна привести Іспанію. Частка малого бізнесу в будівельній індустрії становить 30%, в промисловості – 31%, в суднобудуванні – трохи менше 30%, в сільському господарстві – 80% і т.д. У Німеччині, всупереч усталеним стереотипам, опорою економіки служать не автомобільні монстри, великі хімічні або металургійні концерни, а малі та середні підприємства. Вони становлять 99,7 % всіх комерційних підприємств у Європі. У США на малі підприємства припадає майже 30 % всього експорту, у Франції та Німеччині частка малого та середнього бізнесу у ВВП цих країн складає майже 50 %, в Японії ним створюється майже 57 % всієї продукції в провідній для країни обробній промисловості, в Європі на малих та середніх підприємствах зайнято майже 68 % працездатного населення, які виробляють 58 % ВВП.

Разом з тим частка малих підприємств у валовому внутрішньому продукті України у 10-12 разів менша, ніж у розвинутих країнах, і складає лише близько 5,5%.

Формування підприємств малого бізнесу в Україні в перехідний до ринку період мало певні особливості, які залежали від багатьох факторів, у першу чергу, від рівня розвитку економіки й суспільного сприйняття малого бізнесу в країні. Серед інших особливостей, яких не знала світова практика, треба назвати такі, як постійна боротьба за виживання, у тому числі й протизаконними способами, майже повна відсутність впровадження інновацій унаслідок незначної кількості підприємств у виробничій сфері, обмеженість фінан-

сових ресурсів і неможливість їх залучення на відносно тривалий період, високий ризик діяльності підприємств малого бізнесу і відсутність механізмів захисту від нього, відсутність реальної підтримки та допомоги на державному та регіональному рівнях.

Мале підприємництво – необхідний сектор ринкової системи господарювання, роль якого зростала під впливом структурних зрушень в економіці країни. Але проблема формування життєздатного, продуктивного сектора малого підприємництва набула, по-перше, особливого значення й, по-друге, мала суперечливий характер. Перша обставина була пов'язана з низкою питань ринкової трансформації економіки, потребою першочергового їх вирішення в умовах тривалої економічної кризи, нестабільності законодавчої бази підприємництва, а також із загостренням проблеми зайнятості тощо. Друга – з неоднозначним ставленням владних структур, відсутністю навичок у більшості підприємств щодо ведення власної справи, значною “тінізацією” економіки, правовим нігілізмом громадян.

Відповідно до пп.1 п.8 розділу XIX Прикінцевих положень Податкового кодексу України, встановлено особливості справляння єдиного податку та фіксованого податку та визначено, що :

“Встановити, що з 1 січня 2011 року до внесення змін до розділу XIV Податкового кодексу України в частині оподаткування суб'єктів малого підприємства Указ Президента України від 3 липня 1998 року N 27 “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємства” (з наступними змінами) та абзаци шостий – двадцять восьмий пункту 1 статті 14 розділу IV Декрету Кабінету Міністрів від 26 грудня 1992 року N 13 – 92 “Про прибутковий податок з громадян” застосовуються з урахуванням таких особливостей :

Єдиний податок або фіксований податок сплачується на рахунок відповідного бюджету в розмірі частини єдиного податку або фіксованого податку, що підлягають перерахуванню до цих бюджетів відповідно до норм Указу Президента України від 3 липня 1998 року N 727 “ Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємства” (з наступними змінами) та Закону України “ Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України “Про прибутковий податок з громадян” (Відомостей Верховної Ради України, 1998 року, N 30 – 31, ст. 195) (крім єдиного податку, який сплачується у січні 2011 року за останній звітний (податковий) період 2010 року). При цьому розподіл коштів єдиного податку або фіксованого податку на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та/або до Пенсійного фонду України Державним казначейством України не здійснюється”.

За умов ринкової економіки важлива роль належить малому бізнесу. Його підтримка, в тому числі через систему **оподаткування**, є одним із способів подолання економічної кризи в економіці. На перших етапах становлення системи оподаткування в Україні **малому підприємству** надавалися певні пільги. Особливо це стосувалося оподаткування прибутку малих підприємств. Згодом податкові пільги для малого підприємництва практично було ліквідовано, що

негативно вплинуло на його розвиток. Проблема функціонування малого бізнесу в умовах кризового стану економіки України є надзвичайно гострою. У зв'язку з наявністю низки нерозв'язаних проблем, серед яких складна політична ситуація, суперечливе та неоднозначне законодавство, високе податкове навантаження та, як наслідок, значна тінізація економіки, питання про те, чи існує можливість для розвитку та ефективного функціонування малого бізнесу в Україні, набуває достатньої актуальності. За одинадцять років існування спрощеної системи оподаткування кількість платників єдиного податку збільшилася майже у 14 разів – з 95 тисяч осіб до 1,3 мільйона осіб, а надходження до бюджету від його сплати зросли у 32 рази – з 127 мільйонів гривень у 1999 році до 4,1 мільярда гривень у 2009 році. При цьому “спрощенці” створили понад 1,2 мільйона робочих місць. За даними офіційної статистики, у сфері малого підприємництва в Україні станом на 1 січня 2011 р. діяли 151,4 тис. підприємств, які забезпечували 7% ВВП. У той же час, у сусідніх з Україною Чехії, Словаччині та Угорщині, частка малих підприємств у ВВП визначалася на рівні 30?-40%.

На шляху розвитку малого і середнього бізнесу постають численні проблеми, обумовлені як об'єктивними факторами загального стану економіки, так і суб'єктивними соціально-психологічними факторами.

Головними проблемами є:

- неповнота, неоднозначність і суперечливість чинної нормативно-правової бази;
 - невизначеність податкового законодавства щодо малого бізнесу як специфічного сектору економіки, непомірний тягар оподаткування, складна система обліку та звітності;
 - відсутність розвинутої ринкової інфраструктури на загально-національному, регіональному та місцевому рівні;
 - практична відсутність системи фінансування й кредитування малого бізнесу;
 - відсутність внутрішніх стимулів для інвестицій та розвитку технологій;
 - відсутність чіткої системи в організації фінансово-економічного співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями відносно залучення інвестицій, кредитів, грантів, міжнародної технічної допомоги для розвитку малого підприємництва тощо;
 - недостатнє інформаційне та консультативне забезпечення малого підприємництва;
 - відсутність чіткої ідеології у проведенні необхідних реформ та системного підходу щодо становлення та розвитку малого бізнесу;
 - втрата позитивної громадської думки щодо підприємницької діяльності з огляду лобювання інтересів великого поліграфічного бізнесу;
 - недостатність професійних знань та досвіду щодо зайняття бізнесом.
- Для покращення розвитку малого та середнього бізнесу в Україні потрібно:
- активізувати використання такого показника розвитку економіки України як частка малого і середнього бізнесу у ВВП;
 - **уряду потрібно відмовитися від намірів регулювання та контролю розвитку малого і середнього**

бізнесу, діючи за принципом невтручання, метою якого є не “допомагати”, а не заважати. Внаслідок цього у підприємців не буде страху перед нарощуванням капіталу та укрупненням виробництва до рівня малих підприємств;

- необхідно максимально лібералізувати податкову політику по відношенню до малого і середнього бізнесу:

- максимально скасувати платежі і збори, звівши їх до єдиних платежів;

- визначити групи товарів (їх перелік), на які потрібна видача сертифікатів і ліцензій, що діють на постійній основі;

- **прискорити видачу свідоцтв СПД, всякого роду дозволів, шляхом введення термінів на дану операцію.** Це дозволить розвіяти страхи і переконання, щодо складності ведення документообігу. Цей крок викличе взаємну довіру населення та бізнесу до влади, позбавить корупціонерів ще одного способу заробити. Малий і середній бізнес стабілізуватиме ринок, залучаючи в обіг місцеві сировинні ресурси, сприятиме розвитку малих міст і селищ, створюючи робочі місця;

- **розробити максимально спрощений пакет дозвільних документів, для здійснення підприємницької діяльності у різних її проявах.** Створення чіткого переліку дозвільних документів дозволить зняти головне питання – безпеку ведення бізнесу. Всі **дозвільні документи**, асортиментні переліки повинні діяти на всій території України;

- **організувати і закріпити в нормативних актах механізм надання звітності в електронній формі.** Це значно спростить надання звітів у податкові органи, заощадить час, скоротить кількість працівників задіяних у цьому процесі, як з боку самих підприємств, так і податкових органів;

- виробити чітку **державну політику у сфері малого і середнього бізнесу, визначаючи її як пріоритетну;**

- **зміни законодавства у сфері оподаткування малого та середнього бізнесу повинні проводитися поетапно, включаючи активну роз’яснювальну роботу всіх зацікавлених суб’єктів господарювання.**

Малий бізнес має ряд переваг, зумовлених широкою свободою вибору сфери діяльності, швидкою окупністю витрат, можливістю реагувати на зміни у структурі попиту. Функціонування малого бізнесу активізує перебудову в економіці. Однією з форм малого бізнесу є самозайнятість, підприємництво без створення юридичної особи і в більшості випадків без використання найманої робочої сили. У країнах, що розвиваються 30-70% економічно активного населення зайнято на “мікропідприємствах” з числом працівників від двох до десяти чоловік. Тут виробляється до 20% ВВП, а до 2020 р., згідно з прогнозами, ця частка може зрости більш, ніж удвічі. Позитивним зрушенням у сфері розвитку малого бізнесу стало прийняття Кабінетом міністрів України постанови щодо умов його кредитування. Згідно з її положеннями, Український фонд підприємництва на конкурсній основі надає кредити малому бізнесу за умови їх повернення та сплати 1,5% облікової ставки Національного банку України на момент підписання договору. Залежно від терміну, кредити можуть надаватися у розмірі від 50 –

100 тис. грн. (до 1-го року) до 100-250 тис. грн. (до 3-х років). Ці кошти надаються суб’єктам малого підприємництва для виробництва, переробки і збуту виробленої продукції, придбання техніки, обладнання, новітніх технологій, здійснення виробничої діяльності, будівництва та реконструкції виробничих приміщень. Разом з тим, украї несприятливим для малого бізнесу є новий Податковий кодекс України, позначений посиленням податкового тягаря. Малий бізнес, і без того позбавлений особливих стимулів та підтримки з боку держави, отримав вкрай обмежені можливості для здійснення економічної діяльності. Неспроможність сплачувати загальний податок, на який має бути переведений малий бізнес, призведе до його подальшого переходу “у тінь”, а в окремих випадках, і до згорання діяльності. З метою покращення ведення малого і середнього бізнесу, доцільно було б запровадити податкові канікули для адаптації до нових правових умов. Для покращення інвестиційного клімату для малого і середнього бізнесу слід створити бізнес-інкубатори, де буде здійснюватись інвестування державних коштів у проекти підприємців.

Для підтримки розвитку малого бізнесу держава зобов’язана перейти до реалізації послідовної та узгодженої політики, яка б наслідувала довгострокові перспективи. Для цього в Україні має бути створена відповідна нормативно-правова база та реалізована низка прогресивних реформ, які визначають формування передумов для забезпечення сталого розвитку малих підприємств. Раціональне використання державного бюджету, створення програм з розвитку малого підприємництва, підтримка ініціативи створення й функціонування малих фірм у найближчій перспективі спроможні призвести до значного поживлення економіки. Основою економічного зростання є і буде середній клас, саме на ньому тримається економіка будь-якої держави, саме він і стане великим стартом відродження.

Підтримка розвитку підприємництва є вкрай важливим напрямом державної політики в умовах економічної кризи. Зростання безробіття та поживлення інфляційних процесів становлять серйозні виклики для всієї нації. Водночас системні проблеми економіки України і відсутність консолідованої та економічно виваженої позиції політиків та керівників держави щодо мети, принципів та методів монетарної та фіскальної політики, спрямованої на подолання кризових явищ, суттєво погіршують перспективи розвитку бізнесу в найближчі роки та можливості швидкого виходу із кризи. Ці фактори спричинили різке зростання стурбованості та тривоги за майбутнє підприємницького середовища в Україні. Малий бізнес, який утворився в Україні, сформовано в рамках наявних виробничих відносин, тому він не пристосований (у своїй більшості) до функціонування в умовах відкритого ринкового середовища та, як і великі підприємства, потребуватиме серйозних структурних змін, необхідність яких має враховуватися в стратегії підтримки малого й середнього бізнесу в Україні.

І завжди потрібно пам’ятати, що велике починається з малого. Досить нагадати, скільки їх, сьогодніх все-світньовідомих монстрів сучасної економіки, починалось з малого бізнесу. Найяскравіші приклади –

“Макдональдс”, що виріс з дешевої закускової братів Макдональдс, яка дозволила клієнтові перекусити, не виходячи з машини. Або, наприклад, історія створення Apple, Hewlett Packard, Dell, Google, яка тепер зву-

чить як казка: “двоє молодих людей у гаражі...”. Google, до речі, нещодавно придбала той самий гараж в Кремнієвій долині, в якому почалася історія найбільшої пошукової системи.

Література

1. Віскузі В.К., Вернон Дж. М., Гарингтон Дж. Е. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика. – К.: Основи, 2004. – С. 183-192.
2. Костриба А.І. Передумови фінансової кризи в Україні та характер її прояву // Фінанси України. – 1999. – с. 76-107.
3. Податковий кодекс України // Офіційний вісник України. – 2010.
4. "Про затвердження Порядку використання у 2010 році коштів, передбачених у державному бюджеті для мікrokредитування суб'єктів малого підприємництва від 12.10.10 р. № 923" // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 195.
5. Реверчук С.К., Крупка М.І. Фінанси малого бізнесу. – Львів: Діалог, 1996. - ст. 98-123.
6. http://health-island.com/ukraine/business_ukraine/.
7. <http://library.if.ua/book/51/3699.html>.

УДК 336.7

ГРОШОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНЕ І СПЕЦИФІЧНЕ

Бойко Ю.С., студентка ІІ курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.е.н., доц. **Городецька М.О.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

Гроші виступають основним інструментом функціонування ринкової економіки. Сам рух грошей здійснюється в рамках грошової системи.

Грошова система – це форма організації грошового обігу, що історично склалася в країні і закріплена законодавчими актами.

Будь-яка грошова система включає наступні елементи:

1. Назву національної грошової одиниці (гривня, долар тощо);
2. Масштаб цін (вартість грошової одиниці, її купівельну силу);
3. Форми грошей (металеві чи паперові, товарні чи символічні, готівкові чи безготівкові);
4. Систему емісії грошей (порядок випуску в обіг повноцінних, символічних чи кредитних грошей);
5. Наявність державних фінансових інститутів, які здійснюють регулювання грошового обігу в країні;
6. Встановлення курсу національної валюти і порядку її обміну на іноземну. [1, 42]

Ринок не може функціонувати без грошей і грошового обігу, тобто руху грошей, що обслуговує обіг товарів і послуг, рух робочої сили і капіталів, рух фінансів (сукупність грошових засобів, а також системи їх формування, розпо-ділу і використання) в цілому.

Формування грошових систем розпочалося ще в період розкладу пер-віснообщинного ладу, певною мірою як завершення тривалого процесу розвитку форм вартості товару. Так, уже Київська Русь мала порівняно розвинену грошову систему, а карбування монет тут розпочалося навіть раніше, ніж у деяких великих європейських державах – у X—XI ст. Це ще один із незаперечних доказів значної ролі держави наших предків у еко-номічному і політичному житті на той період. З давньоруської грошово-ва-гової системи пізніше взяла початок московська грошова система, при якій з гривні шляхом поділу її на кілька частин

виникає карбованець, який згадується в історичних документах на початку XIV ст. Виникнення централізованої Російської держави потребувало водночас формування єдиної грошової системи.

У всіх країнах в результаті перетворення суспільного виробництва на товар-не, а натурального господарства на товарно-грошове виникає об'єктив-на необхідність значно спростити і стандартизувати форми й системи грошового обігу. Розпочинається створення єдиної та централізованої рег-ламентатії грошового обігу, загальнодержавного фінансового апарату, централізованого банку і металевого фонду, що належить державі або надійно контролюється нею. Саме таку грошову систему і створює бур-жуазна держава. Остаточне формування грошових систем завершується в XVI–XVII ст. зі становленням і утвердженням розвинених товарно-гро-шових відносин і товарного виробництва та запровадженням національ-них грошових одиниць.

При поверховому розгляді грошового обігу може скластися вражен-ня, що він відіграє провідну і вирішальну роль порівняно з обігом това-рів, неначе саме гроші приводять товари в рух. Насправді ж навпаки – саме обіг товарів лежить в основі грошового обігу, адже зумовлені пере-важно умовами і масштабами виробництва зміни в товарному обороті викликають і відповідні зміни в характері і масштабах грошового обігу.

Отже, сутність закону грошового обігу полягає в тому, що в обігу на певний період має перебувати грошей не більше, ніж це потрібно для опла-ти реально існуючих товарів і послуг за цінами, що склалися на певний момент. Цей закон, як зазначав К. Маркс, ще може бути виражений так: якщо відомі вартість то-варів і середня швидкість їхніх метаморфоз, то кіль-кість золота, що перебуває в обігу, залежить від його власної вартості. Крім цього вираження закону

грошового обігу існують більш специфічні закони обігу металевих і паперових грошей.

Багатомісний досвід існування грошових систем свідчить про їхню надзвичайну різноманітність та значну відмінність державних форм регулювання грошового обігу. Все ж і за таких умов можна виділити такі основні типи:

- система металевого обігу, за якої грошовий товар функціонує у монетній формі: монометалізм, коли один метал є валютними грошима; біметалізм, при якому цю роль виконують два метали (золото і срібло);

- система обігу номінальних грошових знаків, за якої грошовий товар виступає не в монетній формі, а у формі паперово-грошового та банкнотного обігу [2, 63-64].

Подальший аналіз елементів грошової системи дозволить виокремити загальне і специфічне в грошовій системі України.

Грошова одиниця – це встановлений у законодавчому порядку грошовий знак. Вона служить для вимірювання цін товарів та послуг. Грошова одиниця встановлюється законодавством країни з урахуванням соціально-економічних та історичних закономірностей її розвитку. [3]

У національних грошових одиницях ведеться облік вартості майна, у них позначається номінал грошей, які випускаються (емітуються) певною державою. В Україні відповідно до ст. 99 Конституції України грошовою одиницею України є гривня.

Сучасну сторінку в історії гривні відкрито на початку останнього десятиліття ХХ ст. і вона пов'язана з процесом національно-державного відродження України. Національні гроші і грошова система традиційно розглядаються як найважливіші атрибути державності. Тому вже на первісному етапі побудови незалежної Української держави була висловлена ідея введення власної грошової одиниці і створення самостійної грошової системи.

У розділі VI Декларації про державний суверенітет України проголошено, що Українська РСР самостійно створює банківську, цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує Державний бюджет, а при необхідності вводить свою грошову одиницю. Закон УРСР від 3 серпня 1990 р. "Про економічну самостійність Української РСР" (ст. 6) закріпив право республіки на самостійну організацію грошового обігу на її території.

У другій половині 1991 р. Україна взяла курс на побудову незалежної держави. Введення національної валюти і побудова самостійної грошової системи були серед основних пріоритетів трансформацій в економічній сфері. З розпадом СРСР подальше існування єдиної грошової системи в рамках міждержавного простору стало неможливим і кожна з колишніх союзних республік зіткнулася з необхідністю побудови власної грошової системи.

Введення гривні – повноцінної національної валюти було здійснено в перебігу проведення грошової реформи у вересні 1996 р. Однак цьому передувала низка подій, які внесли кардинальні зміни в грошову систему. Кожна з проведених трансформацій у системі організації грошових відносин за своїм значенням може бути названа грошовою реформою. Але, як справедливо вказують фахівці, якщо виходити із суті і

внутрішньої логіки здійснених заходів, слід визнати, що була проведена одна грошова реформа, яка тривала майже п'ять років.

У процесі проведення грошової реформи можна виділити три етапи: перший – введення в готівковий обіг тимчасової валюти – українського карбованця (купона багаторазового використання) з 10 січня 1992 р.; другим етапом було введення в листопаді того ж року в безготівковий оборот карбованця; третій, завершальний етап – випуск в обіг у вересні 1996 р. гривні – повноцінної національної української валюти. [4]

Масштаб цін – законодавча фіксація вагової кількості монетарного металу (золота чи срібла), що закріплюється державою за певною грошовою одиницею. Коли вперше розпочалося карбування монет, масштаб цін збігався з їх ваговим вмістом. З повним припиненням конвертації паперових грошей у монетарний товар – золото, із завершенням його демонетизації, необхідність фіксації державою масштабу цін відпала. [3]

Масштаб цін у сучасних умовах, як правило, змінюється стихійно, незалежно від волі держави, під впливом інфляційних процесів в економіці. Тобто місце і роль масштабу цін у ціноутворенні істотно змінилися. Уже не держава свідомо змінює масштаб цін з метою впливу на їх рівень, а стихійні процеси в ціноутворенні змінюють масштаб цін, новий рівень якого в подальшому впливає на ціноутворення.

Оскільки інфляційні процеси стали хронічним явищем, виникла загроза постійного зменшення масштабу цін, що негативно впливає на функціонування грошей як міри вартості та дієвості системи цін. Тому в довгостроковому плані підтримування масштабу цін на певному, відносно сталому рівні є важливим завданням кожної держави.

Розв'язанню цього завдання сприяють насамперед державні заходи антиінфляційної політики. Проте ці заходи, пригнічуючи інфляцію, здатні лише зупинити подальше скорочення масштабу цін, але не можуть відновити його попереднього доінфляційного рівня. [5]

Ступінь укрупнення масштабу цін (100 000 разів) був вибраний не випадково. Здавалося, що, запроваджуючи принципово нову грошову одиницю, Україна могла вибрати будь-який масштаб цін, не орієнтуючись на той, який був за часів входження її до складу СРСР. Адже світова практика свідчить, що успішно можуть функціонувати грошові системи як з відносно малим масштабом цін, так і з відносно великим.

У ході підготовки грошової реформи в Україні активно дискутувалося питання, який масштаб цін вибрати. Були пропозиції запровадити малий масштаб цін, здійснивши деномінацію в 10,0 тис. разів. Пропонувалось також установити величину гривні на рівні долара США, а це означало, що ступінь деномінації мав би бути значно більшим. Але обидві пропозиції не враховували історичної обумовленості формування масштабу цін і тому не були прийняті.

Форми грошей – матеріалізована в певному типі загального еквівалента мінова вартість, яка забезпечує стабільність обігу товарів і є стабільним платіжним засобом у готівковому обігу. Форми грошей визначаються відповідними юридичними актами. До них

відносяться: банківські білети, казначейські білети та розмінні монети. Суттєва відмінність видів грошових знаків проявляється у механізмі їх емісії. Випуск банкнот зумовлює кредитна емісія центрального банку. Банківські білети надходять у сферу обігу в зв'язку з видачею кредиту, його погашення зумовлює вилучення грошових знаків з обігу. Казначейські білети випускаються в обіг під час бюджетної емісії, яка проводиться міністерством фінансів (казначейством). Монета – злиток металу, що має встановлені законодавчо форму, вагу, склад металу, певні зображення й написи, включаючи номінал вартості.

Емісійна система – це установи, що здійснюють випуск грошей і цінних паперів та визначають порядок емісії. Регулюється емісія внутрішнім законодавством країни з урахуванням економічного і валютного стану. [3]

Емісійні операції (які являють собою як випуск в обіг коштів, так і вилучення їх з обігу) є суттю діяльності центрального банку. Усе, що робить центральний банк так або інакше пов'язано з такими операціями. Здійснюючи емісійні операції, центральний банк намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці.

Обсяг емісії коштів розраховується на підставі прогнозних показників розвитку економіки: обсягу валового внутрішнього продукту, інфляції, параметрів бюджету та ін. Центральні банки не кредитують Уряд для покриття бюджетного дефіциту, оскільки такі гроші не матимуть відповідного товарного покриття і призведуть до зростання цін.

Випуск коштів здійснюється через валютний, фондний та кредитний канали і забезпечується отриманням центральним банком еквівалентного обсягу іноземної валюти або ліквідних фінансових інструментів, завдяки чому за потреби через ці ж канали відбувається вилучення коштів з обігу. [6]

Здійснюючи емісію грошей, центральний банк виконує корисну і необхідну для розвитку країни роль. Грошові інструменти обслуговують економічний оборот і їх можна порівняти із транспортними засобами. Останні дають можливість доставляти товари, продукцію промисловості та сільського господарства до місця їх переробки і споживання; аналогічно грошові інструменти забезпечують обіг різних товарів, їх перехід від одного власника до іншого, полегшуючи їх переробку і споживання. Однак надмірна і безконтрольна емісія грошей може призвести до небезпечних і навіть руйнуючих наслідків. Якщо кількість грошей в обігу перевищує певний ліміт, вони вже не стимулюють виробництво, а породжують збиткову купівельну спроможність, наслідком якої є підвищення цін. [7]

Державні фінансові інститути – це посередники, які забезпечують зустріч інвестора і позичальника. До них належать: банківські установи (емісійні, комерційні, інвестиційні, іпотечні, зовнішньоторговельні банки) та спеціалізовані небанківські установи (страхові й інвестиційні компанії, фінансові, пенсійні фонди, ощадні установи, лізингові компанії). [8]

Національний банк України є основним фінансовим інститутом у сфері грошового ринку; він здійснює емісію грошей і регулює грошовий обіг у країні. Він проводить реєстрацію комерційних банків і видає ліцензію на окремі види банківських операцій; він

виконує агентські послуги з розміщення державних цінних паперів і обслуговування державного боргу, організує касове виконання бюджету; проводить міжнародні розрахунки держави; здійснює валютне регулювання і встановлює офіційні курси валют чи валютні коридори.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів та регулює їх кругообіг; забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Фінансові посередники на ринку цінних паперів виконують роль сполучної ланки між емітентами цінних паперів та інвесторами. З одного боку, за дорученням емітентів вони проводять випуск та розміщення цінних паперів на фінансовому ринку, а з іншого – операції з купівлі цінних паперів на підставі угод з інвесторами. [9]

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк України здійснює: виготовлення та зберігання банкнот і монет; створення резервних фондів банкнот і монет; встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків; встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет; встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки; визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансово-кредитних установ, підприємств та організацій; визначення вимог стосовно технічного стану та організації охорони приміщень банківських установ. [10]

Валютне котирування – це встановлення курсів іноземних валют відповідно до діючих законодавчих норм і практики, що склалася. Котирування валют здійснюють державні (національні) або найбільші комерційні банки. Котирування іноземних валют, як правило, відбувається по відношенню до долара США, євро і деяких інших валют. Котирування дається завжди з точністю до чотирьох знаків після коми. [11]

Провідними гравцями на валютному ринку є десять найбільших банків України, до яких входять: КБ "Приватбанк", "Укресімбанк", "Ощадний банк", АКБ "Райффайзен Україна", Унікредит банк, АКБ Промінвестбанк, ВТБ банк, ПУМБ, АКБ "Укрсімбанк", Альфа-банк. Ці банки обслуговують більшу частину міжнародних платежів, володіють більш ніж половиною кредитного портфелю банківської системи у вільно конвертованих валютах (близько 55,2 %) та тримають близько 54,7 % депозитів у валюті. Ці дані свідчать про значний контроль найбільших банків над валютними операціями на українському ринку. [12]

Питання про визначення оптимального режиму валютного курсу національної грошової одиниці складне і надзвичайно відповідальне для центрального банку. Особливі труднощі при його вирішенні виникають у країнах з перехідною економікою. Вони пов'язані з економічною нестабільністю та відсутністю стійкості грошово-кредитної системи.

Теорією і практикою доведено, що жоден із режимів валютних курсів – чи то система фіксованого, чи "плаваючого" курсу не може абсолютізуватися, оскільки кожна із них має як позитивні, так і негативні аспекти.

Важливим інструментом формування ефективного валютного курсу на сучасному етапі розвитку ринкових відносин є валютні інтервенції, які здійснюються Національним банком України. При використанні цього інструмента чільне місце належить наявному валютному резерву, який дає змогу НБУ проводити активну політику на валютному ринку України. Однак слід пам'ятати, що хоча валютні інтервенції Національного банку належать до ринкових методів впливу на попит та пропозицію, проте такі дії можуть розглядатися як ефективні тільки в короткостроковому періоді, оскільки в довгостроковому вони можуть викривлювати співвідношення попиту та пропозиції, які зумовлені реальними економічними процесами. [13]

Грошова система – це форма організації грошового обороту, яка визначена загальнодержавними законами, має нормативно-правовий характер і призначена забезпечити рівність усіх суб'єктів грошового обороту, однакову доступність їх до грошового ринку, єдність вимог щодо правил поведінки суб'єктів грошового обороту.

Як явище нормативно-правове, грошова система містить ряд елементів: назву і величину грошової одиниці; види грошових знаків і види платіжних засобів; механізми регулювання готівкового і безготівкового секторів обороту, валютного ринку; інститути, що регулюють грошовий оборот.

Грошові системи видозмінювалися і розвивалися по мірі розвитку грошей – від систем, побудованих на принципі саморегулювання обороту грошей, до систем, за яких регулювання пропозиції грошей здійснюється державою.

Із проголошенням у 1991 р. України самостійною державою виникла необхідність сформувати власну

грошову систему. За період, що минув, досягнуті значні успіхи у вирішенні цього завдання. Сьогодні українська держава в особі НБУ досить успішно регулює пропозицію грошей з метою забезпечення її стабільності. Проте процес формування ефективного механізму грошової системи України ще не закінчився.

Державне регулювання грошового обороту займає важливе місце в системі державного управління економікою, оскільки дає можливість впливати на всі процеси як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях. Методи регулювання грошового обороту поділяються на прямі та опосередковані. За прямих методів законодавчо встановлюються норми і правила, що безпосередньо регламентують поведінку суб'єктів грошового обороту. За опосередкованих методів здійснюється вплив центрального банку на певні грошові індикатори, зміна яких впливає на поведінку суб'єктів грошового обороту, насамперед на їх попит на товарних ринках. Головним методом опосередкованого регулювання є грошово-кредитна політика НБУ.

Є кілька ключових позицій, які визначатимуть зміцнення грошової системи не лише у короткостроковій, а й у середньостроковій перспективі. Це насамперед курсова політика. На відміну від девальвації, зміцнення валютних позицій національної грошової одиниці більш вигідне для України. Рада НБУ готова активно співпрацювати насамперед з Міністерством економіки з питань поліпшення функціонування грошової системи України та її елементів. Йдеться про органічне поєднання інструментарію грошово-кредитної та немонетарної антиінфляційної політики. Реалізація завдань щодо відчутного поглиблення стабільності гривні можлива лише на основі такого комплексного підходу.

Література

1. Основи економічної теорії: навч. посібник / за заг. ред. П.В. Круша, В.І. Депутат, С.О. Тульчинська. - К.: Каравела, 2008. - 448с.
2. Основи економічної теорії: підручник / А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Климко та ін.; за ред. А.А. Чухна. - К.: Вища шк., 2002. - 606 с.
3. <http://www.refine.org.ua/pageid-1562-1.html>
4. <http://apelyacia.org.ua/content/ss-4-groshova-sistema-ukrayini-ponyattya-ta-vidi>
5. http://referatmarket.org.ua/viewfree_3_8411.html
6. <http://uk.wikipedia.org/wiki>
7. <http://referatyua.ru/referat-ukrainskoyu/kreditnogroshova-politika-7111.html>
8. <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=59465&pg=3>
9. <http://coolreferat.com/>
10. http://www.djerelo.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1780&Itemid=218
11. <http://www.studentam.poleznoe.com.ua/?tag=kotyruvannya-valyut>
12. <http://sesia.com.ua/book/113/7647.html>
13. <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=51475&pg=1>

УДК 519.7(075/8)

XCOS – СИСТЕМА КОМП'ЮТЕРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ У SCILAB

Василевський Д.О., студент IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к. е. н., доц. **Фетісов В.С.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

На тлі зростаючого інтересу користувачів до вільного програмного забезпечення має сенс розглянути

альтернативні вільні проекти, пов'язані з обробкою даних та науковими розрахунками.

В якості математичної програми для університетів можна запропонувати Scilab. Ця програма є безкоштовною та вільною (починаючи з версії 5.0).

Основною особливістю даної програми є невеликий розмір – дистрибутив 4 версії займав менше 20 МБ проти більш ніж двохгігабайтного пакету MATLAB. Інсталятор 5 версії збільшився в обсязі до 121 МБ [3].

Xcos є складовою частиною пакету Scilab, в складі якого забезпечує можливість візуального моделювання динамічних систем, які можуть бути як безперервними, так і дискретними.

До основних складових частин Xcos відносяться:

- Графічний редактор: графічний редактор Xcos використовує блок-схеми для побудови моделей динамічних систем. Нові блоки можуть бути визначені користувачем у C, Fortran або Scilab.

- Компілятор: компілятор Xcos використовує зразковий опис, зазвичай зібраний редактором Xcos, для побудувати таблиць планування.

- Симулятор: симулятор Xcos використовує таблиці планування та іншу інформацію, надану компілятором, щоб управляти моделюванням. Він має гібридну природу, при якій він повинен мати справу з дискретними і безперервними системами часу, і подіями.

- Генератор об'єктного коду: Xcos може генерувати код на C для того, щоб "зрозуміти" поведінку деяких підсистем. Ці підсистеми не повинні включати безперервні в часі компоненти.

Система Xcos – незалежний програмний додаток для моделювання, але доступ до Scilab і його функціональних можливостей забезпечує більшу гнучкість і розширює діапазон можливостей моделювання. При обробці сигналу, легше використовувати функції Scilab і написати маленьку програмку, ніж писати код для базових функцій обробки сигналу. Крім того, Scilab сприймає модель Xcos як функцію, а це є зручно, коли потрібно управляти пакетною роботою [1].

Xcos має графічний інтерфейс користувача для редагування моделей, що складаються із сполучених блоків, які можуть бути знайдені в палітрах Xcos або визначені користувачем.

Є кілька стандартних палітр доступних в Xcos, такі як:

- Джерела. Вони включають в себе генератори сигналів, такі як прямокутний, пилкоподібний, і синусоїдальний генератори.

- Поглиначі. Вони включають в себе блоки, які зберігають сигнали на файл або відображення сигналів на екран. Ці блоки не мають вихідних портів.

- Галуження. Ця палітра містить перемикачі, мультіплектори і реле. Вона також включає в себе спеціальні блоки, які перенаправляють активації сигналів.

- Нелінійні. Блоки в цій палітрі реалізують пам'ять нелінійних операторів таких як тригонометричні функції, множення, логарифми, інверсія і насиченість.

- Події. Ця бібліотека включає в себе блоки для створення і маніпулювання подіями (активація сигналів).

- Пороги. Блоки, включені в цю палітру можуть генерувати події, коли сигнал проходить через нуль.

- Інші. Ця палітра включає в себе ряд блоків корисних для створення нових блоків. Вона включає в себе логічні і реляційні блоки.

- Лінійні. Ця палітра містить блоки, що реалізують лінійні оператори, такі як підсумовування, посилення, і багато динамічних лінійних систем як у безперервному та дискретному часі [2].

Редактор Xcos повністю написаний на мові Scilab і це забезпечує багато переваг:

- редактор легко налаштовується додаванням меню і функціональних можливостей, зміною поведінки і т.п.;

- гнучкість в проектуванні форми та зображень блоків і зв'язків (стандартна графіка Scilab);

- простота розробки та відладки;

- структура даних Xcos аналогічна структурі даних Scilab і може бути оновлена функціями Scilab: легкий спосіб взаємодії з блоками.

Якщо бажано, то можна зробити косметичні зміни (кольори ліній, колір фону, і т.п.).

Для з'єднання блоків робиться одне клацання лівою клавішею миші (ЩЛК) на порте одного блоку і потім один на порті другого блоку. Якщо в процесі протягування зв'язку зробити ще один ЩЛК, то лінію можна повернути під прямим кутом.

Кожен блок в Xcos має функцію сполучення (або графічного інтерфейсу користувача). Ця функція Scilab визначає всі властивості блоку (розмір, колір, параметри, інтерфейс користувача, початкові умови і т.д.) та ім'я обчислювальної функції, яка визначає математичні властивості блоку (наприклад, обчислює вихідний сигнал по вхідному сигналу). Обчислювальна функція зазвичай пишеться на C або Fortran для забезпечення обчислювальної ефективності, але може також бути записана в Scilab.

Зазвичай, створення простої нової моделі Xcos передбачає виконання наступних операцій:

- завантаження Xcos з порожнім вікном;

- відкриття однієї або більше палітр;

- копіювання потрібних блоків з палітр у вікно;

- установки параметрів блоків потрібної величини;

- з'єднання входів і виходів блоків;

- компіляція і запуск моделі;

- перейменування та збереження.

Програму дуже зручно використовувати для дослідження певних процесів.

Наприклад, енергетичні процеси, що відбуваються в енергетичному обладнанні можна розглядати за допомогою електричних схем заміщення обладнання. У більшості випадків опис електричних схем, отримання графіків параметрів схем і вихідних величин зводиться до складних математичних викладок. Цього трудомісткого процесу можна уникнути, моделюючи електричні схеми в Xcos.

Література

1. Данилов С. Н. Scicos. Пакет Scilab для моделирования динамических систем.
2. Фетисов В. С. Основы работы с математической системой Scilab, Н. 2009. 50 с.
3. Офіційний сайт додатку Xcos // <http://www.Xcos.org>

НЕПРЯМІ ПОДАТКИ У КОНТЕКСТІ ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗМІНИ ТА ЇХ ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ

Герман О.В., студентка II курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.е.н., доц. **Городецька М.О.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

Податки є частиною загальної фінансової системи як держави в цілому, так і окремих її суб'єктів. Крім того, вони виступають однією з категорій ринкової економіки. Податки існують у сфері виробничих відносин, оскільки є вилученням частини виробленого продукту (в грошовій

формі) в дохід держави. Але податки – це нестійка категорія. Вони постійно змінюються. Змінна й сфера їх дії. [6]

Сутність податків, як економічної категорії, проявляється через ті функції, які вони виконують. Виділяють три головні функції податків (рис.1).

Рис.1 Функції податків

Сутність фіскальної функції полягає в забезпеченні надходження коштів до державного бюджету. У свою чергу, ця функція поділяється на контрольну та розподільчу. Контрольна функція полягає в обліку кількості податків і розміру кожного з них, а також в оцінці ефективності кожного каналу надходження податків. Виконання розподільчої функції пов'язане зі стягненням податків і забезпеченням наповнення бюджету, який потім буде розподілений. При виконанні цієї функції держава повинна збирати постійні, стабільні та рівномірні податки.

Постійність в отриманні податків означає, що вони повинні надходити до бюджету не у вигляді разових платежів, а протягом усього бюджетного періоду в чітко встановлені строки згідно з чинним законодавством.

Стабільність означає, що надходження податків повинно визначатись високим рівнем гарантії того, що передбачені чинним законодавством податки держава отримає у повному обсязі.

Рівномірність означає, що податки повинні розподілятися по території таким чином, щоб забезпечити достатні доходи всім ланкам бюджетної системи як на державному, так і на місцевому рівні.

Сутність регулюючої функції полягає в перерозподілі вартості валового національного продукту між державою та платниками податків. Мета цієї функції – забезпечення неперервності інвестиційних процесів, зростання фінансових результатів бізнесу, сприяння збільшенню коштів.

В Україні особливого значення набуває третя функція податків – соціальна. Її виконання суттєво впливає на добробут громадян та справедливий розподіл

коштів державного бюджету між усіма верствами населення. [5]

Непрямі податки – це податки на товари й послуги, встановлювані центральними й місцевими органами влади у вигляді надбавок до ціни товарів або тарифу на послуги й незалежні від доходів платників податків. Найпоширеніші непрямі податки – це податок на додану вартість, акциз, мито. [6]

Податок на додану вартість (ПДВ) є видом універсального акцизу, який устанавлюється за єдиною ставкою до всього обороту. Це основний вид непрямого оподаткування, який забезпечує основну масу податкових надходжень бюджету. Така його роль визначається тим, що ПДВ властива висока еластичність: зміна кон'юнктури ринку і рівня цін мало відбивається на податковій базі, оскільки ПДВ устанавлюється у вигляді процентної надбавки до цін. Платниками податку є всі юридичні й фізичні особи, які здійснюють від свого імені виробничу чи іншу підприємницьку діяльність на території України. У податку на додану вартість розрізняють номінальний і реальний об'єкти оподаткування. Номінальний, як визначено законодавством, – це виручка від реалізації товарів, робіт, послуг. Реальним об'єктом оподаткування є додана вартість – сума заробітної плати і прибутку, оскільки при сплаті податку вираховується та його сума, що сплачена платником своїм постачальникам.

В Україні встановлена єдина ставка ПДВ. Вона має два вираження: 20% – включення в ціни товарів, робіт, послуг; 16,667% – визначення суми ПДВ в реалізації товарів, робіт, послуг за цінами, що включають ПДВ. Крім того, для окремих випадків передбачена так звана нульова ставка ПДВ, що належить до сплати, обчис-

люється як різниця між податковим зобов'язанням (сумою ПДВ з реалізації товарів, робіт, послуг) і податковим кредитом (сумою ПДВ в придбаних матеріальних ресурсах, енергії, оплачених послугах тощо). ПДВ сплачується до бюджету місячними і кварталними платежами залежно від річного обсягу оподатковуваних операцій.

Акцизний збір є видом специфічних акцизів, що встановлюються за індивідуальними ставками для кожного товару. Перелік підакцизних товарів і ставки акцизного збору встановлюються Верховною Радою. Платниками акцизного збору є національні виробники підакцизних товарів та суб'єкти, що імпортують чи реалізують ці товари. Об'єктом оподаткування є оборот з реалізації підакцизних товарів, а для імпортерів – їх митна вартість.

Ставки акцизного збору встановлюються у процентах та твердих розмірах. Процентні ставки застосовуються відносно до обсягу реалізації в цінах, що включають цей податок (умовно процентна ставка акцизного збору може бути зіставлена зі ставкою 16,667% ПДВ). Тверді ставки встановлені в євро на одиницю товару чи певну величину його виміру. Обчислення і сплата акцизного збору проводиться двома методами. Для вино – горілчаних і тютюнових виробів встановлено стягнення податку за допомогою спеціальних акцизних марок. Для решти товарів обчислення проводиться за встановленими ставками до обсягу реалізації за відповідний період (декаду, місяць).

Мито є непрямим податком, що стягується з товарів, які переміщуються через митний кордон країни. Платниками мита є декларанти товарів, які переміщуються через державний кордон. Об'єктом оподаткування є митна вартість товарів, або їх кількісна оцінка, що залежить від виду встановлених ставок. Обчислення мита проводиться за встановленими ставками за товарними групами. Сплата проводиться декларантом і є підставою для випуску товарів з митниці. [1, 162-170]

Україна займає 181 місце в світі з податків. Його формуванню сприяла низка окремих показників, у тому числі – кількість платежів по податках і зборах, яких в Україні нарахували 135. Але на сьогодні ця цифра не відповідає дійсності – їх після ухвалення нового Податкового Кодексу (ПК) залишилось 24.[3,7] З'ясуємо, які ж теоретичні зміни у порівнянні з попереднім податковим законодавством України відбулися відносно непрямих податків та яке їх практичне застосування.

Щодо податку на додану вартість, то у розділі V Податкового кодексу визначаються основні положення щодо ПДВ. Хоча ці положення суттєво не відрізняються від положень чинного раніше Закону про ПДВ, однак усе ж таки з'явилися нові аспекти та нюанси щодо нарахування та сплати ПДВ. Так, у Податковому кодексі збереглася головна умова для обов'язкової реєстрації платником ПДВ. Згідно зі ст. 181 ПК особа зобов'язана зареєструватися як платник ПДВ (крім особи, яка є платником єдиного податку) у разі, якщо загальна сума від здійснення нею операцій із постачання товарів/послуг, що підлягають оподаткуванню, нарахована (сплачена) такій особі протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 300 тис. грн. (без урахування ПДВ) [2, 237].

Досить гострим, актуальним і широко обговорюваним під час роботи над розділом V ПК виявилось питання щодо податкових векселів. Але враховуючи досвід останніх трьох років (починаючи з 2008 року) і позитивні наслідки для адміністрування ПДВ, а також недопущення використання податкових векселів у схемах мінімізації податкових зобов'язань, було прийняте остаточне рішення відмовитися від такої форми сплати ПДВ щодо товарів, які ввозяться на митну територію України. Відповідні зміни будуть внесені й до податкової декларації з ПДВ, в якій були передбачені відповідні рядки (рядок 6 і рядок 19) щодо податкових векселів.

Єдиними, кому відповідно до підрозділу 3 розділу XX ПК дозволено застосовувати податкові векселі, є підприємства суднобудування, але і для них таке право поширюється не на всі товари, а тільки на обмежену групу: устаткування, обладнання та комплектуючі до них, які не виробляються в Україні. Перелік таких підприємств, а також товарів буде затверджено відповідною постановою Кабінету Міністрів України (КМУ), і вексель щодо таких товарів видаватиметься суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності (мають на увазі підприємства суднобудування) на 720 днів і погашатиметься виключно у грошовій формі.[2, 241]

Щодо ставки ПДВ, то відповідно до ст. 193 розділу V ПК передбачено дві ставки податку: основна ставка в розмірі 17% і нульова ставка, яка здебільшого застосовується для операцій з експорту товарів чи супутніх такому експорту послуг. Однак у п. 10 підрозділу 2 розділу XX "Перехідні положення" ПК встановлено, що ставка ПДВ у розмірі 17% починає застосовуватися тільки з 1 січня 2014 року. А в період із 1 січня 2011 року до 31 грудня 2013 року застосовується ставка 20% [4].

Також відбулося збільшення відшкодування ПДВ: 43 млрд. грн. відшкодовано за 2011 р. порівняно з 24 млрд. грн. у 2010 р.[3, 7]

Стосовно звітного податкового періоду, то відповідно до ст. 202 ПК звітним податковим періодом залишається один календарний місяць, а у випадках, особливо визначених ПК, – календарний квартал. Так, право звітувати за квартал у період із 1 квітня 2011 року до 1 січня 2016 року надане тим платникам податку, які відповідно до пп. "б" п. 154.6 ПК мають право на застосування нульової ставки податку на прибуток. Заява про вибір квартального податкового періоду подається податковому органу разом із декларацією за наслідками останнього податкового періоду календарного року. При цьому квартальний податковий період починає застосовуватися з першого податкового періоду наступного календарного року. У разі якщо протягом будь-якого періоду з початку застосування квартального податкового періоду платник податку втрачає право на застосування нульової ставки податку на прибуток, згідно з вищезгаданою нормою він зобов'язаний самостійно перейти на місячний податковий період починаючи з місяця, на який припадає таке перевищення, що зазначається у відповідній податковій декларації за наслідками такого. Значно зменшились форми звітності. Наприклад, ініційовано скорочення форми для одержання свідоцтва платника ПДВ із 10 аркушів до 3, а сам процес

отримання свідоцтва вже тепер займатиме максимум 6 днів.

Особливої уваги заслуговують новації щодо акцизного та митного податку. Оскільки акциз – це обов'язковий безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку, то в розділі VI Податкового кодексу його визначено як акцизний податок. Розглянемо основні положення ПК щодо цього податку.

Із набуттям чинності ПК розширюється коло платників акцизного податку (ст. 212 ПК). Поряд із виробниками та імпортерами підакцизних товарів до його переліку віднесено:

- особу, яка реалізує підакцизні товари, які конфісковані, є безхазяйними, за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизні товари (продукцію), що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави;
- особу, яка не забезпечила цільове використання підакцизних товарів (продукції), на які встановлено нульову ставку податку (зокрема спирт для виробництва продукції, визначеної у ст. 229, легкі та важкі дистиляти для виробництва етилену), або не підлягають, або звільнюються від оподаткування.

Крім того, при імпорті підакцизних товарів платниками є:

- фізична особа – резидент або нерезидент, яка ввозить підакцизні товари (продукцію) на митну територію України в обсягах, що підлягають оподаткуванню, відповідно до митного законодавства;
- особа, яка реалізує або передає у володіння, користування чи розпорядження підакцизні товари (продукцію), що були ввезені на митну територію України зі звільненням від оподаткування до закінчення строку, визначеного законом відповідно до п. 213.3 ст. 213 ПК;
- особа, на яку покладається дотримання вимог митних режимів, що передбачають звільнення від оподаткування у разі порушення таких вимог.

Якщо раніше замовники виноматеріалів були платниками і відповідальними за внесення акцизного збору до бюджету, то із запровадженням норм ПК вони, як і інші замовники (наприклад, виробництво нафтопродуктів), зобов'язані перерахувати акцизний податок виробнику – переробнику.

У ПК закріплюється перелік підакцизних товарів, установлюються специфічні та адвалорні ставки акцизного податку, їх порядок використання для оподаткування тютюнових виробів, що відповідає чинному ПК і узгоджується з наявним світовим досвідом акцизного оподаткування, зокрема у країнах – членах ЄС (ст. 215 ПК). Новацією є те, що перелік підакцизних товарів доповнено таким новим видом, як скраплений газ для використання транспортними засобами, а скраплений газ для потреб населення звільнено від оподаткування. Вилучено норму щодо автоматичної індексації специфічних ставок акцизного податку на індекс споживчих цін, які набували чинності за умови публікації КМУ проіндексованих ставок. Відтепер ПК зобов'язує щороку подавати до Верховної Ради проект Закону про збільшення ставок податку. Таким чином, розмір специфічної ставки акцизного податку на нафтопродукти підвищено в 1,4 разу, у тому числі на бензини моторні, які підвищуються зі 132 до 182 євро за 1 000 кг з метою компенсувати втрати бюджету від виключення транспортного податку. Таке

збільшення є проявом перенесення податкового навантаження із праці та капіталу на споживання.

Щодо порядку обчислення податку з товарів, які ввозяться на митну територію України (ст. 218 ПК), то у цій окремій статті ПК уніфіковано загальний порядок обчислення акцизного податку з імпортованих підакцизних товарів. Зокрема, податок із підакцизних товарів (продукції), що ввозяться на митну територію України, обчислюється в національній валюті за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, установленим НБУ на дату подання митному органу митної декларації до митного оформлення. Передбачено коригування (зменшення) податкових зобов'язань у разі повного або часткового повернення імпортером підакцизних товарів (продукції), увезених на митну територію України, продавцю у зв'язку з непридатністю їх для реалізації на митній території України. Імпортер проводить коригування податкових зобов'язань у звітному періоді, у якому відбулося повернення невикористаних та пошкоджених марок. Коригування також передбачено в разі надання органу державної податкової служби, який видав марки, документів, що підтверджують втрату марок.

Стосовно ввезення на митну територію України імпортних алкогольних напоїв і тютюнових виробів (ст. 227 ПК), то вказаними нормами визначається порядок отримання, передання марок акцизного податку іноземним виробникам та контролю за їх використанням при імпорті алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Нормами зберігається порядок транзитних перевезень алкогольних напоїв та тютюнових виробів через митну територію України. Також обумовлено, що строк одержання марок акцизного податку для кожного контракту визначається покупцями марок (імпортерами) за погодженням із продавцем марок залежно від обсягу товарів, що ввозяться, але становить не більше п'яти робочих днів від дати подання документів для одержання марок акцизного податку, зазначених у п. 226.14 ст. 226 ПК.[4]

Здійснений аналіз непрямих податків у контексті Податкового кодексу України засвідчує наявність значних теоретичних змін у системі непрямих оподаткування. Відкритим лишається питання їх практичного застосування.

Протягом всієї історії людства жодна держава не могла існувати без податків. Податки – це найвпливовіший інструмент регулювання економіки будь-якої держави в галузі фінансів і найважливіший елемент фінансових відносин на всіх рівнях – держави, регіонів, підприємств, громадян. Побудова чіткої податкової системи – це одна з головних умов ефективного функціонування економіки і фінансів, оскільки через податки здійснюється найтісніший зв'язок між державою та юридичними і фізичними особами щодо формування, розподілу й використання їхніх доходів.

У ринковій економіці податки потрібно використовувати не лише як джерело бюджету, а й як невід'ємний і безпосередній структурний елемент фінансового регулювання економіки. Це багато в чому залежить від податкової політики, яку провадить уряд країни. Створення ефективної податкової системи та використання оптимальних принципів застосування податків – це головне завдання податкових і фінансових державних органів з метою забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Література

1. Основи економічної теорії: Підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г.Н. Климко та ін.; За ред. А. А. Чухна. – К.: Вища шк., 2001. – 606 с.: іл.
2. Податковий Кодекс України. – К.: Велес, 2012. – 416 с.
3. Ю. Бутусов, Ю. Сколотяний. Олександр Клименко : "Моє слово ... у граніті відпливаєється" // Дзеркало тижня. – 2012. – №5(53). – С.7.
4. <http://podatok.vlasnasprava.info/podatkovyj-kodeks/komentari-ekspertiv.org>
5. <http://www.ukrreferat.com/index.php>
6. <http://www.wikipedia.org>

УДК 535.215:53.082]:004

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОТОПРОВІДНОСТІ НАПІВПРОВІДНИКОВИХ КРИСТАЛІВ ОПТИЧНИМИ МЕТОДАМИ

Гринь В.О., студент IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. Ігнатенко В.А., кафедра фізики

Вступ. У сучасній електронній техніці широко використовуються напівпровідникові прилади, дія яких ґрунтується на принципах фотоелектричного та електрооптичного перетворення сигналів. Перший із цих принципів обумовлений зміною електрофізичних властивостей речовини у результаті поглинання у ній світлової енергії (квантів світла). При цьому змінюється провідність речовини, тобто виникає ЕРС, яка призводить до змін струму в колі, у яке ввімкнено fotocутливий елемент. Другий принцип пов'язаний із генерацією світлового випромінювання у речовині, яка зумовлена прикладеною до речовини напругою і струмом, що протікає через випромінюючий елемент. Зазначені принципи складають наукову основу *оптоелектроніки* – науково-технічного напрямку, у якому для передачі, обробки і зберігання інформації використовуються як електричні, так і оптичні засоби і методи [2].

Термін "оптоелектроніка" охоплює основні фізичні явища, а також прилади, в основі яких лежить взаємодія між електромагнітним випромінюванням та електронами у речовині.

Оптоелектроніка викликає все більшу зацікавленість як у теоретичному, так і в прикладному аспекті. Із суто наукової сторони подвійний підхід, який полягає у використанні оптичних та електричних вимірювань, дає можливість більш глибокого розуміння фундаментальних властивостей напівпровідників. Що стосується прикладних досліджень і розробки приладів, то слід зазначити перш за все неперервний прогрес у виробництві приймачів випромінювання високої чутливості у широкому спектральному діапазоні. У той же час успішно розвиваються різні області застосування електролюмінесцентних джерел світла і напівпровідникових лазерів [4].

Усю різноманітність оптичних та фотоелектричних явищ у напівпро-відниках можна звести до наступних основних принципів [2]:

- поглинання світла та фотопровідність;
- фотоэффект у *p-n* переході;
- електролюмінесценція;
- стимульоване когерентне випромінювання.

Напівпровідникові кристали та елементи на їх основі застосовуються для створення фотоелементів, фотоопорів, датчиків теплового випромінювання, со-

нячних елементів, тому фізика процесів фотопровідності дозволяє вивчити структуру зони провідності, процеси у цих напівпровідниках і структурах на їх основі.

У статті описується установка для одержання спектрів фотопровідності напівпровідникових кристалів PbS та ZnSe у діапазоні 200 – 2500 нм, а також методика визначення ширини забороненої зони цих кристалів за спектрами фотопровідності.

1. Вимірювальна установка

Для зняття спектральних характеристик кристалів було використано установку на базі світлосильного монохроматора МДР-2.

Монохроматор побудований за асиметричною схемою Фасті [3].

Оптична схема монохроматора показана на рис. 1. Світло від джерела 1 через конденсор 2 потрапляє на вхідну щілину 3. Поворотне дзеркало 4 і дзеркальний параболічний об'єктив 5, у фокальній площині якого розташована вхідна щілина, направляють паралельний пучок на дифракційну решітку 6. Після дифракції паралельний пучок променів дзеркальним параболічним об'єктивом 7 і поворотним дзеркалом 8 спрямовується на вихідну щілину 9.

Робочий діапазон спектру забезпечується трьома змінними дифракційними решітками з числом штрихів 1200, 600 і 300 на 1 мм, що працюють відповідно в трьох областях спектру: від 200 до 625, від 400 до 1250 і від 800 до 2500 нм.

Для зрізання спектрів вищого порядку, що накладаються на робочу область, служать світлофільтри 10. Робочі області спектру, у яких використовуються світлофільтри, вигравіровані на оправі кожного світлофільтру.

Для проектування на щілину монохроматора випромінювання від джерела служить дволінзовий кварцевий конденсор із фокусною відстанню 106 мм і світловим діаметром 52 мм; оскільки конденсор не ахроматичний, то при роботі в різних областях спектру потрібно проводити його перефокусування, тобто зміну відстаней між лінзами конденсора, між конденсором і вхідною щілиною і між конденсором і джерелом випромінювання. Положення лінз конденсора для різних областей спектру вказане у таблиці 1.

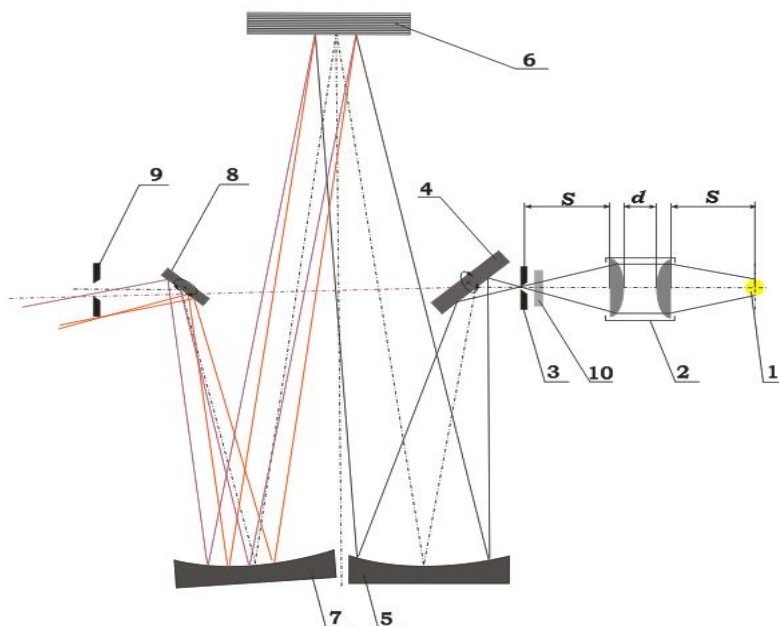

Рис. 1. Оптична схема монохроматора МДР-2: 1 – джерело світла; 2 – конденсор; 3 – вхідна щілина; 4 – поворотне дзеркало; 5 – дзеркальний параболічний об’єктив; 6 – змінна дифракційна решітка; 7 – дзеркальний параболічний об’єктив; 8 – поворотне дзеркало; 9 – вихідна щілина; 10 – світлофільтр

Таблиця 1

Положення лінз конденсора для різних областей спектру

Робоча область спектру, нм	Відстань S, мм	Відстань між лінзами a, мм	Положення лінз у поділках за шкалами на оправі конденсора
200	80,0	52,4	1
250	87,0	38,0	2
300	90,5	31,5	3
400	94,0	24,5	4
600	96,5	20,0	5
1000	98,0	16,5	6
1600	99,5	13,5	7
2500	102,5	7,5	8

Для розширення діапазону до 4000 нм може бути використана решітка 100 штрихів на 1 міліметр, що поставляється за окремим замовленням.

Репліка 6 обертається за допомогою барабану. Для автоматизації та підвищення точності вимірювань поворот барабану здійснюється за допомогою крокового двигуна. Керування двигуном відбувається через паралельний порт комп’ютера (рис. 2). Двигун підключається до порту комп’ютера через мікросхему, яка слугує для розв’язки та підсилення сигналів. У роботі замість мікросхеми ULN2003 була застосована мікросхема ULN2803, оскільки вона може давати більшу амплітуду вихідного сигналу.

2.Методика одержання спектрів фотопровідності
Світло від джерела Л (лампи розжарення) (рис. 3) направляється конденсором К на вхідну щілину монохроматора МДР-2. Розкладене монохроматором у спектр світло спрямовується на робочу область зразка – фоточутливого кристала (ФО). Зі збільшенням

освітленості напівпровідника число генерованих світлом носіїв буде зростати. Тому електропровідність напівпровідника буде зростати, зростатиме і струм через фотопровідник. Струм у цьому випадку буде сумою струмів I_T , обумовленого термічно збудженими носіями заряду (так званий темновий струм) і струму I_ϕ , обумовленого фотозбудженими носіями заряду (фотострум):

$$I = I_\phi + I_T \quad (1)$$

Електрон перейде із валентної зони у зону провідності лише у тому випадку, якщо енергія фотону E буде рівною ширині забороненої зони E_g . Тоді можна записати, що:

$$E_g = E = 6,25 \cdot 10^{18} \frac{hc}{\lambda} \quad (2)$$

де h – стала Планка; c – швидкість світла у вакуумі; λ – довжина хвилі випромінювання.

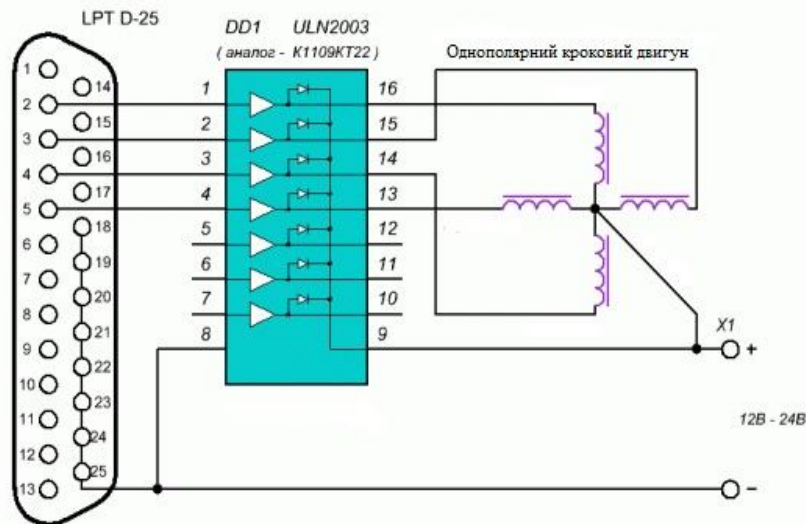

Рис. 2. Схема керування кроковим двигуном через LPT-порт

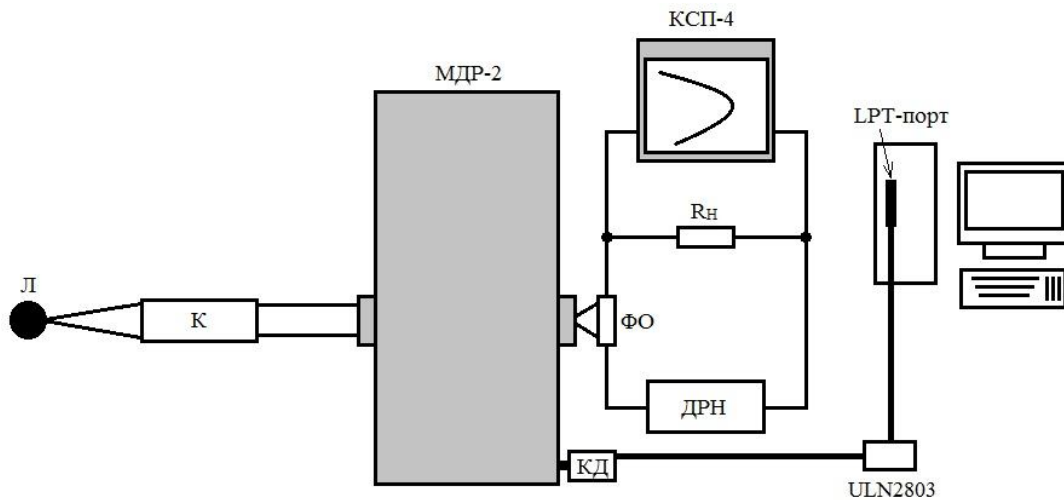

Рис. 3. Схема установки для дослідження спектральних характеристик фотопровідності напівпровідникових кристалів

Від джерела постійної напруги ДРН через пульт керування на зразок подається постійна напруга $U = 1..90$ В. Величина напруги, оптимальна для досліджень, складає 60..90 В для зразків з сульфїду кадмію (CdS) та селенїду цинку (ZnSe), 1..15 В – із сульфїду свинцю (PbS) [1]. Зразок увімкнено в коло з джерелом живлення ДРН, опором навантаження R_n типу МСР-63 і самопишучим приладом КСП-4. Величина фотоструму визначається як різниця показів вимірювального приладу за відсутності та при наявності освітлення, відповідно до (1).

Довжину хвилі падаючого на зразок світла змінюють повертанням вимірювального барабана монохроматора на певну подїлку. Поворот барабану здійснюється за допомогою крокового двигуна КД, який під'єднано до паралельного (LPT) порту комп'ютера.

Реєстрація спектрів фотопровідності може відбуватись у автоматичному режимі за допомогою самопишучого пристрою КСП-4.

Ширина забороненої зони E_g визначатиметься зі спектрів фото-провідності за формулою (2) і вимірюватиметься в електрон-вольтах (eV).

При виконанні практичної частини роботи на зразок із сульфїду свинцю подавалася напруга 8 В, а на зразок із селенїду цинку – 600 В. При цьому для зразку із PbS опір навантаження $R_n = 2$ кОм (використовувався магазин опорів МСР-63), для зразку із ZnSe $R_n = 100$ МОм (постійний опір типу P4061).

3. Експериментальні результати та їх аналіз

За допомогою установки на базі монохроматора МДР-2 (рис. 3) одержані спектри фотопровідності кристалів PbS та ZnSe. Спектр фотопровідності кристалу PbS, одержаний у 2012 році, порівняно зі спектром фотопровідності цього ж кристалу, одержаним у 1992 році (рис. 4).

Як видно із графіків, внаслідок ретроградних процесів у плівці PbS максимум фоточутливості сильно змістився в область більш коротких хвиль. При цьому енергія, що відповідає максимуму фоточутливості,

зросла із 0,62 еВ ($\lambda = 2000$ нм) до 1,36 еВ ($\lambda = 914$ нм). Зміщення максимуму fotocутливості пов'язано з ретроградними процесами, що супроводжуються дифузійною компонентів із підкладки у плівку PbS [4]. Фото-

елементи із максимумом fotocутливості, що відповідає енергії забороненої зони $E_g = 1,36$ еВ, можна ефективно використовувати для створення сонячних панелей.

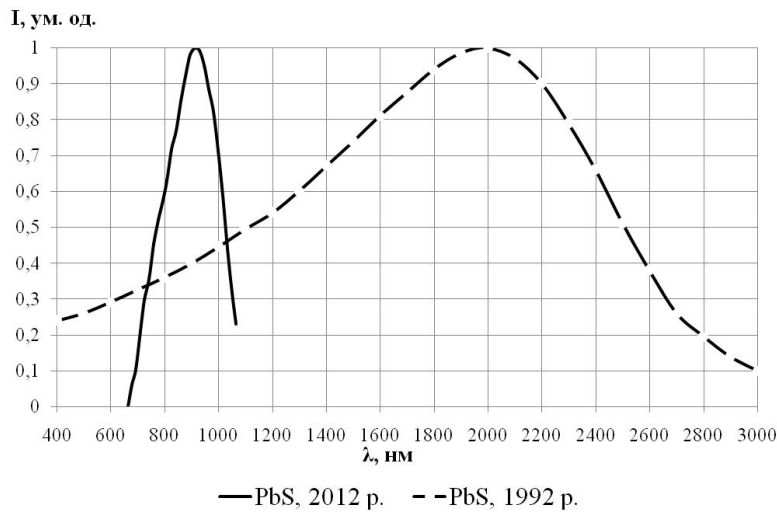

Рис. 4. Спектри фотопровідності для зразків PbS, одержаних у 1992 та 2012 рр.

Спектр фотопровідності селеніду цинку подано на рис. 5. Він має максимум власної фотопровідності на довжині хвилі $\lambda = 462,29$ нм із шириною забороненої зони $E_g = 2,68$ еВ, що добре узгоджується із літературними даними [5]. Окрім максимуму власної фотопро-

відності спостерігаються два максимуми домішкової фотопровідності на довжині хвилі $\lambda_1 = 447,64$ нм ($E_{g1} = 2,77$ еВ) і $\lambda_2 = 470,00$ нм ($E_{g2} = 2,64$ еВ). Максимум на довжині хвилі λ_2 може належати вакансіям Se у кристалічній ґратці ZnSe [5].

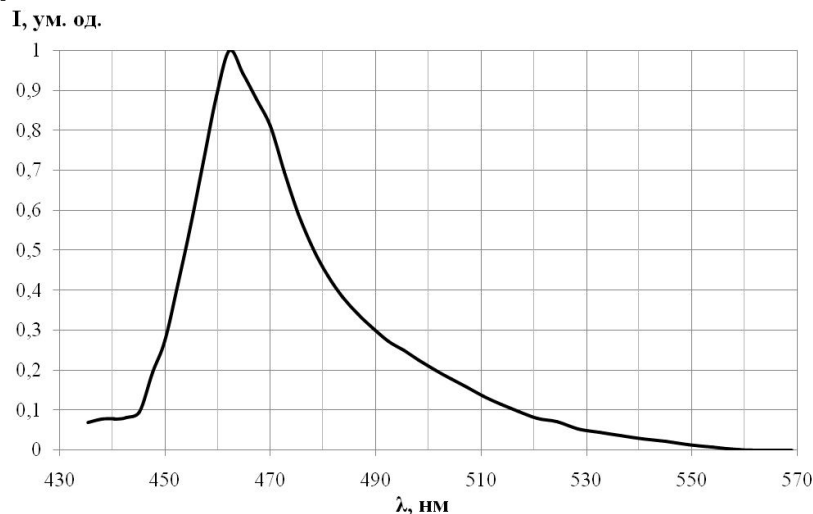

Рис. 5. Спектр фотопровідності ZnSe

Висновки. 1. Отримані спектри фотопровідності плівок PbS та кристалів ZnSe.

2. Зі спектрів фотопровідності PbS (рис. 4) визначено положення максимумів фотопровідності відповідно $\lambda = 914$ нм (PbS 2012 р.) і $\lambda = 2000$ нм (PbS 1992 р.), що відповідають значенню ширини забороненої зони $E_g = 1,36$ еВ (PbS 2012 р.) і $E_g = 0,62$ еВ (PbS 1992 р.). Як показано у [4, с. 197] величина оптимальної ширини забороненої зони для перетворювачів сонячної енергії E_g Н⁺ 1,4 еВ. Тобто досліджений зразок PbS практично має оптимальну ширину забо-

роненої зони для створення на його основі сонячних панелей.

3. Зі спектру фотопровідності ZnSe (рис. 5) визначено положення максимуму фотопровідності. Для $\lambda = 462,29$ нм ширина забороненої зони $E_g = 2,68$ еВ, що добре узгоджується із літературними даними [5].

У ході обробки результатів вимірювань недослідженим залишилось питання про методи ефективного прискорення ретроградних процесів у плівках PbS, оскільки їх можна тоді використовувати для виготовлення сонячних панелей.

Література

1. Ігнатенко В.А. Спеціальний фізичний практикум з фізики напівпровідників та напівпровідникових приладів: лабораторний практикум / В.А. Ігнатенко, Л.М. Кнорозок, В.С. Шовкопляс. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 35 с.
2. Кашкаров А.П. Фото- и термодатчики в электронных схемах / А.П. Кашкаров – М.: Альтекс, 2004. – 212 с.
3. Монохроматор светосильный МДР-2. Техническое описание и инструкция по эксплуатации. – Л.: ЛОМО. 1981. – 20 с.
4. Мосс Т. Полупроводниковая оптоэлектроника / Т. Мосс, Г. Баррел, Б. Эллис [пер. с англ. А.А. Гиппиуса и А.Н. Ковалева.] / Под. ред. С.А. Медведева. – М.: Мир, 1976. – 431 с.
5. Недеогло Д.Д. Электрические и люминесцентные свойства селенида цинка / Д.Д. Недеогло, А.В. Симашкевич. – Кишинев: Штиинца, 1984. – 150с.

УДК 621.182

АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ КАВІТАЦІЙНИХ ТА ТЕРМІЧНИХ ДЕАЕРАТОРІВ НА КОТЕЛЬНЯХ СЕРЕДНЬОЇ ПОТУЖНОСТІ

Дюхін А.М., студентка IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.ф.-м.н., доц. Кнорозок Л.М., кафедра фізики

Вступ. Теплопостачання та енергопостачання споживачів різних категорій здійснюється за допомогою ТЕЦ, ТЕС, центральних та промислових котельень. Збудовані в основному 30 – 40 років тому, отже вони вже давно вичерпали свій експлуатаційний запас і потребують вдосконалення [1]. Обладнання, яке використовується на котельнях України переважно застаріле, часто його техніко-економічні показники не відповідають сучасним вимогам, тому воно потребує заміни на більш нове, ефективніше обладнання.

Однією із найважливіших проблем теплоенергетики є захист обладнання та трубопроводів теплових електростанцій, котельних і теплових мереж від внутрішньої корозії [2, 3].

Корозія – руйнування металів внаслідок фізико-хімічного впливу зовнішнього середовища, при якому метал переходить в окислений (іонний) стан і втрачає притаманні йому властивості.

До числа факторів, що спричиняють внутрішню корозію, відноситься наявність у воді корозійно-активних газів: кисню та вуглекислоти. При незадовільній якості обробки води значно зменшується термін експлуатації обладнання теплових мереж.

Основною проблемою котельень є неякісна деаерація підживлюючої води тепломереж, тобто видалення корозійно-активних газів. Докотлова водопідготовка для парових котлів обов'язково включає в себе стадію деаерації. Водопідготовка для водонагрівних котлів та тепломереж вимагає видалення кисню та вуглекислоти. На сьогоднішній день існує велика кількість деаeratorів різного типу, для якісної очистки води [6]. У даній роботі проаналізовано найбільш ефективні види деаeratorів.

Метою роботи було порівняти роботу кавітаційного та термічного деаeratorів, з'ясувати можливості їх вдосконалення на котельнях середньої потужності.

Великою проблемою теплоенергетики є корозія поверхонь нагрівання казанів підігрівників і трубопроводів теплових мереж, викликаних киснем і вуглекислотою, які проникають у систему разом з живильною водою. На сьогодні у світі, близько 10% щорічного видобутку металу витрачається на покриття втрат внаслідок корозії, а це складає 20 млн. тон на рік. Боротьба з корозією й накипом є основним завданням підготовки води в котельнях. Установки, призначені для видалення з живильної води домішок корозійно-активних газів, називаються деаераторами.

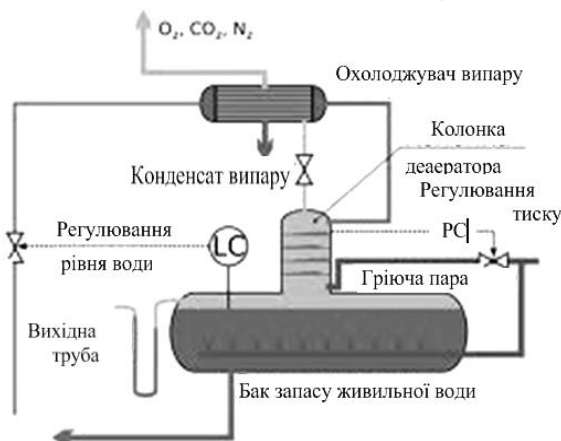

Рис. 1. Загальний вигляд деаератора

Оскільки передбачався аналіз застосування кавітаційних та термічних деаераторів на котельнях середньої потужності, то ми досліджували роботу цих деаераторів на ТОВ "НіжинТеплоМережа".

В термічному деаераторі проходить процес масообміну між 2-ма фазами: рідинною і парогазовою сумішшю. Кінетичне рівняння для концентрації C_{Γ} розчиненого в рідині газу при його рівноважній концентрації C_{Γ}^P , виходячи з закону Генрі, виглядає таким чином:

$$\frac{dC_{\Gamma}}{dt} = kf(C_{\Gamma}^P - C_{\Gamma}), \quad (1)$$

де f – час; f – поверхня розділу фаз; k – швидкісний коефіцієнт, який залежить від характерного дифузійного шляху, який газ повинен подолати для виходу із рідини.

Очевидно, для повного видалення газів із рідини потрібно щоб $C_{\Gamma}^P = 0$ (парціальний тиск газу над рідиною наближався до нуля, тобто видалені гази повинні ефективно видалитися і замінюватися паром) і повинен бути нескінченний час протікання процесу.

Суть процесу деаерації

Перша стадія:

Деаерація характеризується виділенням бульбашок газу з товщі розчину, які значно збільшують поверхню дифузії і сприяють більш бурхливому протіканню процесу.

Друга стадія:

Припиняється виділення бульбашок газу з товщі рідини, і десорбція йде значно повільніше, тільки в результаті дифузії через основну поверхню розділу фаз.

Закон Генрі справедливий саме для динамічної рівноваги системи. Знаючи концентрацію газу в рідині (концентрацію розчину), користуючись законом Генрі, можна визначити відповідний до цієї концентрації рівноважний тиск газу над розчином.

Якщо ж газ над розчином матиме тиск, менший поверхневого рівноважного тиску, то почнеться процес виділення газу з рідини, тобто процес деаерації.

Виділяючись з розчину газ спочатку дифундує в складі розчину через рідинну плівку, а потім вже в вигляді газу дифундує через плівку газу. При цьому процес деаерації подібний до процесу випаровування.

Однак процес дифузії газів тільки через видиму поверхню розділу фаз має місце лише в тому випадку, якщо сумарна рівноважна пружність розчинених в рідині газів і пара рідини не перевищує загального тиску газопарової суміші над розчином.

В іншому випадку процес дифузії йде не тільки через видиму поверхню розділу, а й через поверхню численних бульбашок газопарової суміші, що утворюються в самій товщі рідини, що може бути, порівняно з процесом пароутворення при кипінні.

Таким чином, з теорії випливає, що для ефективного поділу газової і рідкої фази з суміші необхідно:

- забезпечити деяку різницю між рівноважним тиском газу в рідині і парціальним тиском газу над рідиною;
- створити необхідну поверхню контакту рідини і газу;
- забезпечити відведення газів з рідини;

– забезпечити необхідний час для поділу газової і рідкої фази.

Різниця тисків кисню в деаераторі в першу чергу пов'язана з температурою вхідної та деаерованої води. Пояснюється це тим, що парціальний тиск сухих газів в деаераторі досить невеликий, і повний тиск в деаераторі практично повністю визначається тиском насичених водяних парів, відповідних температурі води в деаераторі.

Характеристики термічного деаератора

Термічний деаератор, призначений для видалення з води корозійно-активних газів.

Термічний деаератор містить деаераційний бак і встановлену на ньому деаераційну колонку зі струминними форсунками, розташованими у верхній частині колонки.

Недоліком відомої конструкції деаератора є те, що для забезпечення його ефективної і надійної роботи в широкому діапазоні гідравлічних навантажень необхідно мати великий напір води перед форсункою. Зниження наявного перепаду тиску на форсунці призводить до погіршення розпилю води і роботи деаератора.

Відомі також конструкції термічних деаераторів, що містять струменеві форсунки різного конструктивного виконання.

У цих апаратах також передбачається значний перепад тиску на форсунках або застосування складних схем керованих форсунок для забезпечення необхідного розпилю води при змінних навантаженнях ефективної та надійної роботи.

Однак забезпечення високого напору води перед форсункою веде до збільшення експлуатаційних (енергетичних) та капітальних витрат.

Метою винаходу є забезпечення ефективної та надійної роботи деаератора в широкому діапазоні гідравлічних навантажень.

Поставлена мета досягається тим, що в термічному деаераторі, що містить деаераційну колонку, встановлену на деаераційному баці, з розміщеним в ньому водорозподільчим пристроєм, що включає одну або декілька низьконапірних струминних форсунок, і струминну тарілку, на форсунці концентрично встановлений розсіювач струменів, виконаний у вигляді перфорованої циліндричної труби при співвідношенні діаметрів труби (D) і форсунки (d):

$$D = (1,2 - 3,0) \cdot d. \quad (2)$$

Установка розсіювача дозволяє досягти необхідного розпилю води без підвищення витрат на її прокачування.

Наведене вище співвідношення отримано експериментальним шляхом в результаті проведення гідравлічних випробувань моделі низьконапірної струминної форсунки.

На кресленні представлений загальний вигляд термічного деаератора.

При виконанні роботи були досліджені методи боротьби з корозією на теплових магістралях ТОВ "НіжинТеплоМережі". Вивчалася робота та застосування кавітаційного апарату "АВАЛОН", який працює на основі кавітаційного деаератора СЕПВ – 10, що успішно працює на котельні № 2, з грудня 2010 року. Кавітаційний деаератор "АВАЛОН"

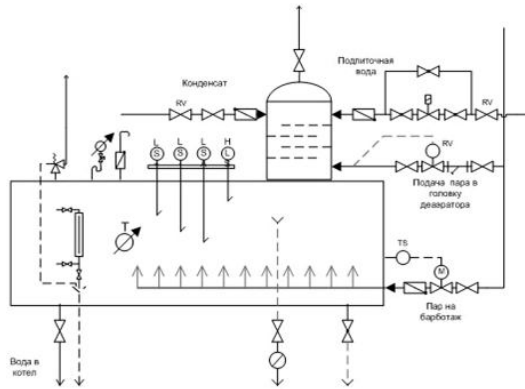

Рис. 2. Схема термічного деаератора

Деаератор “АВАЛОН” дає можливість надійно деаерувати воду, тобто видаляти з води розчинені в ній корозійно-активні гази CO_2 , O_2 , водяні пари.

Кавітація (від лат. *Cavitas* – порожнина, порожнина) – утворення всередині рідини порожнин, заповнених газом, паром або їх сумішшю (кавітаційні бульбашки), тобто порушення суцільності рідини.

Кавітація виникає в результаті місцевого зниження тиску в рідині до певного критичного значення $p_{кр}$ (в реальній рідині значення $p_{кр}$ близьке до тиску насиченої пари цієї рідини при даній температурі), що може відбуватися або при збільшенні швидкості рідини (гідродинамічна кавітація), або при проходженні акустичної хвилі великої інтенсивності під час напівперіоду розрідження (акустична кавітація).

Кавітаційна бульбашка, рухаючись з потоком рідини в область з вищим тиском, дезінтегрує, створюючи ударну хвилю (імпульс адекватний гідравлічному удару). Це призводить до кавітаційної корозії – руйнування поверхні металу, спричинене одночасною дією ударних тисків у рідині (тріскання бульбашок, каверн) і корозії.

Після проходження фільтрів попереднього очищення вода, звільнена від дрібних і твердих включень, потрапляє в живильний насос, потім під тиском до 6

атм. Через систему багатоконтурних теплообмінників у кавітаційний апарат, де виникають короткоживучі парогазові “каверни” (процеси кавітації). Швидкість їх “схлопування” дуже висока і в мікрообласті цих точок виникають екстремальні параметри – величезні температура та тиск. Із зони розриву суцільності потоку виробляється вакуумування парогазової суміші з подальшою конденсацією на зворотних теплообмінниках. Крім того у камері апарату в результаті кавітаційного та термічного впливів на рідину в ній повністю знищується патогенна мікрофлора. У результаті колапсу кавітаційних каверн в об’ємі рідини поширюються ультразвукові хвилі у великому діапазоні частот від 20 до 25 КГц, така дотонація призводить до вивільнення розчинених солей з міжмолекулярного простору води. Далі солі утворюють коагулянти і досить легко фільтруються.

Кавітаційний деаератор “АВАЛОН” працює при температурі 70°C з продуктивністю $10 \text{ м}^3/\text{год}$. Енергоспоживання, як правило, складає $1,5 - 4,0 \text{ кВт/год}$ на 1 м^3 оброблюючої рідини. Що стосується термічних деаераторів, то вони мають значно меншу продуктивність та більше енергоспоживання, що показано у таблиці 1.

	Кавітаційний деаератор "АВАЛОН"	Термічні деаератори
Енергоспоживання, кВт/год	1,5 – 4,0	3,5-5,5
Продуктивність, $\text{м}^3/\text{год}$	10	5-7
Температура деаерованої води на вході, $^\circ\text{C}$	70 -90	90 – 104
Робочий тиск в атмосферному режимі, кгс/см^2	0,6	1,17 – 1,40

Проаналізувавши роботу всіх котельень “НіжинТеплоМережі”, можна зробити висновок, що котельня №2 на сьогоднішній день працює найефективніше, саме завдяки деаератору “АВАЛОН”.

Це перший деаератор в якому в об’ємі рідини поширюються ультразвукові хвилі у великому діапазоні частот. На всіх інших котельнях міста працюють термічні деаератори, які на сьогоднішній день застаріли і є малоефективними в порівнянні з новими видами деаераторів.

Висновки

Під час виконання науково-дослідної роботи був зроблений аналіз впливу корозії на теплових магіст-

ралях. Також було проведено порівняльну характеристику кавітаційного та термічного деаераторів в системі тепlopостачання та вивчені фактори, які впливають на ефективність роботи котельень ТОВ “НіжинТеплоМережі”.

Вивчена робота апарату “АВАЛОН” на основі кавітаційного деаератора СЕПВ – 10 на ТОВ “НіжинТеплоМережі”, що є одним із нових видів деаераторів.

Для підвищення ефективності теплових магістралей запропоновано:

- покращення роботи котельень за допомогою пристроїв автоматичного регулювання та контролю теплотехнічних процесів;

- удосконалення способів деаерації води шляхом поєднання різних типів деаeratorів;
- доповнення діючих деаeratorів додатковими датчиками температури та тиску;

- заміна застарілих деаeratorів на нові, більш економічно вигідні;
- методи усунення типових недоліків деаeratorів.

Література

1. Деаэраторы: Вспомогательное оборудование тепловых электростанций / [Рихтер Л. А., Елизаров Д. П., Лавыгин В. М.] – М.: Энергоатомиздат, 1987. – 216 с.
2. Иванов А. Н. Гидродинамика развитых кавитационных течений / А. Н. Иванов. – Л.: Судостроение, 1980. – 237 с.
3. Коротка хімічна енциклопедія / Під редакцією І.А. Кнунца. – М.: Радянська енциклопедія, 1961 – 1967. – Т. 2.
4. Никифоров В. М. Технология металлов и конструкционные материалы / В. М. Никифоров. – М.: Высшая школа, 1980. – 258 с.
5. Наладки и эксплуатация водяных тепловых сетей: Справочник / В.И. Манюк, Я.И. Каплинский, Э.Б. Хит и др.] – М.: Стройиздат, 1988. – 142 с.
6. Павлов И.И. Котельные установки и тепловые сети / И.И. Павлов, М.Н. Федоров. – М.: Стройиздат, 1987. – 232 с.
7. Левковский Ю. Л. Структура кавитационных течений / Ю.Л. Левковский. – Л.: Судостроение, 1977. – 222 с.

УДК 004

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ ДЛЯ ОДЕРЖАННЯ ТА ОБРОБКИ ВИМІРЮВАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Малий М.І., студент IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Бойко М.П.**, кафедра фізики

Вступ. У практичному житті людина завжди має справу з вимірюваннями. Роль вимірювань у наш час зросла, коли широко впроваджується нова техніка, розвивається електроніка, автоматизація виробництва. Точних вимірювань вимагає розвиток атомної енергетики, космічних польотів та інші галузі науки і виробництва.

Велика розмаїтість явищ, з якими доводиться зіштовхуватися, визначає широке коло величин, що підлягають вимірюванням. У всіх випадках вимірювань, незалежно від вимірюваної величини, методу й засобу вимірів, є загальне, що становить основу вимірювань – це порівняння дослідним шляхом даної величини з іншою однорідною їй, і прийнятою за одиницю. При всякому вимірюванні за допомогою експерименту оцінюється фізична величина у вигляді деякого числа прийнятих для неї одиниць, тобто знаходимо її значення.

Поява електронно-обчислювальних машин привела до справжньої революції в області наукової й інженерної діяльності. Тому питання використання персональних комп'ютерів для одержання, обробки й аналізу вимірювальної інформації є важливою й актуальною задачею сьогодення. Метою даної роботи є з'ясування принципу і методу використання ЕОТ як засобу одержання, обробки та аналізу вимірювальної інформації.

Структура вимірювального комплексу з використанням ЕОМ

У роботах [2, 3] розглядаються різні види структури ВІС в залежності від організації взаємодії функціональних блоків: ланцюгова, радіальна, магістральна з централізованим і децентралізованим управлінням, радіально-магістральна. Ці варіанти структур відрізняються в основному організацією передачі інформації.

В залежності від організації збору вимірювальної інформації виділяються структури: одноканальна, багатоканальна, мультиплікована, багатоточкова, скануюча. При сучасному рівні цифрової обчислювальної техніки всі ці структури з функціональної точки можна розглядати як окремі випадки узагальненої структури, що наведена на рис. 1.

Досліджуваний об'єкт (ДО) описується фізичними величинами x_1, \dots, x_n . Ці величини можуть бути однаковими, наприклад просторові координати. Серед них можуть бути однотипні, наприклад електричні (напряга, сила струму, опір та ін.) Ці величини можуть бути істотно різними, наприклад метеорологічні показники при моніторингу навколишнього середовища (температура повітря, атмосферний тиск, вологість, напрям і швидкість вітру). Навіть при чітко вираженій області застосування ВІС вимірювані фізичні величини можуть бути різними.

Первинні вимірювальні перетворювачі (ПВП), або датчики, перетворюють величини x_i в електричні

величини y_i (напряга, струм, опір, ємність, індуктивність та ін.) Датчики є обов'язковими компонентами ВІС. Вид датчика визначається видом перетворюваної величини. Допоміжним пристроєм в ВІС є базуючий пристрій (БП), з яким можуть бути пов'язані ДО і первинні перетворювачі. Вид базового пристрою визначається видом ДО і необхідними впливами на нього в процесі вимірювання. Базовий пристрій може бути простим механічним пристосуванням для установки датчиків. Величини, що видаються первинними перетворювачами, подаються на вторинні вимірювальні перетворювачі (ВВП), які перетворюють їх в

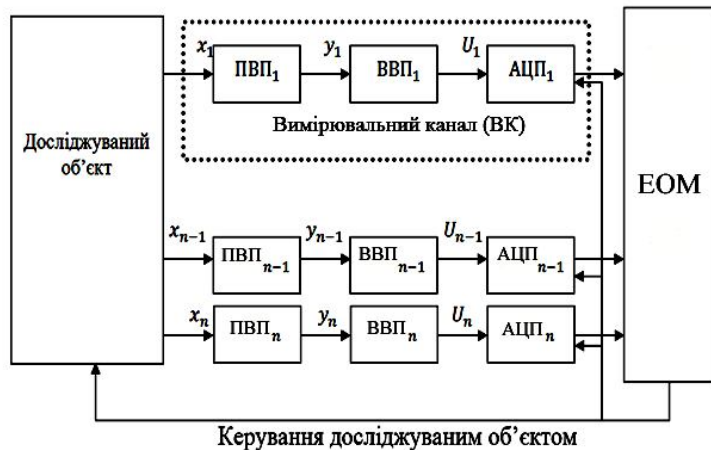

Рис. 1. Узагальнена структура ВІС

напруги. Вторинні перетворювачі в деяких каналах можуть бути відсутні, якщо вихідною величиною датчика є напруга, рівень якої достатній для аналого-цифрового перетворення.

У ряді випадків вторинний перетворювач може являти собою каскадне з'єднання декількох вторинних перетворювачів, наприклад моста змінного струму, підсилювача і фазового детектора. Вид вторинного перетворювача визначається тільки видом величини. Тому в каналах вимірювання фізично різних величин

можуть використовуватися однакові вторинні перетворювачі, якщо вихідні величини датчиків однакові.

Напруга надходить на аналого-цифрові перетворювачі (АЦП), де перетворюються в цифрові коди які подаються на ЕОМ. По тим функціям що виконують АЦП їх можна віднести до вторинних перетворювачів, реалізується іноді конструктивно. АЦП можуть бути індивідуальними для кожного каналу, однак частіше один АЦП використовується для всіх або декількох каналів, працюючи в мультиплексному режимі (рис. 2).

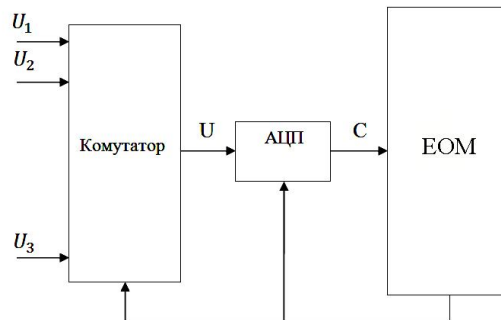

Рис. 2. Схеми мультиплексного режиму

При реалізації цієї схеми комутатор по командам ЕОМ подає на АЦП сигнал відповідного каналу, і з АЦП, також на вимогу ЕОМ, видається код. В цьому випадку апаратно присутній тільки один АЦП, однак для аналізу виконуваних функцій, оцінки, похибок і т. д. зручніше користуватися узагальненою схемою. Єдиний момент, який слід враховувати при переході до мультиплексної схеми, це час передачі інформації на ЕОМ. Однак, враховуючи швидкість сучасних АЦП і ЕОМ, цей момент в переважній більшості випадків не має істотного значення.

Канали зв'язку між елементами ВІС можуть мати різний характер. У найпростішому випадку для локально зосередженої ВІС – це дротяний зв'язок, в тому числі всередині стійки або конструктиву (крейта), де розміщені самі елементи.

Результати та обґрунтування дослідів

Оцінка використання ПК в якості віртуального вимірювального приладу здійснювалася на основі дослідження віртуального осцилографа та генератора звукової частоти з використанням у якості АЦП звуко-

вої карти комп'ютера. Для коректних вимірювань рівень сигналу повинен бути нижче від максимально допустимого значення, що так само визначається типом звукової карти. Наприклад, при сигналі з амплітудою вищою 0,5 В піки сигналу на осцилографі ПК виглядають обрізаними (рис. 3).

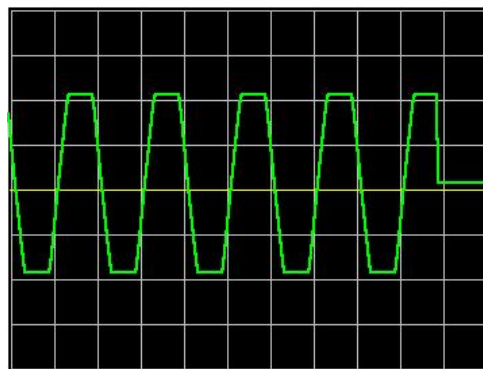

Рис. 3. Спотворення осцилограми сигналу

Тому для узгодження сигналу, що подається, на вхід звукової карти потрібен дільник напруги (рис. 4), який дозволяє охопити широкий діапазон вимірюваних напруг. Атенуатор також захищає вхід аудіокарти від пошкодження, якщо вимірювана напруга вище допус-

тимої для вхідних кіп відео карти. Оскільки допустима напруга на вході аудіо карти для більшості карт коливається в межах 0,5 В – 2 В, і має вхідний опір 1 – 3 кОм, обрано 3 діапазони для напруги, яка може бути подана на вхід атенуатора: 0 – 1 В; 0 – 10 В; 0 – 100 В.

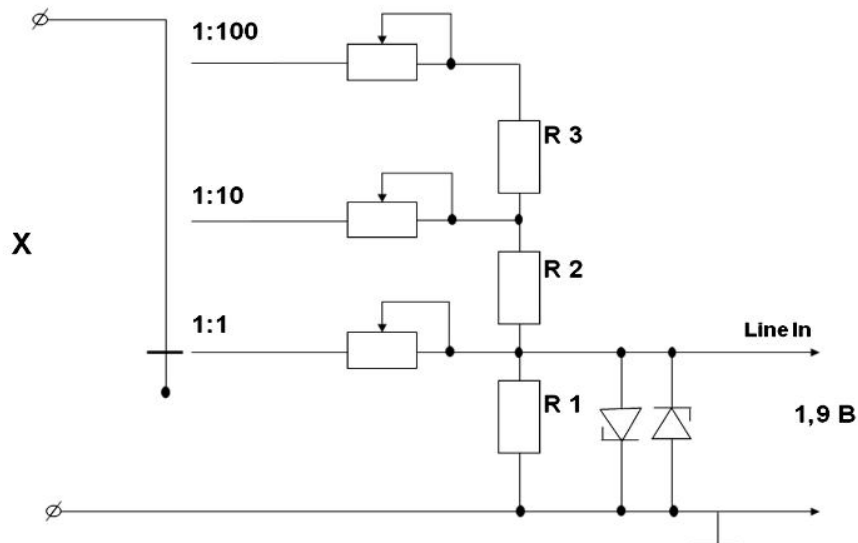

Рис. 4. Подільник напруги (один канал)

Резистори підбираються так, щоб опір R1 був нижче вхідного опору звукової карти, цей опір може складати значення порядку 2 кОм.

Так як звукова карта не є повноцінним АЦП, то вимірювати амплітуду вхідного сигналу, що подається на нього, цей пристрій на апаратному рівні не в змозі. Тим більше що сигнал спочатку проходить через дільник напруги на резисторах, до того ж ще потрібно враховувати внутрішній опір звукової плати, який досить низький, як для повноцінного вольтметра.

Нами досліджено декілька програм: осцилографи, спектроаналізатори, частотомір і генератори коливань всілякої форми. Найбільш поширені і потрібні в радіоаматорській практиці осцилографи.

У процесі роботи перевірялися:

1. Відповідність відображення форми сигналів, що подаються на входи.

2. Відповідність показів амплітуди напруги, яка визначається вольтметром осцилографа амплітудній напрузі сигналу на вході звукової карти.

Окремі результати вимірювань представлені в таблицях 1 – 2 і на графіках (рис. 19, рис. 20).

Таблиця 1
Залежність напруги і частоти

Осцилограф OSC. 1.2		Генератор НЧ ГЗ-56/1	
Напруга, мВ	Частота, кГц	Напруга, мВ	Частота, кГц
22,4	1,80	22	1,80
20,9	1,61	20	1,60
19,5	1,40	19	1,40
18,4	1,20	18	1,20
16,1	1,00	16	1,00
10	0,6	10	0,6
22,4	0,7	22	0,7

Таблиця 2
Калібровка (1400 мВ і 1000 мВ)

Частота, Гц		Напруга, В		Частота, Гц		Напруга, В	
ГЗ-56/1	OSC. 1.2	ГЗ-56/1	OSC. 1.2	ГЗ-56/1	OSC. 1.2	ГЗ-56/1	OSC. 1.2
350	350	1,4	1,40	350	-	0,7	0,70
500	500		1,94	500	-		0,95
600	601		2,30	600	-		1,12
700	700		2,60	700	700		1,30
800	801		3,00	800	801		1,47
1000	1000		3,70	1000	1000		1,87
1500	1500	4,73	1500	1500	2,63		

Частота, Гц		Напруга, В		Частота, Гц		Напруга, В	
ГЗ-56/1	OSC. 1.2	ГЗ-56/1	OSC. 1.2	ГЗ-56/1	OSC. 1.2	ГЗ-56/1	OSC. 1.2
350	350	1,0	1,02	350	350	0,8	0,80
500	500		1,39	500	500		0,95
600	601		1,62	600	600		1,12
700	700		1,80	700	700		1,30
800	801		2,10	800	801		1,47
1000	1000		2,59	1000	1000		1,87
1500	1500	3,17	1500	1500	2,63		

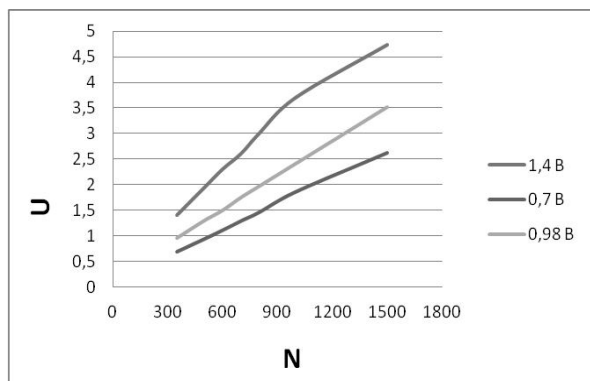

Рис. 19. Графік залежності напруги від частоти (1400 мВ)

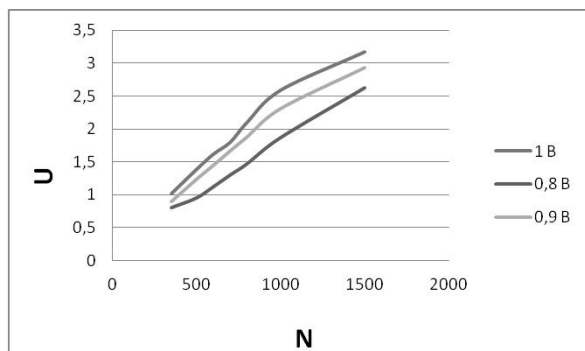

Рис. 20. Графік залежності напруги від частоти (1000 мВ)

Покази частотоміра повністю відповідають частотам періодичних сигналів, які подаються на вхід звукової карти в діапазоні 300 – 10000 Гц. Вольтметр віртуального осцилографа калібрується тільки для певної частоти. При фіксованій напрузі синусоїдального сигналу і зміні його частоти покази вольтметра змінюються практично за лінійним законом.

Відкалібрований для певної частоти вольтметр осцилографа визначає амплітуду вхідної напруги в межах похибки контрольного приладу (вольтметра, генератора, яким вимірювалася напруга, що подавалася на входи звукової карти).

5. Рівень амплітуди вхідного сигналу, який ще можна спостерігати без спотворень становить 0,5 В.

Література

1. Анисимов Б. В., Аналоговые и гибридные вычислительные машины / Анисимов Б. В., Голубкин В. Н. – М.: Высшая школа, 1990. – 289 с.
2. Калашников В. И. Информационно-измерительная техника и технологии / Калашников В. И., Нефедов С. В., Путилин А. Б. и др.; под ред. Ранеева Г. Г. – М.: Высшая школа, 2002. – 454 с.
3. Цапенко М. П. Измерительные информационные системы / Цапенко М. П. – М.: Энергоатомиздат, 1985. – 357 с.
4. Калабеков В. В. Цифровые устройства и микропроцессорные системы / Калабеков В. В. – М.: Радио и связь, 1997. – 336 с.
5. Гёлль П. Как превратить персональный компьютер в измерительный комплекс / Гёлль П. – М.: ДМК Пресс, 2001. – 144 с.

УДК 519.7(075/8)

НОВІ МОЖЛИВОСТІ МАТЕМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ SCILAB 5.3

Мохір А.О., студент IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.е.н., доц. Фетісов В.С., кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Найбільш популярними серед математичних систем є *MathCad*, *MatLab*, *Mathematica* і *Maple*. Але всі ці програми є комерційними. Водночас, при використанні програмного забезпечення останнім часом все більшу гостроту набуває проблема ліцензійної чистоти програмних продуктів, тобто захисту інтелектуальної власності розробників цих продуктів. "Слід визнати, що до вирішення цієї проблеми нашої державі – з об'єктивних і суб'єктивних причин – слід пройти ще досить довгий шлях. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є використання програм, що належать до

Висновки

Персональний комп'ютер із звуковою картою та необхідним програмним забезпеченням може використовуватися як багатофункціональний вимірювальний комплекс, що забезпечує одержання надійної інформації з достатньою точністю і надійністю.

Під час виконання роботи було перевірено метрологічні можливості віртуальних осцилографів, генераторів, частотомірів на основі використання звукової карти в якості аналогово-цифрового перетворювача досліджуваного сигналу. Виявлено наступне: 1) всі досліджені віртуальні прилади з високою точністю визначають період і частоту періодичних сигналів; 2) висока стабільність відтворення осцилограм і їх відповідність формі періодичних сигналів, що подаються на входи звукової карти; 3) віртуальні прилади дозволяють з достатньою точністю визначати амплітудні значення змінної напруги, що подається на вхід звукової карти за умови, що частота прикладеної напруги не змінюється; 4) існують певні межі частотних діапазонів і діапазонів напруг за яких віртуальні прилади працюють стабільно.

Запропонований подільник напруги забезпечує необхідне значення сигналу на вході звукової карти і може використовуватися для дослідження сигналів з амплітудною напругою 0 – 100 В. Віртуальні прилади можуть достатньо ефективно використовуватися в практичній діяльності, яка не потребує дуже високої точності вимірювань, зокрема в навчальному процесі в школах і вузах.

ками, поліномами, раціональними функціями, лінійними системами і та ін.), вирішувати низку завдань: розв'язування задач лінійної алгебри, задач оптимізації, нелінійних рівнянь і систем, диференціювання й інтегрування, розв'язування звичайних диференціальних рівнянь і систем, оброблення експериментальних даних (інтерполяція й апроксимація, метод найменших квадратів).

“Засоби пакета дозволяють також виконувати деякі символічні перетворення. Основним елементом даних у системі є масив, тобто система з самого початку створювалася для роботи саме з даними, поданими у табличному вигляді. Система виконує операції над масивами навіть у режимі прямих обчислень. Нею можна скористатися для виконання таких матричних операцій, як інвертування, транспонування, обчислення детермінанту і та інше”[3, с. 5].

Основну частину документа в програмі займає консоль Scilab, яка є *головним вікном* системи. Саме у ньому відбуваються обчислення та виводяться результати. Вони виводяться у текстовому вигляді, тобто інтерфейс вікна текстовий. Для самого тексту за замовчуванням визначені певні параметри форматування. Але ці параметри можна змінити. Для цього слід виконати команду **Параметри є% шрифт** або натиснути на панелі стандартних інструментів на кнопку . Після цього з'явиться вікно “Шрифт”, у якому можна змінити тип, розмір і накреслення шрифту. Для введення тексту кирилицею можна встановити векторний шрифт “Courier New” або “Lucida Consol”. Також є можливість налаштувати колір шрифту і заднього плану консолі. Для цього виконуємо команду **Параметри є% Кольори є% тло/шрифт консолі**. Оновлена консоль Scilab надає розширені функції, такі як автодоповнення (пропозиції функцій на основі перших введених літер користувачем).

Scilab надає широкі можливості по створенню і редагуванню різних видів графіків і поверхонь. Пакет може виводити графіки функцій у двовимірному та тривимірному просторі, будувати гістограми тощо. Передбачено різноманітне настроювання властивостей графіків: кольори, метод побудови, відтворення сітки і керування десятками інших характеристик. Графіки можна виводити на екран чи зберігати у зовнішніх файлах. Бібліотеки, що орієнтовані на конкретні області застосування, поставляються додатково.

В новій версії пакету **Scilab** було оновлено редактор файлів-сценаріїв **SciNotes**. *Файл-сценарій* – це послідовність команд Scilab, збережених на диску, які можуть бути в будь-який момент підключені до сесії програми. Для підготовки, редагування та налагодження файлів-сценаріїв служить спеціальний редактор SciPad. З версії Scilab 5.3.0 назву текстового редактора SciPad було змінено, тепер він називається **SciNotes**. У новому SciNotes повністю перероблено та покращено інтерфейс, вікно “Знайти і замінити”. Текстовий редактор SciNotes зазнав значних змін, зокрема реалізовано нові можливості: навігація коду, автоматичний відступ, інтерактивне доповнення коду, можливість роботи з декількома екземплярами редактора, оновлений інтерфейс, нові можливості з налаштування інтерфейсу, можливість відновлення попереднього сеансу, підтримка drag&drop при роботі з

вкладками, сервіс пошуку файлів, слова в файлі. SciNotes можна викликати, виконавши команду головного меню **Програми є% SciNotes**, або ввести в консолі Scilab команду scinotes. У результаті роботи будь-якої з цих команд буде створено новий файл-сценарій. За замовчуванням він має ім'я Untitled1.sce. Призначення редактора, так саме як взагалі для редакторів, що використовуються для створення програм алгоритмічними мовами, подвійне. По-перше, він дає змогу виконувати усі типові дії над текстом (послідовністю команд). По-друге, він містить відлагоджувач, за допомогою якого можна здійснювати налагоджування програми у вигляді сценарію.

До складу нової версії **Scilab** включено нове **вікно перегляду і редагування змінних**, замість старої реалізації на Tcl/Tk. Можливість відображення у спеціальному вікні всіх змінних, що використовуються в поточній сесії досить зручна. Для виведення цього вікна слід виконати команду **Програми є% Перегляд змінних**, або ввести в командному рядку команду *browsevar()* і натиснути клавішу **<Enter>**. При цьому буде використовуватись Variable Browser для перегляду та Variable Editor для редагування змінних.

Покращено роботу додатка графічного моделювання систем **Xcos** (аналога Simulink). Xcos має легкий для використання графічний інтерфейс користувача для редагування діаграм. Модуль Xcos тепер може похвалитися новими приємними на вигляд та ергономічними піктограмами. “Крім того, користувачі можуть вносити зміни до типових палітр, додавати власні блоки та інтегрувати формули LaTeX у текстові блоки. До оновленого Xcos вбудовано новий компілятор Modelica з повнішою реалізацією специфікацій мови Modelica”[2, с. 57]. **Modelica** – це об'єктно-орієнтована мова для моделювання великих, складних фізичних систем. Використовується для багато доменного моделювання, наприклад електро-механічних моделей роботів, автомобільних і аерокосмічних застосувань механіки, гідравліки, електроніки та систем управління. Для виведення модуля Xcos слід виконати команду **Програми є% Xcos** або натиснути на панелі стандартних інструментів на кнопку .

Система керування додатками **ATOMS** дозволяє здійснювати управління зовнішніми модулями Scilab. Автоматичне управління модулями для Scilab дозволяє користувачеві завантажити, встановити та автоматично оновити зовнішні модулі через спеціальний інтерфейс безпосередньо із сесії Scilab. Вперше **ATOMS** (AutomATic mOdules Management for Scilab) з'явився у версії 5.2. З кожною наступною версією його функціонал доповнюється, виправляються помилки. Для виклику ATOMS слід виконати команду **Програми є% Керування модулями ATOMS** або натиснути на панелі інструментів на кнопку .

Основні характеристики ATOMS:

- Залежність між керованими і встановленими модулями.
- Автоматичне завантаження встановлених модулів при запуску Scilab.
- Автоматичні повідомлення для оновлення встановлених модулів.

Сеанс роботи із системою Scilab прийнято йменувати *сесією (session)*. Сесія, по суті, є поточним доку-

ментом, що містить роботу користувача із системою. Він містить рядки введення, виведення й повідомлення про помилки. Журнал команд дозволяє запам'ятовувати сеанси роботи із системою. Для виклику журналу слід виконати команду **Програми €% Журнал команд**. У новій версії користувачі можуть редагувати і переглядати журнал команд попередніх сеансів роботи зі Scilab за допомогою нового графічного інтерфейсу, повністю інтегрованого до системи панелей Scilab.

Scilab має потужну довідкову систему, яка містить значний обсяг інформації. Натискання на кнопку активує перегляд довідки. Система довідки має бібліотеку демонстраційних прикладів. Для виклику довідкової системи слід виконати команду **Довідка €% Демонстрації Scilab** або натиснути на панелі стандартних інструментів на кнопку . Демонстраційні приклади відкриваються в новому вікні, яке потрібно закривати по закінченню перегляду. Функції довідкової системи зазнали деяких змін. В **довідку** було додано Web-посилання на головну сторінку офіційного сайту

Scilab, щоб підкреслити нові можливості пакету і список інших корисних для користувачів ресурсів.

В останніх версіях Scilab можна скористатися новими можливостями з високошвидкісних обчислень (Високопродуктивних обчислень) які іменують **HPC** (від High Performance Computing). Це стало можливо за допомогою нової функції (**parallel_run**), яка дозволяє виконання паралельних обчислень з рівномірним навантаженням на процесори у багатоядерних конфігураціях. Ця функція доступна для операційної системи Linux та Mac OS X.

Також підвищена загальна швидкість Scilab:

- швидкість доступу до примітивних таблиць (внутрішніх);

- покращення доступу до списку функцій;
- переписано "mputl", як вбудованої функції для покращення швидкості роботи.

Додано конфігурацію "Командний рядок" – мінімальна установка без графічного інтерфейсу. Інтерпретатор в командному рядку без графіки, Java або Tcl/Tk можливостей. Для установки необхідно лише 70 Мб на диску.

Література

1. Алексеев Е. Р., Чеснокова О.В., Рудченко Е.А. Scilab : Решение инженерных и математических задач. – М.: ALT Linux; Бином. Лаборатория знаний , 2008. – 260 с.
2. Данилов С. Scicos: Пакет Scilab для моделювання динамічних систем, 2009 р., 73 с.
3. Фетісов В. С. Основи роботи з математичною системою Scilab, Ніжин 2009. – 50 с.

УДК 657.1

ПЛАТА СТУДЕНТІВ ЗА ПРОЖИВАННЯ У ГУРТОЖИТКАХ ВНЗ

Павлюк А.В., студентка IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.е.н., доц. **Фетісов В.С.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

На сьогоднішній день впровадження інформаційних технологій в різних організаціях є досить поширеним і актуальним явищем, адже їх застосування дозволяє підвищити рівень інформаційного забезпечення процесів управління та його ефективність.

Зважаючи на високу трудомісткість бухгалтерських операцій завжди актуальною є автоматизація бухгалтерської діяльності, багатоглядних аспектів якої на практиці залишаються і досі не автоматизовані.

Зокрема, в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя була відсутня автоматизована система обліку оплати студентів за гуртожиток.

Тому темою даної роботи було завдання забезпечити працівникам університету просте, швидке та ефективне здійснення обліку оплати студентів за гуртожитки.

Для реалізації цілей проекту в якості базового програмного забезпечення була обрана платформа "1С:Підприємство 8.2". Ніжинський державний університет є офіційним партнером компанії 1С Україна, що дозволяє йому використовувати ліцензійне програмне забезпечення даної фірми не тільки для навчання, а й для практичного застосування.

В програмі організована робота з нормативно-довідковою інформацією. Вона здійснюється за допомогою

довідників, документів, журналів документів, реєстрів, звітів тощо.

Інформація про студентів та про гуртожитки зберігається у відповідних довідниках. Для автоматичного формування рахунків на оплату гуртожитків та додаткових послуг, таких як плата за електроенергію, розроблені спеціальні документи. Таблична частина документа автоматично заповнюється даними про студента та про гуртожиток, в якому він проживає на основі інформації, що знаходиться у відповідних довідниках. Вся інформація введена в документах зберігається в оперативних журналах реєстрації плати за гуртожитки.

В системі також передбачений друк необхідних документів, які працівник бухгалтерії зможе використовувати для подальших потреб.

Бухгалтер на підставі оперативної інформації про оплату студентів за гуртожитки може сформувати ряд звітів, які йому необхідні для подальшої роботи. Є змога відсортувати дані по даті оплати, за прізвищем студента, за факультетами чи за гуртожитками.

Іноді у працівників бухгалтерії виникають труднощі з використанням деяких можливостей програми. Для усунення цієї проблеми в системі передбачена наявність довідкової інформації, що сприяє полегшенню та швидшому пристосуванню клієнта до роботи з системою.

Актуальність теми даної роботи полягає в тому, що вона не просто показує можливості того чи іншого програмного забезпечення, а має реальне практичне застосування та допомагає підвищити рівень інформаційного забезпечення процесів управління та його ефективність.

Структура системи є досить гнучкою, тому в подальшому при потребі можна буде з метою її покращення додавати, вилучати чи змінювати якісь елементи. Тобто в процесі роботи з програмою є можливість удосконалення, враховуючи потреби університету та побажання працівників.

Література

1. Введение в конфигурирование в системе "1С:Предприятие8". Основные объекты версия 8.2: Методические материалы для слушателя сертифицированного курса. – Москва: Фирма "1С", 2010. – 112 с.
2. Использование запросов в системе "1С:Предприятие8": Методические материалы для слушателя сертифицированного курса. – Москва: Фирма "1С", 2009. – 68 с.
3. Радченко М. Г. 1С: Предприятие 8.2. Практическое пособие разработчика. Примеры и типовые приемы / М. Г. Радченко, Е. Ю. Хрусталева. – М.: ООО "1С-Пабблишинг", 2009. – 874 с.
4. Фетісов В.С. Автоматизоване робоче місце менеджера: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 390 с.
5. Интернет-сайт <http://www.v8.1c.ru>.

УДК 331.5

СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Павлюченко О.В., студентка IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: ст. викладач **Жук А.В.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

Стан ринку праці та процеси в сфері зайнятості населення належать до числа соціально-економічних параметрів, які визначальним чином впливають на суспільний розвиток та конкурентоспроможність національної економіки. Ринку праці належить важлива роль у забезпеченні успіху ринкових реформ. Він опосередковує вплив макроекономічної політики на добробут людей та забезпечує розподіл винагороди за працю.

Визначенням суті, дослідженням основних проблем функціонування ринку праці займалися О.А.Гришнова [1], Н.В.Волкова [2], В.М.Петюх [6] та інші.

Метою цієї роботи є дослідження стану ринку праці та напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання ринку праці в Україні.

Рух товарів та послуг у здоровій економіці, орієнтований на критерії ефективності і здатний до саморегулювання, відбувається на основі ринкових відносин. У ринковій економіці товар – робоча сила – купується і продається на ринку праці. Ринок праці – суспільно-економічна форма руху трудових ресурсів. Як економічна категорія ринок праці представляє собою систему виробничих відносин між робітниками, підприємцями і державою, по-перше, з приводу обміну індивідуальної здібності до праці на фонд засобів, необхідних для відтворення робочої сили, та, по-друге, з приводу розміщення робітників в системі суспільного розподілу праці у відповідності до законів товарного виробництва та обороту [1, с.316]. Отже, з одного боку, ринок праці – елемент економічної системи, від якого залежать вектор і темп макроекономічної динаміки, з іншого боку – він опосередковує вплив макроекономічного розвитку на добробут населення та на стан багатьох соціальних процесів.

На практиці ринок праці сприймається як механізм виявлення і погодження попиту і пропонування на робочу силу, тобто цей ринок має спільні риси з іншими складовими загального ринку. Це попит,

пропозиція, ціна. Водночас ринок праці відрізняється від інших ринків. Суть відмінності в тому, що для робітника продаж робочої сили, її ціна, служать, як правило, основним джерелом життєдіяльності [2, с.327]. Тому продаж робочої сили не можна відкласти на тривалий час, чекаючи більш сприятливого співвідношення попиту-пропозиції. Рівень заробітної плати може гарантуватися тільки державою, шляхом встановлення граничних правових норм (тарифні ставки, ставки оплати праці, тривалість робочого часу, оподаткування та ін.).

На українському ринку праці існує трисекторна модель, яка охоплює:

- зайнятих в офіційній економіці;
- зайнятих в неофіційній економіці;
- зайнятих одночасно в офіційній та неофіційній економіках [3].

Завданням сучасного етапу в сфері регулювання зайнятості є перехід до активної політики на ринку праці. В основу має бути покладена модель управління, центральними елементами якої є основні регулятори ринкової організації праці: заробітна плата як ціна послуг праці, конкуренція на ринку праці, трудова мобільність, рівень безробіття. Саме за цими параметрами здійснюється, з одного боку, саморегулювання на ринку праці, а з іншого – відбувається втручання держави, яка реалізує координуючу, стимулюючу чи обмежуючу роль, у процес управління [4].

Пріоритетними напрямками реформування українського ринку праці є вдосконалення системи оплати праці, розширення можливостей отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів, соціальна підтримка окремих груп; підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили; сприяння ефективним і доцільним переміщенням працездатного населення; запобігання зростанню безробіття через створення робочих місць за рахунок різних джерел фінансування, впровадження механізмів

звільнення і перерозподілу зайнятих, реструктуризації економіки і піднесення вітчизняного виробництва [7].

Економічна криза, яка розпочалася наприкінці 2008 року, призвела до загострення ситуації на ринку праці у 2009 році. Однією з найбільш серйозних проблем було скорочення обсягів зайнятості та зростання безробіття населення. За даними вибірових обстежень населення (домогосподарств) з питань економічної активності середньомісячна кількість економічно активного населення віком 15–70 років у 2009 р., порівняно з 2008 р., зменшилася на 1,1% і становила 22,2 млн. осіб, з яких 20,2 млн. осіб або 91,2% були зайняті економічною діяльністю, а решта 2,0 млн. осіб – відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП) класифікувалися як безробітні. У 2010 р. кількість економічно активного населення віком 15–70 років порівняно з 2009 р., зменшилася на 0,4% переважно за рахунок осіб працездатного віку і становила 22,1 млн. осіб, з яких 20,3 млн. осіб

або 91,9% були зайняті економічною діяльністю, а решта 1,8 млн. осіб класифікувалися як безробітні відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП).

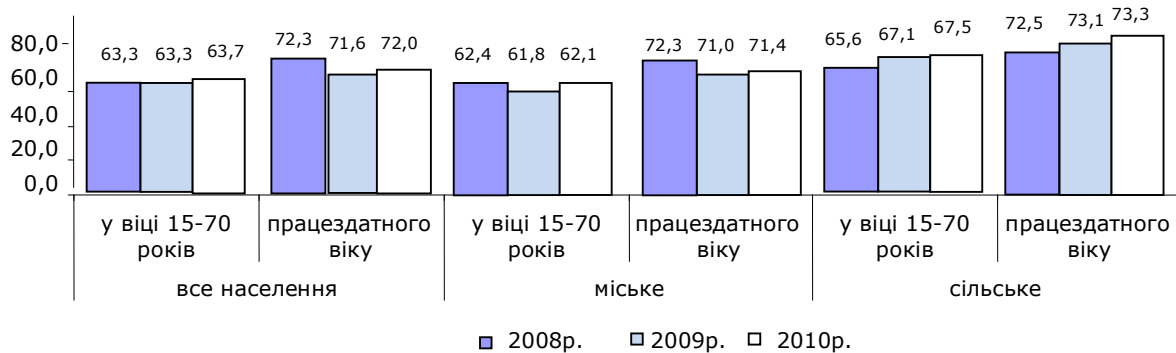
Кількість економічно активного населення працездатного віку за цей період зменшилася на 1,7% та становила відповідно 20,3 млн. осіб або 91,7% від зазначеної категорії населення віком 15–70 років.

Утім рівень економічної активності населення віком 15–70 років у цілому по Україні зріс з 63,3% у 2008 р. до 63,7% у 2010 р. Серед населення працездатного віку цей показник знизився з 72,3% у 2008 р. до 71,6% у 2009 р., але у 2010 р. відбулося зростання до 72,0%. Зростання цього показника спостерігалось як серед мешканців міських поселень так і сільської місцевості.

Найвищий рівень економічної активності був характерним для осіб віком 30–49 років, найнижчий – для молоді віком 15–24 років та осіб віком 60–70 років, про що свідчать дані діаграми 1.

Діаграма 1

Рівень економічної активності населення віком 15–70 років у 2008–2010рр.
(у % до населення відповідної демографічної групи)

Кількість зайнятого населення віком 15-70 років у 2009 р., порівняно з 2008 р., зменшилася на 780,8 тис. осіб, або на 3,7% та становила 20,2 млн. осіб, з яких особи працездатного віку склали 18,4 млн., або 91,0%. А у 2010 р., порівняно з 2009р., кількість зайнятого населення збільшилася та становила 20,3 млн. осіб. Зайнятість серед осіб працездатного віку за цей період не змінилася. Рівень зайнятості населення відповідно знизився з 59,3% у 2008 р. до 57,7% у 2009 р., а у населення працездатного віку з 67,3% у 2008 р. до 64,7% у 2009 р. У 2010 р. відбулося зростання рівня зайнятості до 58,5% а у населення працездатного віку до 65,6% порівняно з 2009 р.

Найвищий рівень зайнятості населення за зазначений період спостерігався в осіб віком 30-49 років, а найнижчий – у молоді у віці 15-24 років та осіб віком 60-70 років [5].

Якщо у 2009 р. зниження рівня зайнятості населення спостерігалось у всіх регіонах країни, то у 2010 р. спостерігалось збільшення рівня зайнятості населення у всіх регіонах країни.

Кількість економічно активного населення на 2011 рік не змінилася порівняно з 2010 роком і склала 22 тис. осіб, у тому числі зайняте населення становило 59,2%, а це на 0,7% більше у порівнянні з попереднім роком, рівень безробітного населення скоротився на 0,2% у віці 15-70 років. Рівень економічної активності порівняно з попереднім роком зріс на 1,4% і стано-

вив 64,7% від усієї кількості населення. Показник рівня зайнятості у 2011 р. порівняно з попереднім роком підвищився і становив 59,2%. Кількість безробітного населення помітно не змінилася – 1732,7 тис осіб (за методологію Міжнародної організації праці). Рівень безробіття населення в 2010 році складав 8,1 тис. осіб, а в 2011 році цей показник зменшився на 0,2% (за методологією МОП). Порівняно з 2008-2010 роками, рівень економічно неактивного населення помітно зменшився і становив 12 тис. осіб [6; 8].

Таким чином, можна зробити висновок, що ринку праці в Україні притаманні такі риси:

1. Відбувається скорочення кількості постійного населення та робочої сили. До того ж темпи скорочення робочої сили випереджають темпи скорочення кількості постійного населення.

2. Зменшення рівня безробіття відбувається не за рахунок працевлаштування безробітних, а за рахунок скорочення чисельності економічно активного населення.

3. Ріст рівня зайнятості відбувається не за рахунок росту працевлаштування безробітних, а за рахунок зменшення робочої сили.

Усе це свідчить, що ринок праці України є незрілим, розбалансованим і малоефективним. Протягом усього періоду після початку економічних реформ держава не змогла сформулювати цілісну концепцію політики на ринку праці.

Література

1. Грیشнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 559 с.
2. Волков Н.В. Ринок праці. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 624 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/19991130/ekonomika/rinok_pratsi_-_volkova_ov
3. Департамент з питань економічного захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fpsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=856%3A-2009-&catid=1%3A2009-06-19-18-32-02&Itemid=2&lang=uk
4. Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.km.ukrstat.gov.ua/>
5. Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_07u.htm
6. Петюх. Ринок праці. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 624 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://6201.org.ua/load/72-1-0-500>
7. Яндекс. Роботи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://paralleli.if.ua/news/13744.html>
8. Статистичний збірник “Ринок праці України – 2010” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>

УДК 330.322(477)

ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Педорич В.М., студентка IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: ст. викладач **Жук А.В.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

На сьогодні проблема залучення іноземних інвестицій є надзвичайно актуальною для України. Урядом активно вживаються заходи для збільшення надходжень інвестицій із-за кордону шляхом формування сприятливого інвестиційного клімату всередині країни та підвищення інвестиційної привабливості України для інвестиційних інвесторів.

Дослідження різноманітних аспектів сфери прямого іноземного інвестування знайшло відображення у працях таких дослідників, як Л.М.Борщ [1], О.В.Веретенникова, Ю.А.Ишкова [2], Пехник А.В. [9], В.М. Геєц [7] та інші.

Метою дослідження є визначення основних чинників, які здійснюють вплив на інвестиційний клімат України, проблем, які заважають нашій державі вийти на той рівень у залученні іноземного капіталу, який би дозволив вирішити соціально-економічні завдання, що стоять перед українською економікою, забезпечити її структурну перебудову.

Іноземні інвестиції відіграють важливу роль в економічному розвитку будь-якої країни незалежно від рівня її економічного розвитку.

Відповідно до Закону України “Про режим іноземного інвестування” іноземні інвестиції – це цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об’єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [4].

На думку А.В. Пехника, за найскромнішими оцінками економіці України потрібно не менш ніж 40 млрд. дол. [9, с.7], а прем’єр-міністр М.Азаров вважає, що Україна потребує біля 1 трлн. доларів інвестицій до 2021 року для її модернізації [3].

Україна потенційно може бути однією з провідних країн по залученню іноземних інвестицій. Цьому сприяє її великий внутрішній ринок, дешева робоча сила, значні та різноманітні природні ресурсами, сприятливі природно-кліматичні умови, а також вигідне

геополітичне розташування, які дають змогу здійснювати господарську діяльність практично у будь-якій галузі економіки. Однак на даному етапі надходження іноземному капіталу в економіку України перешкоджають: політична нестабільність, недосконалість законодавства, недостатнє інформаційне забезпечення, нерозвиненість виробничої та соціальної інфраструктури, корупція.

Авторитетний журнал “Forbes” в середині 2011 року, проаналізувавши макроекономічні показники різних країн за останні роки і прогноз розвитку на 2012 рік, склав список країн, у яких економіка знаходиться в найгіршому становищі. У цьому списку Україна заняла четверте місце, пропустивши вперед Гвінею – 3-є місце, Вірменію – 2-е місце і Мадагаскар – 1-е місце. У журналі також відмічається, що Україна багата мінеральними ресурсами й родючою землею, могла б бути лідером за економічними показниками в Європі. Проте ВВП на душу населення не досягає навіть показників Сербії і Болгарії. За даними Держдепартаменту США, Україна не розвивається із-за корупції, поганого державного управління і слабкої судової системи, яка не забезпечує виконання законів [11].

За результатами щорічного рейтингового дослідження Міжнародної фінансової корпорації, група Світового банку “Ведення бізнесу – 2011” Україна покращила своє місце на 2 позиції – з 147 на 145 місце, за рахунок збільшення рейтингу за категоріями: “реєстрація підприємств” та “отримання дозволів на будівництво”, водночас відбулося зменшення рейтингів за категоріями: “реєстрація власності”, “доступ до кредитів”, “захист прав інвесторів” та “ліквідація підприємств” (таб.1) [6].

Хоча останні роки ми спостерігаємо покращення ситуації із залученням іноземних інвестицій в економіку України, однак обсяг залучених інвестицій, поки що, не відповідає тому рівню, якого реально потребує наша економіка.

Таблиця 1
Рейтингового дослідження Міжнародної
фінансової корпорації, група Світового банку
“Ведення бізнесу – 2011”

Рейтинг за категоріями	2011, рейтинг України	2010, рейтинг України	Зміна рейтингу
Ведення бізнесу	145	147	+2
Реєстрація підприємств	118	136	+18
Отримання дозволів на будівництво	179	181	+2
Реєстрація власності	164	160	-4
Доступ до кредитів	32	30	-2
Захист прав інвесторів	109	108	-1
Система оподаткування	181	181	Без змін
Міжнародна торгівля	139	139	Без змін
Забезпечення виконання контрактів	43	43	Без змін
Ліквідація підприємств	150	145	-5

У 2011 році в економіку України іноземні інвестори вклали 6 млрд. 473,1 млн. дол. прямих інвестицій, що на 8,13% більше показника за 2010 рік (5 млрд. 986 млн. дол.). Прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) на 31 грудня 2011 року становив 49 млрд. 362,3 млн. дол., що на 10,2% більше порівняно з обсягами інвестицій на початок 2011 року, і в розрахунку на одного українця становить 1084,3 дол. Варто зазначити, що загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, які надійшли в Україну у 2009 році становив 40 млрд. 026,8 млн. дол. і в розрахунку на одну особу прями інвестиції становили 872,6 дол.

Інвестиції надходили з 128 країн світу. У десятку основних країн-інвесторів, на які припадає більш як 83% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр – 12 млрд. 64 5.5 млн. дол., Німеччина – 7 млрд. 386, 4 млн. дол., Нідерланди – 4 млрд. 822,8 млн. дол., Російська Федерація – 3 млрд. 590 млн. дол., Австрія – 3 млрд. 423,1 млн. дол., Велика Британія – 2 млрд. 508,2 млн. дол., Франція – 2 млрд. 230,7 млн. дол., Швеція – 1 млрд. 744,0 млн. дол. і США – 1 млрд. 043 млн. дол. [8].

На підприємствах промисловості зосереджено 30,9 % загального обсягу прямих інвестицій в Україну, у фінансових установах – 33,1%.

Станом на 01.01.2012 на підприємствах промисловості зосереджено –15238,6 млн. дол., у т.ч. переробної – 13056,8 млн. дол. та добувної – 1492,4 млн. дол. Серед галузей переробної промисловості у металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів унесено 6084,2 млн. дол. прямих інвестицій, у виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 2065,7 млн. дол., хімічну та нафтохімічну промисловість – 1375,8 млн. дол., машинобудування – 1226,0 млн. дол., виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції – 893,0 млн. дол. В організації, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємствам, унесено 5721,5 млн. дол. США (11,6%), у підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 5193,5млн. дол. (10,5%).

Спостерігається непропорційний розподіл обсягів залучення інвестицій у регіони України. Найбільш привабливими для іноземних інвесторів є: Дніпропет-

ровська, Харківська, Донецька, Київська, Львівська, Одеська, Запорізька області, АР Крим та м. Київ куди надійшло найбільше всього інвестицій – 89,7 відсотка всіх залучених прямих іноземних інвестицій. Таке спрямування прямих іноземних інвестицій в регіональному розрізі не сприяє рівномірному соціально-економічному розвитку регіонів та посилює подальше збільшення розриву у їх розвитку [6].

Таким чином, аналіз стану прямих іноземних інвестицій в економіку України дозволяє зробити висновок, що їх обсяг явно недостатній для структурної перебудови на ринкових засадах, а галузева і регіональна структура дуже недосконалі.

Для суттєвого покращення місця України у зазначеному рейтингу актуальним на сьогодні є питання удосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату й формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

На сьогоднішній день в Україні вже здійснено ряд позитивних кроків в цьому напрямі, а саме:

1. Створене правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства. Законодавство України визначає гарантії діяльності для інвесторів, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні.

2. На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

3. У випадку припинення інвестиційної діяльності іноземному інвестору гарантується повернення його інвестиції в натуральній формі або у валюті інвестування без сплати мита, а також доходів від інвестицій у грошовій або товарній формі. Держава також гарантує безперешкодний і негайний переказ за кордон прибутків і інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах унаслідок здійснення іноземних інвестицій.

4. Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більше ніж 70 країнами світу.

5. Затверджено “Програму розвитку інвестиційної та іноваційної діяльності в Україні” яка розрахована до 2015 року [10].

6. Для сприяння іноземним інвесторам у питаннях взаємодії з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування утворено Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України [6].

7. Питання сприяння інвестиціям знайшли своє відображення також у Програмі економічних реформ на 2010-2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”. Зокрема, в рамках програми реформ здійснюватимуться конкретні заходи з покращення бізнес-клімату, а саме: удосконалення дозвільної системи, ліцензування, адміністративних послуг, започаткування та ліквідації бізнесу, державного нагляду та контролю, технічного регулювання, формування митних процедур [5].

Отже, зазначені заходи сприятимуть покращенню інвестиційного іміджу України та збільшенню обсягів залучення іноземних інвестицій. Іноземні інвестиції – це не тільки і навіть не стільки фінансовий ресурс (хоча й він безумовно важливий для розвитку), а й нові технології, обладнання, ноу-хау, маркетингові стратегії

тощо. На зміну коротким спекулятивним вкладенням в українську економіку мають прийти довгі інвестиції в промисловість, сільське господарство, інфраструктуру. Українцям важливо забезпечити нарощування частки високотехнологічних виробництв, які підвищать загальну конкурентоспроможність нашої економіки.

Література

1. Борщ Л.М. Інвестиції в Україні: стан, проблеми і перспективи / Л.М.Борщ. – К.: Знання, 2002. – 318 с.
2. Веретенникова О.В. Предпосылки, упущенные возможности и пути активизации инвестиционного процесса в Украине / О.В.Веретенникова, Ю.А.Ишкова // Збірка тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 лютого 2011 р., м. Макиївка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.megi.com.ua/doc/tez.doc
3. Главным приоритетом развития экономики Украины является радикальное улучшение инвестиционного климата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.lb.ua/state/2011/05/29/98711_Klyuev_Nadeetsya_modernizirovat_e.html
4. Закон України “Про режим іноземного інвестування” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>
5. Заможне суспільство, конкурентна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL.pdf
6. Інвестиційний клімат в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/file/link/179133/file/invest_klimat%2006_03_2012.doc
7. Новый курс: реформы в Украине. 2010-2015. Национальная доповідь /за заг.ред В.М.Гейця та ін. – К.: НБЦ НБУВ, 2010. – 232 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/books/2010/10nandop1.pdf>
8. Обсяг прямих іноземних інвестицій до України в 2011 р. зріс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/detail/120282>
9. Пехник А.В. Іноземні інвестиції в економіку України. – К.: Знання, 2007. – 335 с.
10. Програму розвитку інвестиційної та іноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-%D0%BF>
11. Украина вошла в пятерку стран мира с самой плохой экономикой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/news/14265260.html>

УДК 371.32:51

КОМП'ЮТЕРНО-ОРІЄНТОВАНЕ ЕВРИСТИЧНЕ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ

Пирог Г.О., студентка IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: старший викладач **Варущик Н.П.**, кафедра вищої математики

У сучасних умовах стрімкого розвитку науки й техніки, революційного в галузі інформаційних технологій, зміни структури та змісту освіти, її гуманізації особливого значення набуває питання підготовки учня до повноцінного життя в інформаційному суспільстві. Треба виховувати людину, здатну до сприйняття нової інформації із сформованим умінням застосовувати набуті знання, використовувати їх у процесі пошуку нового продукту діяльності.

Все це можливо завдяки впровадженню евристичного навчання математики, метою якого є дослідження прийомів і правил, які використовуються для здійснення відкриття і пошуку шляхів розв'язування різноманітних завдань.

Розглядаючи евристичне навчання математики як методичну систему, слід зазначити, що центральне місце в ній займають комп'ютерні засоби, без яких неможливо побудувати сучасні технології евристичного навчання.

Переваги комп'ютерного навчання, порівняно з традиційними засобами, безперечні. По-перше, но-

визна роботи з комп'ютером викликає в учнів підвищений інтерес, посилює мотиви навчання; за допомогою персонального комп'ютера реалізується особистісна манера спілкування; розширюються набори навчальних завдань, формуються навчально-пізнавальні вміння, особливо якісно розвивається образне, просторове та візуальне мислення, що є передумовою евристичної діяльності. По-друге, використання персонального комп'ютера у процесі навчання дозволяє розширити зміст пізнавальних завдань. Завдяки комп'ютеру можна пред'явити учням завдання на рефлексію їхньої діяльності (опис пошуку розв'язань та ходу міркувань). Тільки при використанні інформаційно-комунікаційних технологій можна швидко та на будь-якому етапі навчання дати завдання на рефлексію. За допомогою комп'ютера можна використовувати завдання на проникнення в деяке середовище, під час виконання яких учень своїми діями змінює ситуацію, неначе виступає активним її учасником. По-третє, використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі дозволяє застосо-

увати завдання евристичного і дослідницького типів, формує вміння самостійно обирати завдання, цілеспрямовано знаходити прийоми їх розв'язання, виконувати завдання на моделювання певної ситуації. Все це дає змогу формувати в усіх учнів прийоми евристичної діяльності, які закладаються на все життя.

Але успіх упровадження такої комп'ютерної системи евристичного навчання математики залежить від

умілого її використання вчителем: володіння сучасними комп'ютерними технологіями, які можливо застосовувати в евристичному навчання математики, розуміння доцільності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій з урахуванням диференціації та індивідуалізації навчання математики; вміння їх створювати та впроваджувати у навчальному процесі.

Література

1. Скафа Е.И. Эвристическое обучение математики: теория, методика, технология: монография / Е.И.Скафа. – Донецк: Изд-во ДонНУ, 2004. – 439 с.

УДК 537.632.4

ЕФЕКТ ФАРАДЕЯ В ЛЕГОВАНОМУ ЦИНКОМ АРСЕНІДІ ІНДІЮ

Помазан І.С., студент ІV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.фіз.-мат.н., доц. Аніщенко В.О., кафедра фізики

1. Вступ. Вивчення напівпровідникових твердих розчинів, зокрема $A^3B^5-A^2B^6$, є актуальним для одержання елементів оптоелектроніки. Теоретичні проблеми, які при цьому виникають, полягають, в першу чергу, у дослідженні впливу потенціалу домішки, який змінюється на власні стани напівпровідника та на розподіл густини станів поблизу дна зони.

Метою цієї роботи було вивчення ефекту Фарадея (ЕФ) в $InAs:Te$ в діапазоні концентрації від $3,4 \cdot 10^{18} \text{ см}^{-3}$ до $1,6 \cdot 10^{19} \text{ см}^{-3}$ та визначення ефективних мас носіїв заряду m_F^* в досліджених зразках залежно від вмісту телуру. Зазначимо, що дослідження усередині зонного ефекту Фарадея (УЕФ) дозволяє знайти ефективні маси носіїв заряду навіть у тих випадках, коли їх визначення за допомогою інших ефектів сумнівне або неможливе.

2. Ефект Фарадея в легovanому арсеніді індію. Обертання площини поляризації вимірювалося за методикою [1] в інтервалі довжин хвиль від 2,0 до 7,0 мкм при кімнатній температурі на монокристалічних зразках, вирощених методом напрямленої кристалізації. Напруженість магнітного поля досягла 10 кГс. Приймаємо випромінювання в ІЧ-діапазоні в якому слугував нікелевий болометр. В якості поляризатора і аналізатора використовувалися репліки дифракційних ґраток з металізованими штрихами на поліетилені. Концентрація електронів в кожному зразку визначалася за допомогою ефекту Холла. Всі характеристики зразків: хімічний склад, товщини, рухливості, концентрації електронів та інші виміряні і обраховані в процесі дослідження величини наведені в табл. 1.

Таблиця 1

№	Склад	N, см ⁻³	U, $\frac{\text{см}^2}{\text{Вс}}$	d, мкм	λ, мкм	$10^3 \frac{\theta}{Nd}$ $\frac{\text{рад}}{\text{Гс см}}$	m_F^*/m_0
1	InAs	$8,1 \cdot 10^{17}$	10000	86	6,52	1,75	$0,039 \pm 0,004$
2	InAs – 0.1% Te	$8,8 \cdot 10^{18}$	53000	114	5,70	4,35	$0,071 \pm 0,007$
3	InAs – 0.1% Te	$1,1 \cdot 10^{19}$	4730	108	4,18	2,35	$0,079 \pm 0,008$
4	InAs – 0.5% Te	$1,6 \cdot 10^{19}$	3790	102	5,0	4,15	$0,086 \pm 0,009$

де N – концентрація носіїв заряду; U – рухливість носіїв заряду, товщина зразків d, відповідний довжині хвилі

λ питомий кут повороту площини поляризації про-

менів $\frac{\theta}{Nd}$ фарадеївська ефективна маса електронів m_F^*/m_0 .

Спектральні залежності фарадеївського обертання (ФО) в легovanому телуром арсеніді індію показано на рис. 1.

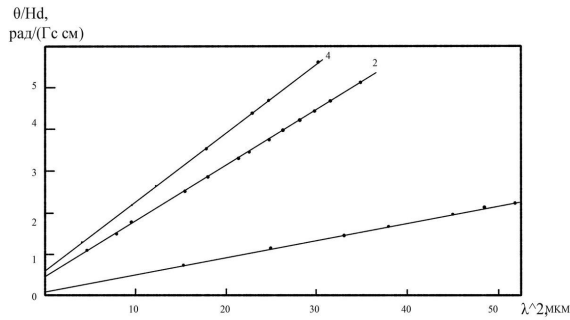

Рис. 1. Залежності питомого кута повороту площини поляризації ІЧ-променів $\frac{\theta}{Hd}$ від квадрата довжини хвилі λ^2 для трьох зразків InAs : Te (нумерація зразків на малюнку відповідає нумерації в табл. 1)

З графіків $\frac{\theta}{Hd} = F(\lambda^2)$ видно, що спостерігається лінійна залежність питомого кута повороту площини поляризації променів від квадрата довжини хвилі λ^2 , що є характерним для ФО на вільних носіях заряду. Існування додаткового обертання при $\lambda=0$ можна пов'язати з особливостями легованого InAs як неперевантажених систем [2].

По нахилу залежності $\frac{\theta}{Hd} \sim \lambda^2$ визначалася фарадеївська ефективна маса m_F^* за формулою:

$$\theta = \frac{2\pi N e^3 d H}{n c^2 (m_F^*)^2 \omega^2} \quad (1)$$

H - напруженість магнітного поля, d - товщина зразка, $n = \sqrt{\epsilon_\infty}$ - показник заломлення в області прозорості зразків, ω - циклічна частота випромінювання, i - кут повороту площини поляризації. Для обчислень m_F^*/m_0 і ϵ_∞ приймалась рівною 11,6 [3].

Похибка визначення ефективної маси становила $\sim 20\%$.

Ефективні маси електронів в легованому телуrom арсеніду індію (табл. 1) добре узгоджуються з результатами отриманими іншими авторами [4].

Ефективна маса електронів в твердих розчинах з вмістом CdTe до 2,5 мол.% помітно менша, ніж у легованому телуrom InAs з такою ж концентрацією вільних носіїв заряду і зростає із збільшенням вмісту CdTe в сплаві.

На думку авторів [5] зменшення ефективної маси носіїв заряду в ТР порівняно з легованим InAs можна пояснити появою сильної між зонної взаємодії, яка спричиняє суттєве зменшення ширини забороненої

зони та ефективної маси електронів. Тому спотворення кристалічної ґратки будуть найбільшими в місцях локалізації окремих донорів і акцепторів [6].

У роботі [7] показано, що вплив деформації на енергетичний спектр кристалічної ґратки вузькозонних напівпровідників може на порядок перевищувати

відносні зміни постійної ґратки $\frac{\Delta a}{a}$. Разом з тим можна припустити, що за рахунок перевищення концентрації атомів Te над атомами Cd можливе зростання

$\frac{\Delta a}{a}$, а зменшення цього відношення - з утворенням комплексів типу $(Cd \cdot Te^+)^0$, які мають близьку до сталу кристалічної ґратки.

3. Методика дослідження магнітооптичного ефекту Фарадея в твердих розчинах InAs.

Оптична схема установки для вимірювання ефекту Фарадея побудована по однопроменевої схемі на основі монохроматора ІКС-12 з призми з NaCl і КСІ. Принципова схема установки, яка використовується для дослідження ефекту Фарадея в сплавах InAs:Te, показана на рис. 2.

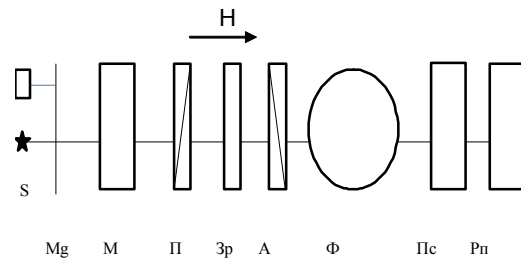

Рис. 2. Принципова оптична схема однопроменевої установки для вимірювання кута повороту площини поляризації світла в ефекті Фарадея

Світло від джерела S (філітового стержня) модулюється по інтенсивності модулятором Mg, проходить через монохроматор M (ІКС-12), поляризатор П, зразок Zr, аналізатор А і реєструється приймально-підсилювальним пристроєм Пс, який складається з фотоприймача (нікелевого болометра) Ф, підсилювача та реєструючого пристрою Рп. Реєструючим пристроєм слугував самопишущий потенціометр ЕПП-09. В якості поляризатора і аналізатора були використані репліки дифракційних решіток з металізованими штрихами на поліетилені. На рис.3 показана залежність ступеня поляризації аналізатора і поляризатора Р від довжини хвилі λ .

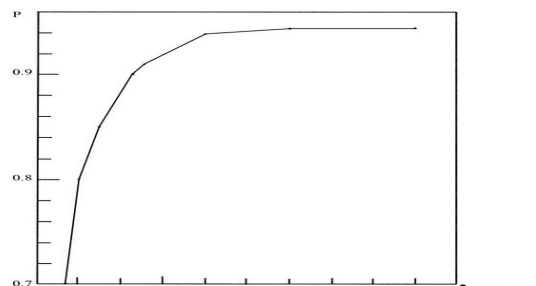

Рис. 3. Залежність ступеня поляризації аналізатора і поляризатора Р від λ

Зразок закріплювали на холодопроводі криостата. Щоб світловий промінь був паралельний напрямку магнітного поля, на криостаті були розміщені два плоскі дзеркала так, як показано на рис. 4.

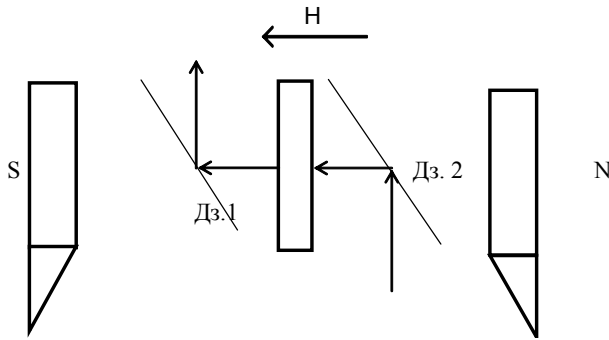

Рис. 4. Розташування дзеркал Дз1, Дз2 та зразка Зр на холодопроводі криостата

Як джерело магнітного поля використовувався електромагніт ФЛ-7, який дозволяв отримувати магнітні поля напруженістю до 10кЕ. Градувальна крива електромагніту зображена на рис. 5.

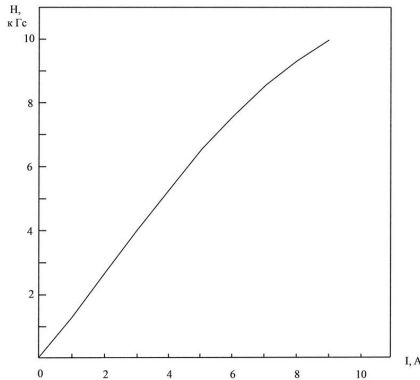

Рис. 5. Градувальна крива електромагніту ФЛ-7

Вимірювання кута фарадеївського обертання виконували в області довжин хвиль 2...15мкм при кімнатній температурі та температурі рідкого азоту.

Методика визначення кута фарадеївського обертання полягала в наступному. При відсутності магнітного поля площини поляризатора П і аналізатора А розташовуються під кутом β . За законом Малюса на фотоприймач попадає світловий сигнал інтенсивністю $I_0 = I_0 = I_{II} \cos^2 \alpha$ (I_{II} – інтенсивність світлового потоку при паралельному розташуванні поляризатора і аналізатора, $\alpha=0$). Для збільшення точності вимірювання сигнал фотоприймача записувався протягом деякого часу на діаграмній стрічці самопишущого потенціометра ЭПП-09 (рис. 5).

В нашому випадку визначення кута повороту площини поляризації θ виконувалося за результатами вимірювання лише інтенсивностей випромінювання, яке пройшло через зразок, при двох напрямках магнітного поля:

$$I^{\pm} = I_{II} \cos^2(\alpha \pm \theta)$$

Тоді кут θ визначається так [1]:

$$\frac{I^+ - I^-}{I^+ + I^-} = \frac{I_{II} [\cos^2(\alpha + \theta) - \cos^2(\alpha - \theta)]}{I_{II} [\cos^2(\alpha + \theta) + \cos^2(\alpha - \theta)]} = \frac{\sin 2\alpha \sin 2\theta}{1 + \cos 2\alpha \cos 2\theta} \quad (2)$$

При малих кутах обертання ($\theta \leq 10^\circ$) та $\alpha = 45^\circ$ з (1) отримуємо:

$$\frac{I^+ - I^-}{I^+ + I^-} = \frac{\sin 90^\circ \sin 2\theta}{1 + \cos 90^\circ \cos 2\theta} = \sin 2\theta \quad (3)$$

Або

$$\theta = \frac{1}{2} \frac{I^+ - I^-}{I^+ + I^-} (\text{рад}) \quad (4)$$

Вираз (4) має місце лише для ідеальних поляризатора і аналізатора.

Якщо ж поляризатор і аналізатор неідеальні, як це має місце у нашому випадку, вираз (3) набуває вигляду [8, с. 113]

$$\frac{I^+ - I^-}{I^+ + I^-} = \frac{P \sin 2\alpha \sin 2\theta}{1 + P \cos 2\alpha \cos 2\theta} \quad (5)$$

де P – ступінь поляризації поляризатора. Для $\alpha=45^\circ$

$$\frac{I^+ - I^-}{I^+ + I^-} = P \sin 2\theta$$

Звідки

$$\theta = \frac{1}{2} \frac{I^+ - I^-}{I^+ + I^-} \frac{1}{P} (\text{рад}) \quad (6)$$

Саме цей вираз і використовувався нами для визначення кута повороту площини поляризації.

Найменший кут θ_{min} , який можна виміряти установкою, яку ми використовували, визначається найменшою величиною зміни інтенсивності випромінювання δI , яку може зафіксувати вимірювальна схема.

Для нашої установки, яка зібрана за схемою вимірювання фотострумів, пропорційних світловим потокам, при неідеальних П і А інтенсивність випромінювання, яке пройшло аналізатор, визначається виразом:

$$I = I_{II} \cos^2 \alpha + I_{\perp} \sin^2 \alpha$$

де I_{II} і I_{\perp} – інтенсивності компонент випромінювання при відсутності магнітного поля, коли аналізатор і поляризатор знаходяться в паралельній і схрещеній позиціях [8, с. 112].

Зміна інтенсивності при двох напрямках магнітного поля

$$\Delta I^{\pm} = \pm [I_{II} \cos^2(\alpha \pm \theta) + I_{\perp} \sin^2(\alpha \pm \theta)] \pm [I_{II} \cos^2 \alpha + I_{\perp} \sin^2 \alpha]$$

З двох останніх виразів отримуємо:

$$\frac{\delta I}{I} = \frac{\Delta I^+ - \Delta I^-}{I_0} = \sin 2\alpha \sin 2\theta \frac{I_{II} - I_{\perp}}{I_{II} \cos^2 \alpha + I_{\perp} \sin^2 \alpha} \quad (7)$$

де I_0 – інтенсивність випромінювання, що пройшло поляризатор.

При $\alpha=45^\circ$, коли досягається найбільша чутливість методу,

$$\frac{N}{I_0} = 2P \sin 2\theta. \quad (8)$$

де $P = \frac{I_{\parallel} - I_{\perp}}{I_{\parallel} + I_{\perp}}$ – ступінь поляризації.

Для кутів $\leq 10^\circ$ із (7) отримуємо:

$$\theta = \frac{\delta I}{4\pi I_0} (\text{рад}). \quad (9)$$

Величина δI визначається відношенням сигнал/шум (S/N) і граничною чутливістю фотоприймача (болметра) $\Delta I_{\text{гр}}$. Тому з (8) отримуємо:

$$\theta_{\text{min}} = \frac{\delta I}{4\pi I_0} = \frac{N}{4PS} \frac{\Delta I_{\text{гр}}}{I_0}. \quad (10)$$

В однопроменевих схемах (як і в нашому випадку) відношення S/N не може бути великим внаслідок значної чутливості таких схем до флуктуації яскравості джерела випромінювання, нестабільності атмосфери, апаратури і т. д. Оцінимо θ_{min} для нашої установки. Інтенсивність випромінювання, яка доходить до фотоприймача, визначається виразом [8, с. 102].

$$I = I_0 \frac{1}{2} \tau_{\text{п}} \tau_{\text{зр}} \tau_{\text{А}} \cos^2 \alpha.$$

Тут I_0 – інтенсивність потоку випромінювання, яке падає на поляризатор; $\tau_{\text{п}}, \tau_{\text{А}}$ – коефіцієнти пропускання П і А поляризованої компоненти (за звичай $\tau_{\text{п}}, \tau_{\text{А}} \lesssim 0,8$); $\tau_{\text{зр}}$ – коефіцієнт пропускання дослід-

жуваного кристала (покладемо $\tau_{\text{зр}} \cong 0,5$). Множник 1/2 з'являється тому, що поляризатор пропускає лише половину хаотично поляризованого випромінювання.

Тому $I \cong 0,08 I_0$ (для $\alpha=45^\circ$, коли вимірювальна схема має найбільшу чутливість). Насправді потік I може бути ще меншим, адже у багатьох випадках, зокрема коли концентрація носіїв заряду у зразках висока, $\tau_{\text{зр}} < 0,5$. Тому труднощі вимірювання ефекту Фарадея пов'язані, в першу чергу, з необхідністю вимірювати слабкі світлові потоки. Щоб оцінити величину I треба знати величину потоку I_0 , який надходить від монохроматора ИКС – 12 з призмою із NaCl та силітовим стержнем в якості джерела випромінювання на довжині хвилі $\lambda \cong 4 \mu\text{км}$ величина $I_0 \sim 3 \times 10^{-6} \text{Вт}$.

Тому $\theta_{\text{min}} \geq 3 \times 10^{-3} \text{рад} \cong 0,2^\circ$.

Застосування самопишущих потенціометрів для тривалого запису сигналів дозволяє збільшити точність вимірювань. В однопроменевих схемах в середній і ближній ІЧ областях спектра можна досягти точності у визначенні $\theta_{\text{min}} = 0,1 \dots 0,5^\circ$ [9].

4. Висновки. Проведені дослідження ефекту Фарадея в легovanому телуром арсеніді індію В досліджених зразках спостерігається ефект Фарадея на вільних носіях заряду.

По нахилу залежностей $\theta/\text{Нд} \sim \lambda^2$ визначені фарадєвські ефективні маси електронів в діапазоні концентрацій носіїв заряду $8,1 \times 10^{17} \dots 1,6 \times 10^{19} \text{см}^{-3}$.

Ефективні маси електронів в InAs:Te зростають із збільшенням концентрації носіїв заряду і корелюють з результатами отриманими.

Література

1. Устройство для прецизионного измерения угла вращения плоскости поляризации света // Труды республиканской конференции по научному приборостроению. – К., 1974. – С.54-55.
2. Влияние неоднородности образца на спектральный ход инфракрасного эффекта Фарадея / А. Ф. Кравченко, Ю. П. Машуков // Известия высших учебных заведений СССР. Серия "Физика". – 1971. – №4. – С.100-103.
3. Маделунг О. Физика полупроводниковых соединений элементов III и V групп / О. Маделунг. – М.: Мир, 1967. – С.487.
4. Цидильковский И. М. Электроны и дырки в полупроводниках / И.М. Цидильковский. – М.: Наука, 1972. – С. 487.
5. Зонная структура твердых растворов типа $A^3B^5-A^2B^6$ / Н.А. Семиколонова.
6. Э.Н.Хабаров // Известия высших учебных заведений СССР. Серия "Физика". – 1973. – № 6. – С.76-82.
7. Экспериментальное исследование донорно-акцепторного взаимодействия в твердом растворе на основе InAs / В. М. Глазов, В. А. Негиев // Физика и техника полупроводников. – 1973. – Т. 7, №11. – С.2212.
8. Кнорозок Л. М. Деформаційні зміни кристалічної ґратки і енергетичного спектру електронної підсистеми антимоніду індію при подвійному легуванні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіз.-мат. наук: спец. 01.04.10 "Фізика напівпровідників та діелектриків" / Л. М. Кнорозок. – К., 1999. – 17 с.
9. Сизов Ф. Ф. Магнетооптически эффекты Фарадея и Фогта в применении к полупроводникам / Ф. Ф. Сизов, Ю. Н. Уханов. –К.: Наук. Думка, 1979. – С.101.
10. Уханов Ю. Н. Эффект в ИК – области длин волн в кремнии / Ю.И. Уханов // Физика твердого тела. – 1962 – №10. – С. – 2745.

ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ

Попело Н.М., студентка II курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.е.н., доц. **Городецька М.О.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

Земельна реформа – це комплекс правових, економічних, технічних і організаційних заходів, здійснення яких забезпечує удосконалення земельних відносин, перехід до нового земельного ладу, що відповідає характеру регульованої, соціально орієнтованої ринкової економіки країни. Вона є складовою частиною економічної реформи. Об'єктом земельної реформи оголошено всі землі України.

Завдання її полягає в перерозподілі земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам й організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель.

Земельна реформа відіграє провідну роль у формуванні і розвитку аграрної політики на сучасному етапі, яка передбачає докорінну перебудову земельних відносин, спрямовану на роздержавлення земель, зміну землевласників і форм господарювання. Організація робіт із земельної реформи здійснюється Державним комітетом України у справах земельних ресурсів, Республіканським комітетом Автономної Республіки Крим у справах земельних ресурсів і єдиного кадастру, обласними, Київським та Севастопольським міськими управліннями, районними відділами земельних ресурсів. Для проведення земельної реформи створена відповідна правова база. Етапом розвитку земельної реформи стали положення Указів Президента України від 10 листопада 1994 р. “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” та від 8 серпня 1995 р. “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям”, а також Закону України від 6 жовтня 1998 р. “Про оренду земель”, якими визначено механізм здійснення земельної реформи. Земельним кодексом України та іншими законодавчими актами передбачено: роздержавлення земель із визначенням категорій земель, що залишаються у державній власності; безоплатне передавання земель у колективну та приватну власність для виробництва сільськогосподарської продукції на добровільних засадах; розробку методики і проведення грошової оцінки земель; поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі (на місцевості); видачу кожному члену підприємства, кооперативу, товариства сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай); запровадження права розпорядження земельною часткою (паєм), яке може бути об'єктом дарування, міни, успадкування, застави, а також оренди після виділення частки в натурі; гарантування права безперешкодного виходу

члена колективного сільськогосподарського підприємства зі своєю земельною часткою (паєм) і виділення її в натурі з видачею Державного акта на право приватної власності на землю з відповідними правами розпорядження земельною ділянкою без зміни її цільового призначення; надання права власникам добровільно створювати на базі належних їм земельних ділянок спільні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські кооперативи та акціонерні товариства, інші кооперативні підприємства, передавати ці ділянки у спадщину, дарувати, обмінювати, здавати під заставу, надавати в оренду й продавати громадянам України без зміни цільового призначення земельних ділянок; включення вартісної (грошової) оцінки земель в обіг аграрного капіталу.

Земельна реформа – це остання можливість нашої держави розв'язати соціальні проблеми села. Останнім часом в експертному середовищі та засобах масової інформації набула широкого розголосу дискусія про формування ринку сільськогосподарських земель в Україні. Основною причиною став розгляд і прийняття в першому читанні Верховною Радою Закону України “Про ринок землі” (№9001-1д від 7 грудня 2011 року).

В Україні у сільській місцевості проживає майже 14 мільйонів чоловік. Об'єктивний процес інтенсифікації виробництва на селі витісняє некваліфіковану фізичну працю і значно скорочує кількість робочих місць. Це може призвести до того, що більш як половина населення, зайнятого в аграрному секторі, втратить роботу та опиниться за межею бідності. Кілька мільйонів людей потраплять у безвихідне становище. В містах у разі втрати роботи можна знайти іншу або змінити фах, а в селах жителі зазвичай позбавлені можливості працювати десь іще, крім аграрної сфери. Тому необхідною складовою земельної реформи має бути державна програма, яка допоможе безболісно пройти неминучий процес трансформації аграрного виробництва, створення нових робочих місць у сфері послуг (зелений, культурологічний туризм, народний промисел тощо) та забезпечить якісну і продуману міграцію жителів сільської місцевості до міст. Програма має забезпечуватися державними надходженнями від високого реєстраційного збору, а також від фінансового ресурсу, який отримають селяни від продажу земель. Вона повинна сприяти створенню висококваліфікованих робочих місць, перепідготовці кадрів аграрного сектора та компенсації відсотків при кредитуванні житла у містах в рамках спеціальної програми для селян – “доступне житло”.

Ще одним завданням земельної реформи є залучення нових технологій в аграрний сектор, що дасть можливість знизити вартість продуктів харчування, на які в споживчому кошику українців припадає понад

55% витрат. Це можливо в результаті створення конкурентних механізмів на внутрішньому ринку, зростання експортних надходжень і забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

Саме аграрне виробництво на сьогодні є однією з провідних експортно-орієнтованих галузей держави, яка забезпечує стабільність гривні, профіцит платіжного балансу та продовольчу безпеку країни. До речі, головна заслуга у відносно низьких показниках інфляції в Україні 2011 року належить не уряду та чиновникам, а аграріям, які наполегливою працею одержали рекордний урожай.

Вагомим результатом ефективної аграрної реформи має стати макроекономічна та фінансова стабільність України. У цивілізованих прозорих умовах ведення бізнесу обсяг іноземного інвестування у сформований земельний ринок та аграрне виробництво України забезпечить вагому частку обсягу платежів, необхідних для обслуговування зовнішнього боргу держави. Питання припливу іноземних інвестицій потребує швидкого вирішення, тому що більшість платежів зовнішнього боргу, гарантованого державою, мають короткостроковий характер і вже найближчим часом можуть перетворитися на реальну загрозу національній безпеці.

Законопроект "Про ринок земель" є реальним джерелом загроз для селян. До системних недоліків, закладених у ньому, можна віднести ідею створення Державного земельного банку, який монопольно кредитуватиме "пріоритетні" напрямки аграрного комплексу під 3% від ставки Національного банку (щоправда, не зазначено, якої саме, що свідчить про "компетентність" авторів проекту). Депозитну базу під таку низьку відсоткову ставку залучити нереально, тому єдиним джерелом надходження необхідних ресурсів до Земельного банку може стати лише рефінансування Національного банку України, тобто нічим не забезпечена кредитна емісія національної грошової одиниці.

Сьогодні банківська система країни потерпає від дефіциту надійних позичальників, якими, власне, й могли б стати власники земельних паїв. Також є незрозумілим майбутнє тих банків, які вже інвестували в аграрне виробництво гроші, отримані в тому числі й від депозитів мільйонів українських громадян, не створюючи при цьому додаткового навантаження бюджету і фінансову систему країни. Мабуть, зацікавлені чиновники вважають, що механізм з ексклюзивними правами Державного земельного банку дасть їм змогу тихо реалізувати свої корупційні схеми – купівлю за безцінь землі у селян та концентрацію паїв в обсязі 10–15 млн. га. Мета такої афери – подальша спекуляція українською землею на світових ринках, але, жоден із суверенних фондів Китаю, країн Південно-Східної Азії, Перської затоки та інших багатих країн не матиме справи з "брудними" активами. Крім того, процедура створення банків регулюється Законом "Про банки та банківську діяльність" і не повинна визначатися Законом "Про ринок земель", бо це суперечить чинному законодавству. Автори ж проекту своєму чиновницькому "новоделу" надають унікальну можливість брати в заставу земельні паї.

Виникає багато питань щодо якості ринкових відносин, рівності суб'єктів на ринку фінансових послуг та інших базових вимог економічної безпеки. Таким чи-

ном, непрофесійне втручання аграрних лобістів у законодавчий процес, що регулює фінансову та банківську сферу, формує загрози для економічної безпеки держави.

Ще у 2001 році під час ухвалення Верховною Радою Земельного кодексу України було визначено, що земельна реформа має розпочатися з формування Земельного кадастру України та визначення мінімальної ціни одного гектара землі. Сьогодні урядовці декларують, що робота над створенням Земельного кадастру різко активізувалася. Тож було б краще й авторам законопроекту, і народним депутатам сподіятися завершити цю роботу. Тому що поданий на розгляд великий за обсягом законопроект не містить головного – визначення мінімальної ціни землі. Більш того, інформація про встановлену законом, а не чиновником із Кабінету Міністрів ціну на землю сільськогосподарського призначення в будь-якому регіоні України має бути доступна для кожного зацікавленого громадянина.

Переважне право на придбання земельної ділянки повинні мати такі суб'єкти: власники суміжних ділянок і той, хто працює на цій землі. Іноземці, через велике соціальне несприйняття такого кроку у більшості наших громадян, не повинні мати права купувати землю. Більш того, за законом держава є рівноправним суб'єктом господарювання. Відповідно, у представників державних установ не повинно бути жодних привілеїв, адже в іншому разі це має просту і зрозумілу назву – корупція.

У законопроекті переважне право придбання земельного паю передано державі в особі бюрократа, який підписуватиме дозвіл на продаж землі державної та комунальної власності. Держава була і залишається неефективним власником. І характерним доказом є те, що сьогодні значна частина такої землі взагалі не обробляється, а показники врожайності та собівартості продукції значно поступаються результатам діяльності великих приватних агрогосподарств. Кому це вигідно? Лише тим чиновникам, що планують давати дозволи на приватизацію земель. Також хибною є норма законопроекту, яка передбачає неможливість використання більш як 6000 га сільськогосподарських угідь на території одного району та більш як 5% площі на території області для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. З одного боку, вона позбавляє селян надійних платоспроможних орендарів, а з іншого – створює загрозу того, що землю перестануть обробляти. Ця норма є не лише популістською, а й такою, що на практиці стане корупційним механізмом для формування тіньового ринку підставних власників землі, кожний з яких перебуватиме на гачку у чиновників.

Однією з головних конкурентних переваг України є наявність ефективних великих товарних господарств недержавної форми власності. Це стосується передусім собівартості сільськогосподарської продукції, яка для основних продуктів українського аграрного комплексу – пшениці, соняшнику, цукру у великотоварних агрогосподарствах в 1,5–2 рази нижча, ніж у фермерських господарствах, а врожайність, відповідно, удвічі-утричі вища.

Можна навести дуже простий приклад залежності економічної ефективності аграрного підприємства від обсягу виробництва та площі сільськогосподарських

земель. На цукровий завод, який переробляє 2,5 тис. тонн цукрового буряку на добу, рентабельно завозити сировину з території, радіус якої не перевищує 15 км, тоді як для підприємства, що переробляє вже 6 тис. тонн цукрового буряку на добу, цей радіус становить 30 км. При цьому слід зазначити, що жоден дрібний фермер добровільно цукровий буряк не сіятиме, бо його вирощування потребує чималих ресурсів, особливо при невеликих обсягах агропромисловості. Сьогодні кількість працюючих цукрових заводів зменшилася більш як удвічі порівняно з радянським часом, а після ухвалення цього закону залишиться щонайбільше 30% таких підприємств. Відповідно, українські споживачі змушені будуть перейти на імпортований цукор, купуючи його за оптовою ціною 8,5–9 грн. за кілограм, замість 5–5,5 грн. за кілограм вітчизняного виробництва.

Чому за власну економічну некомпетентність автори закону хочуть заплатити з кишені пересічного громадянина, змушуючи його купувати набагато дорожчі продукти харчування, а можливо, й створюючи загрозу продовольчій безпеці держави, завдаючи удару по окремих категоріях селян, провокуючи недоїдання і навіть голод. Такий “недалекоглядний”, а насправді корупційний законопроект дасть змогу практично за безцінь забрати землі в українських селян. Саме тому, зваживши всі “за” і “проти”, видно: така реформа – значно більше зло, ніж її відсутність.

Отже, початок земельної реформи потребує ґрунтовного, конструктивного державницького підходу, а саме:

1. Земельна реформа – це остання можливість одержати кошти для розв’язання соціальних проблем українського села. Вона має проводитися разом із прийняттям державної програми доступного житла для селян і передбачати можливість купівлі доступного

житла після першого внеску та компенсації відсотків за кредитами. Реформа повинна передбачати створення нових робочих місць для селян, механізм перекваліфікації працівників аграрного сектора та навчання;

2. Розпочинати земельну реформу можна лише тоді, коли Державний кадастр земель України запрацює у повному обсязі;

3. Мінімальна ціна викупу землі має бути високою, аж ніяк не нижчою за діючу нормативну оцінку земель сільськогосподарського призначення для оренди, і повинна бути зафіксована в законі;

4. Першочергове право на викуп земельних паїв повинні мати власники суміжних паїв і той, хто працює на цій землі;

5. Законопроект необхідно узгоджувати з інтересами селян і виробників сільськогосподарської продукції, а не чиновників та земельних спекулянтів;

6. Закон “Про ринок земель” має бути реальним механізмом земельної реформи, а не документом, що матиме значно більші наслідки для держави, ніж це було з Податковим кодексом та законопроектами, що позбавляли пільг чорнобильців та афганців;

7. Земельна реформа має стимулювати впровадження нових технологій, залучення інвестицій в аграрний сектор, що дозволить забезпечити продовольчу безпеку зниженням цін на продукти харчування, поліпшити макро-економічну ситуацію та збільшити надходження до державного і місцевих бюджетів.

Результатом професійно проведеної земельної реформи можуть стати електоральні дивіденди для політичної сили, яка не просто ініціює, а й імплементує та проведе земельну реформу. Зрештою, земельна реформа розрахована не на те, що виникне масове і стихійне скуповування-переподаж землі, а на те, щоб людям хотілося жити і працювати у селах.

Література

1. Гуревський В.К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення: монографія. – Одеса: Астро-принт, 2000. – 136 с.
2. Закон України “Про оренду землі” від 06.10.1998 року // Урядовий кур’єр.
3. Земельна реформа в Україні у 2001–2002 роках. Звіт інформаційно-ресурсного центру “Реформування земельних відносин в Україні за 2001–2002 роки”. – К., 2003. – 160с.
4. Земельна реформа в Україні. Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. – К., 2004. – 40 с.
5. Земельне право України: Підручник / За ред. М. В. Шульги. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
6. Земельний кодекс України від 25.10.2001 // Урядовий кур’єр.
7. Управління земельними ресурсами. / За ред. д.е.н., проф. В.Г. В’юна. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 2002. – 316 с.

УДК 535.34:633.88

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН МЕТОДАМИ ІЧ-СПЕКТРОСКОПІЇ

Сахіпзадін Р.Р., студент IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.ф.-м. н., асист. **Євтушенко А.І.**, кафедра фізики

1. Вступ. Поряд із фізичними та хімічними методами методи ІЧ спектроскопії широко використовуються для ідентифікації сировини, завдяки тому, щопотліві до характерних для специфічних сполук молекулярних коливань. Цей факт зумовлює широке застосування спектрометрів ІЧ області у фармацев-

тичній промисловості для класифікації очищених речовин та їх сумішей. З’єднання зазвичай містять сильно поглинаючі функціональні групи (алкіл,феніл, аміни, тіоли, гідроксиди, кислоти,складні ефіри тощо), що забезпечує точну ідентифікацію з’єднань за лічені секунди. ІЧ спектрометри ідеально підходять для іден-

тифікації сирого матеріалу – очищених речовин і комплексних біологічних зразків, що використовуються в фармацевтичній, нутрицевтичній і суміжних з ними галузях промисловості [5].

ІЧ-спектри досліджуваних лікарських речовин порівнюють або з отриманими в тих же умовах спектрами стандартних зразків, або з доданими спектрами, знятими раніше для даної лікарської речовини. ІЧ-спектроскопія була застосована також для дослідження стандартних зразків лікарських речовин групи стероїдів, для ідентифікації похідних 1,4-бензодіазепіну, якісного та кількісного аналізу протипухлинних препаратів, які є похідними біс-в-хлоретиламіну, лікарських речовин на основі похідних бензолсульфамідуу присутності продуктів деструкції, нікотинової

кислоти та її похідних, похідних піразолу та саліцилової кислоти [2]. За наявності азидогрупи, що має характерну смугу при 2130-2080 см⁻¹, можна ідентифікувати азидотимідин, по набору смуг поглинання в високо-, середньо-і низькочастотній (менше 1300 см⁻¹) областях синтетичні пептидні сполуки: тимоген, тимодепресин, неоген. ІЧ-спектр корданума (адренолітична речовина) дозволяє ідентифікувати його в біологічному матеріалі при виконанні судово-хімічних досліджень [2].

2. Характеристика кумаринів. Кумарини локалізуються в різних органах рослин, найчастіше в корінні, корі, плодах (табл. 1). Вміст кумаринів в різних рослинах коливається від 0,2 до 10%, причому часто можна зустріти 5–10 кумаринів різної структури в одній рослині.

Таблиця 1

Поширення, локалізація та біологічна функція лікарських рослин, що містять кумарини

Рослина	Поширення	Сировина	Хімічний склад	Біологічна дія та використання
Діптерикс запашний <i>Dipteryx odorata</i> (Aubl.) Willd	Гвіана; Бразилія; Венесуела	насіння	кумарин, кумаринові кислоти, діптеріксін, ферулова кислота, люпеол, мелілотоцид, метил-ліноленат та олеат; одоратин, р-гідрокси- бензойна кислота, ретуцін, саліцилова кислота, умбеліферон	спазмолітична і седативна дія використовуються в лазерах, як барвник; як ароматизатор
Аммі велика Арісеае – <i>Ammimajus</i> L	Країни СНД	плоди	фурукумарини берг аптенізопімпінелл ін	лейкодермія
Аммі зубна <i>Ammivisnaga</i> Lam	Єгипет і Близький Схід	плоди, листя	келин, кумарини	стенокардія та бронхіальна астма, сечокам'яна хвороба; спазмолітин
Псоралея лі щінолистяна <i>Psoralea corylifolia</i> L	Індія, Шрі Ланка, Аравія, Китай	плоди і коріння	фурукумарини псор ален і ангеліцин, кумарин умбеліферон	лейкодермія і лепра, гнездної плешиві- вість і витіліго
Лаванда <i>Lavandula officinalis</i> L	Африка, Азія, Америка, Австралія, Росія	листя, цвіт і стебла	кумарин, лімонен, валеріанова та масляна кислоти.	мігрень, сильне серцебиття, заспокійливе, ароматизатор

Виділені в індивідуальному стані кумарини – кристалічні речовини, безбарвні або злегка жовтуваті. Кумарини добре розчиняються в органічних розчинниках: хлороформі, етиловому ефірі, етиловому спирті, жирах і жирних оліях. У воді кумарини, в більшості випадків, нерозчинні; глікозиди розчиняються, як правило, у воді і практично нерозчинні в органічних розчинниках. Кумарини добре розчиняються в водних розчинниках лугів (особливо при нагріванні) за рахунок утворення солей оксикоричних кислот. При нагріванні до 100°C кумарини утворюються у вигляді голчастих кристалів [3, 6].

Фізіологічна роль кумаринів до кінця не встановлена. Відомо, що вони беруть участь у регуляції росту рослин, будучи антагоністами ауксинів; поглинають ультрафіолетові промені, захищаючи молоді рослини від надмірного сонячного опромінення; оберігають рослини від вірусних захворювань.

Однією з характерних фармакологічних властивостей похідних кумарину є антикоагулююча дія, також відомі коронаророзширювальні, бета-блокуючі і жовчогінні властивості кумаринів. Багато фуру кумаринів володіють фотосенсибілізуючою здатністю і спазмолітичною активністю. Ряд кумаринів і фурукумаринів проявляють бактеріостатичні і антимітозні властивості. У куместролу і споріднених йому сполук відзначено виражену естрогенну дію. Є літературні дані про анти-ВІЛ активності деяких синтетичних і природних похідних кумарину.

Власне кумарин (лактон цісо-гідроксикоричні кислоти) широко застосовується в парфумерній промисловості. Встановлено його ефективність при деяких видах лімфедемі, ниркової карциномі і меланомі. Однак відомо, що в експериментах на печінці щурів кумарин виявляє гепатотоксичність, а при тривалому застосуванні у високих дозах сам є канцерогеном [1].

Таблиця 2

Поширення, локалізація та біологічна функція лікарських рослин, що містять антраценпохідні

Рослина	Поширення	Сировина	Хімічний склад	Біологічна дія та використання
Крушина вільхо видна Flagulaalnus Mill	Кавказ; Західний Сибір; Північний Казахстан; Красноярський край	кора	похідні антрацену – франгуларозид, гетеро- і діантронифран- ггулін; глюкофрангулін, франгулін, франгулаемодин	послаблюючий засіб
Сенна Касія гостролиста Cassiaacutif oliaDel	У пустелях Африки і Азії.	парноперіст ий лист	антраглікозиди (сенозид А і сенозид В); емодини (реїн, алоє, емодин); хризофанова кислота; флавоноїди (ізорамнетин, кампферол); органічні кислоти; фітостерини	послаблюючий засіб; лікування печінки і жовчного міхура
Звіробой звичайний Hypericum erforatum L	луги; узлісся; листяні і соснові ліси	верхівки стебел з квітками, листям, бугонами і частково недостигли ми плодами	флавоновий глікозидгіперозид (гіперин); каротин; аскорбінова і нікотинова кислоти; сапоніни; дубильні речовини пірокатехинової групи; ефірне масло; холін;циріловий спирт; смолянисті і гіркі речовини; фітонциди	антисептична; антибактеріальна; сечогінна дія; стимулює регенерацію тканин
Алоє Aloe	Африка, Цейлон, Індія, Закавказзя	сік з листя	антраглікозиди, вітамінгрупи А, С, Е	послаблюючий та жовчогінний засіб, лікування ран

3. Антраценпохідні

Антраценпохідні проявляють дуже широкий спектр біологічної активності, а саме: вони суттєво впливають на роботу багатьох ферментів, стимулюючи або пригнічуючи їх, мають проносну, протівірусну, мікоцидну, бактерицидну, протипухлинну, нефролітичну, протизапальну та інші дії (табл. 2). Тому вивчення цієї групи природних речовин та їх синтетичних аналогів є актуальним.

Рослини, що містять антраценпохідні належать до лікарських рослин з широким спектром фізіологічної дії. У даний час відомо більше 50 фітопрепаратів, до складу яких входять природні антрахінони [4,6].

4. Дослідження лікарських рослин методами ІЧ спектроскопії

Кумарини мають характерні спектри поглинання в інфрачервоній області. У кумарину, як і в б-Пірон, смуги валентних коливань карбонільної групи лежать в області 1750-1700 cm^{-1} , крім того, кумарини дають сильні смуги поглинання в області 1620-1470 cm^{-1} ; зумовлені коливаннями ароматичних подвійних зв'язків [6].

Найбільш широке застосування ІЧ спектроскопія знайшла при вивченні структури антраценпохідних, так як ІЧ спектри цих сполук специфічні і можуть бути використані для ідентифікації. Наявність ароматичних кілець в антрахіноні зумовлює появу інтенсивної смуги в області 1578-1596 cm^{-1} . Похідні антрахінону, що не мають б-гідроксилів, дають одну сильну смугу в області 1678-1653 cm^{-1} , зумовлену карбоксильними групами хіноїдного кільця. б-Гідроксили характеризуються широкою смугою з центром 2900 cm^{-1} , що пояснюється утворенням внутрішньомолекулярного водневого зв'язку між б-гідроксилом і хіноїдним карбоксилем. в-Гідроксильні групи можуть бути визначені за виникненням смуги в області 3400-3150 cm^{-1} , що типово для оксигруп, здатних утворювати міжмолекулярні водневі зв'язки. У похідних антрахинону вільна карбоксильна група хіноїдного кільця поглинає в області 1654 cm^{-1} . Таким чином, при вивченні структури антраценпохідних за допомогою інфрачервоної спектроскопії використовують головним чином частоту поглинання окремих груп та замінників з'єднання [6].

У даній роботі вперше експериментально отримано спектр поглинання ефірної олії лаванди. На рис. 1 подано спектр поглинання ефірної олії лаванди (відділений від спектру поглинання кювети з досліджуваною речовиною) – точки, лінія – еталонний спектр поглинання кумарину [6]. Як видно з рис. 1, співпадання спектру поглинання відділеного від сировини кумарину та спектру поглинання ефірної олії лаванди в області 1400 – 1800 cm^{-1} становить 80 %. Отже, можна стверджувати, що ефірна олія лаванди містить у своєму складі таку природну сполуку, як кумарин.

На рис. 2 представлено експериментально отриманий спектр поглинання сени – точки, та спектр поглинання реїну – лінія [6]. Співпадання спектру поглинання відділеного від сировини реїну та спектру поглинання сени в області 1600 – 3200 cm^{-1} становить 90 %. Звідки випливає наявність реїну в лікарській сировині сени.

Уперше експериментально отримано спектр поглинання соку алое, що містить антраценпохідні (рис. 3). Це в подальшому може бути використано при дос-

лідженні лікарських препаратів, наприклад, ралініну, кафіолу, регулаксу, пурсеніду тощо, на вміст антраценпохідних.

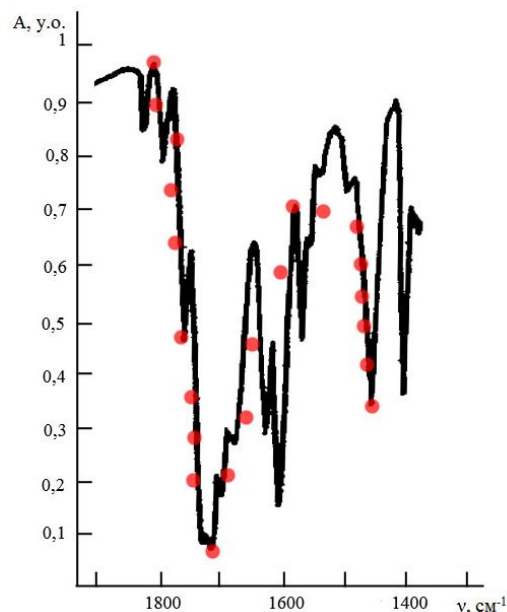

Рис. 1. ІЧ спектр поглинання ефірної олії лаванди

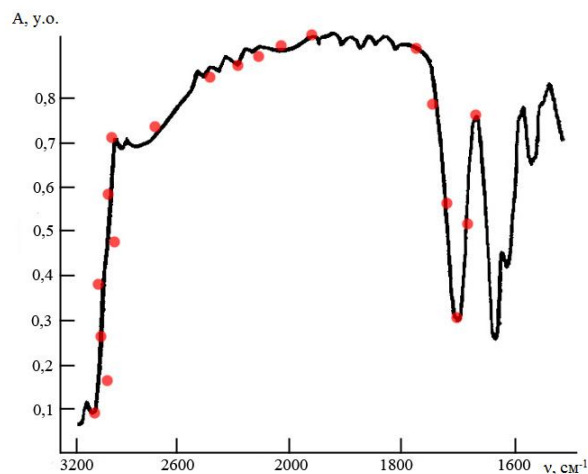

Рис. 2. ІЧ спектр поглинання сени

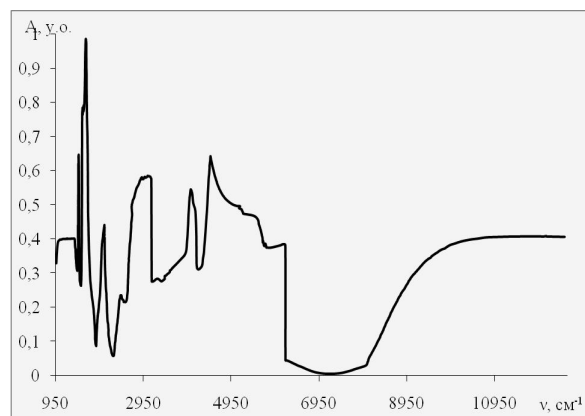

Рис. 3. ІЧ спектр поглинання алое

5. Висновки. Методи ІЧ спектроскопії дослідження структур є перспективними при вивченні лікарських рослин. Зокрема з високою точністю за спектрами поглинання можна виявити наявність багатьох природних сполук, які широко використовуються в медицині. Так експериментально встановлено наявність природних сполук кумаринів в ефірній олії лаванди

при порівнянні ІЧ спектрів поглинання досліджуваної сировини з еталонним спектром кумаринів, за спектрами ІЧ поглинання виявлено наявність атраценпохідних, а саме реїну, у лікарської рослинисени, уперше було отримано ІЧ спектр поглинання лікарської рослини алое, що за літературними даними, містить у своєму хімічному складі антраценпохідні.

Література

1. <http://tropic-trava.od.ua>
2. Беликов В. Г. Анализ лекарственных веществ фотометрическими методами. Опыт работы отечественных специалистов. / В. Г. Беликов. – Пятигорск, 2002. – 5 с.
3. Ковальов В.М. Фармакогнозія з основами біохімії рослин: [Підруч. для студ. вищ. фармац. навч. закл. та фармац. ф-тів вищих мед. навч. закл. III-IV рівнів акред. (2-е ввд)] / Ковальов В.М., Павлін О.І., Ісакова Т.І. – Х.: Вид-во НФаУМТК-книга, 2004. – 704 с.
4. Муравьева Д.А. Фармакогнозія: Учебник. /Муравьева Д.А., Самылина И.А., Яковлев Г.П. [4-е изд., перераб. и доп.] – М.: Медицина, 2002. – 656 с.
5. Фармацевтические технологии и упаковка. – 2011. – №3. – с. 64-65.
6. Химический анализ лекарственных растений / [Ладыгина Е.Я., Сифоронич Л.Н., Отряшенкова В.Э. и др.]; под ред. Гринкевич Н.И., Сафронич Л.Н. – М.: Высшая школа, 1983. – 176 с.

УДК 621.396.6

ДОСЛІДЖЕННЯ СПОСОБІВ ПІДВИЩЕННЯ ЧУТЛИВОСТІ ТА СЕЛЕКТИВНОСТІ СУПЕРГЕТЕРОДИННИХ РАДІОПРИЙМАЧІВ

Сибірякова Т.О., студентка IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Закалюжний В.М.**, кафедра фізики

1. ВСТУП. Різноманітні системи радіозв'язку міцно увійшли в усі сфери життя та діяльності людини – від космічної галузі до побуту. Здавалося б, з часів винайдення радіо О.Поповим радіотехніка розвинулася настільки, що здатна задовольнити більшість потреб суспільства в засобах дистанційної комунікації. Однак, перенасичення радіодіапазонів сигналами мільйонів службових радіостанцій висуває до зв'язкової приймальної апаратури низку специфічних вимог, найважливіша з яких полягає в досягненні максимальної можливої селективності радіоприймачів без втрати їх чутливості.

Радіоприймач – електронний пристрій призначений для прийому, обробки та відображення в зрозумілому для людини вигляді інформації, яка передається електромагнітними хвилями [4].

У радіотехніці використовуються такі види приймачів: детекторний, прямого підсилення, прямого перетворення та супергетеродинні приймачі, які є найпоширенішими у системах радіозв'язку. Супергетеродин – радіоприймач, де основне підсилення різних за частотою радіосигналів відбувається після перетворення їх на сигнали проміжної (постійної) частоти. В цьому перетворювачі прийняті радіосигнали взаємодіють з власними високочастотними коливаннями гетеродина, внаслідок чого й виникають електричні коливання проміжної частоти, яка є сумою або різницею частоти радіосигналу і гетеродина. До найпоширеніших належать супергетеродини, де частота радіосигналів перетворюється одноразово. Створено також приймачі з подвійним і потрійним перетворенням.

Супергетеродинні радіоприймачі широко використовуються у службових системах радіозв'язку, отже

досягнення в них високої селективності без втрати чутливості є важливою та актуальною задачею на сьогоднішній день.

Метою даної роботи є розроблення системи заходів з підвищення селективних властивостей діючих супергетеродинних радіоприймачів, призначених для службового радіозв'язку [1].

Для досягнення цієї мети розглянемо низку способів підвищення селективних властивостей супергетеродинних радіоприймачів.

2. ЗАСТОСУВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ФОС. Для поліпшення як основної селективності, так і селективності по дзеркальному каналу супергетеродинного приймача найефективнішим методом є заміна LC – фільтрів основної селекції на кварцеві фільтри.

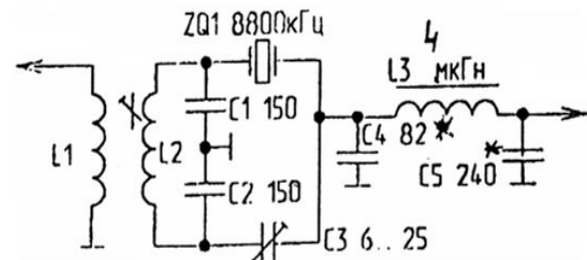

Рис. 2.1. **Схема однокристалового кварцового фільтра**

Трансивер "Волна", з яким проводився експеримент, має два перетворення частоти і його перша ПЧ фіксована – 8800 кГц. Штатний фільтр основної селекції LC- типу має досить широку смугу пропускання (понад 300 кГц), тому всі станції, що знаходяться в цій

смузі, проходять на ППЧ 1 та другий змішувач, погіршуючи роботу останнього.

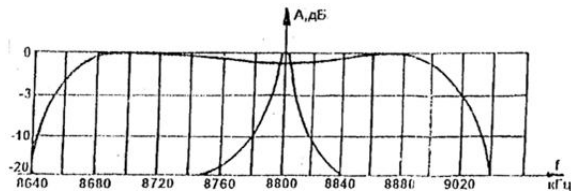

Рис. 2.2. АЧХ Схема однокристалного кварцевого фільтра

Есперимент показав, що уведення додаткового однокристалного кварцевого фільтра після штатного ФОС, дозволяє звузити смугу пропускання усього каскаду до 30-40 кГц, що на практиці значно покращує якість приймання в умовах сильних перешкод.

Смугу пропускання ФОС можна звузити до кількох кілогерц, використавши складніший фільтр, наприклад на чотирьох резонаторах.

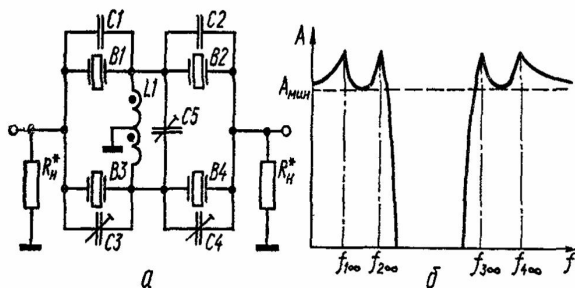

Рис. 2.3. Схема та АЧХ фільтра на чотирьох резонаторах

Такий фільтр дозволяє послабити позасмугові сигнали більше, ніж на 40 дБ.

Очевидно, що ще ефективнішими є шести- та восьмикристалні фільтри, але розрахунок, виготовлення і налаштування їх стає складною інженерною задачею, не завжди виправданою.

3. ЗАСТОСУВАННЯ ВУЗЬКОСМУГОВИХ ВХІДНИХ ФІЛЬТРІВ (ПАСИВНИХ ПРЕСЕЛЕКТОРІВ)

Для усунення перешкод на вході приймача застосовуються фільтри, налаштовані на проміжну частоту, які не пропускають на вхід перетворювача сигнали станцій, що заважають та мають частоту, рівну проміжній.

Застосовуються такі фільтри двох типів: замикаючі та проникні. Фільтр першого типу – замикаючий, або фільтр-пробка, як його інколи називають, – є контур, включений в антенне коло послідовно і налаштований на проміжну частоту (схема а). Такий контур LC складає великий опір для коливань тієї частоти, на яку він налаштований, і не пропускає їх. Особливо ефективною затримуючою дією відрізняється фільтр-пробка LC1C2 (схема б).

Фільтри другого роду (проникні) являють коло з послідовно сполучених індуктивності L і ємності C, налаштоване також на проміжну частоту (схема в). Таке коло має дуже малий опір для резонансної частоти. Включаючи його, як показано на схемі, паралельно входу приймача, ми даємо можливість коли-

ванням з частотою, рівною проміжній, проходити по фільтруючому колу, минаючи вхід приймача [5].

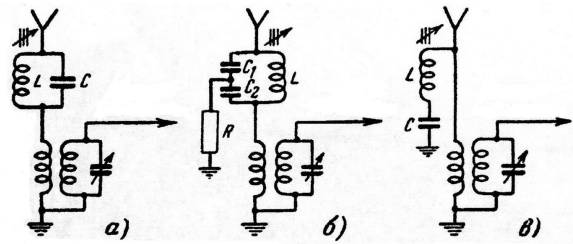

Рис. 3.1. Схеми фільтрів проміжної частоти на вході приймача: а, б – замикаючі фільтри; в – проникний фільтр.

Розглянемо схему, представлену на рис. 3.1. На частоті f реактивний опір LC-контур рівний:

$$1/Z_{LC} = 1/Z_C + 1/Z_L = 1/j\omega C - \omega L/j = j(\omega C - 1/\omega L), \quad (1)$$

$$\text{або } Z_{LC} = j/[(1/\omega L) - \omega C]. \quad (2)$$

LC-контур у поєднанні з резистором R утворює подільник напруги; у зв'язку з тим, що індуктивність і конденсатор протилежним чином реагують на зміну частоти, імпеданс паралельного LC – кола на резонансній частоті $f_0 = 1/2\pi(LC)^{1/2}$ прагне до нескінченності, на характеристиці при цьому значенні частоти повинен спостерігатися різкий сплеск. Графік такої характеристики представлений на рис. 3.2.

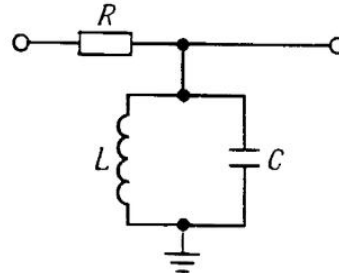

Рис. 3.2. Резонансна LC-схема: широкосмуговий фільтр

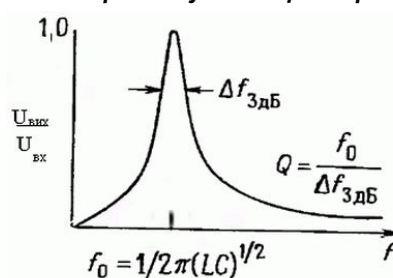

Рис. 3.3. Частотна характеристика LC-фільтра

Насправді пік характеристики згладжений за рахунок втрат в індуктивності та в конденсаторі, проте, якщо схема сконструйована добре, то ці втрати дуже невеликі. Якщо ж хочуть спеціально згладити характеристику, то в схему включають додатковий резистор, погіршуючи добротність контура Q. Така схема називається паралельним резонансним LC – контуром. Вона широко використовується в радіотехніці для

виділення зі всього частотного діапазону сигналів певної частоти підсилення (L або C можуть бути змінними, і з їх допомогою можна налаштувати резонансний контур на певну частоту). Чим вище імпеданс джерела, тим гостріше пік характеристики. Коефіцієнт добротності Q дозволяє оцінювати характеристику контура: чим більше добротність, тим гостріше характеристика. Добротність дорівнює резонансній частоті, поділеній на ширину піку, визначену по точках – 3 дБ. Для паралельної RLC – схеми $Q = \omega_0 RC$.

Іншим різновидом LC-схем є послідовна LC-схема (рис.3.4). Використовуючи рівняння для імпедансу, можна показати, що імпеданс послідовної LC – схеми прагне до нуля на частоті $f_0 = 1/2\pi(LC)^{1/2}$.

Така схема на резонансній частоті або поблизу неї як би “захоплює” сигнал і заземляє його [6].

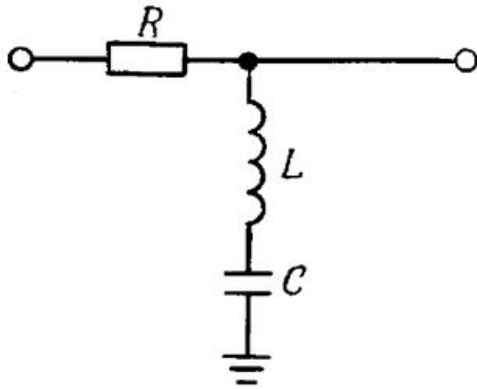

Рис. 3.4. Вузькосмуговий режекторний LC-фільтр

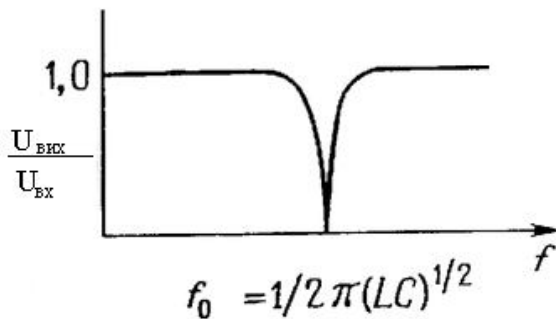

Рис. 3.5. Характеристика режекторного фільтра

Для роботи у відносно вузькому діапазоні частот ефективними можуть бути пасивні LC-преселектори на вході приймача, в яких використані високодобротні коливальні котури зі смугою пропускання до 10 кГц. У процесі дослідження випробувано такий преселектор з двохсекційним конденсатором змінної ємності для переналаштування його контурів. Такий преселектор послаблює сигнали поза смугою пропускання у десятки разів.

Найкращі характеристики мають пасивні преселектори на кварцевих резонаторах. Потрібні тільки два однакових кварца (в експерименті використано кварцеві резонатори типу Б-1 на 7050 кГц). Фільтр встановлюється між антеною та входом приймача. Конденсатори С1–С3 (4–15 пФ) налаштовують на

максимум сигналу. Такий фільтр називають ще активним аттенуатором. В його ефективності суб'єктивно можна легко перекопатися, прокручуючи ручку налаштування приймача від 6900 до 7100 кГц. При підході до частот, яка відповідає смузі пропускання фільтра, з'являються радіостанції яких не чути за межами смуги пропускання.

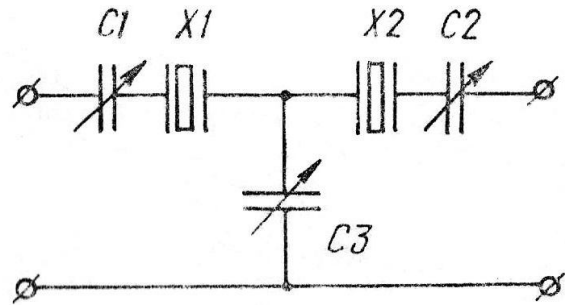

Рис. 3.6. Двохкварцевий пасивний преселектор

Отже, в роботі випробувано найпростіший двохкварцевий пасивний преселектор на частоту 7050 кГц, який покращив основну селективність приймача трансивера щонайменше на 28 дБ, тобто, послабив позасмугові сигнали майже у 1000 разів. Службові системи радіозв'язку, як правило, мають один-два основних канали і декілька запасних, тому побудувати набір кварцевих пасивних преселекторів, хоча б для деяких із них, не складно, а ефект їх застосування надзвичайно великий.

Якщо немає можливості виготовити такий фільтр, то можна на вході радіоприймача поставити аттенуатор на резисторах з регульованим послабленням, наприклад, 10 дБ, 20дБ, 30дБ. Він набагато покращує радіоприймання в умовах сильних перешкод від інших потужних радіостанцій.

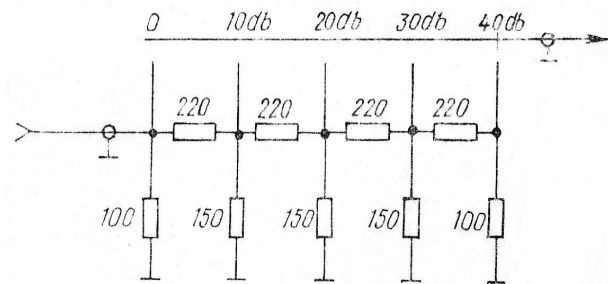

Рис. 3.7. Схема аттенуатора

Для забезпечення зв'язку в умовах, коли поблизу частотного каналу з'являється потужна перешкода, може бути ефективним режекторний фільтр, який показано на малюнку 3.4. В процесі експериментування випробувано такий фільтр для пригнічення сигналів потужних широкомовних радіостанцій, які часто створюють непереборні перешкоди для систем службового радіозв'язку. Добре налаштований режекторний фільтр дає змогу послабити рівень перешкоди у десятки разів.

4. ЗАСТОСУВАННЯ АКТИВНИХ ПРЕСЕЛЕКТОРІВ

Якщо пасивний преселектор істотно знижує реальну чутливість приймача, доцільне використання активного преселектора на НВЧ транзисторах з невеликим коефіцієнтом підсилення для компенсації втрат у вхідних колах приймача.

На рис. 4.1 приведена принципова електрична схема пристрою. Як підсилюючий елемент використовується польовий транзистор з двома ізольованими затворами типу КП327.

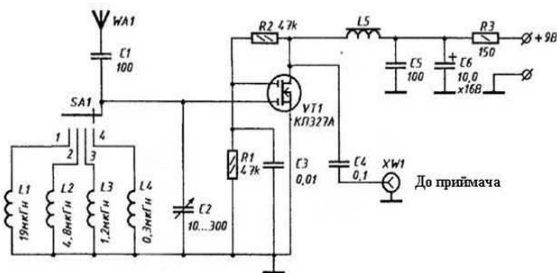

Рис. 4.1. Активний преселектор

До переваг цього транзистора можна віднести наявність вбудованих захисних стабілітронів в колах затворів. Вхідне коло преселектора переналаштовується. Перемикачем SA1 вибирається потрібний піддіапазон роботи, а конденсатором C2 контур налаштовується на робочу частоту. При цьому різко збільшується сила сигналу корисного сигналу. Піддіапазони роботи:

1-1,8...3,8 МГц; 2 – 3,8...7,5 МГц; 3-7,5...15 МГц; 4 – 15...30 МГц.

Всі котушки преселектора поміщені в екрани. Сам пристрій також поміщений в екрановану коробку. Для

дуже важких ефірних умов, коли рівень перешкоди в сотні тисяч разів перевищує рівень корисного сигналу, вказаний транзистор краще замінити на потужніший – КП 901, КП 902 тощо. Потужні ВЧ транзистори стійкіші до перевантажень вхідним сигналом.

5.ВИСНОВКИ

У даній роботі було проведено ряд експериментів для визначення найефективніших заходів з підвищення селективних властивостей діючих супергетеродинних радіоприймачів, призначених для службового радіозв'язку.

Визначено, для роботи у відносно вузькому діапазоні частот ефективними є пасивні преселектори на вході приймача, в яких використані високодобротні коливальні котури зі смугою пропускання до 10 кГц. Найкращі характеристики мають пасивні преселектори на кварцевих резонаторах. В роботі випробувано найпростіший двохкварцевий пасивний преселектор на частоту 7050 кГц, який покращив основну селективність приймача трансивера щонайменше на 20 дБ, тобто, послабив поза смугові сигнали, щонайменше, у 100 разів. Службові системи радіозв'язку, як правило, мають один-два основних канали і декілька запасних, тому побудувати набір кварцевих пасивних преселекторів, хоча б для деяких із них, не складно, а ефект їх застосування надзвичайно великий.

Якщо пасивний преселектор істотно знижує реальну чутливість приймача, доцільне використання активного преселектора на потужних НВЧ транзисторах з невеликим коефіцієнтом підсилення для компенсації втрат у вхідних колах приймача.

Комплексна реалізація перелічених вище заходів у процесі удосконалення короткохвильової радіостанції "Волна" показала їх високу ефективність.

Література

1. Кудрявцев П.С. Курс истории физики. М. : Просвещение, 1982. – 448 с. Херинг К., Никольс М. Термоэлектронная эмиссия. М., 1950
2. Воллернер Н.Ф. Радиоприёмные устройства: Учебное пособие. – К.: Вища шк., 1993. – 391 с. – Рос.
3. Бунин С.Г. Справочник любителя – коротковолновика / С.Г. Бунин, Л.П. Яйленко. – [3-е изд.]. – К.: Техніка, 1984. – 264 с.
4. Радиопередающие устройства / Под ред. М.В.Благовещенского, Г.М.Уткина. – М.: Радио и связь, 1982. – 96 с.
5. Поляков В.Т. Радиолюбителям о технике прямого преобразования. – М.: Патриот, 1990. – 264 с.
6. Поляков В.Т. Приемник прямого преобразования // Радио. – 1977. – № 11. – С. 53–55.

УДК 677.027.625.17

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОПРОВІДНОСТІ ДЕЯКИХ СУЧАСНИХ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

Сопов Д.О., студент IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. Шовкопляс В.С., кафедра фізики

1. Вступ. Будівельні матеріали як сатенгіпс і ізогіпс дуже широко використовуються для облицювальних робіт в будівництві. Поверхні із цих матеріалів можуть контактувати, в деяких ситуаціях, з електричною мережею або струмопровідними частинами електричних установок.

Електропровідність нанесених на поверхні будівель вказаних матеріалів, очевидно, буде змінювати-

ся, як в процесі природного висихання, так і при зміні параметрів мікроклімату (температури, вологості і т. п.). Це в свою чергу буде впливати на стан електробезпеки і відповідно категорію приміщення та вимоги до електрообладнання, що використовується в ньому.

Метою даної роботи було вимірювання питомого об'ємного (ρ_v) та поверхневого (ρ_s) опорів, зразків

із ізогіпсу і сатенгіпсу в різні моменти часу після виготовлення, при різних напругах. Встановити залежність та від вологості вказаних речовин.

У даній роботі досліджувалися зразки з порошкоподібних матеріалів ізогіпс та сатенгіпс. До будівельної суміші добавлялась вода в пропорції 6,5 л води на 10 кг порошку, потім все ретельно перемішувалось, щоб утворювалась однорідна в'язка пластична маса, з якої дерев'яним валиком формувався шар товщиною біля 1 см, з якого за допомогою циліндричної посудини вирізалися дископодібні зразки з діаметром біля 6 см. Після тверднення зразків вони шліфувалися за допомогою наждачного паперу, щоб плоскі поверхні зразка були паралельні між собою. Потім за допомогою технічного вазеліну на них наклеювались алюмінієві електроди, вирізані із конденсаторної фольги. Електроди вирізалися за допомогою леза безпечної бритви відповідно до розмірів масивних охоронного, вимірювального і високовольтного електродів виготовлених із сталі, діаметри яких відповідно мм, мм, мм, мм. Товщина високовольтного електрода 10 мм, висота охоронного та вимірювального електродів 40 мм відповідно до вимог стандарту [1].

2. Гіпсові в'язучі речовини

Гіпсові в'язучі речовини (ДСТУ Б В. 2.7-82-99) – складаються головним чином з напівводного гіпсу чи ангідриду.

Сировиною для одержання гіпсових в'язучих частіше служить природний гіпсовий камінь, що переважно складається з мінералу гіпсу $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ а також ангідрит CaSO_4 , відходи промисловості (фосфогіпс, борогіпс).

В основу класифікації гіпсових в'язучих покладена температура теплової обробки.

Низьковипалювальні гіпсові в'язучі виготовляють тепловою обробкою природного гіпсу при температурі 110-180°C. При зазначеному температурному режимі відбувається дегідратація сировини з одержанням напівгідрату $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5 \text{H}_2\text{O}$:

До **низьковипалювальних** гіпсових в'язучих відносять будівельний, високоміцний і формувальний гіпс.

Будівельний гіпс складається в основному з кристалів -модифікації

$\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$, містить частки сировини, що не розклася, і незначну кількість CaSO_4 . Його одержують у варочних чи казанових печах. Міцність при стиску складає 10-12 МПа.

Високоміцний гіпс одержують термічною обробкою високосортного гіпсового каменю в герметичних апаратах під тиском пари. Зазначена технологія дозволяє одержати більш активну б-модифікацію напівводного сульфату кальцію $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$, тому міцність високоміцного гіпсу при стиску 15-25 МПа.

Формувальний гіпс застосовується для виготовлення форм у керамічній і фарфоро-фаянсової промисловості, містить незначну кількість домішок, в основному складається з модифікації напівгідрату.

Високівипалювальні гіпсові в'язучі (естрих-гіпс) одержують шляхом випалу гіпсового каменю при високих температурах 600-900°C.

При вказаній температурній обробці сировини відбувається повна дегідратація з утворенням ангідриду CaSO_4 :

Високівипалювальний гіпс, на відміну від будівельного, повільно схоплюється і твердіє, але його водостійкість і міцність при стиску вище (10-20 МПа).

Технічні характеристики гіпсових в'язучих оцінюються визначенням тонкості помелу, водопотреби, строків тужавлення, міцності при згині й стиску, водостійкості.

Істинна щільність гіпсових в'язучих – 2,6...2,75 г/см³;

Насипна щільність – 800...1100 кг/м³;

Водопотреба визначається кількістю води, потрібної для приготування тіста стандартної консистенції (діаметр розпливу 180±5 мм).

Для отримання тіста нормальної густоти з β -модифікації $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$ потрібно 50...70% води, а з б-модифікації $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$ – 30...40%.

Строки тужавлення. За строками тужавлення гіпсові в'язучі поділяють на три групи: **А** – швидкотверднучі (з початком тужавлення не раніше 2 хв. і кінцем не пізніше -15 хв.), **Б** – нормальнотверднучі (з початком тужавлення не раніше 6 хв. і кінцем – не пізніше 30 хв.), **В** – повільнотверднучі (початок тужавлення не раніше 20 хв.).

Для гіпсових в'язучих встановлено 12 марок за міцністю при стиску (МПа): Г-2, Г-3, Г-4, Г-5, Г-6, Г-7, Г-10, Г-13, Г-16, Г-19, Г-22, Г-25, де цифра означає нормовану межу міцності при стиску.

Маркування гіпсу здійснюється з урахуванням його міцності, строків тужавлення та тонкості помелу, наприклад гіпсова в'язуча речовина з позначкою Г-5-А-ІІ ДСТУ Б В 2.7-82-99 відповідає марці Г-5, є швидкотверднучою і характеризується середньою тонкістю помелу.

Водостійкість гіпсових виробів є невисокою: коефіцієнт розм'якшення становить 0,35...0,4.

Гіпсові в'язучі застосовують для виготовлення гіпсобетонних виробів(перегородкові панелі), сухої штукатурки, штукатурних розчинів, гіпсоцементнопуццоланових в'язучих (ГЦПВ) а також для виробництва ГКЛ(гіпсокартонні листів) [3].

3. Дослідження електропровідності сатенгіпсу та ізогіпсу

З таблиці 1 видно, що питомий поверхневий та питомий об'ємний опір збільшується з бігом часу. На початку питомий опір збільшувався швидко, за 13 діб питомий об'ємний та питомий поверхневий опори сатенгіпсу та ізогіпсу збільшилися приблизно на чотири порядки. Після тринадцятої доби ці величини практично не змінювались. Такий характер пояснюється зменшенням концентрації води у зразках, тобто висиханням зразків і відповідно зменшенням ступеня дисоціації на іони молекул домішок та основної речовини.

Числові значення питомих опорів ρ_v і ρ_s у вибрані моменти часу, при напрузі $U=600$ В

Будівельні суміші	ρ_v , Ом·м, 1 доба	ρ_v , Ом·м, 7 доба	ρ_v , Ом·м, 14 доба	ρ_v , Ом·м, після просушки	ρ_s , Ом, 1 доба	ρ_s , Ом, 7 доба	ρ_s , Ом, 14 доба	ρ_s , Ом, після просушки
Ізогіпс	1,2 $\cdot 10^5$	5,9 $\cdot 10^4$	9,3 $\cdot 10^8$	1,1 $\cdot 10^9$	1,6 $\cdot 10^8$	2,8 $\cdot 10^{10}$	2,8 $\cdot 10^{11}$	2,1 $\cdot 10^{12}$
Сатенгіпс	2,1 $\cdot 10^5$	1 $\cdot 10^5$	5,7 $\cdot 10^7$	1 $\cdot 10^9$	—	3,2 $\cdot 10^8$	8,5 $\cdot 10^{10}$	9,8 $\cdot 10^{11}$

На рис. 1-2. зображені графіки залежності ρ_v та

ρ_s від вологості φ . При напрузі $U=600$ В.

$\lg(\rho_v, \text{Ом} \cdot \text{м})$

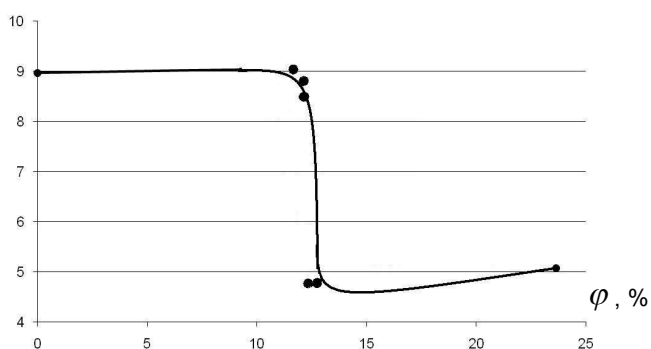

Рис. 1. Ізогіпс. Графік залежності питомого об'ємного опору ρ_v від процентного вмісту вологи φ у зразку

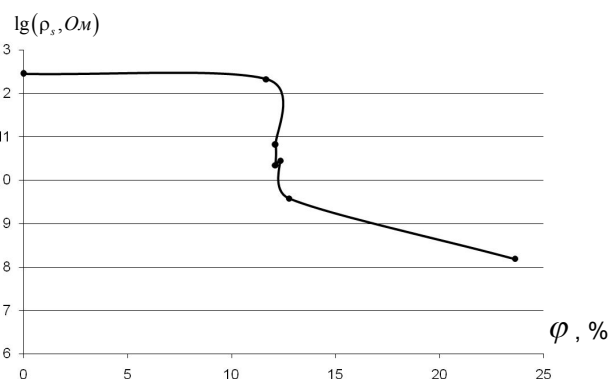

Рис. 2. Ізогіпс. Графік залежності питомого поверхневого опору ρ_s від процентного вмісту вологи φ у зразку

3 графіків 1-2 видно, що зміна ρ_v та ρ_s для ізогіпсу досить повільно змінюються в інтервалі зміни вологості зразків від 23 до 12 %. Швидке зростання питомих опорів (на 2-3 порядки) спостерігається при зменшенні вологості від 12 до 11 %. При подальшому зменшенні вологості питомі опори майже не змінювалися

5. Висновки

1. Через добу після виготовлення зразків, по технології, яка використовується при оздоблювальних роботах з використанням будівельних сумішей ізогіпсу та сатенгіпсу, їх питомий об'ємний опір $\rho_v \sim 10^5$ Ом·м, а питомий поверхневий опір $\rho_s \sim 10^8$ Ом, що дозволяє їх віднести до матеріалів з досить низькими ізоляційними властивостями і небезпечними для працівників при контакті зі струмопровідними частинами електроустановок.

2. Встановлено, що питомий об'ємний та поверхневий опори ізогіпсу та сатенгіпсу зростають і стабілізуються в процесі природного висихання приблизно через 10-13 днів після виготовлення зразків.

3. Протягом 10-13 днів природного висихання та для досліджуваних матеріалів зростають на чотири порядки для ізогіпсу та приблизно на три порядки для сатенгіпсу.

4. Питомі об'ємні та поверхневі опори ізогіпсу після 14 днів з моменту виготовлення, становлять відповідно $1 \cdot 10^9$ Ом·м, $3 \cdot 10^8$ Ом, при вологості 11,7%.

5. Питомі об'ємні та поверхневі опори сатенгіпсу після 14 днів з моменту виготовлення, становлять відповідно на етапі стабілізації $6 \cdot 10^7$ Ом·м, $0,85 \cdot 10^8$ Ом, при вологості 12,4%.

6. Вологість зразків, починаючи з шостого дня після виготовлення в процесі природного висихання до моменту штучної просушки, практично не змінюється. Вона становить приблизно 11,5–13%.

Література

1. Казарновский Д.М. Испытание электроизоляционных материалов и изделий: Учебник для техникумов / Д.М. Казарновский, Б.М. Тареев. – 3-е изд., перераб. и доп. – Л. : Энергия. Ленингр. отд-ние, 1980. – 216 с.
2. Тареев Б. М. Физика диэлектрических материалов / Тареев Б. М. – М. : Энергия, 1973. 328 с.
3. Бурак М.П., Рищенко Т.Д. Будівельне матеріалознавство: Навчальний посібник – Х.: Видавництво НАМГ, 2007. – 128 с.

РОЗРОБКА ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ “ГРАФІК НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ” НА ПЛАТФОРМІ 1С: ПІДПРИЄМСТВО

Третяк О.С., студент V курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.е.н., доц. Фетісов В.С., кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Організація навчального процесу – це система заходів, які охоплюють розподіл навчального навантаження між кафедрами закладу освіти, підбір викладачів, створення розкладу занять, консультацій, видів поточного та підсумкового контролю, державної атестації. Організація навчального процесу забезпечується навчальними підрозділами закладу освіти (навчальним відділом, факультетами, кафедрами тощо).

Якість навчання значною мірою залежить від організації навчального процесу. Підходити до нього треба з великою відповідальністю й увагою. Автоматизація будь-якої складової системи допоможе зменшити затрати часу і кількість помилок. Саме з метою автоматизації була створена система “Управління навчальним процесом”.

У статті розглядається завдання автоматизації достатньо трудомісткої роботи зі складання графіку навчального процесу, що було темою моєї дипломної роботи. Це завдання вирішувалося за допомогою платформи для розробки інформаційних систем 1С: Підприємство.

При проектуванні інформаційної системи необхідно враховувати безліч технологічних і функціональних вимог, механізмів захисту та безпеки даних для того, щоб отримати систему управління інформацією з найбільш оптимальним співвідношенням функціональності/продуктивності, яка дозволяє просте розширення, нарощування та адаптацію до мінливих вимог. Саме тому, при виборі системи для реалізації

задумки, вибір зупинився на платформі 1С: Підприємство. Це не просто звичайне середовище візуального програмування, – вся система побудована на базі даних. Окрім цього, 1С: Підприємство орієнтована на створення інформаційних систем. Завдяки цьому вона якнайкраще підходить для створення програмного забезпечення, яке допоможе організувати навчальний процес. Відмітимо, що 1С: Підприємство розповсюджена, швидко розвивається й постійно удосконалюється. Завдяки своїй гнучкості й функціональності вона широко застосовується у різних галузях і завдяки цьому дуже популярна. 1С: Підприємство не тільки дозволяє створити базу даних, а ще й надає засоби роботи з нею

У розробці будь-якої інформаційної системи ключовим моментом є проектування структури бази даних. Від цього в подальшому залежить вся система. Нелогічно чи неправильно спроектована база принесе масу незручностей і неприємних несподіванок в майбутньому, бо саме вона є “серцем” інформаційної системи і повинна працювати чітко і безвідмовно.

Дуже багато часу йде на продумування й осмислення того, як буде працювати система. Потрібно вирішити, як правильно закласти “фундамент”, щоб потім в процесі не довелося його перебудувати. Для цього треба якомога точніше вивчити те, з чим потрібно працювати, виникнути в суть, передбачити різні варіанти реалізації, припустити, які можуть виникнути проблеми, і намагатися попередити їх виникнення.

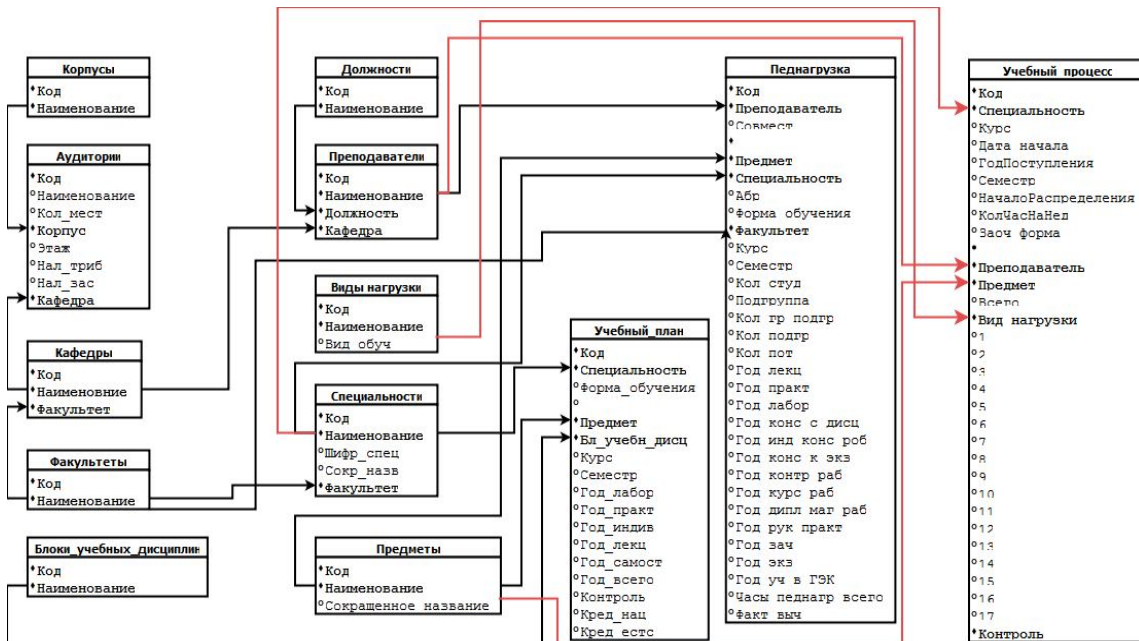

Рис. 1. Структура базы данных

Часто на проектування бази даних іде дуже багато часу. І хоча з боку це не справляє враження бурхливої діяльності й по закінченню отримується лише нарис майбутньої бази даних із переліком таблиць і зв'язками, насправді, була виконана складна, кропітка і творча праця, від якої в подальшому залежить вся система. Те, наскільки вона буде ефективна, функціональна та зручна.

Графік навчального процесу – це проміжна ланка між навчальним планом та розкладом занять. Спочатку для спеціальності створюється навчальний план – набір дисциплін, які будуть викладатися студентам цієї спеціальності. Другим кроком є створення графіку навчального процесу. У ньому для кожної спеціальності протягом семестру розподіляються години для дисциплін. Розподіл відбувається по тижням. І нарешті, розклад занять створюється на базі графіку, і в свою чергу розподіляє години протягом навчального тижня.

Графік навчального процесу потрібен студентам і викладачам. Студенти отримують інформацію про те,

коли і як буде викладатися певна дисципліна, а викладачі, дивлячись на графік, можуть зорієнтуватися в підготовці для викладання навчальної дисципліни в певній академічній групі.

Загалом система має виконувати такі функції:

1. Введення інформації про графік навчального процесу.

2. Контроль коректності інформації, що вводиться.

3. Збереження інформації.

4. Створення “твердої копії” (друк).

Описуючи підсистему, яка буде реалізувати створення графіку навчального процесу, можна виокремити такі складові:

1. Об'ємний довідник “Учебный_процесс” із вбудованими сервісними функціями та функціями контролю інформації, що вводиться.

2. Константи, які необхідні для виведення інформації на друкованій формі.

3. Вбудований макет для друку.

Рис. 2. Інтерфейс підсистеми “Графік навчального процесу”

Платформа 1С: Підприємство 8.2 забезпечує введення та збереження інформації. Про контроль коректності інформації, що вводиться, та про друк графіку навчального процесу варто поговорити окремо. Часто при введенні інформації в базу даних виникають проблеми з некоректним її введенням. Звичайно, вводити дані бажано з першого разу і правильно, але інформаційна система не буде “розумною”, якщо в ній не буде передбачено саме таких моментів, коли користувач просто зробив механічну помилку (залишив незаповнене поле, продублював запис і т.п.).

В автоматизованій інформаційній системі “Управління навчальним процесом” присутній механізм захисту від введення надлишкової та некоректної інформації. Він реалізується такими шляхами:

1. Мінімізація неправильного введення назв факультетів, кафедр, дисциплін і т.д. здійснюється за допомогою того, що при складанні графіку навчального

процесу, всі ці реквізити беруться з уже заповнених довідників. Тобто, не потрібно знову “вручну” писати текст, що оберігає користувача від некоректного введення і, одночасно, економить час.

2. Призначення полям атрибуту обов'язкового заповнення. Якщо якийсь поле має бути обов'язково заповнене, а користувач пропустив його, то при спробі зберегти запис йому буде виведено повідомлення про те, що поле (чи декілька полів) пусте.

3. Виключення дублювання записів в базі даних. Для багатьох довідників в базі даних написаний програмний модуль на вбудованій мові, що при спробі збереження запису перевіряє, чи не має схожого запису в базі даних. Якщо виявилось, що запис дублюється, користувачу про це буде виведено відповідне повідомлення.

4. Постійний контроль числових значень. Співставлення їх із задалегідь введеними параметрами та

обмеженнями з метою уникнення розходження у кількостях годин.

Відносно контролю числових значень. Часто при роботі з об'ємними даними, а особливо з числами, мають місце механічні помилки. Щоб мінімізувати кількість невідповідностей при складанні графіку навчального процесу, потрібно уважно слідкувати чи задовольняють розподілені години деяким обмеженням. Це доволі рутинне й нудне заняття. Саме тому, щоб зменшити кількість помилок при введенні даних, а також розвантажити користувача і створити йому більш комфортні умови праці, у підсистемі "Графік навчального процесу" створені такі сервісні функції:

1. Контроль загальної кількості годин виділених на дисципліну. Якщо користувач, з якоїсь причини, при розподілі перевищить загальну кількість годин виділених на дисципліну, то буде виведене наступне повідомлення:

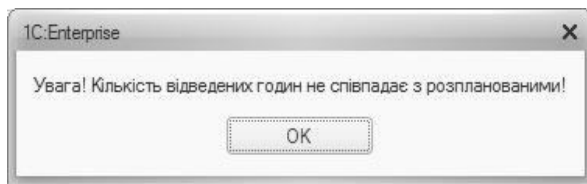

Рис. 3. Попередження про перевищення загальної кількості виділених годин

Контроль кількості годин на тиждень. Аналогічно до попереднього: при перевищенні "тижневого ліміту" система сповістить користувача:

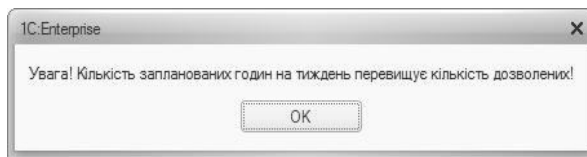

Рис. 4. Попередження про перевищення "тижневого ліміту"

Функція автоматичного розподілу годин. Створена для автоматизації введення інформації про розподіл годин по тижням. Має два поля введення і кноп-

ку "Розподілити". Розподіляє години підряд, на протязі декількох тижнів, причому кількість годин на тиждень для всіх тижнів однакова.

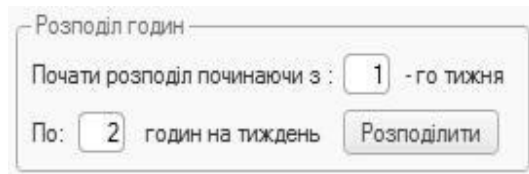

Рис. 5. Інтерфейс функції розподілу годин

Після створення документу часто виникає потреба надрукувати його. Саме для цього в підсистемі "Графік навчального процесу" реалізована функція друку.

Крім безпосереднього відправлення на друк, є ще дві корисні функції: збереження графіку в окремому файлі і попередній перегляд та налаштування параметрів сторінки.

Під час роботи над дипломним проектом було реалізоване завдання автоматизації формування графіку навчального процесу у складі автоматизованої інформаційної системи "Управління навчальним процесом" на базі платформи 1С: Підприємство 8.2. Для цього була спроектована база даних, яка містить необхідну інформацію (таблиці), що необхідні для створення графіку навчального процесу. Реалізовано наповнення бази даних. Програмно реалізовано можливість захисту від дублювання інформації: нові дані вносяться в потрібне місце один раз і після цього за допомогою посилань використовуються для наповнення всіх інших довідників. Реалізований механізм захисту від некоректного введення інформації – створення однакових чи порожніх записів. Також реалізовані функції, які допомагають швидше вводити інформацію та контролювати числові дані.

Оскільки інформація про графік навчального процесу потрібна у вигляді "твердої копії", то був спроектований макет друкованої форми. Створений графік навчального процесу можна відразу надрукувати на папері й помістити на дошку оголошень, де він буде доступний для студентів і викладачів.

Література

1. Радченко М. Г. 1С: Предприятие 8.2. Коротко о главном. Новые возможности версии 8.2 – М.: ООО "1С-Пабблишинг", 2009. – 416 с.
2. Радченко М.Г. 1С: Предприятие 8.2. Практическое пособие разработчика. Примеры и типовые приемы / М. Г. Радченко, Е. Ю. Хрусталева. – М.: ООО "1С-Пабблишинг", 2009. – 874 с.
3. Фетісов В.С. Автоматизоване робоче місце менеджера: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 390 с.
4. Фетісов В.С. Використання баз даних в економіці: Навчально-методичний посібник. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 67с.
5. Чистов П. Базовий відеокурс програмування 1С 8.2. Відеоуроки – СПб.: <http://easycedu.ru>, 2010.
6. Офіційний сайт фірми "1С" [1c.ru](http://www.1c.ru) // <http://www.1c.ru>

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ РОЗВ'ЯЗУВАННЮ РІВНЯНЬ, НЕРІВНОСТЕЙ (ЇХ СИСТЕМ) З ПАРАМЕТРАМИ МЕТОДОМ ВИКОРИСТАННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ФУНКЦІЙ ТА ЗАСТОСУВАННЯ СКТ

Юрова Ю. В., студентка V курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. Варущик Н. П., кафедра вищої математики

Визначальною тенденцією сучасного етапу реформування освіти в Україні є перехід до особистісно орієнтованих моделей навчання та виховання, до створення таких психолого-педагогічних умов, які б сприяли розвитку творчої особистості тих, хто навчається.

Одним із стратегічних напрямів розв'язання цієї проблеми є впровадження педагогічних технологій, які базуються на активних та інтерактивних методах навчання, на використанні педагогічних програмних засобів для комп'ютерної підтримки навчально-пізнавальної діяльності [4].

Ефективність самостійної роботи у багатьох випадках визначають контроль за ходом її виконання та кінцевим результатом, присутність мотивації. Цим умовам задовольняє **метод проектів**. Його характеризує самостійність вибору методів досягнення цілі, рефлексія на різних етапах, присутність кінцевого результату та критеріїв його оцінювання. Виконання проекту передбачає створення презентації із застосуванням комп'ютерних технологій.

Метод проектів – педагогічна технологія, зорієнтована не на інтеграцію фактичних знань, а на їх застосування і набуття нових (часто шляхом самоосвіти). Активне включення учнів у зміст тих або інших проектів дає можливість засвоїти нові способи людської діяльності в соціокультурному середовищі.

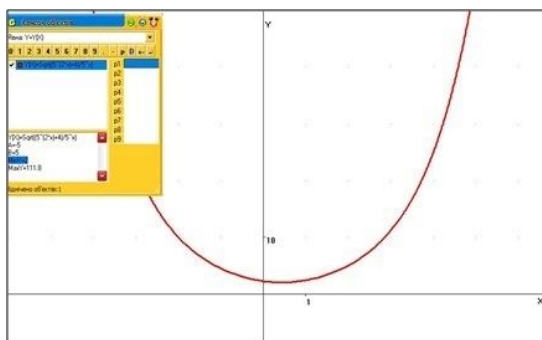
Наприклад, у класі було створено ситуацію успіху: клас поділено на групи, учням було запропоновано задачі з параметром, які описують деякі властивості функцій, для самостійного розв'язання; кожна група робить особистісно-значуще відкриття, таким відкриттям є алгоритм, за допомогою якого розв'язуються однотипні завдання.

Група № 1: Область значень функції

Умови задачі можуть не містити прямої підказки використовувати область значень функції. Така необхідність виникає у ході розв'язування.

Приклад 1. При яких значеннях a знайдуться такі b , що числа $4+25b$, a , 5^b будуть послідовними членами геометричної прогресії.

Розв'язання

Мал. 1

За властивостями членів геометричної прогресії

$$a^2 = \frac{5^{2b} + 4}{5^b}. \text{ Створюємо явно задану функцію}$$

виду $\sqrt{\frac{5^{2x} + 4}{5^x}}$, де $b=x$, $a=y$. Побудуємо графік функції

за допомогою програмного пакету GRAN (мал. 1). З графіка видно, що мінімальне значення $y=2$ або дивлячись на вкладку "Список об'єктів" бачимо, що $\min Y=2$.

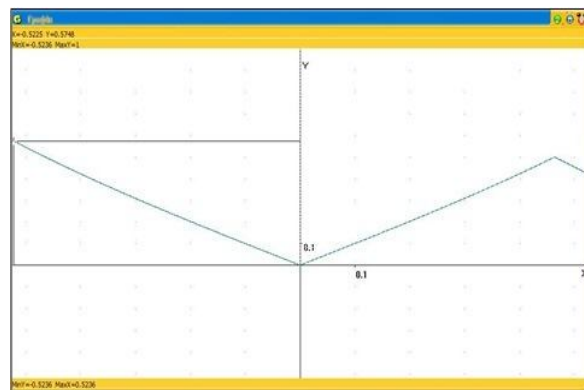
Відповідь $|a| \geq 2$.

Приклад 2. При яких $a > 0$ нерівність

$$\left| \left| \operatorname{tg} x - \frac{1}{2} \right| - \frac{1}{2} \right| \leq a \text{ виконується для всіх } x, \text{ що за-}$$

довольняють нерівність $-\frac{\pi}{6} < x < \frac{\pi}{6}$?

Розв'язання

Мал. 2

Створюємо неявно задану функцію $0=G(x,y)$, аналітичний вираз якої матиме вигляд $0=Abs(Abs(\operatorname{Tg}(x)-0.5)-0.5)-y$, де $y=a$.

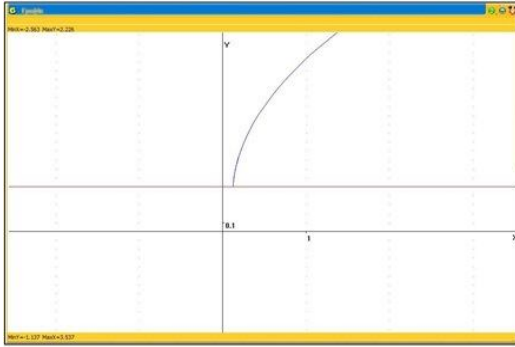
Будуємо графік запропонованої залежності на проміжку $-\frac{\pi}{6} < x < \frac{\pi}{6}$. Переходимо у меню "Операції" підменю "Нерівності" – "Система нерівностей"

$G(x,y) > (<) 0$ команда "Система нерівностей $G(x,y) < 0$ ". Матимемо (мал.2). З графіку видно, що дана нерівність

виконується при $a \geq 0.57$.

Відповідь. $a \geq 0.57$.

Отже, діти представили такий алгоритм розв'язання задач даного типу:

Мал.3

- До заданого аналітичного виразу застосувати формули спрощення або відомі правила задля спрощення аналітичного задання функції;
- Побудувати графік функції за допомогою програмного забезпечення;
- За допомогою графіка виділити область значення функції;
- Зробити висновок про те, який проміжок є областю значення функції.

Група № 2 : Оцінка лівої і правої частини функції

Приклад 1. Розв'язати рівняння

$$\sqrt[3]{x} + \sqrt{x-a} = \sqrt[3]{a}.$$

Розв'язання

Побудуємо графіки лівої і правої частини рівняння. З графіку 3 видно, що ліва частина рівняння є зростаючою функцією, а права сталою, тому рівняння має лише один розв'язок, коли $a=x$, тобто $x=a$ – корінь рівняння.

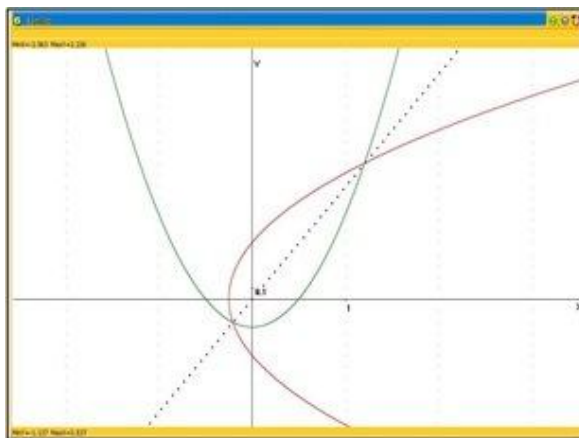
Відповідь. $x=a$.

Приклад 2. Знайти a , при яких система

$$\begin{cases} y \geq x^2 + a, \\ x \geq y^2 + a \end{cases}$$

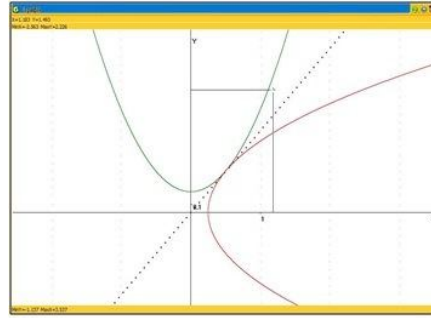
має єдиний розв'язок, знайти цей розв'язок.

Розв'язання

Мал. 4

Побудуємо графіки функцій $f(x; y) = x^2 + a - y$ та $g(x; y) = y^2 + a - x$ за допомогою пункту "Побудувати графік", перед тим ввівши функції у вкладку "Створити" тип функції – неявна (мал. 4-5).

Мал.5

Зрозуміло, що на координатній площині (xOy) дана система відповідає ГМТ, що обмежено параболою, симетричними відносно прямої $y=x$, показаними на малюнку. Система має один розв'язок, якщо ці параболи дотикаються. Точка дотику повинна міститися на прямій $y=x$, тобто вона є розв'язком рівняння

$x = x^2 + a$ при умові, що це рівняння має один корінь, коли дискримінант дорівнює нулю, тобто

$1-4a=0$, звідси маємо, що $a = \frac{1}{4}$. Тобто функції дотика-

ються в точці $(\frac{1}{2}; \frac{1}{2})$ при $a = \frac{1}{4}$ [1].

Тепер доцільно скласти алгоритм, за яким слід розв'язувати завдання даного типу, метою є виявлення спільних дій у розв'язанні подібних задач та використання алгоритму для спрощення під час пошуку методів розв'язання завдань з параметрами.

Алгоритм розв'язання задач на оцінку частин функції складається з таких кроків:

- o Спростити аналітичне задання функції;
- o Виділити частини функції та побудувати їх графіки;
- o За допомогою графіків функцій визначити розв'язки рівнянь, нерівностей або їх систем;
- o Зробити висновок про те, якими є розв'язки рівнянь і про правильність пошуку розв'язків.

Група №3 : Екстремальні властивості функцій

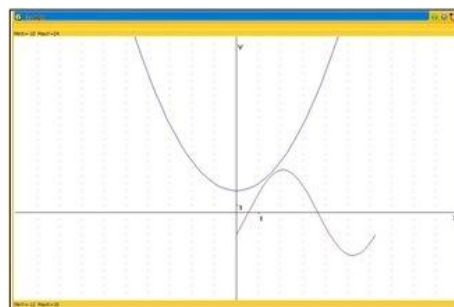
У цьому пункті ідея пошуку області визначення функції буде визначальною, але ми будемо визначати не всю область визначення, а лише деякі її елементи, наприклад, найбільше і найменше значення функції.

Приклад 1. При яких значеннях параметра p система

$$\begin{cases} x^2 + 2px + 4p^2 - 5p + 3 \leq 4 \sin y - 3 \cos y \\ 0 \leq y \leq 2\pi \end{cases}$$

має єдиний розв'язок?

Розв'язання

Мал.6

Умова задачі буде виконуватись лише тоді, коли найменше значення лівої частини буде рівним найбільшому значенню правої. Побудуємо графіки лівої і правої частини першої нерівності: графік правої частини будемо $\sqrt{b^5}(8x - x^2 - 16) + \frac{\sqrt{b}}{8x - x^2 - 16} > -\frac{2}{3}b|\cos \pi x|$ Квадратична функція від x , що знаходиться у лівій частині нерівності, досягає свого найменшого значення $3p^2 - 5p + 3$ при $x=-p$, а найбільше значення правої частини дорівнює 5, про що свідчать графіки функцій (мал.6). Отже, треба розв'язати рівняння $3p^2 - 5p + 3 = 5$, щоб розв'язати дане рівняння, слід ввести неявно задану функцію $3p^2 - 5p + 3 - 5 = 0$ у посилання "Об'єкт" та побудувати графік цієї функції, за допомогою вкладки "Відповіді" легко знайти розв'язки цього рівняння (мал.7) Отже, система має єдиний розв'язок при $p=2$ і $p \approx -0. (3) = -\frac{1}{3}$.

Відповідь. $p=2$ і $p = -\frac{1}{3}$.

Приклад 2. Знайти найбільше значення b , при яких нерівність:

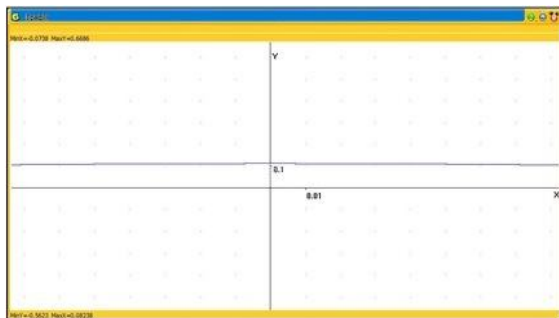
має хоча б один розв'язок.

Розв'язання

Очевидно, що при $b=0$ дана нерівність має хоча б один розв'язок. Тому будемо вважати, що $b>0$. Перепишемо цю нерівність у вигляді:

$$\sqrt{b^5}(x-4)^2 + \frac{\sqrt{b}}{(x-4)^2} \leq \frac{2}{3}b|\cos \pi x|.$$

Для існування хоча б одного розв'язку права частина цієї нерівності має бути не меншою за найменше значення лівої частини.

Мал. 8

Отже, знайдемо найменше значення лівої частини за допомогою нерівності Коші $a+b \geq 2\sqrt{ab}$. Отримаємо

$$\sqrt{b^5}(x-4)^2 + \frac{\sqrt{b}}{(x-4)^2} \geq 2\sqrt{b^3}.$$

Тепер потрібно розв'язати нерівність $\frac{2}{3}b|\cos \pi x| \geq 2\sqrt{b^3}$ за допомогою програми GRAN 1. Для цього у вкладці «Об'єкт» введемо неявно задану функцію

$\frac{2}{3}y|\cos \pi x| - 2\sqrt{y^3} = 0$, де $y=b$, та скористаємося властивістю «Нерівність >0 » на графіку (мал. 8) видно, що дану нерівність задовольняє значення

$$b \leq \sim 0. (1) = \frac{1}{9}, \text{ тобто шукане значення } b = \frac{1}{9}.$$

$$\text{Відповідь. } b = \frac{1}{9}$$

На цьому етапі учні вже в змозі сформулювати алгоритм розв'язання таких завдань.

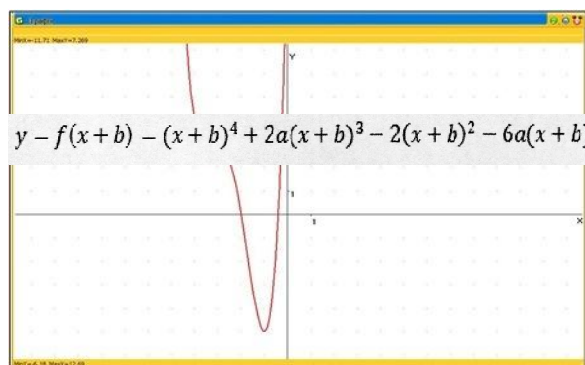
- Спростити аналітичний вираз задання функції та виконати необхідні перетворення;
- Побудувати графіки спрощених функцій;
- Визначити найбільше (найменше) значення функції;
- Зробити висновок про те, які значення параметра задовольняють умову.

Група № 4: Парність функції

Приклад 1. Чи має графік функції:

$$f(x) = x^4 + 2ax^3 - 2x^2 - 6ax$$

вертикальну вісь симетрії?

Мал. 9

Розв'язання

Якщо графік функції $y = f(x)$ має вертикальну вісь симетрії $x=b$, то графік функції $y = f(x+b)$ має своєю віссю симетрії вісь ординат. Отже, функція $y = f(x+b)$ є парною. Побудувавши графік функції

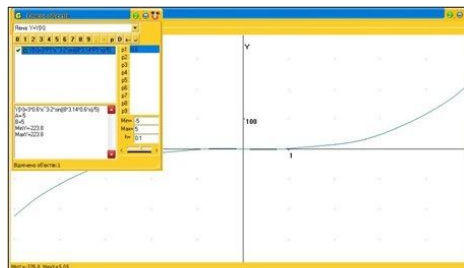
(мал. 9) отримали, що графік не симетричний відносно осі ординат, тому можна зробити висновок про те, що графік даної функції не має вертикальної осі симетрії.

Приклад 2. Знайти найменше додатне значення параметру a , при якому функція

$$f(x) = 3ax^3 - 2 \sin \frac{8\pi a - x}{5}$$

є непарною.

Розв'язання

Мал. 10

Зрозуміло, що при розв'язанні цього завдання, слід перевірити чи виконується рівність $f(-x) = -f(x)$ для всіх x або ж знайти таке найменше число a , при якому графік функції $f(x) = 3ax^3 - 2 \sin \frac{8\pi a - x}{5}$ симетричний відносно початку координат, тобто потрібно побудувати графік параметричної функції (мал. 10) та визначити за допомогою перетягування бігунця параметрів вкладки «Список об'єктів» визначити найменше потрібне значення a . Тобто функція непарна при

$$a \approx 0.6 = \frac{5}{8}$$

Відповідь. $a = \frac{5}{8}$.

Алгоритм розв'язання задач на доведення парності функції має вигляд:

а. Побудувати графік заданої функції через параметр;

б. За допомогою зміни параметру у вкладці «Список об'єктів» добитися симетричності графіку відносно початку координат або осі симетрії;

с. Зробити висновок про те, чи є задана функція парною або непарною.

Результати дослідження свідчать про те, що алгоритми, самостійно відкриті учнями в процесі частково-пошукової діяльності, запропоновані для розв'язання іншим однокласникам, найкраще осмислюються, запам'ятовуються і можуть бути застосовані і в нестандартних ситуаціях. Крім того сприяють розвитку загального прийому евристичної діяльності аналогії, що в свою чергу забезпечує розвиток евристичного мислення.

Література

1. Апостолова Г. В. Перші зустрічі з параметром / Г. В. Апостолова, В. В. Ясінський. – К.: Факт, 2006. – 324 с.
2. Горнштейн П. И. Задачи с параметрами / П. И. Горнштейн, В. Б. Полонский, М. С. Якир. – К.: РИА «Текст»; МП «ОКО», 1992. – 290с.
3. Слепкань З. І. Методика навчання математики: підручник для студентів математичних спеціальностей педагогічних навчальних закладів / З. І. Слепкань. – К.: Зодіак – ЕКО, 2000. – 510 с.
4. Шавалова О. Застосування програмного комплексу GRAN у математичній підготовці середніх медичних працівників / О. Шавалова // Математика в школі, 2005. – №5. – С. 12 -14.

ІСТОРІЯ, ПРАВознавство, ФІЛОСОФІЯ

УДК 930.1(477)"16"

ІСТОРИОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН СЕРЕДИНИ XVII СТ.: ТРАДИЦІЙНЕ І НОВЕ

Борисенко О.О., магістрантка історико-юридичного факультету

Науковий керівник: д.і.н., проф. **Буравченков А.О.**, кафедра історії України та політології

Найбільш дослідженим є питання вивчення історії україно-російських взаємовідносин середини XVII ст. в російській історіографії XVIII – початку XX ст. та радянського періоду. Щодо досліджень сучасного стану вивчення історії взаємовідносин між Росією та козацько-гетьманською державою в XVII ст., то історіографія обмежується кількома історіографічними оглядами, в яких спеціально чи побіжно подається аналіз внеску сучасної історіографії, низкою рецензій на наукові роботи (монографії та колективні праці), інформаційними повідомленнями про проведення конференцій тощо.

Внесок російських істориків у розробку проблематики україно-російських взаємовідносин середини XVII ст. добре проаналізований в українській історіографії. В першу чергу слід відзначити дослідження В. Маслака, який проаналізував розробку даного питання в російській історіографії XVIII – початку XX ст. [3]. Він зазначає, що незважаючи на панування великодержавного підходу, російській історіографії належала першість та тривале домінування спричинене насамперед ґрунтовними дослідженнями актового джерелознавства, історіографії джерелознавства та археографії, аналізом Березневих статей тощо. Тому російська історіографія була одним з провідних центрів досліджень проблематики відносин між Росією та козацько-гетьманською державою середини XVII ст.

Радянський етап історіографії Національно-визвольної війни досліджений у низці статей Ю. Назаренка [4-5]. Історіографічний аналіз численних публікацій з історії Національно-визвольної війни середини 30-х – середини 80-х рр. дозволив автору виробити періодизацію радянської історіографії проблеми, простежити процес формування радянської концепції "Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. та возз'єднання України з Росією".

Щодо історіографії 80-х років, Ю. Назаренко дає високу оцінку, по-перше, монографії Л. Заборовського "Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в.", вказуючи на важливість висвітлення зовнішньополітичного контексту Національно-визвольної війни [4, с. 178], та, по-друге, колективній праці В. Пашуто, Б. Флорі та А. Хорошкевич "Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства" [7], виділяючи певну новизну поглядів Б. Флорі щодо

питання про возз'єднання України з Росією. Але виконане в руслі тогочасної ідеології дослідження Ю. Назаренка, попри його ґрунтовність, є значною мірою застарілим.

Дослідження окремих аспектів проблеми Національно-визвольної війни в російській історіографії XVIII – початку XX ст. досліджено у працях В. Брехуненка, В. Кравченка, С. Тарасова та ін. Практично всі дослідники констатують, що в основі досліджень більшості російських істориків лежав великодержавницький підхід, який суттєво зменшував результативність досліджень та нерідко був передумовою перекручування фактів.

Аналіз історіографії Переяславсько-московської системи 1654 р. здійснений В. Брехуненком. В першу чергу, слід назвати роботу "Переяславська угода 1654 року в російській історіографії", вміщену в збірнику "Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження)" [1]. У статті подано аналітичний огляд російської історіографії питання з початку XVIII ст. Значну увагу приділено сучасній російській історіографії [1, с. 646-652]. Автор характеризує початковий етап історіографії Переяславської угоди як спробу легітимації московської зверхності над Гетьманщиною та наступу на автономію останньої [1, с. 607-608].

В. Брехуненко аналізує офіційний канон, який склався в російській радянській історіографії і був, на його думку, генетично пов'язаний з російською історіографічною традицією. У зв'язку з цим автор поділяє дослідників переяславсько-московських домовленостей 1654 р. на "коментаторів офіційного канону" та на істориків, які, власне, спеціалізувалися на дослідженні вказаної проблематики. Серед останніх автор називає Л. Заборовського, Г. Саніна та Б. Флорю.

Загалом, робота В. Брехуненка великою мірою заповнює існуючу прогалину в уявленні про російську історіографію історії України. Історик чітко показав головні тенденції розвитку досліджень Переяславської ради 1654 року в сучасній російській історіографії.

Монографія Т. Яковлевої "Гетьманщина у 2-й половині 50-х років XVII ст." [10] містить спеціальний розділ, присвячений огляду історіографії історії Гетьманщини другої половини 50-х рр. XVII ст. [10, с. 8-38]. Проте, російській історіографії проблеми приділено недостатньо уваги. Особливо це стосується доробку сучасних істориків. Т. Яковлева звертається до твор-

чості Л. Заборовського, втім подає стислий аналіз лише однієї його статті 1978 року, в якій розглядається позиція литовських магнатів. На її думку, не дивлячись на використання Л. Заборовським великої кількості джерел, розгляд литовсько-польських відносин поза контекстом українських і польських подій значно знизив значення цієї праці [10, с. 21]. Проте на момент публікації монографії Т. Яковлевої вийшло друком декілька десятків статей і три книги Л. Заборовського, який багато уваги приділив проблемам, які досліджує Т. Яковлева. Проте авторка не аналізує доробок Л. Заборовського в цілому.

В. Горобець у рецензії [2] дав високу оцінку монографії Т. Яковлевої, висловивши зауваження щодо визначення форми відносин між двома державами. Рецензія В. Горобця викликала відповідь авторки, що виплила у жваву дискусію.

Набагато більше увагу Т. Яковлева приділяє монографії Г. Саніна "Отношения России и Украины с Крымским ханством" [8], яку вона вважає значною мірою політизованою. Серед недоліків цієї праці Т. Яковлева називає невикористання автором низки важливих джерел, але в той же час відмічає залучення багатьох нових архівних документів. Крім того авторка вказує на надмірну ідеалізацію автором російсько-українських відносин. Вона також полемізує з Г. Саніним щодо висвітлення та оцінки окремих питань зокрема аналізу битви й угоди під Озерною [10, с. 163-164].

У статті "Хмельниччина и Гетманщина в современной российской учебной литературе" Т. Яковлева звертає увагу на суперечливі моменти у російських підручниках з історії, які свідчать про відсутність єдиних

підходів до висвітлення проблеми у російській історіографії, вказує на використання застарілих термінів та хронології, штампів радянської історіографії [9].

Аналіз історіографії проблеми Г. Санін починає з середини XVIII ст., коли з'явилися перші роботи з історії російсько-османських відносин. Він зупиняється на дослідженнях Г. З. Байера, П. Левашова, Д. Бантиша-Каменського та інших авторів, оцінюючи їхню наукову вартість не дуже високо. Більш уважно він аналізує науковий доробок С. Соловійова та М. Костомарова. Відмічаючи позитивні сторони робіт М. Костомарова (передусім характеристику акту возз'єднання України з Росією як "необхідного й історично прогресивного"), Г. Санін в той же час відзначає помилкові, на його думку, судження історика.

Характеризуючи радянську історіографію проблеми, Г. Санін особливо високо оцінює внесок А. Новосельського у дослідження відносин Росії з Османською імперією в XVII ст. [6]. Він також детально аналізує його доробок у передмові до своєї монографії "Отношения России и Украины с Крымским ханством" [8], позиціонує власне дослідження як продовження певною мірою, праці А. Новосельського.

В цілому, аналіз літератури з історіографії досліджуваної теми свідчить про її недостатню розробку. Відносно добре досліджений внесок російських істориків у розробку проблематики україно-російських взаємовідносин середини XVII ст. в період XIX – початку XX ст. Даний комплекс добре проаналізований передусім в українській історіографії. Що стосується доробку російських радянських істориків, він, на нашу думку, потребує подальшої розробки.

Література

1. Брехуненко В. Переяславська рада 1654 року в російській історіографії // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження). – К.: Смолоскип, 2003. – С.605-652.
2. Горобець В. Платон мені друг і це найдорожче (З приводу відповіді Тетяни Яковлевої на мою рецензію) // УГО. – Вип.5. – К.: Основи, 2001. – С.217-221.
3. Маслак В.І. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. в історичних концепціях С. Соловійова // Історіографічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць на пошану вченого-історика, доктора історичних наук, професора Р.Г. Симоненка / Відп. ред. Ю.А. Пінчук. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2002. – Вип.11. – С.19-36.
4. Назаренко Ю.В. Освещение русско-украинских связей периода освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. в советской историографии середины 50-х – 60-х гг. XX в. // Некоторые проблемы социально-экономического развития Украинской ССР. – Вып. 4. – Днепропетровск: Сич, 1973. – С. 181-193.
5. Назаренко Ю.В. Освещение социально-экономической истории освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. в советской историографии послевоенного времени (1946-1976 гг.) // Проблемы историографии и источниковедения истории СССР. – Днепропетровск: Сич, 1979. – С.70-82.
6. Новосельский А.А. Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII в. – М.- Л., 1948. – 428 с.
7. Пашуто В.Т., Флоря Б.Н., Хорошкевич А.Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. – М.: Наука, 1982. – 264 с.
8. Санин Г.А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII в. – М.: Наука, 1989. – 271 с.
9. Яковлева Т. Хмельниччина и Гетманщина в современной российской учебной литературе // УГО. – Вип. 10. – К.: Критика, 2004. – С. 85-94.
10. Яковлева Т.Г. Гетьманщина у 2-й половині 50-х років XVII ст.: Причини і початок руїни. – К.: Основи, 1998. – 448 с.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НІЖИНЦІВ У ПЕРІОД ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ (1943–1953 РР.): СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Даниленко О.А., студентка III курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доц. Страшко Є.М., кафедра історії України та політології

Історія повсякденності лише на перший погляд здається побутово-описовою, віддаленою від гострих соціальних проблем. Насправді ж увага до існування пересічних людей розкриває життя соціуму. Переваги історії повсякденності, як напряму історичного дослідження, особливо помітні при вивченні соціальних змін як у суспільстві в цілому, так і в окремих групах населення. Питання, пов'язані з повсякденним життям українського населення, порівняно нещодавно стали предметом наукових досліджень. То ж не дивно, що проблемі соціального забезпечення ніжинців у період 1943 – 1953 рр. не присвячено спеціальних наукових робіт, як й в цілому повсякденню радянських людей у повоєнний період, наявні праці вітчизняної історичної науки – це, переважно, дослідження з історії радянського повсякдення загалом. Серед них найбільш вагомий доробок представляють праці сучасних українських істориків, насамперед, В. Даниленка [3], О. Удода [14], О. Ісайкіної [4], О. Коляструк [5].

Метою дослідження є спроба охарактеризувати соціальне забезпечення повсякденного життя населення Ніжина у 1943 – 1953 роках, проаналізувавши матеріали регіональної преси, а саме газети “Радянський Ніжин”. Зрозуміло, місцева радянська преса у багатьох аспектах не могла фотографічно відображати буденні реалії тогочасного життя, а лише опосередковано, оскільки, публікаціям була притаманна ідеологізація, заполітизованість, контрольована інформація та дозована правдивість.

Соціальна політика як система заходів, спрямованих на здійснення соціальних програм, підвищення рівня життя народу за рахунок забезпечення зайнятості та, відповідно, прибутків, підтримку галузей соціальної сфери, запобігання соціальним конфліктам, є одним із важливіших питань, що в ньому передовсім має визначитися держава, оскільки саме повсякденне життя людей, їх матеріально-побутовий стан, рівень надання послуг та гарантії держави відображають дійсний рівень розвитку економіки та пріоритети держави.

Серед нагальних питань, що постали після завершення війни, було соціальне забезпечення інвалідів, поранених та хворих військовослужбовців, дітей, яких осиротила війна, матерів – одиночок, що втратили чоловіків під час військових дій. Особлива увага зверталась подолання жebraцтва, що напряму був пов'язаний з рівнем матеріального забезпечення громадян, наявністю житла тощо. Адміністрація міста Ніжина, всіляко намагалась забезпечити своїх громадян високим життєвим рівнем. Але і як у випадку з матеріальним забезпеченням населення, соціальні проблеми відносились на задній план, а турбувались передусім про відновлення рівня промислового розвитку міста.

Розглянемо дані завдання соціального захисту населення докладніше. 1944 року, указом президії Верховної Ради СРСР, було розглянуте питання “Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, бага-

тодітним, матерям-одиначкам”. Даний указ виступав як допоміжна ланка жінкам у вихованні дітей. Окрім матеріальної допомоги, жінки нагороджувалися почесними званнями “мати-героїня”, впроваджувалась нагорода “Орден материнської слави”. Фіксувались виплати допомоги, які поділялися на одноразові та багаторазові (щомісячні). Одноразова допомога, після народження другої дитини становила 400 крб., а вже після народження десятої дитини – 5 тис крб. Кількість виплат щомісячних допомоги коливалась від 80 до 300 крб. залежно від кількості дітей у сім'ї [6].

Демобілізація після закінчення війни здійснювалась на основі Закону про демобілізацію, ухваленого XII сесією Верховної Ради СРСР 23 червня 1945 р., в декілька етапів. 25 вересня 1945 р. була оголошена демобілізація другої черги, а з 20 березня 1946 р. – третьої черги. Відповідно до Закону демобілізовані перевозились додому державним коштом, безкоштовно забезпечувались обмундируванням і взуттям, їм виплачувалась разова грошова винагорода відповідно до терміну служби в армії у період війни [11].

Місцеві органи влади були зобов'язані протягом одного місяця забезпечити колишніх воїнів роботою, житлом, паливом, будівельними матеріалами, для індивідуального житла надавались позики. Як свідчать матеріали газети “Радянський Ніжин” за 1943 – 1953 рр., партійне керівництво міста Ніжина, всіляко намагалось не довести не захищені верстви населення до кризового стану. У бюджеті міста завжди передбачалися кошти саме на допомогу інвалідам війни та фронтовикам. За сприяння трудових колективів заводів міста, шкіл, лікарень організовувались “Недільники”, направлені на заготівлю дров для сімей фронтовиків. Окрім цього, допомогою слугував ремонт домашніх печей, ремонт покрівлей будинків, та надання паливних матеріалів (керосин та інші) [1]. Із числа інвалідів війни організовували артілі. Наприклад, робітники Ніжинської артілі інвалідів ім. М.О.Щорса, брали активну участь у розчисних роботах по благоустрою міста, після його звільнення від окупантів. Також, прикладом може слугувати те, що на ярмарку, який був організований на Першотравневій святі, представниками артілі, які втратили зір на війні, було передано на продаж вірвовки на суму 80 тис. крб., причому, загальна сума доходу від ярмарку становила близько 1 млн. крб. [10].

Як свідчать дані преси та статистичних збірників, однією з найгостріших соціальних проблем, які постали перед радянським суспільством, була проблема сирітства, як закономірний спадок війни. Діти – сироти, не залишилися самі у той важкий повоєнний час. Тому на вирішення цієї проблеми потрібно було звернути доволі велику увагу. Створений 1944 р. “Фонд допомоги дітям” при ЦК ЛКСМУ на кінець 1945 р. становив 17 млн. крб. Але насправді безліч дітей-сиріт знаходилися в умовах, непридатних для життя і навчання. Йдеться не лише про численних безпритульних, а й про вихованців дитя-

чих будинків. За статистикою, на кінець війни в Україні налічувалося близько 1328 тис. дітей – сиріт і напівсиріт[11,с.334]. Значні кошти на благоустрій сиріт виділяла й Ніжинська міська рада. У 1947 році було виділено 47 тис. крб. з міського бюджету. Звісно, точна інформація про кількість безпритульних невідома, як би не працювали соціальні служби. Будувалися нові спеціалізовані будинки. Так, для дітей – сиріт, віком до 4-х років, було відкрито заклад соціальної допомоги № 10 де кількість вихованців налічувала 50 осіб, у закладі працювало 3 доувальниці для кормління дітей[13].

Необхідною була допомога також дітям фронтовиків. У 1944 році виділено кошти у розмірі 1 млн. 943 тис. 981 крб. на соціальне забезпечення сімей фронтовиків. Виділено 129 пар взуття та 537 комплектів одягу. За сприяння школи № 11, дітям – сиротам та фронтовиків, було виділено керівництвом приміської артілі ім. М.Фрунзе, 25 пудів пшениці та 25 пудів жита, на придбання одягу та взуття малечі[8].

Досліджені матеріали газети “Радянський Ніжин” дозволяють стверджувати, що у 50-тих роках доволі поширеним стало страхування населення, що теж ставало одним із засобів соціального захисту громадян. Так у Ніжині станом на березень 1950 року було застраховано 4 тис осіб[2]. Його сенс полягав у забезпеченні потерпілого та його сім’ї грошовою виплатою,вразі нещасних випадків на виробництві та у побуті.

Органічно пов’язаним із питанням про страхування, було питання про медичне забезпечення громадян. У післявоєнний період медична галузь міста проживала далеко не найкращі роки. Повоєнна розруха поставила багато завдань по відбудові лікувальної сфери. До роботи бралися не лише спеціалізовані робітники, а й самі працівники медустанов. За ініціативи медичного персоналу було відбудована міська поліклініка з усіма відділами, станція швидкого реагування, зубо – технічна лабораторія, жіноча та дитяча консультації, вендиспансер, тубдиспансер, пологовий будинок, 4 фельдшерські пости (медпункти), 3 медаптеки. У подальший час для розширення медичних установ відкривалися аптечні заклади [9]. Так по вул. Гоголівській було відкрито нову аптеку, асортимент товарів був різний від парфумерії – косметики до медичних інструментів та хімічних реактивів. Не забували і про “братів наших менших”, по вулиці ім. Шевченка № 64,почала працювати районна ветлікарня, що мала такі відділи: хірургія, терапевтичний, інфекційний відділ, лабораторія та стаціонарний відділ[15].

Дбаючи про покращення санітарії, у місті працювала міська баня, відвідування якої вважалось правилом норми. Графік її роботи був таким: п’ятниця і субота – з 14 до 22 год., а у неділю – з 11 до 22 год. Оплата була номінальною – 15 копійок. До того ж, при бані працював буфет та перукарня [7].

По Ніжину була налагоджена система громадського транспорту. Маршрутні автобуси, щодня курсували по визначених маршрутах, але ця система була недосконалою; не було визначеного чіткого часу відправки та

прибуття автобусів, тай недосконалою була сама система руху автобусів. Проте, з часом ця система удосконалилась і кількість претензій від громадян значно поменшилась. Майже щороку до Автопарку міста надходили нові транспортні засоби для перевезення пасажирів [16].

Доволі поширеними,як це не гірко, були випадки розлучень, розлучення були показовими, у місцевій газеті друкувалась колонка у якій зазначалось, що буде проведено розлучення причому публічно. Прийти могли всі бажаючі, не зазначалась причина розлучення, лише адреси чоловіка та дружини, що бажають розлучитися. Хоча станом на Травень 1944 у Ніжині було зареєстровано 194 одружені пари [17].

Для повоєнної доби була характерна напружена ситуація з кримінальними злочинами. У Чернігівській області у 1952 р. було ліквідовано 102 злочинні групи у кількості 276 осіб, у тому числі – 20 розбійницьких, виявлено 32 нелегали, які переховувались внаслідок вчинених раніше злочинів. У злочинців вилучили 208 екземплярів вогнепальної нарізної зброї і 200 штук – у населення. Також розшукали й затримали 614 злочинців, серед яких було 194 особи, що втекли з місць позбавлення волі й переховувались від слідства і суду, а також 500 осіб, які ухилялись від сплати аліментів. Здійснювались також профілактичні заходи, внаслідок чого було попереджено й припинено 241 злочин, у тому числі 4 вбивства й 2 грабежі та попереджено формування 18 злочинських груп, до складу яких входили неповнолітні. Загалом, порушувалися кримінальні справи над особами, які були розкрадачами держмайна, учасників нетяжких кримінальних злочинів – дрібні злочини, порушники громадського порядку. Зазначу, що суд у якому розглядалися місцеві злочини у Ніжині, був народним, тобто, обиралися присяжні. Нерідко кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі замінялася виплатою високих штрафів [12].

Вирішення соціальних проблем було одним з найпріоритетніших завдань міського керівництва. Їх вирішення ґрунтувались на забезпеченні благоустрою незахищених верств населення, кількість яких у повоєнний час була дуже великою. Найбільш гостро стояла проблема із забезпеченням інвалідів війни та ветеранів, які окрім того, що вони втратили житло і були фізично скаліченими і не придатними для загального виробничого процесу, на рівні із здоровими робітниками, для них організувались артілі, де за певною спеціальністю могли працювати інваліди із різними групами фізичних вад. Крім того гостро стояло питання зі проблемою сирітства, яка все ж була в більшій мірі вирішена партійним керівництвом міста. Пріоритетним було вирішення проблеми боротьби із криміналом. Місцеві органи влади робили все можливе для того, щоб соціальне забезпечення ніжинців проходило належним чином. Але будучи заручниками повоєнного часу їм доводилось спрямовувати основні зусилля все ж на відновлення промислового потенціалу краю, а соціальним проблемам відводилось другорядне місце.

Література

1. Буряк Л. Допомога ветеранам // Радянський Ніжин. – 1944. – 12 листопада.
2. Гончарова Т. Страхування життя // Радянський Ніжин. – 1950. – 19 березня.
3. Даниленко В. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945–1953 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика / Відп. ред. В. М. Даниленко. – Вип. 9. – К., 2005.
4. Ісайкіна О.Д. Побут і дозвілля міського населення в повоєнний період (1945 – 1955). – Автореферат дис. к. іст. н. – К., 2006.

5. Коляструк О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. – Харків, 2008.
6. Копиця Н. Збільшення державної допомоги жінкам // Радянський Ніжин. – 1944. – 11 липня.
7. Коршун Г. Миська баня // Радянський Ніжин. – 1946. – 17 травня.
8. Панченко З. Допомога фронтовикам // Радянський Ніжин. – 1944. – 18 липня.
9. Пащенко О. Відбудова медичних установ // Радянський Ніжин. – 1944. – 26 вересня.
10. Подовий В. Вклад артілівців // Радянський Ніжин. – 1946. – 26 квітня.
11. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. – Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В.М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с.
12. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко: У 3-х частинах. – Ч 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 336 с.
13. Тимофєєва Ю. Будинок для дітей сиріт // Радянський Ніжин. – 1947. – 23 травня.
14. Удод О.А. Історія повсякденності як методологічна проблема // Доба. – Черкаси, 2002. – № 3.
15. Шаповал Н. Нова медична установа // Радянський Ніжин. – 1948. – 25 лютого.
16. Шула О. Нові автобуси – старі проблеми // Радянський Ніжин. – 1948. – 25 лютого.
17. Шевлюга П. Нові сім'ї // Радянський Ніжин. – 1944. – 17 травня.

УДК 94(477.51)(092)

НІЖИНСЬКИЙ ПОЛКОВНИК МАТВІЙ ГВИНТІВКА

Желєзко Р.А., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доц. **Ростовська О.В.**, кафедра історії України та політології

Проблемою дослідження окремих постатей державних діячів Козацько-гетьманської держави сер. XVII ст. сьогодні займається ціла плеяда істориків. Особливої уваги та значення привертає вивчення регіонального аспекту цієї проблеми, зокрема персоналій, що в ті чи інші роки займали полково-сотенні посади в гетьманській адміністрації і здійснили свій внесок у розвиток процесів українського державотворення сер. XVII ст. Показово, що не зважаючи на появу протягом останніх десятиліть ґрунтовних праць та наукових розвідок В. Заруби, В. Кривошеї, С. Коваленка, О. Пугач та інших, присвячених кадровому складу Козацько-гетьманської держави сер. XVII – XVIII ст., життєвий шлях і діяльність окремих полковників залишається маловивченими. Так, одним з маловідомих діячів доби “Руїни” є ніжинський полковник Матвій Гвинтівка, який протягом 1663-1667 рр. очолював Ніжинський полк, займав посаду генерального осавула в уряді гетьмана Демка Ігнатовича (Дем'яна Многорішного).

Метою даної статті є спроба висвітлити життєвий шлях та внесок ніжинського полковника М. Гвинтівки у розвиток національно-визвольних змагань українського народу в 60-ті роки XVII ст. та державотворчі процеси на Гетьманщині в означений період. Особливої уваги заслуговує генезис відходу частини української козацької старшини від захисту державних і національних інтересів Гетьманщини та їх включення у вектор великодержавної московської політики.

Джерельною базою дослідження виступають гетьманські універсали збірника “Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687 рр.)” (Київ-Львів: НТШ, 2004 р.), архівні фонди, козацькі літописи, сучасні історіографічні та краєзнавчі розвідки.

Відомості про дату, місце народження та ранню діяльність козака Матвія Гвинтівки відсутні. Перші згадки про нього відносяться до останніх років гетьману-

вання Ю. Хмельницького (1659-1663 рр.), де М. Гвинтівка постає козаком Запорізької Січі, прихильником “кошового гетьмана” Івана Брюховецького.

Слабкість Ю. Хмельницького як політичного лідера і державного діяча, постійне втручання Речі Посполитої та Московської держави у внутрішні справи Гетьманщини, в кінці кінців, призвели до затяжної кризи української державності. Так, молодший син Богдана Хмельницького, після підписання Слободиченського трактату 1660 р. з Річчю Посполитою, остаточно втратив владу на Лівобережній Україні. Тутешня козацька старшина, під тиском Москви, вирішила обрати власного гетьмана, який би уособлював небажання місцевого населення повертатися під владу польського короля. Головними претендентами на гетьманську булаву постали наказний гетьман Яким Сомко, ніжинський полковник Василь Золотаренко (1659-1663 рр.) та “кошовий гетьман” Іван Брюховецький [11, 82-84]. Саме в оточенні прихильників останнього кандидата впродовж 1663 р. активно діяв Матвій Гвинтівка. Незважаючи на свою неписьменність та малограмотність, цей козак відрізнявся неабиякими організаторськими та військовими здібностями. Відомо, що вже в першій половині 1663 р. М. Гвинтівка перебував у ранзі полковника козацького загону, сформованого перш за все з козацької “черні” та запорожців, що виступали за обрання І. Брюховецького гетьманом Лівобережної України [13, 166]. Безпосередні вибори гетьмана відбулись на так званій Чорній раді в Ніжині 17-18 червня 1663 року, що перетворилась на завзяту бійку між прихильниками кандидатів на гетьманську булаву. Не стояв осторонь кривавої бійки і козацький загін Матвія Гвинтівки, що включав до свого складу не тільки запорозьку голоту, а і ласих до наживи козаків лівобережних полків. Показово, що після успішних для І. Брюховецького гетьманських виборів, М. Гвинтівка, взяв участь у і триденному грабунку полкового міста Ніжина та його околиць – цен-

тру зосередження опозиційних І. Брюховецькому “золотаренківців”.

Самовіддана участь М. Гвинтівки у приході І. Брюховецького до влади сприяла швидкому його просуванню до середовища провладної козацької старшини. Уже в кінці червня 1663 р. йому було віддано ніжинське полковництво [14, 37]. У листопаді 1663 р. М. Гвинтівка бере участь в українсько-московських міждержавних переговорах та підписанню Батуринських статей – нового договору, що повинен був визначити умови перебування Гетьманщини у складі Московського царства. Зважаючи на свою неписьменність, замість ніжинського полковника підпис під Батуринськими статтями поставив писар Ніжинського полку Никифор Алексеев. [12, 260].

Наступні 1664–1665 рр. відзначились новим зіткненням військ Речі Посполитої та Московської держави у боротьбі за Україну. Спершу, у січні 1664 р., військо польського короля Яна II Казимира вторглося на територію Північного Лівобережжя, а вже у другій половині того ж року похід у відповідь здійснили і козацькі сили під проводом гетьмана І. Брюховецького. Знамено, що в складі гетьманського війська перебували ніжинські козаки Матвія Гвинтівки. Проте, зусилля І. Брюховецького об'єднати Гетьманщину під свою булавою зазнали невдачі. Правобережжя перетворилося на осередок жорстокої братовбивчої війни, де жага особистої наживи стояла вище життя людини, не говорячи вже про захист національних чи державних інтересів. Війна породила низку самозваних козацьких ватажків, які на чолі власних загонів боролися проти засилля поляків та козацької старшини, почасти грабуючи та спалюючи українські села.

У середині 1665 р., залишивши в Каневі частини Ніжинського, Прилуцького та Зіньківського полків на чолі з наказним гетьманом Дмитром Єрмолаєнком, гетьман І. Брюховецький разом з ніжинським полковником Матвієм Гвинтівкою та іншими старшинами повернувся до Глухова. Завершення воєнних дій на Правобережжі було викликано військовими невдачами та нагальністю вирішити міждержавні непорозуміння між Гетьманщиною і Москвою, залишені після підписання Батуринських статей. Відчуваючи поступову втрату авторитету своєї влади у лівобережному козацькому середовищі та вбачаючи у московському царі власну опору, 11 вересня 1665 р. І. Брюховецький першим з усіх українських гетьманів особисто прибув до Москви. Багаточисельне українське посольство налічувало більше 500 представників. Московські можновладці досить “тепло” зустріли українську козацьку старшину. Більшості прибулих було надано дворянські титули та земельні володіння. Так, ніжинський полковник М. Гвинтівка став першим мешканцем Ніжина, що отримав титул московського дворянина та село Нехаївку. Пізніше у володіння ніжинського полковника перейшло і с. Комарівка першої ніжинської сотні [2, 34].

Результатом українсько-московських переговорів стало підписання – Московського договору, що різко урізав автономні права Гетьманщини у внутрішній та зовнішній політиці. Показово, що незалежно від волі московського царя Олексія Михайловича (1645–1676 рр.) та думки гетьмана Івана Брюховецького, частини козацького старшини відмовилась підпису-

вати неприйнятний для них Московський договір. У числі означеної старшини перебував і ніжинський полковник М. Гвинтівка [8]. Проте, в силу тиску та малочисельності проукраїнськи налаштованої старшини, гору в українському посольстві взяли прибічники підписання угоди. Знову, як і у випадку затвердження Батуринських статей 1663 р., підписи замість неписьменних лівобережних полковників поставили полкові писарі відповідних полків. Так, замість М. Гвинтівки Московський договір підписав полковий писар Ніжинського полку Петро Рачинський [12, 279].

Відмова підписувати Московський договір та невдоволення реалізацією його на практиці, поступово поставила М. Гвинтівку в опозицію до гетьмана І. Брюховецького. Невдоволення гетьмана ніжинським полковником було підсилено небажанням Матвія придушувати козацько-селянські виступи проти засилля московських воєвод і стрільців в українських містах. 18 липня 1666 р. розпочалося козацько-селянське повстання у Переяславському полку, спрямоване проти засилля Москви. Повстанці вбили переяславського полковника Д. Єрмолаєнка та оточили московську залозу в переяславській фортеці. Після невдалого кровопролитного штурму повстанські загопи були змушені покинути Переяслав та створити укріплений табір у м. Гельмязів. Антиросійське повстання набирало сили, швидко перекинувшись на землі сусіднього Переяславського Миргородського полку. Під загрозою знищення опинилися як московські воєводи в Україні, так і прихильний до них гетьман І. Брюховецький, що розпочав каральні операції проти повстанців. На придушення козацько-селянських виступів гетьманська адміністрація відрядила військові сили Чернігівського, Ніжинського, Гадяцького, Лубенського, Прилуцького та Полтавського полків [3, 158]. Великі бої між повстанцями та урядовими військами відбулися у липні 1666 р. поблизу міст Гельмязева та Піщаної, де діяли козаки Ніжинського та Чернігівського полків. За свідченнями радянської історіографії, частина ніжинців, всупереч наказам ніжинського полковника М. Гвинтівки, перейшла на бік повсталих загонів [6, 154]. Проте, не зважаючи на відчайдушний опір, у кінці 1666 р. повстання у Переяславському полку було придушене.

У жовтні 1667 р. М. Гвинтівка разом з ніжинським протопопом Симеоном Адамовичем перебував у Москві, де від Посольського приказу отримав 20 рублів [7, 277]. Розуміючи неминучість провалу промосковської політики гетьмана І. Брюховецького та розпалювання ним братовбивчої війни на теренах Лівобережжя, ніжинський полковник М. Гвинтівка відмовився придушувати козацько-селянські повстання силами Ніжинського полку, пояснюючи це тим, що “ніхто і ніде свій зі своїм не воює” [9, 112]. Колишній прибічник “кошового гетьмана” на Чорній раді 1663 р. звернувся до І. Брюховецького з закликом скласти свою владу на користь правобережного гетьмана Петра Дорошенка (1665–1676 рр.). У відповідь, Іван Брюховецький власним наказом позбавив М. Гвинтівку ніжинського полковництва, звинувативши його в невірній службі. Новим ніжинським полковником було призначено Артема Мартиновича (Мартинова).

Досить скоро, М. Гвинтівка став в'язнем гадяцької фортеці, проте згодом на початку 1668 р. у зв'язку з початком збройних виступів проти панування Москви,

його було переведено до ніжинського замку. Знаменно, що відчайдушно придушуючи козацько-селянські виступи проти московського гніту на початковому етапі, І. Брюховецький у лютому 1668 р. особисто очолює козацькі війська у новій українсько-московській війні. Але сподіванням гетьмана не судилося збутись. У червні 1668 р. на Сербиному полі, рухаючись на зустріч військам П. Дорошенка, його було вбито власними козаками. Останні розуміючи, безповоротність промосковського політичного курсу свого гетьмана та вбачаючи у П. Дорошенку гетьмана всієї України, забили І. Брюховецького "кіями як собаку".

Смерть І. Брюховецького та відхід в кінці липня 1668 р. П. Дорошенка на Правобережжя дозволили М. Гвинтівці позбутися ув'язнення. Українсько-московська війна на літо 1668 р., повністю підірвала сили Гетьманщини, поставивши наказного гетьмана Лівобережжя Дем'яна Ігнатовича (Многогрішного) у безвихідне становище. За відсутності людських сил для подальшої боротьби, єдиним виходом було укладання мирного договору з Москвою. Розуміли це і більшість козацьких старшин, зокрема і М. Гвинтівка, що був згоден піти на переговори з московським урядом. Саме після відвертого тиску М. Гвинтівки та брата гетьмана Василя, Д. Ігнатович погодився на замирення з Олексієм Михайловичем. До того ж, взяття та повне знищення 11 серпня 1668 р. військами князя Григорія Ромодановського полкового міста Ніжина, остаточно показало безперспективність подальшої боротьби [3, 159]. Українська козацька старшина, зрадивши українські інтереси, перейшла на бік московського царя.

Ситуацію погіршував і кримський фактор, означений новим походом татар – союзників гетьмана П. Дорошенка, на Лівобережжя України. 10 жовтня 1668 р. кримські орди підійшли до Путивля. У битві під Гайвороном українсько-московські війська очолювані кн. Г. Ромодановським та старшинами М. Гвинтівкою і В. Ігнатовичем завдали ворогу відчутних втрат. Водночас, у ході бою, за свідченнями ніжинського протопопа Симеона Адамовича, загинули син та челядник М. Гвинтівки [1, 95].

До Москви було відправлено українське посольство на чолі з М. Гвинтівкою та В. Ігнатовичем. Посли заявили Малоросійському приказу (створений у 1662 р.), що наказний гетьман Дем'ян Ігнатович прагне залишитися у союзі з московським царем. Інша справа в тому, що М. Гвинтівка та В. Ігнатович видавали їм бажане за реальні плани "наказного гетьмана Сіверського". За твердженням О. Реєнта, новий керманіч Гетьманщини аж ніяк не погоджувався з умовами Московських статей, укладених гетьманом І. Брюховецьким з царем Олексієм Михайловичем. Не розриваючи відносини України з Московією, Д. Ігнатович рішуче домагався відновлення умов Переяславської угоди 1654 р. [10, 228].

Підсумком переговорів стало підписання у березні 1669 р. Глухівських статей – нового українсько-московського міждержавного договору. Черговий раз підпис за неписьменного генерального осавула поставив хтось з гетьманської адміністрації Д. Ігнатовича. Відтепер московські воеводи залишалися у містах Переяславлі, Ніжині, Острії та Чернігові. Функції воевод

обмежувалися організацією сторожової та залогової служб. Царський уряд змушений був відмовитися від введення в Україні податкової та адміністративної систем внутрішньо московського зразка. Глухівські статті 1669 р. полегшували становище Гетьманщини у відносинах з Москвою, порівняло з тими ж Московськими статтями 1665 року. Відтак, московські стрільці залишилися у найбільших містах Лівобережжя – Переяславлі, Ніжині, Чернігові, Острії, тим самим взявши їх під свій контроль. В угоді передбачалось, що функції стрільців несуть виключно охоронний характер, але насправді це давало можливість попередити майбутні повстання на Україні в її найвпливовіших політичних та військових центрах.

Входження в довіру до нового гетьмана Д. Ігнатовича (1669-1672 рр.) та бажання утримати колишні привілеї та володіння, зіграли свою неоднозначну роль з М. Гвинтівкою. Вийшовши на волю з ніжинської в'язниці, він швидко зміцнив своє місце у гетьманському уряді, знову отримавши ніжинське полковництво (осінь 1668 р.) [8], та декілька разів представляючи Гетьманщину під час українсько-московських міждержавних переговорів. Отримавши посаду генерального осавула, М. Гвинтівка двічі впродовж 1669-1672 рр. перебував у ранзі наказного гетьмана [4, 305]. Так, у 1670 р. він брав участь у придушенні козацько-селянської війни під проводом Степана Разіна на Слобожанщині [5, 297]. Поряд з тим, ув'язнення та загроза старту вразі успіху антимосковського виступу І. Брюховецького змусили М. Гвинтівку шукати прихильність московського уряду, де йому навряд чи вірили, особливо після відмови підписувати Московський договір та подій 1667 р., пов'язаних з відмовою придушувати антиросійські повстання. Знаменно, що січовик М. Гвинтівка став ніжинським козаком, який найчастіше перебував у складі українських посольств до Москви, шукаючи там прихильність. Відомо, що найменше 5 його поїздок: у вересні 1665 р., жовтні 1667 р., січні 1669 р., травні 1669 р., січні 1671 р. [7, 278-279]. Одна з поїздок уже на посаді генерального осавула є недатованою. Однак, за даними В. Кривошеї, того разу з М. Гвинтівкою у Москві перебував і полковий писар Ніжинського полку Павло Михайлович [7, 278].

Так чи інакше, але новий генеральний осавул все більше захищав московські інтереси в Україні, навіть не підозрюючи, що у Москві він вважається одним з прихильників ненадійного гетьмана Д. Ігнатовича та його уряду. Сплетіння всіх цих фактів та подій, підсилене антиросійськими заявами гетьмана Д. Ігнатовича, прирекли М. Гвинтівку на гіркий фінал. Проти гетьмана була організована змова козацької старшини. Вночі 13 березня 1672 р. стрільці батуринської залози оточили двір Д. Ігнатовича. Гетьман був спійманий та заарештований. Стежачи за цими подіями, генеральний осавул М. Гвинтівка спробував вийти "сухим із води". До поки московські воеводи розшукували біглого гетьманського брата Василя Ігнатовича, М. Гвинтівка продиктувавши писарю новий донос на гетьмана, стрімголов вирушив до Москви. Саму тут, у столиці Московської держави, нічого не підозрюючи М. Гвинтівка і був заарештований росіянами як зрадник. Йому як і низці національно налаштованої козацької старшини довелося розділити гірку долю гетьмана

Д. Ігнатовича. Антимосковські заколотники разом зі своїми сім'ями були заслані до Сибіру, де більшість з їх і померли. Знаменно, що з Матвієм Гвинтівкою в далеку дорогу до Сибіру вирушили його дружина Ірина та сини Юхим та Федір [10, 241]. Подальша доля колишнього ніжинського полковника є невідомою. Але беззаперечним фактом є те, що він помер далеко від України, будучи у числі тисяч загиблих українських козаків у "сибірському пеклі".

Отже, життя і діяльність провідного військового і державного діяча середини XVII ст. Матвія Гвинтівки яскраво характеризує еволюцію державницьких по-

глядів представників вищої влади Гетьманщини, поступовий відхід підкупленої Москвою української козацької старшини від захисту державних та національних інтересів. З обранням гетьманом на Чорній раді в Ніжині 1663 р. І. Брюховецького, до влади на Гетьманщині приходять ті представники старшини, які хитаються між протекціями правителів сусідніх держав, не бачили іншого виходу як визнати зверхність московського царя. Їхні власні посади, російські дворянські титули, привілеї та земельні володіння стали дорогою ціною, за яку Москва купувала у козацької старшини українську державність.

Література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. (АЮЗР). Том VIII (1668-1669, 1648-1657 гг.). – Спб., 1875. – 400 с.
2. Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка 1729-1730 гг. – Чернигов: Типография Губ. Земства, 1901. – 417 с.
3. Железко Р. Ніжинський козацький полк та українсько-російське протистояння 1666-1668 рр.: краєзнавчий аспект / Р.А. Железко // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Київ-Глухів, 2011. – С. 157-160.
4. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім. "Києво-Могилянська академія", 2009. – Т. 1. – 800 с.
5. Історія Української РСР: У 2 томах. / Ред. кол. О.К. Касименко (головн. ред.) та ін. – Том I. – К.: Видавництво АН УРСР, 1953. – 784 с.
6. Історія Української РСР: У 8 т. і 10 кн. / Г.Я. Сергієнко та ін. Том II. – К.: АН УРСР, 1979. – 616 с.
7. Кривошея В. Урядова старшина Гетьманщини. Енциклопедія / В.В. Кривошея – К.: "Стилос", 2010. – 792 с.
8. Матвій Гвинтовка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/cdcbc8d0c442454b/>
9. Ніжин: із глибини віків... Матеріали з краєзнавства Ніжина. Автор і упорядник Л.Б. Петренко. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2008. – 428 с.
10. Реєнт О., Коляда І. Усі гетьмани України / О.П. Реєнт, І.А. Коляда. – Харків: Фоліо, 2007. – 415 с.
11. Ростовська О., Железко Р. Події 1657-1663 років на Ніжинщині: українсько-російське протистояння та громадянська війна в Україні / О.В. Ростовська, Р.А. Железко // Ніжинська старовина. – Вип. 9 (12). – К., 2010. – С. 75-85.
12. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687): Матеріали до укр. дипломатарію / Упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. – Київ-Львів: НТШ, 2004. – 1087 с.
13. Уривалкін О. Загадки історії. Лівобережна Україна та Ніжинський полк з сер. XVII до кін. XVIII ст. / О.М. Уривалкін – К.: ТОВ Наука-сервіс. – 2001. – 276 с.
14. Центральний державний історичний архів України у Києві, ф. 51. Оп. 3, спр. 1476а.

УДК 371.32:94

МОДА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ

Жигун І.М., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Желіба О.В.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

У XX ст. вчені-історики до об'єкту пізнання почали залучати пересічну людину. Результатом цього явища стало відкриття низки проблем і питань пов'язаних з життям людини. Важливе місце в історичній науці по-сіло вивчення повсякденного життя. Значне місце в опрацюванні подібної тематики займає вивчення моди. Одяг, який носили в тому чи іншому столітті, характеризує епоху, так як він є певним відображенням різноманітних суспільних процесів [8;45].

В Україні феномен моди тривалий час не був предметом спеціального теоретичного дослідження. Але останнім часом історики торкаються цих питань. Се-

ред вітчизняних дослідників слід відзначити Л.П. Дихнич, яка в своєму дослідженні розглядає розвиток моди в контексті соціокультурних процесів XX ст. Авторка розглядає розвиток моди у період кінця XIX – початку XXI ст. Моді відводить значне місце у боротьбі між демократією і тоталітаризмом. М. Музичка в своїй праці пропонує своє бачення зовнішнього вигляду жінок [10; 247].

Багато дослідників підтверджують думку про те, що одяг є складовою частиною матеріальної і духовної культури суспільства. З одного боку, це матеріальні цінності, створені людською працею, які задовольня-

ють певні потреби, з іншої – це витвори декоративно-прикладного мистецтва, що естетично перетворюють вигляд людини.

Разом з архітектурними спорудами, предметами праці і побуту, одяг відбиває розвиток продуктивних сил історичного періоду, кліматичні умови країни, національні особливості життя народу і його уявлення про красу.

Якщо архітектори будують будинки, а художники інших галузей прикладного мистецтва беруть участь в створенні атмосфери, що оточує людину в побуті, то об'єктом художника-модельєра є сама людина. Завдяки безпосередньому зв'язку костюма з людиною можна дізнатися про художні смаки тієї чи іншої епохи [10;249].

Костюм – явище конкретно-історичне, продукт розвитку даного етносу, нації, етнографічної або локальної групи. Він відбиває цей розвиток специфікою своїх функцій, матеріалу, крою, способів носіння, самобутністю колориту, орнаментики, різних доповнень, неповторністю загального силуету.

Залежно від схожості природно-географічних умов, характеру виробничої діяльності, шляхів соціально-економічного та історичного розвитку, від етнічної та антропологічної спорідненості та етнокультурних взаємозв'язків спостерігається і ступінь близькості, а часом спільності в костюмі різних народів. Риси такої спільності, що виробилися на певному етапі розвитку етносів, стійкіші за більш пізні впливи [5;8].

Таке значення традиційного костюма підкреслювалося багатьма дослідниками, але до вбрання спершу підходили переважно як до явища культури, що розвивалося за своїми законами, обмежуючись констатацією самого зразка одягу, характеристикою його крою тощо. Погляд на традиційний костюм як на предмет етнографічного вивчення у свою чергу викликав історико-культурну спрямованість методики. Костюм став сприйматися як явище, котре має певні якісно-розпізнавальні ознаки народного чи національного духу. Проте лише деякі дослідники переконливо доводили, що традиційний костюм є важливим продуктом культури конкретного народу, і вивчення цього явища проливає світло на питання генезису даного етносу, його історичного розвитку, наочно розкриває етнокультурні взаємозв'язки і взаємовпливи [5;12].

На даний час традиційне вбрання розглядається у багатьох аспектах, зокрема:

- як важливе історичне джерело, що відбиває походження і різні етапи розвитку етносу;
- як явище культури, в якому зберігаються сліди взаємовідносин між різними етносами на конкретних історичних етапах;
- як одна з важливих ознак національної належності, етнічної самосвідомості;
- як художньо-культурне явище, котре узагальнює практичний досвід народу у різних напрямках мистецької творчості;
- як нашарування традицій національної культури, найкращі риси яких використовуються та вдосконалюються кожним наступним поколінням.

Зупинимось коротко на напрямках дослідження традиційного костюма як історичного джерела. Кожний елемент традиційного одягу, виконуючи вже відомі

нам функції, являє собою сплетену, зв'язану з того чи іншого матеріалу форму, утворену кроєм і шиттям, а також різними способами носіння. Одягнені у чіткій послідовності, у певний спосіб, всі елементи вбрання об'єднуються в певний комплекс, який у кожній місцевості і в кожному історичний період має локальні особливості силуету, об'ємної форми, декоративно-орнаментального вирішення. Як елементи, так і різноманітні доповнення й атрибути одягу виготовлялися та об'єднувалися в комплекс відповідно до конкретних природно-кліматичних, історичних, економічних умов, були розраховані на певний антропологічний тип населення з його психологічними, естетичними та етичними уявленнями і нормами, соціальною та національною належністю й самосвідомістю, що відповідало рівню розвитку культури даного етносу. Саме порівняльний аналіз етнографічних ознак елементів вбрання дає важливу інформацію щодо етнічної історії народу [7;23].

Кожна деталь традиційного одягу має свою назву, яка не завжди збігається з назвами аналогічних за матеріалом, формою, кольором, оздобленням елементів інших комплексів, котрі побутують в іншому етнографічному середовищі. Зіставлення реалій з термінами, врахування ареалів їхнього побутування є також важливими етнокультурними характеристиками історичного розвитку окремих регіонів [7;25].

Якщо розглядати підручники з історії, то на даному етапі розвитку даної науки, вагому частку речових джерел, пам'яток матеріальної та духовної культури складають предмети одягу. Книги показують, що одяг пройшов тривалий шлях розвитку – від найпростіших шматків шкіри, що захищали від негоди первісного мисливця, до витончених, розшитих сріблом та золотом одностроїв представників вищих верств суспільства різних історичних епох.

На історію, технологію виготовлення, розмаїття предметів одягу перш за все впливають їх функції, які з часом ставали дедалі складнішими, багатограннішими. Найголовнішою функцією одягу безперечно є захисна. Вона безпосередньо пов'язана з географічними та кліматичними особливостями певного регіону Землі [12;43].

Вчитель на уроках повинен донести до учнів те, що географічні умови значною мірою впливають на розмаїття форм та видів предметів одягу, технологію їх виготовлення, склад матеріалів, які при цьому вживаються, тощо. Це можна простежити на прикладі навіть однієї країни, якщо вона займає досить велику територію й охоплює декілька природних зон. Скажімо, на території України, що знаходиться у помірному кліматичному поясі, є своєрідні природні регіони – Карпатські гори, ліс, лісостеп, степ, які зумовили появу локальної специфіки в одязі. Наприклад, поширений по всій Україні народний безрукавний одяг залежно від місцевості побутування мав деякі відмінності. В гірських районах Західної України – це тепла коротенька безрукавка з хутра – кептар; у північних і північно-західних районах передгір'я – сукняна безрукавка – лейбик, бруслик; на території Середньої Наддніпрянщини – легша, хоча й довша безрукавка – керсетка і т. ін. Подібна локальна специфіка характерна й для інших предметів одягу, в тому числі взуття,

головних уборів тощо. Такі приклади потрібно використовувати на уроках для того, щоб діти мали уявлення про відмінності не тільки між державами, але й між регіонами однієї держави [1;25].

В підручниках зазначається, що одяг класифікують за різноманітними формально-змістовими ознаками, наприклад, за матеріалом (шкіряний, полотняний, шовковий тощо), за технікою виготовлення (плетений, в'язаний, тканий), за призначенням (святковий, буденний, робочий, обрядовий) та ін. Нарешті, важли-

вою ознакою предметів одягу є їх етнічна приналежність.

Предмети одягу разом з іншими джерельними комплексами складають вагомую частку речових джерел, що містять цінну інформацію про історичне минуле народу, інших етносів, які населяли землі в різні епохи, дають змогу уточнювати й доповнювати відомості щодо етногенезу тієї чи іншої нації, історії окремих етнографічно-регіональних, соціальних, професійних та вікових груп, розвитку культури, побуту, духовності [2;47].

Література

1. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация // Матеріали до етнології та антропології. Львів, 1929. Т. 21–22, ч. 1.
2. Вальденфельс Б. Повседневность в истории / Социо-логос. – М., 1991. – Вып.1. – С. 39–51.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Київ, 1991.
4. Гісем О. В. Історія України. 8 клас : Розробки уроків / О. В. Гісем, О.О. Мартинюк. – Х. : Веста : Ранок, 2008. – 320 с.
5. Каминская Н. М. История костюма. – М., 1977.
6. Карівець І. Повсякденність: феноменологічний аналіз // <http://hdl.handle>.
7. Кунденко Я.Н. Повседневность как реалия культурной действительности. – Х., 1998.
8. Куновська О. Історія повсякдення? // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2008. – Вип. 18. – 488 с. – С. 21-30.
9. Малієнко Ю.Б. Проблеми вивчення повсякденності на кроках історії середніх віків. На прикладі теми “Населення, природа і матеріальний світ європейського середньовіччя” / Ю. Б. Малієнко // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. – 2005. – № 1. – С. 44-48.
10. Методика изучения повседневной культуры в школе : сборник учебно-методических материалов / под ред. М. В. Коротковой. – М. : ООО “ТИД “Русское слово – РС”, 2006. – 152 с.
11. Наливайко И.М. Повседневность и проблема культурной самоидентификации (Границы культуры и культура границ) // В перспективе культурологи: повседневность, язык, общество. – М.: Академический проект; РИК, 2005. – 528 с.
12. Прохорова Г. А. Изучение истории повседневности в школьном курсе истории / Г. А. Прохорова // Преподавание истории в школе. – 2005. – № 6. – С. 31-35.
13. Удод О.А. Історія повсякденності: проблеми методології // Історія в школах України. – К., 2005. – № 4. – С. 40-45.

УДК 94(477)“1654/1657”.09

ЗМІНА КОМПЕТЕНЦІЙ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ВЛАДИ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ПІСЛЯ ПІДПИСАННЯ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ДОГОВОРУ (1654 – 1657 РР.)

Заєць Д.М., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник: д. політ. н., проф. **Бойко О.Д.**, кафедра історії України та політології

Упродовж 1648–1652 рр. Українська козацька держава та її органи влади розвивалися в контексті відносин з Річчю Посполитою. З кінця 1652 р. Гетьманщина стала де-факто незалежною від опіки короля та сейму, а гетьман остаточно утвердився як повноправний правитель. Але критичність геополітичного становища для України на 1653 р. штовхнула Б.Хмельницького зі старшиною на укладення оборонного союзу з Московією. З цього часу інститут гетьманства розвивався під впливом російського фактору.

Переяславський договір 1654 р. різносторонньо вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні історики, найбільш ґрунтовно з яких Д.Бантис-Каменський, М.Костомаров, М.Грушевський, В.Липинський, А.Яковлів, І.Крип'якевич, В.Смолий, В.Степанков, Т.Яковлева, В.Горобець. Але проблема дослідження інституційної трансформації в Гетьманщині після 1654 р. на сьогодні практично не розглядалася науковцями. Тому варто на основі залучення й критичного аналізу ши-

рокого спектру джерел та наукових публікацій дати комплексну характеристику перетворень гетьманської влади в 1654-1657 рр. через призму впливу експансійної царської політики.

Як відомо, 8 січня 1654 р. в Переяславі, коли “усі полковники і сотники с товариством, при них будучих,... со всім посполством присягу виконали на вічне подданство его царскому величеству” [8, 66-67], жодних письмових угод підписано не було. Повноваження та обов'язки українського керманіча були розписані в проекті договору, який відображений в “Статтях Богдана Хмельницького”, та жалуваній грамоті царя від 27 березня 1654 р. Проаналізувавши ці документи, можемо визначити наступні положення, які були домовлені щодо гетьманської влади:

1. Вибори гетьмана мали відбуватися, як і раніше, за козацьким звичаєм серед українських претендентів (“по прежним их обычаем самим меж себя”). Російська сторона визнавала владу гетьмана пожиттєвою.

Нововведення полягало лише в тому, що про результати виборів мали сповістити царя, а новий гетьман повинен був присягнути йому на вірність [4, 568; 19, 4].

2. Підтверджено рангове володіння українського керманіча: “при булаве гетманской староству Чигиринскому со всеми его принадлежностями, которые преж сего при нем были” [5, 568].

3. У військовій сфері – московська влада підтвердила пропозицію гетьмана в проєкті договору, де сказано “...въ разговорахъ о числе войска Запорожскаго, чтобъ учинить 60000; а хотя бь де того числа было и больше,... они жалованья у Государя просятъ не учнутъ” [21, 564]. Це означало укладення реєстру і відокремлення козацьких лав від стихійних мас гололи. Військо ж мало отримувати кошти з місцевих зборів, а не з царської казни. Влада командувати українськими військовими силами без змін належала тільки гетьману, оскільки російська сторона, за словами М.Грушевського, не заявила власного права на козацькі підрозділи [4, 376].

4. Українське судочинство визнавалося повністю незалежним від російської юриспруденції: “судитись им велели... по своим прежнему правам, а наши царского величества бояре и воеводы в те их войсковые суды вступатись не будут”. За гетьманом залишалося право верховної судової інстанції [5, 568].

5. Значного обмеження зазнало право зовнішньої політики, оскільки російська сторона намагалася обмежити подальші відносини Гетьманщини з іноземними державами. Московськими боярами в статтю був вкладений наступний зміст: послів від іноземних держав “о добрых делах” гетьман Б.Хмельницький має право приймати і відпускати, але про сутність переговорів він має сповіщати в Москву. Самостійні ж відносини із державами, які перебували в стані війни з Росією, взагалі заборонялися: “тех послов в Войске задерживать и писать об них к нам, великому государю, ... а без нашего царского величества указу назад их не отпускать”, і це стосувалося перед усім Речі Посполитої та Османської імперії [21, 562]. Але історик А.Яковлів вважав, що навіть при таких обмеженнях угода в принципі визнавала право Гетьманщини на чужоземні відносини. Тим більше, що сутність затвердженої статті сторони розуміли по-різному: царський уряд розцінював її як повний контроль над зовнішньою політикою України, а гетьманська адміністрація вбачала в ній лише взаємну інформованість про сусідні держави та обопільні обмеження зносин з правителями, ворожими для обох країн, що характерно для учасників оборонного союзу [27, 121].

Таким чином, договір 1654 р., незважаючи на конституційований контроль Москви за зовнішньою політикою гетьмана, не обмежував повноваження гетьмана щодо внутрішніх справ, що підтверджено в царській жалуваній грамоті: “гетману войска Запорожскаго... быти... по своимъ прежнему правамъ и привелеямъ” [5, 569].

Правова невизначеність у договорі характеру відносин козацької України й Московії породила розмаїття оцінок співвідношення влади гетьмана та російського царя. Історики В.Сергієвич та Р.Лашенко пояснюють їх через “персональну унію”, тобто визнання Б.Хмельницьким “морального авторитету”, вищості

монарха Олексія Михайловича. Ідею васальної залежності підтримували такі учені як М.Коркунов, В.Мякотін, М.Покровський, Л.Окиншевич та М.Грушевський [14, 3]. А.Яковлів за буквальною змістом договору 1654 р. характеризує відносини між Україною та Московією як номінальну васальну залежність чи протекторат [27, 131]. В.Степанков вважає, що договір за своїми формально-правовими ознаками передбачав встановлення відносин протекторату [22, 21]. Т.Яковлева характеризує його як васалітет, щоправда досить умовний (з повною незалежністю в розв’язанні внутрішніх справ), при чому, на її думку, Б.Хмельницький фактично визнавав вищість влади російського царя [26, 55]. Але, всі історики погоджуються в одному: в межах Гетьманщини право верховної, суверенної влади і далі визнавалося за гетьманом, за яким залишалися й функції загальнодержавного правління на Україні.

Незавершеність, неоднозначність укладеного договору та його невідповідність політичній дійсності, що швидко змінювалася в складній геополітичній ситуації, робили українсько-російську угоду нежиттєздатною. Тим більше жодна зі сторін від самого початку не збиралася виконувати взятих зобов’язань. Гетьманський уряд не дотримувався жодної з конституційованих статей, намагаючись використати переваги союзу з Московією й зберегти свою самостійність. Згідно висновкам Т.Чухліба, Б.Хмельницький навіть після підписання Переяславського договору продовжує дотримуватися політики полівасалітету, тобто одночасного підпорядкування кільком союзерам, що не дозволяє жодному з них приєднати Гетьманщину. Тому з 1654 р. Б.Хмельницький усвідомлював залежність від російського царя, але вважав це тимчасовим: “Я піддався не для того, щоб робити те, що ти скажеш... Я з польським королем перед тим бився, щоб вернути свободу собі і козакам” (липень 1657 р.) [25, 68]. Для царського уряду “Березневі статті” були великою поступкою для нових підданих. Тому всупереч письмовим домовленостям політика Москви характеризувалася намаганням дискредитувати уряд Б.Хмельницького та перебрати на себе частину його повноважень [23, 37].

Від самої Переяславської ради Б.Хмельницький не давав приводу своїм підданим сумніватися в суверенності власної влади. З цієї метою він не оголошував сутності “Березневих статей”. Складається враження, що навіть не всі козацькі старшини до кінця знали умови українсько-російських домовленостей [1, 745]. Гетьман залишався главою держави і виконував адміністративну владу. Він продовжував збирати ради, хоча тепер вони переважно займалися схваленням готових пропозицій, що надавало останнім традиційної законності. Рішення ж Б.Хмельницький приймав одноосібно [6, 91; 19, 4]. Таке зміцнення особистої влади пояснюється зростанням авторитету, важким незалежницьким характером Богдана та тим, що в останні роки життя гетьман оточив себе діячами, які мали з ним родинні зв’язки: Виговські, Золотаренки, Нечай та ін. [26, 58].

У сфері фінансів гетьманські повноваження зазнали помітних змін. У документах 1654 р. уперше достовірно зафіксовано “гетьманського підскарбія”, яким у цей час був чигиринський козак Іван (імовірно,

Іван Ковалевський), до якого відійшли обов'язки визначення мит і податків, він виступив у ролі фінансово-консультанта гетьмана. Але Б.Хмельницький повністю не відійшов від господарської політики держави. Так, він продовжує підтримувати економічний розвиток міст, яскравим прикладом чому є звільнення Козельця від збору "возового, помірною, дьогтю, воскобійні та повідерщини" [24, 540]. У той же час гетьман намагався захистити українські фінанси від російських посягань та наполягав на тому, щоб щорічними зборами продовжували займатися місцеві урядовці. Умову ж про сплату податків до російської казни українська сторона не виконувала, оскільки в Гетьманщині на цей час не існувало налагодженої системи збирання податків, а тих коштів, які надходили вистачало лише на військові витрати [26, 56].

Судова влада гетьмана в 1654-1657 рр. лише укріпилася, що пов'язано з утвердженням тенденції монархізму. Новою для Б.Хмельницьким була проблема українсько-російської судової співпраці при вирішенні прикордонних питань. Так, у 1656 р. на вимогу російського уряду гетьман відправив до Білорусії своїм уповноваженим А.Ждановича, де між козацьким полком І.Нечая та російськими військами виникла напружена ситуація. А.Жданович протягом місяця провів слідство, деяких винуватців сам покарав, а решту справ відправив на розв'язання гетьману [16, 519-532].

Б.Хмельницький не звертав уваги на зобов'язання визнати установлені Москвою західні кордони (зокрема, в нових царських титулах – "великий князь Литовський, и Белой Руси, и Волынский, и Подольский"), які штучно обмежили Гетьманщину тільки землями Наддніпрянщини. Розвиток ідеї державності України призводив до необхідності возз'єднання всіх етнічних українських територій. На такому ґрунті між союзниками виникають серйозні суперечки за землі Західної України та Білорусії. У "білоруському питанні" гетьман зі старшиною, спираючись на місцеве населення, іде на відкритий конфлікт з Москвою [3, 12-13; 26, 151]. За рахунок твердої позиції Б.Хмельницького та внаслідок довготривалих військових дій проти Речі Посполитої на початок 1657 р. окреслюється новий західний кордон Гетьманщини: "от устья Днестра до вершини Днестра... до вершини Горыни... до Припяти... до Быхова... через Днепр по над рекою Сожем до уезду Смоленского под Рославль" [7, 145].

Незважаючи на прийняття московської протекції, Б.Хмельницький продовжував проводити активну дипломатичну діяльність, не узгоджував своїх зовнішньополітичних акцій з московським двором і не інформував царя про їх перебіг. У свою чергу московський уряд слідкував за гетьманом, намагаючись його контролювати. Один із таких споглядачів воєвода А.Бутурлін 2 жовтня 1655 р. повідомляв у Москву про масштаби відносин Б.Хмельницького з іноземними державами: "...у него с Венгерским и с Мултянским, и с Волоским, и с Крымским ханом учинен договор" [21, 551]. Що ж до Польщі та Туреччини, то гетьман не тільки перебував з ними в постійних дипломатичних відносинах, а проводив по відношенню до них політику полівасалітету. Уже в березні 1655 р. Б.Хмельницький відправив до Порти посольство, головною метою якого було прийняття султаном України в номінальну васальну

залежність [4, 1098-1099]. Отримавши від правителя Туреччини позитивну відповідь, Б.Хмельницький писав у Стамбул: "...ми дуже раді були великій милості султана і знову будемо вірно служити нашому могутньому господареві (Магмеду IV – Д.З.)" [11, 463; 25, 66]. Водночас 7 березня 1656 р. у відповідь на прохання-наказ Яна Казимира надати військову допомогу Б.Хмельницький хоча й відмовився, але обнадіював: "...у глибині воєнних подій виявиться, нарешті, наша вірність і покора" [13, 476]. Як бачимо, в зовнішній політиці гетьман не зважає ні на які обмеження, що викликало велике занепокоєння в Москві.

Укладення російсько-польського перемир'я в Вільно в 1656 р. та відмова допустити на переговори козацьких посланців було розцінене українською стороною як зрада Переяславських домовленостей. З другої половини 1656 р. і до самої смерті Б.Хмельницький поводився в відносинах з Москвою як керівник незалежної держави. З цього часу посилюється процес еволюції гетьманської форми правління в монархічну.

У "Березневих статтях" було зафіксовано положення, що гетьман є єдиний повноправний і пожиттєвий володар України. У часі це співпало з посиленням тенденцій одноосібного правління державою. Саме щодо 1654-1657 рр. В.Степанков робить висновок, що Б.Хмельницький володів правом на життя і смерть будь-якого мешканця Гетьманщини, якщо той дозволяв собі проігнорувати його розпорядження. Оскільки нова монархічна форма правління не мала серйозної ні соціальної, ні політичної опори в українському суспільстві, Б.Хмельницький приділяє особливо велику увагу формуванню власного клану. Зазнало змін і титулування гетьмана в офіційних документах, набувши вже зовсім монаршого вигляду: "Божою милістю гетьман Військ Запорозьких" [12, 591]. Завершуючи перехід до монархічної форми правління, Корсунська рада в кінці березня 1657 р. з ініціативи Богдана обрала його сина Юрія офіційним спадкоємцем, узаконивши передачу гетьманської булави в спадок. Для визнання цього кроку на міжнародному рівні до Москви вирушив гетьманський посланець з клопотанням до патріарха Никона та царя Олексія Михайловича про їхній приїзд до Києва з метою благословення Юрія на гетьманство [4, 1364].

На противагу незалежницькій політиці гетьмана російський уряд з 1654 р. робив перші спроби обмежити внутрішній суверенітет Козацької держави та самостійність влади її керманіча. Виконати це завдання мав інститут воєвод, які повинні були з'явитися на Україні в ролі повновладних представників царської влади. Свого часу (наприкінці 1653 р.) український посланець Л.Капуста прохав у царя прислати "в Киев и в иные города своих государевых воевод, а с ними и ратных людей" [18, 412] для нарощення чисельності боєздатних підрозділів проти Польщі. Але російський контингент 3 тис. вояків на чолі з воєводами Ф.Куракіним та Ф.Волконським, прибувши в Київ у 1654 р., почав втручатися в збирання податків та насаджувати свої порядки [17, 162]. Пізніше, 16 січня 1655 р. посольство А.Матвеева та Ф.Порошина вимагало в гетьмана згоди на запровадження воєводського управління й створення 10 солдатських полків під

керівництвом російських офіцерів, але отримали від Б.Хмельницького категоричну відмову. Нову спробу впровадити воеводське управління Москва зробила у 1657 р. Зустрівшись у червні з її посольством, гетьман не дав згоди на надіслання воевод до Чернігова, Переяслава й Ніжина, відмовив у виплаті доходів до царської скарбниці й обстоював право на проведення самостійної зовнішньої політики [22, 25-26].

Але, незважаючи на стійкість гетьманства до зазіхань царського уряду, в свідомості українського суспільства швидко відбулися зміни в розумінні верховної влади. По відношенню до Б.Хмельницького сталася трансформація ставлення відразу після появи нового, більш могутнього військово-політичного партнера у війні з Польщею – Московського царства. В особі російського царя старшина та шляхта стали вбачати надійнішого гаранта державних посад та власних маєтностей. Уже в 1654 р. до Москви вирушає українська знать з метою підтвердження царем їхніх прав і вольностей. Козацькі старшини, отримавши поза відомом Б.Хмельницького пожалування, не наважувалися їх оприлюднювати в Гетьманщині, щоб не довідався гетьман, та випрошували собі маєтки поза межами України, “опасаясь от Войска Запорожскаго” [23, 37].

Надалі ми бачимо, що царський уряд намагається блокувати та контролювати владні прерогативи гетьманського уряду на всіх адміністративних, військових, зовнішньополітичних та інших напрямках. Зважаючи на те, що чимало представників останньої одержали від московського уряду царські грамоти на маєтки, при цьому нехтуючи на місцях соціально-економічними інтересами не лише селян, а й козаків, загострилися соціальні суперечності в українському суспільстві [20, 99]. За рахунок цього влітку 1656 р. на Слобідській Україні відбувся заколот проти законної влади, очолюваний донським козаком Г.Неблядіним, “который многих бражников и своевольников собрал было, хотя на нас (козацьку адміністрацію – Д.З.) рать поднять”. Повстанці були розбиті, але організована участь у бунті донських козаків та гасло їхнього ватажка (“бутто его царского величества в том повеленье”), наво-

дить на думку сприяння в підготовці повстання з боку російської влади [10, 497; 15, 499]. Не без сприяння царських агентів, Запорозька Січ, відчувши послаблення гетьманської влади, навесні 1657 р. виявила своє незадоволення. Звідти лунають погрози “...йти на гетьмана и на писаря, и на полковников, и на иных начальних...” [23, 37].

З 1654 р. довіра до гетьманської влади та політичного курсу Б.Хмельницького серед старшини, особливо серед духовенства, міщан та інших некозацьких верств населення помітно знижується, що було породжено необхідністю приносити присягу цареві (відкритий протест проти присяги виявили І.Богун, І.Сірко та інші). У даному випадку безпосередньою причиною розколу українського суспільства та погіршення авторитету гетьманської влади було безкомпромісне намагання царського уряду швидко привести до присяги як правлячі кола, так і рядове населення Гетьманщини [9, 148]. Потужний удар по авторитету гетьманської та старшинської влади був завданий росіянами у ході віленських переговорів восени 1656 р., коли царські представники не допустили до них гетьманське посольство Р. Гапоненка, “власне як псів до церкви Божої” [2, 556].

Отже, після укладення Переяславського договору природний шлях трансформації гетьманської влади був перерваний втручанням у внутрішні справи України Московської держави. З 1654 рр. на форми управління гетьманату поступово починає впливати самодержавна політика царизму (головним чином в бік обмеження функцій першого). Чітко простежується неоднозначність стосунків старшинської адміністрації з російськими урядовцями, бажання більшості козацької верхівки відстоювати автономні права й уникати, по можливості, втручання царя в політичні справи краю. Доки булава знаходилась у руках Б.Хмельницького, російська еліта, наштовхуючись на його потужну протидію й враховуючи авторитет гетьманської влади, діяла вкрай обережно, уникаючи відвертого протиборства і покладаючи великі надії на вибори наступного гетьмана.

Література

1. Бумаги последнего посольства отъ гетмана Богдана Хмельницкаго къ царю Алексею Михайловичу съ полковникомъ Павломъ Тетерею съ товарищами. – 1657, августа 3-22 // Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (далі Акты ЮЗР). – Т.11. 1672-1674. Прибавления 1657. – СПб, 1879. – С.705-781.
2. Вестовое письмо Юрія Христофора Стайкевича, подкоморича Браславскаго, о военныхъ действияхъ и намеренияхъ Шведскаго и Польскаго королей и гетмана Богдана Хмельницкаго // Акты ЮЗР. – Т.3. 1638-1657. – СПб, 1861. – С.553-589.
3. Горобецъ В. Українсько-російські дипломатичні стосунки 1648-1657 рр. // Київська старовина. – 1995. – №6. – С.3-21.
4. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т. 9. – Нью-Йорк: Книгоспілка, 1958. – 594 с.
5. Жалованная грамота царя Алексея Михайловича гетману Богдану Хмельницкому и всему Войску Запорожскому о сохранении их прав и вольностей. – 1645, марта 27 // Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. – Т.2. 1651-1654 годы. – М., 1953. – С. 567– 570.
6. Козаченко А. Про державну владу Б.Хмельницького: окремі питання // Право України. – 1998. – №2. – С.89-92.
7. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К., 1982. – 185 с.
8. Літопис Самовидця / За ред. Я.Дзири. – К.:Наукова думка, 1971. – 208 с.
9. Липинський В. Україна на переломі 1657 – 1659 рр. // Український історичний журнал. – 1992. – № 4. – С. 133-146.
10. Лист до Олексія Михайловича про відправку російського гінця до Яна Казимира, дипломатичні заходи польського уряду проти Росії та України і про виступ Григорія Неблядіна. – 1656, червня 7(17). Гадяч // Документи Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 рр. / Упоряд. І.Крип'якевич та І.Бутич (далі БДХ). – К., 1961. – С. 496–498.

11. Лист до султана Мухамеда про дружбу. – 1655, кінець листопада – початок грудня // ДБХ. – К., 1961. – С.461 – 464.
12. Лист до таласького воєводи Константина Щербана про дружбу. – 1657, червня 18 (28). Чигирин // ДБХ. – К., 1961. – С.591-593.
13. Лист до Яна Казимира відносно надання йому військової допомоги. – 1656, березня 7 (17). Чигирин // ДБХ. – К., 1961. – С.475 – 476.
14. Мельник Л. Переяславсько-московська угода 1654 р. в оцінках М.Грушевського // Історія України. – 1999. – №33. – С.3-4.
15. Наказ послам від Запорізького Війська до Олексія Михайловича Івану Скоробагатому та Остафію Федьковичу. – 1656, червня 7(17). Гадяч // ДБХ. – К., 1961. – С.498 – 499.
16. Обыски или следствия, произведенныя по гетманскому указу въ городахъ Кіевскимъ полковникомъ Антономъ Ждановичемъ. – 1656, въ апреле и мае // Акты ЮЗР. – Т.3. 1638-1657. – СПб, 1861. – С.519-532.
17. Пирог П. К вопросу о русских воеводах на Украине во второй половине XVII века // Отечественная история. – 2003. – №2. – С. 162 – 168.
18. Решение Земского Собора о воссоединении Украины с Россией и объявлении войны Польше. – 1653, октября 3 // Воссоединение Украины с Россией. – Т.3. 1651-1654 годы. – М., 1953. – С.406-415.
19. Смолій В., Степанков В. Переддень Руїни (1650-1670 роки) // Київська старовина. – 1993. – №6. – С.2-16.
20. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: Проблеми формування, еволюції, реалізації. – К.:Альтернативи, 1997. – 367 с.
21. “Статьи Богдана Хмельницкого”, утвержденные царем и Боярской думой, определявшие положение Украины в состав Русского государства. – 1654, марта 11 (21) // Воссоединение Украины с Россией. – Т.3. – М., 1953. – С. 560– 565.
22. Степанков В. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки // УІЖ. – 2004. – №1. – С.20-29.
23. Степанчук Ю. Російський фактор та трансформація поглядів козацької старшини щодо гетьманської влади у сер. XVII ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного факультету. – Вип.26. – Запоріжжя, 2008. – С.36-41.
24. Універсал про залишення міщанам Козельця міських прибутків. – 1656, жовтня 10 (20). Чигирин // Документи Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 рр. / Упоряд. І.Крип'якевич та І.Бутич. – К., 1961. – С.539-540.
25. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький-Дорошенко-Мазепа. – К.: КМА, 2011. – 327 с.
26. Яковлева Т. Гетьманщина в др. пол. 50-х рр. XVII ст.: Причини і початок Руїни. – К.: Основи, 1998. – 447 с.
27. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках. Договір гетьмана Б.Хмельницького 1654 року // УІЖ. – 1993. – №7-8. – С.114-129.

УДК 94(477.51)“19”

СТАНОВЛЕННЯ БЕЗВІРНИЦЬКОГО РУХУ НА НІЖИНЩИНІ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УСРР У 1920-Х РОКАХ

Злиденна Н., студентка IV курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доц. **Дудка Л.О.**, кафедра історії України та політології

Зі встановленням в Україні радянської влади розпочалася нова сторінка в житті нашої держави, яка розтяглася на більш, ніж сімдесят років і докорінно змінила не лише пануючий до цього режим, але й світогляд кількох поколінь українців. Не оминули ці зміни і державно-церковних відносин.

Досі залишаються відкритими безліч питань з історії даного періоду. Одним із них є явище побудови специфічної радянської ідеології на теренах колишнього Союзу та пов'язана з цим масова атеїзація населення. Найбільш цікавою з цієї точки зору виступає проблема ролі та місця Спілки безвірників у контексті державно-церковних відносин в УСРР у 1920-х – 1930-х роках. Варто зазначити, що не зважаючи на цілком конкретно поставлене комуністичною партією завдання щодо утворення та організації безвірницьких осередків на місцях, його виконання мало свої регіональні специфіки. В цьому полягає як складність, так і актуальність даного дослідження.

Питання організаційного оформлення Спілки безвірників на Україні висвітлено в працях багатьох су-

часних дослідників. Найбільш ґрунтовними у цьому плані є наукові доробки В.О.Пашенка [9]. В його працях розкривається досить широкий спектр питань, пов'язаних зі становленням, діяльністю та роллю вищезазначеної організації. Проблему перетворення її у Спілку Войовничих безвірників досліджував О.П.Молчанов [5]. В радянській історіографії становлення безвірницького руху розкривалося в ряді праць таких науковців, як Г.В.Воронцов [2] та Б.М.Коновалов [4]. Детальний аналіз діяльності вищезгаданої Спілки здійснив харківський вчений В.І.Силантьєв. А її місце в системі радянських громадських об'єднань досить широко розкриває С.Свистович.

Незважаючи на таку значну історіографічну базу, на сьогоднішній день немає праць, які були б присвячені виключно регіональній специфіці поширення безвірницького руху. Тому метою даного дослідження є висвітлення характеру та особливостей становлення безвірницького руху на Ніжинщині в 1920-х роках.

Вже на початку 1920-х років робилися спроби утворення добровільних атеїстичних організацій. У

жовтні 1923 року газета “Безбожник” вперше на своїх сторінках поставила питання про створення всеросійського товариства атеїстів.

27 серпня 1924 року відбулися збори прихильників вицезгаданої газети. Ці збори заснували Товариство друзів газети “Безбожник” (далі – ТДГБ), яке поклато початок майбутній Спілці безвірників. Учасники зібрання ухвалили звернення, у якому закликали “всіх, хто веде активну боротьбу з релігією об’єднатися навколо газети “Безбожник” для вироблення єдиної тактики антирелігійної роботи... Збори вважають, що серед працівників безбожного фронту є недопустимим розрізнення, розгрупованість (кучкування), що необхідно створити єдину організацію борців за розкріпачення людства від релігійного дурману...” [4,с.82] Для цього збори закликали кожного антирелігійника приєднатись до ТДГБ.

У 1923-24 роках з ініціативи першого секретаря ЦК КП(б)У Е. І. Квірінга в республіці почали виникати перші атеїстичні гуртки [5,с.30]. 5 червня Президія Виконбюро ЦР ТДГБ прийняла рішення про перейменування Товариства в “Спілку безвірників СРСР” (далі – СБ) і у зв’язку з цим запропонувала “всім антирелігійним товариствам прийняти цю назву”. Утворена СБ поклато початок масовій систематичній і планомірній пропаганді атеїстичних знань серед населення.

У листопаді 1926 ЦК КП(б)У в своєму листі до окружних партійних комітетів радив посилити атеїстичну пропаганду серед населення через створення мережі осередків СБ. У кінці 1926 року ініціативна група харківських атеїстів на чолі з Д.Л.Ігнатюком утворила Тимчасову Всеукраїнську Раду СБ по організації подібних спілок у республіці. Вплинули на і це агітпропонаради при ЦК КП(б)У в лютому і грудні 1927 р.

Осередки СБ на цей час були уже створені на Черкащині, Запоріжжі, Київщині, Харківщині. Незабаром у вісімнадцяти округах відбулися конференції, на яких були обрані керівні органи СБ. У березні 1928 р. секретаріат ЦК КП(б)У прийняв рішення скликати Всеукраїнську конференцію СБ [5,с.31].

Такий з’їзд відбувся лише після Всесоюзної наради по антирелігійній пропаганді при агітаційно-пропагандистському відділі (АПВ) ЦК ВКП(б), яка проходила в Москві у квітні 1926 р. Тут були присутні 27 представників партійних організацій, з них 5 делегатів від України, а також члени Главполітпросвіти (далі – ГПП), ЦК ВКЛСМ, ЦР СБ та інші. Головним завданням наради завідуючий АПВ ЦК партії В. Г. Кнорін відмітив визначення єдиного розуміння завдань і методів антирелігійної роботи, вироблення єдності дій партійних організацій та організацій СБ, розширення сфери антирелігійної пропаганди. Рішення наради мали стати директивою для всієї праці в даній області на довгі роки [2,с.93].

Відповідно до настанов ЦК КП(б)У, що були вміщені у листі до окружних комітетів від листопада 1926 року, згідно яких комітет радив посилити антирелігійну пропаганду через створення мережі осередків СБ, журнал “Безвірник” взяв на себе відповідальність за організацію Спілки безвірників України. За його сприяння у республіці почали виникати безбожницькі осередки, поводитися окружні конференції. Одна з них відбулася у 1927 році й на Ніжинщині. На конференції було обрано округову раду та організовано, власне, саме товариство “Безвірник”.

Зважаючи на те, що в 1923 році, у зв’язку з новим адміністративно-територіальним поділом Ніжин став центром округу, у склад якого увійшло дванадцять районів, а населення самого лише Ніжина складало близько 31 тисячі осіб, багато з яких працювали на промислових підприємствах, що займалися в основному переробкою сільськогосподарської сировини [3,с.455], то в Ніжинському окрузі виникає потреба організаційного об’єднання спонтанно утворених серед населення та на підприємствах безвірницьких організацій.

На 1927 рік в окрузі був 21 осередок “Безвірник”, що налічував 555 членів у своєму складі. Згідно архівних даних ця цифра до I Всеукраїнського з’їзду СБ істотно не зросла. Адже на 1 квітня 1928 року газета “Нове село” “зарєєструвала” 29 осередків, з них 20 сільських, 6 міських та 3 військових. Загалом на фоні Чернігівського округу ця цифра виглядає ще досить солідно. На початок 1928 року у чернігівському окрузі налічувалось 11 осередків (336 членів) у Чернігові та 13 осередків (400 членів) на селі [9,с.178]. Таким чином, важко було здійснювати запланований вплив на маси. Крім того, на окружній конференції наголошувалось, що безвірницької літератури по бібліотеках мало, вона не доцільно використовується. Безвірники Чернігівщини вбачали своє завдання, зокрема, у виявленні бюджетів “попа та церкви та ролі духовенства і церковних громад в тій чи іншій кампанії”, у дослідженні складу церковних громад та їх керівників”, в аналізові участі “учительства для поширення безвір’я” [9,с.179].

Втім, “Нове село” визнавало, що незважаючи на мляву роботу безвірницьких осередків Ніжинщини, трудящі округу цікавляться антирелігійною роботою. Редакція наводить як приклади випадки, коли селяни ухвалюють віддання недобудованої церкви на культосвітні потреби – під школу, сільбуд (с. Талалаївка) тощо.

Проте, визначаючи недоліки безвірницького руху, газета закликає “кинути свої кращі сили на боротьбу проти релігії, пам’ятаючи, що антирелігійна робота – це повинність кожного члена партії”. Поряд із цим, преса тут же зауважила про поганий зв’язок членів “Безвірника” з окружною радою. “Треба виконати постанови VII окружної партконференції Ніжинщини. Там говориться, що партійні організації мусять посилити керівництво роботою організацій товариства “Безвірник” на місцях. Комсомольські ж, професійні та громадські організації мають брати якнайактивнішу участь у роботі того товариства” [10,с.120]. Так зазначав автор статті О. Терешков.

Зауваження були прийняті і в багатьох районах округу були поведені безвірницькі конференції. Зокрема, в Ічнянському районі на першу таку конференцію 25 делегатів, крім них було запрошено ще комсомольців та безпартійну молодь. На даному засіданні було прийнято резолюцію, згідно якої постановили, “щоб завербувати більше до членства потрібно ставити доповіді по хатах-читальнях, клубах...” [7,с.186].

А на військовому складі №63 Ніжина за ініціативи партосередку утворився 1928 року осередок безвірників. На липень цього ж року в ньому налічувалось 25 членів, з яких переважна більшість комскладу, решта – червоноармійці та робітники складу. Згідно

слів члена осередку, на той час вони працювали, “щоб виробити гарний антирелігійний актив та цим ще більше поживити роботу. Червоноармійці, що незабаром звільняються – готуються на гарних робітників села” [7,с.186].

Загалом, до безвірницьких лав намагалися залучити усі можливі громадські установи та організації, з метою охоплення якнайширших мас населення атеїстичним духом. Інтенсивно впроваджувалась робота в осередку СБ державної олійниці м. Ніжина. До участі в роботі були залучені широкі кола робітників. Членами осередку вступили 73% всіх працівників держолійниці. За допомогою завкому, розпочалась організація кутка Безвірника. З ініціативи ЛКСМУ, приступили до організації осередку СБ при вазовій майстерні, де проводиться підготовча робота, створюється куток “безвірника”.

Важливе значення у розширенні структури і впливу СБ на маси мало залучення вчительства до лав безвірників та відкриття постійного антирелігійного семінару при комітеті освіти, що мав підготувати міський антирелігійний актив. Підготовкою вчителів-атеїстів мала займатися спілка “Робос”, так як за відомостями окради в організації безвірників налічувалося всього лише 1-1,5% вчителів [7,с.290]. Наслідки такої роботи говорять самі за себе: в с. Лісні Хутори Носівського району заснували осередок СБ, до якого вступили всі місцеві вчителі. На постанову окради СБ, і заклик всім вступати юридичними членами “Безвірника”, відгукнулися установи ДВУ, Бурякспілка, ЦРК, клуб Харчосмак, сільгоспспілка, газета “Нове село” і майже одразу ж сплатили свої членські внески [7,с.329].

Були й так звані “паперові осередки”, як наприклад при окружному фінансовому відділі, де бюро осередку не знало скільки ж осіб налічує сама організація, “бо окрім одного товариша, ніхто з членів, навіть секретар бюро, членських внесків не платив більше, ніж півроку...” [7,с.355]. В той же час існували й неофіційні СБ, які проводили солідну антирелігійну роботу на місцях, але яких не рахували як юридично визнаних. Все це відбувалося через не досить організовану і чітку систему реєстрації. Ще в квітні 1927 року за відомостями газети “Нове село” зазначалось, що внаслідок проведення на місцях антирелігійного тижневика виникло багато ініціативних груп та осередків “Безвірник”. Офіційних же повідомлень та матеріалів до Окргбюро не надсилається. Останнє зауважило, що осередки “Безвірник” вважаються за організовані тільки після затвердження їх Окргбюром, “а це є можливим тільки по надсиланню в дану установу таких відомостей: 1) місце організації осередку; 2) його склад: соціальний, партійний, статевий, за віком; 3) коротенькі біографічні відомості про членів оргбюро осередку” [6,с.65]. Здавалося б усе чітко, зрозуміло зазначено, але часто осередки не затверджувалися офіційно через недостатній кількісний склад учасників, а також, якщо за ними раніше помічалися “ліві” ухили, а найголовніше, якщо ще “не затверджені члени” групи не сплатили членські внески, перелік яких міг бути найрізноманітнішим.

Для Ніжинського округу характерним було й те, що іноді осередки затверджувалися і вважалися офіцій-

но існуючими, якщо скликалися загальні збори учасників (в тому числі й безпартійних) антирелігійної роботи даного регіону, населеного пункту, установи тощо, якщо більшість на них схвалювала утвердження такого осередку. Так, наприклад, в Ічні у квітні 1928 року, за керівництвом райнаркому закладено було ініціативну групу безвірників. Для організаційного оформлення осередку 13 квітня ця група скликала збори громадян, які цікавляться антирелігійною роботою. На збори прибули не тільки партійці та комсомольці, а й позапартійні громадяни. Було зачитано доповідь про релігійний рух на Ніжинщині та антирелігійну роботу, ухвалено статут спілки, визначено розмір членських внесків. Роботою мало керувати бюро осередку з п'яти членів та двох кандидатів. На 27 квітня організація налічувала 31 особу, з них сім жінок [6,с.65].

На VII Окргпартконференції голова Окргбюро Кривень зосереджував увагу на важливості розвитку антирелігійної пропаганди в окрузі. Зазначалось, що організоване товариство “Безвірник” необхідно закріпити. Партійні організації мусять посилити керівництво роботою безвірницьких осередків на місцях, причому комсомольські, професійні й громадські організації мають посилити участь у роботі товариства [6,с.203].

Таким чином, на 1 лютого 1929 року було затверджено та зареєстровано такі осередки СБ на Ніжинщині: по місту – при 36-й держолійниці, засолпункті, осередок при Ж.Д., ІНО (Інститут народної освіти), при ДПУ, при 31-й роті, Конвойному загоні, Окрсуді, Артсклепі, Окргфінвідділі, 6-й тютюнової фабрики, Р.Т.С., 1-й артілі вантажників, 19-му полку, Б.Р.О., групомі вчителів №3, 2-й трудшколі(гурток), Кооперативній школі. По окрузі: Вертіївський район – м.Вертіївка, с. Вересоч, Дрімайлівка, Велика Кошелівка, Комарівка; Ново-Басанський район – Нова Басань, Новий Биків; Носівський район – Носівка, Червонопартизанське, Лісні Хутори, Сулак; Ічнянський район – осередки при школі та селах: Монастирище, Заудайка, Крупчиполе, Парофіївка; Лосинівський район – Лосинівка, Макіївка, Кобижча; Мринський район – семирічна школа(гурток), профшкола, с.Плиски, Іржавець, Кукшин, Григорівка, Хатинівка, Хрещате, Держанівка; Бобровицький район – Браніца(семирічна школа – гурток). Ніжинський район – Талалаївка, Безуглівка, Комуна Червоний Партизан, Григоро-Іванівка [8,с.24].

При цьому у Повідомленні Ніжинської Окради СБ уточнював, що “осередки, що їх не зазначено Окрадою”, в даному переліку, “не затверджені, тому що не надіслали організаційного протоколу списку членів”.

На II Всесоюзний з'їзд СБ українські організації СБ могли відправляти своїх делегатів. Але, як повідомляє “Нове село”, поширений пленум Всеукраїнської ради СБ, що відбувся 16-19 червня в Харкові, встановив термін виплати членської заборгованості на 25 травня. І так як Ніжинська Окрада цієї своєї зобов'язаності не виконала, то й округові безвірницькі організації позбавлені були представництва на всесоюзному з'їзді [8,с.132]. Але постанови останнього Ніжинська Спілка, тепер уже Войовничих безвірників, мала виконувати. Тому 10 серпня 1929 року відбувся окружний з'їзд СБ. Відомості Адміністративно-пропагандистського відділу ОГК (далі – АПВ ОГК) свідчать про те,

що підготовка до з'їзду, підготовка до переобрання бюро, райконференцій СБ – проходила за відсутності керівництва, участі та допомоги як з боку РПК та міськпартосередків, так і фракції ОРПС та інших громадських організацій. Так низка передвиборчих зборів осередків безвірників по місту була зірвана, райконференції в Комарівському, Ічнянському районах також зірвалися через непередбаченість та відсутність уваги з боку РПК та міськосередків [1, арк.141]. Тому було запропоновано АПВ ОПК ряд заходів щодо керівництва такою роботою СБ, а також порадили використовувати перебування уповноважених ОПК по контрактації.

Загалом було відмічено організаційне зростання СБ. Про це свідчать такі дані, що на 1 червня 1928 року Ніжинська організація мала у своїх лавах лише 800 членів, що об'єднувалися у 26 осередків. За рік їх енергійна робота та правильна керівна робота Оккради не залишилась без наслідків. На 1 червня 1929 року організація значно зросла: осередків стало 102 (згідно звіту – 92), а кількість їх членів збільшилась до п'яти тисяч [8, с.143]. З'їзд звернув увагу на ще досить слабку поширеність безвірницьких організацій серед профспілок та недостатню кількість осередків юних безвірників, на що і мав бути взятий курс у подальшому.

Однією зі складових утворення та організаційної побудови СБ Ніжинщини було переобрання їх керівного колективу в окрузі. Згідно плану воно проводилось у такий спосіб:

а) з 1 по 15 червня 1929 року – переобрання бюро осередків;

б) з 15 по 30 червня – райконференції, переобрання райрад;

в) 7 липня – Окрз'їзд.

Модус представництва передбачав: а) на райконференцію – один делегат від 5 членів; б) на Окрз'їзд – від осередків, що нараховують до 50 членів – 1 делегат, а з кількістю більше. Ніж 50 – 2 делегати. Крім того висувалось по 1 делегату від райрад [1, арк.78].

Таким чином, специфіка утворення мережі безвірницьких організацій на Ніжинщині у 20-ті роки залежала безпосередньо від вказівок зверху – Всеукраїнської ради СБ та II Всесоюзного з'їзду СБ. Проте були і свої особливості у реєстрації осередків на місцях. Згідно звіту по роботі Оккради СБ з 29 червня 1928 року по 29 червня 1929 року дізнаємось, що кількісно і якісно спілка за рік зросла, так як основною роботою Оккради було розширення мережі осередків, їх організаційне оформлення, а також райрад і введення платних робітників по райрадах. Другою організаційною частиною було утворення нових течій, особливо серед учнів, дитинства, що стануть опорою дорослих осередків, у роботі яких беруть участь 15 гуртків (53 члени) [1, арк.86].

Отже, саме завдяки різновекторному підходу до організаційного питання СБ на Ніжинщині охопила широкі маси населення, залучивши їх до своєї діяльності. І хоча вона й не об'єднала усі райони округу, проте заклала міцні підвалини для успішної антирелігійної пропаганди протягом наступних років.

Література

1. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі ВДАЧО в м. Ніжині). – Ф. Р. 598. – Оп.1. – Спр.819.
2. Воронцов Г. В. Ленинская программа атеистического воспитания в действии (1917– 1937гг.). – Л., 1973.
3. История городов и сел Украинской ССР: в 26-ти т./ Глав. ред. коллегия: П. Т. Тронько, И. И. Артеменко и др. – К.: Институт истории АН УССР, 1983.
Т. 25 Черниговская область. / ред. кол. тома: В. М. Половец, А. Н. Близнюк и др. – К., 1983. – 814 с.
4. Коновалов Б.Н. К массовому атеизму: Научно-атеистическая серия АН СССР/ Борис Николаевич Коновалов. – М.: Наука, 1974. – 167 с.
5. Молчанов О. П. Спілка воявничих безвірників України (1928 – 1941рр.)// Питання атеїзму: Міжвідомчий наук. збір. – Вип. 9. – К.: Видання Київського університету. – Вип.9. – 1973. – с.30 – 36.
6. Нове село. – 1927.
7. Нове село. – 1928.
8. Нове село. – 1929.
9. Пашенко В. О. “Ніч минула, а день наблизився...”: Держава і православ'я в Україні. 20ті роки/АН України та ін. – К., 1994. – 186 с.
10. Терешков О. Осередку, не забувай про бога та попа // Нове село. – 1928. – №264. – с. 120.

УДК 371.32:94]:373.1

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Кошкідько А.В., студентка IV курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.ю.н., ст. викл. **Дудченко О.С.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Мала академія наук України – загальнодержавний науково-громадський проект, спрямований на пошук, підтримку, сприяння творчому розвитку обдарованих, здібних до наукової діяльності учнів, школярів, студентів. Організаційно-правової форми не

має. Діяльність здійснюється на основі наказів органів управління освітою, положень Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та рішень Президії Малої академії наук, які через центральний заклад направляються до регіональних підрозділів – терито-

ріальних відділень. Територіальні відділення діють як окремі юридичні особи або як структурні підрозділи інших позашкільних, вищих навчальних закладів, установ системи Національної академії наук України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академії педагогічних наук України. Загальну координацію діяльності і організаційно-методичне керівництво проектом здійснює позашкільний навчальний заклад Мала академія учнівської молоді відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України “Про вдосконалення діяльності Малої академії наук України” від 31.12.2004 № 990 [1, с. 1–2].

Правові засади створення та функціонування Малої академії наук України визначаються Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України за участю Національної академії наук України та її науково-дослідницьких інститутів, вищих навчальних закладів усіх регіонів України. У 1939 році відповідно до звернення Академії наук СРСР про посилення шефства над дитячими науковими організаціями Академія наук УРСР прийняла постанову про шефство над Київським Палацом піонерів і жовтенят з питань роботи з талановитими дітьми і учнівською молоддю – членами наукових гуртків. Програмою спільної роботи передбачалось читання вченими науково-популярних лекцій, участь їх у роботі гуртків, проведення консультацій, написання творчих рефератів тощо [2, с. 2].

У 1950–1960-х роках відокремлені наукові гуртки і секції, які створювалися при окремих школах, позашкільних закладах, вищих навчальних закладах, стали об'єднуватися у міські, обласні і республіканські наукові товариства учнів, метою їх стало сприяння розвитку пізнавальної активності і творчих здібностей школярів у процесі поглибленого вивчення ними однієї з галузей науки, техніки і культури. У числі перших масових науково-технічних об'єднань стала Кримська Мала академія наук, створення якої відноситься до 1963 року. Першим кроком цього об'єднання було створення 5 відділень: суспільних наук, літератури і мистецтва, фізико-математичних наук, хімії, біології. У великих і маленьких містечках Криму почали діяти філіали Малої академії наук. Досвід цього об'єднання було покладено в основу розвитку протягом 1960–80 років руху Малих академій наук, що створювалися в різних регіонах України. У 1983 році було прийнято Постанову Ради Міністрів УРСР “Про подальший розвиток дитячої технічної творчості в республіці” і на її виконання спільну Постанову Ради Міністрів “Про спільні заходи щодо створення і розвитку Малих Академій наук школярів при наукових центрах Академії наук Української РСР”. Цією постановою було затверджено Типове положення про Малу академію наук школярів, створено координаційно-методичну раду, затверджено її склад, відмічено цілеспрямовану роботу Київської міської, Львівської, Кримської, Одеської Малих академій наук школярів. Зазначені документи сприяли створення та розвитку Малих академій наук в Україні: Донецької – з 1985 р., Дніпропетровської – з 1985 р., Житомирської – з 1986 р., Рівненської – з 1985 р., Харківської – з 1985 р., Мелітопольської – з 1986 р. Всього до 1986 року було створено 11 Малих академій наук школярів з їх філіями. Базовими цих об'єднань учнів стали Палаци піонерів, обласні станції юних натуралістів, обласні станції юних техніків [3, с. 3].

До 2004 року територіальні відділення Малої академії наук були створені у 24 областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі. Вони включали в себе десятки районних територіальних відділень і наукових товариств учнів.

У 2004 році постала необхідність у створенні єдиного координаційного центру. За ініціативою Президії Малої академії наук за підтримки Міністерства освіти і науки України був створений державний позашкільний навчальний заклад Мала академія наук учнівської молоді, який на сьогодні координує діяльність територіальних відділень, організовує роботу Вищої школи Малої академії наук України, всеукраїнські масові заходи, здійснює виплату президентських стипендій кращим учням Малої академії наук, переможцям Всеукраїнських конкурсів наукових робіт та олімпіад.

Мала академія наук учнівської молоді – профільний позашкільний навчальний заклад, основним напрямом діяльності якого є дослідницько-експериментальний, що передбачає залучення вихованців (учнів, слухачів) до науково-дослідницької, експериментальної, конструкторської та винахідницької роботи в різних галузях науки, техніки, культури і мистецтва, а також виявлення, розвиток і підтримку обдарованої молоді, створення умов для її творчої реалізації та розширення наукового світогляду, організацію змістовного дозвілля [4, с. 1].

Головними завданнями малої академії наук учнівської молоді є:

- реалізація державної політики у сфері позашкільної освіти;
- виявлення, розвиток і підтримка обдарованої молоді, стимулювання її творчого потенціалу, розвиток наукової та дослідницько-експериментальної діяльності вихованців (учнів, слухачів);
- створення умов для гармонійного розвитку особистості, задоволення потреб учнівської молоді в позашкільній освіті, організації її оздоровлення, дозвілля і відпочинку;
- задоволення потреб учнівської молоді у професійному самовизначенні відповідно до їх інтересів і здібностей;
- формування у вихованців (учнів, слухачів) національної самосвідомості, активної громадянської позиції, мотивація здорового способу життя;
- надання загальноосвітнім навчальним закладам методичної допомоги з питань роботи з обдарованою молоддю;
- просвітницька діяльність [5, с. 2].

Мала академія наук учнівської молоді у своїй діяльності керується Конституцією України, Законами України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства освіти і науки України, рішеннями місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, Положенням про позашкільний навчальний заклад, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 № 433, Положенням “Про Малу академію наук учнівської молоді” і власним статутом.

Мала академія наук учнівської молоді Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України здійснює координацію діяльності малої академії наук учнівської

молоді Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських малих академій наук учнівської молоді.

Мала академія наук учнівської молоді Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські малі академії наук учнівської молоді здійснюють координацію діяльності районних, міських малих академій наук учнівської молоді [6, с. 3].

У разі відсутності обласної, Київської та Севастопольської міських малих академій наук учнівської молоді відповідні органи управління освітою обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій визначають навчальний заклад (або іншу установу), на який покладається відповідальність за координацію діяльності районних, міських навчальних закладів з дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти.

На сьогоднішній день Мала академія наук України об'єднує 27 територіальних відділень обласного рівня, які керують роботою близько 1000 районних територіальних відділень та наукових товариств учнів. Основною базою відбору талановитих дітей є система закладів позашкільної освіти (близько 1400 закладів різних напрямків) в яких в позаурочний час навчається понад 1 500 000 учнів (20 % школярів) [5, с. 2]. З них, а також з учнів загальноосвітніх шкіл, в яких діють учнівські наукові товариства, щорічно відбираються кращі діти, які виявляють здібності до наукової, експериментальної, дослідницької роботи. Учні – члени МАН поділяються на слухачів, кандидатів і дійсних членів. *Слухачі*: учні 8–11 класів шкіл, учні ПТУ, що виявляють цікавість до наукової діяльності, бажають одержати додаткові знання в окремих галузях науки і беруть участь у роботі секції чи гуртка. *Кандидати у члени МАН*: учні гуртків, секцій, що виявляють здібності при поглибленому вивченні наукових дисциплін поза шкільною програмою; схильні до проведення наукових досліджень, технічної творчості; виступають на конференціях, виставках; є призерами олімпіад. Кандидат затверджується президією територіального відділення МАН за пропозицією наукових товариств, секцій, гуртків.

Організаційно-правові засади діяльності Малої академії наук учнівської молоді, створення, реорганізація та ліквідація Малої академії наук учнівської молоді здійснюються відповідно до законодавства.

Мала академія наук учнівської молоді є юридичною особою і діє на підставі статуту, затвердженого засновником. У статуті зазначаються повна назва закладу, його адреса, засновник, підпорядкованість; мета і головні завдання діяльності; основні характеристики методичної та масової роботи, навчально-виховного процесу; визначаються права, обов'язки та відповідальність учасників цього процесу, а також порядок управління закладом та організації його фінансово-господарської діяльності, використання майна, унесення змін та доповнень до статуту тощо.

Мала академія наук учнівської молоді може створювати філії – структурно відокремлені підрозділи, що перебувають поза межами розташування основного позашкільного навчального закладу і виконують таку саму освітню діяльність, як і основний позашкільний навчальний заклад у цілому або за окремими його напрямками [7, с. 18].

Структура та штати малої академії наук учнівської молоді розробляються її керівником у межах затверджених видатків на оплату праці відповідно до встановлених нормативів і затверджуються органом управління освітою, у сфері управління якого перебуває заклад. Структурними підрозділами малої академії наук учнівської молоді можуть бути відділи, кабінети, центри, лабораторії, постійно діючі та тимчасові виставки, оздоровчі та профільні табори, бібліотеки, спеціалізовані та творчі майстерні, гаражі та інші підрозділи, що передбачені статутом закладу.

Таким чином, розглянувши процес становлення та організацію малої академії наук можна зазначити, що на сьогодні Мала академія наук – це творче об'єднання учнів навчальних закладів різних типів, яке було засноване у 1950-х роках. У незалежній Україні ще йде процес становлення, розширення та удосконалення Малої академії наук, але вона активно дає плоди своєї праці, формуючи майбутніх науковців та дослідників ще з шкільної парти.

Література

1. Наказу Міністерства освіти і науки України від 31.12.2004 № 990 “Про вдосконалення діяльності Малої академії наук України” . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://man.gov.ua/ua/resouative_legal_base
2. Золотарьова Е. Мала Академія Наук – джерело молодих талантів// Освіта України. – 2006. – 16 травня. – С. 5.
3. Історія Малої академії наук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://man.gov.ua/history>
4. Положення “Про Малу академію наук учнівської молоді”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://metodkabinet.at.ua>
5. Положення “Про Малу академію наук учнівської молоді”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://metodkabinet.at.ua>
6. Положення “Про Малу академію наук учнівської молоді”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://metodkabinet.at.ua>
7. Єгорова І. Чим є МАН сьогодні?// Шкільний світ. – 2004 – № 44 (листопад). – С. 18–19.

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МІСЬКОГО ТА СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГЕТЬМАНЩИНИ У II ПОЛ. XVII–XVIII СТОЛІТТЯ

Кошкідько А.В., студентка IV курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доц. Ростовська О.В., кафедра історії України та політології

Актуальність означеної теми визначається як ступенем науково – теоретичної розробки проблем політичної культури, так і потребою вивчення практичного досвіду формування політичної культури в козацько – гетьманську добу. Адже історична реконструкція політичних процесів неможлива без врахування політико-культурних чинників.

Нині українська історична наука має уже доволі помітний історіографічний доробок у дослідженні даної теми. Зокрема, це спеціальні дослідження Л. Нагорної “Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії” (К., 1998) [6], П. Саса “Політична культура українського суспільства (кін. XVI – перша пол. XVII ст.)” (Київ, 1998) [9] в яких розкривається політична культура шляхти, духовенства та козацтва. На початковому етапі наукової розробки, – лише у роботі Макушиної Г. І., – знаходиться проблема політичної і правової культури такої суспільної верстви, як міщанства. Стосовно політичної культури селянства, то вона частково відображена у дослідженнях про їх світоглядні засади в працях Гуржія О., Смоля В.

Метою даної статті є спроба висвітлити процес формування політичної культури найширших верств населення Гетьманщини, – в означений період, – міщанства та селянства.

Відомо, що козацько – гетьманська доба в історії України є періодом формування національної державності та її утвердження на міжнародній арені. Козацтво започаткувало формування якісно нового типу політичної людини в Україні, яка мала новий рівень політичної самосвідомості народу, що характеризувався прагненням до волі замість залежності; військовою звитягою замість пасивності, конструктивною творчістю замість підневільної праці [7, 97 – 98].

Національна революція і визвольна війна середини XVII ст. внесли значні корективи, не лише змінивши форми політичного правління та стан економічного розвитку, на більшій території українських земель, а й неабияк вплинули на світоглядну систему цінностей, суспільні орієнтації найширших груп населення [1, 215]. Процес поступового переходу Гетьманщини у II пол. XVII – XVIII ст. під владу Російської держави істотно вплинув на становище кожного стану. Не були винятком селяни та міщани.

Бурхливі події середини XVII ст. докорінним чином змінили систему цінностей і політичні орієнтації та помітно розширили світогляд міщан. Багато хто з них став коли і не учасниками, то очевидцями Визвольної війни. Політична культура міщан включала таку головну цінність як свобода. Правовий статус міщан розглядається як боротьба за утримання залишків свободи під страхом бути переведеним на загальноімперську систему оподаткування, конфіс-

кації земельних володінь і позбавлення прав та володінь, які вони мали за магдебурзьким правом. Свобода в даному випадку розглядалася саме у користуваних нормах магдебурзького права.

Складне політичне становище змушувало міщан боротися за свої соціально – економічні права, але ця боротьба велася легальними засобами. Вони подавали скарги до трибуналів, протести до сеймів, виводили посольства до короля. Всі ці заходи були майже безуспішні, але давали українським міщанам певний політичний досвід [3, 84]. Складаючи скарги і протести, їх автори збирали дані про національне гноблення, давали їм характеристику і оцінку, користувалися юридичними формулюваннями, підбирали політичні аргументи.

Існування міст із магдебурзьким правом базувалось на основі демократичних тенденцій розвитку суспільства, які вже у XVIII ст. перетворилися у демократію як політичну цінність. “Права за якими судиться малоросійський народ” (1743 р.) підкреслювали демократичність вимог до кандидатів на посади вейта та членів магістрату.

Серед політичних орієнтацій необхідно виділити орієнтацію на автономію, права і привілеї, зрівняння міщан у правах з російськими чиновниками. Одним із аспектів позбавлення автономії було переведення міського населення на сплату загальноімперських податків. І міщани активно цьому опиралися тому що вважали що саме надмірне оподаткування з боку старшини та російських чиновників заважає існуванню їх автономних засад.

Для міщан у середині XVII – XVIII ст. орієнтації на права та привілеї на практиці були останньою спробою повернути свій статус у суспільстві, і тому вони використовували будь – яку нагоду для того щоб повернути їх. Найактивніші спроби їх повернути собі зустрічаємо саме у XVIII ст. у “Правах за якими судиться малоросійський народ” і “Наказах” від міщан до Законодавчої Комісії [5, 322 – 323]. Серед укладачів “Прав за якими судиться малоросійський народ” були представники правлячої еліти міста. Самі міщани у створенні зводу законів участі не брали, тому права і привілеї тут застосовувалися відносно правлячої верхівки міст. Основною метою для них було залишити головні політичні права та привілеї, які будуть існувати тоді, коли буде діяти магдебурзьке право. Тому використовуючи магдебурзьке право, представники магістратів дивилися на права і привілеї як на норми, якими закріплюється статус посадових осіб магістрату на чолі з вейтом [8, 425].

Міщани розуміли, що законодавство часів протекторату Речі Посполитої було найпридатнішим для їх стану, а російське лише могло надати статус загальноімперських міст і позбавити їх самоврядування.

Остання надія на повернення минулого законодавства втілювалась у "Наказах" міщан до Законодавчої Комісії. Міщани під час складання "Наказів" усвідомлювали свою політичну неспроможність конкурувати з російськими чиновниками, бачили їх самоуправство і невиконання законодавства Гетьманщини. Тут треба зазначити, що міщани звикли до відносин рівності між станами країни – протектора і Гетьманщини, як це було у Речі Посполитій. Верстви населення української держави брали участь у вальному сеймі на рівні із поляками і литовцями. Тому розуміючи свою державу як рівноправну із Російською імперією і, намагаючись повернути статус собі минулих часів, міщани вважали правомірним бути зрівняними у правах з російськими чиновниками.

Аналіз політичної культури міщан не можливий без дослідження їх політичної активності. Представники цього стану брали активну участь у політичному житті свого міста, а саме у виборах вайта і членів магістрату. Активну участь брали депутати від міщан під час засідань Законодавчої Комісії. Учасниками різних комісій були київський депутат І. Гудима, ніжинський депутат І. Костевич, переяславський депутат І. Хоминський [4, 301].

Політична активність міщан проявлялася в умінні лавірувати між представниками різних станів Гетьманщини і знаходити компроміси. Як відомо, не всі "Накази" від міщан були написані представниками цього стану. Міщани віддавали своє право на написання "Наказів" на користь старшини, тому що розраховували разом з цим станом добитися більше політико-правових авансів від Російської імперії.

Важливою складовою політичної культури є знання законодавства. Міщани добре знали всі нормативні акти, що визначали юридичний статус міста. Причину цього бачимо у необхідності відстоювати свій правовий статус на соціально – політичній арені Гетьманщини в умовах утиску, перш за все з боку старшини і російських чиновників. Міщани бачили себе станом, для якого єдиним виходом у боротьбі за свої права було використання законодавства, яке діяло на території Гетьманщини ще за часів її перебування під протекторатом Речі Посполитої і розкривало їх статус як належного до європейської спільноти [5, 325]. Законодавство використовували для підтримки статусу автономії від полкової і сотенної старшини та самоуправства російського купецтва, яке беззаконно втручалося в торгівельні справи міщан.

В умовах інкорпорації міщани відстоювали свої політико-правові надбання в процесі правотворчості. Саме для цього були створені "Права за якими судиться малоросійський народ" (1743 р.) та "Накази" до Законодавчої Комісії 1767–1768 рр. Вони містять головні норми законодавства, якими керувалися їх укладачі в процесі написання. Цим документам притаманний політико-правовий досвід, отриманий не лише під впливом інкорпорації Гетьманщини до складу Російської імперії, але й перебуванням під протекцією Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої. В правотворчості міщан сер. XVII–XVIII ст. сконцентрувались всі проблемні політико-правові питання і прагнення їх вирішити по-своєму, згідно з прийнятими політичними рішеннями незалежно від думки російських чиновників.

Таким чином, політична і правова культура міщан Гетьманщини не внесла революційних змін у свій розвиток, а навпаки, намагалася зберегти хоча б на тому

рівні, де вона знаходилася під протекторатом Речі Посполитої. Усвідомлення такої необхідності сприяло закріпленню в середовищі міщан засад формування громадянського суспільства. Саме ця частина населення залишалася найбільш демократичною частиною суспільства, яка всіма силами прагнула зберегти демократичну і правову державу.

На значно нижчому рівні перебувала політична культура селян, оскільки їх свідомісні орієнтації і цінності зводилися до боротьби за економічні права та привілеї, коли міщани в той же час боролися вже за політичні права, а саме самостійно обирати місцеві органи влади і формувати самоврядні інституції.

Соціальні конфлікти II пол. XVII – XVIII ст. відбувалися у дуже складній політичній обстановці, що впливало значною мірою на формування світоглядних засад селянства. Самі селяни поділили своє життя на два періоди: "при владенні лядском", коли особисто перебували "за ляхом" і "от изгнання ляхов", "после польского владения". Оскільки, за їх переконанням, за гетьмана Б. Хмельницького більшість сіл перетворилися на вільні військові, а отже ні в чієм підданстві й власності не перебували [2, 216]. Отже, селяни вважали себе незалежними, здобувши свободу в ході революції та визвольної війни. Але одночасно Б. Хмельницький своїми універсалами зобов'язував селян виконувати повинності "по-прежнему". Проте, як би там не було, не можна не погодитися з думкою В. Смолія, що саме за Хмельниччини "селянин вперше відчув себе господарем становища, одержавши можливість певною мірою вільно розпоряджатися результатами своєї виснажливої праці.

Відстоювання такої важливої суспільної цінності, як свобода вилілася зі сторони селян у так звані антифеодальні рухи. У 60–70-х рр. XVII ст. визвольні рухи носили досить запеклий характер та були неорганізованими, що призвело до некоординованих повстань під проводом Сулими і Варениці, виступів полковників І. Сербина, В. Дрозденка, Децика та ін. [12, 84–85]. У центрі соціальних вимог повсталого мас селянства була не лише свобода, а також ставилися питання про земельні угіддя, рентні відносини, належність до козацького стану тощо.

Починаючи з 80-х рр. XVII ст. розпочинається новий етап соціальної боротьби селянства, який характеризувався значними організаційними формами боротьби. На території Правобережжя в цей період з'явилися організовані загони – полки Семена Палія, Самійла Івановича (Самуся), Захара Іскри. З початку XVIII ст. набув поширення гайдамацький рух. На відміну від попередніх виступів цей рух характеризувався досить широкою географією та мав координаційний центр розміщений в одному районі (переважно у Подніпров'ї). Як і раніше, центральне місце у програмах гайдамацьких ватажків посідали соціальні питання, ліквідація шляхетського стану, конфіскація майна і земельних угідь, надання волі.

Якісно новий етап антифеодального руху та боротьби за свободу тісно пов'язаний із подіями Коліївщини – великого народно-визвольного повстання, яке вибухнуло у 1768 році на Правобережжі. Під час Коліївщини зроста соціальна активність селян, більшої визначеності та спрямованості набули їхні ідеали та цінності. На випадок перемоги повстання оголошувалося знищення панщини і, очевидно, феодального

землеволодіння, оскільки передбачалося, що “жито і всякий хліб будете збирати на свою користь” [12, 87].

В період антифеодального руху, довготривала боротьба народних мас проти гнобителів сприяла еволюції основних світоглядних цінностей та поглядів селян на характер соціальної політики не лише місцевих властей, а й вищих органів гетьмансько-старшинської адміністрації. В скаргах, які були надіслані на ім'я Катерини II і в Сенат, містилися критичні оцінки дій старшини та прохання притягти їх до відповідальності [10, 37].

В ході виступів значно поглиблювалася правова свідомість селян, адже саме у документах, надісланих у державні інстанції, вони оперували як раніше прийнятими законодавчими актами, так і правовими нормами, що діяли в той період. Найчастіше в селянських чолобитних зустрічалися посилення на указ Петра I від 10 квітня 1723 року, яким регламентувався процес проходження справ про “шукачів козацтва”. Крім того в них часто згадувалося царське законодавство 1728, 1738, 1741 та 1746 рр. [11, 34].

Помітно змінювало світоглядні цінності та менталітет селянина його переселення до міста, де він, осівши починав займатися ремеслом або торгівлею. Міське життя не гарантувало селянину незалежності, але повернути до пана його могли лише довготривалі розшуки та клопотання до міської адміністрації чи через суд. Іноді траплялися і такі випадки, коли особисто вільний селянин за певних обставин “добровільно” проголошував себе кріпаком. До таких обставин можна віднести, в першу чергу, шлюб вільної людини з особою яка перебувала у кріпосній залежності, що означало усвідомлений перехід у довчне підданство. Так, мешканець Харкова Ф. Гриценко 24 січня 1725 р. підписався під таким зобов'язанням перед старшиною: “Служить и жить бы мне Федору, жене и детям моим в него Романа Григорьевича Квитки и детей его вечно, за то, что понял я Федор себе за жену его Романа Григорьевича крепостною дворовую девку Палагею” [2, 220].

Серед політичних цінностей селянського населення були і відносини з владою. У період виникнення та формування основ старшинської адміністрації й нового місцевого судочинства прорахунки та недоліки їх діяльності “виправлялися” значною участю та зацікавленістю самого населення. Селяни вимагали від влади того, щоб козацька верхівка, сільські вийти, отамани і навіть священик в ідеалі відповідали загальним установам, а в разі невідповідності будь – коли могли бути заміщені. Слід зазначити, що для селянського світогляду було характерним збереження деяких елементів буденної свідомості середньовіччя, а саме, висока релігійність, стійкі звичаї, водночас проявлялися й європейські ознаки нового часу. Так, нові умови виробничої праці, посилення соціального протесту та розвиток освіти значною мірою позначилося на духовному житті селянства. Місцеві пісні, обряди, колядки, приказки, відображали святість хліба, силу громади, християнські цінності, величчя природи і свідчили про причетність селянства до народної культури, яка відображала їх світоглядні цінності [13, 65].

Отже, формування політичної культури міщан та селян відбувалося під впливом політико – культурних та соціально – економічних процесів, що відбувалися протягом сер. XVII – XVIII ст. Бурхливі події цього часу не внесли революційних змін у політичну культуру міщан, а навпаки, намагалися зберегти на тому рівні, на якому вона знаходилася під протекторатом Речі Посполитої. Усвідомлення такої необхідності сприяло закріпленню засад формування громадянського суспільства, оскільки міщани були частиною демократичної, правової держави, яку намагалися зберегти всіма силами. Селянський світогляд зазнав кардинальніших змін, оскільки поряд з пережитками середньовіччя з'являються європейські ознаки нового часу, а саме нові умови виробничої праці, посилення соціального протесту та розвиток освіти, що значною мірою позначився на духовному житті селянства.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 656 с.
2. Гуржій О. І. Світоглядні засади селянства та міщанства// Українське суспільство на зламі середньовіччя та нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 317 с.
3. Крип'якевич І. П. До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці XVI – на початку XVII ст. // УІЖ. – 1966. – № 2. – С. 82 – 84.
4. Максимович Г. А. Выборы и Наказы в Малороссии въ Законодательную Комиссию 1767 г. / Г. А. Максимовичъ. – Нѣжинъ, 1917. Ч. 1. – 1917. – 347 с.
5. Макушина Г. І. Політична і правова культура міщан Гетьманщини у XVIII ст. // Література та культура Полісся. – 2011. – Вип. 64. – С.320 – 329.
6. Нагорна Л. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К.: Стило, 1998. – 278 с.
7. Політична історія України: Посібник / За ред. В. І. Танцюри. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 488 с.
8. Права за якими судиться малоросійський народ / уряд. К. Вислобоков. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Королецького НАН України, 1998. – 547 с.
9. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / П. М. Сас. – К.: Либідь, 1998. – 296 с.
10. Селянський рух на Україні. Середина XVIII – перша чверть XIX ст. 36. Документів і матеріалів. – Київ, 1978.
11. Смолій В. А. Формування соціальної свідомості учасників рухів на Україні (друга половина XVII – XVIII ст.) // УІЖ. – 1995. – № 6. – С. 29 – 40.
12. Смолій В. А. Які коли почала формуватися українська нація [Текст] – К.: Наукова думка, 1991. – 108 с.
13. Страшко Є. М., Москаленко О. Ю., Ростовська О. В., Дудченко Г. М., Кириленко С. О., Овдієнко П. П. Історія України. Історія слов'янських народів (від найдавніших часів до кінця XVII ст.). Довідник до державного іспиту. – Ніжин: ТОВ “Гідромакс”, 2010. – 200 с.

РОЗВИТОК МІСЬКОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ В РОКИ “ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ” (НА ПРИКЛАДІ МІСТ КИЄВА ТА НІЖИНА)

Мазурик О., студент IV-го курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., ст. викл. Кривобок О.П., кафедра історії України та політології

У роботі висвітлюються особливості функціонування міського транспорту великих та середніх міст України в умовах Першої світової війни та післявоєнного періоду. Аналізуються трансформації міського транспортного сполучення в умовах політики “воєнного комунізму”, трансформації власності та різкої зміни типу економічного розвитку в країні.

За загальнопоширеною в наукових колах думкою політика воєнного комунізму, запроваджена в 1919 році, не могла вирішити ті соціально-економічні проблеми, які нагромадилися в суспільстві у воєнні роки. Заходи більшовиків, спрямовані на якнайшвидше будівництво комунізму, виглядали для майже зруйнованої у роки Першої світової та громадянської війни економіки держави не шляхом до відновлення колишніх потужностей, а дуже часто навпаки – гальмом для руху в цьому напрямку. Зокрема, негативно позначилися на економічному становищі Радянської держави націоналізація промислових підприємств, банків, землі, транспорту, згорання товарно-грошових відносин в цілому. [23]

Безперспективність політики воєнного комунізму яскраво можна спостерігати при вивченні розвитку міського транспорту України в цей період. Спробуємо розглянути вплив державної політики на прикладі двох міст України, які відображають різні рівні соціально-економічного, політичного розвитку: Києва та Ніжина. Відразу слід відзначити те, що стан наукової розробки даного питання як щодо Києва, так і щодо Ніжина у першій третині XX ст. знаходиться на доволі низькому рівні. Якщо столичний транспорт знайшов деяке відображення у працях радянських дослідників міжвоєнного періоду, то історія міських перевезень Ніжина обмежується наявністю однієї оглядової статті стосовно діяльності у місті кінного трамваю. Практично ніхто не зачіпав у своїх працях питання впливу подій громадянської війни, специфіки більшовицької політики і т. д. Зважаючи на це, у даній розвідці доводиться опиратися на віднайдені архівні матеріали Центрального державного архіву України у м. Києві (ЦДДАУК) та Ніжинського відділу Державного архіву Чернігівської області (НВ ДАЧО). Щоправда, і тут дається ознака певної обмеженості джерельної бази, оскільки більшість опрацьованих матеріалів ілюструють розвиток транспорту в період, що передував громадянській війні. Отже, доводиться констатувати факт, що багато в чому цей період залишається темною плямою в історії міських пасажиро- та вантажоперевезень.

Для початку варто здійснити невеликий екскурс в історію розвитку внутрішньоміських транспортних комунікацій України. Початок ери організованих міських перевезень припадає на другу половину XIX ст. – постреформенний період. У цей час транспортна інфраструктура як великих, так і середніх міст України представлена організованою системою кінних перевезень. Усі вони мали доволі досконалу як на той час організацію, під пильним оком їх

діяльність тримали міські управи. Основними видами кінного транспорту були омнібуси – своєрідні “маршрутки”, механізми на кінній тязі, призначені для перевезення від 8 до 24 пасажирів (переважно у великих містах), а також транспортні засоби візників, що надавали широкий асортимент послуг на кшталт сучасних “таксі”. Наприклад, у Ніжині регулярно використовувалися “*сани, фаєтони, крытые дрожки*”, які одночасно могли перевозити декількох пасажирів. [5, арк.17-26]

Наступним прогресивним моментом в історії міського транспорту є введення в експлуатацію конки – кінного трамваю, призначеного для перевезення великої кількості пасажирів. Її бачили на своїх вулицях жителі практично всіх великих та середніх міст України в кінці XIX – першій третині XX ст. 1891 року конка з’являється в Києві, а в 1915 – у Ніжині.

Непридатність даного виду транспорту для долання гірських віражів Києва змусила власника концесії Аманда Струве вдатися до пошуків чогось модернішого, придатнішого до руху київськими вулицями. Відповідно, у 1892 році жителі міста побачили електричний трамвай – невід’ємний до сьогоднішніх днів компонент транспортної інфраструктури міста. [24]

Надалі кілька десятиліть ніяких нововведень в транспортній системі міста ми не спостерігаємо. Відбувається лише розширення трамвайних мереж, підвищення організаційного рівня їх роботи. Загалом схожою була картина в інших великих містах України.

Натомість у середніх містах, які не мали належної промислово-фінансової бази (найчастіше головною проблемою була відсутність великого потенційного потоку пасажирів), лише напередодні та в роки I Світової війни спостерігався початок організованої модернізації транспортної системи. Яскравою ілюстрацією цього є поживлення розвитку побутової інфраструктури в Ніжині, невід’ємною складовою якої був транспорт. У 1916 році містом починає рухатися кінний трамвай. До життя його покликали військові потреби: першочергово він був призначений для перевезення поранених солдатів у напрямку Вокзал – Госпіталь. [7, арк. 25]

З появою в місті у 1916 р. електростанції виникла перспектива появи електричного трамваю. Концесіонер Е. А. Калина знаходився на відстані одного кроку від підписання з міською управою концесійного договору на право створення трамвайної мережі. Однак згодом виявилось, що з підвищенням ціни на нафту – основне джерело електроенергії, не була рентабельною навіть робота електростанції, зважаючи на високу як для жителів міста собівартість 1 кВт. електроенергії. Через це план по влаштуванню на вулицях міста електричного трамваю відпав автоматично. Власникам концесії “вистачило” збитків від експлуатації електростанції. [2, арк. 34-37]

Саме таким чином розвивався міський транспорт великих та середніх міст України в дорадянський пері-

од. Надалі хотілося б поглянути на ті зміни, які принесла в транспортну інфраструктуру міст радянська влада, а саме в часи воєнного комунізму.

Добре відомо, що одним з аспектів даної політики була націоналізація всіх приватних промислових об'єктів та фінансових установ. На прикладі транспорту мабуть прогнозовано поставала проблема: яким же чином “конфіскувати” у власників концесій, якими дуже часто були потужні іноземні компанії, їх підприємства? Потрібен був раціональний механізм націоналізації. Для його пошуку більшовикам не довелося довго думати. Наступним після націоналізації кроком політики “воєнного комунізму” стало згортання товарно-грошових відносин. Це, звичайно, несло за собою остаточну руйнацію приватного бізнесу в транспортній сфері. Трамвайні організації практично всіх українських міст по завершенню Першої світової війни та в роки громадянської війни постраждали. За нашими приблизними підрахунками непридатними для руху стали близько 70 % трамвайних колій. Це в свою чергу завдало колосальних збитків їх власникам. Більшість іноземних компаній не хочуть працювати в державі за такої нестабільності, відмовившись від своїх концесій на користь держави. Таким чином безболісно націоналізовується частина підприємств міського транспорту.

Згортання товарно-грошових відносин завдало смертельного удару й вітчизняним власникам транспортного бізнесу. Їм треба відбудувати, налагоджувати рух транспорту. На все це потрібні гроші. Запорукою успіху трамвайного бізнесу в той момент могла стати підтримка держави. Але остання обирає прямо протилежний шлях – скасування грошей, поступового переходу приватних підприємств під владу держави. Власники концесій залишаються наодинці з власними проблемами та ще й з щоденним впливом подій громадянської війни. Напівзруйновані трамваї, кінні станції не в змозі забезпечити потреби міських жителів. В цей момент міські органи влади згадують перевізникам умови концесійних договорів. Там як правило зазначався пункт про те, що в разі невиконання будь-яких пунктів договору об'єкт концесії безоплатно переходить у власність міста. Не дивно, що більшість пунктів, в силу обставин, які склалися, не могли бути виконаними. Тому природно, що в роки “воєнного комунізму” близько 60 % об'єктів транспортної інфраструктури міст опиняється у віданні держави на безоплатній основі.

Яскравим прикладом такої передачі став Київ. Бельгійські власники трамвайної організації, перелякани революційними подіями в імперії, запропонували місту можливість викупити трамвай за 11 млн. р. Бельгійці, які розуміли, що в умовах панування смуту можуть втратити всі активи, погоджувалися тільки на готівку. Проект остаточного договору так і не був підписаний, оскільки інвестори в останній момент ледве встигли забратися з Києва. У 1919 р. трамвайне підприємство, будучи у борговій ямі (2 млн. р.), безоплатно перейшло у міську власність. [20, арк. 25-27]

Отже, на прикладі міського транспорту України, ми прослідковуємо доволі своєрідний механізм націоналізації. Він полягав нібито в несвідомому привласненні приватних об'єктів державою, завдяки успішному блокуванню, хоча й спеціально не спрямованому на вирішення даного питання, можливих шляхів відновлення напівзруйнованого транспортного господарства міст.

Після того як транспорт опинився у віданні держави, постало питання: за які кошти буде проведена відбудова? На прикладі Києва бачимо, що влада не змогла успі-

шно вийти з ситуації, що склалася. Замість запланованого виходу із кризи, активної модернізації транспортного сектору, ми спостерігаємо скорочення трамвайного господарства Києва: в роки “воєнного комунізму” назавжди припинили своє існування Лук'янівська лінія, лінії по вул. Набережно-Хрещатицькій та Межигірській, Кадетська лінія та лінія з Печерська до Товарної станції. [17, арк. 45] Всього за нашими приблизними підрахунками в цей час кількість трамвайних ліній в Києві зменшилась на 40 %.

Період “воєнного комунізму” не став і часом розквіту кінних перевезень. Вони залишали за собою пальму першості лише в вантажоперевезеннях. Що ж до пасажироперевезень, то в Києві, як і інших великих містах України кінний транспорт вважався застарілим на фоні поширених трамваїв, які в повному обсязі забезпечували міські транспортні комунікації. Можливо даний вид і набув би актуальності в ці складні часи, однак власники кінних екіпажів не бачили перспективи своєї роботи. Потрібно було налагоджувати технічне устаткування екіпажів, яке давно вже не використовувалося. Це потребувало значних коштів. Єдиним стимулятором розвитку цього виду транспорту могла стати держава, яка зважаючи на згортання товарно-грошових відносин, мала б можливість зробити державне замовлення на організацію міських перевезень. На жаль, нами не було віднайдено ніяких матеріалів, які б ілюстрували розвиток співпраці в даному напрямі.

Що ж до Ніжина, то в роки “воєнного комунізму” місто залишилося практично без громадського транспорту. Кінний трамвай, створений в роки I світової війни, перейшов у власність міста в 1917 році. Півтора роки роботи в складних умовах громадянської війни зробили неможливим подальшу його експлуатацію через відсутність коштів на його модернізацію. Конка стала технічно непридатною для перевезення пасажирів. Тому не дивно, що в кінці 1918 – на початку 1919 років міська влада передала в оренду одному з підприємців м. Миколаїв “для заготовки дров і шахтових стачок для *городских и военных нужд*” весь рухомий склад конки. [6, арк. 27] На жаль, не вдалося віднайти матеріали про розвиток кінних пасажироперевезень в Ніжині в цей період. Можна лише припустити на основі загальної тенденції, що кінний транспорт міст в цей період починає “відживати”. До того ж взнаки дається економічна нестабільність періоду громадянської війни та непопулярна антивласницька політика більшовиків. Все це не давало можливості поширитись новій хвилі розвитку даного транспорту, що міг би бути актуальним, а головне дешевшим за інші в складні післявоєнні роки.

Підсумовуючи розгляд цієї проблеми, на прикладі міст Києва та Ніжина, які мали різний соціально-економічний і політичний статус, доходимо до висновку, що не лише період I світової та громадянської війни згубно позначився на розвитку внутрішньоміських транспортних комунікацій України. Подальший їх регрес спостерігався і 1919-1921 роках. На прикладі міського транспортного господарства виявилась неспроможність політики “воєнного комунізму” підняти з руїни міське господарство. Більше того, заходи більшовиків не лише показали безперспективність їхнього економічного курсу, а й безпосередньо “сприяли” скороченню показників перевезень у порівнянні з тими ж роками війни, ліквідації значної частини транспортних підприємств.

Література

1. Ніжинський відділ Державного архіву Чернігівської області (далі – НВ ДАЧО). – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 309.
2. НВ ДАЧО. – Ф. 340, – Оп. 1. – Спр. 846.
3. НВ ДАЧО. – Ф. 340, – Оп. 1. – Спр. 861.
4. НВ ДАЧО. – Ф. 340, – Оп. 1, – Спр. 892.
5. НВ ДАЧО, – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 893.
6. НВ ДАЧО. – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 897.
7. НВ ДАЧО. – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 900.
8. НВ ДАЧО. – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 901.
9. НВ ДАЧО. – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 916.
10. НВ ДАЧО. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 3.
11. НВ ДАЧО. – Ф. 1336. – Оп. 1. – Спр. 3.
12. НВ ДАЧО. – Ф. 1337. – Оп. 1. – Спр. 1.
13. Центральний державний архів України у м. Києві (ЦДІАУК). – Ф. 127. – Оп. 834. – Спр. 206.
14. ЦДІАУК. – Ф. 127. – Оп. 868. – Спр. 512.
15. ЦДІАУК. – Ф. 335. – Оп. 1. – Спр. 2.
16. ЦДІАУК. – Ф. 335. – Оп. 1. – Спр. 231.
17. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 657. Спр. 55.
18. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 661. – Спр. 2.
19. ЦДІАУК. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 84.
20. ЦДІАУК. – Ф. 692. – Оп. 62. – Спр. 51.
21. ЦДІАУК. – Ф. 707. – Оп. 159. – Спр. 61-в.
22. ЦДІАУК. – Ф. 1191. – Оп. 2. – Спр. 3.
23. Воєнний комунізм// uk.wikipedia.org/wiki/
24. Матеріали сайту <http://www.mashke.org/kiyvtram/publications/>

УДК 371.32:94(32):371.382

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ НАСТІЛЬНИХ ІГОР В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Марченко А.В., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.пед.н, доц. **Баранков О.Г.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Сьогодення вимагає від педагога бути весь час у пошуку, викликає гостру потребу у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу, пошуку нових форм, які б допомагали зацікавити дітей, розвивати їх інтелектуальний та творчий потенціал. Зацікавити їх стає все важче. Тому на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічних наук дуже гостро стоїть питання вивчення впливу нетрадиційних форм роботи на розумовий розвиток дитини, розвиток її творчості, уяви тощо. Нестандартні форм роботи, які з'явилися, як альтернатива традиційним, загальноприйнятим нормам, є ніщо інше, як розвиток пройденого руху вперед з опорою на практичний вчорашній досвід з урахуванням інтересів сучасних дітей. Неабияка роль тут відводиться грі.

Успіх у навчанні та вихованні забезпечується не лише тим, наскільки точно реалізується методична система, але й тим, наскільки творчо педагог підходить до реалізації використання широкого спектру різних галузей знань, дотримання методичних вимог і основних психолого-педагогічних принципів. Не секрет, що іноді дуже важко зацікавити, об'єднати та організувати дітей під час уроку. Тому перед вчителем стоїть завдання знайти такі форми і методи, які б допомогли активізувати дітей до роботи.

Дану тему висвітлювали в деякій мірі такі вчені як Кожемяка, Борзова, Христенко, Баханов та інші. У

своїх працях вони відображали теоретичні підходи до ігрової діяльності в навчанні. Вони узагальнювали досвід методики організації ігор в навчанні історії, зроблена спроба відобразити різноманітні можливості дидактичних ігор, при цьому особлива увага приділяється тим з них, які можна з успіхом застосовувати безпосередньо на уроці. Крім цього, в їхній працях знайшли відображення та ігри, які можна використовувати і за межами уроку – в гурткової або факультативної роботи, у позакласних заходах. Вчені висвітлювали методику застосування та розробку ігор для вивчення історії.

Резюмуючи матеріал використаних джерел по даній проблемі, слід зазначити, що в них немає узагальнених відомостей на дану тему. Тому виникає потреба в систематизації існуючих даних та узагальненні найбільш істотних з них.

Гра – один з найдавніших засобів виховання та навчання дітей. Ігри можуть проводитися як на уроках, так і на семінарах, факультативах у гуртках. Їх можна запропонувати у вигляді домашніх завдань. Ігри надзвичайно різноманітні за змістом, метою та засобам проведення, організації тому часом буває важко їх класифікувати. У методиці навчання історії ігри поділяють на пізнавальні, дидактичні, ділові, рольові тощо.

Про багатогранні можливості гри відомо давно. Багато видатних педагогів справедливо звертали ува-

гу на ефективність застосування гри в процесі навчання, і це зрозуміло, у грі найбільш повно і часом несподівано виявляються здібності людини, особливо дитини.

Гра – одна з найважливіших сфер життєдіяльності дитини, підлітка. Зливаючись з працею, навчанням, мистецтвом, спортом, вона забезпечує необхідні емоційні умови для всебічного, гармонійного розвитку особистості. В руках учителя, вихователя вона стає інструментом виховання, що дає змогу повніше врахувати вікові особливості дітей і підлітків, розвивати ініціативу і самостійність, створювати атмосферу свободи, творчого розкріпачення в колективі та умови для саморозвитку.

Гра – явище багатогранне, її можна розглядати як особливу форму всіх без винятку сторін життєдіяльності колективу. Ігрова діяльність – це особлива сфера людської активності, в якій особистість не має ніякої іншої мети, крім одержання задоволення від прояву фізичних і духовних сил. Уміння людей входити в гру впливає на емоційну атмосферу, спілкування створює настрій. Саме настільна гра може бути включена у будь-який вид людської діяльності. Цю властивість суспільство завжди використовувало як засіб навчання дітей і дорослих особливостям трудових процесів, військової справи, пізнання. Учні відзначають, що гра може стати засобом самооновлення, самовдосконалення, подолання внутрішнього конфлікту, а також стимулювання піднесеного настрою, активної мобілізації людей.

Розробка настільної гри потребує значних витрат часу. Аналізуючи структуру активних методів навчання, можна легко помітити, що єдиного підходу до їх класифікації не існує, як немає єдиного погляду на визначення поняття “гра”.

Більшості ігор притаманні такі головні риси: вільна розвивальна діяльність, яка реалізується лише за бажанням дитини, заради задоволення від самого процесу діяльності, а не тільки від результату; творчий, значною мірою імпровізаційний, дуже активний характер цієї діяльності, емоційна піднесеність, суперництво, змагання, конкуренція, наявність правил, що висвітлюють зміст гри, логічну та часову послідовність її розвитку.

Перед сучасним вчителем історії ось уже ціле десятиліття стоять завдання, навіяні переглядом змісту предмета: альтернативні підходи до оцінки подій минулого, прогнозування подій і явищ, неоднозначні етичні оцінки історичних особистостей і перебігу подій. Само собою зрозуміло, що обговорення цих питань на уроці неможливо без набуття учнями досвіду ведення діалогу і дискусії, залучення до творчої діяльності, комунікативних умінь і здатності до моделювання ситуацій. Звідси випливає, що: “... арсенал форм сучасного вчителя історії повинен не тільки оновлюватися під впливом підсилюється ролі особистості учня в навчанні, але й трансформуватися у бік незвичайних, ігрових форм піднесення навчального матеріалу”.

Зупинимось на найбільш важливих методологічних можливостях ігор, які можуть бути використані на уроках історії: по-перше, гра – це потужний стимул навчання, це різноманітна і сильна мотивація навчання. За допомогою гри набагато активніше і швид-

ше відбувається збудження пізнавального інтересу, почасти тому, що учневі по своїй природі подобається грати, іншою причиною є те, що в грі, мотивів набагато більше, ніж у звичайної навчальної діяльності.

Борзова, досліджуючи мотиви участі школярів в іграх на уроках історії, зазначає: “Деякі підлітки беруть участь в іграх, щоб реалізувати свої потенційні можливості і здібності, не знаходять виходу в інших видах навчальної діяльності. Інші – щоб отримати високу оцінку, третій – щоб показати себе перед колективом, четверті вирішують свої комунікативні проблеми і т.п.”; по-друге, у грі активізуються психічні процеси учасників ігрової діяльності: увага, запам’ятовування, інтерес, сприйняття і мислення. Унікальна особливість гри, полягає в тому, що вона дозволяє розширити межі власного життя дитини, уявити те, чого він не бачив, уявити собі за чужим розповіді те, чого в його безпосередньому досвіді не було. по-третє, гра емоційна за своєю природою і тому здатна навіть саму суху інформацію оживити, зробити яскравою і такою, що запам’ятовується. У грі можливо залучення кожного в активну роботу, ця форма уроку протистоїть пасивного слухання або читання. В процесі гри інтелектуально пасивний дитина здатна виконати такий обсяг роботи, який йому зовсім недоступний у звичайній навчальній ситуації; по-четверте, А. Я. Гуревич справедливо зауважив, що: “Уміло організована навчальна гра дозволяє задіяти в навчальних цілях енергію, яку школярі витрачають на “підпільну” ігрову діяльність.

Добираючи настільні ігри, продумуючи ігрову ситуацію, необхідно обов’язково поєднувати два елементи – пізнавальний та ігровий. Створюючи ігрову ситуацію відповідно до змісту програми, вчитель повинен чітко спланувати діяльність учнів, спрямовувати її на досягнення поставленої мети. Коли визначено певне завдання, учитель надає йому ігрового задуму, накреслює ігрові дії. Власне ігровий задум, який спонукає учнів до гри, і є основою ігрової ситуації. Через ігровий задум виникає інтерес до гри. А коли з’являється особиста зацікавленість, виникає й активність і творчі думки, і дії, і переживання за себе. Команду чи весь колектив – усе без чого не можлива ігрова діяльність.

Вибір настільної гри залежить від часу та місяця її проведення, від наявності ігрових аксесуарів, залежить від конкретної ситуації, що склалася в дитячому колективі. Мета гри знаходиться за межами ігрової ситуації, і результат гри може виражатися у вигляді зовнішніх предметів і всіляких виробів (моделі, макети, іграшки, конструктори, ляльки та інші), “продуктів” художньої творчості, нових знань. У грі діти діють в іграх з бажання отримати задоволення, а результат може бути конструктивним. Гра здатна виступати засобом отримання чогось, хоча джерелом її активності є завдання, добровільно взяті на себе особистістю, ігрове творчість і дух змагання.

Головне завдання у пропозиції гри полягає в порушенні інтересу до неї, у такій постановці питання, коли збігаються цілі вчителя і бажання дитини. Ігрові прийоми пропозиції можуть бути усного та письмового характеру. Інтерес викликають предмети для гри, що збуджують бажання пограти, ігрові афіші, ігрові радіо оголошення і т.п. В пропозиції гри входить пояснення

її правил, і техніки дій. Пояснення гри є моментом дуже відповідальним. Гру слід пояснювати стисло і точно безпосередньо перед її початком. У поясненні входить назва гри, розповідь про її зміст, і пояснення основних і другорядних правил, у тому числі розрізнення граючих, пояснення значення ігрових аксесуарів і т.д.

Обладнання та оснащення ігрової площі, її архітектура. Місце гри має відповідати її сюжету, змісту, підходити за розміром для кількості граючих; бути безпечним, гігієнічно нормативним, зручним для дітей; не мати відволікаючих чинників (не бути прохідним місцем для сторонніх, місцем інших занять дорослих і дітей і т.п.)

Розбивка на команди, групи, розподіл ролей у грі. Ігровим зазвичай називають колектив дітей, створений для проведення ігор. Як відомо, існують настільні ігри, які не потребують поділу на групи, і ігри командні. Розбиття на колектив вимагає дотримання етики, обліку уподобань, симпатій, антипатій. Ігрова практика дітей нагромадила чимало демократичних ігрово-технічних прикладів поділу на мікроколективи граючих, зокрема й такі: жеребкування, лічилки і т.п.

Один з відповідальних моментів у настільних іграх – розподіл ролей. Вони можуть бути активними і пасивними, головними і другорядними. Розподіл дітей на ролі в грі – справа важка. Розподіл не повинно залежати від статі дитини, віку, фізичних особливостей. Багато ігор побудовані на засадах рівноправності ролей. Для деяких ігор потрібні капітани, водячи, тобто командні ролі за сюжетом гри. Враховуючи, яка роль особливо корисна дитині, вчитель використовує такі прийоми:

- 1) Призначення на роль безпосередньо дорослим.
- 2) Призначення на роль через старшого (капітана, ведучого).
- 3) Вибір на роль за підсумками ігрових конкурсів (кращий проект, костюм, сценарій).
- 4) Добровільне прийняття ролі дитиною, за його бажанням.
- 5) Черговість виконання ролі в грі і т.д.

При розподілі командних ролей слід робити так, щоб роль допомагала неавторитетним зміцнити ав-

торитет, неактивним – виявити активність, недисциплінованим – стати організованими, дітям, чимось себе скомпрометували – повернути втрачений авторитет, новачкам, хлопцям, стороняться дитячого колективу – проявити себе, здружитися з усіма.

У грі необхідно стежити за тим, щоб не з'являлося зазнайство, не з'являлося перевищення влади командних ролей над другорядними. Необхідно стежити за тим, щоб у ролі була дія, роль без дії мертва, дитина вийде з гри, якщо йому нічого робити. Не можна використовувати в грі негативні ролі, вони прийнятні тільки в гумористичних ситуаціях. Наприклад, наші – білі, червоні – фашисти і т.д.

Важливим у настільних іграх є саме розвиток гри – зміна положення граючих, ускладнення правил гри, зміну обстановки, емоційне насичення ігрових дій і т.п. Учасники гри соціально активні остільки, оскільки ніхто з них не знає до кінця всіх способів і дій виконання своїх функціональних завдань у грі. У цьому укладено механізм забезпечення інтересу і задоволення від гри.

Основні принципи організації гри:

1. Відсутність примусу будь-якої форми при залученні дітей до гри.
2. Принципи розвитку ігрової динаміки.
3. Принципи підтримки ігрової атмосфери (підтримка реальних почуттів дітей).
4. Принципи взаємозв'язку ігрової та неігрової діяльності. Для педагогів важливий перенесення основного сенсу ігрових дій у реальний життєвий досвід дітей.
5. Принципи переходу від найпростіших ігор до складних ігрових форм.

Отже, використання настільних ігор на уроках історії відіграє дуже важливу роль саме у навчанні історії. Це дає змогу учням краще закріпити вивчений матеріал та в подальшому відтворити його на практиці. Саме настільні ігри дають змогу учням показати свої знання та вміння. Учні, які без особливого захоплення відносяться до вивчення історії, зацікавити та проявити себе з гарного боку. Використання таких форм гри завжди дає позитивний результат тому потрібно якомога частіше використовувати настільні ігри у вивченні історії.

Література

1. Баханов К. Модель навчання у грі // Історія в школі.-2000.-№10.-с.12-17
2. Баханов К. Методика викладання історії: традиції та інновації // Історія в школах України.-2002.-№6.-с.9-12
3. Борзова Л.П. Игры при изучении нового материала на уроках истории // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 2000. – №3. – С. 46-51.
4. Жорник О. Використання дидактичних ігор у навчанні// Рідна школа.-2000.-№4.-с.63-67
5. Кожем'яка О. Гра при вивченні історії у 6-8 класах // Історія в школах України. – 2002. – №1. – С.40-43.
6. Кожем'яка О. Навчатись і творити граючи: розвиток творчих здібностей на уроках історії засобами гри // Історія України.-2002.-№11, березень. – С. 10-12.
7. Кожем'яка О. Навчатись і творити граючи: розвиток творчих здібностей на уроках історії засобами гри // Історія України.-2002.-№9, березень. – С. 10-12.
8. Кожем'яка О. Навчатись і творити граючи: розвиток творчих здібностей на уроках історії засобами гри // Історія України.-2002.-№15, квітень. – С. 11-14.
9. Поліщук Ю.Й. Використання дидактичних ігор у процесі викладання історії в школі. – Тернопіль, 1998.
10. Христенко Л. М. Использование не традиционных форм работы // преподавание истории в школе.-2001.-№6.-с.52-56.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В СУЧАСНИХ РОСІЙСЬКИХ ШКОЛАХ

Овраменко С.О., студент історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.пед.н, доц. Баранков О.Г., кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Сучасна тенденція практично безмежного розширення інформації, численних систем інтерпретацій і оцінок минулого з особливою силою виявляється в галузі історії. Актуальність даної теми визначається необхідністю зміщення цілей історичної освіти від засвоєння, запам'ятовування фактичної історії до навчання способам опрацювання, структурування, аналізу, критики історичної інформації. Специфіка історії як навчальної дисципліни не стільки у матеріалі, з яким працює школяр, скільки в тих мисленнєвих операціях і способах діяльності, яким він навчається, працюючи з історичним матеріалом.

Сучасний етап життя нашого суспільства виявився переломним. Радикальне перетворення не обійшли стороною й історичну науку. Концепції, програми, плани вивчення історії в освітніх і вищих навчальних закладах піддалися перегляду.

В рамках побудови правової держави сучасне життя поставило перед суспільством нові складні завдання, що потребують оновлення та критичної переоцінки сформованої системи цінностей. Одним з головних напрямків системи вищої і середньої спеціальної освіти становиться його гуманізація і гуманітаризація, підйом загальної культури формуючий фахівців.

У концепції модернізації російської освіти підкреслено: "Орієнтація освіти не тільки на засвоєння учнями визначеної суми знань, а й на розвиток особистості, його пізнавальних і творчих здібностей" [3, с. 22].

Завдання – формування у школярів громадянської відповідальності і правової самосвідомості, духовності і культури, ініціативності, самостійності, толерантності, здатності до успішної соціалізації в суспільстві та активної адаптації на ринку праці.

Знання історії дає можливість долучитися до духовного досвіду старших поколінь, порівняти його з особистим досвідом, створити потенційні можливості для всебічного розвитку особистості та залучення її до загальнолюдських ідеалів, долучити до національних і світових культурних традицій, оволодіння ними мов культури. Найважливіша мета історичної освіти – це виховання громадянина і патріота Батьківщини, ціннісно-орієнтованої особистості, яка володіє моральними якостями, здатної до самореалізації в умовах сучасної російської соціокультурної ситуації.

Іншими словами, за допомогою історичних знань людина повинна самореалізувати себе в навколишньому світі і інтегрувати в цей світ.

Проблема реформування освітньої системи та пошук оптимальних напрямів розвитку завжди були і залишаються актуальними для кожної країни і конкретного історичного періоду [7, с. 54].

Історія як наука наповнена трьома вимірами: минуле, сьогодення і майбутнє. Головна складова – минуле. Воно невимовно багате, повчальне, отже, ціка-

во і корисно. "Незнання минулого, – зазначав чудовий французький історик Марк Блок, – не тільки шкодить пізнанню справжнього, а й ставить під загрозу всяку спробу діяти в сьогоденні".

Таким чином, вивчення історії дає можливість зрозуміти минуле, тим самим посилити його вплив на сьогодення, що дозволить йти більш впевненішими кроками в майбутнє.

Історична освіта за останні 10-12 років істотно змінилася, що пов'язано із загальним станом історичної науки. У вітчизняних учених з'явилася можливість позбутися всіх ідеологічних шор партійно-державного преса, диктату, жорсткого замовлення зверху і перейти до норм природних для наукового життя, де на чільне місце ставляться оригінальність ідей, новаторство підходів, добротність і ґрунтовність досліджень наукових шкіл та напрямів [6, с. 81].

В даний час становище в історичній науці стабілізувався: проводиться ретельне, об'єктивне, вдумливе вивчення всіх нових джерел, як вітчизняних, так і зарубіжних, йде пошук нових методологічних підходів у вивченні історії.

За останні роки випущено в світ значна кількість навчальних книг з суспільних дисциплін, виданих як в центрі, так і на місцях. Федеральний комплект підручників включає в себе понад 40 назв підручників з історії для 5-11 класів. Виник ринок варіативних навчальних посібників. В умовах ідейного плюралізму в школі з'явилися підручники, що базуються на різних ідеологічних підходах [1, с. 74].

Авторськими колективами практично всіх діючих підручників з історії та суспільствознавства допрацьовуються нині діючі та створюються нові підручники з урахуванням обов'язкового мінімуму змісту освіти. Вперше в країні (та й за кордоном) підготовлений і схвалений Федеральною експертною радою і рекомендований Міністерством загальної та професійної освіти РФ, а також включений до федерального комплексу підручників комп'ютерний (мультимедіа) підручник "Історія Росії. XX століття". . С.Антонової і Т.В.Батаєвой. Зрозуміло, що впровадження цього підручника займе певний час. І ще протягом ряду років головне місце займатимуть текстові підручники [7, с. 36].

У зв'язку із затвердженням тимчасових вимог до обов'язкового мінімуму загальної освіти визначено мету, завдання та очікувані результати історичної освіти школярів, ті вміння, навички, прийоми пізнавальної та практичної діяльності, які повинні бути сформовані у випускників загальноосвітніх шкіл за допомогою історичних дисциплін. В основі інтересів усіх педагогів повинен лежати один інтерес – підготовка школярів до самостійного життя, формування особистості, гідності, освіченості, громадянськості, моральності молодих росіян.

Що ж стосується методології в проведенні уроку історії то слід відмітити, що тут в останні роки відбулися значні зміни саме у взаємовідносинах учасників навчального процесу, змісті самого уроку.

Таким чином, можна виділити загальні риси цього варіанту моделі навчання:

1. Організація навчання учнів групами зі змінним, залежно від характеру завдання, складом учасників.

2. Проблемність завдання – певний збуджувач активності учнів, який підштовхує постійно замислюватися над матеріалом, з яким працюють, дивитися на факти під різними, навіть несподіваними, кутами зору. Для обговорення обирається важлива проблема, значуща для учнів, для їхнього сьогоденного життя й така, що викликає певні позитивні емоції.

3. опора на учнівський досвід і мінімальні базові знання з теми. Вона здійснюється за допомогою анкетування, вступної бесіди, обговорення вступної міні-проблеми тощо.

4. Як правило, проблема, що розглядається, не має раз і на завжди визначеного рішення. Тому учні під час обговорення створюють власну оригінальну версію. А це, у свою чергу, підштовхує учня до самостійності, викликається прилаштування думок під задалегідь визначене положення.

5. Створення на уроці атмосфери співробітництва учнів і вчителя, яка виключає учнівські побоювання отримати погану оцінку внаслідок неправильної відповіді [4, с. 14].

Основу такого інтерактивного навчання складає активізація пізнавальної діяльності учнів за допомогою організації спілкування учнів між собою, учнів із вчителем, між групами, спрямованого на вирішення спільної проблеми.

Підсумовуючи, слід відмітити, що в останні роки історична освіта в Росії стала більше особистісно-орієнтованою, плюралістичною і різноманітною. Все більш

помітна частина педагогічної спільноти поступово починає усвідомлювати, що традиції російської історичної освіти настільки глибокі і самоцінні в культурному відношенні, що без їх урахування не представляється можливим побудувати сучасну і водночас національно-орієнтовану систему шкільної історичної освіти.

Розпад ідеологізованої і суворо регламентованої системи, ослаблення, а часом і ліквідація державних важелів впливу, елементи анархії в суспільному житті викликали різноспрямовані процеси і відповідні результати [5, с. 124].

З одного боку, процес викладання історії став більш різноманітним, цікавим і особистісно-забарвленим. Учитель отримав не тільки деклароване, а й практичне право вибору концепції програм і підручників, що наблизило освітню ситуацію в школах Росії до загальноосвітніх освітніх процесів.

З іншого боку, досвід останніх років показує, що майже повне зняття державного і громадського контролю призводить до розмивання цілісності, втрати національно-культурного ядра історичної освіти, анархії. За "самостійною позицією" педагогів часом криється як змістовний, так і методичний учительський непрофесіоналізм, а також впровадження у свідомість підростаючого покоління сумнівних і деструктивних для суспільства ідей.

Оскільки урок – це основна цеглина в будівлі освіти, вчителю необхідно займатися розвитком своєї особистості, творчості, постійним самоосвітою і просто необхідно оволодіти новими методиками ведення уроків у сучасних умовах, а також постійним діагностуванням проведеного уроку [2, с. 67].

Таким чином, історія органічно входить в життя сучасної людини. Останнім часом історична освіта зробило величезний стрибок в своєму розвитку. Було створено безліч нового, невідомого раніше, яке мало величезний успіх, як в Росії та і за її межами.

Література

1. Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. – М., 1968.
2. Вяземский Е.Е, Стрелова О.Ю. Как сегодня преподавать историю в школе: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1999.
3. Историческое образование в современной России: справочно-методическое пособие для учителя. – М., 1997.
4. Онищук В.А. Урок в современной школе. М., 1991.
5. Прокофьев М.А. Послевоенная школа России. – М., 1997. у 23. Степанищев А.Т. Методический справочник учителя истории. – М.: Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 2000. 24.
6. Студеникин М.Т. Методика преподавания истории в школе: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. – М., 2000.
7. Требования к историческому образованию учащихся в средней школе // Преподавание истории в школе. – 1994. – № 2.

УДК 371.32:94(477)

ЕВОЛЮЦІЯ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА З НОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Панченко Н.О., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.ю.н., ст. викл. **Дудченко О.С.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Після набуття Україною державної незалежності розпочався процес трансформації суспільства, у тому числі і в культурно-освітній сфері. Основними домінантами цього процесу стали завдання розбудови на-

ціональної демократичної правової держави, перехід до громадянського суспільства, що і визначило важливі принципи гуманітарної, зокрема й історичної освіти.

За радянських часів Україна фактично не мала власного підручника з історії: історія України ігнорувалася, а підручники із всесвітньої історії перекладалися з московських видань. Отже, на початку 90-х рр. минулого століття українська школа зіткнулася з проблемою повної відсутності національних підручників з історії для середньої школи. Цей вакуум вимушено заповнювався працями деяких зарубіжних авторів, найбільшою популярністю серед яких користувався нарис історії України канадця Ореста Субтельного, перекладений з англійської на українську мову, хоча дидактично він і не міг вважатися повноцінним шкільним підручником [1, с. 53].

Як нагальна потреба у навчальній літературі, так і відсутність жорсткої регламентації у цій галузі, відкрили для українських істориків широке поле у сфері підготовки та видання дидактичної історичної літератури. Держава в особі Міністерства освіти і науки України відмовилася від безальтернативного встановлення шкільних підручників, визначаючи при цьому зміст шкільних навчальних планів та програм, у тому числі з історії та залишивши за собою функцію визнання та легітимізації історико-дидактичної літератури. Надання їй офіційного статусу здійснюється через присвоєння грифів “Затверджено Міністерством освіти і науки України”, що надається підручникам, чи “Рекомендовано Міністерством освіти і науки України”, що надається усім іншим видам навчальної і навчально-методичної літератури. Щорічно за підписом міністра освіти виходить перелік підручників та навчальних посібників, які рекомендовано використовувати у середніх школах [2, с. 23].

Найбільш важливою проблемою в подальшому розвитку загальної середньої освіти є розробка нового змісту навчання, створення нового покоління підручників. Ця складна робота передбачає активну участь вчителів і методистів в аналізі і обговоренні нині діючих навчальних програм і підручників. Важлива також оцінка учнів. Відтак, метою даної статті є аналіз змісту навчального матеріалу в підручниках з історії України 8 класу.

Роль козацтва та Запорозької Січі в історії України важко переоцінити. На певному етапі історичного буття козацтво України, яке виникло стихійно, взяло на себе найважливіші завдання, що стояли перед усією нацією, виступило провідною організуючою силою в їх здійсненні. Тому знання і розуміння учнями цього матеріалу має велике виховне значення для вивчення багатовікового процесу державотворення в Україні [3, с. 10].

Водночас шкільна освіта формує не основи наук, а забезпечує загальноосвітню підготовку, необхідну всім громадянам незалежно від їхньої майбутньої професії. Тому в тексті підручника мають бути викладені базові знання. Текст повинен допомогти вчителю і учням оволодіти засобами пізнання історії. Підручнику належить центральна роль у впровадженні освітніх технологій. Хороший підручник сприятиме вчителю як в організації навчальної діяльності учнів і перевірці якості її виконання, так і готуватиме до дорослого життя справжнього громадянина своєї країни.

Сьогодні, коли йде активна підготовка до прийняття державного стандарту з історії і вже певним чи-

ном напрацьовані вимоги до сучасного підручника історії потрібно звернути увагу на ряд важливих чинників, які повинні враховуватися при створенні навчально-методичного забезпечення в восьмому класі.

8 клас познайомить школярів з Новою добою в історії України, його боротьбою за свою незалежність і пов'язаними з нею подвигами, тріумфами та трагедіями. Цей період називається козацькою добою і є визначною темою в історії України. Адже українське козацтво стало визначальним чинником суспільного розвитку цього часу. Протягом навчання в 8 класі учні дізнаються про один із головних здобутків означеного періоду – виникнення Української козацької держави – Гетьманщини, а також познайомляться із багатьма непересічними історичними особистостями цього часу – козацькими ватажками, діячами церкви, ученими, митцями тощо. Усі вони були творцями історії України цієї доби.

Об'єктом аналізу є шкільні підручники і посібники 8 класу:

1. Навчальний посібник Г.Я. Сергієнка і В.А. Смоля – один з перших посібників 90-х років, який буквально здійснив “революцію” в поглядах вчителів, бо виступив з переглядом багатьох постулатів взагалі і теми козацтва зокрема (визначив місце і значення козацтва в процесі формування української народності; пов'язав причини виникнення українського козацтва з потребою утворення в Україні такої суспільної сили, яка б стала провідною верствою української народності і творцем нової власної держави, описав козацькі символи – клейноди, як визначне явище в історії державності й культури українського народу; вперше намагався дати оцінку діяльності козацьким лідерам в епоху Руїни і т. ін. і підготував фахівців до подальшого сприйняття підручників перехідного покоління. Але посібник готувався наспівдуруч через книжковий “голод” і через це очевидні його “слабкі” сторони (не скрізь доцільне структурування навчального матеріалу, не завжди вивірена хронологія, посібник не зміг дати цілісного сприйняття історії еволюції козацтва в цілому і Запорозької Січі, зокрема і т. ін.). Методичний апарат у підручнику з проблеми козацтва є недостатнім [4, с. 45].

2. Науковою ґрунтовністю відзначається підручник Г.К. Швидько.

Г.К. Швидько вперше в шкільному підручнику: а) пояснює учням унікальність козацтва в Україні; б) показує зв'язки запорожців з європейськими країнами; в) подає козачину як історичну передумову державності; г) широко висвітлює міжнародну політику Б.Хмельницького; д) змальовує новий етап визвольної війни проти польсько-шляхетського панування в Україні – 1654–1657 рр., бо автори попередніх підручників зупинились на подіях 1654 р.

3. Особливої уваги заслуговує і підручник з історії України В.С. Власова.

На вивчення історії України навчальним планом відводиться 52 години – з розрахунку 2 години на тиждень, із них 6 годин – на тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів, 1 година – вступний урок “Вступ”.

У 1993 р. українці одержали перший вітчизняний підручник “Історія України” Г.Я. Сергієнка, В.А. Смоля.

Підручник написаний доступною мовою, не переважаний історичними фактами та поняттями. Він складається з вступу (передмова) і п'яти розділів, кожен з яких поділяється на кілька параграфів.

У вступі автори подають коротку характеристику підручника, а також розкривають особливості вивчення історії та її зародження уже в незалежній Україні. За словами вкладників підручника: "Історія України – славна і повчальна. Саме їй належить формувати свідомих громадян незалежної держави українського народу".

Даний підручник, що першим відкриває систематичний виклад історії України для середньої школи, призначався для учнів 7–8-го класів. Перша його частина включає стародавню і середньовічну історію України – від найдавніших часів до початку XIV ст. (розділи I–III) і вивчалася у 7-му класі. Друга частина містить період пізнього середньовіччя (XIV – перша половина XVII ст.) і нову історію України – від середини XVII ст. до кінця XVIII ст.. (розділи IV–VIII) і вивчалася у 8-му класі.

У IV розділі "Україна в епоху пізнього середньовіччя (XIV – перша половина XVII ст.), з якого саме і розпочинається вивчення історії у 8-му класі, подано завершальний етап формування української народності. Розповідається про характеристику господарства і суспільного життя народу України, становлення його культури. В цьому розділі показано і утворення козацтва та Запорізької Січі – козацької республіки, висвітлено всенародну боротьбу за волю і державну незалежність України.

У розділ "Визвольна війна українського народу середини XVIII ст." складається із трьох параграфів: "Початок Визвольної війни. Повалення влади шляхетської Польщі в Україні", "Продовження визвольної війни у 1649–1653 рр.", "входження України до складу Російської держави". У цьому розділі автори дають нам відомості про нелегку долю українського народу у боротьбі за незалежність українського народу. Тут міститься інформація про головні причини, характер та рушійні сили Визвольної війни; міжнародні відносини України з іншими державами та укладення договорів; боротьбу з польсько-шляхетськими військами та входження України до складу Російської держави.

VI розділ "Україна після Переяслава (друга половина XVII ст.) містить чотири параграфів: "Політичне становище", "Соціальні відносини і суспільно-політичний лад", "визвольна боротьба народу" та "Українська культура другої половини XVII ст.. Вданому розділі розповідається про ті труднощі народу, з якими вони зіткнулися після смерті Б. Хмельницького, а також даються відомості про діяльність гетьманів, які прийшли на зміну видатному державному діячеві, полководцю та дипломату. Значна увага приділяється висвітленню культури та духовного життя українського народу.

У VII розділі "Україна у першій половині XVIII ст." міститься три параграфів: "Північна війна та Україна", "Господарство й політика" і "Боротьба за волю". Цей розділ присвячений гетьмануванню Івана Мазепи, також подано характеристику господарства на селі та в містах, політику; йдеться розповідь про повстання гайдамаків та опришків.

VIII розділ "Економічне та політичне становище України в другій половині XVIII ст.." складається з п'яти параграфів: "Нові явища у господарському житті. Знищення автономії України"(25–26), "Наростання визвольного руху", "Входження Північного Причорномор'я та Правобережної України до складу Росії", "Українська культура у XVIII ст." У даному розділі розповідається про розвиток сільського господарства та запровадження кріпосного стану, нелегку долю селян. В містах також відбуваються певні зрушення: відбувається розширення меж, збільшується кількість населення, розвивається торгівля. Поряд з цим, йдеться мова про визвольну боротьбу на західноукраїнських землях, пов'язане з народно-визвольним повстанням, яке увійшло в історію під назвою Коліївщина. Останній параграф з даної теми присвячений культурі, а саме розвитку освіти і книгодрукуванню, літературі, усній народній творчості, театру, музики, архітектури, образотворчому мистецтву, побуту та звичаям українського народу.

Взагалі підручник спрямований на сприяння в учнів накопиченню знань про минуле, розвитку історичного мислення, вихованню в учнів любові до рідної землі – суверенної і незалежної України.

У 1997 році видавництво "Генеза" дає нам можливість для користування підручником з історії України, автором якого є Г.К. Швидько. Підручник складається із вступу (передмови) та 46 розділів кожен з яких містить по декілька питань. У вступі автор закликає учнів до вивчення історії своєї землі та народу, адже все, що ми маємо сьогодні, – матеріальну і духовну культуру – це справа їхнього життя, їхніх сподівань, успіхів і помилок. У підручнику висвітлено події української історії від часів, коли більша частина України входила до складу Великого князівства Литовського і до останніх років існування гетьмансько-козацької держави. У книзі знайшли своє висвітлення: зародження і становлення козацтва, українсько-польські конфлікти, національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького, духовно-культурні процеси.

У 2003 р. українські школярі отримали новий підручник "Історія України XVI–XVIII століття" автором якого є Г.К. Швидько. Порівняно з підручником цього ж автора за 1997 р. видання, він є значно меншого формату і зручніший у використанні, структурно та логічно побудований виклад матеріалу – це підручник, який використовується у сучасній школі.

Матеріал підручника складається із вступу та 33 розділів, розбиті на підпитання. Кожен розділ містить документи, ілюстрації до кожної з тем та запитання і завдання для самоперевірки. У вступі як і в попередньо розглянутому підручнику за 1997 рік, авторка закликає учнів та намагається їх зацікавити у вивченні історії своєї землі та свого народу.

Розділи з 1 по 8 нам дають відомості про українські землі у XVI – першій половині XVII століття. Тут міститься інформація про політичне становище та стани суспільства; передумови та наслідки Люблінської унії; релігійне життя в Україні; про виникнення козацтва та Запорізької Січі; козацько-селянські повстання.

Розділи 9 та 10 "Козацтво на початку XVII століття. Петро Сагайдачний", "Козацько-селянські повстання

20-30-х років XVII століття” повідомляють нам про трагічні сторінки в історії нашої землі та героїчні подвиги захисників, що виступали на захист України.

У розділах 11 та 12 “Закарпатська Україна до середини XVII століття” і “Слобідська Україна в XVI – першій половині XVII століття” міститься інформація про становище в той період на цих землях: господарство, іноземні колонізації, управління, суспільні рухи, релігійне життя.

Розділи 13–14 “Релігійне життя в Україні в першій половині XVII століття” та “Українська культура в XVI – першій половині XVII століття” описують релігійну ситуацію на українських землях, культурно-освітні заходи, церковні реформи, а також чинники розвитку української культури, освіти, літератури, музики, усної народної творчості, образотворчого мистецтва та архітектури.

У розділах з 15 по 22 йдеться про Національно-визвольну війну українського народу на чолі з Богданом Хмельницьким. В них міститься інформація про передумови та початок війни, проведені битви та укладення мирних договорів, утворення козацької державності, воєнно-політичні події 1650–1653 років, міжнародну політику Б. Хмельницького, Переяславську раду та українсько-московський договір 1654 року та підсумки життя Б. Хмельницького. Г.К. Швидько (с.163 – “Статі Богдана Хмельницького”) уточнює назву договору (три варіанти “Березневі статті”, “Московські статті” і “Статті Богдана Хмельницького”), вказує на те, що міжнародний договір мав і конституційний характер, бо визначав державно-правовий устрій України – статус автономії, але як і її попередники не акцентує уваги на дискусійності цього питання [5, с. 41].

Розділи 23–32 подають нам інформацію про долю українських земель після смерті визначного гетьмана, дипломата та стратега Б. Хмельницького. У цей період Україна переживала злети і падіння, закінчується цей період історії ліквідацією Гетьманщини 1775 році. Важливим є той факт, що це один з підручників, автор якого визначив феномен українського козацтва.

Розділ 33 “Українська культура другої половини XVII – XVIII століття” повідомляє нам про характерні риси української культури цього періоду, розвиток освіти та науки, музичне життя в Україні, архітектуру, образотворче мистецтво та скульптуру.

У кінці підручника міститься термінологічний словник, історико-географічні назви українських земель XVI–XVII століть та хронологія основних подій української історії, що покращує роботу з підручником.

Зміст викладеного матеріалу чіткий і доступний для восьмикласників. Обсяг навчального матеріалу, глибина його розкриття відповідають віковим особливостям та рівню розвитку учнів.

Структура і зміст даного підручника відповідає діючій програмі з історії України. Підручник дає учням уявлення про різні сфери життя українського народу, його матеріальну та духовну культуру, процеси та події, які проходили в той період в Україні на шляху її розвитку.

У 2004 році виданий підручник з історії України для восьмого класу написаний В.С. Власовим. Він складається з вступу та поділений на 6 тем, кожна з яких включає в себе по декілька параграфів.

Період, висвітлений у підручнику (з кінця XVI до кінця XVIII ст.), автор називає козацькою ерою, а її сим-

волом вважає лицаря-козака – захисника прабатьківської землі, невтомного трудівника і т. д. У ці часи, за Власовим, функціонувало два типи української державності – “християнська козацька республіка”, тобто Запорозька Січ, та Гетьманщина, створена “внаслідок Національно-визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої”. Появу Гетьманщини автор кваліфікує як відновлення Української держави, “яка увібрала в себе традиції Київської Русі, державний досвід Речі Посполитої та демократичні надбання Запорізької Січі”. Усю попередню історію, відтак, розглянуто як підготовку до цього акту: Люблінська унія змусила “боротися за свою віру, мову, освіту, господарське право, врешті, за власну державу”; поява козацтва призвела до формування “сили, здатної створити власну державу”; перші козацькі повстання започаткували півстолітнє козацько-польське протистояння; підтримка Петром Сагайдачним Православної Церкви перетворила Військо Запорозьке на провідну верству українського суспільства; козацькі повстання 1630-х рр. втягнули у себе все населення України. Події другої половини XVII ст. (втрата територіальної цілості, Руїна) описуються як поступовий наступ Росії на автономію (“козацький устрій зовні залишався незмінним, але реальну владу в Гетьманщині перебирали царські урядовці”), а правління Івана Мазепи – як стабілізація внутрішнього життя, протидія наступові царизму. Історія після повстання Мазепи подається під гаслом “Зашморг бездержавності стискав дедалі сильніше”. Політика царського уряду щодо України характеризується виключно як колоніальна, така, що переслідувала єдину мету – цілковите підкорення України й перетворення її на провінцію Російської імперії [3, с. 15].

Описуючи культурний розвиток українських територій у XVI–XVII ст., В.С. Власов komponує оповідь таким чином, що читача підводять до думки, ніби всі мистецькі здобутки являли собою досягнення “українського народу”, хоча насправді величезний внесок у творення культурних цінностей належить представникам багатьох народів і культур – полякам, вірменам, італійцям, французам, грекам, німцям, євреям. Тож навряд чи доцільно весь розділ, присвячений культурному життю цієї епохи, називати “національно-культурним рухом”, оскільки йдеться про найрізноманітніші культурні взаємодії, у яких національно-український компонент був лише однією зі складових.

Підручник В.С. власова наскрізь пронизаний ідеєю козакофільства, ідеалізації козацтва як особливої верстви – аж до безпідставного перенесення її рис на всіх українців, що їх автор називає “козацьким народом”. При цьому нехтуються культурні взаємини та впливи (наприклад, ренесансні та реформаційні), що знаходили сприятливий ґрунт у тогочасному українському суспільстві, надходячи через Польщу. Сконцентрувавши всю увагу на козацтві, автор оминає довгу низку першорядних явищ суспільного життя України. У спробі запровадити цивілізаційний підхід до розуміння появи козацтва теж можна зауважити виразну двоїстість: автор залучає концепцію так званого “Великого Кордону”, тобто взаємодії двох світів – європейського й азійського, але не фіксує ролі Великого Кордону в генезі козацтва, зокрема щодо “козацького промислу” – фактично розбійницьких дій на прикор-

донні. Сумнівним видається й отожднення у підручнику Запорозької Січі з державністю: щонайбільше тут можна говорити про протодержавне утворення – явище, характерне для багатьох пограничних регіонів тогочасного світу. Врешті, навряд чи виправдано називати козацькі війни та повстання першої половини XVII ст. “національно-визвольними”, оскільки йшлося передусім про забезпечення майнових прав і привілеїв козацького стану, а не українського народу в цілому. Національні риси, і то лише як окремі паростки, прослідковуються щойно в повстанні під проводом Богдана Хмельницького, хоча й тоді поняття “народу” прикладали тільки до шляхти й козацтва, а на підневільні селянські маси воно ще не поширювалося [4, с. 47].

Зосередження на козацтві і Гетьманщині XVIII ст. фактично повністю перемищує увагу школяра на політичну історію, тимчасом як поза розглядом залишається життя більшості українського населення – селян: їхню “історію” зведено до безнастанного “закріпачення” та “експлуатації”. Практично не згадується й про міщан, серед яких на той час переважав іншоетнічний елемент.

Що ж до підручника В.С. Власова, на якому і була зосереджена основна увага, можна сказати, що підручник відповідає вимогам “Державного стандарту базової і повної середньої освіти” та навчальній програмі. Методичний апарат підручника містить фрагменти історичних джерел, погляди відомих людей на різні події, довідкову інформацію, а також різноманітні завдання та запитання на осмислення й закріплення вивченого матеріалу. Схеми та ілюстрації підручника дозволяють добре засвоїти основні факти й поняття курсу.

Аналіз підручників з історії України за 8 клас, виданих в період незалежності, свідчить про те, що кожен підручник має змістові переваги та недоліки, але в основному всі вони відповідають навчальній програмі.

Нажаль (беручи до уваги вимоги до сучасного підручника) зміст тем присвячених козащині не враховує вікових особливостей учнів і явно перевантажений фактами. У підручнику Г.К. Швидько 19997 року видання, головними є опис подій, тоді як аналіз діяльності людей, їх суспільних і особистих потреб представлений досить слабо. Це стосується й методично-

го апарату підручника. Найбільш досконаліми, на сьогоднішній день, вважаються підручники В.С. Власова 2004 року видання та Г.К. Швидько 2003 року видання. Невід’ємною частиною сучасного підручника з історії є тлумачення історичних понять. Автори обговорюваних тут навчальних книжок здійснюють це за однією з усталених практик: 1) через пояснення відповідних термінів і понять у спеціальному словнику наприкінці книжки; 2) через роз’яснення безпосередньо у тексті чи на полях тексту; 3) шляхом поєднання обох згаданих способів.

Підсумовуючи аналіз сучасних підручників з історії України, можна сформулювати такі висновки:

- У цілому підручникам притаманна доволі струнка ідейна послідовність, заснована на інтерпретації історії України з перспективи державотворення. Цієї послідовності дотримано виразніше в оповіді про періоди, коли на території України існувала та чи інша форма державності, і слабше стосовно так званих бездержавних часів.

- У намаганні дотриматися наскрізної ідейної логіки автори не завжди спираються на достатню кількість аргументів, часом підмінюючи їх метафоричною мовою або перебільшуючи роль певних факторів, епізодів, постатей тощо. Дотриманню ідейної послідовності шкодить і відсутність добре продуманих вступних та заключних частин підручника, а також мінімальне залучення методичного апарату.

- Автори підручників усвідомлюють важливість засвоєння учнями історичних понять і термінів, але не завжди коректно реалізують це на сторінках власних книжок, зокрема, не надають уваги можливим часовим змінам у сутності явищ, про які йдеться, та не орієнтуються на вікові особливості учнівського сприйняття.

Насамперед треба зазначити, що нові українські підручники, що вийшли друком упродовж останнього десятиліття, значно естетичніше оформлені завдяки використанню численних ілюстрацій – малюнків, світлин тощо, вони стрункіші за добором історичної інформації і стилем оповіді, багатші за залученням різноманітного документального матеріалу й методичних прийомів. Усе це робить їх більш притягальними для учнівської молоді, дає більше підстав для розвитку самостійного мислення й висновків [6, с. 49].

Література

1. Кондратенко О.В. Проблема шкільного підручника // Педагогіка. – 1999 – № 4. – С. 51–67.
2. Шкільний підручник з історії: нові підходи, сучасне бачення // Історія України. – 2009. – № 37, жовтень.
3. Ольхіна Н.І. Українське козацтво й Запорозька Січ у шкільних підручниках і посібниках.
4. Касьянов Г. Підручники з історії України у світлі критеріїв Міжнародної мережі дослідження підручників. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/en/index.php?id=1224504439>.
5. Удод О. Шкільний підручник як історіографічне явище. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/en/index.php?id=1224510701>.
6. Гирич І. Українська історична пам’ять, шкільні підручники і освіта. Чого бракує українським підручникам, або як наші недоліки перетворити на наші здобутки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.i-hyrych.name/Vyklad/HistMemory/WhatMissing.html>.

СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ПРО МОСКОВІЮ В КІНЦІ XVI – XVII СТ.

Ребенок В.В., студент III курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доц. Страшко Є.М., кафедра історії України та політології

Традиційно проблематика українсько-російських взаємин належала, належить і ще довго належатиме до пріоритетних напрямків наукового пошуку. Неоднозначно оцінювані й непрості стосунки українсько- і російського народів на різних етапах історії завжди перебували в центрі уваги вчених. Навіть українські політики вже довели, насамперед для себе, що "Україна – не Росія", "українці і росіяни – дві окремі і багато в чому не схожі нації, кожна зі своєю культурою, які розмовляють хоча й спорідненими, але різними мовами, що в Україні своє серйозне минуле і, впевнений, майбутнє. Своє власне майбутнє" [6, с.140]. Погляди українських та російських істориків на минуле України дуже відрізняються. Російські історики вважають, що Україна має тільки спільну з Росією історію. Так, українці і росіяни проживали тривалий час в одній державі, брали участь у спільних історичних подіях, але історичне осмислення цих подій у них є різним. На історичну самосвідомість великий вплив має менталітет, національний характер, традиції, а вони в українського і російського народів різні. Відповідно, мають бути і різні погляди на історичне минуле в українських і російських істориків.

Історичне минуле кожного народу нерозривно пов'язане із сучасним і має великий вплив на майбутнє, тому тема даної статті є дуже актуальною. Автор даної теми намагається проникнути в світ людини минулого (XVI – XVII ст.) та визначити його етноментальне сприйняття своїх сусідів (безпосередньо росіян), схожих за культурою, але відмінних за ментальністю та звичаєвістю, процесами державотворення. Центральним об'єктом дослідження є свідомість еліти українського суспільства у XVI-XVII ст., тоді як предметом є безпосередньо його уявлення і ставлення до Московії та московитів. Своєю метою автор ставить спробу реконструкції уявлень про Московію та московитів у кінці XVI та XVII століттях і намагатиметься відповісти на питання: яким бачився московський світ в інтелектуальному соціумі України XVI-XVII ст. і які зміни відбувалися у цьому баченні протягом зазначеного відрізка часу?

Дана тема як в українській, так і російській історіографіях досліджена дуже мало, якщо її і торкалися історики, то це було в контексті україно-російських взаємин. Тема українсько-російських взаємин присутня в козацьких літописах і історичних хроніках XVI та XVII ст., до даної теми в своїх працях зверталися: Д. Бантиш-Каменський, М. Маркевич, М.Максимович, М.Костома-ров, П.Куліш, М.Дашкевич, Д.Драгоманов та ін.

Тема ментальності та її окремих складових і певних ідейно-уявницьких аспектів зовсім не досліджувалася, оскільки методологія макродослідження історії крізь призму людини, її сприйняття, бачення світу почалася лише в XX ст. і започаткована французькою історичною школою "Аналів". А в Україні радянського періоду такі методи та завдання для досл-

ідження історії не використовувались. Оскільки пошуки ментальних особливостей окремих етносів, що входили до складу радянської держави, вважалися проявом "ревізіонізму" та "опозиції", тому і піддавалися негласній забороні. Дослідження в сфері масової психології та свідомості зводилося до вивчення масової ідеології, на основі якої будь-яке явище певного типу визначалося директивно, де, власне, знаходимо єдине правильне визначення радянського народу, як нової історичної спільноти. Проте дослідження про самосвідомість, як виразник переходу до національності і нації, були, але в незначній кількості та здебільшого у 60-х р. XX ст. Це, безпосередньо, публікації О.Апановича, І.Крип'якевича, І.Бойка.

Першими про українську ментальність почала писати українська діаспора в 50-60-тих р. XX ст., зокрема, Н.Григорієв, Ф.Сисин, І.Лисяк-Рудницький. На сучасному етапі дослідження даної проблематики найґрунтовніше висвітлив це питання С.Савченко у статті "Уявлення про Московське царство в Україні XVI-XVII ст." [9, с.21], окремі аспекти з даної тематики знаходимо у працях П.Саца [10], В.Брехуненка [1], Н.Яковенко [16] та інших.

Джерела XVI ст. – початку XVII ст. дають незначну кількість інформації щодо ставлення до Московії на теренах України-Русі. До початку XVII ст. традиційним було ставлення до Московії як до чужого, часом дивного і незрозумілого, навіть дикого краю. Зокрема, про московитів писав Михайло Литвин, про особу якого відомо, що він походив із литовського народу, а про Київ і р. Борисфен він пише як про місто і річку своєї держави, адже Україна в середині XVI ст. входила до складу Польсько-Литовського князівства. Московитів М.Литвин характеризує такими словами: "Народ московський хитрий і віроломний, нещирий і неспокійний" [8, с.62], однак хвалить їх за те, що вони "ніколи не навчаться військової справи іноземців, не збагачують їх своїми коштами, бо чужинці будь-коли можуть кинути країну напризволяще; вони прагнуть заохотити співгромадян до старанної й постійної служби, дбають... про збільшення їхніх спадкових маєтків" [8, с.59].

Публіцист XVI ст. С.Оріховський-Роксолан в історико-мемуарній праці "Про турецьку загрозу слово друге" про Москву пише як про сусідню державу, від якої можна чекати загрози "...з півночі тисне на нас Московія..." [11, с.39].

Після падіння Візантійської імперії у Московії починається возвищення російської церкви і протиставлення її як Риму, так і Константинополю. Російська церква оголошує себе останньою та єдиною хранителькою справжніх цінностей, які полягають у православії. Москва тим самим свідомо протиставила себе католицькому світу, який, на її думку, відступив від правих догматів церкви, утратив духовну сутність. Теза про захист православних єдиновірців постійно підтри-

мувалася Москвою для досягнення головної мети – приєднання земель, які вони вважали історично належними собі.

Фактор релігійної єдності народу руського і московитів у XVI ст. та на початку XVII ст. не був предметом загальної уваги літописців та літераторів. Так, у “Острозькому літописці”, (написаному в 30-х рр. XVII ст.), такі поняття як “православ’я” та “Москва” перебувають на різних рівнях свідомості. “Москва” у автора не викликає жодних асоціацій з православ’ям, навіть не без втіхи він констатує “...того ж (1563) року под Невлем наші побили москви 40000” [11, с.136].

У “Київському літописі” (1241-1621рр.) не відчувається симпатії до Москви, а навпаки, літопис прославляє князя Семена Лико за те, що “Як за його приводом замок московський Білгород добували... там військо дістало скарбу немало. Потім Рильськ і Путивль узяв він. На подив усім, бо той князь був рицар справний” [11, с.496].

У “Короткому Київському літописі” XVI ст. автор описує битву під Оршею литовського війська під командуванням гетьмана К.Острозького без співчуття чи жалю до московитів “Створив січу з великим князем Василем московським і побив військо людей його... великий князь Василь... побіг в Московську сторону” [11, с.469]. Автор бажає К.Острозькому здоров’я і щастя за те “...що переміг недруга свого великого князя Василя московського!” [11, с. 469].

У творах початку XVII ст. образ Московії був мало виразним, Москва або ігнорувалася взагалі, або згадувалася під назвою “північне панство”. Часто згадки про Москву оминалися зовсім, навіть у тих випадках, коли вона була навіть учасником даної історичної події. Наприклад, “Пересторога” (поч. XVII ст.) навіть не згадує Москву в історії про справу митрополита Ісидора [12, с.26].

Українське православне духовенство до початку XVII ст. рідко виявляло симпатію до Москви. Навіть уявлення про “православність” та його критерії в руському і московському середовищах були різними. Українське православ’я в кінці XVI ст. переживає своє відродження і стає ідеологією українського визвольного руху, особливо після з’єднання його із козацтвом. Але це з’єднання мало і свій недолік. Саме в середовищі українського православ’я виникла ідея союзу з Москвою, що згодом привело до ліквідації української православної церкви і переростання її в російську.

Починаючи з кінця XVI ст. в Україні поступово народжується погляд на Московську землю як країну, де збережено чистоту православної віри і визначається недопустимість війни між одновірцями. Єрусалимський патріарх Феофан в 1621 р. заборонив козакам воювати проти Москви, мотивуючи це гріховністю війни з одновірцями.

У першій половині XVII ст. ставлення козаків до Московії було двояким. З однієї сторони, віддаленість Москви, перебування козаків у лояльному силовому полі шляхти сприяли тому, що Московія сприймалася козаками як противник свого патрона – польського короля. Козаки брали активну участь у всіх війнах з Московією, які вела в XVI – першій половині XVII ст. Польсько-Литовська держава. Вони завжди висловлювали готовність за потреби йти на Москву, їх важко

було потім повернути назад, як це було під час походу 1618 р. П.Сагайдачного. А вже під час походу вони не втрачали жодної можливості пожитися матеріальними цінностями, а також захопити полонених. Така ситуація повторилася і під час Смоленської війни.

Для козаків служба цареві нічим не відрізнялася від служби іншим християнським володарям. Вони радо використовували перспективу отримувати від царя платню за свої послуги. Українські козаки з XVI ст. починають переходити на службу до московського царя на “государеве ім’я” [1, с.334], зокрема, у 1561 р. на Московщині залишилося понад 400 козаків із війська князя Дмитра Вишневецького. У 1618 році після походу П.Сагайдачного на Москву з козацького війська перейшов на “государеве ім’я” загін з 670 чоловік на чолі з полковником Ж.Коншиним, але це не означає сповідування ними промосковської орієнтації. Цілі загони козаків перебиралися також до Кримського ханату, релігійний чинник при цьому не мав для них вирішального значення. До Московії переходили й вихідці зі шляхти – української, литовської, польської, – що позбавляє переселення українських козаків до Московії ореолу сповідування промосковської орієнтації.

Козацьке середовище до середини XVII ст. не мислило категоріями етнічної близькості з московитами, спорідненості українського та московського світів, що було одним із проявів усвідомлення українцями власної відмінності від росіян. Не було помітно жодних намірів зі сторони козаків у бік того, щоб “вітчизну” Річ Посполиту замінити на “вітчизну” Московію [1, с.335]. Цей процес розпочнеться набагато пізніше у другій половині XVII ст. після того, як Москві вдасться закріпитися на Лівобережжі. Московський чинник козаки часто використовували як спосіб тиску на Річ Посполиту для досягнення своєї мети, зокрема, станові поступки. Стосункам із Москвою козаками відводиться роль однієї із зовнішніх опор, яку при потребі можна і замінити.

За своєю суспільною природою козацтво не належало до традиційної еліти, хоча вважали себе такою. Упродовж XVI – першої половини XVII ст. у Москві українських козаків не виділяли з-поміж інших козаків і не розглядали їх як представників еліти, тоді як, наприклад, австрійський імператор звертався до козаків як до людей “лицарських” [1, с.329]. Московія прагне втягнути козаків до зони своїх впливів через формування у їх світогляді образу царя як доброзичливого заступника козацтва; про одновірну Москву – як можливий прихисток.

Образ Москви в свідомості багатьох мешканців України поступово набуває ідеальних характеристик. За словами М.Грушевського, Московщина “в очах православних України і Білоруси привикла рисуватися в туманних контурах “прекрасного далека” як непоборна твердиня православної віри” [4, с.598].

Стижка тенденція до ідеалізації Москви починається з творів киево-печерського архимандрита Захарія Копистенського. В епізоді про місію митрополита Ісидора вже чітко фігурує Москва як позитивний герой, якого ігнорували православні автори раніше, зокрема, автор “Перестороги” [12, с.26]. З.Копистенський із втіхою констатує, що московське духовенство та влада засудили Ісидора до спалення [12, с.93].

Аналогічні тенденції спостерігаються в політичній площині. В Росії стосовно царя набули з середини XVII ст. надзвичайного поширення метафори, зокрема "Солнце праведное, светило русское". Цю сакральну титулатуру як елемент етики стосунків із царями засвоюють українські ієрархи і політики. Б.Хмельницький, наприклад, у листі від 8 червня 1648 року звертається до царя Олексія Михайловича такими словами "Найясніший, вельможний і преславний царю московський, а нам все милостивий пане і добродію!" [5, с.125]. Усе це виглядає як данина московському церемоніалу, але поступово вплинуло на політичне мислення української еліти.

У середині XVII ст. українську інтелектуальну еліту майже виключно складають особи духовного стану. Це мало для України негативні наслідки. Період Руїни та спустошення України привів до появи значної кількості прихильників Московії серед української еліти, особливо серед служителів церкви. Дезорієнтуючу роль тут зіграла концепція "єдиновірства". І якщо раніше культура перебувала в силовому полі національної церкви, то тепер вона ввійшло в силове поле церкви московської і поступово стала на службу самодержавства. З цього часу починається зворотний процес у самосвідомості частини тогочасної еліти.

Якщо концепція церковної єдності з Московією була уже досить поширена в Україні в першій половині XVII

том "істинної віри", втіленням "чистого" православ'я. Поява промосковських настроїв була спричинена як реальною дискримінацією православних в Речі Посполитій, так і загостренням соціально-політичних суперечностей всередині Війська Запорозького, подальшим громадянським протистоянням, розоренням, Руїною, спричиненими постійними війнами.

Переваги московському цареві були віддані завдяки приналежності до одного й того ж віросповідання, відсутності в етнопсихології українців антиросійських настроїв, близькість мови і культури, військово-політична слабкість Росії порівняно з Османською імперією, що давало надію на збереження Україною повнішої державної самостійності.

ст., то ідея етнопатристичної єдності була озвучена чи не вперше в українській літературі у творі З.Копищенського "Палінодія" [12, с.93]. Але ця ідея не належала до поширених ні в Україні, ні в Росії. Особливість ситуації середини XVII ст. полягала в тому, що люди лише починали мислити національними категоріями. Для більшості людей конфесійні, культурні критерії були значно вагомішими, ніж етнічні, особливо це стосується тогочасної Московії.

У літературі кінця XVII ст. масовою є тенденція ідеалізація та прославлення московських царів. Більшість церковних діячів та політиків майбутнє України бачили в складі єдиної православної імперії. Зокрема, у "Хроніці Польській і Літописі Українському" автор говорить так:

"Та Хмельницький, гетьман, раду учинивши,
Чужовірців приязнь на вітри пустивши,
Під царів російських в дружню державу,
З військом підхилився в честь собі і славу...
Церква з уніатства очищатись стала
І себе з Москвою радо об'єднала" [11, с.665-668].

Але не всі розділяли дану точку зору, зокрема, анонімний автор "Думи козацької" нарікає, що "бісу в неволю, вічну недолю, самохіть оддаємося" [13, с.396], де під "бісом" можна розуміти і турка, і поляка, і москаля.

Отже, образ Московії в Україні протягом кінця XVI ст. – XVII ст. пройшов складну еволюцію: від образу ворожого, дикого краю, християнський характер якого іноді піддавався сумніву, до країни, яка уявлялася форпос-

Література

1. Брехуненко В. Козаки на степовому кордоні Європи: Типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст. – К., 2011.
2. Бульвінський А.Г. Українсько-російські взаємини 1657-1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на сході Європи. – К., 2008.
3. Григорієв Н.Я. Українська національна вдача. – Вінніпег. Манітоба, 1941.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – т.6.
5. Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / Уклад. В.Ю.Король. – К.: "Академія", 2001.
6. Кучма Л. Украина – не Россия. – М.: Время, 2003.
7. Лисяк-Рудницький І. Історичне есе. – К., 1994. – т.1. – 350 с.
8. Мемуари до історії південної Русі. Випуск I (XVI ст.). М.Литвин, Б.де Віженер, Л.Горецький, Е.Лясота / За ред. В.Антоновича. – Дніпропетровськ: Січ, 2005.
9. Савченко С. Уявлення про Московське царство в Україні XVI – XVII ст. // Київська старовина. – 2006. – № 2.
10. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К.: Либідь, 1998.
11. Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху ренесансу та бароко XV-XVIII століть. Книга третя / Упорядники: В.Шевчук, В.Яременко. – К.: Аконті, 2006. – 800 с.
12. Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд. В.І.Крекотня. – К.: Наук. думка, 1987.
13. Українська поезія. Середина XVII ст. / Упорядники В.І.Крекотень, М.М.Сулима. – К.: Наук. думка, 1992.
14. Шевчук Валерій. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. – К.: Абрис, 1995.
15. Юрій М.Ф. Етногенез українського народу. Навчальний посібник. Видання третє доповнене і перероблене. – К.: Кондор. – 2008 р.
16. Яковенко Наталя. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – К.: Критика, 2002.

“ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА У КИЄВІ” ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Рослий Д.М., студент III курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доц. Страшко Є.М., кафера історії України та політології

Періодичні видання, як важливі історичні джерела, дозволяють науковцям простежити основні події суспільно-політичного та національно-культурного життя. Особливо цікава українська періодика другої половини XIX – поч. XX ст., яку створювали в умовах коли українське суспільство зазнавало серйозних утисків, зокрема Валуєвським циркуляром та Емським указом, у розвитку української культури та пізнанні своєї історії велику роль відігравали наукові товариства та їх часописи. Саме таким науковим осередком було Українське Наукове Товариство у Києві (далі – УНТ) та його провідне друковане видання “Записки Українського Наукового Товариства” (далі – “ЗУНТ”).

На сьогоднішній історіографія дослідження даної наукової інституції склалась у вигляді наукових розвідок, студій та публікацій. М. Грушевський [6], О. Гермайзе [4], В. Онопрієнко [16], В. Ляхоцький [12], Л. Атаменко та інші дослідники поступально та неперервно накопичили ґрунтовний джерельний матеріал, дослідили та охарактеризували діяльність, організаційні та статутні особливості функціонування Товариства, частково проаналізували зміст “ЗУНТ”. Проте джерелознавча та архівознавча справа “ЗУНТ” потребує продовження досліджень, застосування нових методик наукового аналізу та оціночних інтерпретацій.

Метою повідомлення є аналіз джерелознавчих публікацій та їх студіювання в УНТ за період з 1908 року від початку випуску “ЗУНТ”, по 1918 рік, час закінчення випуску часопису за редакцією М. Грушевського.

Українське наукове товариство було засноване весною 1907 р. з ініціативи М. Грушевського та київських громадівців на зразок Львівського наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, після затвердження програми та статуту російською владою у 1906 році.

На загальних зборах УНТ 25 травня 1907 року було підготовлено реферат голови Товариства М. Грушевського про наукову організацію роботи установи. У короткій доповіді було визначено основну мету, завдання та структуру УНТ. Наука, на думку М. Грушевського, виконує дуже важливу функцію у суспільстві – “вінчає собою повноту культурно-національного життя, служить найвищою рекомендацією духовної дозрілості суспільності, глибини й серйозності її культурного життя” [6, с. 12]. З огляду на це, акцент було зроблено на організацію Товариства, як наукової установи з трансформацією у майбутньому у Всеукраїнську академію наук. Фінансовою основою для його створення були благодійні внески меценатів, зокрема М. Дробиша та М. Тишкевича.

Головним часописом Товариства були “ЗНТШ”. Протягом 1908-1918 рр. за редакцією М. Грушевського вийшло 18 томів “Записок”. У “ЗУНТ” публікувались праці відомих діячів того часу: М. Грушевського, В. Гнатюка, М. Довнар-Запольського, А. Кримського, М. Біляшівського, В. Хвойки, Д. Багалія, І. Франка, О. Шахматова та інших.

Мова “ЗУНТ” – українська, що було визначено ще Статутом УНТ у 1907 р.. Тексти статей, повідомлень, ре-

цензій у “Записках УНТ” подавались суто українською мовою. Якщо ж вони надходили до редакції науково-видавничого відділу німецькою, англійською, польською, російською чи іншими мовами, то перекладались.

Дослідження матеріалів “ЗУНТ” за період редакторства М. Грушевського дозволяє стверджувати, що їхнє групування відповідає таким рубрикам: студії з української історії XIX ст., археологічні дослідження, етнографічні розвідки, статистично-економічні студії, історичні українські студії, в яких пріоритет надавався історії українського козацтва.

Аналіз опублікованих матеріалів дозволяє виявити групу дослідників, котрі найбільш активно розробляли козацьку проблематику та розвідки яких носили найконцептуальніший характер, серед них статті: М. Стадника – “Гадяцька унія”, О. Левицького “Церковні справи на Запорожжі”, В. Данилевича “Нові дані для біографії Івана Сірка”, Л. Добровольського “Забуті межі давньої Коліївщини”, М. Василенка “Слідство про маєтності Стародубського полку” та ін. [16, с. 18-33].

Уточненню деяких фактів біографії Богдана Хмельницького присвятив свою статтю І. Каманін. В ній автор спростував загальноприйнятю в той час версію про польське походження гетьмана і відніс його до роду замощного київського міщанина хліботорговця Богдана Петровича Хмеля, який, на думку І. Каманіна, доводився братом батькові Б. Хмельницького – чигиринському сотнику Михайлові Хмелю.

Угоді, підписаній між Україною та Польщею в 1658 р., присвячена стаття М. Стадника – “Гадяцька унія” [20, с. 65-85]. Розглядаючи даний політичний акт, М. Стадник зосередив свою увагу на дипломатичних стосунках між Україною та Польщею, починаючи з часів гетьманства Б. Хмельницького. Автор висвітлює діяльність гетьмана І. Виговського, справою життя якого було укладення Гадяцького договору. У статті наводяться витяги з документів, що свідчать про негативне ставлення І. Виговського до надмірної залежності України від Московської держави та про його готовність йти назустріч пропозиціям Польщі про мирне й добровільне об’єднання.

Особливу увагу дослідники звернули на матеріали з української історії XIX ст. Серед них інтерес викликають студії: Л. Добровольського “З київської “козащини” 1855 року”, М. Василенка “Г.Н. Теплов та його Записки о непорядках в Малороссии”, І. Стеценка “Українські шестидесятники”, О. Левицького “Українофілам” [16, с. 45-66].

Аналізові причин і рушійних сил досить помітного за своїми масштабами антикріпосницького руху середини XIX ст. на Київщині присвятив свою статтю “З київської “козащини” 1855 року” Д. Добровольський [8, с. 49-52]. Характерними рисами цього руху було те, що його учасники, обстоюючи свої права, орієнтувалися на соціально-економічні ідеали, притаманні колишньому українському козацтву, а також різко негативне ставлення до

духовенства, яке підтримувало кріпосний режим, зазначає автор.

У статті “Українські шестидесятники” І. Стешенко, детально проаналізував погляди українофілів на шляхи подальшого розвитку Української держави [22]. Ідеалізація народу, відсутність чітко сформульованої економічної програми, обмеженість у поглядах на перспективи народної освіти, пристосування православно-християнських критеріїв до вироблення сучасних моральних норм – такі, на думку автора, головні недоліки філософії українських шестидесятників.

Статистична комісія, спочатку комісія мала назву статистично-економічна, очолювана О. Русовим, спрямувала свою діяльність на збирання статистичних відомостей про соціальну структуру українського народу, його економічний розвиток та значення українства в економічному житті Росії.

Серед найінформативніших розвідок можна виділити працю О. Русова “Про заняття українців по перепису 1897 р.” [19]. Об’єктом аналізу дослідник обрав губернії, де проживало не менше 10% українців. На основі великої кількості статистичної інформації, використовуючи результати Всеросійського перепису населення 1897 р., автор дійшов висновку, що 88 % українського населення було зайнято у сфері виробництва зернових культур. З “болем” дослідник констатував, що “український народ живе в періоді з перевагою того первісного сільського хазяйства, яке відповідає примітивній ступені культури народу, найменше грамотного з усіх християнських народів, що населяли Росію”.

У 1911 р. вийшла праця М. Стасюка “Економічні відносини України до Великої Росії та Польщі” [21]. Дослідник наводить дані про видобуток (виробництво), споживання, експорт та імпорт цілого ряду природних ресурсів, продукції галузей промисловості й сільського господарства, обсяги залізничних перевезень. Автор встановив цілковиту аналогію в економічних відносинах України з Польщею та Росією. На його думку, залежність України від Росії мала не економічний, а переважно політичний характер. “Залежність Великої Росії від України зовсім не в тім, що Україна постачає їй продукти добуваючої і обробляючої промисловості, а головню в тім, що Україна є найбільший і найголовніший ринок для продуктів великороської обробляючої промисловості”, – робить висновок автор.

Порівняльному аналізу соціально-економічного становища західної та східної частин України в XVII ст. присвячена стаття М. Грушевського “Господарство польського магната на Задніпр’ї перед Хмельниччиною” [5]. В досліджуваній автором період у Східній Україні переважало велике землеволодіння. Польською історіографією це явище трактувалося позитивно, її представники відзначали, що капіталовкладення польських магнатів сприяли господарському освоєнню обширних територій, впровадженню більш прогресивних методів ведення господарства. Польські поміщики нібито забезпечували захист українського населення від татарських набігів, а польська інтелігенція справляла позитивний вплив на розвиток української культури. У своїй статті М. Грушевський навів свою точку зору з цього питання, а саме, що відсіч татарським набігам здійснювалася силами місцевого населення, а польські землевласники по-хижацькому нищили природні багатства краю і користувалися плодами діяльності українського селянства, тим

самим польська еліта використовувала українські землі в свої інтересах.

У 1912–1913 рр. у “Записках Українського наукового товариства” публікувався статистико-економічний нарис М. Порша “Робітництво України”, в якому автор детально розглядає економічне становище краю на різних історичних етапах. Дослідник наводить дані про динаміку зростання окремих галузей промисловості та сільського господарства в різних регіонах України та аналізує причини, що гальмували їх розвиток. Науковець констатує відсутність установи, котра б займалася збором відомостей про становище робітничого класу. Робітництво України, підкреслює дослідник, не є численним, оскільки 1,5 млн. осіб складало 17% загальноімперського, як правило, це сезонне робітництво, яке не потребує висококваліфікованої праці і, як наслідок, недостатньо культурно розвинене. На основі статистичних даних були виділені найбільш розвинені галузі українського виробництва: аграрна, цукрова, текстильна [18].

Організацію дрібного землеволодіння на Полтавщині вивчав за матеріалами земського перепису 1900 р. С. Драгоманов. Розрахунки, проведені вченим, показали, що приватні земельні наділи до 50 десятин становили в губернії 61,6 % всіх посівних площ. Земельні угіддя, які перевищували 50 десятин і становили 38,4 % посівних площ, належали дворянам, духовенству, купцям, державі, як виняток – заможним козакам і надзвичайно рідко – селянам [9; с.82-90].

Розроблялась в рамках історичної секції УНТ й археологічна тематика. Зокрема, Л. Добровольський виступив ініціатором проведення в 1907–1908 рр. ряду експедицій, які здійснили історико-топографічне обстеження околиць Києва праворуч Дніпра. Їх результатом стала стаття Л. Добровольського “Забуті межі давньої Київщини”, де було описано рештки фортифікаційних укріплень, а також визначено їх приблизний вік [7].

К.Мельник-Антонович дослідила більш як 1500 відомих на той час городищ і виявила ряд нових. Незважаючи на великий обсяг робіт, з певністю віднести всі городища до якоїсь епохи, встановити їх належність тому чи іншому народові, а також аргументовано довести саме призначення решток стародавніх споруд дослідниці не вдалося. Цінність даної праці полягає насамперед у систематизації та детальному описі більшості городищ на території України [13].

Важливим напрямком досліджень історичної секції були етнографічні студії. Відповідна комісія, що складалася з А. Шрамченка (голова), Д. Щербаківського, М. Грушевського Л. Добровольського, О. Косач, О. Сластьона і М.Сумцова, займалася збиранням та опрацюванням етнографічних матеріалів, результати яких публікувались в “ЗУНТ”. Так, аналізуючи спільні й відмінні риси українського орнаменту М. Біляшівський у статті “Про український орнамент” визначив, що його геометричні мотиви раніше були загальними для всього людю, як і була одною православна мова. Із часом, через історичні обставини, ці первісні форми орнаменту прийняли спеціальні, особні риси що, як і мова, охарактеризували та виокремили український народ з “слов’янської коліски” [1].

Окремі випуски “Записок УНТ” були присвячені пам’яті визначних діячів української науки і національно-

громадського життя: І. Франку, В. Антоновичу, П.Житецькому [24,с.25-27].

У "Записках" мав місце цикл статей, присвячених М. Лисенкові, М. Гоголю, М. Заньковецькій, М. Костомарову. Найбільшого резонансу серед наукового кола та широкого загалу українства отримав ювілейний збірник на пошану Т.Шевченка. Товариство брало активну участь у Шевченківських ювілейних читаннях у Москві [24,с.29-30].

Тематика, пов'язана з історією народного права, розроблялася в рамках історичної секції: О. Левицьким, М. Василенком, М. Грушевським та ін. Зокрема, О. Левицький опублікував у 1908 р. статтю "Не вінчані шлюби на Україні в XVI-XVII І ст." [11]. Наприкінці XI ст. на Русі, писав він, церковний обряд одруження у народному розумінні був привілеєм князів і бояр, на відміну від простих людей, які відзначали шлюби по своїх домівках піснями й танцями. Подібне ставлення до акту одруження зберігалось і в Україні аж до початку XVII ст. Та й після цього церковне вінчання не було в народному сприйнятті фактом встановлення шлюбних відносин, і тільки народне гуляння – "весілля" – свідчило про те, що шлюб відбувся. Церковний обряд і "весілля" тоді нерідко проводилися у різний час. Така традиція йшла в розріз з основними релігійними положеннями. Тому в 1744 р. Синод видав указ, відповідно до якого всі священники були зобов'язані брати з молодят розписку про те, що вони, повінчавшись, почнуть подружнє життя, не чекаючи весілля. Результатом цього указу, писав О. Левицький, стало проведення весіль в один день з вінчаннями і таким чином закріплення за цим церковним обрядом офіційного акту одруження.

Значний інтерес у дослідників УНТ викликали події, пов'язані зі скасуванням кріпосного права в Україні. На публічному науковому засіданні 1911 р., приуроченому цій події, прозвучали доповіді М. Василенка "Кріпацтво і реформа 19 лютого на Лівобережній Україні", О. Левицького "Кріпацтво на Правобережній Україні". Особливу увагу було звернено на "білі плями" у висвітленні украї-

нського історичного процесу, яких не торкалася академічна наука Російської імперії [15,с.50].

В дореволюційний період історична секція УНТ стала школою для багатьох українських науковців. Фактично в її рамках почалася диференціація різноманітної гуманітарної проблематики, яка згодом в Українському науковому товаристві та Українській Академії наук оформилася в самостійні наукові напрями та установи: економічну й археологічну секції та секцію мистецтв УНТ, комісії УАН з вивчення соціально-політичних рухів та ін.

Українське наукове товариство розпочало новий етап у розвитку українознавства як синтезу знань про Україну на теренах Східної України. Воно стало першою україномовною науковою інституцією Наддніпрянської України, організованою на демократичних принципах вільної асоціації вчених і логічним продовжувачем традицій Острозької і Києво-Могилянської академії, Львівського, Харківського, Київського університетів, Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, вдалим зразком використання передового західноєвропейського досвіду наукової організації.

Михайло Грушевський завжди підкреслював наступність розвитку української науки від Острозької та Києво-Могилянської академії через Наукове товариство ім. Шевченка та Українське наукове товариство до розквіту українознавчих досліджень у Всеукраїнській Академії наук у 20-ті роки. Глибоке вивчення непростого шляху, яким йшов цей розвиток,— актуальне завдання сучасної історичної науки.

"Записки УНТ" стали трибуною передової української інтелігенції: істориків, письменників, громадсько-культурних діячів. Дослідження процесу видання "Записок УНТ", їх змістового наповнення і надалі заслуговує на увагу, позаяк дає змогу об'єктивно висвітлити непростий процес становлення української науки на початку XX ст., внесок окремих особистостей у цю справу, рівень змалювання історії та культурної спадщини багатьох регіонів України.

Література

1. Біляшівський М. Про український орнамент// Записки УНТ в Києві. – 1908. – Кн. 3. – С. 40-54.
2. Витяги з Статуту укр. наук. Товариства в Києві // Записки Українського наукового товариства в Києві. – 1908. – Кн. 1. – С. 157-159.
3. Вовк Ф. Палеонтологічні знахідки в с. Мізині на чернігівщині// Записки УНТ в Києві. – 1909. – Кн. 4. – С. 90-99.
4. Гермайзе О. Праця Київського Наукового Товариства // Україна. – 1929. – січень-лютий. – С. 3-49.
5. Грушевський М. Господарство польського магната на Задніпров'ї перед Хмельниччиною// Записки УНТ в Києві. – 1908.- Кн. 1. -С.25-43.
6. Грушевський М. Українське наукове товариство в Києві і його наукове видавництво // Записки УНТ в Києві. – К., 1908. – Кн. 1. – С. 9-13.
7. Добровольський Л. Забуті межі давньої Київщини// Записки УНТ в Києві. – 1908.- Кн. 3. – С. 54-78.
8. Добровольський Л. З київської "козаччини" 1855 року// Український науковий збірник. – 1915. – С. 49-94.
9. Драгоманов С. Дрібне землеволодіння на Полтавщині// Записки УНТ в Києві. – 1912.- Кн. 10. – С. 82-90.
10. Корольова О. Поділ українського народу на групи дорослості по перепису 1897 року// Записки УНТ в Києві. – 1910. – Кн. 7. – С. 86-106.
11. Левицький О. Невінчані шлюби на Україні в 16-17 ст. // Записки УНТ в Києві. – 1908. – Кн. 3. – С. 98-107.
12. Ляхоцький В. Українське наукове товариство в Києві. "Київська старовина", 1998, № 6. – С.17-23.
13. Мельник-Антонович К. Майданові городища на Україні// Записки УНТ в Києві. – 1908.- Кн. 3. – С.79-97.
14. Нагірняк О. УНТ – попередник української академії наук // Шлях перемоги. – 2004. –13 жовт. – с. 14.

15. Онопрієнко В., Щербань Т. Українське наукове товариство. Вклад у національну культуру // Вісник АН УРСР – 1990. – № 11. – 48-57.
16. Онопрієнко В.І., Щербань Т.О. Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2008. – 352 с.
17. Перетц В. Павло Житецький// Записки УНТ в Києві. – 1908.- Кн. 2. – С. 5-28.
18. Порш М. Робітництво України // Записки УНТ в Києві. – 1912.- Кн. 10. – С. 91-158;
19. Русов О. Про заняття українців по перепису 1897 р. // Записки УНТ в Києві. – 1909.- Кн. V. – С. 95-107.
20. Стадник М. Гадяцька унія // Записки УНТ в Києві. – 1910. – Кн. 7. – С. 65-85.
21. Стасюк М. Економічні відносини України до Великої Росії та Польщі // Записки УНТ в Києві. – 1911. – Кн. 9. – С. 117-119.
22. Стешенко І. Українські шістдесятники // Записки УНТ в Києві. – 1908. – Кн. 2. – С. 39-83.
23. Павлуцький Г. Антонович В., як археолог// Записки УНТ в Києві. – 1908. – Кн. 3. – С.15-23.
24. Щербань Т.О. Історичні дослідження в Українському науковому товаристві (1907–1921 рр.) // УДЖ, 1995, № 1. – С. 23-33.

УДК 94(477)“17”

ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ НА ПОЧАТКУ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Рудьков О.І., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник: д.і.н., проф. **Леп'яко С.А.**, кафедра історії України та політології

Як складова агресивного Російського царства, Гетьманщина була заручником його геополітичних амбіцій, які ніяк не враховували економічні інтереси українських земель, російська зовнішньополітична діяльність завжди була для України не вигідною та призводила до економічних збитків.

Після поразок від шведів, цар Петро I змушений був проводити широкомасштабні реформи у країні, а для здійснення таких проектів потрібні були величезні кошти [5, 68]. Щоб підтримати російську економіку, були штучно перенаправлені в Росію товаропотоки української торгівлі. Введення нових торговельних мит та податків також було зумовлене пошуком коштів для імперської казни. На фоні загальної мобілізації ресурсів царства, вольності Гетьманщини випадали із загальної тенденції до централізації [9, 114-116]. Реалізація цієї політики була спрямована на перетворення української торгівлі на колоніальну. Небезболісно поривалися традиційні торговельні шляхи і ринки збуту товарів західного напрямку. Типовим прикладом були заборона торгівлі із Кримом та Кримські походи кінця 1680-х рр. На кінець ХVІІ ст. утворились доволі стабільні торговельні зв'язки між Гетьманщиною та Кримським ханством. Незважаючи на часті військові сутички, економічні зв'язки дедалі посилювались і широкомасштабна війна була не вигідною обою сторонам, хоча була закономірним продовженням експансії Росії на схід та південь [7, 54-55]. Незважаючи на початок активного наступу російського центру на суверенні права та вольності української автономії, розвиток її економіки, яка була у великій мірі експортноорієнтованою був високим, та загалом вищим, аніж російської [12, 53-61].

Перші спроби російської влади масштабно обмежити українську торгівлю почалися ще 1701 року із початком Північної війни. Петро I заборонив вивозити з України до Кенігсберга й Риги коноплю – один з найважливіших експортних товарів. Натомість її мали надсилати з російськими купцями через Ярославль і Вологду до Архангельська для подальшого транспор-

тування за кордон. Разом із тим було наказано возити на Біле море прядиво, поташ, юхту, клей, сало, віск, олію, соломку, шкури. Таким чином, наприклад, українське купецтво мало возити товари до сілезького Бреслау не найкоротшим шляхом (Київ – Львів – Краків – Бреслау), а через Архангельськ. Українська торгівля із Західною Європою мала вестись через Центральну та Північну Росію. Ці укази було доповнено аналогічними про заборону вивозу пшениці та збіжжя від 1714 та 1719 років. У 1701 р. було видано указ про те, щоб українські купці возили товари до Азова, хоча цей порт практично не мав виходу до європейських країн. В ході Північної війни, після завоювання Риги ці товари із 1715 року за клопотанням гетьмана Івана Скоропадського можна було експортувати також і через названий порт [10, 436-438]. Згідно із архівними даними, цар Петро I суворо наказував гетьманові стежити за порядком виконання обмежень та поклав це йому на особисту відповідальність [1].

Збереглись свідчення, що із купців, які намагалися вести міжнародну торгівлю вимагали підписку про зобов'язання вести справи тільки через Ригу та інші російські порти та ввозити з-за кордону російської срібної та мідної монет [2]. Дедалі частіше українським купцям і торговим людям заборонялося займатися торгівлею навіть із Запоріжжям. Ця руйнівна політика російської влади суттєво зменшувала прибутки українських купців [11, 178-180].

Українським купцям не дозволено було вивозити за кордон клей, ревінь та ікру, оскільки монополію на торгівлю цим товаром було надано росіянам [4, 325]. Взагалі заборонено експортувати за кордон селітру, стратегічно важливий товар для військової галузі Росії [13], тому її вивозили тільки на російські артилерійські склади. Перші розпорядження щодо цього були зроблені ще в 1700 р. Пізніше вони були підтверджені: зокрема, указом 1714 р. категорично заборонявся продаж селітри за кордон [6, 78].

Нищівним був удар російського уряду по українському книгодрукарному експорту. Після запровадження Петром I цензури друкованих в Україні книг, зменшується кількість друкарень, попит на папір, а відтак – загальні обсяги експорту. Пізніше, місцева продукція паперу була така незначна, що старшина виписувала папір вищої якості з Санкт-Петербурга та Москви [13].

Одним із заходів, що перешкоджав розвитку українського господарства, було прагнення російського уряду збувати на українській території мідні гроші, щоб срібні й золоті, які взагалі заборонили купцям вивозити, залишалися здебільшого в обігу населення Росії [3].

Так розпочався період регулюючих заходів Москви щодо торгівлі України із закордоном, яку Росія остаточно підпорядкувала лише 1714 р., коли 5 квітня було видано указ, згідно з яким заборонялося вивозити за кордон, окрім російських портів, ще й поташ, смольчук, віск, конопляну олію, клей, ревінь, смолу та ікру та складено список так званих “заповідних товарів”. За правління Мазепи цю тенденцію вдавалося стримувати, тож Україна ще зберігала свою господарську самостійність [8]. Особливо ефективно він обстоював інтереси української торгівлі, захищаючи українських купців від нерівноправного суперництва з росіянами, скоротивши обтяжливі експортні мита, накладені російськими чиновниками. Слід зазначити, що більшість заборонених товарів, наприклад, поташ та смольчук, переважно вироблялася саме для експорту, тому обмеження для їх реалізації спричиняли ланцюгову реакцію банкрутств відповідних підприємств на Лівобережжі [13].

Після фатальної поразки під Полтавою, в Гетьманщину спрямовуються так звані “московские люди” – шпигуни, які мали зібрати інформацію про економічний потенціал автономії та основні особливості української торгівлі. Зокрема, після таких розвідок слідували деструктивні укази царя Петра I про заборону українським купцям вести вільну торгівлю із Заходом, експорт товарів через російські порти.

Обмеження були створені також і щодо перетину купцями кордону. Так, торговці мали давати гетьманській адміністрації в Глухові опис товарів, надалі огляд товарів відбувався вже у російському Брянську, а українські закордонні паспорти-посвідчення взагалі було скасовано, перепустку купці мали отримувати у київського губернатора [13]. На польсько-українському кордоні вводилися суворі мита на імпорт, щоб запобігти конкуренції щойно заснованим російським мануфактурам. У ввозі продуктів на Лівобережжя російські купці користувалися пільгами, тоді як українці за готові товари, які вони возили на Північ, сплачували мито від 10 до 40 %. Користуючись таким становищем, російські купці стали активно проникати в українську торгівлю. Заборона на вивіз за кордон збіжжя і ввіз деяких товарів – дорогих тканин, панчіх,

цукру, фарби, полотна, білизни, тютюну, карт, сукна була зумовлена рішенням знищити конкуренцію російським мануфактурам, які виготовляли неякісну, у порівнянні із Європою, продукцію: панчохи, каразеї, голки тканини, зокрема “каламейки, полукаламейки, стакеди середних рукъ, полотна низкихъ денегъ” [4, 340]. Запроваджені обмеження призвели до зниження цін на українські товари на ринку. Уряд і торгові російські компанії скуповували ці товари за дешевими цінами, а потім продавали за кордон [10, 439]. Таким чином, була насильно ліквідована конкуренція росіянам з боку українських купців, ті ж самі товари, які зазвичай реалізовували українці, відтепер продавалися росіянами в російських містах [4, 325].

Так, царський указ пропонував закуповувати в Чернігові, Ніжині й Переяславі хліб по найнижчій ціні на три роки. Будь-які спроби купців перекупити хліб для винокуріння рипинялися, що сильно підривало доходи як міщан, так і козаків [14, 167].

Обмеження вивозу з України викликало занепокоєння з боку Австрії, яка втратила давнього імпортера, але австрійська дипломатія не могла змінити стан справ [13]. Так, уже в першій реляції з Відня московський посол Ягужинський 30 квітня 1720 року пише в столицю, що “пояснив” австрійському двору, що скасування вільної торгівлі в Україні відбулося внаслідок того, що ця торгівля “сама собою припинилася, але в більшій мірі через епідемію”. Цим аргументам, звичайно, у Відні не повірили, і тому австрійський посол в Росії, граф Кінські продовжив добиватися скасування заборони вільної торгівлі в Гетьманщині практично до 1723 року, коли 6 лютого 1723 року Сенат Московської держави змушений був видати “формальний указ”, відповідно до якого: список заборонених товарів для ввозу/вивозу із Гетьманщину та із Австрії залишено такий же само, як і перед цим був [4, 326].

Отже, із початку XVIII, а особливо – після невдачі патріотичного пориву Івана Мазепи, почався активний наступ на права та вольності української автономії в ключовій галузі економіки – торгівлі. Аналіз указів російської влади та дій, здійснених для їх реалізації, засвідчує намагання штучно обмежити участь Лівобережжя у європейському економічному житті, перенаправити українські товаропотоки на російські ринки, та перетворити українські землі на ринок збуту товарів власної молоді промисловості. Російська влада намагалася підняти економічний розвиток північних міст Росії, і як наслідок українські купці втрачали роками завойоване своє місце на ринках Західної та Центральної Європи та направити митні збори Гетьманщини, не до скарбу української держави, а в російську казну. Всі ці дії були вкрай не вигідні для вітчизняного купецтва та врешті-решт призвели до смерті української вільної торгівлі, включення економіки країни в імперський організм як складової частини та закономірної ліквідації політичної автономії Війська Запорозького Городового.

Література

1. ЦДІА України, ф. 51, оп. 3, спр. 103, арк. 1-7.
2. ЦДІА України, ф. 59, оп. 1, спр. 14, арк. 3.
3. ЦДІА України, ф. 220, оп. 1, спр. 261.
4. Дідусенко П., Пахневський С. Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Руси. – Київ, 2005. – 635 с.
5. Дусенбаев А., Воеводина Н. Экономическая история России, Москва, 2010. – 190 с.
6. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст., Київ, 1959. – 532 с.
7. Кресін О. Політико-правові аспекти відносин урядів Івана Мазепи та Пилипа Орлика з Кримським ханством // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха: зб. наук. праць. – Київ, 2008. – 398 с.
8. Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. – Київ, 2003. – 240 с. Режим доступу до книги: <http://www.mazepa.name/history/krupnicki-1.html>.
9. Конотопов М. Экономическая история, Москва, 2003. – 488 с.
10. Лановик Б., Матисякевич З. Економічна історія України і світу. – Київ, 1999. – 737 с.
11. Лановик Б., Лазарович М. Історія України, Київ, 2006. – 598 с.
12. Мірущенко О. Регулювання російським урядом економічних відносин Гетьманщини та Нової Січі у 40-60-х рр. XVIII ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного Університету. – 1999. – №7.
13. Полонська-Василенко Н., Історія України. Мюнхен, 1972-1976. Т.2. – 608 с. Режим доступу до книги: <http://www.infoukes.com/ukremlib/history/POLONSKA/zmist.htm>
14. Таирова-Яковлева Т. Мазепа. – Москва, 2007. – 271 с.

УДК 94(44)“18”:75

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ФРАНЦІЇ ОСТАНЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКІВ НОВИХ НАПРЯМКІВ

Сакун Р., магістрантка історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доц. Моціяка П.П., кафедра всесвітньої історії

Історія повсякденності – це процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства. Кожна епоха створює особливий тип повсякденності з своїми стереотипами, нормами моралі тощо [11, 40].

Важливим джерелом для дослідження повсякденного життя людей є картини художників, які на своїх полотнах зображували сучасне життя. Творчість художників є показником свободи у житті певної епохи. Проблеми, які існували в певний історичний період обов'язково знайдуть відображення у картинах. Наприклад, П. Сезан у листі до Е. Бернара від 26 травня 1904 р. висловлює таку думку: “Живописець за допомогою фарб і малюнка передає свої почуття і враження” [14, 14].

Мета нашого дослідження полягає у тому, щоб через творчість художників показати повсякденне життя Франції періоду Третьої республіки.

Важливість теми пов'язана з сучасною тенденцією гуманізму, який визнає людину найвищою цінністю у світі та пройнятий турботою про її благо. Картини художників, творчість яких розглядається як джерело для дослідження даної теми несуть інформацію про: досягнення техніки, архітектуру міст, інтер'єр помешкання, побут, одяг, розваги та спорт.

Творчість художників Франції останньої третини ХІХ століття є важливим джерелом, яке дозволяє нам дослідити повсякденне життя у період становлення Тре-

тьої республіки. Життя людей цього періоду зазнало інтенсивного впливу науково – технічного прогресу та нових філософських і політичних ідей. Картини художників, яких ми розглядаємо цінні тим, що не нав'язують політичних ідей, а передають зорові враження від побаченого ними сучасного світу, що відповідає принципу об'єктивності історичного пізнання. Якщо полотна художників першої половини ХІХ століття пройняті революційним духом, патріотизмом, то починаючи із середини ХІХ століття, художники починають зображувати навколишній світ, не переносючи політики на картини, а більше вирішуючи мистецькі проблеми.

Завданням полягає у наступному: дослідити зміни у повсякденному житті Франції періоду Третьої республіки; виокремити основні тенденції у мистецтві Франції, які вплинули на формування нових напрямків у живописі останньої третини ХІХ століття; дослідити сфери повсякденного життя, за допомогою творчості імпресіоністів та постімпресіоністів.

Основними джерелами для дослідження даної теми є репродукції картин художників, законодавчі документи за якими жили французькі громадяни в останній третині ХІХ століття, статті критиків творчості художників, листування самих художників та спогади сучасників.

Також, для даного дослідження важливим джерелом є щоденник художниці Марії Башкирцевої. Її роздуми ознайомлюють нас із становищем живопис-

су, а також дають інформацію про повсякденне життя городян у Франції [2].

У 1938 році італійський мистецтвознавець Ліонелло Вентурі опублікував книгу під назвою "Архіви імпресіонізму", яка також є важливим джерелом для дослідження даної теми. Дана книга під назвою "Імпрессионизм. Письма художников, Воспоминания Дюран-Рюеля. Документы" вийшла в СРСР 1969 р. [7].

На нашу думку, суспільно-політичні події мали важливий вплив на мистецтво і зумовили появу нових напрямків у живописі Франції та викликає цікавість до зображення повсякденного життя. Елементи правдивого зображення повсякденного життя з'являються вже в період романтизму (20 – 30 ті роки ЧИЧ століття), що являв собою не тільки опозицію класицизму, але й протест проти офіційної ідеології епохи реакції [1, 51]. Видатними представниками цього напрямку є Теодор Жерико (1791 – 1824) та Ежен Делакруа (1798 – 1863).

У середині XIX століття виникає реалізм, який відмовляється від сюжетів та манер академічного живопису. Видатними представниками були Франсуа Мілле (1814 – 1875 рр.) та Камілла Коро (1796 – 1864 рр.). У цьому ж напрямку також працював і Гюстав Курбе (1819 – 1877 рр.) та Оноре Домьє (1808 – 1879 рр.). Саме вони здійснили вплив на формування імпресіонізму (від франц. – враження), який підводив підсумок пошукам образотворчого мистецтва у XIX ст. [10, 55]. Цей напрям пов'язаний із творчістю таких видатних майстрів, як Едуар Мане (1832-1883 рр.), Клод Моне (1840-1926 рр.), Огюст Ренуар (1841 – 1919 рр.), Едгар Дега (1834 – 1917 рр.), Каміль Піссарро (1831-1903 рр.), Альфред Сіслей (1839 – 1899 рр.) та ін. Для техніки виконання картин художників – імпресіоністів характерно те, що вони не змішували фарб на палітрі, використовували лише сім кольорів снячного спектру, мазки пензля мали різну форму, на полотні фарба була не рівною, для того, щоб мати цілісний вигляд від зображеного потрібно відійти від картини на певну відстань [3, 3].

Починаючи з 1880 років імпресіонізм входить у сферу занепаду. У цей час розпадається група художників – імпресіоністів, які поодиноці здійснюють пошуки для удосконалення техніки зображення, що призводить до появи постімпресіонізму. На думку Н. Бродської постімпресіонізм – не течія і не напрямок, а невеликий період часу, який охоплює кінець XIX століття, після імпресіонізму [4, 13]. Саме в період постімпресіонізму було закладено фундамент мистецтва ЧЧ століття. Період постімпресіонізму умовно розпочинається з 1886 року, коли відбулася остання спільна виставка імпресіоністів. Видатними представниками постімпресіонізму були : Жорж Сьєр (1859 – 1891рр.), Вінсент Ван – Гог (1853 – 1890 рр.), Поль Гоген (1848 – 1903 рр.), Анрі де Тулуз – Лотрек (1894 – 1901 рр.). У живписців цього покоління не було єдиної манери письма. Техніка зображення будувалась на сучасних теаріях кольору та сприйняття, отримання відтінку та форми за допомогою крапок. Така техніка була розроблена Жоржем Сьєром

і названа критиками пуантилізм (від франц. слова пуен – крапка).

Головною темою у творчості як художників імпресіоністів так і постімпресіоністів було сучасне життя.

У XIX ст. народився новий тип діяча мистецтва – "вільний художник". Зауважимо, що одержавши "свободу творчості", художники одночасно втратили і свою, хоч і мінімальну матеріальну забезпеченість. Практично існування художників залежало від ділових людей – багатих покровителів, які купували картини у авторів, продавали їх колекціонерам, влаштовували виставки, аукціони тощо. Вони диктували моду, створювали популярність тому чи іншому художнику. Варто зазначити, що досить часто комерційні інтереси маршанів вступали у конфлікт з інтересами художників, але їхня роль є незаперечною. У Франції маршанами художників нових напрямків були Дюран – Рюель, Жорж Пті, Амбруаз Воллар та інші [6, 4].

Зазначимо, що на картинах художників життя міста постає перед нами в широкому діапазоні настроїв і станів. Суспільно – політичні події значно вплинули на його образ. 1875 р. у Франції проголошено Третю республіку і було здійснено такі перетворення: комунарам було оголошено амністію, день взяття Бастилії проголошено національним святом, пісня "Марсельєза" стала державним гімном, прийнято ряд нових законів. Важливими у цей час були відкриття нової техніки. Характерними рисами технічного прогресу другої половини XIX, а також початку XX ст. були: застосування електроенергії в усіх галузях виробництва і побуту, витіснення заліза сталлю, зростання видобутку і переробки нафти, поширення двигунів внутрішнього згорання.

На полотнах художників ми бачимо жвавий рух людей, і екіпажів на вулицях і майданах, безладне скупчення людей у місцях відпочинку мешканців міста, стомлених праль, балерин, відвідувачів кафе тощо. Це були мотиви реальні і сучасні, які імпресіоністи та постімпресіоністи відкрили для живопису й зробили надбанням мистецтва.

У 1872 році в Гаврі К. Моне пише картину "Враження. Схід сонця" – вид Гаврського порту, представлений потім на першій виставці імпресіоністів. На цьому полотні, ми можемо побачити як художник яскраво зміг передати стан атмосфери за допомогою блакитних і рожево-помаранчевих тонів. Відмова від академічної техніки, живопис на пленері та вибір незвичних сюжетів негативно сприймалися критикою того часу. Луї Леруа, автор статті, що з'явилася в журналі "Шаріварі", уперше, в зв'язку саме з цією картиною використав термін "імпресіонізм" як визначення нової течії в живописі [9, 127].

У визначного співця сільської природи – К. Піссаро ми також знаходимо образ міста. Художник зображує буденне життя його майданів, набережних та бульварів: "Місто в Руані. Дощовий день" (1896 р.), "Бульвар Монмартр в Парижі. Після полудня сонячно" (1897), "Оперний проїзд у Парижі" (1899 р.) [11, 82].

Взимку і навесні 1897 року Піссарро працював над серією полотен "Бульвари Парижу". Нариси для серії художник робив з вікна номера в паризькому готелі, а

завершував роботу над картинами у своїй студії в Ераньї. Ця серія – єдина в творчості Піссарро, в якій художник прагнув з максимальною точністю зафіксувати різні стани погоди і сонячного освітлення.

Абсолютно інакше будувався цикл полотен, написаних наступного року з вікна Луврського готелю. Варто зазначити, що площа служила кінцевою зупинкою декількох омнібусних маршрутів. Омнібуси були популярним видом міського транспорту на той час, саме їх ми можемо бачити на полотні “Бульвар Монмарт після полудня. Сонячно” (1897 р.).

Внаслідок швидкого розвитку техніки зазнає змін як зовнішній так і внутрішній вигляд житла [8, 332]. Значний вплив на розвиток внутрішнього облаштування житла (інтер’єр) здійснили художні стилі, які часто змінювались у ХІХ столітті: від класицизму (на початку століття) до бідермайєру (з середини другого десятиліття), еkleктики та модерну (друга половина століття).

Картина Е. Дега “Абсент” (1876 р.) – шедевр, який показує нам типовий для того часу інтер’єр дешевого кафе. На полотні зображено чоловіка та жінку, які сидять за столом. За спиною пари, ми бачимо дзеркало, на столі абсент, поряд стоїть стакан з напоєм, що п’є чоловік, а на іншому столі стоїть ємкість із водою для того, щоб розбавляти абсент. Інтер’єри кафе, ми також можемо дослідити використовуючи картини Вінсента Ван Гога. На картині “У нічному кафе” (1888 р.) зображено дерев’яні столи над якими позгиналися відвідувачі, а також лампи з нерівним ореолом.

Надзвичайно цікавою є картина “Стілець Ван Гога” (грудень 1888 – січень 1889 рр. [12, 106]. На полотні зображено грубо зроблений стілець, кисет та незапалену люльку. На подібній картині художника – “Стілець Гогена” (грудень 1888 – січень 1889 рр.) – ми також бачимо стілець, але вже з більш витонченою формою: є підлокітники, вигнуті ніжки. [12, 107].

Картини художників останньої третини ХІХ століття також є важливим джерелом для дослідження таких тем як мода, розваги та спорт.

Ми погоджуємося з думкою М. І. Козьякової, що наприкінці ХІХ століття в розвитку одягу намітились дві тенденції. З одного боку, моду створювали модельні будинки і модні салони, що орієнтувались на відвідувачок салонів, театрів тощо. З іншого боку, нові прошарки городян, технічні робітники, службовці сприяли розвитку практичного одягу і були виразниками демократичних ідей. Такі тенденції яскраво простежуються на полотнах художників.

Щодо одягу робітників, то у кінці століття він не зазнав змін і складався з сорочки з короткими рукавами, довгої спідниці та маленької хустини на плечах. Про це яскраво свідчить картина Едгара Дега “Прасувальниці білизни” (1884 р.) та “Праля” (1888 р.) Каміла Піссаро.

Розглядаючи картину Жоржа Сьєра “Недільний відпочинок на Гранд – Жатт” (1884 р.), ми можемо побачити жінок в спідницях, що мають профільний силует. Це свідчить про використання турнюрів, які

увійшли в моду в 70 – 80 – х роках. Турнюр – подушечка, яку підкладали під спідницю, нижче пояса [5, 299]. Найбільшими прихильницями турнюрів були жінки із консервативних привілейованих кіл, і в меншій мірі робітниця та студентки. Відповідно до такого одягу носили невеличкі капелюшки з маленькими крисами. Також на картині ми можемо побачити невеличкі парасольки, якими користувалися під час прогулянок для захисту від сонячного проміння.

Неможливо обійти увагою і одну з відомих картин О. Ренуара в якій він зображує повсякденне життя людей своєї епохи: “Бал в Мулен де ла Галлет” (1876 р.). На цьому полотні, ми також можемо побачити одяг характерний для того часу. Літні пообідні сукні були з легкої білої або смугастої матерії. Спідниці з турнюром, прикрашені стрічками та мереживами. Чоловіки носили низькі солом’яні капелюхи, темні піджаки, світлі та темні брюки. Сюжет для неї Ренуар знайшов на вулиці Корто, в однойменному ресторані “Мулен де ла Галетт”, що дістало назву із-за смачних галет, які тут подавали. Танцювальний зал розташовувався в дерев’яному сараї, пофарбованому в яскраво-зелений колір. У гарну погоду танцюючі виходили в двір, де по колу стояли крамниці і столи. Вечорами в суботу і в неділю в “Мулен де ла Галетт” збиралися потанцювати молоді художники, літератори, актриси, саме їхні смаки в одязі ми бачимо на даному полотні [10, 71].

Зазначимо, що відпочинок, під час літніх вечорів на півдні, ми можемо побачити на картині Вінсента Ван – Гога “Тераса кафе вночі”(1888 р.). На полотні зображено городян, які п’ють напої, прогулюються освітленими вулицями та розмовляють.

Масовим надбанням у останній третині ХІХ століття стає спорт, який зайняв головне місце серед громадських розваг: процвітав велосипедний спорт, літом – теніс, зимою – катання на санях, лижах, катання на ковзанах. За ініціативи французького громадського діяча барона П. де Кубертена в 1896 році в Афінах були проведені перші Олімпійські ігри.

Важливе значення набули скачки. Великі іподроми були організовані у Франції, біля Парижу, включаючи Лоншан, створений в 1837 році, що і до цього дня продовжує залишатися найбільшим французьким іподромом.

Тему кінних перегонів ми можемо знайти на полотнах імпресіоністів Едуарда Мане “Скачки в Лонгкемпі” (1864 р.), “Скачки в Лоншані”, (біля 1867 р.), “Скачки в Булонському лісі” (1872 р.), Едгара Дега “Скакові коні перед трибуною” (біля 1869 – 1872 р.). Також, тему скачок ми можемо знайти у творчості постімпресіоніста Анрі де Тулуз – Лотрека “Жокеї” (1899 р.) [13, 37].

Таким чином, творчість художників нових напрямків (імпресіонізм та постімпресіонізм) є важливим джерелом для дослідження повсякденного життя Франції останньої третини ХІХ століття, оскільки основною темою картин було зображення повсякденного життя. Художники зображували відпочинок у кафе, на іподромах, працю балерин, праль, актрис, модисток тощо.

На формування нових напрямків, зокрема імпресіонізму, важливий вплив здійснили художники романтики Т. Жерико, Е. Делакруа, а також художники реалісти Ф. Мілле, Г. Курбе, К. Коро та О. Домьє, які у своєму живописі відмовлялися від академічних вимог, показуючи на своїх полотнах сучасне життя. Художники постімпресіоністи також продовжували викорис-

товувати у своїх картинах сюжети із реального, неприкрашеного життя, змінюючи лише техніку зображення.

Отже, на основі проведеного дослідження, ми дослідили місто та побут городян Франції у період становлення Третньої республіки, зокрема такі сфери як: досягнення техніки, інтер'єр помешкання, побут, одяг, розваги та спорт, які зазнали суттєвих змін, внаслідок науково-технічного прогресу.

Література

1. Аркин Д. Борьба за стили в живописи Франции 18 – 19 веков. / Аркин Д. – 1933.
2. Башкирцева М. Дневник Марии Башкирцевой. – М. : 2002.
3. Бродская Н. В. Импрессионизм / Бродская Н. В. // Преподавание истории в школе. – 1998. – №6. – С. 3-9.
4. Бродская Н. В. Постимпрессионизм / Бродская Н. В. // Преподавание истории в школе. – 1999. – №6. – С. 13–20.
5. Будур Н. История костюма / Будур Н. – М. : ОЛМА – ПРЕСС. 2002. – 480 с.
6. Дмитриева Н. Импрессионизм / Дмитриева Н. // Искусство. – 2003. – №4. – С. 4-14.
7. Импрессионизм. Письма художников, Воспоминания Дюран- Рюеля. Документы / Пер. с франц. – М. : Искусство. 1969. – 388 с.
8. Козьякова М. И. История. Культура. Повседневность. Западная Европа: от античности до 20 века / Козьякова М. И. – М. : Весь мир. 2009. – 360 с.
9. Ревалд Дж. История импрессионизма / Ревалд Дж. – Л – М. : 1959.
10. Рославец О. М. Реализм у живопису Франції / Рославец О. М. – К. : Мистецтво, 1972. – 101 с.
11. Удод О. Історія повсякденності: проблеми методології та джерелознавства / Удод О. // Історія в школах України. – 2005. № 4. – С. 40 – 45.
12. Уоллес Р. Мир Ван Гога 1853 – 1890 / Уоллес Р. – М. : Терра. 1998. – 192 с.
13. Харасті – Такач М. Тулуз – Лотрек / М. Харасті – Такач – Будапешт, Корвина : 1962. – 85 с.
14. Яворская Н. В. Сезанн / Яворская Н. В. – Л. :1935.

УДК 101.9

ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ М. ГОГОЛЯ ЯК УКРАЇНСЬКОГО МИСЛИТЕЛЯ

Самко Ю.М., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. **Сич М.М.**, кафедра філософії та соціології

На сучасному етапі вивчення філософської думки в Україні необхідним є дослідження світоглядних позицій знаменитих українців. Адже, визначальною позицією у житті людини є її погляди на світ, її світосприйняття та світобачення. Українці з давніх часів відрізнялися від інших народів своєю самобутньою філософською думкою, яка завжди мала особливий екзистенційно-персоналістичний характер. Очевидним також є зв'язок української філософії з християнсько-релігійними джерелами. Названі риси притаманні світоглядно-філософській творчості видатного представника вітчизняної культури Миколи Васильовича Гоголя. Серед ушанованих імен випускників Ніжинської вищої школи найяскравішим є постать знаменитого письменника і мислителя.

Метою нашої статті є спроба різностороннього висвітлення філософської думки М.В.Гоголя на основі джерел та досліджень науковців. Автор ставить перед собою завдання розкрити філософську позицію письменника, а саме формування його світогляду протягом життя письменника, звертаючи особливу увагу на період становлення мислителя у його юнацькі роки.

Цінну інформацію надають нам праці науковців. Виділити можна дослідження В.Воропаєва, який займався питанням впливу православ'я на формування Гоголя як особистості. Зокрема, ми можемо дізнати-

ся про вплив, який здійснював на письменника його духовний батько отець Матвій [1]. Важливими є праці проф. Самойленка Г.В., з яких ми можемо почерпнути інформацію про Гоголя-гімназиста та викладачів, які відіграли значну роль у формуванні його поглядів. Про психічний стан письменника, який віддзеркалився на його творчості пише С.Гупало [3]. Цікавими для нашого дослідження є "Листи Миколи Гоголя з Ніжина", де можна зустріти думки самого письменника, а через них зрозуміти його життєві цінності та орієнтири [4]. Грунтовні дослідження становлення філософського світогляду Миколи Гоголя провели Д.Чижевський, В.Зеньковський, М.Попович, В.Горський. Питання досліджували також В.Бичко, Ю.Федів, Н.Мозгова та ін. Літературознавчий та історико-літературний аспект проблеми має авторитетних дослідників у особі В.Вересаєва, В.Савви, Д.Манна, С.Машинського, К.Мочульського та ін. Безпосередньо теми нашого дослідження стосуються статті М.Сича [5, 6, 7, 8].

Відомий прозаїк і мислитель Микола Васильович Гоголь народився на Полтавщині. Дитинство письменника пройшло у звичайному українському селі. Формування духовного світу майбутнього письменника вже з самого початку було спричинене тією обставиною, що культурне життя сім'ї Гоголів-Яновських було тісно пов'язане зі своєрідним культурним центром у

Киби́нцях, які знаходились за десять верст від Миргорода, з маєтком, що його називали тоді “малоросійськими Афінами”. Маєток належав Дмитру Прокоповичу Трощинському, який свого часу навчався у Києво-Могилянській Академії. Після відставки Трощинський перетворив свої Киби́нці на відомий осередок тогочасного культурного життя [8]. Таким чином маленький Микола долучався до високого із самого дитинства. Трощинський був одним із перших людей у житті Гоголя, який став знаковою особистістю. Адже фактично він першим відкрив для Миколи таку сферу культури як театр, до якого привчений із ранніх років Гоголь буде залучатися і в юнацькі роки в Ніжинській вищій школі. Проте, найзначущою та найавторитетнішою людиною для маленького Миколи був не хто інший, як його батько.

Надзвичайно важливу роль у формуванні творчого таланту Гоголя відігравав його батько – Василь Афанасійович Гоголь-Яновський. Ця роль виражалась не тільки у тому, що сам він був цікавим і самобутнім письменником-самородком, який увів малого хлопчика у світ театру (театр у Киби́нцях) і всіляко допомагав йому у створенні студентського театру у Ніжині, заохочував і давав корисні поради. Батько був надзвичайно важливим духовним натхненником у житті Гоголя. Після його передчасної смерті у листі до матері Гоголь пише про нього як про “татуса, мого друга, благодійника і втішника” [8]. Гоголь активно використовував поради батька протягом періоду своєї діяльності у студентському театрі. Він був не лише талановитим актором, а ще й режисером, займався бутафорією, оформленням сцени, костюмів і т.д.

Безперечно юнацькі роки є визначними у житті людини. У цей період відбувається становлення світогляду, світобачення та світосприйняття. Фактично, людина формується у цей період як особистість. Можна стверджувати, що Микола Васильович Гоголь сформувався як особистість саме на ніжинській землі, у стінах Гімназії вищих наук кн. Безбородька. Тут майбутнього прозаїка оточували видатні особистості, погляди яких знайшли місце собі і в душі письменника. Одним із найталановитіших викладачів у Ніжинській вищій школі був М.Г.Білоусов. Учень на той час відомого європейського просвітника Й.Шада був гарно знайомий з тодішньою німецькою філософією, але схилився скоріше до І.Канта, якого взагалі більше шанували в Ніжинській гімназії, ніж до Й.Фіхте, або Ф.Шеллінга. Щодо самого М.Білоусова, то за оцінкою одного із вдячних його учнів М.В.Кукольника, він був на той час “одним із найосвіченіших людей” імперської Росії. Не зовсім уважний на лекціях інших професорів, Микола Гоголь старанно конспектував слова улюбленого вчителя. Про це свідчить той факт, що саме його конспект розглядався М.Білоусовим як найбільш достовірне відтворення його лекцій [6].

Саме під впливом свого знаменитого наставника Гоголь мріє “стати відомою людиною, щоб мати змогу творити загальне благо”. У цьому був весь Гоголь. Як справжньому українському філософу, йому в першу чергу хочеться творити добро для інших, щоб жити у суспільстві, яке буде відмінним від того, яке він пізніше зобразив у своїх “Мертвих душах”. Саме Білоусов був тією людиною, яка допомогла творчим поривам Гого-

ля вилитися у певні погляди та цілі у житті. Неодноразово, на протязі всього життя, про це ми дізнаємося з його листів, Гоголь цікавиться долею улюбленого викладача, рекомендує знайомство з ним своїм друзям. Микола Гоголь дійсно був у захваті від лекцій прогресивного у своїх поглядах Білоусова. Про це ми дізнаємося із його листів до матері. “Я не знаю, чи можна гідно вихвалити цю рідкісну людину. Він обходиться зі всіма нами зовсім як із друзями своїми... І, зізнаюся, якби не він, то в мене не вистачило б терпіння закінчити тут курс”, – пише схильний до скепсису і іронії стосовно інших викладачів юний Гоголь [6].

С.Машинський у своїй роботі про “ніжинське вільнодумство” стверджував, що для тогочасного навчального закладу було звичним те, щоб ні викладачі, ні, тим паче, студенти не висловлювали своїх думок. Всі мали слухатися, а зовсім не висловлювати своє ставлення до команд, які надавало начальство [2]. Професор Білоусов, як людина прогресивно налаштована, був одним із перших, хто постраждав від розправи над ніжинськими вільнодумцями. Як стверджує у своїй праці М.Сич, провідною ідеєю своєї філософської концепції М.Білоусов проголошував людину, її природні права і свободи, що разом мають становити розумну основу досконалого суспільного устрою. При цьому докази природного права, вважав він, потрібно черпати у першу чергу із розуму. Не сліпа віра в божественні настанови і усталені державницькі традиції, а всемогутність людського розуму є “найчистішим джерелом” природного права. Державні закони є морально обов’язковими для людини лише остільки, оскільки вони не суперечать законам самої природи.

Право людини на свободу є, на думку Білоусова, священним і ніким не може бути заперечене. “Членам цивільного суспільства, оскільки вони є такими, належить цивільна законна свобода, тобто кожен повинен мати особливу область свободної волі, усередині якої він може користуватися своїми правами без жодної перешкоди зі сторони інших,” – підкреслював наставник Гоголя. [7] Філософ стверджував, що людина має незаперечне право на свою особистість, тобто вона має право існувати так, як природа утворила її душу. Звідсіля ним виводилась ідея про “непорушність особи”, її право мати і захищати свої власні переконання, право і навіть обов’язок боротися за свободу проти деспотії, якщо виникає така необхідність.

Ще на учнівській парті юний Гоголь почав замислюватись про велику користь просвітництва для українського народу, саме в Ніжині почала формуватись у нього традиційна для європейської філософії гостра критична думка, сповнена свідомої відповідальності за свої вчинки і громадянське життя. У Ніжинській гімназії Гоголю також були доступні ідеї Вольтера, Руссо, Монтеск’є, Гельвеція, Локка, Юма, Канта та інших європейських мислителів”, що широко пропагувались прогресивними педагогами. [6] Пізніше всі ці філософські ідеї світ побачить у художніх творах письменника Миколи Гоголя.

Для Гоголя першочерговою насолодою від праці над своїми творами був сам процес творчості. Гоголь надзвичайно захоплювався процесом творчості, саме у ньому він вбачав служіння людям та Богові. Філосо-

фія і творчість завжди йшли поруч, рука об руку, сам процес творчості є філософським. Цей потяг у Гоголя сформувався і вперше проявився ще під час навчання у Ніжинській гімназії, звідкіля юний Гоголь писав матері: "Я відмовляю собі в усьому, щоб мати хоч би найменшу можливість задовольнити своє нестримне бажання бачити і відчувати прекрасне" [6]. Гоголь постійно знаходиться у процесі творчого пошуку. Він отримує насолоду від навчання, що також є творчим процесом. Так юний Микола у своїх листах постійно звертається до батьків із проханням переслати йому більше книжок: "Пришлите мне следующие книги: "Латинскую грамматику", "Латинский лексикон", "Греческую грамматику", "Священную историю", "Катехизис", "Арифметику", "Математику"..." [4, с. 6] Гоголь постійно прагне до нового та цікавого. Також, дуже важливим для нього є втілення своїх творчих прагнень: "Ежели угодно вам будет, чтобы я учился танцевать и играть на скрипке и фортепиано, так извольте заплатить 10 рублей в месяц..." [4, с. 7] Нарешті потяг до творчості юного Гоголя знаходить форму, що була найбільш близькою його вродженому таланту – участь в організації і діяльності гімназійного театрального гуртка.

Найближчим по духу для Гоголя був його товариш по гімназії Г.І.Висоцький, якому письменник довіряв своїй найпотаємніші думки. М.Сич з цього приводу зазначає, що Гоголь вважав його чи не єдиним однодумцем серед однолітків, кому він міг довірити усі свої потаємні прагнення і бажання. Подібність смаків зблизила їх, тому що і один і інший відрізнялися мрійливістю, сатиричністю і комізмом. Усі гумористичні прізвиська, під якими Гоголь згадує у своїх листах про товаришів, належать Висоцькому [6]. Зокрема, ставлення Гоголя до Висоцького характеризують його звернення до нього у листах, наприклад: "Без радости и без горя, в глубоком раздумье, стоял я над дорогою жизни, безмолвно обсматривая будущее. – С минут твоего выбытия в душе моей залегла пустота, какое-то безжизненное чувство. – И вот ты меня высвободил из моего мертвого усыпления. Я теперь все тот же, как прежде: веселый, преданный тебе, с виду холодный, но в сердце пламень к чувствам дружбы." [4, с.54]

Висоцький одним із перших прочитав працю "Выбранные места из переписки с друзьями", у якій автор осмілювався давати суспільству духовно-філософські настанови. Гоголь вважав, що кожна людина має бути на своєму місці та сама в першу чергу змінюватися, задля того, що світ став кращим. "Желание и жажда добра, а не гордость, подтолкнули меня издать свою книгу". [1, с.10] Проте, можна впевнено стверджувати, що Гоголя сучасники не розуміли, а все, що людина не розуміє, вона намагається знищити та відкинути. С.Гупало зазначав, що М.Гоголя деякі "революційні демократи" характеризували як проповідника батога й апостола неучтва. Насправді ж під ногами Миколи Гоголя була не "порожнеча", а міцний ґрунт його морально-філософських і релігійних переконань.

Надзвичайно важливу роль у житті Гоголя відіграла релігія. Отець Матвій, духовний наставник Гоголя, мав на нього значний, але не завжди позитивний вплив. Позналилися вони заочно, за рекомендацією графа Толстого на початку 1847 року. Гоголь при-

слав йому свою працю "Выбранные места из переписки с друзьями". Отцю Матвію, вона не сподобалася. Можливо, він закликав Гоголя покинути цю справу (мається на увазі письменництво), тому що прозаїк відповів: "... закон Христов можно внести с собою повсюду... Его можно исполнять также и в звании писателя." [1, с.11] Загалом, можна стверджувати, що Гоголь вважав, що Богу можна служити на будь-якому поприщі, адже: "Если бы я узнал, что на каком-нибудь другом поприщемогу действовать лучше, во спасенье души моей... перешел бы на то поприще..." [1, с.11]

Так, у житті письменника був період, коли він серйозно замислювався над тим, щоб піти в монастир: "...Если бы я узнал, что я могу в монастыре уйти от мира, я бы пошел в монастыр..." [1, с.12] Гоголь взагалі дуже скептично і вимогливо ставився до своєї творчості. Його душу переповнювали протиріччя. Адже, з одного боку, він писав речі, які явно були неугодними церкві. Так, згадаймо, його містичні твори, особливо "Майская ночь, или утопленница", "Вий" та інше. А з іншого боку, у особистих листах до отця Матвія він пише: "... без Христа нельзя сделаться лучше, и, бросивши мою книгу возьмет (человек) в руки Евангелие..." [1, с.12] Можливо, таке ставлення до своїх творів і обумовлювало те, що письменник спалював ті свої творіння, які, на його думку, були недостойними, щоб їх побачив світ. Гоголь, особливо наприкінці свого життя, був повністю занурений у духовні книги, пости та паломництва, важкі духовні шукання. Здається, що Гоголь став яскравим прикладом того, як у людині відбувається боротьба Добра і Зла.

І все ж Гоголь був сподвижником християнської духовності. Про це свідчать його філософські міркування над власною долею і покликанням: "Створив мене Бог і не утаїв від мене призначення мого. Народився я зовсім не для того, щоб створити епоху на полі літературному. Діло моє простіше й ближче: діло моє, про яке передусім має думати кожна людина, не лише я. Діло моє – душа і тривке діло життя". "Чим далі стає усе світліше й урочистіше в душі моїй... живе в душі моїй глибока, непохитна віра, що небесна сила допоможе мені зійти по тій драбині, що чекає на мене... тільки тоді я здобуду сили почати велике діло, і тільки тоді розв'яжеться загадка мого життя". Гоголь на протязі життя часто згадує ту саму "драбину" (християнську "лествицю"), яку він у останніх своїх словах попросить, коли покидатиме цей світ. Саме сходження до небесного є для нього значимим та суттєвим у житті. А зробити це було дуже складно, бо шлях цей для Гоголя лежав через самопізнання. Важливим було знайти ключ від власної душі, за допомогою якого згодом можна було б відкривати душі інших. Шлях до себе – це шлях до правди, шлях до Бога. [5]

Вже дуже довго триває боротьба (багато у чому сторонньо, політично обумовлена) за "власність" на Гоголя. Якою була душа письменника? Все ж таки, українець він, чи росіянин? На нашу думку, взагалі не слід ділити ні самого Гоголя, ні його спадщину. Письменник відобразив у своїх творах життя обох народів. Для Гоголя основний інтерес – це людська "душа жива", яку він називає "серцем". Пізнати її можна не розумом, а почуттями, емоціями, переживаннями. Шлях до Бога, на його думку – є шлях самопізнання.

Людина має упорядкувати своє життя, щоб не існувало безладдя та безглуздя у ньому. Шляхом до самовдосконалення та упорядкування власного життя є праця. Таким чином, основний інтерес мислителя – це людська душа, “жива душа”, яка і є основоположною загальнолюдською цінністю.

Але, перш за все, Гоголь – видатний український мислитель і філософ. Саме на території України він народився та виріс не лише у фізичному, але і у моральному плані. Гоголь провів свої молоді роки, роки своєї юності на українській землі. На Полтавщині, у рідному селі його оточували близькі йому люди, що глибоко увійшли в його самосвідомість і відіграли важливу роль у його житті. Микола Васильович Гоголь виріс серед звичайних пересічних людей, українців, образи

яких потім знайшли своє місце на сторінках гоголівських шедеврів. У Ніжинській гімназії пройшла значна частина дитинства, а найголовніше – юність Гоголя, пора світоглядно-духовного становлення. Загальновідомо, що період дорослішання молоді людини є чи не найвизначнішим, базовим у житті. Микола провів цей час у стінах українського навчального закладу. Спілкуючись із багатьма цікавими, визначними людьми, він і сформувався як особистість у стінах гімназії. Тут він уважно слухав і вбирав у своє серце прекрасні думки своїх наставників. Тут він написав свої перші роботи, тут сформувався він як особистість, тут закріпилися його уявлення про життя та його світосприйняття. З Ніжинської землі бере походження і його філософська концепція розуміння світу і долі людини у ньому.

Література

1. Воропаев В.А. Гоголь и отец Матвей. – Пермь, 2000.
2. Гоголь и дело о вольнодумстве. Статья С.Машинского. // Литературное наследство. Пушкин. Лермонтов. Гоголь. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1952. – 1055 с. – С. 495-531.
3. Гупало С. Висока хвороба М.Гоголя. Психічне здоров'я письменника // Література та культура Полісся. – Вип 1. – 1990.
4. Листи Миколи Гоголя з Ніжина / Укл. Калитка В. – Ніжин, 2011.
5. Сич М.М. Конспект лекційного курсу історико-філософської пропедевтики для студентів університету. – 2-е вид., доп. і перероб. – Ніжин, 2006.
6. Сич Микола. Гоголь і Ніжинська гімназія вищих наук: філософська думка як чинник розвитку творчого таланту. // Наукові записки. Серія “Філософія”. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”. – Вип. 9. – 2011. – 364 с. – С. 103-117.
7. Сич Микола. Ніжинське вільнодумство XIX ст. у контексті європейської цивілізації / Микола Сич // Українознавчий альманах. Вип. 8. – К., 2012. – 291 с. – С.114-117.
8. Сич М.М. Формування творчого таланту Миколи Гоголя: Деякі обставини юнацької біографії // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія “Філологічні науки”. [Відп. ред.Г.В.-Самойленко]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. Миколи Гоголя, 2009. – Книга 1. – С.19 – 24.

УДК 371.32:94(477)

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ У 5 КЛАСІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЗМІН У СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Тимко Я.І., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.і.н, доц. **Дудка Л.О.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

У контексті сучасної системи освіти пріоритетною стає саме історична освіта, яка сьогодні повинна дати не стільки знання фактів, скільки навчити учнів розуміти історичний процес та осмислювати його, адже вона виступає в ролі дослідника людських відносин та вчинків, що розгорнуті в просторі та часі. Особливо гостро це стосується саме початкового етапу вивчення історії, адже від нього залежить як у дитини буде сформоване подальше історичне уявлення, бажання вивчати цей предмет далі.

Актуальність даної теми полягає в тому, що розвиток історичної пропедевтики в сучасній українській школі далеко не завершений як із погляду змісту, так і методики викладання. Зокрема, не до кінця розв'язаними залишаються проблеми пов'язані із визначенням обсягів змісту курсу, місцем краєзнавчого матеріалу в курсі, особливостями типології сучасного уроку, тощо.

Становлення демократичної української держави та повернення її у світову цивілізацію, курс на гумані-

зацію й гуманітаризацію освіти, подолання технократичних підходів до змісту значно піднесли престиж суспільних наук. Наслідком цих процесів є нагальна потреба корінного оновлення шкільної історичної освіти. Адже на неї покладаються основні надії щодо подолання кризи в історичній свідомості суспільства в перехідний період. “За останні роки в нашій країні відбулися і продовжують відбуватися важливі зміни в системі середньої школи. Насамперед, вони виявилися в зближенні інституційних та змістових установок української освітньої системи з сучасною практикою, у створенні навчальних програм і навчальної літератури нового покоління, а також у втіленні в суспільну практику навчання історії нових технологій, моделей, методів і засобів навчання” [5, с. 41].

Метою написання статті є розглянути зрушення у вивченні історії п'ятикласниками, ті зміни у шкільній історичній освіті, які в свою чергу впливають на підруч-

В останні роки відбулися помітні зміни у цій сфері навчання. Значна частина істориків відмовилася від монополії однієї ідеології або ж історичної концепції тлумачення історії. Здійснено перехід до викладання історії України як пріоритетної дисципліни. Значні зміни відбулися у змісті навчальних програм, підготовці державних стандартів, розробці концепції історичної освіти середньої загальноосвітньої 12-річної школи, у випуску підручників та різноманітної навчально-методичної літератури. Якщо подивитись і на школи через призму історії, то бачимо, що зміни відбулись майже у всьому: у навчальних програмах, зовнішньому вигляді, викладацьких методологіях, навіть у процедурному плані формувати шкільну політику [2, с. 122].

Україна увійшла в XXI століття як держава, що переживає докорінні перетворення в усіх галузях суспільного життя: в економічній, політичній, соціальній та культурній. Фундаментально змінюються уявлення української спільноти щодо ролі кожного її члена у цих процесах. Неабияку роль у вирішенні даної проблеми відіграє шкільна освіта. Вона як невід'ємна частина суспільної організації також переживає добу перетворень та реформування. І навіть Бісмарк у свій час відзначав, що для побудови держави найважливіше значення має не сила зброї й військо, а шкільний вчитель [2, с. 154].

Нова система навчання та виховання молоді має бути водночас національною, інтернаціональною і будуватися на гуманістичних ідеях. В таких умовах для вчителя стає важливим не розгубитися, не відштовхнути в забуття досвід минулих поколінь педагогів. Завдання полягає якраз у тому, щоб гармонійно інтегрувати його в сучасну систему освіти, що тільки формується. Школярі мають розуміти природу і сутність наукових історичних знань, критично сприймати інтерпретації історичного процесу, бути здатними дати його власне бачення та аргументоване тлумачення.

На заваді успішному досягненню цієї мети у шкільному курсі історії України, стоять такі проблеми: по-перше, на шляху реформування знаходяться не тільки шкільна історична освіта, а й українська історична наука; по-друге, не закінчено процес оновлення й опанування дослідниками не доступної раніше джерельної бази з історії України; по-третє, нова джерельна база залучається до процесу навчання доволі повільно та без урахування інноваційних методичних технологій, що впроваджуються у систему освіти в сучасну добу; по-четверте, педагогічні спостереження свідчать, що у практиці загальноосвітньої школи загострюються протиріччя між творчою природою пізнавальної діяльності учнів і репродуктивним характером процесу навчання. Але найбільш значущою, на мій погляд, є проблема "перепишування історії", яка стала досить актуальною у такий складний у політичному плані час. Це стосується насамперед шкільних підручників з історії України.

Звичайно, прийняття минулого з часом мимоволі змінюється. З одного боку, ми стаємо менш залежними від тих, хто "робив історію", ставав її героями чи антигероями. Значно важливішими для нас стають джерела, факти, яких історики відкривають дедалі більше, або аналізують у ширшому контексті, тобто ті "білі плями", про які зараз починають так багато говорити [7].

Також час невпинно поглиблює прірву між нами та історичною минулиною. Ця неунікнена дистанція

провокує до того, що історики називають модернізацією. Саме це і стає причиною еволюції шкільних підручників, зокрема з історії України.

Можна сказати, що історія – це жива культура. Культура, яка повсякчасно живиться новими фактами та методами пізнання, відтак не може існувати поза дискусіями; так само як хімія чи біологія поза лабораторними дослідженнями. Це те, що стосується академічної, дослідницької історії. Цілоком інша річ – дидактична історія, яку викладають у школі за стандартними підручниками. Модернізація в історії становить чи не найбільший бар'єр для розуміння минулого. Це коли на речі та явища далекої минувшини ми дивимось очима людини з сучасним життєвим та освітнім досвідом – немотивовано переносимо цілоком сучасні мисленнєві практики та стереотипи на інші епохи.

В сучасному світі не в новину, коли певні історичні питання чи навіть факти, події потрібно штучно "забути", а інколи "переписати" для того, щоб надати їм іншого політичного забарвлення. Тобто закрити підручник і "кінець історії". І це ще не найгірший кінець. Гірше, коли шкільний підручник з історії своєю ідеологією та підбором матеріалу сіє в свідомості школяра хибні соціальні уявлення, "паранормальні" з точки зору сучасного демократичного суспільства стереотипи.

В останні два десятиліття ці зміни були настільки бурхливими, що навіть пересічні громадяни почали лякатися чергової ревізії фактів та поглядів, якими насичуються шкільні підручники.

Програма вивчення історії у школі теж зазнала певних змін. Нинішній міністр освіти Дмитро Табачник неодноразово заявляв про своє бачення історії України, яке відрізняється від того, яке викладали у школах раніше. Тепер деякі погляди міністра знайшли своє відображення у шкільній програмі. Насамперед це стосується програми історії України для 5 класу. Автор цього підручника заявив, що за ініціативою міністерства освіти до підручника внесено правки, на яких я не буду зупинятися. Вже цього року Міносвіти вирішило оновити посібники з історії України для п'ятикласників. До них внесені суттєві змістові правки. Всі старі підручники в школах вилучено і в спішному порядку друкуються нові [7].

Мені б хотілося зазначити, що певні зміни я все таки вважаю потрібними для сучасних підручників з історії України.

Відомо, що історія не належить до улюблених предметів українських школярів. Не в останню чергу цей прикрий факт пов'язують з нудними підручниками. Історія не є пріоритетним предметом для українських школярів. Експерти програми переконані, що велику роль у цьому відіграють підручники, написані сухою академічною мовою, яка не відповідає віковим особливостям учнів. Особливо це стосується саме 5 класу.

Вивчення історії в 5 класі – це складова історичної освіти, яка виховує у дітей ціннісне ставлення до предмета, стійкий інтерес до історичних подій та процесу їх пізнання, закладає основи саморозвитку особистості, її самореалізації у сучасному суспільстві. Вона допомагає сформувати в учнів основи почуття особистої та національної гідності, що є найважливішою складовою історичної свідомості. Початковий курс історії виступає фундаментом для засвоєння матеріалу систематичних

курсів, розвитку історичного мислення, формування системи предметних умінь і навичок.

Освітняні кажуть, у сучасному написанні підручників в Україні твердо вкорінилися традиційні підходи, сформовані ще за часів радянської школи. Намагання деяких вчителів історії урізноманітнити викладення історичного матеріалу за допомогою відео, аудіо або якихось комп'ютерних програм, не достатньо, аби компенсувати цим відсутність підручника нового покоління.

Взагалі дискусії над концепцією викладання "шкільної історії" у повоєнній Європі точаться давно. До певної міри їх підсумувало ухвалення Радою Європи у середині 1990-х серії проєктів під гаслом "Історія без кордонів". Очікується, що це допомагатиме учням усвідомити розмаїття коренів власного етносу, зрозуміти всю повноту спадщини, створеної попередніми поколіннями, тощо. Морально-етичної гуманізації історичної освіти передбачається досягти, змінивши акценти у змістовій частині викладу: вводити учня в атмосферу співпереживання і співчуття, зосередивши увагу не на історії воєн та соціальних катаклізмів і конфліктів (на чому досі будувалася вся європейська історія), а на "культурі миру" – на повсякденному житті людини. Значні новації пропонуються і з суто аналітичного боку: запровадження нових, зокрема ігрових, методик має навчити учня розрізняти факт і погляд на факт, зрозуміти суб'єктивний характер будь-якої інтерпретації історичного феномена, події чи особи, формулювати незалежні судження тощо.

Вітчизняні науковці та педагоги вважають, що на сучасному етапі розвитку історична освіта у загальноосвітніх навчальних закладах має доволі серйозні недоліки та проблеми: у формуванні змісту підручників і посібників з історії; присутність монологізму авторів навчальних програм, підручників, посібників, текстів для вчителів та учнів; значна частина історичного матеріалу пропонуваного для вчителя, відірвана від ре-

альної потреби та інтересів учнів; відсутність альтернативних джерел або ж впровадження багатоперспективного підходу до викладання шкільних курсів історії і що найголовніше в перехідний період – відсутність чіткості поставленої мети історичної освіти в суспільстві. Разом з тим одним з головних завдань шкільної освіти має бути розвиток учня; історія ж повинна не стільки давати знання фактів, скільки навчити учнів зрозуміти історію, осмислювати її [1, с. 18].

Усе дуже важливо саме при навчанні історії дітей у 5 класі, коли їхні погляди мало сформовані і завданням вчителя історії є зацікавити в першу чергу, щоб потім в учня була мотивація та бажання вивчати цей предмет. Ось чому пропедевтичний курс історії України є, мабуть, найважливішим етапом вивчення предмету.

Буде перебільшенням сказати, що комплекс згаданих ідей залишився в Україні непоміченим. Але можна зазначити, що шкільні підручники з історії України поки що, на жаль, мають надто мало спільного з "відкритою історією", про яку я писала.

Отже, я вважаю, що позитивними зміни будуть тоді, коли шкільний підручник з історії перетвориться на інноваційну книжку, яка залучала б школярів до активного, а не пасивного вивчення історії, спонукаючи їх самих до пошукової роботи та власних досліджень. Зміст шкільної історичної освіти має бути спрямований на виконання освітньо-виховних завдань, поставлених державою та суспільством, крім того, повинен врахувати потреби сучасного школяра [5, с. 9]. Для людини і суспільства важлива власне можливість отримувати з минулого уроки для майбутнього, що дозволяє нам осмислити хід історичного життя людства і тим самим намітити філософську концепцію історії. Тому основний зміст історичної освіти – навчитися створювати для себе об'єктивну і повну картину становлення і розвитку людини, "людської якості" в часі та просторі і на основі цього бачення орієнтуватися в сучасності і прогнозувати майбутнє [3, с. 6].

Література

1. Бабанов К. Проблема визначення мети і завдання шкільної історичної освіти / К. Баханов // Історія в школах України. – 2001. – № 6. – С. 18-19.
2. Генсон М. Керування освітою та організаційна поведінка. – Видавництво: "Літопис", 2002.
3. Майер Р. Роль учебников на уроках истории в сегодняшней Европе // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 2000. -№8.
4. Пастушенко Р. Мета й завдання загальної історичної освіти / Р. Пастушенко // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 2. – С. 5-7
5. Подоляк Н. Як подолати шлях від оновлення змісту до нової організації шкільної історичної освіти? (Книга: К. Баханов "Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти") / Н. Подоляк // Історія в школах України. – 2006. – № 2. – С. 41-42.
6. Фрейман Г. Концептуальні основи формування життєвих компетентностей на уроках історії / Г. Фрейман // Історія в школах України. – 2008. – № 3. – С. 9-13.
7. www.gazeta.ua

УДК 304.4

САМОТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Титенко О.О. студент IV курсу природничо-географічного факультету

Науковий керівник: старший викладач **Сич М.М.**, кафедра філософії та соціології

Існує безліч поглядів вчених на реалії соціального буття. Кожен з них вбачає причину суспільних проблем зі своєї теоретичної позиції і під своїм кутом зору. Одні

шукають причину в об'єктивних, а інші – в суб'єктивних обставинах. Кожен хоче показати світ із своєї точки бачення і переконати інших в її достовірності і правоті.

Тому щоб об'єктивніше підійти до розгляду окресленої теми, маємо коротко визначити основні терміни, що стосуються буття соціальної особистості, і якими ми будемо користуватися в процесі наших міркувань: соціальне, особистість, творчість, праця, самовиховання.

Соціальне – це сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами чи спільнотами у процесі суспільної діяльності в конкретних умовах, яка виявляється в їх стосунках, ставлення до свого місця в суспільстві, явищ і процесів суспільного життя. [3, 556] **Особистість** – поняття, вироблене для відображення соціальної природи людини, розгляду її як суб'єкта соціокультурного життя, її визначення як носія індивідуальності, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності, соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин. Під "особистістю" розуміють стійку систему соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства або спільноти. Біологічна характеристика людини в нього не входить. Поняття особистість і соціуму пов'язані процесом соціалізації особистості, в ході якого людина істота з певними біологічними задатками набуває певних якостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві. [6, 25]

Творчість – діяльність людини, спрямована на створення якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей (нові твори мистецтва, наукові відкриття, інженерно-технологічні, управлінські чи інші інновації тощо). Необхідними компонентами творчості є фантазія, уява, психічний зміст якої міститься у створенні образу кінцевого продукту (результату творчості). Творчість людини має дві взаємопов'язані сторони – створення нового культурного продукту, який має суспільно-корисне значення і самотворення людиною самої себе як оновленої істоти, яка сформувала у процесі творчості свої власні нові унікальні духовні якості. Неодмінним моментом творчості і головною умовою актуалізації творчого таланту є праця. **Праця** – одна з найважливіших здатностей людини, бо лише людина може свідомо ставити перед собою мету створення і систематичне використання знарядь праці для задоволення власних і суспільних потреб. **Самовиховання** – свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних. Передусім самовиховання потребує від людини знання себе, вміння оцінювати власні позитивні й негативні риси, свої здібності і потреби. Самовиховання обов'язково повинно мати конкретну мету – формування здатності у суспільно-корисній діяльності і праці реалізувати свою унікальну сутність і своє покликання, бути визнаним у якості особистості іншими членами суспільства, тобто самореалізуватися як особистість. [8]

Всі ці терміни описують людину, як соціальну істоту. Соціальна проблематика є поштовхом до появи філософських суджень. По своїй природі філософські судження виступають матрицею, що розглядає проблеми суспільства і моделює шляхи їх вирішення. Ос-

новою ж філософських теорій і поглядів є банальне слово: "чому?" Людина завжди задається цим питанням як у повсякденному житті, так і в розвитку своїх філософських поглядів. Як у математиці і фізиці, так і в філософії та соціології є необхідність пошуку причин специфічних для даної науки явищ. Ось, наприклад: "яблуко, відірвавшись від гілки падає на землю..." Виникає логічне питання. Чому? А тому, що на нього діє сила земного тяжіння. Так і в соціології: кожне суспільне явище має свої причини і наслідки, і будь-якому з них можна знайти відповідні логічні причини. Пошук таких причинно-наслідкових зв'язків і становить завдання соціологічної науки.

Кожна наукова теорія має свою концептуально-філософську основу. Наприклад, Н.Бердяєва можна назвати філософом свободи. Пауло Коельо філософом призначення та вибору. Наші ж філософські погляди можна віднести до філософії віри. Віри в себе, в людей, в бога, в те, чого ти прагнеш і, про що мрієш. Ми вважаємо, що віра і дає кожній людині побачити не тільки початок своєї справи, а й омріяну кінцеву мету. Якщо ти віриш у свої сили, то успіх чи поразка уже не відіграє значної ролі. Віра направляє людину на життєвому шляху. Коли ти оточений успіхом, то віра не дає зупинитись на досягнутому. І навпаки, коли життя показує свій темний бік, віра не дає опустити рук, підштовхує до дій, дає надію на краще. Кожен автор по своєму правий, вбачаючи саме у своїх філософських поглядах ключ до знаходження істини. Певну рацію мав В.Джемс, стверджуючи, що скільки є людей, стільки ж існує й філософських концепцій. [7, 258]

М.Бердяєв вважає свободу першопочатком для формування особистості і зародження творчості. Він пише, що свобода є основою всього. Свобода у всіх значеннях цього слова. Адже у людини є внутрішній світ, який вона протиставляє світу зовнішньому. Кожен від народження є індивідуальністю. Проте, щоб стати особистістю, необхідно пройти шлях успіхів і поразок, що в результаті і сформує конкретну особистість. Особистість – це якісне досягнення, а індивідуальність – це те, що дане людині природою. Потрібно відрізнити "Я" з його егоїстичністю від особистості. "Я" – це первинна данність і воно може навіть стати ненависним, як говорив Паскаль. Згідно слів Бердяєва, якостей особистості людина набуває на шляху випробувань. Самотність, сум, свобода, бунтарство, а також сумніви і духовна боротьба є каменями спотикання, що лежать в основі формування особистості. А саме, особистість є вершиною розвитку людини і метою її життя. [1, 41]

В соціумі ми носимо маску, що виступає захистом власного внутрішнього світу. На цю якість соціальної мімікрії вказував ще К.Юнг. Найяскравіше була представлена сутність цих суспільних масок у древньогрецькому театрі, де актори вдягали маски, щоб глядачам був краще зрозумілий їх образ. Так і в повсякденному житті. Люди вживаються в свої соціальні ролі, вдягаючи на себе маски, що приховують їх справжню суть. У той же час, соціальні маски шкодять людям, так як вони не дають емоціям вийти назовні. В результаті цього люди відчувають психічний дискомфорт, а також відчуженість і пустоту.

Ось слова Бердяєва з книжки "Самопізнання": "Я завжди приходив, немов із іншого світу і вертався в інший світ. Я ніколи не досягав в реальності того, що було в глибини мене". Цими словами автор виразив розбіжність уявлень людини, які вона формує у власному мікрокосмосі з реаліями макрокосмосу. Створюється конфлікт за рахунок невідповідності суспільного особистісним уявленням індивіда. Бердяєв поглибив свою думку такими словами: "Ніколи я відчуваю, що я ніколи не вступаю до об'єктивного світу. Кожна людина має свій особливий внутрішній світ. Для однієї людини цей світ зовсім інший, ніж він є для іншої людини". [1, 46]

Ніхто не може осягнути суті іншої людини окрім неї самої, адже будь-які уявлення інших, які б вони не були об'єктивні, не можуть сповна передати суті "Я", яке знає тільки його власник. Хоча, в більшості випадків, навіть власник "Я" повною мірою не може його осягнути. Шлях до пізнання "Я" і є шляхом формування особистості людини. Переважна ж більшість людей зосереджується не на "Я", а на "не-Я", бажаючи, тим сими зрозуміти світ. Але, як можна зрозуміти величезний світ "не-Я" не пізнавши "Я"? Пізнання власного "Я" і є першою сходинкою на шляху до пізнання "не-Я". В розділі "Про самопізнання і його межі" Бердяєв висловлює такі думки: В "Я" дія пізнання і предмет пізнання – те ж саме. [1, 316] Це добре розумів Фіхте. Моя особистість не є готовою реальністю, я створюю свою особистість, споглядаю її і тоді, коли пізнаю себе; "Я" це перш за все – дія. У грецькій філософії сформувався лозунг "пізнай самого себе". За таких умов людина мала на меті пізнання єдиного універсального і незмінного і відторгалась від множинного і мінливого світу.

Такі міркування є висхідними для нашої концепції особистості. Але особистість не може існувати без соціуму. Це тому, що людина – це істота соціальна. Немає ніякої користі, як для людини, так і для соціуму, якщо особа назавжди заглибиться у пізнання своєї власної суті, не маючи метою надбання такого духовного пошуку повернути суспільству, яке, створивши її тілесно і духовно, дало можливість здійснити цей прекрасний шлях до власного "Я". Пізнання людиною самої себе лише заради процесу пізнання не матиме в кінцевому рахунку ніякого сенсу.

Кожна людина настільки вплетена в систему соціальних зв'язків, що таке пізнання самої себе не буде об'єктивним, адже сутність людини постійно змінюється в результаті дії соціальних факторів. Процес самопізнання можна розглядати лише в динаміці і ні в якому разі – не як сталий факт. Постійно людина бере щось від суспільства і щось йому віддає. А це "щось", що людина повертає, великою мірою і визначає її суть та її вклад у суспільство. Такий вклад може збагачувати суспільство, якщо він виник в процесі творчості людини. Творчість у свою чергу виступає як соціоформуєча змінна, що діє через культуру, мистецтво, науку та майже всі інші сфери людської діяльності в яких вона має місце. Люди, які, намагаючись знайти себе, відкидають суспільні і соціально-культурні традиції, відмовляються слідувати загальноприйнятим моральним цінностям, у той же час не пропонуючи суспільству власних, належних з їх точки зору – виступають дест-

руктивним компонентом суспільства. Такими складовими полісоціальних традицій можуть бути різного роду неформальні молодіжні організації і рухи, діяльність яких має ознаки девіантності.

Саме, творчість є рушійною силою, що підштовхує людину до створення чогось нового, відмінного від плодів творчості інших людей, глибоко особистісного, але у той же час такого, що має очевидну суспільну цінність і суспільне походження. У творчому пориві людина здатна створити матеріальні і духовні цінності, що стають цінностями всього суспільства. Кожна творчість тягне за собою певне смислове навантаження, що і виступає інструментом формування особистості та соціальної свідомості людей. Творчість є соціальним феноменом, що сприяє формуванню та диференціації суспільних норм і цінностей, а також підвищенню соціальної культури суспільства. [2]

Бердяєв вбачає свободу ключем до пізнання, як "Я", так і "не-Я". Творча свобода, як він говорить, є не благом, а тягарем, котрий багатьом не по силах витримати. Підтвердженням його думок є неспроможність деяких людей повною мірою використовувати власну свободу. Багато з них навіть не розуміють її цінність, а коли її втрачають то нарікають на неповноцінність власного життя. Сучасний мислитель і філософ Пауло Коельйо бере за основу особистісної диспозиції в суспільстві призначення та вибір і саме в них вбачає перспективу всього життєвого шляху особистості. Згідно його суджень, призначення є провідним виміром людського життя. Кожна людина має своє призначення, а шлях до його виконання і досягнення кінцевої мети залежить від послідовності і докладених зусиль. [4]

Філософські погляди Коельйо спрямовані на причини і наслідки вчинків людей. Він підкреслює важливість твердості і рішучості людських вчинків на шляху до поставленої мети. Мета виправдовує цілі. Зокрема, ця думка яскраво виражена у творі "Переможець завжди залишається один". У ній є одна яскрава фраза: "Руйнуючи чужі світи я побудую свій власний". Такою фразою автор намагається показати те, що під час сходження людини по кар'єрних східцях чи під час жорсткої боротьби за успіх, людина здатна нехтувати світами інших людей, заради свого "приватного" світу. Потреби окремого індивіда у такому випадку постають вище потреб суспільства. Здавалося б, що може бути важливішим ніж свій власний світ? На шляху до особистого самоствердження можна зруйнувати світи інших людей, суспільний світ у цілому та, зрештою – і увесь увесь світ. Така людина задається лише єдиною ціллю – бути персональним архітектором свого власного світу. Чи правильно це?

Мудрість і суспільний досвід показують, що не можна безкарно руйнувати чужі світи, маючи на меті покращити світ суспільний за своїм власним проектом. Коли людина намагається виправити суспільний світ під свої уявлення злагоди і гармонії, то виявляється, що цей світ стає не суспільним, а світом однієї людини, в котрому іншим не комфортно. Вони не відчувають суті такого світу і "великого задуму" його творця, а це і є першим вибитим каменем з фундаменту суспільного благополуччя. Вбачаючи недосконалість у світі соціальному і, як результат, у світах інших людей, лю-

дина відчуває у собі покликання творця, бо особистість – це не просто людина, а така людина, яка здатна до творення, продукування чогось більшого за персональне. Особистість – це людина, яка здатна до самопожертви в ім'я суспільства.

Соціальний характер виступає паралельно до соціального часу, адже кожному часу властиві свої особливості, а також свій характер соціальних відносин. В основі наших соціально-філософських поглядів лежить ідея пошуку власного "Я", а також формування особистості на фоні соціальних змін. У процесі самовизначення людини перед нею обов'язково виникають соціальні проблеми, що мають місце в суспільстві на цей час і впливають на успішність розв'язання особистісних завдань. Соціальні недоліки і пов'язана з ними продуктивно-критична особистісна позиція стає особливо актуальною, коли людина знаходиться у процесі пошуку. Часто молода людина кидається в крайнощі. Проблемним питанням для неї виступає як соціальна ідентифікація особи, так і знаходження власного внутрішнього "Я". І тоді на перше місце виходить питання цілісності і цінності внутрішнього світу людини, сили її віри та волі. У процесі соціального самовизначення головним стає не соціальний статус і не порядок речей, а стан душі і філософське усвідомлення себе в системі соціальних зв'язків.

На цьому етапі формування особистості дуже важливою складовою процесу самореалізації виступає праця. Здавна відомо, що тільки в праці виховується людина. Дана теза засвідчує потребу людини працювати. Адже в процесі праці людина набуває як особистісних, так і соціальних компетентностей, що формують її особистість. Має велике значення те, щоб людина спробувала свої сили як у фізичній, так і в розумовій праці. Здається, що немає різниці, як людина працює, головне, щоб вона приносила користь суспільству і собі. Але не так все просто у житті. Людина має спробувати переваги і недоліки і фізичної, і розумової праці, щоб потім, коли вона для себе буде порівнювати важливість тої і іншої, вона змогла прийти до висновку, що кожен із цих видів праці є однаково важливим. Для того, щоб вона знала ціну праці й поважала інших людей, незважаючи на те, де вони і ким працюють.

Таким чином людина спершу в собі, а потім і в суспільстві починає руйнувати класові стереотипи. В результаті цього дискомфорт, що створювався в суспільстві в результаті міжкласових непорозумінь, у майбутньому має сходити нанівець, адже люди розумітимуть і цінуватимуть одне одного, незалежно від професії і соціального статусу. Єдиним фактором суспільної оцінки у такому разі залишиться поведінка людини в суспільстві, те, яким чином вона будує відносини з іншими, як ставиться до самої себе. Праця ж – це основа, на якій може і має рости здорове суспільство. Здорове, як морально, так і матеріально, адже інша важлива сторона праці – це отримання матеріальних благ. Тут все залежить від самої людини, від того, як вона може розпорядитись влогою працею.

Поряд із зазначеними проблемами, одним із найважливіших критеріїв формування особистості і розвитку суспільства є самовиховання. Самовиховання виступає рушійною силою у формуванні особистості людини. За рахунок самооцінювання і самоаналізу

людина удосконалює себе, розуміючи свої переваги і недоліки. Саме самоаналіз є найбільш об'єктивним у процесі самопізнання і самовдосконалення, адже лише він є річчю, що належить до "Я". У той же час все, що належить до "не-Я", сприймається, як чужорідне, неправдиве. Наприклад, критика, або читання моралі людині мало коли до чогось приводить, адже це думка нав'язана кимось іззовні, а не своя, вистраждана, власна. Об'єкт критики відмовляється сприймати зауваження на свою адресу. Це природно. В організмі людини функціонує ніби бар'єр, що виконує функцію психічного захисту від чужорідної інформації. Відкидаючи зауваження, людина захищає себе від чужорідного "не-Я", намагаючись зберегти індивідуальність "Я". Самоаналіз же діє по-іншому, не так як критика чи зауваження, що є інструментами соціального виховання. Самоаналіз діє не іззовні, а із середини "Я". Людина сама усвідомлює безглуздість, або необхідність своїх вчинків. "Я" починає виховувати саме себе. При цьому задіюючи суспільний та власний досвід.

Але в процесі самовиховання саме соціальні, а не індивідуальні цілі виступають першоосновою життєвого шляху особистості. На фоні філософських думок стосовно одвічних особистісних проблем і навіть драматичної долі окремих людей постають і національні питання, що варті уваги. Саме нація, а не абстрактний соціум, виступає вершиною розвитку суспільної моралі і думки. Соціально-філософські погляди мають бути спрямовані на об'єднання суспільства в націю, народження і формуванню гідної національної думки. Ця думка ні в якому разі не повинна бути націоналістичною, а саме національною. На наочних прикладах національної історії молода людина має переконатися у важливості набуття і дотримання суспільних норм, засвоєння суспільних цінностей. Безумовно, плюралізм є неодмінною умовою демократичної суспільної культури, але духовна єдність нації, єдність суспільної думки і суспільних цінностей визначається нами як надзвичайно важливий фактор у вирішенні болісних і складних національних питань. Всі конфліктні і суперечливі ситуації мають вирішуватись по-сучасному – за рахунок суспільної комунікації і досягнення суспільного консенсусу.

Двигуном розвитку суспільства є модернізація. Модернізація не тільки матеріального, а й духовного. Саме через самовдосконалення людини відбувається модернізація суспільства. Особливо хочемо підкреслити також важливість модернізації соціальної думки. Шляхом процесів самореалізації людина, як предмет філософських роздумів і як типовий представник соціуму, має формувати власну зрілу соціальну думку, допомагати іншим на шляху до самопізнання і самовдосконалення. Знайшовши власне "Я", така людина вже не має потреби витрачати масу життєвих та духовних сил на самопізнання, а має спрямувати їх на пізнання і удосконалення соціуму. Ствердивши своє місце в суспільстві, вона здатна збагачувати його за рахунок розкриття свого внутрішнього світу, а суспільство, у свою чергу, також буде духовно збагачувати таку людину в процесі взаємообміну суспільними цінностями. Самі ж суспільні цінності в процесі тісної продуктивної взаємодії кожної людини із соціумом також будуть вдосконалюватись та переходити на вищий щабель смислової організації.

Таким чином, згідно з нашою соціально-філософською позицією, соціальна атомізація є деструктивним суспільним процесом, а протидія йому – це соціальна інтеграція і соціальна взаємодія. Провідною ж повинна бути ідея ідея соціальної цінності і важливості кожного людського життя, а також перевага соціалізації над індивідуалізацією особистості. Необхідно зруйнувати старі стереотипи особистісних і соціальних потреб людини, що сформовані на заса-

дах егоцентризму, а на заміну встановити засади солідарності, гуманізму, а також особистої творчої самовіддачі. Формування нації, особистості, а також пошук власного "Я" є синтетично невід'ємними, взаємонеобхідними процесами, притому всі складові суспільно-особистісної цілісності здатні впливати одна на одну і виконувати взаємоформуючу і взаємокоригуючу функції. Взаємодія соціального мікро- і макрокосмосу – це одвічна проблема людства і наші міркування є однією із спроб нового її бачення.

Література

1. Бердяев Н.А. Самопознание. (Опыт философской автобиографии). – М.: "Книга", 1991. – 446 с.
2. Богомолова Н.Н. Социальная психология массовой коммуникации. Учебное пособие для студентов вузов. – М: Аспект пресс, 2008. – 191с.
3. Городяненко В.Г. Соціологія. Підручник. – Київ: Академія, 2002. – 560с.
4. Коельо, Пауло. Дневник мага; Победитель остаётся один; Одиннадцать минут // Электронный ресурс: www.txumen.org
5. Москаленко. Соціальна психологія. Підручник. – Київ: Центр учбової літератури, 2008. – 688с.
6. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії / Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – 480 с. – С.25.
7. Сич М.М. Філософія: Конспект лекційного курсу історико-філософської пропедевтики для студентів університету. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2006. – 303 с. – С.258.
8. Термінологічний словник Wikipedia.

УДК 94(47+57)+510"1979/1981":070

РАДЯНСЬКО-КИТАЙСЬКА КОНФРОНТАЦІЯ 1979–1981 РОКІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КАРИКАТУР ОФІЦІЙНОГО ВИДАННЯ ЦК КПРС "ПРАВДА"

Філь В.М., студент IV курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. **Лейберов О.О.**, кафедра всесвітньої історії

Питання радянсько-китайської конфронтації на сьогоднішній день постійно перебуває в полі інтересів дослідників історії міждержавних відносин. Оскільки тенденції, які були закладені в часи протистояння КНР та СРСР мають своє відлуння і нині, та знаходять свій вияв у непростих російсько-китайських відносинах. Навіть зараз можна натрапити в російській періодиці на журналістські штампи на кшталт "жовтої загрози з півночі" [3, с. 312].

А зважаючи на те, що в сучасності активно розвивається політична карикатура жертвами якої стають навіть найвідоміші політичні діячі світу, ми спробуємо розглянути питання радянсько-китайської конфронтації через призму карикатурних замальовок офіційного радянського видання "Правда". Яка в 1979 – 1981 роках зважаючи на ескалацію двосторонніх відносин була переповнена карикатурами на тематику КНР.

Взагалі карикатура в радянській офіційній пресі була засобом з допомогою якого висміювався уклад капіталістичного світу та у комічній формі зображувались вороги СРСР на міжнародній арені. Основним такими ворогами висміюваними карикатурними замальовками були Сполучені Штати і країни блоку НАТО. Але після того як на початку 1979 року Китайська Народна Республіка встановила офіційні дипломатичні відносини з США та почала втручатися у внутрішні справи В'єтнаму з яким Радянський Союз був пов'язаний Договором про дружбу та співробітництво 1978 року [4, с. 5], основним об'єктом карикатурної критики став Китай.

В січні 1979 року на сторінках газети "Правда" з'являється кілька карикатур, які вказують на співпрацю КНР з країнами імперіалізму, на їх участь у гонці озброєнь, на мілітаристську спрямованість китайського керівництва та підкреслюється антирадянську, гегемоністську та антикомуністичну позицію Китаю (*Див. додаток № 1, 2, 3*).

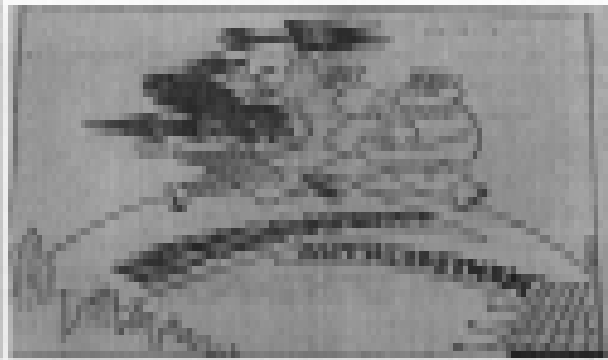
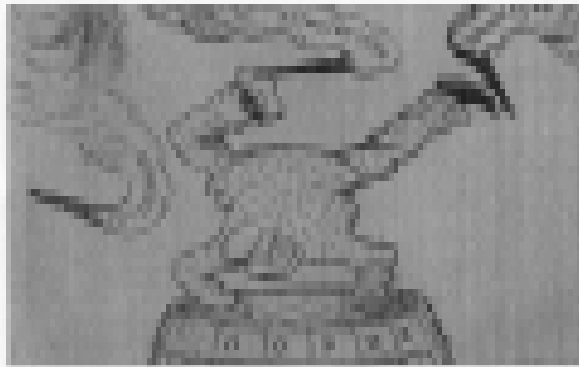
Після того як у лютому 1979 року КНР здійснила збройну інтервенцію проти СРВ. Яка не принесла Пекіну очікуваної перемоги, а потягнула за собою значні втрати китайських військ, що склали 62500 чол. вбитими і пораненими, 550 танків і бронемашин виведено з ладу, 118 артилерійських одиниць знищено [1, с. 76].

Така регіональна військова авантюра китайського керівництва відразу ж знайшла своє віддзеркалення в карикатурах радянської офіційної преси. Зокрема на газетних шпальтах друкуються карикатури, де китайська сторона зображується у якості головного провокатора та розпалювача збройного протистояння в індокитайському регіоні (*Див. додаток № 4*). Або ж у формі "ненажерливого" та "руко-гребушого" агресора, якій тільки й хоче, що загарбати землі інших народів (*Див. додаток № 8, 10*).

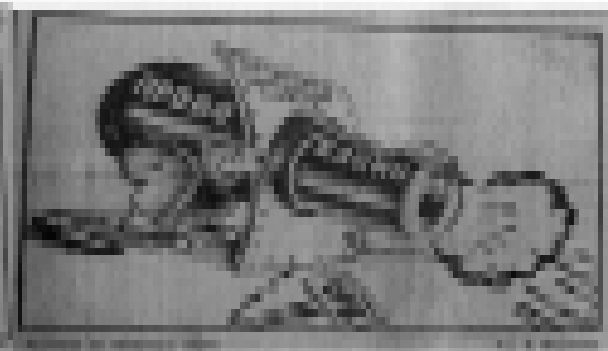
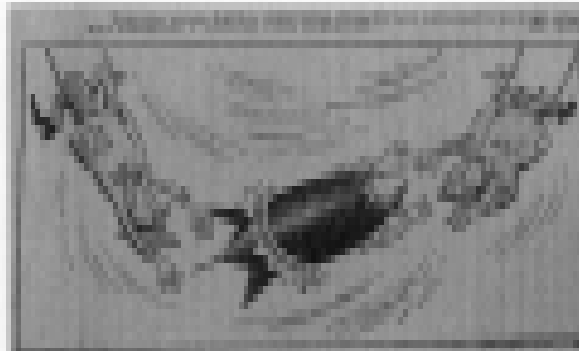
Радянська карикатура цього періоду навіть не гребує тим, щоб порівняти китайських лідерів з Адольфом Гітлером, який прагнув, як і вони, до світового панування, але це йому не вдалося зробити, бо на перешкоді став дружній радянський народ, що підняв

Дубашки

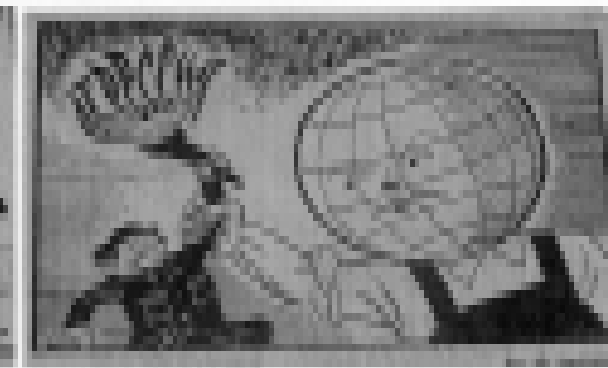
Додаток № 1 (Правда, 05. 01. 1979). Додаток № 2 (Правда, 12. 01. 1979).

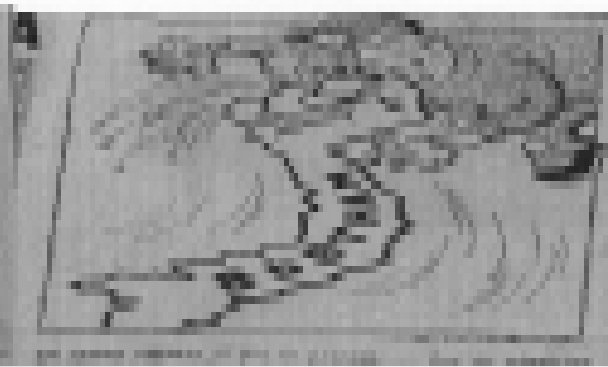
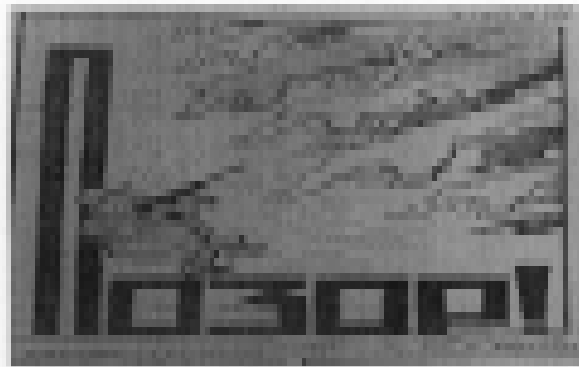
Додаток № 3 (Правда, 20. 01. 1979). Додаток № 4 (Правда, 30. 02. 1979).

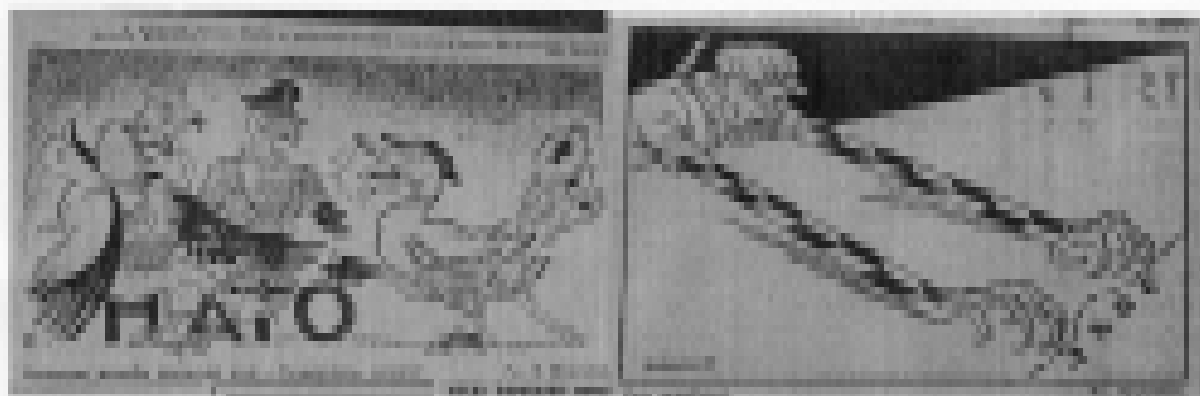
Додаток № 5 (Правда, 19. 02. 1979). Додаток № 6 (Правда, 20. 02. 1979).

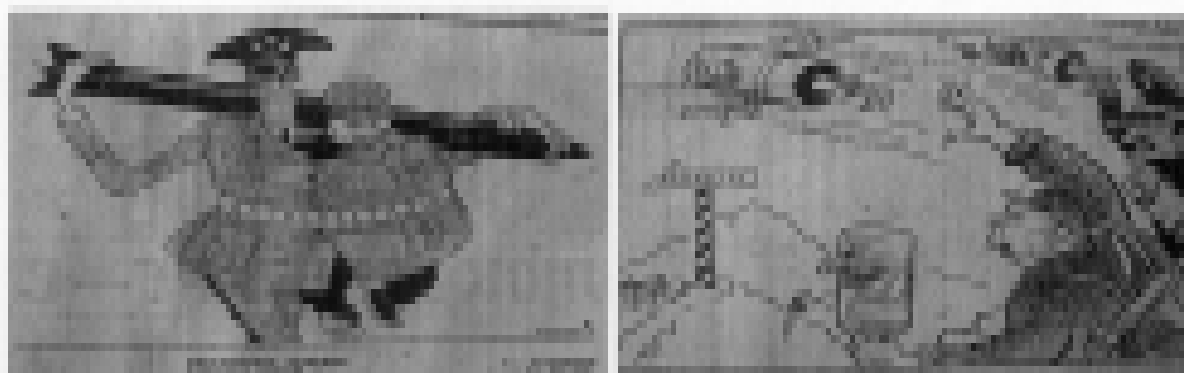
Додаток № 7 (Правда, 24. 02. 1979). Додаток № 8 (Правда 25. 02. 1979).

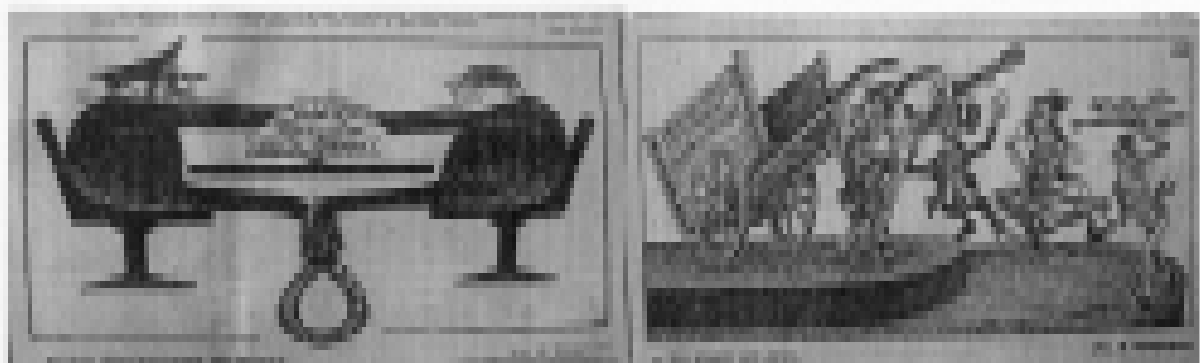
Додаток № 9 (Правда, 08. 04. 1979). Додаток № 10 (Правда, 28. 02. 1979).

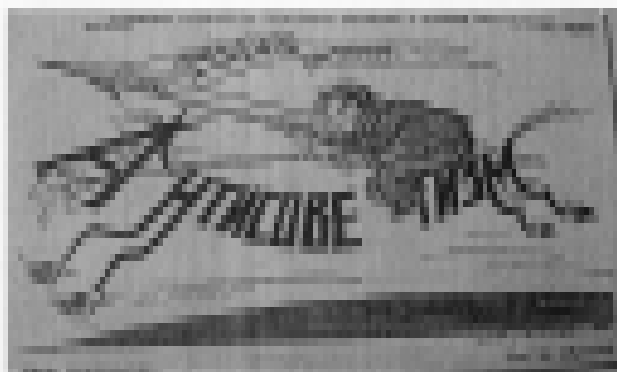
Додаток № 11 (Правда, 29. 06. 1981). Додаток № 12 (Правда, 19. 11. 1980).

Додаток № 13 (Правда, 27. 11. 1980). Додаток № 14 (Правда, 10. 05. 1979).

Додаток № 15 (Правда, 18. 05. 1979).

усіх на боротьбу зі "світовим злом". І карикатурист газети "Правди" цією аналогією вказує, що у разі слідування китайським керівництвом гітлерівським курсом, їх очікує такий же кінець, як і вождя нацистської Німеччини (Див. додаток № 5).

Радянські карикатуристи в умовах китайсько-в'єтнамської війни намагалися засудити дії Пекіна використовуючи для цього принцип міжнародного осуду будь-якої агресії. Коли зображувалась світова спільно у вигляді земної кулі, або ж великої кількості рук, які критикували та засуджували дії агресора та ставили його біля "стовпа сорому" (Див. додаток № 6, 7).

Після того як збройне протистояння в південно-східному регіоні Азії пішло на спад, радянська преса зменшила потік критики КНР, зокрема зникла карикатура. Але після як 3 квітня 1979 р. китайське керівництво заявило, що не бажає пролонговувати Договір про дружбу, союз і взаємодопомогу між Радянським Союзом і Китайською Народною Республікою, підписаний в 1950 р. терміном на 30 років, карикатуристи видання "Правда" повертаються до комічного зображення китайської сторони. Яка постає перед пересічним радянським читачем у вигляді качки, що тісно співпрацює та експансіонізм якої заохочується натовськими яструбами (Див. додаток № 9). Карикатура травня 1979 р. продовжує вказувати та співпрацю КНР з силами імперіалізму (блок НАТО) та на їх антирадянську, гегемоністську та експансіоністську позицію (Див. додаток № 14, 15).

В наступні місяці в офіційному виданні ЦК КПРС "Правда" не вміщено жодної карикатури, щодо КНР. Лише в листопаді 1980 року знаходимо дві карикатури. Бо після інтервенції СРСР до Афганістану Китай не лише засудив дії Кремля, а й підтримував сили спротиву, що діяли на афганській землі, які на їхню думку були носіями прогресивного націоналізму [2, с. 247]. І це викликало появу карикатури, де зображено китайську сторону в союзі з силами НАТО, які спільно займаються підбурюванням та підготовкою моджахедів, що перешкоджатимуть інтернаціональній допомозі СРСР (Див. додаток № 12). Інша карикатура викриває співпрацю КНР з хунтою Піночета, яка після приходу до влади у Чилі Августо Піночета була основним об'єктом висміювання у радянських карикатуристів. А зважаючи на чергову ескалацію радянсько-

китайської конфронтації карикатуристи газети "Правда" вирішили до критики режиму в Чилі прив'язати й КНР (Див. додаток № 13).

Починаючи з 1981 року СРСР та КНР все більше намагаються спрямувати свої відносини в русло діалогу та нормалізації. Особливо з такими ініціативами виступає Радянський Союз якому потрібен був надійний союзник в умовах другої хвилі "холодної війни". Але тогочасні декларації, з радянської сторони, щодо КНР, були достатньо суперечливими, оскільки говорячи про існування в китайського народу державницького та економіко творчого потенціалу, Кремль не сприймав будівництво "соціалізму з китайською специфікою". Радянський курс розвитку мав сприйматися як істина в останній інстанції, а всі спроби країн соціалістичного табору, якимось коригувати свої соціально-економічні програми, сприймалися як ревізіонізм і підлягали засудженню. Але китайське керівництво не збиралося грати за правилами СРСР [5, с. 231].

Тому це й напевно й викликало появу останньої карикатури по китайській тематиці. Хоча в коментарях до карикатури не вказувалося, що вона стосується КНР. Але провівши порівняльні паралелі з попередніми карикатурами по Китаю, можна дійти висновку, що це стосується саме китайської позиції на міжнародній арені (Див. додаток №11).

Таким чином ми з'ясували, що радянсько-китайські відносини в 1979–1981 роках переживали етап конфронтації викликаний:

- агресією КНР в індокитайському регіоні;
- відмовою Пекіна продовжувати Договір про дружбу, союз і взаємодопомогу з СРСР;
- ортодоксальністю радянського керівництва, несприйняття комунізму з "китайською специфікою";
- збройною інтервенцією Кремля в Афганістані.

Також ми визначили, що напружені двосторонні відносини визначеного хронологічного зрізу мали своє відображення в карикатурних замальовках офіційного видання ЦК КПРС "Правда", де китайська сторона критично зображувалась у різних комічних варіаціях. І саме завдяки карикатурі радянській пропаганді в цей час вдалося з культивувати в свідомості радянських громадян Китай в образі ворога.

Література

1. Агрессия Пекина против Вьетнама. – М.: Юрид. лит., 1982. – 104 с.
2. Бажанов Е. П. Китай и внешний мир / Е.Бажанов – М., 1990. – 351 с.
3. Лукин П. Медведь наблюдает за драконом / П. Лукин – М., 2001. – с. 512.
4. Наглые провокации Пекина // Правда. – 1978. – 4 ноября. – С. 5.
5. Попов А. П. Политические системы и политические режимы в Китае XX века / А. Попов – М.: Экзамен, 2007. – 290 с.
6. Рахманин О. Б. К истории отношений России-СССР с Китаем в XX веке. Обзор и анализ основных событий / О. Рахманин. – 3-е изд., доп. – М.: Памятники исторической мысли, 2002. – 512 с.

УДК 94(477.51)"18"

АДМІНІСТРАТИВНІ ТА КОМЕРЦІЙНІ УСТАНОВИ ПРИЛУК В ХІХ СТ.

Фоменко К.Ю., студентка IV курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. **Кириленко С.О.**, кафедра історії України та політології

Місто Прилуки розташоване на правому березі р. Удаю "і при струмку Муховцю, який створює посеред міста три невеликі озера". Так писали про Прилуки на

початку ХІХ ст. [11]. Саме це століття зіграло важливу роль в історії розвитку міста. В цей час Прилуки стають важливим адміністративним та торговельним

центром Полтавської губернії, тому ми й акцентуємо свою увагу на розкритті історії створення та функціонування адміністративних та комерційних установ міста даного періоду.

В першій половині XIX століття на Прилуччині, як і в усій Полтавській губернії швидше ніж раніше почала розвиватись промисловість, пошквалилась торгівля. З цього часу починають будуватись заводи, фабрики та збільшується кількість торгових лавок. На початку XIX ст. місто продовжувало розвиватися і як торговий центр. Кожного тижня – в понеділок і в п'ятницю – в ньому відбувалися базари. Чотири рази на рік збиралася ярмарки, на які за даними на 1802 р. привозилися товари на суму 130 тис. крб.

Щодо промисловості, то по переробці продуктів рослинництва на Прилуччині були борошнопереробні підприємства, маслобійні, цукроварні і винокурні. В 1804 році в повіті нараховувалось 717 вітряних і 185 водяних млинів. В 1820 році кількість водяних млинів зменшилась до 156, а вітряних збільшилась до 1000.

Епоха цукроваріння в Росії почалась в 1824 році. В Полтавській губернії цукроваріння вперше розпочалось в 1828 році. На протязі 18 років ця галузь здобула значний розвиток. Нам точно не відомо коли був збудований перший цукровий завод на Прилуччині, але вже в 1846 році цукроваріння здійснювалося в Срібному, Березівці, Замості, Вернигоровщині, Ольшані і Жадківці. На заводі, який належав поміщику Н.Величко, виготовляли цукровий пісок до 1000 пудів на рік. Цукор продавали на Смілянський рафінадний завод графа Бобринського. У Величко працювали 40 чорноробочих і 1 майстер. На заводі, який належав поручику Лукомському, виробляли цукровий пісок до 150 пудів. На заводі поміщика Олександра фон Ріттера до 1500 пудів. [5,34] Як бачимо, першими власниками цукрових заводів були поміщики. Вони ж займали провідне положення і в винокурній промисловості.

В Полтавській і Чернігівській губерніях винокуріння на початку XIX століття було правом одного лише дворянства і козаків, останні навіть могли торгувати "чарочною мерою в домах своих". Дворяни не могли продавати вино на державних поселеннях, де продаж відбувався виключно державою.

В рік створення Полтавської губернії в Прилуцькому повіті було 113 винокурень і 13 пивоварень, в них задіяно 365 котлів. За іншим джерелом в 1804 році названі 113 винокурень і 86 пивоварень. [3,2] Спиртні напої продавались в "питейных домах". Багато було виставок, так називався продаж напоїв під час ярмарок, базарів і загалом там де було скупчення людей. На виставках під час ярмарків можна було відкривати торгівлю за два дні до початку ярмарку і по її закінченню торгувати ще два дні. В Прилуках було 59 виставок.

Міністерство фінансів ввело в 1817 році державний продаж спиртних напоїв, але ще раніше, в 1810 році ввело помірний податок на вино. Призначений податок 60 копійок з відра. Через рік податок був підвищений 1 руб. з душі. В 1811 році споживання вина в Прилуках в відрах: вино – 6500, горілка – 100, наливка – 200, пиво – 1300, мед – 900. Ця кількість спиртних напоїв розходилась на 7410 жителів, які проживали в Прилуках. Навколо міста в той час діяло 13

винокурень з виробництвом від 300 до 3000 відер в рік, на всіх цих винокурнях в рік викурювалось більше ніж 20 тисяч відер вина. Всі винокурні належали поміщикам. Найбільші заводи були у А.Марковича і І.Величко, які виробляли 3000 відер в рік. Через 30 років, в 1834 році кількість винокурень зменшилась майже в половину, в уїзді їх стало 75. В 1846 році діяло вже тільки 27 винокурень, на яких в період винокуріння було вироблено 200 тисяч пінного вина.

Селітроваріння здавна вважалось традиційною галуззю промисловості на Лівобережжі. В другій чверті XIX століття в Полтавській губернії спостерігався її занепад. В 1846 році в Прилуцькому повіті нараховувалось 5 селітроварень, вони виготовляли в цьому році 4220 пудів селітри на суму 21100 рублів.

За планом 1840 року передбачалась інтенсивна забудова Ярмаркової площі, а саме планували збудувати: "присудственные места", "уездное казначейство", "приходское училище", "почтовый конный двор", "съезжий двор", "тюремный замок", "богодельню", "Экзерсисгауз", "дегтярные и ярмарковые лавки", "кузницы".

"По высочайше утвержденному 21 июня 1840 плану городу Прилуку назначено устроить там на торговой площади 48 нумеров торговых лавок; но в связи с увеличением народонаселения и развитием торговли, признано необходимым увеличить число лавок до 74 нумеров. Представляя в 1846 г. царю на утверждение это решение, министр внутренних дел отметил, что торговая площадь в помянутом городе с увеличением строения лавок, хотя утратит незначительную часть в ширине, но длина откроется и разстояние от лавок до собора будет не много более прежнего ".[4,175]

Для забудови Прилуку за новим планом потрібна була цегла. На початку століття купець 3-ї гільдії Данило Чорний збудував за містом цегляний завод. В подальші роки кількість цегляних заводів в повіті збільшилась.

В повіті також були свічковий та миловарний заводи, які в 1846 році випускали 1000 пудів продукції на рік. Вони належали поміщику Величко.

А.Терещенко повідомляє, що в 1859 році в Прилуках були розставлені вітряні млини, вони були розташовані на Ярмарковій площі, а всередині міста – водяний на річці Удай. На 1862 рік Прилуки по кількості лавок займали четверте місце в губернії.

У другій половині XIX ст. в місті збиралися вже п'ять ярмарків: Василівський – 1 січня, Вербний (3 дні), Іванівський – 24 червня, Воздвиженський 9–15 вересня, Дмитрівський 21–27 жовтня. Точну дату вводу п'ятого ярмарку встановити не вдалося. Мабуть, Проводський ярмарок став зватися Вербним, а новим з'явився Воздвиженський ярмарок. Торговий оборот міських ярмарків у 1859 р. складав 160 тис. крб.

Кількість заводів в повіті в 1858 і 1860 рр.

Заводи	1858	1860
Миловарні	–	1
Шкіряні	1	1
Суконні	1	1
Свічо-сальні	1	1
Цукрові	5	5
Винокурні	33	40

Пивоварні	1	4
Селітряні	4	1
Разом	46	54

В таблиці міститься перелік заводів, які діяли в пореформений період з початку другої половини століття. З таблиці видно, що кількість заводів з 1858 рік по 1860 рік зростає.

Таким чином на протязі першої половини XIX століття в промисловості відбулись значні зрушення: зростає кількість підприємств і число зайнятих на них працівників. А також вироблена ними продукція. В цей період на підприємствах використовується переважно примусова селянська праця.

Після реформи 1861 року розвиток деяких галузей промисловості уповільнилось. Це пояснюється зламом кріпосницьких відносин в промисловості, ліквідацією кріпацької праці та заміною її на вільнонайману. Однак вже в другій половині 60-х років промисловість завершила викликану реформою перебудову і почала швидко розвиватись. Ці події торкнулись і Прилуцького повіту. В перші роки після реформи в повіті все ще було 5 цукрових заводів, але незабаром вони стали нести збитки і в 1872 році припинили своє існування. Певно, що припинення цукроваріння на Прилуччині було викликано неможливістю конкурувати дрібним заводам, якими володіли поміщики, з виниклими акціонерними компаніями, а також великими новими заводами представників української буржуазії Харитоненко і Терещенко. Також зменшилась кількість винокурних заводів в повіті, яких нараховувалось 36. в 90-ті роки залишилось тільки три винокурні: Покровська, Смошська і Срібнянська [3,2].

В 1877 році в Земській управі працювала літографія. В 1880 році відкрилась книжна лавка М.Я.Луцького. В 1889 році відкрита типографія Я.М.Линкова і фотографія І.Г.Ліозіна. З 1889 року у місті починає працювати приватна бібліотека Г.І.Литвиненка, в якій на 1890 рік нараховувалось 384 назв книг.

У 1887 р. в Прилуках було 7 цегельних заводів, 62 вітряки, пивоварня, миловарня, 5 крупорушок, 13 маслоробок, 19 кузень, 2 тютюнові фабрики, кондитерська фабрика, винокурний і пивоварний заводи, 2 парові млини.

В санітарному стані міста на початку 90-х років зберігалось таке повідомлення: в Прилуках "администрация обращает внимание на торговые площади и улицы, дворы же редко приводятся в должный порядок... В Прилуках и некоторых других городах имеются бани, содержимые опрятно и снабжаются хорошей водою из реки". [4,89] Ці дані свідчать, що в другій половині XIX століття в Прилуках з'являються приватні підприємці в сфері надання послуг.

Згідно оціночного опису 1900 року серед торгових приміщень було п'ять кам'яних, сімдесят шість дерев'яних і мазанок, покритих залізом і черепицею, і двадцять дерев'яних, покритих деревом і соломою.

В джерелах, які відносяться до другої половини століття, опубліковані дані про деякі промислові підприємства повіту. Але в них не вказані миловарні, винокурні, пивоварні, ковбасні підприємства і тютюнова фабрика.

Промислові підприємства в повіті в другій половині XIX століття [4,90].

Предприятия	1871	1876	1882	1886	1890	1894	1900
Кирпичные заводы	4	5	5	4	5	4	8
Сукновальни вод.	20	13	7	2	4	4	4
Мельницы вод.	65	47	31	21	18	16	15
Толчеи водяные	19	12	9	5	5	5	3
Круподерни вод.	1	1					
Топчак мукомол.	20	18	18	17	13	17	12
- " - круподерные	8	12	15	10	12	15	29
- " - толчеи	4	2	4	2	2	1	2
Ветряные машины	20	23	18	14	10	11	9
- " - полумашини	132	168	191	171	144	130	119
Ветряки	1943	2334	2405	2447	2480	2479	2441
Паровая мукомольная машина	-	1	1	1	1	1	1
Олейницы	302	295	255	252	255	250	141
Кузницы	207	176	149	152	146	153	178

Можна відмітити, що збільшувалась з року в рік лише кількість вітряків, приблизно на одному рівні трималась кількість цукрових заводів. Кількість інших підприємств з 1871 по 1900 рік суттєво зменшилась. Разом з тим в кінці XIX століття росла механізація виробництва в промисловості і сільському господарстві, про це свідчить збільшення числа парових котлів в повіті: в 1895 році їх було 21, в 1896 році – 31 і в 1897 році – 42. Певні уявлення про кількість великих фабрик і заводів, зміни об'єму виробництва на них, а також збільшенню кількості працівників в останні десятиліття XIX століття може дати наступна таблиця.

Стан промисловості в повіті в кінці XIX століття [4, 91]	1890	1891	1892	1897
Число фабрик і заводів	211	210	284	333
річний об'єм вир.	613396	474281	514725	636404
число робітників	499	619	1181	1031

Дані приведені в таблиці свідчать, про ріст числа великих фабрик і заводів, кількості робочих.

Найбільший вклад в річний об'єм виробництва вносила тютюнова фабрика.

За роки свого існування фабрика належала різним власникам, мала різну організаційну структуру й різні назви:

- "Тютюново-махоркова фабрика купців Рабиновича і Фраткіна" (1889–1890)
- "Золота рибка" (1889–1890)
- "Друга державна тютюново-махоркова фабрика" (1920–1958)
- "Друга державна сигаретна фабрика" (1958–1976)
- "Прилуцький тютюновий комбінат" (1976–1981)
- "Прилуцька тютюнова фабрика" (1981–1992)
- "Колективне підприємство "Прилуцька тютюнова фабрика"(1992 – 1993)
- "АТ Тютюнова компанія" В.А.Т. – Прилуки" (1993 – теперішній час)

22 січня 1889 року в селі Бродки Прилуцького повіту було організовано тютюново-махоркову фабрику купців Рабіновича і Фраткіна.

Згодом вона дістала назву “Золота рибка”. Від неї і веде відлік нинішня Прилуцька тютюнова фабрика. Фабрика “Золота рибка” виробляла курильну махорку, нюхальний тютюн, а згодом – і жовтий тютюн. Її продукція поставлялася не тільки на внутрішній, а й на зовнішній ринок – до Німеччини, Румунії, Туреччини, Китаю та інших країн. Про те, що тютюнова фабрика була досить успішним підприємством і виробляла якісну продукцію свідчать отримані нею нагороди : в 1895 році фабрика отримала медаль на міжнародній виставці в м.Бордо (Франція), в 1896 році на Всеросійській виставці в м.Нижній-Новгород. [9, 94] До кінця XIX століття на фабриці використовували переважно ручну працю й частково – кінну тягу [2,6].

Таким чином в XIX столітті в Прилуках пожевляються торгівля, розвивається промисловість, збільшується кількість підприємств та робітників. Важливого значення набуло будівництво залізниць. У 1893 році почався рух по вузькоколійній лінії Пирятин-Крути Чернігів. В кінці XIX століття товарна станція Прилуки щорічно відправляла більш як 3 млн. пудів вантажів, в тому числі 2 млн. пудів хліба і 0,5 пудів тютюну.

До початку другої половини XIX ст. на Україні збереглися практично усі ланки міського управління, які були введені реформою 80-х років XVIII ст., а саме: Дума, Ратуша з сирітським і словесним судами, поліція, квартирна комісія і реміснична управа. Ратуша відала досить важливими питаннями [7,32].

У 1870 р. уряд провів реформу міського самоврядування: у містах створювались міські Думи, члени яких (гласні) обирались за безстановим принципом на чотири роки. В основі визначення права участі у виборах гласних до міської Думи лежав майновий ценз. Виборче право надавалось лише власникам нерухомого майна, що сплачували податки, інші, які становили більшість міського населення, і насамперед робітники, ремісники і дрібні службовці, цих прав не мали. Встановлювався також віковий ценз не нижче 25 років. Склад гласних коливався в межах від 30 до 72. В Прилуцькій міській Думі було 63 гласних і секретар. З переліку питань, які були надіслані 15 листопада 1875 року прилуцьким міським головою Московченком гласному міської думи Григорію Павловичу Галагану, ми дізнаємось, що на засіданні Прилуцька міська дума розглядала такі питання: вибір членів оціночної комісії для оцінки неврахованого раніше майна та податків; встановлення прибутків з “трактирних заведень”; обчислення прибутків з банку в міську казну; розгляд прохання міщанина... щодо продажу йому ділянки землі та ін.. [10,3]. Виконавчим органом міської Думи була міська управа, на чолі якої стояв міський голова. Прилуцька міська управа складалася з виборного голови і декількох членів. Так, наприклад, у 1874 р. в міську управу входили: міський голова, купець 2-ї гільдії Г. Ф. Московченко, три члени і міський лікар А.С.Козионтовський. Міська управа відала господарськими питаннями, що стосувалися благоустрою міста, міських ринків, міської торгівлі й промисловості, охорони здоров'я та ін. і підпорядковувалася губернаторові й міністрові внутрішніх справ.

Збереглися документи в яких наявні плани міської левади, яка була придбана міською управою у спадкоємця козака Данилевського, та план „пашенної левади”, яка знаходилась в передмісті на Квашинцяхи і була придбана у міщанина Михайла Григоровича Сирого. Оформлення продажу даної левади відбувалось у прилуцького нотаріуса Наварева. [6, 66, 73]

З 1846 року зберігся такий відгук про місто: “Уездный город Прилуки... довольно хорошо обстроенный в новейшем расположении прямыми широкими улицами. ... В нем есть уездные присутственные места, градская полиция, окружное управление государственных имуществ, почтовая контора и уездное училище” [4,82]. Поштова контора знаходилась на південно-західному розі вулиць Леніна і Переяслав-Хмельницького.

В 1858 році в місті було 6 церков, 1191 будинок, 77 лавок. В цьому ж році були оголошені торги на: “грунт, положений имеющий...по Нежинской улице мерою в длину 61 s в ширину 53 S аршин, обнесенный каменной оградой ветхою на оном грунте, дом Письменной почтовой конторы ветхий. Каменный двухэтажный об 2 комнатах с коридором... с железною крышею”[4,83].

За повідомленням А.А.Савона Міська в'язниця знаходилась у двох найманих дерев'яних будинках, досить стійких, покритих соломою.

В серпні 1880 року відкрилась міська телеграфна станція. “Телеграфный департамент в сентябре 1881 года предписал начальнику Харьковского телеграфного округа открыть на Прилуцкой станции полное дневное действие”. [4,86] В 1883 році, 15 липня, утримання телеграфної станції було передано у відання казни. До цього на утримання квартири для телеграфної станції Повітова управа передбачала в кошторисі 300 рублів на рік. Починаючи з 1886 року в джерелах почала згадуватись Прилуцька Поштово-телеграфна контора 4-го класу.

Існують також відомості про стан пожежної частини в місті

Склад пожежної частини	1864	1888	1889	1892	1894	1895
брантмейстерів		2	2	2	2	2
робочих	13	23	23	24	24	24
пожежних коней	8	19	19	19	19	19
труб	3	5	5	5	5	5
до них рукавів		7	7	16	16	16
дрог літніх		2	2	2	2	2
бочок з тачками		20	20	20	20	20
чанів		1	1	3	2	2
відер		20	20	20	20	20
драбин		2	2	2	2	2
багрів		7	7	5	5	5
сокир		6	6	4	6	6
щитів		8	8	8	10	10
лопат		10	16	16	17	17
ломів		2	2	2	2	2
сума утримання	888	4590	4590	4276	4834	4834

Як ми бачимо керівництво міста виділяло достатньо грошей на утримання пожежної частини.

Роки	число пожеж	пожежі в місті згорівші двори	сума збитків, руб.
1888	10	10	1890
1889	13	14	3353
1890	13	15	4641
1891	11	15	2676
1892	10	10	2400
1894	11	11	6435
1895	27	31	9561

В джерелах зазначається, що причиною деяких пожеж були підпали [5,90]. Звісно, що такі часті пожежі негативно впливали на розвиток Прилук. Міська адміністрація змушена була виділяти значні кошти на відбудову міста.

Загалом адміністративне управління в місті здійснювалось в руслі загальноімперських тенденцій, й всі адміністративні установи зазнавали реформування в зв'язку з указами центру. Прилуки були звичайним губернським містом не обласного значення, але з досить гарно розвинутою системою міського управління та торгівлі.

В XIX столітті розвиток Прилук був досить інтенсивним. В даний період місто розростається в кількісному відношенні та розвивається в якісному. Реформи міського самоврядування 1870 року та реформи 1861 року призводить не лише до зламу існуючої системи господарювання, але й до зламу людської свідомості. Збільшуються число підприємств та робітників; починає розвиватись сфера послуг.

Література

1. Будинок винної монополії – газове і профліцей // Град Прилуки. – Вересень, 2010.
2. Махорочная фабрика в г.Прилуках // Высокий вал. – Декабрь, 2008.
3. Прилуки, як адміністративно-територіальна одиниця // Скарбниця. – 2007. – №2. – С. 2.
4. Шкорпад Д.О. Історія Прилук частина четверта. – М., 1992.
5. Шкорпад Д.О. Прилуччина з найдавніших часів до кінця XIX століття. – Прилуки, 1993.
- Державний архів Чернігівської області*
6. Ф. 1502, оп.1, спр.1, арк. 66, 73.
7. Ф. 1532, оп.1, спр.104, арк. 32.
8. Ф. 1483, оп. 1, спр. 245, арк. 220, зв. – 221.
9. Ф. 1483, оп. 1, спр. 245, арк. 94.
- Центральний державний Історичний архів України у Києві*
10. Ф. 1475, оп. 1, спр. 390 арк. 3 і зв.
11. [http:// www.pryluky.com](http://www.pryluky.com)

УДК 94(477)“1939/1945”

ЕВОЛЮЦІЯ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ УПА (Б-Б) З ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИМИ СИЛАМИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Хоменко М.В., студент IV курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: д.і.н., проф. **Леп'яко С.А.**, кафедра історії України та політології

З відновленням державності України та докорінними змінами в суспільно-політичному бутті українців з'явилася можливість відтворити в усій повноті історичну правду, усвідомити й дослідити ті сторінки історичного минулого країни, про які наше суспільство не знало або ж мало хибне уявлення.

Еволюція політичних поглядів Т. Бульби-Боровця, конкретизація та узагальнення вироблених ним положень, його практична діяльність, спрямована на реалізацію запропонованих ним основ української державності, досі є малодослідженою проблемою.

Німецькі документи початку 1942 р., які нещодавно опублікував доктор історичних наук Володимир Сергійчук з книги “Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи” містять інформацію про спробу створення самооборони колишніми членами Поліської Січі. Так, 7 лютого 1942 р. гебітскомісар Фішер із Олевська повідомляв вище німецьке командування про утворення в межах його району українського легіону, на організацію якого дозволу ніхто не видавав. Умовним днем виступу визначено 21 лютого 1942 р. Керівником нової організації мав бути відомий для німців Тарас Бульба (“Батько”) [5, с. 112–113].

Німецька влада, виявивши спроби організації “недозволеного” партизанського формування колишніми членами Поліської Січі, розпочала їх переслідування і арешти. Перед німцями також постало завдання виявлення колишніх січовиків у складі української допоміжної поліції. Адже, як згадує Т. Бульба-Боровець, після розпаду частин УПА-ПС деякі представники вже колишньої формації отримали наказ вступати на службу в німецько-українську поліцію, інші німецькі установи в Рівному та в інших містах для виконання там довірених завдань свого штабу [1, с. 179–180]. Тому перед німецькими органами ставилося завдання: як тільки серед шуцманів знайдуться січовики, вони одразу повинні бути звільнені. Отож, після поширення чуток про арешти колишніх членів Поліської Січі, Т.Бульба-Боровець із кількома найбільш наближеними особами пішов у підпілля і створив із них нове об'єднання.

Як зазначає В. Дзьобак: “...стає зрозумілим, що лише терор гітлерівців змусив Бульбу організувати нове формування. Ні про яке планомірне переведення частин “Поліської Січі” в партизанські загони

немає й мови. Тому, якщо стрижнем "Поліської Січі" було антирадянське спрямування, то для УПА(Б-Б) – після зими 1942 року – воно стало антинімецьким" [2, с. 132–133].

Отже, після розпаду Поліської Січі в листопаді 1941 р. Т. Бульба-Боровець лише з лютого 1942 р. приступає до створення нового партизанського з'єднання на території Полісся та Волині. Питання про його місцеперебування й діяльність протягом кількох місяців після розпаду Поліської Січі в історіографії до сьогодні є дискусійними. Як уже зазначалося, в повідомленні з окупованих східних областей говориться про спробу отамана в лютому 1942 р. розпочати переговори з німецькою владою з приводу відновлення УПА-ПС. Як відомо, німецькі повідомлення з окупованих східних областей укладалися штабом командування начальника поліції безпеки та служби безпеки у Берліні на основі донесень окружних управлінь поліції безпеки з окупованої території. Тому теза про спробу Т. Бульби-Боровця розпочати переговори з німцями про відновлення УПА-ПС була внесена до повідомлення на основі донесення гебітскомісара Фішера після проведеного ним розслідування ситуації з телеграмами та допиту колишніх січовиків, які зізналися, що Т. Бульба-Боровець вів переговори з німцями стосовно відновлення Січі, що, на думку арештованих, ними було дозволено на 21 лютого 1942 р. Проте гебітскомісар Олевська зазначав, що дозволу на організацію українського легіону ніхто не видавав. Очевидно, інформація арештованих не відповідала дійсності й була поширена Т. Бульбою-Боровцем та його сподвижниками серед колишніх січовиків для їх мобілізації на зазначене число з метою створення нового партизанського формування. На той момент німецька окупаційна політика ще не проявилася повною мірою, тому більшість колишніх вояків УПА-ПС, які мали антирадянські настрої, лояльно ставилися до Німеччини й могли виступити на заклик отамана.

Оскільки Т. Бульба-Боровець послідовно відстоював позиції незалежності України (пункт № 6 політичної програми "За що бореться Українська Повстанська Армія"), а УПА-ПС вважав зародком української національної армії (пункт № 1 "Закону українського партизана" від 1941 р.), його відкрита проукраїнська позиція не знайшла підтримки в німців, тому створені ним на початку 1942 р. партизанські формування у своїй суті були як антирадянськими, так і антинімецькими.

Т. Бульба-Боровець у цій ситуації для показу нацистам своєї сили, що стало б корисним у майбутніх переговорах, для того, щоб дати вихід антинімецьким настроям певної частини свого формування, та з метою оборони місцевого населення приймає рішення про антинімецьку боротьбу [2, с. 87].

О. Шуляк у своїх спогадах "В ім'я правди" зауважує, що вже в березні 1942 р. німці бояться вільно пересуватися в регіоні. Проте Т. Бульба-Боровець у цей час "широкої війни не починає, знаючи, що вона не уникнима, що вона принесе нам і так нечувані втрати, отже, спішитися з нею не конче треба" [7, с. 14].

В "Армії без держави" зазначається: "Організація почала виступати тільки під назвою "Українська По-

встанська Армія". Армія переходить з територіяльно-осадної системи на рухомо-рейдуючу літаючими партизанськими загонами" [1, с. 179]. Територіальний принцип дислокації військ Поліської Січі з закріпленням партизанських з'єднань до певної території змінюється на рухомі мобільні малі партизанські групи, які постійно знаходяться в русі. Основою нової партизанської тактики стає засада – "з-під землі та під землею" [1, с. 192]. Г. Стародубець зауважує, що вже в перші місяці 1942 р. відділи УПА Т. Бульби-Боровця, поряд із радянськими партизанами, була найдієвішою силою антиокупаційного руху опору [6, с. 59].

Матеріали ОУН(Б) 1942 р. свідчать, що вона в цей час стояла на позиції очікування, а її діяльність зводилася до антирадянської та антинімецької критики, а не до відкритої збройної боротьби. У квітні 1942 р. відбулася II Конференція ОУН(Б), у тексті постанови якої наголошується: "На Осередніх і Східних Українських Землях критику колоніальної політики поєднуємо з боротьбою проти московсько-большевицьких впливів, проти пропаганди партизанщини, санкціонованих московським імперіалізмом". У іншому пункті постанови йдеться: "Критику німецької політично-господарської системи ведемо шляхом роз'яснювальної пропаганди серед мас, боротьби з вилучниками й опортуністами..." [3, с. 68 – 69].

Рішення про збройну боротьбу ОУН(Б) прийняла на III Конференції, яка проходила 17 – 21 лютого 1943 р. поблизу Олевська на Львівщині: "Провід ОУН на III-й Конференції в лютому 1943 р. зважив стан внутрішніх сил та сил ворога, розглянув зовнішні політичні обставини для військової дії. Після цього на теренах Полісся й Волині виступили перші збройні відділи Української Повстанської Армії (УПА)" [3, с. 97].

У зв'язку з продовженням політики посилення масового терору цивільної німецької адміністрації проти місцевого українського населення навесні 1942 р. Т. Бульба-Боровець приймає рішення про антинімецьку боротьбу. Крім польської поліції, до участі в антиукраїнських акціях гітлерівці залучали також польську жандармерію з Генеральної губернії, що складалися з вихідців із Сілезії, Познанщини та Помор'я. Її ставлення до українського населення було особливо ворожим, наголошує Ілюшин. Зокрема, найбільш жорстоко і нещадно поводилися під час нападів на українські села загонами так званої "жандармерії мотоциклів".

Т. Бульба-Боровець зазначає, що у червні 1942 р. Головна Команда УПА(Б-Б) висилає до Е. Коха листа, де повідомляє його, що перша антинімецька бойова акція УПА була відповіддю на злочинну політику німців, яка проявляється у формі репресій проти цивільного населення України. Якщо німецька політика змінюю не буде, повідомлялося в листі, тоді УПА змушена буде продовжити свою антинімецьку боротьбу у значно ширшому масштабі [1, с. 202 – 204]. Однак усі звернення Т. Боровця до німецької адміністрації у Рівному з вимогою змінити репресивну політику щодо українського населення успіху не мали. Не вплинув на Е. Коха також лист Т. Бульби-Боровця від 15 серпня 1942 р., де зазначається: "До Вас і на руки самого канцлера, складалися всякі меморандуми від українського громадянства про жахливе положення в Україні. Всі ті голоси є тільки "горохом до стіни". Тепер,

до Вас востаннє промовляє голос самої землі” [5, с. 166].

Під час переговорів Т. Боровець перед німецькою владою поставив вимоги, серед яких самостійність України та звільнення українських політичних в'язнів. Однак ці домагання Пютцом були відхилені з посиленням на те, що майбутня державно-політична структура буде визначена Гітлером, і якби сьогодні Україна отримала свою державну самостійність, то це могло б стати загрозою для виконання планів німецької економічної політики. Звільнення ж всіх українських в'язнів ніким гарантовано не буде, оскільки ніхто не може взяти на себе відповідальність за те, що вони не візьмуть участі в антинімецькій діяльності.

Т. Бульба-Боровець на пропозиції німецької сторони не дав відповіді одразу, а попросив надати йому двотижневий строк для їх обмірковування та ведення переговорів зі своїм штабом. Проте отаман у листі до Пютца від 8 грудня 1942 р. всі пропозиції відхилив і знову пред'явив свої попередні вимоги: “Я бачу, що за теперішніх німецько-українських політичних взаємовідносинах про звільнення українських політичних в'язнів не може бути й мови. Тому моя спільна з Вами робота неможлива і вона, крім підриву мого власного авторитету, нічого позитивного не принесла б... Наше нелегальне становище не означає, що ми знаходимося в стані боротьби проти Німеччини. Це тільки самозахист. Ми вважаємо Німеччину як тимчасового окупанта, а не як ворога. Якщо Німеччина відхилила нас від участі в цій війні як активну сторону, то ми вирішили до кінця війни залишатися нейтральними спостерігачами. Ми дотримуємося, зрозуміло, політики – вам не допомагати, але і не шкодити. Ми не змінимо нашої позиції, якщо і німецька влада також оцінить створену аномальну ситуацію, яка виникла в результаті її політики. Якщо ж німецька влада і далі буде ще активніше виступати проти українського населення, то ми будемо змушені, об'єктивно, перетворити наш нейтралітет на антинімецьку боротьбу” [5, с. 189–191].

Щодо антинімецької боротьби бульбівської УПА В. Дзьобак зазначає: “...хоча збройні дії УПА(Б-Б) і перешкоджали діяльності окупаційної адміністрації, проте не були серйозною загрозою нацистам з військової точки зору... Однак не можна не погодитися з тим, що вони мали серйозне політичне і національне значення” [2, с. 91]. Крім того: “Намагання Т. Бульби-Боровця обмежитись переважно невеличкими сутичками з німцями, бойовими акціями, спрямованими на добування продовольства, також означали, що отаман сподівався порозумітись з німецькою владою” [2, с. 94]. Проте: “...не йдучи на поступки Т. Бульби-Боровцю, гітлерівці все ж таки не поривали контакти з ним. Їхня позиція зрозуміла. Контакти були

потрібні їм, по-перше, для того, щоб не відштовхнути остаточно отамана і тим самим утримати від активної боротьби з окупантами; по-друге, щоб мати можливість своєчасно виявляти і знешкоджувати антигітлерівські сили в УПА(Б-Б), і по-третє, щоб не допустити об'єднання радянських партизан і загонів Т. Бульби-Боровця. До того ж нацисти не хотіли допустити згоди в самому націоналістичному таборі” [2, с. 100–101].

У часописі УНРА “Оборона України” О. Жданович, який певний час працював у її редакції, так визначив завдання УНРА: “Ми боремось за повну свободу українського народу, яку можна досягнути лише створивши українську незалежну державу. Ми боремось проти скажених імперіялізмів Москви й Берліна, за свободні держави всіх поневолених народів на їх етнографічних землях.

Боремось за могутню державу трудящих України, що стане сторожем порядку на межі Заходу й Сходу, що забезпечить інтереси робітництва, дасть йому вільну працю на заводах і шахтах, які будуть власністю народу, а не капіталістів; державу, що розвине свободну творчість трудової інтелігенції, що дасть селянам мільйони гектарів української землі на умовах ними самими ustalених” [1, с. 1–2].

Своєю пропагандистською діяльністю Т. Бульба-Боровець стверджував рівноправність усіх політичних угруповань з УПА та засуджував дії бандерівців. Політику ОУН-УПА засудили також багато інших українських національних діячів [4, с. 65].

Часткова лібералізація ідеології інтегрального націоналізму відбулася лише на завершальному етапі Другої світової війни, коли в середині 1944 р. на зібранні представників усіх українських земель було створено Українську головну визвольну раду, що стала найвищим керівним органом українського народу на час революційної боротьби аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави.

Таким чином, провідною ідеєю Т. Бульби-Боровця у ставленні до інших національних військово-політичних сил була ідея загальноукраїнської національної та політичної єдності. Отаман вважав, що лише об'єднавшись навколо єдиного органу всенародної політики, зокрема навколо УНРА, можна скоординувати в єдине русло розрізнені українські осередки визвольної боротьби та нейтралізувати протиборство поміж ними, яке ослаблювало їх загальні сили.

Отже, Тарас Боровець (Бульба) гідно втілював у життя невмирущу ідею, заповітну мрію Тараса Шевченка – борюся за Самостійну, Незалежну Україну. Саме цій величній справі він присвятив усе своє свідоме життя.

Література

1. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху : [спогади] / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег : Волинь, 1981. – 326 с.
2. Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.). – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – 260 с.
3. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби : 1929–1955. – Б. м., 1955. – 371 с.
4. Мартинюк М. Спогади з підпілля / Микола Мартинюк // Визвольний шлях. – 1998. – № 4. – С. 475–486.
5. Сергійчук В. Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2011. – 365 с.

6. Стародубець Г. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941–1943 рр.). – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 144 с.
7. Шуляк О. В ім'я правди : до історії повстанчого руху в Україні. – Роттердам, 1947. – 36 с.

УДК 371.32:94(37):371.335

ІЛЮСТРАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ПІДРУЧНИКА ТА ЇЇ ЕВОЛЮЦІЯ НА ПРИКЛАДІ ПІДРУЧНИКА З СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Чабаненко О.С., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.пед.н, доц. Желіба О.В., кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Важливу роль у функціонуванні освітніх систем відіграють підручники. Вони є джерелом з найважливіших елементів навчально-методичного комплексу і вагомою складовою освітньої системи. Підручник – це не просто книга, він є своєрідним орієнтиром у навчальному процесі, тому важливим є його оформлення.

Використання ілюстративного матеріалу – одна з вимог до підручника, зображень, які реалізують науковий педагогічний принцип підручника специфічними засобами наочності. Ілюстрації (від лат. – висвітлення, наочне зображення) підручників повинні розкривати основний зміст певних елементів програми. Вони або різнозначні тексту, або доповнюють його, або об'єктом для запитань, завдань [1,с.77].

Розрізняють два види ілюстрацій: зображувальні (малюнки, репродукції, документальні зображення) та умовно-графічні (карти, схеми, плани, креслення, лінії часу) [7].

Ілюстративні матеріали першими привертають увагу і серед позатекстових компонентів. Сторінки історії можуть оживати у малюнках сучасних авторів, створених на сюжети параграфів, у репродукціях художніх творів на історичні теми, у документальних зображеннях [6,с.46].

Умовно-графічна наочність у вигляді карт, схем, планів, креслень, таблиць тощо допомагає школярам проникнути в суть фактів, що вивчаються, усвідомити теоретичні висновки. Залежно від вікових пізнавальних можливостей своїх читачів автори підручників намагаються знайти оптимальне співвідношення образотворчих і умовно-графічних матеріалів, віддати перевагу навчальним малюнкам чи документальним зображенням [5, с.135].

Думаю, для школяра семикласника буде дуже цікаво, коли основний текст навчальної книги буде доповнюватися наочним зображенням таким як ілюстрація.

Сучасні поліграфічні можливості дозволяють забезпечити школярів яскравими, барвистими підручниками з історії, але проблему логічного зв'язку і взаємодії між основним текстом і ілюстраціями підручника дотепер не можна вважати вирішеною. Часто завдання на основі фотографій потребують від учнів висловити свої власні міркування, ставлення до подій, проаналізувати достовірність інформації даного джерела тощо [2,с.28].

Вибір виду ілюстрацій залежить від мети, яку ставить перед собою автор. Можна виокремити такі за-

гальні рекомендації авторам щодо ілюстрування навчальних книг:

- ілюстрації мають використовуватися тільки у тих випадках, коли вони розкривають, пояснюють або доповнюють інформацію, що міститься у книзі. Наявність їх дозволяє авторам зробити більш чітким, точним та образним виклад програмного матеріалу;

- ілюстрації у вигляді схем не повинні повторювати матеріалу основного тексту або містити, зайву інформацію, що відволікає читача від засвоєння теми;

- однотипні ілюстрації у підручнику мають бути виконані в єдиному стилі;

- при поданні статистичних даних доцільно використовувати графіки та діаграми, які є ефективним засобом передачі інформації про величини і явища, що вивчаються;

- доцільно використовувати кольорові ілюстрації, які не тільки збагачують інформацію, а й акцентують увагу читачів на основних моментах ілюстрованого матеріалу [8].

Для того щоб прослідкувати значення ілюстрації я взяла один підручник з середніх віків автор Крижанівський О.П. та Хірна О.О., але різних років видання це 2001 [1] та 2007 [2]. Обидва видання є в достатньому ріні проілюстровані, але перше видання має мало різнокольорових малюнків, переважає чорно-білі зображення, що робить книжку менш цікавою.

В новішому виданні з'являється велика кількість кольорових ілюстрацій. Хоча запитань до них зустрічається дуже мало. Таких описів які б повідомляли нову додаткову інформацію до малюнку не має лише іде строгий підпис це що зображено та інколи зустрічається рік чи століття, а от як що це картина чи портрет, то не вказано хото був автором даної роботи.

У виданні 2007 р. з'являються кольорові ілюстрації до кожного розділу, де зображені найяскравіші епізоди чи досягнення з життя середньовічних людей. На мою думку це є позитивним, тому що дане оздоблення розділів може викликати цікавість у семикласника до ознайомлення і вивчення даного матеріалу.

На початку підручників є хронологічна стрічка часу. В першому виданні вона є кольорова, але не точна і погано зрозуміла, так як там іде лише зазначення початку і кінця середньовіччя, а в новому виданні наявний ґрунтовний поділ всього століття.

Карти, як невід'ємна складова ілюстративного матеріалу, в виданні 2001 їх дуже мало, можна сказати практично немає. А от підручник 2007 року має масу кольорових і декілька чорно-білих карт. Трапляються

карти, які не мають умовних позначок. Схем і таблиці взагалі відсутні.

Отже можна сказати, що ілюстративний матеріал наявний у підручниках в достатній кількості, хоча є

негативним те що відсутні схеми і таблиці, які на мою думку, у вивченні окремих параграфів, стали опорою і допомогли школяру швидше зорієнтуватися у навчальному матеріалі.

Література

1. Горпнюк В. П. Ілюстративний матеріал підручника як складова його структури // Педагогіка і психологія.-1995.-№1.-С.73-85.
2. Кондюк Я. Ілюстративний матеріал як структурний компонент шкільного підручника // Рідна школа.-2003.-№12.-С.26-29.
3. Крижанівський О. П., Хірна О.О. Історія середніх віків. Підручник для 7-го класу середньої школи. Видання друге, виправлене і перероблене.-К.: Аквілон-люкс,2001.-288с.
4. Крижанівський О. П., Хірна О. О. Історія середніх віків: Підруч. Для 7-го кл. загальноосвіт. навч. – Л.: Оріяна-Нова, 2007.-271с.
5. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К.:Генеза,2006.-С.122-139.
6. Студенникін М. Т. Методика преподавания истории в школе: Учеб. Для студ. Высш. Учеб. Заведений. – М., 2000.-С.41-47.
7. Навчальні підручники і посібники. <http://ukped.com/tatti/teorija-navchnnja/41.html>
8. Добрянським О.В., Поташніковою Г.В., Храменком М.В. Методичні рекомендації щодо структури, змісту, основних вимог, обсягу до оформлення навчальних видань http://www.center.km.ua/old_version/metod_kab/metod_mat/6/3.html

УДК 281.93.09

ФЕОФАН ВИШЕНСЬКИЙ: СВЯТИТЕЛЬ, ПЕРЕКЛАДАЧ, БОГОСЛОВ

Юшкевич М., студентка ІІІ курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доц. **Дудка Р.А.** кафедра всесвітньої історії

Останнім часом все більше дослідників звертаються до тем історії православної церкви. Актуальним і сьгодні залишається життєвий шлях святителя Феодана Вишенського. Високий авторитет святителя Феодана, приклад богоугодного життя, а головне – його твори приваблювали серця багатьох православних.

Ми можемо ознайомитися з життям Феодана Затворника, зокрема, з таких праць: В. Ципін "История русской церкви (Синодальный период)" (Сергиев Посад, 2004р.), Смирнов П. А., Архангельский Н. П. "Задача, содержание и план системы православно-христианского нравовучения"(Симбирск, 1894р.), Бронзов А. "Жизнь и учение преосвященного Феодана, Вышенского затворника" // Странник, Шацк. 1905р. Т. 2. Ч. 2. та ін. А також завдяки періодичним виданням, таким як, "Церковний вісник", "Домашня бесіда", "Християнин", "Полтавські єпархіальні відомості", "Тамбовські єпархіальні відомості" побачили світ праці Феодана Затворника.

Святитель Феодан Затворник, у миру Георгій Васильович Говоров, народився 10 (23 н.с.)січня 1815р. в с. Чернавське Єлецкого уїзду Орловської губернії в родині священика. У восьмилітньому віці Георгій поступив в Лівенське Духовне училище, після закінчення якого був переведений в 1829 р. в Орловську Духовну Семінарію, яку закінчив у 1837 р.. Пізніше він закінчив Київську Духовну Академію. Улюбленими предметами майбутнього архіпастиря були предмети богословські, особливо Святе Письмо і церковне красномовство. В 1841р. 15 лютого студент Говоров з рук ректора академії архімандрита Єремія Соловйова прийняв чернечий постриг в Києво-Братському мо-

настирі з ім'ям Феодан, що означає "Богом явлений", в честь преподобного Феодана Сповідника. 6 квітня того ж року ректор Єремія, на той час єпископ Чигиринський, висвятив ченця Феодана в ієродиякона, а 1 липня – в ієромонаха. Закінчив він Академію зі ступенем магістра богослов'я за курсовий твір "Огляд підзаконної релігії" в 1841р. і став ректором Києво-Софіївського Духовного училища.

7 грудня 1742р. отець Феодан був призначений інспектором Новгородської Духовної Семінарії і викладачем психології і логіки, а в кінці 1844р. його перевели до Петербурзької Духовної Академії, де він читав лекції по моральному і пасторському богослов'ю. Ці лекції він показав архімандриту Ігнатію (Брянчанінову), який віднісся до них схвально. Відредаговані ним ці лекції склали книгу "Шлях до спасіння".[6, с. 150]

В 1845р. ієромонах Феодан посідає посаду помічника інспектора академії, а пізніше був назначений членом комітету для розгляду конспектів навчальних предметів. За ревне виконання обов'язків ієромонах був вдруге удостоєний благословення Святішого Синоду, а потім і звання соборного ієромонаха Олександро-Невської Лаври.

У 1847р. у складі Російської Духовної Місії він був направлений до Єрусалиму і провів там, під началом архімандрита Порфирія (Успенського) шість років, де відвідував святі місця, древні чернечі обителі, розмовляв зі старцями святої гори Афон, вивчав писання отців Церкви з стародавніх рукописів.

Тут, на Сході, майбутній святитель ґрунтовно вивчив грецьку мову, ознайомився з єврейською та арабською. В Єрусалимі навчився іконопису. З цього

часу відноситься початок збирання майбутнім святи- телем рукописів і друкованих видань, які він протягом свого життя перекладав на російську мову. Відвіду-ючи древні обителі Палестини, Єгипту і Сирії, він вивчав писання святих отців по древнім рукописам, знайо- мився з уставом і життям древніх подвижників східної обителі і Святої Гори Афон. В Єгипті займався дослід- женням древньої пустині – колиски християнського аскетизму і поприща перших християнських подвиж- ників. В зв'язку з початком в 1853р. Кримської війни члени Духовної Місії були відкликани до Росії. Поверта- ючись на батьківщину через Європу, ієромонах Фео- фан побував в багатьох європейських містах. Він огля- нув храми, бібліотеки, музеї і інші пам'ятки, відвідав деякі навчальні заклади, де ознайомився з положен- ням справ а західній богословській науці.[18, с.8]

З 4 квітня 1855р. святий Феофан в сані архи- мандрита викладає в Санкт-Петербурзькій Духовній Академії (СПДА), потім стає ректором Олонецької Духовної Семінарії. З 1856р. архимандрит Феофан був направлений до Греції і назначений настоятелем Посольської церкви в Константинополі. Вибір отця Феофана на такий важливий і відповідальний пост був обумовлений тим, що він був добре знайомий з православним Сходом. Час ректорства архимандрита Феофана співпав з святкуванням 50-річчя відкриття Петербурзької духовної академії. За організацію юві- лейних торжеств Святіший Синод нагородив отця Фео- фана орденом святого князя Володимира III степеню.

У 29 травня 1859р. відбулося посвячення його на єпископа Тамбовського і Шацького. 5 червня 1859р. святий Феофан вступив в управління Тамбовської єпархії, однієї із самих великих і багатолюдних. В ка- федральному соборі Тамбова, вітаючи нову паству проговорив такі слова: "Ми вже не чужі один одному. В час посвяти, ще не знаючи вас, я вже вступив в спілку- вання з вами, дав обітницю Богу вам належати турбо- тою і працями і навіть своїм життям. Таким чином і ви повинні направити себе на увагу і послухання моему немінчому слову...Цього достатньо...для пробуджен- ня до того, щоб ходити вам один перед одним, як пе- ред лицем Бога, у взаємній дії діяти для свого спасін- ня". Служба Преосвященного Феофана в Тамбовській губернії продовжувалась всього чотири роки. З пер- ших днів управління єпархією святий Феофан тур- бувався про зовнішній благоустрій духовно-навчаль- них закладів, про встановлення храмів Божих. Він підштовхнув начальство Тамбовської духовної семі- нарії здійснити капітальний ремонт семінарського храму в цілях підйому народної освіти. При участі Пре- освященного Феофана, було відкрито багато церков- но-приходних училищ, недільних і приватних шкіл, а також жіночого єпархіального училища. У той же час він дбає і про підвищення освіти самого духовенства. За його проханням перед Святішим Синодом з 1 лип- ня 1861р. стали виходити "Тамбовські єпархіальні відо- мості". Владика уважно слідкував за єпархіальним друкованим органом, поміщаючись в кожному номері не менше двох проповідей.

Не дивлячись на активну участь у всіх сторонах сус- пільного і духовного життя єпархії, святий Феофа- на все більше тягнуло до усамітнення. Під час однієї поїздки з ціллю огляду храмів і монастирів своєї єпархії

святий Феофан відвідав Вишенську пустинь, яка сподобалась йому і красою місця положення, і особ- ливо строгістю свого уставу. Назначаючи настоятеля обителі ігумена Аркадія, Преосвященний на прощан- ня сказав йому: "Ідьте, отець ігумен, а там , Бог дасть, і я до вас приїду".

Життя єпископа Феофана в Тамбові була відміче- не і радісною подією. В 1861р. єпископ Феофан взяв участь в торжестві відкриття мощів святиителя Тихона Задонського.

22 липня 1863р. він був переведений на древню, більш велику Володимирського кафедру. В синодсь- кому докладі про переміщення було сказано, що Пре- освященний Феофан своєю службою здобув потрібний досвід для управління настільки широкою паствою. Служба Преосвященного Феофана на новому місці була ще більш різноманітною і плідною. Володи- мирська губернія була колискою розколу, і єпархія потребувала православного місіонера. Апостольські праці про поширення православної віри серед роз- кольників стали одним із важливіших подвигів святи- теля. З метою захистити православну віру і духовним просвітництвом населення, за благословенням свя- тителя Феофана, в кінці 1865р. в с.Мстері Вязниковсь- кого уїзду було створено Богоявленське православне братство. З початку 1865р. за проханням єпископа Феофана стали виходити "Володимирські єпархіальні відомості". За старанну і плідну архіпастирську діяльність на благо Церкви Преосвященний Феофан був нагороджений орденами : святої Анни II степеня 17 квітня 1857р. і святої Анни I степеня 19 квітня 1864р.

Але діяльність по єпархіальному управлінню не була до душі архіпастиря. Він з юних років прагнув до усамітнення і ідеал чернецтва бачив в повному зре- ченні від всіх життєвих турбот. "Все не полишаю намір,- пише він в одному із своїх листів,- відійти від началь- нництва і усамітнитись в пустиню. Але всякий раз, як думаю про це, крутиться в голові Виша...пустинна і усамітнена". Порадившись зі своїм духовним керівни- ком митрополитом Санкт-Петербурзьким і Новго- родським Ісідором, він подав прохання в Святий Си- нод про звільнення його на спокій з правом перебування у Вишенській пустині Тамбовської єпархії. Клопотання Владика було розглянуто, і 17 липня 1866р. він був звільнений від управління єпар- хією та призначений настоятелем Вишенської пустині. У той час йому йшов 52-й рік. За своїм внутрішнім уст- роєм Вишенська пустинь представляла собою мона- стир. Устав її відзначався великою строгістю. Але свя- титель Феофан до кінця життя відчував себе цілком щасливим на Виші. "Мені тут дуже добре. Порядки тут істинно чернечі ... Ченці служать старанно. Якщо вже самим не вдається на небо, небо до себе тягнуть.... Вишу можна проміняти тільки на Царство Небесне ". [18, с.10-18] У Вишенській пустелі святий провів 28р. Образ його життя в обителі був доволі суворим. У перші шість років перебування в Вишенській пустині Преосвященний Феофан не усамітнювався остато- чно. Разом з ченцями обителі він ходив по всім цер- ковним службам, а в недільні та святкові дні сам здійснював літургію.

З понеділка першої неділі Великого Посту 1873 єпископ Феофан почав вести самітницьке життя. Він

припинив всяке спілкування з людьми і зачинився у своєму флігелі. З цього часу він приймає у себе тільки настоятеля пустелі архимандрита Аркадія, духівника і келійника, послушника Євдокима, в постризі ченця Євлампія. У 1873р. святий пише про себе: “З понеділка першого тижня посту я надумав не виходити весь піст і до себе нікого не приймати. Так пройшов піст. Мені це дуже сподобалося. І я поклав провести так цілий рік від Великодня до Великодня. ... “. В своїй келії він встановив і освятив церкву в честь Богоявлення Господня, і наступні 11 років свого життя щоденно служив Божественну літургію. Службу здійснював один і мовчки по служебнику, іноді співав. Келійне правило він іноді заміняв Ісусовою молитвою. У цей час він пише літературно-богословські праці: тлумачення Святого Письма, переклад творів древніх отців і вчителів, пише численні листи до різних осіб, що зверталися до нього із дивовижними питаннями, з проханнями про допомогу і настановах. Час затвору – найважливіший період, можна сказати, центр життя Преосвященного Феофана, бо саме тоді, переважно, з’явилися у всій силі його великі труди і подвиги, і, перш за все, подвиг молитовний.

В останні роки життя святий готувався прийняти схиму, але дні його земного життя підходили до кінця. Помер святий 6 (19 – н. с.) січня 1894р. близько чотирьох годин дня, в день престольного свята його келійного храму Хрещення Господнього. Як тільки стало відомо про кончину шанованого всіма святих, в Вишеньську обитель хлинули потоки людей і в день поховання досягли декількох десятків тисяч. Тіло архіпастира було поховано в Казанському соборі Вишенського монастиря в правій Володимирській прибудові. Над його могилою було споруджено чудовий надгробник з білого мармуру з зображенням трьох книг святих Феофана: “Добротолюбіє”, “Тлумачення Апостольських послань” і “Нарис християнського моралі”.

Талант духовного письменника розвився у преосвященного Феофана поступово. У 1867р. в “Тамбовський єпархіальних відомостях” вперше побачили світ його твору “Про ідеальне звернення до Бога від принади світу і гріха”, “Деякі застереження православним християнам”, куди увійшла частина проповідей, виголошених преосвященим Феофаном в Тамбові і у Володимирі. В цьому ж році з’являється твір полемічного характеру під заголовком “Душа і Ангел – не тіло, а дух”, написане у відповідь на брошуру святих Ігнатія (Брянчанінова) “Слово про смерть і додаток до цього слову”.

У 1868 р. видано основна праця єпископа Феофана – “Шлях до порятунку (Короткий нарис аскетички)”. Це найвідоміший з усіх його творів. В основу його покладено лекції з морального богослов’я в Санкт-Петербурзької духовної академії. [5]. У тому ж році єпископ Феофан видає збірник, що складається з 50 проповідей, виголошених ним під час служіння в Тамбовської і Володимирської єпархіях. Збірник називався “Про покаєння, причастя Святих Христових Тайн і виправленні життя. Слова у Святу Чотиридесятницю і підготовчі до неї тижні”.

В цьому ж році в “Домашній бесіді” була надрукована повчальна стаття святих Феофана під заго-

ловком “Совість”. У 1869р. вийшов під заголовком “Повчальні і з’ясувальні нотатки на 33-й псалом”. З 1869р. в тому ж журналі почалося друкування окремих думок, або афоризмів, святих Феофана. Ці афоризми продовжували друкуватися і в 1870р. З 1871р. в “Домашній бесіді” почалося друкування ще більш коротких і уривчастих, але вельми влучних і дотепних висловів. У Петербурзькому духовному журналі “Мандрівник” в 1869р. були опубліковані статті єпископа Феофана “Обитель Господня покинувши все заради Царства Небесного” (т. 2, № 6, с. 87-97) і “Притча про неправедні погоничі” (№ 4, с. 1-15 та № 5, с. 45-62), які були видані афонськими ченцями у вигляді окремої брошури [16].

У 1870-1871рр. в “Домашній бесіді” друкувалися “Листи про духовне життя”, випущені потім окремим виданням. А у 1870р. надруковано його дослідження “Уроки з діянь і слів Господа і Бога і Спаси нашого Ісуса Христа” [20]. У наступному році преосвящений Феофан продовжив друкування свого дослідження з Євангельської історії під назвою: “Вказівки, за якими всякий сам для себе може скласти з чотирьох Євангелій одну послідовну історію Євангельську, з наочним контекстом її”. До кінця статті прикладений план Євангельської історії в чотирьох паралельних шпальтах.

У 1871р. в “Тамбовських єпархіальних відомостях” (№ 9-10) була поміщена стаття єпископа Феофана “Шестипсалм’я”, в якій, подібно до того як він тлумачив тридцять третій псалом, роз’яснюються псалми, що входять в Шестипсалм’я.

Подальша богословська діяльність святих Феофана зводиться в основному до пояснення Святого Письма і до перекладу святоотцівської спадщини. У 1872р. в “Тамбовський єпархіальних відомостях” була розпочата публікація послідовного тлумачення Послання апостола Павла під заголовком “Бесіда тлумачення Першого Послання святих апостола Павла до Солунян”. “Тлумачення Послання святих апостола Павла до Галатів” було закінчено в 1875 р. У 1875р. в “Тамбовських єпархіальних відомостях” було опубліковано “Тлумачення Послання святих апостола Павла до Филиппян”, а в “Душекорисних читаннях” розпочато друкування “Тлумачення Першого послання святих апостола Павла до Коринфян” і в 1877р. – Другого послання. У 1879-1885рр. в журналі “Душекорисних читаннях” були опубліковані інші тлумачення апостола Павла.

З 1875 року єпископ Феофан починає складати “Добротолюбіє” – цей чудовий труд, який розроблявся 15 років. Перший том “Добротолюбія” вийшов з друку в 1877р., другий тільки в 1884р., а третій – лише у 1888р.

В цей же час преосвящений Феофан береться за переклад творів преподобного Симеона Нового Богослова. Святий Феофан давав завжди високу оцінку цим творінням і часто рекомендував їх читати своїм духовним чадам. “Симеон Новий Богослов – скарб неоціненний. Сильніше всіх він вселяє ревності про внутрішню благодатного життя” [12]. У січні 1885 р. святий Феофан на прохання афонських старців починає переклад “Невидимої брани” Никодима Сятогорця.

Ще в 1884 р. преосвящений Феофан почав розшукувати рукописи творів преподобного Феодора Сту-

дита, які згодом увійшли в четвертий том "Добролюбів" [5], який був виданий в 1889 році.

У листі до М. В. Елагину святий Феофан повідомляє про закінчення перекладу матеріалів для Переклад п'ятого тому зайняв кілька років і, як тільки він був підготовлений до друку, було видано на наступний рік афонськими ченцями.

У 1890 році єпископ Феофан почав переробку "Листів про християнське життя".

Кожен, хто знайомий із творами єпископа Феофана, не міг не відчувати їх притягальної сили, щирості і правди. Все, що в них висловлено, було автором пережито, вистраждано, придбано величезними зусиллями, в кожній фразі відображений внутрішній досвід,

духовний подвиг святиителя. Звідси – привабливість його творінь, безпосередній вплив їх на душу читача.

Єпископ Феофан радів, коли дізнавався, що його книги читаються багатьма і приносять духовну користь. "Мені завжди приємно чути, що хтось читає мої книги" [15, с. 207]. "Для тих, хто пишуть і друкують немає більш розради, як чути, що читають і знаходять користь" [5].

На Помісному Соборі Руської Православної Церкви, присвяченому 1000-річчю Хрещення Русі, Феофан Затворник був приєднаний до лику святих. Канонізований в 1988 році, як подвижник віри і благочестя, що зробив глибокий вплив на духовне відродження суспільства своїми численними творами, які можуть розглядатися чадами Церкви як практичний посібник у справі християнського спасіння.

Література

1. Архангельский Н.П. Задача, содержание и план системы православно-христианского нравоучения. Симбирск, 1894. С. 18, 38.
2. Библия по переводу Семидесяти толковников есть законная Библия // Домашняя беседа. 1876. Вып. 20–23.
3. Бронзов А., проф. Отзыв на книгу: Смирнов П. А. Жизнь и учение преосвященного Феофана, Вышенского затворника // Странник (Шацк). 1905. Т. 2. Ч. 2. С. 593.
4. Добролюбие в русском переводе. Т. 1. Изд. 3-е. М., 1895.
5. Збірник листів святиителя Феофана видання Афонського Російського Пантелеїмонова монастиря; випуски I, II, III: М., 1898; випуски IV, V, VI: М., 1899; випуск VII: М., 1900.
6. История русской церкви (Синодальный период): учебное пособие для 4 класса семинарии/ Цыпин В. – Сергиев Посад, 2004. – 241с
7. Какого текста Ветхозаветных Писаний надо держаться // Церковный вестник. 1876. № 19. С. 1–4.
8. О мере православного употребления нынешнего текста по указанию церковной практики // Церковный вестник. 1876. № 23. С. 1–5; Домашняя беседа. 1876. Вып. 28. С. 699–709.
9. О нашем долге держаться перевода Семидесяти толковников. М., 1876.
10. О покаянии, причащении Святых Христовых Тайн и исправлении жизни. Изд. 3-е. М., 1889.
11. Совесть // Домашняя беседа. 1868. Вып. 48. С. 1149–1152; Вып. 49. С. 1173–1175; Вып. 50. С. 1213–1215.
12. Письма к разным лицам // Христианин. 1909. Дек.
13. Письма к В. П. Нечаеву // Душеполезное чтение. 1910. Ч. 1.
14. Письма к Валаамскому схимонаху Агапию // Полтавские епархиальные ведомости. 1905. Февраль. С. 187–190; март. № 7. С. 203–208.
15. По поводу издания священных книг Ветхого Завета в русском переводе // Душеполезное чтение. 1875. Ч. 3. С. 342–352.
16. Разрешение недоумений при чтении притчи о неправедном приставнике и обетование тем, кои всё оставляют ради Царствия Христова. М., 1893.
17. Светильник горящий и светящий (4-е издание, дополненное)/под. ред. Издательского отдела Рязанской епархии, 2011.
18. Тридцать третий псалом. Изд. 2-е. М., 1889.
19. Указ Святейшего Правительствующего Синода от 26 июля 1863 года. Об увольнении Иустина, епископа Владимирского, от управления епархию и о перемещении на кафедру Владимирской епархии Феофана, епископа Тамбовского // Тамбовские епархиальные ведомости. 1863. № 18. С. 176.
20. Уроки из деяний и словес Господа и Бога и Спаса нашего Иисуса Христа // Домашняя беседа. 1870. Вып. 5–32.
21. Что есть духовная жизнь и как на нее настроиться? Изд. 6-е. М., 1914.

УДК 378:811

НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Микитенко К., студентка V курсу факультету іноземних мов

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Чувакова Т.Г.**, кафедра прикладної лінгвістики

Читання – це самостійний вид мовленнєвої діяльності, який забезпечує письмову форму спілкування. Воно займає одне з головних місць по використанню, важливості та доступності. Читання відносять до рецептивних видах мовленнєвої діяльності, оскільки воно пов'язане зі сприйняттям і розумінням інформації, закодованої графічними знаками. Навчання читання – одна з проблем, які отримали найбільш повне висвітлення в попередні етапи розвитку методики. Проблемі формування навичок читання завжди приділялася велика увага. Перед учителем ставляться завдання навчити школярів читати тексти, розуміти і осмислювати їх зміст з різним рівнем проникнення в міститься в них. У процесі навчання іноземної мови у школі читання, як і усне мовлення, виступає як мета і засоби: у першому випадку учні повинні оволодіти читанням як джерелом отримання інформації, у другому – користуватися читанням для кращого засвоєння мовного і мовленнєвого матеріалу.

До молодшого шкільного віку відносяться діти 8 – 11 років. У цього віку є ряд особливостей психічного і фізичного розвитку. Молодший шкільний вік характеризується накопиченням фізичних сил і розвитком інтелекту.

Конфігурація тіла дитини наближається до дорослої людини. Хребет має велику гнучкість і рухливість. Необхідно пам'ятати, що тривала напруга може призвести до викривлення та деформації скелета. Особливо інтенсивно розвивається центральна нервова система, кора головного мозку. Розвиток нервової системи дозволяє здійснювати тонку координацію рухів. Спостерігається зосередження уваги, швидкість запам'ятовування, точність відтворення і зростання свідомості. До 11 років обсяг пам'яті збільшується вдвічі, але вона залишається образно-наочною. У молодших школярів розвивається осмислене запам'ятовування, збільшується обсяг уваги, вдосконалюється концентрація. Зростання інтелекту проявляється у зростанні логічних суджень, у здатності відрізнити істотне від маловажного, схильність до колекціонування. У дітей розвивається воля, цілеспрямованість, плановість, зосередженість. Дитина більш спокійний, урівноважений, легко себе стримує, але швидко втомлюється і легко відволікається на сторонні об'єкти.

Після усного вступного курсу учні переходять до читання, яке починається з його голосно-мовленнєвої форми – читання вголос. При навчанні читання вголос на початковому етапі можна умовно виділити дотекстової і текстової періоди. Мета дотекстового

періоду полягає у відпрацюванні первинної матерії – графіки, тобто відправного моменту в сприйнятті під час читання; якщо в усному мовленні абсолютним позначає є фонема, то при читанні таку роль виконує графема. Графема вводяться ще під час усного вступного курсу в послідовності, що дозволяє прочитати спочатку склади, а потім слова і словосполучення, засвоєні в усному вступному курсі. Так, наприклад, на уроках англійської мови дітей знайомлять із приголосними літерами і тими звуками, які вони можуть передавати. Літери пред'являються не в тій послідовності, як представлені в алфавіті, а в залежності від частотності їх появи в мовних моделях, якими оволодівають діти. Для кращого засвоєння особливостей графіки, її дифференціюючих ознак слід користуватися прийомом "друкування". Опанування учнями написанням друкованих літер активізує сприйняття учнями друкарського шрифту.

Вивчивши всі приголосні літери, паралельно збільшивши свій словниковий запас, учні переступають до читання голосних літер у різних словах. У дотекстової період освоюються також правила читання. Зазвичай вони поширюються на буквосполучення, оволодіння якими сприяє предвосхищающей впізнання слів. На цей же період припадає засвоєння найпростішої символіки, необхідної для подальшої розмітки текстів (вертикальні рисочки для позначення пауз, знак словесного і фразового наголосу, знак підвищувальних і понижувальних тону і т. д.).

У дотекстової період учні вчать читати не тільки слова, але і словосполучення і прості речення. У зв'язку з останніми необхідно засвоїти деякі заборонні правила, зокрема: не ставити наголос на службові слова: артиклі, зв'язки і прийменники; не робити пауз між артиклем і наступним словом, між приводом і відносяться до нього словом. Дотекстової період триває, поки учні читають окремі елементи тексту, тобто склади, слова, словосполучення та пропозиції, що не відображають ситуацію. З появою простих, але зв'язних текстів настає текстової період, який поширюється на всі етапи навчання. Тому що в цей період текст виступає як смислове ціле, але читати його слід повністю або, якщо він великий, за смисловим шматках.

Завдання текстового періоду читання вголос полягає в тому, щоб привести учнів до одночасного сприйняття і розуміння тексту. При цьому розвиток і вдосконалення сприйняття здійснюється в єдності з рішенням смислових завдань. Для цього важливо продовжувати роботу над наступними компонентами

змісту навчання читання вголос паралельно зі стимулюванням і контролем розуміння: графемно-фонемного асоціаціями, словесним і фразовою наголосом, паузацією, мелодикою, побіжністю читання. Для оволодіння цими компонентами читання вголос слід користуватися єдиним видом читання – “рівномірно уважним читанням” [2.45], при якому сприйняття і розуміння здійснюються синхронно на всьому протязі невеликого за обсягом тексту або його фрагмента. Рівномірно уважне читання вголос на початковому етапі – це, фактично, елементарна фаза вивчаючого читання. При його здійсненні використовуються наступні режими, в сукупності, складові підсистему навчання читання вголос [1.57].

I режим. Читання вголос на основі еталона. Еталон може виходити від вчителя, він може бути даний в записі. В обох випадках читання вголос передуює певна аналітична стадія, яка полягає в звукобуквенном аналізі важких явищ і в розмітці тексту. Еталон звучить двічі: виразно, суцільним текстом, потім з паузами, під час яких учні читають, намагаючись наслідувати еталону (“паузированное читання”). На закінчення настає суцільне читання тексту учнями, спочатку пошепки, потім – вголос. Показником правильності / неправильності розуміння виступає інтонація і вирішення елементарних смислових завдань.

II режим. Читання вголос без еталона, але з підготовкою в часі. Цей режим максимально активізує сприйняття графічної матерії учнями, підвищує їх відповідальність. Послідовність роботи при цьому така:

1) “Репетиція” у вигляді читання про себе з наступною розміткою тексту. Тут читання про себе виступає як засіб знаходження інтонації, тобто як стадія читання вголос.

2) “Взаємне читання”. У ході парної роботи учні спочатку перевіряють розмітку тексту один у одного, потім по черзі читають один одному текст. Взаємне читання посилює спрямованість та загальну виразність читання. Учитель підключається до робочих парам, вишукуючи їх сильні і слабкі сторони для подальшого доопрацювання. Показники правильності / неправильності розуміння ті ж: інтонація і рішення смислових завдань.

III режим. Читання без еталона і попередньої підготовки. Тут розрізняються дві послідовні стадії: читання без еталона та попередньої підготовки опрацьованих раніше текстів і нових. Читання вголос раніше опрацьованих текстів спрямовано, насамперед, на розвиток швидкості та виразності читання. Адже швидкість читання створює умови для охоплення сенсу повністю і одномоментно. Тут підказка йде від самого тексту, його знайомого змісту. Читати текст про себе для знаходження правильної інтонації немає потреби. Читання опрацьованих текстів без підготовки в часі треба проводити періодично в кінці роботи над темою, коли накопичується 3-4 тексти.

Читання нових текстів уголос максимально наближається до природних умов читання іноземною мовою, при яких учні виділяють незнайомий мовний матеріал, розпізнають потенційний словник, в цілому долучаються до сприйняття і розуміння незнайомих частин тексту. Цей режим читання вголос передбачає активізацію розумових процесів, оскільки мислення активізується в ситуації зустрічі з труднощами, у даному випадку труднощі є переборною, тому що читання нових текстів забезпечується інтенсивною підготовкою за допомогою попередніх режимів. Читання вголос нових текстів також можна проводити у вигляді “Конкурсу на кращого читця”. Цей конкурс в порівнянні з попереднім можна розцінювати як II тур, так як він являє собою більш високу ступінь випробування.

Оволодіння технологією читання здійснюється в результаті виконання дотекстових, текстових і післятекстових завдань. Післятекстові завдання призначені для перевірки розуміння прочитаного, для контролю за ступенем сформованості умінь читання та можливого використання отриманої інформації в майбутній професійній діяльності.

I. Завдання, пов’язані з контролем розуміння тексту.

- Прочитайте текст і покажіть відповідні предмети на картинці.

- Прочитайте текст. Виберіть з даних тут картинок ту, яка відповідає змісту тексту; назвіть її номер (підніміть сигнальну картку з відповідним номером).

- Прочитайте текст і пронумеруйте картинку у відповідності з послідовністю розгортається змісту.

II. Завдання, які передбачають цитування з тексту. Наприклад: “Знайдіть у тексті пропозиції, які відповідають наступним російським пропозиціям”.

III. Завдання, пов’язані з питально-відповідними вправами. Вони займають велике місце серед вправ, стимулюючих і контролюючих розуміння тексту. Наприклад, у питанні до тексту: “Навіщо туристи поїхали в Ерфурт?” – Підказані конкретні факти: дійові особи (туристи), куди вони поїхали (Ерфурт), крім того, в питанні повідомляється також, що в тексті названа мета поїздки туристів. Таким чином, питання зменшує міру невизначеності, він жорстко керує увагою читача. Існують питання, які передбачають вільний відповідь, хоча і впливає з змісту тексту, але в самому тексті не наявний. Таке питання мобілізує продуктивні форми роботи. Це найчастіше питання, що виявляє причинно-наслідкові відносини: “З якою метою? Чому? На якій підставі?” “Це можуть бути питання до підтексту типу:” “Що спільного було у господарів Осла, Собаки, Кішки і Півня з казки “Бременські музиканти?”, “Що ріднило Осла, Собаку, Кішку і Півня?”.

При відповіді на питання, що вимагає вільного відповіді, можлива відповідь на рідній мові, бо головне – дати учням можливість довести своє розуміння прочитаного, а не показати вміння оформити відповідь на іноземній мові [4.188].

Література

1. Методика навчання іноземних мов у середній школі / За ред. Г.В. Рогова, Ф.М. Рабинович, Т.Є. Сахарова. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с.
2. Методика навчання іноземних мов: Базовий курс лекцій: Посібник для студентів пед. Вузів і вчителів / О.М. Соловова. – М.: Просвещение, 2003. – 239 с.
3. Сучасна методика навчання іноземних мов / Н.Д. Галльська – М.: аркто, 2003. – 129 с.

4. Методика навчання іноземних мов у середній школі / Н.І. Гез, М.В. Ляховицький, С.Ф. Шатілов. – М.: Вища школа, 1982. – 294 с.

5. Рогова Г.В., Верещагіна І.М. Методика навчання англійської мови на початковому етапі в загальноосвітніх закладах: посібник для студентів педагогічних вузів.-М.: Просвещение, 2000.-232с.

УДК 371.32:811.111

ГРАФІЧНИЙ СПОСІБ ПОДАННЯ ІНФОРМАЦІЇ У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Наріжна Я.І., студентка V курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к.пед.н., доц. Шевченко С.І., кафедра прикладної лінгвістики

Глибокі зміни, які відбуваються у нашому суспільстві не можуть залишити осторонь і систему освіти: підготовку випускників шкіл до успішної адаптації в нових умовах життя, навчання і професійної діяльності. У сфері навчання школярів іноземних мов ці зміни виражаються, зокрема у розвитку і розповсюдженні нових методів їх іншомовної підготовки. Особливо розповсюдженим є комунікативний метод. Це пов'язано з його дієвими навчально-виховними можливостями [5; 45]. Він забезпечує успішне оволодіння школярами всіма видами іншомовної мовленнєвої діяльності на основі широкого використання ситуації спілкування і взаємодії за допомогою мови, яку вивчають, з метою розв'язання завдань практичного характеру в їхньому подальшому житті. У той же час заміна автентичного спілкування його зовнішньою імітацією ("Уявіть собі, що ви...") не забезпечить високої комунікативної активності учнів і пов'язаного з цим міцного засвоєння лексико-граматичного матеріалу, навичок та умінь практичного оволодіння ним [3; 19].

Зокрема, американський професор Роб Левіс запропонував новий спосіб подання інформації – візуальний. Враховуючи те, що більшість учнів є візуалами (краще запам'ятовують побачене), котрим більшою мірою необхідно акцентуватися на процесі, аніж на результаті, а також на вмінні мислити та організувати інформацію, то очевидно, що графічні схеми набувають все більшого поширення у використанні.

Мета статті – проаналізувати можливі візуальні (графічні) способи подання інформації, визначити їх переваги та місце у навчанні англійської мови.

При навчанні мови найпоширенішим засобом є діаграма зв'язків (mind map – кругова схема з декількома центрами) для "мозкового штурму" під час вивчення нової теми. Даний метод використовується для таких цілей:

- визначення (ідентифікації) проблем, які постають при застосуванні інноваційних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі;
- розв'язання проблем, які постають перед учнями і вчителями, та знаходження можливих шляхів уникнення чи подолання труднощів, ефективного вирішення завдань [7; 46].

Діаграма зв'язків (відома також як карта співвідношень) – це певна односторінкова форма з пропусками, котрі учні повинні заповнити ідеями, котрі взаємопов'язані. Деякі діаграми є вузькопрофільними, а деякі – поліфункціональними.

Графічні схеми мають переваги у тому, що дають можливість школярам інакше осмислити подану інформацію. Альберт Моль виділяє такі бар'єри спілкування:

1. Межа уяви комунікатора (втрата близько 30% інформації);
2. Словниковий запас комунікатора (втрата 20% інформації);
3. Словниковий запас реципієнта, обсяг уваги, здатність її концентрації (відповідно 30% інформації);
4. Здатність реципієнта розуміти значення слів (60% інформації) [4; 196].

Таким чином зникають всі мовні бар'єри і вся увага зосереджується лише на зв'язках між інформацією.

Наочний образ передає складну інформацію простим для сприймання способом. "Демонстрація" (на відміну від "розповіді") того як матеріал структурований сприяє кращому розумінню. Найефективніше – це поєднання наочності та усного пояснення незалежно від того є реципієнт візуалом (запам'ятовує очима) чи аудіалом (запам'ятовує на слух) [2; 121]. Цей спосіб сприяє розвитку аналітичних, критичних, творчих здібностей, вмінню планувати.

Щоб створити діаграму зв'язків учень повинен виявити закономірності між її елементами, зрозуміти їх значення, розмістити інформацію за її пріоритетністю, вирішити на якому місці у схемі кожний елемент повинен знаходитися. При виконанні такої роботи у школярів формується стратегічне мислення. Доволі великий обсяг матеріалу може бути представлений у вигляді структурованої, легкої для читання графічної схеми чи великої тематичної картинки. До неї можна вносити зміни, щоб учні помітили різні ракурси проблеми і розвіяли свої сумніви. За необхідності схеми можна редагувати, змінювати, доповнювати. Робота по їх створенню допомагає учням генерувати ідеї і бачити можливості теми, що обговорюється [6; 337].

Графічні схеми поліфункціональні. Їх можна використовувати для структурування письмових робіт, короткого викладу текстів для читання, для організації та зберігання вокабуляра, як шлях до вирішення проблеми, прийнятті рішень, при плануванні дослідження при "мозковому штурмі".

Змістова інформація сприймається швидше та ефективніше. Оскільки зусилля по сприйманні усного мовлення мінімізовані [8; 67].

Незважаючи на те, що графічні схеми найчастіше являють собою індивідуалізований спосіб організації інформації, вони можуть використовуватися під час

роботи з групою чи класом. Створена класом схема сюжетної лінії полегшить учням роботу з текстом при домашньому читанні, під час організації вправ для обговорень з метою одержання зворотного зв'язку від учнів [1; 25]. Система схем та їх застосування зрозуміла у першому випадку, а для другого наведемо кілька прикладів інструкцій їх створення:

1. Піщаний годинник. Попередньо на великому аркуші паперу малюють піщаний годинник. На початку уроку (окремої вправи, теми, дня) учні мають написати на маленьких кольорових клейких папірцях про свої очікування і сподівання від діяльності на уроці. Усі папірці вони мають наклеїти у верхній частині піщаного годинника. Після проведення тренінгу (вправи, теми тощо) школярі повинні підійти до годинника і приклеїти свій листочок настільки нижче, наскільки справдилися їхні очікування. Чим нижче буде переміщений листочок з очікуванням, тим більше справилися сподівання учня.

2. Що цікавого? Роздати учасникам невеликі клейкі папірці різного кольору і запропонувати їм відповісти на запитання: Що для вас було сьогодні новим чи цікавим? Потім наклеїти ці відповіді на дошку чи на великий аркуш паперу, на якому схематично намальований малюнок, що символізує певний елемент уроку (відповідає порі року чи найближчому святу). Ці папірці потім можна зачитати та об'єднати їх у групи.

Оскільки графічні схеми містять короткі слова і фрази, їх можна використовувати у програмах будь-якого рівня та застосовувати для дітей різних вікових груп та учнів з різними інтелектуальними можливостями (дошкільники, слабкі групи). Педагог отримує своєрідні записи процесів мислення учня. Графічні схеми можна також використовувати для оцінки ступеня засвоєння і розуміння матеріалу учнями, мислення, творчих здібностей [7; 46].

Усі графічні схеми можна класифікувати за двома параметрами: за дизайном та за функціональністю [10].

З точки зору функції графічні схеми можна згрупувати у дві категорії:

1. Описові базові інформаційні структури (частина і ціле, причина і наслідок);
2. Створені для спеціальних цілей (проектне планування).

У гуманітарних класах графічні організатори можуть використовуватися з метою:

- опису;
- порівняння і протиставлення;
- класифікації;
- установлення послідовності;
- виявлення причини і наслідку;
- прийняття рішень.

Існує велика кількість схем, що описують базові інформаційні структури. Але всі вони спрямовані візуально представити школярам структуровану інформацію. Найпоширеніші види: словесні павутини, сузір'я слів, опис колеса, факти і думки, схема "5 W's" (5 запитань: Who? When? Where? What? Why?), структурна схема, таблиця з 4-х колонок, павутина "причина-наслідок", ієрархічна схема, карта переконань, схема-план, поточний звіт, карта-павук, хронологічна лінія, схема-дерево.

Процес вибору потрібної схеми включає аналіз функції, цілі, характер матеріалу, типи вправ у класі й

особистісні переваги. На початковому етапі вибору графічного організатора допоможуть відповіді на такі запитання:

- а) чи порушено одну чи декілька тем у матеріалі?
- б) чи інформація лінійна чи циклічна?
- в) чи є подібність та різниця, за і проти у даній темі (темах)?

г) чи має матеріал дати, ієрархічні рівні?

Залежно від цього виділяють 6 типів базових схем:

1. Павук (spider) – додавання деталей до однієї теми;
2. Рибина (fishbone) – причини і наслідки, пов'язані зі складною темою;
3. Цикл (cycle) – замкнений цикл подій, котрі повторюються, не мають ні початку ані кінця;
4. Сузір'я (cluster) – комплекс ідей, появу яких спричинив певний стимул;
5. Континіум (continuum) – опис події, що має певний початок і завершення, з певною послідовністю подій між ними;
6. Діаграма Вена (Venn diagram) – кола, які перекрещуються між собою, застосування яких допомагає краще побачити подібність і відмінність того, що розглядається.

Учитель може використати такий шаблон схеми:

Name _____ Date _____

Comparing Concepts

Directions: Use this compare/contrast organizer to explore analogous as well as non-analogous characteristics of two concepts related to a given topic.

Topic: _____

Concept 1:

Concept 2:

How are they alike?

How are they different?

← →

← →

← →

← →

← →

Під час навчання англійської мови вчителі найчастіше послуговуються базовою схемою "Павук" (інший варіант назви – "Квіточка") з метою спонукання учнів помічати взаємозв'язки між загальним та конкретним, вміння висловлюватися лаконічно і водночас зрозуміло пояснити однокласникам, чому дана тема асоціюється з тим чи іншим словом.

Наведемо приклад використання такої візуальної подачі інформації під час вивчення теми "Мистецтво". Спочатку вчитель на дошці прикріплює малюнок квітки із пелюстками, у центрі якої пише ключове слово, що стане предметом розгляду на уроці (у даному випадку слово "Art"), а потім звертається до учнів з таким запи-

танням, котре бажано записати на дошці заздалегідь: What is the word "art" associated with in your opinion? (З чим асоціюється у вас слово "мистецтво"?) Можна перекласти запитання самостійно чи попросити зробити це сильнішого учня. Далі педагог наводить приклад, цим самим демонструючи спосіб виконання завдання: As for me, the word "art" is associated with auctions, because many works of art are sold at different auctions. Школярі пропонують слова, які, на їхню думку, доповнюють і розширюють тему, вчитель записує їх на пелюстках.

Учнів потрібно навчати користуватися графічними схемами. Завдання педагога полягає в тому, щоб поступово знайомити їх зі схемами, починаючи з простих діаграм взаємозв'язків і закінчуючи схемами для "мозкового штурму", і схем KWL, котрі можна використовувати для читання. Приклад схеми KWL:

- What I know about it? (Що я знаю про..?);

- What I want to find out? (Що я хочу дізнатися?);
- What I've learned about? (Про що я дізнався?).

Інші сфери використання графічних схем: складання плану письмових робіт, поповнення словникового запасу з теми, наповнення фактами про персонажів під час читання тексту. Спочатку вчитель самостійно створює її, демонструє учням, розповідаючи алгоритм її заповнення, потім школярі у групах під його керівництвом вписують необхідну інформацію у схему. Поступово учні починають самостійно створювати схеми. На початкових етапах бажано мати їх набір, щоб школярі мали можливість експериментувати з різними типами.

Отже, графічні схеми корисні як для учнів, так і для педагогів. Вони знадобляться вчителям при плануванні уроку, створенні навчального плану, написанні звіту про дослідження, а також як спосіб організації мислення у школярів і розвитку в них навчальних навичок.

Література

1. Ветохов А.М. Психолого-педагогическая характеристика современных методов обучения иностранному языку в школе / А.М. Ветохов // Иноземні мови. – 2006. – №1. – С. 25.
2. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – С. 121.
3. Коростелев В.С. Коммуникативность и псевдокоммуникативность / В.С. Коростелев // Иностранные языки в школе. – 1991. – №5. – С. 19, 22.
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: навчальний посібник / Л.Е.Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2005. – С. 196-205.
5. Панова Л.С. Методика навчання іноземної мови в школі: посібник / Л.С. Панова. – 2-е вид. доповнене і перероблене. – Ніжин, 2003. – С. 45.
6. Педагогічне спілкування у діяльності вчителя: навчальний посібник для студентів / Укл.: І.І. Киричок, В.Г. Кучерявець; За ред. В.Г. Кучерявець. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2009. – С. 329-339.
7. Федорець Майя Зробимо урок цікавим / Майя Федорець // Иноземні мови в навчальних закладах. – 2006. – №1. – С. 44-48.
8. Шишкова Г. Як збудити цікавість? / Г. Шишкова // Иноземні мови в навчальних закладах. – 2004.– №1. – С. 67-68.
9. www.eduplace.com/graphicorganizer/

УДК 371.32:811.111

ВИКОРИСТАННЯ ПІСЕНЬ ТА ВІРШОВАНИХ ТВОРІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Онищенко О.О., студентка V курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к.пед.н., доц. Шевченко С.І., кафедра прикладної лінгвістики

Володіння англійською мовою, сьогодні, не розкіш чи спосіб виділитися з натовпу, бути обізнаним, а обов'язкова умова розвитку та успішності. Ми стикаємось з цією мовою не тільки в професійному житті, а в побуті. Реклама, преса, телебачення, радіо – насичені іноземною лексикою. Тож, на сьогоднішній день, надзвичайно важливо приділяти особливу увагу вивченню іноземної мови в школі, адже саме тут закладається основа подальших міцних знань.

Актуальність дослідження полягає в тому, що на сьогоднішній день окремі методичні аспекти використання пісень і поезії на уроках англійської мови вже аналізуються на сторінках професійних журналів, але поки ще відсутня загальна концепція використання віршованих матеріалів в освіті. Існування цієї концепції дуже важливе, адже метою навчання іноземних мов є не тільки набуття знань, формування у школярів

навичок та вмінь, а й комплексне засвоєння ними знань країнознавчого, лінгвокраїнознавчого та культурно-естетичного характеру, пізнання цінностей іншої національної культури через зразки віршованої і пісенної творчості.

Питанням використання пісень та віршів на уроках англійської мови займалися такі науковці, як Н.Антонюк, Н.Білоножко, Ж.Варенинова, О.Карпенко, Є.Кирпичникова, О.Некрасова та ін., які у своїх дослідженнях зауважують, що використання пісень та віршів на уроках англійської мови – шлях до розширення лексичного запасу, тому що з їх допомогою діти вивчають нові слова й вислови [1; 4]. У піснях уже знайома лексика зустрічається в новому контекстуальному оточенні, що допомагає її активізації. Тут є власні імена, географічні назви, реалії країни, мова якої вивчається, поетичні слова. Це сприяє розвитку в школярів

почуття мови, допомагає довідатися її стилістичні особливості.

Мета нашої статті – прослідкувати необхідність вивчення пісень та віршових творів на уроках англійської мови.

Ми помітили, що за допомогою пісень краще засвоюються й активізуються граматичні конструкції. Пісні сприяють удосконалюванню навичок іншомовної вимови, розвитку музичного слуху. Розуміння й використання коротких, нескладних по мелодійному малюнку пісень із частими повторами допомагає закріпити правильну артикуляцію й вимову звуків, правила фразового наголосу, особливості ритму. Завдяки музиці на уроці створюється сприятлива атмосфера, знижується психологічне навантаження, підтримується інтерес до вивчення іноземної мови. Спів на уроках – окрема тема. Уважається, що саме через розуміння пісень людина краще починає розуміти не тільки чужу мову – у процесі співу краще досягається й рідна мова. Згодом включення пісень у хід уроку позначиться на вимові. Діти особливо сприйнятливі до фонетики й інтонації мови. Навчання іншомовної вимови школярів може бути успішним у тому випадку, якщо діти навчатися самостійно контролювати свою вимову і якомога раніше відрізнити правильне від неправильного. При засвоєнні іноземної мови діти сприймають звучні слова через фонологічну систему рідної мови. Тому формування іншомовного фонематичного слуху припускає створення нових звукорозрізняльних механізмів рідної мови [4].

Правильна вимова – необхідна умова успішного оволодіння англійською мовою. Тому вже із самого початку навчання в дітей формують навички розуміння іншомовної мови на слух й її адекватне відтворення. Розвиток у дітей фонематичного слуху займає особливе місце, сприяє не тільки формуванню правильної вимови, але й, надалі, знімає проблеми з письмовою мовою. Чим правильніше дитина вимовляє звуки й виділяє фонему, тим грамотніше вона пише [1].

Прослуховування аудіозаписів з пісеньками, лічилками сприяє розвитку правильної вимови, причому краще якщо виконувати їх будуть маленькі англійці. До того ж згодом учні почнуть зіставляти український переклад пісні з її англійським змістом, тобто мислити по-англійськи, що, безсумнівно, веде до розширення словникового запасу. Розуміння й виконання пісень англійською мовою також сприяє розвитку здатності розрізняти й відтворювати мелодійну інтонацію; формуванню музично-ритмічного почуття; пробудженню інтересу до культури, музиці носіїв досліджуваної мови [2; 3].

Як бачимо, вірші й пісні можуть використовуватися:

1) як фонетична зарядка на початку уроку. Пісня дозволяє вчителю перейти від звуків рідної мови до звуків іноземної мови, тренуючи мовні органи й готуючи їх до більш складної артикуляції;

2) для міцного закріплення лексичного й граматичного матеріалу.

3) як вид релаксації в середині або наприкінці уроку, коли діти втомилися або потрібна розрядка, що знімає напругу й відновлює їхню працездатність.

Для фонетичної зарядки варто вибирати короткі добутки із чітким ритмом і частими повторами. Наприклад:

I have a father,
I have a mother,
I have a sister,
I have a brother.

Father, mother, sister, brother –
Hand in hand with one another.

Більшість пісень має форму діалогу. Це допомагає розвивати комунікативні особливості учнів. Оптимальне сполучення повторюваності й варіативності мовленнєвого матеріалу – така найважливіша умова навчання діалогічного мовлення. Велике значення має вміння почати розмову, використовуючи етикетні кліше. Добре відпрацьований, швидко й виразно пред'явлений початок діалогу, що переходить від однієї теми до іншої, підвищує впевненість мовців у своїх силах і з самого початку налаштовує їх на емоційну мову. Такі назви діалогів добре запам'ятовуються й опрацьовуються.

Наприклад:

- Hi! Hello!
- Hi. I'm Jack.
- Hello. I'm Jill
- Hi. I'm Mary.
- Hello. I'm Bill.
- Nice to meet you.
- Nice to meet you, too.

Однією з найважливіших функцій пісень на уроці ми вважаємо введення й закріплення граматичного матеріалу. З одного боку граматичний матеріал у більшості випадків викликає складності в дітей. І пов'язано це з розходженнями в граматичній структурі рідної й іноземної мов.

Монотонне виконання вправ не завжди дає позитивний результат, а пісня – це й багаторазове повторення граматичного матеріалу, і зняття емоційної напруги при вивченні граматики.

Завдяки музиці на уроках створюється сприятливий психологічний клімат, знижується психологічне навантаження, підвищується емоційний тонус. Музика допомагає дітям зняти утому, відновлює їхню працездатність, виступає як певна релаксація в середині або наприкінці уроку.

Використання поезії сприяє розвитку основних умінь читання, аудіювання, мовлення. Причому останнє частіш за все виступає у формі обговорення змісту поетичного твору, яке може викликати справжню дискусію серед учнів. Таким чином, ми досягаємо цілей навчання, не використовуючи шаблонні, одноманітні вправи.

Алгоритм роботи з віршованим матеріалом:

1. Інтонаційно-фонетичне пред'явлення тексту твору.
2. Усунення лексико-граматичних труднощів (учні перекладають текст разом з учителем).
3. Перевірка розуміння тексту.
4. Інтонаційно-фонетичне опрацювання вірша.
5. Виконання зворотного перекладу тексту твору (з рідної мови на іноземну).
6. Відтворення учнями поетичного тексту напам'ять [5].

Отже, використання пісень та віршів на уроках англійської мови є невід'ємним етапом як на початковому рівні її вивчення, так і в старшій школі. Такий вид роботи дозволяє учням краще засвоювати фонетичні, лексичні та граматичні особливості іноземної мови;

формувати у школярів комплексного засвоєння знань країнознавчого, лінгвокраїнознавчого та культурно-

естетичного характеру, пізнання цінностей іншої національної культури.

Література

1. Антонюк Н. Навчити сприймати красу: Естетична парадигма у навчанні англомовного спілкування / Н. Антонюк // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2003. – №1. – С.178-181.
2. Варенинова Ж. Роль песни при обучении английскому произношению / Ж. Варенинова // Иностранные языки в школе. – 1998. – № 6. – С.65.
3. Казарян А. Эстетическое воспитание учащихся на уроках английского языка / А. Казарян // Иностранные языки в школе. – 1987. – №1. – С.44-45.
4. Карпенко О. Вивчення іноземної мови через пісню і музику / О. Карпенко // Англійська мова і література. – 2004. – №12. – С.2-4.
5. Павлова Е. Стихи и рифмовки на уроках иностранного языка – эффективное средство усвоения языкового материала / Е. Павлова // Иностранные языки в школе. – 2009. – №2. – С.25-30.

УДК 378.147.016

ВИКОРИСТАННЯ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У МЕЖАХ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Перевідін Я.М., студент I курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: викл. Шугалій Н.Є., кафедра іноземних мов

Головна мета навчання іноземної мови у немовних вищих навчальних закладах полягає у формуванні у студентів комунікативної компетенції – умінь і навичок здійснювати спілкування в усній і письмовій формі у межах професійної сфери і тематики, визначених програмою для кожного фаху, дотримуючись традицій і норм, утверджених у країні, мова якої вивчається [2, 4-7].

Професійне спрямування у викладанні дисциплін у ВНЗ передбачає диференційоване навчання з урахуванням освітніх потреб, вимагає, створення умов для оволодіння матеріалом відповідно до професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілі, змісті структури та організації навчального процесу. Метою професійного спрямування навчання є забезпечення можливостей для рівного доступу студентів до кваліфікованої професійної підготовки, неперервної освіти впродовж всього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства.

Особливість викладання англійської мови за професійним спрямуванням полягає у фаховому контексті обраної спеціальності, основним актуальним завданням якої є оволодіння знаннями фахової системи термінів і набуття вмінь використовувати вузькоспеціалізовану лексику для виконання навчальних професійно орієнтованих завдань, спрямованих на подальше спілкування у виробничих ситуаціях після отримання освіти (кваліфікації). Виконуючи зростаюче соціальне замовлення на підготовку таких спеціалістів в умовах розширення міжнародних зв'язків, нормативні документи Міністерства освіти і науки України визначили предметом навчання майбутніх фахівців спеціальну галузеву лексику.

Незначна кількість тижневих годин, відведених на іноземну мову, ускладнює процес оволодіння мовним матеріалом видами, мовленнєвої діяльності та соціокультурною компетенцією. Тому діяльність викла-

дачів спрямована на пошук ефективних форм мотивації студентів, особливих прийомів та засобів викладання великого обсягу матеріалу таким чином, щоб за обмежений період сформувати необхідні фахові знання певної термінологічної лексики та вміння користуватися ними в межах своєї професійної діяльності. Провідну роль в навчальному процесі відіграють практичні заняття, під час яких студенти ознайомлюються з новою лексикою, опрацьовують автентичні тексти, вчать використовувати здобуті знання на практиці. Розв'язання комунікативно-пізнавальних завдань здійснюється завдяки різноманітним сучасним засобам іншомовного спілкування: рольові ігри, навчальні ситуативні завдання, парні та групові форми роботи тощо [3, 160].

Основними підходами до навчання іноземної мови за професійним спрямуванням також залишається особистісно-орієнтований, у центрі уваги якого є особистість студента, урахування його особливостей, можливостей та здібностей. Вони реалізуються на основі диференціації та індивідуалізації навчання, нових інформаційних мультимедійних технологій, принципів продуктивності навчання, автономії, орієнтації на мовленнєвий розвиток навчання у співробітництві та методом проектів. Слід зазначити, що основною з багатьох проблем в навчанні є різке зниження мотивації учбової діяльності, що пояснює характер цілеспрямованої дії, який спонукає до результативності. Для того, щоб викликати цікавість студентів, внутрішню самооцінку до себе, одним з факторів навчального процесу є створення позитивної атмосфери ситуації успіху на основі індивідуального підходу і бажаного кінцевого результату. Тому студентам немовних вузів пропонують такий вид діяльності, як самостійні роботи. Для їх виконання відводиться певна кількість годин планом робочої програми позаурочно. В основу завдань полягає принцип методу проектів, головна ідея якого є спрямованість на переорієнтацію процесу навчання,

а саме: на розвиток професійних якостей, навчання самостійно оволодівати знаннями. Студенти вчать самостійно приймати різні рішення, шукати шляхи отримання інформації. Темі для самостійної роботи обираються та зазначаються у програмі з оглядом на розділ, який вивчається на певному етапі.

В наш час забезпечити повноцінне лексичне та мовне спрямування допомагає Інтернет. Важко переоцінити його значення в навчанні взагалі, а у навчанні іноземній мові особливо. Сьогодні студенти ВНЗ мають можливість спілкуватися з носіями іноземної мови з різних тем за допомогою голосового порталу "Skype", брати участь у чатах на сайтах "Englishfriends", "Virtual Life", "My Space", "V kontakte", "Facebook", "Odnoklassniki", тощо, забезпечуючи свої потреби в іншомовній комунікативній діяльності. На деяких сайтах користувачі потрапляють у віртуальний англомовний світ, де вони можуть активно взаємодіяти з іншими людьми зі схожими інтересами та вподобаннями, брати участь у віртуальних, а не в уявних розвагах, створювати різні клуби за інтересами, висловлювати свої думки та почуття. У віртуальному світі вони можуть орендувати віртуальний будинок, де проживатимуть, навчатись користуватись системою платежів через банківську систему, заощаджувати кошти та планувати витрати, формувати стосунки з людьми, як у реальному житті, робити те, про що мріяли і те, чому бажано навчитися до того, як потраплять у "світ дорослих" після навчання. Таке "тренування" допоможе їм у майбутньому відтворити свої вміння у реальному житті.

Отже, визначимо для яких цілей ми можемо використовувати ресурси Інтернет в навчанні іноземної мови:

- для інтеграції матеріалів з Інтернету у програму навчання;
- для самостійного пошуку інформації студентами під час роботи над навчальним проектом, чи то при створенні презентації з різних цікавих тем;
- для самостійного вивчення лексичного матеріалу іноземної мови;
- для ліквідації прогалин у знаннях, уміннях і навичках;
- для систематичного вивчення певного матеріалу під час вивчення іноземної мови під керівництвом викладача;
- для самостійної підготовки до складання іспиту
- для виконання певних завдань у форматі дистанційного навчання(особливо на заочному відділенні) [4].

Все це, цілком очевидно, різні цілі, проте, об'єднані єдиною метою навчання – формування іншомовної комунікативної компетенції. Виходячи зі специфіки предмету "іноземна мова", знаючи дидактичні якості і функції мережі Інтернет, її можливості і ресурси, ми можемо визначити, для вирішення яких дидактичних завдань можуть використовуватися ті чи інші послуги і ресурси Інтернет. Тільки після цього можна визначитися з методикою їх застосування на заняттях, чи у поза аудиторний час, в очній або дистанційній формах навчання. Ми можемо розраховувати на можливості мережі Інтернет для забезпечення текстовою, графічною і звуковою інформацією. А саме:

- при добірці автентичних матеріалів для читання з теми, що вивчається. Особливо цінним тут може ста-

ти Інтернет при організації роботи з формування навичок читання преси;

- при підбірці та адаптації різних аудіоматеріалів (мова політичних діячів, цікаві виступи відомих осіб – носіїв мови з різних тем);
- проведення усних обговорень, отриманих електронною поштою;
- проведення загальної дискусії в групах з тієї чи іншої проблемної інформації, отриманої з ресурсів мережі Інтернет;
- проведення лінгвістичного аналізу певних повідомлень, усних або письмових висловлювань носіїв мови, що містять фразеологізми, прислів'я, приказки, неологізми, що відбивають специфіку функціонування мови в культурі народу;
- використання художніх творів авторів – носіїв мови, отриманих у віртуальних бібліотеках;
- використання матеріалів електронних граматичних довідників, запропонованих в них вправ, а також електронних словників, довідників країнознавчого характеру, наявних у відкритому доступі для включення їх в навчальний процес.

Таким чином, використовуючи інформаційні ресурси Інтернету, можна інтегрувати їх у навчальний процес за умови відповідної методичної інтерпретації, більш ефективно вирішувати цілий ряд дидактичних завдань на практичних заняттях:

- формувати навички та вміння читання, використовуючи матеріали різного ступеня складності;
- удосконалювати вміння аудіювання на основі автентичних аудіо текстів з мережі Інтернет;
- удосконалювати вміння монологічного і діалогічного мовлення при обговоренні представлених матеріалів з мережі Інтернет;
- удосконалювати вміння писемного мовлення, залучаючи студентів до листування по електронній пошті з носіями мови;
- поповнювати свій словниковий запас лексику сучасної розмовної мови під час участі у чатах;
- знайомитися з культурними надбаннями, що включають в себе мовний етикет, особливості мовної поведінки різних народів в умовах спілкування, особливості культури, традицій країни, мова яких вивчається;
- формувати стійку мотивацію іншомовної діяльності студентів на основі систематичного використання "живого" матеріалу, обговорення "гарячих" проблем, що цікавлять учнів [1,39-41].

Великі можливості для самостійної (позаурочної) діяльності надає участь у телеконференціях, у тому числі он-лайнних (в режимі реального часу). Це дає можливість отримати реальну мовну практику. У ході таких дискусій, бесід йде не тільки обмін інформацією з тієї чи іншої проблеми, але і знайомство з елементами іншої культури [5, 115-117].

Таким чином, ми розглянули проблему особливості організації викладання англійської мови за професійним спрямуванням у студентів в немовних вищих навчальних закладах за допомогою використання мережі Інтернет. Проведене дослідження дозволяє зазначити, що викладання іноземної мови на сучасному етапі потребує залучення до процесу навчання новітніх технологій, а саме мережі Інтернет, що дозволяє не тільки урізноманітнювати навчальний процес, а й дає можливість перейти до підготовки й розробки

більш конкретної сучасної типології англійської мови за певним фаховим напрямком і створення адекватних вправ для її навчання, а також становить перспек-

тиву активного залучення студентів до подальшої роботи над удосконаленням вмінь та навичок при вивченні іноземної мови .

Література

1. Владимірова Л.В. Інтернет на уроках іноземного язика // ИЯШ,-2002.-№3.
2. Зубенко Т.В. Використання Інтернету під час вивчення іноземної мови // Практичний курс англійської мови: навчальна програма для студентів немовних спеціальностей (перший рік навчання) на 2009–2010 н.р./ – К., 2009.
3. Колода С.А. Інтернет на уроках іноземного язика // Зміст педагогічної практики з іноземних мов студентів мовного ВНЗ в контексті оновлення школи: Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. Т.І. Олійник. – Горлівка: Видавництво ГДПІІМ, 2006.
4. Полат Е.С. Інтернет на уроках іноземного язика // ИЯШ – 2001. – №2–3.
5. Серых Л. Інтернет говорить по-англійски // Информатика и образование. – 1998. – №4. – С. 115-117.

УДК 378:811

НАВЧАННЯ ПИСЬМА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Руденок М.М., студентка V курсу факультету іноземних мов

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Чувакова Т.Г.**, кафедра прикладної лінгвістики

На сучасному етапі навчання іноземній мові письмо відіграє одну з важливих ролей, презентуючи в цілому інші види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння і читання, з якими воно дуже тісно пов'язане, являючи собою рецептивно-репродуктивний механізм відтворення іноземної мови. Письмо є потужним фактором прискореного розвитку людства, тому йому належить визначна роль на зламі тисячоліть створювати та зберігати духовні, а через них і матеріальні цінності. Наприкінці 20 ст. проблемою навчання письма займалися такі відомі методисти радянського періоду, як І.Л. Бім, С.Ф. Шатілов, Г.В. Рогова, В.Н. Рахманінова, С.Ю. Ніколаєва. Ефективність процесу навчання письма залежить від правильного вибору вчителем методів та прийомів навчання письма, від правильного підходу до комунікативних завдань.

1. Загальне визначення письма та писемного мовлення

У сучасній методичній літературі розрізняють письмо та писемне мовлення. Поділ цей пов'язаний з особливостями механізму **письма**, що складається з двох етапів складання слів за допомогою літер та формування письмових повідомлень, до складу яких входять слова, словосполучення. В основі реалізації першого. етапу лежить оволодіння графікою та орфографією. Для реалізації другого етапу необхідно оволодіти мовленнєвим умінням. **Писемне мовлення** – окремий вид мовленнєвої діяльності, який включає як письмо у вужчому розумінні слова – використання графічного коду, – так і певні види висловлювань, які вважаються специфічно писемними (лист, анотація, реферат)[7:142].

Навчання письму складається з аналітичної роботи над звуком, буквою, складом, словом, словосполученням, реченням, абзацом та письмовим повідомленням. Письмові дії виконуються, як правило доволіно, при постійній активності думки.

Письмове мовлення заздалегідь формується в думці й передбачає велику кількість розумових дій та операцій. Процес починається із внутрішнього мов-

лення, з складання програми майбутнього висловлювання. Він включає розумову діяльність по відборі лексичних одиниць, організації їх у граматично оформлені речення та об'єднанню цих структур у великі відрізки мовлення – абзаци – для виявлення логічних зв'язків між окремими думками. Цей процес складається із внутрішньої вимови й фіксації мислено приготованого матеріалу на папері, що потребує автоматичного оперування звуко-графічними асоціаціями.

В учбовому процесі роль та місце письма визначається цільовою направленістю навчання іноземній мові.

2. Типологія вправ для навчання письма.

Можна виділити три групи вправ для навчання писемного мовлення:

- вправи на формування навичок техніки письма (графіки, каліграфії, орфографії) написання окремих букв, списування букв, диктанти та ін.

- вправи на формування мовленнєвих навичок письма (на трансформацію зразка мовлення та підстановку).

- вправи на розвиток вмінь письма (написання листа, листівки).

Навчання графіки.

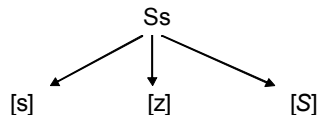
Згідно з програмою з іноземних мов для середньої загальноосвітньої школи письмо використовується як засіб навчання, що сприяє оволодінню читанням і усним мовленням. Воно може також бути засобом контролю. Основна мета навчання письма у середній школі – формування в учнів графічних автоматизмів і певних орфографічних навичок. **Графіка** – графемно – фонемні, відповідності, функціональні варіанти кожної букви. Навчання графіки є спільним для техніки читання і письма, тому що в його основі лежить один і той же механізм асоціювання певних нарисів із звуками мовлення, однак при письмі (кодуванні) голові операції виконуються в зворотному напрямку, ніж при читанні (декодуванні) [2:119].

Характер роботи і кількість вправ в графіці знаходяться в прямій залежності від складності звуко-буквених відношень мови. Найбільш простий випадок,

коли відношення звука і букви постійні й відсутня інтерференція з боку рідної мови. В такому випадку асоціація встановлюється дуже просто: звуко-кінестетичне сприйняття- зорове уявлення- письмова дія [1:112].

В цьому випадку достатньо незначної кількості самих простих вправ. Ці вправи ґрунтуються на вказаних вище асоціаціях та припускають підвищення самостійності учня. Так, спочатку учні шукають в розрізній абетці або прописах букву або буквосполучення, які відповідають звуку або звукосполученню, що вимовив вчитель. В таких вправах подаються можливі графічні відповідності, їх слід лише вибрати. Більш складним є виписування з тексту слів з постійними звуко-буквеними відповідностями та написання букв і буквосполучень, які відповідають вимовленому звуку.

За умов полісемії та синонімії графем необхідні додаткові вправи та збільшення їх загальної кількості. При полісемії велику допомогу надають таблички, які передають, наприклад, відповідність букви "s" звукам [s], [z] та [ʃ]. Такі схематичні зображення закріплюють асоціації.

Також потрібні специфічні вправи, націлені на групування та вибір слів із набору їх або з тексту з урахуванням тієї чи іншої відповідності. Наприклад, вибрати всі слова, в яких 's' звучить як [s]. Можна собі уявити й таку вправу, як рознесення учнями слів з буквою 's' по групам, в залежності від того, який звук вона передає. Аналогічні вправи можна застосовувати й при синонімічних графемах. Важливу роль при навчанні звуко-буквеним позначенням відіграє звуко-буквений та складовий аналіз. Значення такого аналізу полягає в тому, що при його виконанні послідовно розчленовується весь процес кодування слова в графічний образ, під час якого достатньо яскраво виявляються звуко-буквені відповідності. Він відбувається за схемою: ціле слово в його звучанні, звукові склади, звуки відповідні їм графемами, графічні склади, ціле слово на письмі. До вправ, націлених на формування графічних навичок, слід віднести: вправи на написання окремих простих, потім складних літер, повністю або частково співпадаючих в англійській та українській мовах тих, що відрізняються, але мають спільні, схожі елементи, не співпадаючих за написанням.

На початковому етапі дуже важливе значення має навчання каліграфії, яке відбувається на навичках, придбаних у процесі навчання письму в рідній мові у початкових класах. **Каліграфія** – чітке й нормативне написання букв. Учні легко виконують перенос навички написання заголовних та стрічних прописних літер на відповідні літери латинської абетки відносно до різниці в звуковому значенні. Однак наявність літер, які відрізняються в цілому від літер рідної мови і мають лише деякі схожі елементи, інтерферує і гальмує оволодіння каліграфією. В цьому випадку радять застосовувати елементарне письмо. Ним користуються також і тоді, коли спостерігається змішання написів в середині виучуваної мови [3:89]. Для наочного розрізнення схожих елементів деякі автори рекомендують різноманітне групування літер, наприклад: q, u, j –

(спільний елемент – нижня петля), a, c, o – (спільний елемент – округлий елемент), b, l, d – (спільний верхній елемент). Помилки в каліграфії можна в значній мірі запобігати, якщо момент презентації супроводжувати поясненням, яке включає в себе показ прописної букви в цілому, окремих її елементів та розмежування елементів зі схожими елементами літер рідної та, демонстрацію напрямку руху руки при написанні даної літери, показ у пропису цілого слова, в якому міститься дана літера (строчна й заголовна).

Навчання орфографії.

Навчання орфографічним навичкам є важливим завданням при навчанні писемного мовлення на початковому етапі, а створення у учнів елементарних орфографічних навичок є метою навчання письма в середній школі. **Орфографія** – правильне написання слів. Навчанню орфографії приділяється особлива увага у 5-6 класах, проте робота над нею практично не припиняється аж до кінця курсу навчання.

Ведучими принципами в англійській орфографії є фонетичний та морфологічний, тому їм потрібно приділяти найбільше уваги при формуванні орфографічних навичок. Навчання граматичній орфографії має відбуватися паралельно з навчанням граматичних явищ в письмових вправах на закріплення цих явищ у письмовій формі. Найбільш придатні для цього мовні граматичні вправи на списування, граматичну трансформацію, граматичну підстановку дописування відмінкових та особистих закінчень з використанням відповідних граматичних правил [6:70].

Правила, які повинні розглядатись як інструкції до виконання дій, можуть торкатись орфографічних явищ, пов'язаних з граматикою, та явищ, зумовлених традиційним написанням.

Вправи, які ґрунтуються на використанні правил, можна розбити на дві групи: вправи, метою яких є розпізнання будь-яких слів, відповідаючи правилу. В цю групу входять різноманітні вправи на виписування, наприклад, іменників у множині. Ця ж група включає слова по принципу збіжностей їх написання, вправи націлені на самостійне вживання слів. Це вправи на постановку групи слів або окремих слів у складі речень ц множини або певну часову форму, добір слів по пам'яті на основі певних орфограм та інше.

Однак оволодіння орфографією на основі лише правил неможливе, тому що в багатьох випадках традиційне написання не підкоряється правилам. В цьому випадку необхідно спиратись не лише на механічне запам'ятовування, а й мислення учнів. Треба застосовувати вправи, які побудовані по принципу аналогії. Написання слів в таких вправах запам'ятовується на основі з'ясування асоціації з другими відомими словами. Звичайно дається який-небудь приклад, і учні повинні дібрати слова з аналогічним написанням [5:135].

Для практики навчання характерна така форма роботи по засвоєнню орфографії, як тренувальні диктанти. Ці диктанти є ефективним засобом засвоєння орфографії, і на початковому етапі їх слід застосовувати систематично. Розрізняють декілька видів тренувальних диктантів:

- зоровий: учитель читає речення, записує на дошці, підкреслює важкі орфограми і пояснює їх. Потім речення стирають і диктують знову,

- попереджувальний: учитель читає речення, учні аналізують його, написання окремих слів. Найважчі слова пишуться на дошці. Після цього вчитель читає речення ще раз і учні записують,

- пояснювальний: учитель диктує, всі пишуть в зошитах, один учень на дошці. Допущені на дошці помилки виправляються. Речення на дошці служить орієнтиром для виправлення помилок.

Дуже велике значення в навчанні графіки та орфографії відіграють наочні посібники. Це перш за все прописи, які ілюструють написання букв та їх з'єднань у німецькій мові. Не менш важливі настінні таблиці, які відображають звуко-буквені відношення, але на початковому етапі не зовсім демонструють таблиці, які містять ще не розглянуті вчителем буквосполученням та звуко-буквені відношення. У протилежному випадку учні сприймають їх як відомі й не звертають на них належної уваги.

Отже, навчання письма та писемного мовлення на початковому етапі характеризується опрацюван-

ням формування графічних, каліграфічних та орфографічних навичок письма у обсязі, передбаченому програмою для середніх шкіл та Державним освітнім стандартом для іноземних мов, особливою початковою етапу навчання письма є формування й закріплення перш за все каліграфічних навичок письма, які передбачають володіння й застосування зорових, слухових, рукомоторних навичок, а також навичок внутрішнього промовляння та аналізу мовного матеріалу, дуже важливу роль в формуванні навичок письма на початковому етапі відіграє наочний матеріал, який залучає до роботи всі аналізатори, тобто таблиці різноманітного змісту, прописи та фонематичні засоби навчання, поряд з засобом навчання, писемне мовлення може виступати як засіб контролю, за допомогою класних і домашніх перевірок та контрольних робіт можна за нетривалий період часу з'ясувати ступінь засвоєння мовного матеріалу та рівень володіння деякими мовленнєвими вміннями та навичками.

Література

1. Вишневський О.І. Довідник вчителя іноземної мови. – К.: Освіта, 1982.
2. Вишневський О.І. Діяльність учнів на уроці іноземної мови. – К.: Освіта, 1989.
3. Сучасна технологія навчання іншомовного матеріалу в середній школі (під редакцією Ніколаєвої С.Ю.). – К.: Ленвіт, 1996.
4. Панова Л.С. Обучение иностранному языку в школе. – К.: Вища школа, 1989.
5. Рогова Т.В. Методика обучения английского языка на начальном этапе. – М.: Высшая школа, 1988.
6. Рогова Т.В. Письмо в обучении иностранному языку // Иностранные языки в школе.- № 6, 1978.
7. Шевченко С.І. Методика навчання англійської мови у початковій школі. – Ніжин: Видавництво НДУ імері М. Гоголя, 2010. – 155 с.

УДК 378:811

НАВЧАННЯ ПИСЬМА У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Сідняєва К., студентка V курсу факультету іноземних мов

Науковий керівник: к.пед.н., доц. Чувакова Т.Г., кафедра прикладної лінгвістики

В житті кожної людини письмо відіграє дуже важливу роль. Письмо – видатне надбання людства, величезний здобуток кожного народу, кожної людини, що оволодіває писемністю. Воно використовується в різноманітних галузях діяльності людини: в організації виробництва, в науці, культурі, в засобах масової інформації та зв'язку, в міжнародних політичних відносинах, у просвітницькій роботі. Історики вказують на те, що письмо – неперехідна пам'ять поколінь, яка зберігає повідомлення про події та справи минулих віків і тисячоліть. Все написане називається текстом. Окремі тексти чи їх зібрання набирають форми рукописів, книжок, журналів, газет, листівок, плакатів, оголошень, листів, телеграм тощо. Письмові тексти складають автори і користуються ними мільйони читачів.

Письмо є потужним фактором прискореного розвитку людства. Йому належить визначна роль у створенні та збереженні духовних, а через них і матеріальних цінностей. Письмо має інтернаціональний характер. Воно продовжує і розвиває те, що було створено іншим народом. Письмо не природне, а суспільне явище, винахід людини, яким користувались і користуються всі.

Письмо іноді розглядають як особливу графічну форму мови і навіть як писемне мислення. Більш рельєфне визначення письма можна дати, порівнюючи його не з мовою, а з мовленням. Як відомо, мовлення – це мова в дії. Письмо ніби зупиняє мовленнєвий потік, дає можливість “слухати, чути” (тобто читати) сказане (тобто написане) в будь-який час. На цій основі письмо розглядається як графічна фіксація мовлення, точніше-тексту мовлення. Написання – процес такої фіксації, письмовий текст – її результат. Письмо можна порівнювати і з мовою. Мова – це система засобів спілкування та правил їх вживання. Аналогічно цьому письмо є системою письмових засобів та правил їх використання.

В сучасній методичній літературі розрізняють письмо та писемне мовлення. *Писемне мовлення* – письмо в широкому розумінні терміна – це специфічний код мовленнєвої діяльності, кодування інформації з урахуванням графічного способу зв'язку. Писемне мовлення відрізняється від інших видів мовленнєвої діяльності не тільки своєю специфікою, але й ступенем розповсюдження його в побуті. Використання писемної мови вужче в порівнянні з усним мовленням.

В шкільних програмах з іноземних мов письмо визначали частіше як засіб, а не мету навчання. На різних ступенях навчання іноземних мов роль письма змінюється. На початковому ступені реалізується мета оволодіння технікою письма, формування навичок, пов'язаних із засвоєнням звуко-буквених відповідностей. Вказані вміння необхідні для розвитку вмінь читання та усного мовлення. На середньому ступені основним є навчання орфографії у зв'язку з накопиченням нового мовного матеріалу. Одночасно розвивається писемне мовлення як засіб, що сприяє формуванню вмінь та навичок мовлення усного. На старшому ступені набуті раніше навички письма удосконалюються поряд з удосконаленням усного мовлення. Певне місце займає також робота, спрямована на засвоєння орфографії нових мовних одиниць. Крім того, писемне мовлення виконує ще одну важливу роль – воно стає допоміжним засобом у самостійній роботі учнів над мовою, зокрема у вигляді складання анотацій та планів, в прочитаних текстах.

Чинна шкільна програма підкреслює, що письмо є метою і важливим засобом навчання іноземної мови.

Як зазначається в Державному освітньому стандарті з іноземних мов володіння письмом передбачає досягнення елементарної комунікативної компетенції, яка забезпечує учневі вміння в найбільш типових ситуації повсякденного спілкування за допомогою письма:

- заповнити нескладну анкету, формуляр чи опитувальний лист;
- написати привітальну листівку зарубіжному ровеснику до одного свят, що відмічається у країні, мова якої вивчається, а також до дня народження;
- написати листа зарубіжному ровеснику;
- скласти нотатки для себе або для інших людей, написати короткі повідомлення.

Щоб досягти такого рівня володіння писемним мовленням, учні повинні систематично виконувати конкретні комунікативні завдання.

У психології та фізіології письмо визнають найскладнішим видом мовленнєвої діяльності, до якої залучаються всі мовленнєві аналізатори. Матеріальну базу письма складають орфографічні та графічні навички.

Як і говоріння, письмо є експресивним продуктивним видом мовленнєвої комунікації. Вміти писати – це графічно правильно зображати літери алфавіту, трансформувати в букви звуки та звукосполучення, асоціюючи при цьому звуковий, графічний та кінестетичний образи слова з його значенням; орфографічно правильно писати слова, словосполучення, ставити знаки пунктуації; оперувати мовними структурами; вміти формулювати свої думки в письмовій формі. Процес писемного мовлення, як відомо, починається з мовлення внутрішнього. За кількістю операцій писемне повідомлення є складнішим від усного. Однак в усному спонтанному висловлюванні породження мовлення і його звукового оформлення є синхронним і тому вимагає повного автоматизму в оперуванні лексичним і граматичним матеріалом.

Процес навчання письма полегшується тим, що той, хто пише, не відчуває браку часу, а це дозволяє ґрунтовніше продумувати зміст і форму майбутнього висловлювання, чіткіше здійснювати як попередній

синтез, так і ретроспективний аналіз написаного. Можливість відшукати в пам'яті необхідні мовні засоби для точного і яснішого вираження думки, можливість використати словник та інші довідники додають тому, хто пише, більшої впевненості.

В результаті регулярного тренування в писемному висловлюванні учні поступово набувають досвіду, процес вибору слів, структур проходить швидше; навички письма стають стійкішими. Вміння писемного висловлювання своїх та чужих думок важливе не тільки саме по собі, але і як засіб підвищення рівня володіння усним мовленням. Відомо, що усне повідомлення стає більш ґрунтовним, логічним, коли воно підготовлене письмом. У свою чергу усне зовнішнє і особливо писемне мовлення стає передумовою розвитку внутрішнього мовлення.

У класній роботі письмо – найбільш економний, надійний, ефективний і масовий спосіб контролю знань і рівня володіння мовою.

Як уже згадувалось вище, в методичній літературі вживається термін "письмо" у вузькому значенні і це означає техніку використання графічної та орфографічної систем даної мови, а також термін "письмо" в широкому значенні, тобто писемне мовлення – вміння викладати думки в письмовій формі.

Розподіл в сучасній методичній літературі письма і писемного мовлення пов'язаний з особливостями механізмів, що мають у своєму складі дві ланки: складання слів із літер і складання писемних висловлювань із слів і словосполучень. В основі першого лежить володіння графікою та орфографією, доведених до рівня навички. Основою другого є мовленнєве вміння вираження думки за допомогою мовного коду. Згідно з виділеними етапами формування навичок і вмінь письма до системи вправ для навчання письма включають три групи вправ:

I група – вправи для формування навичок техніки письма;

II група – вправи для формування мовленнєвих навичок письма;

III група – вправи для розвитку вмінь письма.

Головна мета навчання техніки письма іноземною мовою полягає у формуванні в учнів графічних/каліграфічних та орфографічних навичок. У процесі формування цих навичок учні оволодівають труднощами, які пов'язані з вивченням особливостей звуко-буквених відповідностей у мові, що вивчається.

З урахуванням тісного зв'язку письма з читанням, оскільки їх основою є одна графічна система мови, навчання техніки письма слід здійснювати паралельно з оволодінням технікою читання. Однак у процесі письма, на відміну від читання, графемно-фонемні відповідності, що встановлюються, мають іншу спрямованість: від звуків до букв. Іншими словами, під час письма має місце кодування думки за допомогою графічних символів.

Під *каліграфічними навичками* розуміють навички написання букв і буквосполучень даної мови як окремо, так і в писемному мовленні. Іноземні мови, що вивчаються у школі, використовують латинську графіку. Аналіз системи друкованих знаків українського та латинського алфавітів свідчить про те, що в них є подібні букви (наприклад: Aa, Oo, Xx, Ee, M, Kk, Pp),

букви, які частково співпадають у написанні (Tt, Hh, Uui, Bb), і букви, накреслення яких зовсім відрізняється від букв українського алфавіту (Ss, Ff, Rr, Ww, Jj, Zz). Крім того, в різних мовах додатково до букв використовуються діакритичні позначки для окремих фонем. Головна увага при навчанні техніки письма приділяється чіткості і нормативному написанню букв.

Для формування графічних/каліграфічних навичок слід використовувати вправи, метою яких є навчити учнів писати букви алфавіту тієї мови, що вивчається. Це можуть бути вправи на написання окремих букв, на ускладнене списування/вписування букв, буквосполучень і слів (з елементами комбінування, групування тощо). Такі вправи є некомунікативними, проте надання їм ігрового характеру, а саме проведення вправ у вигляді змагання на особисту/командну першість, робить їх вмотивованими і виправдовує їх використання в сучасному навчальному процесі, який характеризується комунікативною спрямованістю та вмотивованістю дій учнів.

Техніка письма, крім каліграфічних, передбачає володіння *орфографічними навичками*. Під орфографічними навичками розуміють навички написання слів у відповідності до правил використання письмових знаків у кожному конкретному слові. Орфографічні системи іноземних мов, що вивчаються в середніх навчальних закладах, базуються на чотирьох основних принципах:

1. Фонетичному, коли буква повністю відповідає звуку, тобто опорою є вимова;

2. Морфологічному, коли написання визначається правилами граматики (морфології) незалежно від фонетичних умов, наприклад, у споріднених словах чи формах;

3. Традиційному (історичному), коли орфографічні форми є традиційно закріпленими і відображають зниклі норми вимови;

4. Ідеографічному, коли звукові омоніми розрізняються за допомогою графічних знаків.

Визначаючи методику навчання орфографії, слід узяти до уваги той факт, що в іноземних мовах, які вивчаються у школі, знаходимо відображення усіх згаданих принципів, проте у кожній мові який-небудь з них переважає.

На початковому етапі навчання техніки письма важливо враховувати особливості графемно-фонемних відповідностей кожної конкретної іноземної мови і проводити цілеспрямоване навчання з метою подолання труднощів в оволодінні графемно-фонемною системою мови. Серед таких труднощів насамперед виділяються буквосполучення, що передають один звук. Або навпаки – один звук зображується на письмі різними графемами.

З метою попередження помилок та навчання учнів правопису згідно з орфографією іноземних мов слід використовувати спеціальні вправи, націлені на формування стійких орфографічних навичок.

У навчанні орфографії виділяють дві підгрупи вправ: до першої групи входять вправи на списування (вписування) і дописування; до другої – вправи для запису на слух (диктанти різних видів).

У навчанні письма дослідники виділяють три етапи: 1. оволодіння графікою/ орфографією із залучен-

ням матеріалу, опрацьованого усно; 2. засвоєння структурних моделей речень, властивих усній та письмовій формам спілкування комбінування їх у мовленні; 3. оволодіння писемним мовленням як засобом спілкування. Для кожного з етапів характерні різні типи і види вправ. Так, на першому етапі формування орфографічних навичок використовуються вправи з аналізу, вправи на ідентифікацію та диференціацію. Основною метою другого етапу, поряд з орфографічними навичками, формування лексико-граматичної правильності письма. Мета третього етапу в навчанні письма і писемного мовлення – формування дій, що забезпечують виклад мовного матеріалу в письмовій формі.

Писемне висловлювання не є чимось абсолютно відмінним від говоріння. Тому при правильній організації виконання вправ з письма учні набувають і деяких навичок, потрібних для усної комунікації.

Дослідники вказують на те, що письмове оформлення думок має значні навчальні переваги. Це процес уповільнений порівняно з усним мовленням, що дає можливість зосередити більше уваги на окремих етапах його здійснення, а це, у свою чергу, створює умови для вживання таких мовних форм, які ще недостатньо автоматизовані і тому в усній комунікації ще не можуть вживатися. Вживання цих форм у писемному мовленні гарантує вільніше оперування ними в усному мовленні. Два етапи формування писемного мовлення (кодування чи декодування і кодування у графіці) та наявність усного випередження підкреслюють зв'язок письма з усною мовою та читанням. Як і усне мовлення, мовлення писемне відносять до репродуктивної діяльності.

Як вказують дослідники, у навчанні лексики, граматики письмова фіксація матеріалу дає змогу:

1) створювати додаткові асоціації, що допомагають запам'ятовувати лексичні одиниці, речення, структурні зразки;

2) організувати письмові вправи (класні та домашні), які сприяють розвиткові навичок користування лексичними та граматичними явищами;

3) повторювати матеріал, який зафіксований у зошиті учнів;

4) організувати усні вправи, спираючись на зафіксовані в зошитах або на дошці структурні зразки, лексичні елементи.

Письмо взагалі має позитивний вплив на процес шкільного навчання. У процесі навчання учні записують значну частину навчального матеріалу і користуються цими записами при заучуванні, повторенні, закріпленні; вони привчаються до різних видів письмових вправ, що є необхідним елементом розвитку умінь і навичок. У процесі письма відбувається опора на всі види відчуттів, активізуються всі аналізатори: акустичний, мовленнєворуховий, зоровий, рухоруховий.

Навчання письма та писемного мовлення на початковому етапі характеризується опрацюванням формування графічних, каліграфічних та орфографічних навичок письма у обсязі, передбаченому програмою для середніх шкіл та Державним освітнім стандартом для іноземних мов. Особливістю початкового етапу навчання письма є формування й закріплення перш за все каліграфічних навичок письма, які пе-

редбачають володіння й застосування зорових, слухових, рукомоторних навичок, а також навичок внутрішнього промовляння та аналізу мовного матеріалу. Дуже важливу роль в формуванні навичок письма на початковому етапі відіграє наочний матеріал, який залучає до роботи всі аналізатори, тобто таблиці різноманітного змісту, прописи та фонематичні засоби навчання. Поряд з засобом навчання, писемне мовлення може виступати як засіб контролю. Письмові контрольні роботи, як поточні, так і підсумкові, застосовуються з метою перевірки знань мовного матеріалу, практичних умінь аудіювання, усного висловлювання, читання. Поточні контрольні роботи проводяться після засвоєння певної порції мовного матеріалу або

усної теми – не рідше одного разу протягом двох тижнів. Вони включають одне-два завдання і тривають від 5 до 15 хвилин. Підсумкові письмові контрольні роботи проводяться один раз на чверть відповідно до загального шкільного графіка. Такі роботи передбачають перевірку володіння різними видами мовленнєвої діяльності і можуть тривати 30-45 хвилин. Як зазначають вчителі-практики, письмові роботи слід завжди ретельно готувати. Непідготовлена контрольна робота підриває віру учня у свої сили, викликає почуття страху, невпевненості, що негативно позначається на успішності учня і класу в цілому, спричиняє велику кількість помилок.

Література

1. Методика навчання іноземних мов у сер.навч. закладах: Підручник Кол.авт. під керівництвом С. Ю. Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 1990. – С.52-54.
2. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах: підручник Л.С. Панова, І.Ф. Андрійко, С.В.Тезікова та ін. – К.:ВЦ "Академія", 2010,-328 с.

УДК 378:811

НАВЧАННЯ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Трошина А., студентка V курсу факультету іноземних мов

Науковий керівник: к.пед.н., доц. Чувакова Т.Г., кафедра прикладної лінгвістики

Зростаюча потреба у спілкуванні та співпраці між країнами та народами з різними мовами та культурними традиціями вимагає суттєвих змін у підходах до вивчення іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах.

Метою навчання монологічного мовлення в початковій школі є формування в учнів вмінь правильно, логічно і послідовно, комунікативно вмотивовано користуватися засвоєним мовним матеріалом для вираження своїх думок. Монолог – це безпосередньо спрямований до співрозмовника чи аудиторії організований вид усного мовлення, який передбачає висловлювання однієї особи [5, с.88].

З мовної точки зору монологічне мовлення характеризується структурною завершеністю речень, відносною повнотою висловлювання, розгорнутістю та різноструктурністю фраз. Крім того монологічному мовленню властиві досить складний синтаксис, а також зв'язність, що передбачає володіння мовними засобами міжфразового зв'язку. Такими засобами виступають лексичні та займенникові повтори, сполучники та сполучникові прислівники, прислівники або сполучення іменника з прикметником у ролі обставини місця та часу, артиклі тощо [3, с.171-172].

Щодо комунікативних особливостей, то монологічне мовлення виконує такі функції:

- інформативну – повідомлення інформації про предмети чи події навколишнього середовища, опис явищ, дій, стану;

- впливову – спонування до дії чи попередження небажаної дії, переконання щодо справедливості чи несправедливості тих чи інших поглядів, думок, дій, переконань:

- експресивну (емоційно-виразну) – використання мовленнєвого спілкування для опису стану, в якому знаходиться той, хто говорить, для зняття емоційної напруженості;

- розважальну – виступ людини на сцені чи серед друзів [3, с.167-168].

Залежно від комунікативної функції та характеру логіко-синтаксичних зв'язків між реченнями розрізняють такі основні типи монологічних висловлювань: опис, розповідь і роздум (міркування). Державний освітній стандарт з іноземної мови [1,с.5] передбачає оволодіння учнями такими типами монологу: коротке повідомлення, розповідь, опис, розмірковування/переконання.

Монолог-опис є констатуючим типом монологічного висловлювання, в якому стверджується наявність чи відсутність будь-яких ознак в об'єкті, описується людина, природа, погода, оточуючі предмети, вказується просторове розміщення предметів, перераховуються їх якості та ознаки [3, с.169].

При навчанні учнів такому виду монологу необхідно формувати такі навчальні вміння:

- вміння зацікавити слухачів описуванням об'єктом;
- вміння давати суб'єктивну оцінку якостям описуваного об'єкта;
- вміння робити опис більш живий, використовуючи різноманітні структури [4, с.156].

Монолог-розповідь є динамічним типом монологічного висловлювання, в якому розповідається про розвиток подій, пригод, дій чи станів [3, с.169].

Навчаючи учнів початкових класів монологу-розповіді, слід формувати такі навчальні вміння:

- вміння привернути увагу до своєї розповіді;
- вміння спланувати розповідь і почати її;
- вміння розповідати історію в хронологічному порядку;
- вміння прикрашати розповідь, робити її більш живою;
- вміння висловлювати свою точку зору і дати оцінку подіям, які відбуваються;
- закінчити розповідь оповідання [4, с.156].

Монолог-повідомлення є відносно коротким викладом фактів чи подій реальної дійсності у стислій, інформативній формі [3,с.170].

Монолог-міркування спирається на умовиводи як процес мислення, в ході якого на основі вихідної тези/судження чи декількох тез/суджень робиться висновок [3, 169].

Навчаючи монологу-міркування, вчитель формує наступні навчальні вміння:

- вміння констатувати факт, який необхідно оцінити;
- вміння аналізувати факти;
- вміння чітко, логічно і послідовно організовувати, викладати і пояснювати факти;
- вміння висловлювати ставлення до проблеми з опорою на подані факти.

Слід зауважити, що науковці виділяють три групи вправ для навчання монологічного мовлення:

- I група – вправи на об'єднання зразка мовлення рівня фрази у понадфразову єдність;
 - II група – вправи на створення власного монологічного висловлювання понадфразового рівня;
 - III група – вправи на створення власного монологічного висловлювання текстового рівня (відповідно до вимог чинної програми для даного класу) [7, с. 20].
- Вправи I групи можна віднести до умовно-комунікативних продуктивних вправ. Це вправи на доповнення, імітацію, перетворення. Вони виконуються в режимах "учитель-учень", "фонограма-учень", "учень-клас".

Наведемо приклад вправ на імітацію. Вчитель з опорою на ситуацію вимовляє речення (констатує факт тощо). Учні відповідно до одержаної інструкції повинні підтвердити сказане або спростувати його. При цьому застосовуються відповідні кліше типу: Just so. Right you are. You are wrong. Etc. Ці вправи виконуються фронтально у формі бесіди вчителя з учнями. Наприклад:

Вчитель: It is winter now.

Учень: No, you are wrong. It is spring now [6, с.120].

Вправа 2. Тема "Школа" (підтема "Класна кімната"), 4 клас.

Завдання: Children let's describe our study-room. I'll begin and you'll continue.

- T: Our English study-room is large and light.
- P₁: There are three windows in the study-room.
- P₂: The windows are large.
- P₃: There are twelve pupils' desks in the room.
- P₄: The desks are blue [3, с.177-178].

Мета вправ II групи – навчити учнів будувати висловлювання понадфразового рівня, так звані мікро-монологи. Це продуктивні комунікативні вправи першого рівня, в яких допускається використання різних опор. Режим роботи: "учень-клас", "учень-група учнів", "учень-учень".

Для учнів початкової школи дуже важливим є використання наочності, зорових та вербальних опор.

Одним з ефективних засобів є підстановча таблиця, яка здатна забезпечити логічний зв'язок речень, їх граматичну правильність. Наприклад: опишіть одного із членів своєї сім'ї, користуючись таблицями.

My mother's		name is...		
My father's				
My sister's				
My brother's				
He		is	tall.	
She		isn't	very tall.	
			small.	
His	hair is	fair	and	short.
Her		dark		long.
He	Has	an oval	face.	
She		a round		

Наприклад: Тема "Погода", 4 клас.

Завдання: Our English pen-friend is going to visit us next year. Now you're talking to your pen-friend on the telephone. Invite her/him to Ukraine. Describe Ukrainian weather in one of the seasons. Make use of the substitution table given below.

1. In... it's....
2. The sun... every day.
3. The sky is....
4. Sometimes it rains.
5. A... wind blows [3, с. 180-183].

Використання малюнків при навчанні усної мови сприяє інтенсифікації процесів довготривалої пам'яті, пов'язаних з міцністю запам'ятовування мовних одиниць [2, с.85].

Мета вправ III групи – навчити учнів створювати монологічні висловлювання текстового рівня в обсязі, який передбачений програмою для певного класу. Вони складаються з комунікативного завдання вчителя та висловлювання учня.

Наприклад: Тема "Дім. Квартира"

Завдання: Your grandmother lives in a village, doesn't she? Draw her house and tell us about it [7, с. 23].

При навчанні учнів початкової школи монологічному мовленню, потрібно пам'ятати про вікові особливості дітей цієї категорії. А тому вправи мають відповідати певним вимогам: бути посилюваними за обсягом, залучати різні види пам'яті, сприймання і мислення; бути цілеспрямованими і вмотивованими; активізувати пізнавальну і розумову діяльність учнів; містити найтипівші життєві приклади та ситуації спілкування.

Отже, на початковому етапі навчання англійської мови вчитель повинен поставити перед собою такі завдання:

- сформулювати інтерес та викликати бажання в учнів вивчати англійську мову;
- пояснити важливість вивчення іноземної мови (враховуючи вікові особливості дітей);
- приділяти достатню увагу оволодінню учнями монологічним мовленням;
- сформулювати лексичний мінімум і поступово його розширювати (з метою побудови монологічного висловлювання на наступних етапах навчання);
- вчити будувати висловлювання використовуючи активний словник учнів;

- здійснювати підхід до навчання монологічного мовлення як вміння зв'язно і логічно викладати свої

думки і таким чином вносити свій вклад в розвиток особистості учня;

Література

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (іноземні мови) //Іноземні мови. – 2004. – №1. – С.3-7.
2. Вишневський О.І. Довідник учителя іноземної мови. –К.: “Радянська школа”,1982. – С.84 – 87.
3. Ніколаєва С.Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах. – К.: “Ленвіт”, 1999. – С. 167-187.
4. Пасов Є.І. Комунікативний метод навчання іншомовному говорінню. – М.: “Просвещение”, 1991. – С. 6-25; 156-157.
5. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Просвещение, 1991. – 321 с.
6. Скалкін В.Л. Навчання монологічному висловлюванню. – К.: Радянська школа, 1983. – С. 120.
7. Скалкін В.Л. Системність і типологія вправ для навчання говорінню// Іноземні мови. -1979. – №2. – С. 19-25.

УДК 378:811

ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Шибченко М., студентка V курсу факультету іноземних мов

Науковий керівник: к.пед.н., доц. Чувакова Т.Г., кафедра прикладної лінгвістики

Контроль входить органічною частиною в процес навчання як засіб керування корекції і стимулювання. Без нього не може бути ні навчання, ні самої школи. У процесі навчання іноземних мов учні засвоюють певні лексичні одиниці, граматичні структури, щоб вільно використовувати їх у спілкуванні. Саме тому роль добре організованого контролю у навчанні іноземної мови така ж значна, як і роль добре поставленого навчання. Навчаючи мови вчитель закладає в пам'ять учнів певні засоби, які вони можуть використати в будь-який момент під час спілкування. Свободу вибору мовних одиниць, умінь оперувати ними в актах спілкування, ситуаціях, які постійно змінюються, перевіряють під час контролю.

Контроль – це зворотній зв'язок між тим, що учитель і учні роблять для оволодіння тими чи іншими навичками та вміннями, і результатами, що є на виході [2, 250]. Контроль як структурний компонент контрольно-оцінної діяльності передбачає виявлення, встановлення та оцінку знань учнів, тобто визначення обсягу, рівня та якості засвоєння навчального матеріалу, виявлення успіхів у навчанні, прогалин в знаннях, умінь та навичках окремих учнів та всього класу для внесення необхідних коректив в процес навчання, для вдосконалення його змісту, методів, засобів та форм організації.

Відомо, що процес навчання іноземної мови є двостороннім, оскільки він складається з діяльності вчителя і діяльності учнів. Контроль має однакове значення для обох сторін. *Учні* переконуються, що їхні зусилля дають результат, бачать недоліки своєї підготовки, спрямовують діяльність на їх подолання. Контроль сприяє розвитку пам'яті, мислення та мови учнів, вихованню в них волі, працелюбства, вміння підійти до себе самокритично, систематизує їхні знання.

Контроль – це зворотній зв'язок і в діяльності *вчителя*. Він дає йому можливість оцінити, наскільки правильно він організовує процес навчання, наскільки

ефективні його методичні прийоми, своєчасно викриває прорахунки навчального процесу та служить їх запобіганню. Добре організований контроль знань учнів сприяє демократизації навчального процесу, його інтенсифікації та диференціації навчання.

Таким чином, у двосторонньому процесі діяльності вчителя та учнів контроль є стимулятором творчості вчителя і підвищення активності учнів.

Об'єктами контролю у процесі навчання іноземної мови є: знання (значення, форма, спосіб вживання), навички (автоматизоване вживання мовних одиниць) та вміння (здатність вільно оперувати мовним матеріалом, переключаячись на смисл того, що говорить, пишеться, читається або сприймається на слух).

Говорячи про види контролю, слід сказати, що усі навчальні дії, які учні виконують під керівництвом учителя на уроці, є одночасно навчальними та контрольними. Вже на етапі введення матеріалу, який супроводжуються вправами на закріплення, учитель переконується, наскільки учні зрозуміли його пояснення, засвоїли явище. Поєднання навчальних і контрольних дій відбувається на кожному наступному етапі автоматизації навичок, поступового впровадження їх у мовлення (підготовлене і непідготовлене). Проте на певних етапах навчання все ж необхідно проводити зрізи, тобто визначати, як засвоєно цілий блок навчального матеріалу, якими навичками і вміннями учні володіють добре, а які потребують додаткового тренування, як учні оперують у мовленні, опанованим на попередньому уроці, тижні тощо. Для цього потрібні спеціальні, контрольні вправи, виконуючи які, учні тренуються у певних діях.

Контроль може бути індивідуальним та фронтальним. При індивідуальному контролі вчитель перевіряє окремих учнів, їх умінь говорити, читати, писати, сприймати мовлення на слух. Фронтальний контроль – це одночасна перевірка всього класу.

У початкових класах застосовуються різні *види контролю*: поточний, періодичний, тематичний, підсумковий, самоконтроль тощо. Вибір видів контролю (перевірки й оцінювання), їх поєднання, взаємозалежність між ними визначаються специфікою змісту навчального процесу.

Поточний контроль здійснюється на всіх етапах процесу поурочного вивчення теми. Особливість цього виду контролю полягає в тому, що він є компонентом процесу оволодіння темою уроку. Такий контроль, так званий "слідкуючий", весь час дає інформацію учням і вчителю, як вони просуваються в навчанні кожного дня, тижня. У процесі поточного контролю домінуючою є функція зворотного зв'язку.

Періодичний контроль спрямовується на визначення й оцінювання сформованості мовленнєвих умінь і навичок (аудіювання, письмо, читання, усне мовлення), якими оволодівають учні у процесі вивчення іноземної мови. Цей вид контролю передбачає перевірку, що здійснюється протягом певного періоду, шляхом організації фронтальної та індивідуальної діяльності школярів.

Способи контролю *говоріння* у методиці розроблені найменше. Це пов'язано із складністю, багатаспектністю об'єкта контролю – говоріння (діалогічного і монологічного). При контролі слід враховувати такі параметри: кількісний аспект (визначається вимогами програми); темп мовлення (повинен наближуватися до темпу мовлення учня рідною мовою); правильність мовного оформлення (дотримання фонетичних, лексичних, граматичних норм); зміст мовлення (логіка і глибина висловлювання, ініціативність, уміння підтримати розмову в діалозі). Трудність ще у тому, що необхідно контролювати непідготовлене мовлення [2, 254-255].

У початковій школі можна запропонувати учням малюнки із завданням поговорити по них. Кожного разу завдання для різних учнів змінюються. При контролі діалогічного мовлення завдання по малюнках пропонуються парам учнів із певною комунікативною задачею для кожного співрозмовника. На наступних етапах навчання для контролю слід використовувати вербальні ситуації, розроблені вчителем, у межах вивченого учнями матеріалу. Контроль говоріння здійснюється поступово, щоб за кілька уроків прослухати всіх учнів. Крім того, індивідуальний контроль можна поєднувати із письмовими контрольними роботами, в яких можливо перевірити наявність в учнів мовної бази для говоріння [1, 97].

Об'єктом контролю при *аудіюванні* є ступінь розуміння змісту тексту. Перед поданням тексту в учнів треба створити установку на спосіб контролю розуміння. Контроль розуміння аудіотексту може здійснюватися вербальним чи невербальним шляхом. Невербальні засоби: підняття руки, сигнальної картки, малюнків, підбір малюнків згідно зі змістом тощо. Вербальні засоби: тести множинного вибору (multiple choice), тести на підтвердження або спростування тверджень учителя (true-false), тести на співставлення (matching), тести на доповнення (cloze), тести на впорядкування (rearrangement), доповнення речень, відповіді на запитання за змістом тексту, переказ тексту іноземною чи рідною мовою, складання плану,

бесіда по тексту тощо. Проте краще, коли деякі вправи виконуються письмово, бо це дає змогу вчителю перевірити ступінь розуміння тексту кожним учнем [1, 98].

Об'єктами контролю *письма* є зміст, композиція, мовна правильність і зв'язність конкретного писемного висловлювання. Критеріями оцінювання писемного мовлення мають бути не стільки кількість помилок, скільки їх характер (лексичні, граматичні чи орфографічні). Під час перевірки робіт з іноземної мови у початковій школі вчитель виправляє помилки і пише зверху правильний варіант слова, виразу тощо [1, 95].

Контроль *прочитаного* потрібно проводити відповідно до комунікативного завдання, виду читання, характеру тексту. Під час такого контролю можна поєднувати традиційні і програмовані способи. До традиційних способів належать: переклад рідною мовою, виклад змісту рідною чи іноземною мовою, відповіді на запитання до тексту, написання резюме до тексту тощо. Недоліком є те, що на виконання цих завдань у письмовій формі потрібно багато часу, а усно немає можливості проконтролювати всіх учнів на одному уроці. До програмованих способів контролю належить тестова методика. Перевіряти тести зручно, але її слід поєднувати з традиційними засобами контролю [2, 256-257].

Тематичний контроль (перевірка і оцінювання), як правило, здійснюється після опанування програмової теми. У разі, коли вона розрахована на велику кількість годин, її розподіляють на логічно завершені частини – підтеми. Якщо ж програмова тема невелика за обсягом, то об'єднують з однією або кількома наступними темами. Тематичне оцінювання з іноземної мови проводиться на основі поточного оцінювання і виставляється єдиний тематичний бал.

Відомо, що діяльність взаємодіючих сторін, учителя та учнів, потребує *оцінки*, і, в першу чергу, це має відношення до учнів. Тут має своє виявлення функція оцінки. Оцінка діяльності учнів може здійснюватися в двох напрямках. В одному випадку оцінюється процес діяльності учнів, виноситься судження про якість протікання навчальної діяльності, про ступінь активності учня. В другому – оцінка пов'язана з результатом навчальної діяльності учня.

Процес контролю й оцінювання навчальної діяльності учнів має спиратися на вимоги принципів систематичності, об'єктивності, диференційованості й урахування індивідуальних особливостей учнів, гласності, єдності вимог, доброзичливості.

Виступаючи показником успіхів в оволодінні новими знаннями, оцінка є водночас серцевиною контролю, без якого немислимо просування учнів уперед. Вона, як правило, складається з двох компонентів – оцінювання як процесу, що відбувається на всіх етапах навчання на уроках, і оцінки яка фіксує результат перевірки знань, умінь та навичок школярів. *Оцінювання* – це процес встановлення рівня навчальних досягнень учня в оволодінні змістом предмета порівняно з вимогами чинних програм [2, 258]. Оцінювання є особливою стороною контролю, а педагогічна оцінка – його результатом. *Оцінка*, як правило, відображає відносини залежності учня від учителя, якому

дано право судити не лише про знання першого, а й про його здібності, достоїнства і недоліки. В оцінці виражається такт, професійні вміння, освіченість і педагогічна культура вчителя.

Оцінка становить смисл контролю знань. Вона може виступати в різних формах: словесній і бальній, якісній і кількісній.

Словесне оцінювання усних відповідей та письмових робіт школярів повинно відображати навчальні досягнення учня, якість та повноту виконання ним завдання, вказувати, над чим учневі потрібно працювати, щоб досягти кращих результатів. Вербальна (словесна) оцінка має бути коректною, аргументованою, вмотивованою, повинна характеризувати не особистість учня, а рівень оволодіння ним компетентностями, передбаченими навчальною програмою.

Оцінка є емоційним відношенням учителя до роботи учнів і може виражатися також у жесті, міміці та означати згоду, схвалення, похвалу, незадоволення тощо. У процесі навчання молодших школярів вона є одним із важливих засобів мотивації і стимулювання їх навчально-пізнавальної діяльності. Позитивна оцінка є засобом зміцнення віри учня в його сили і можливості, створює і підтримує позитивний емоційний настрій, викликає бажання вчитися, сприяє формуванню адекватної самооцінки. Негативна оцінка є засобом усунення помилок у роботі учня.

Використовуючи оцінку, учитель має володіти педагогічним тактом, виявляти високий рівень педагогічної культури. Адже “найголовніше заохочення, – зауважував В.О. Сухомлинський, – і найсильніше (та не завжди дійове) покарання в педагогічній праці – оцінка. Це найгостріший інструмент, використання якого потребує величезного вміння і культури”.

Оцінювання знань – це активний систематичний процес. У ході спостереження за діяльністю учнів та їх вивчення під час занять, перевірки виконання ними домашніх завдань, різних вправ на уроці, відповідей учитель уявно “оцінює” не тільки якість знань, а й старанність, працелюбність, здібності, психологічні особливості самих учнів. Саме тому оцінка носить суб’єктивний характер. Крім оцінки існують ще й *оцінні судження*, які характеризують якість роботи учнів, заохочувальні зауваження або, навпаки, короткі запе-

речення типу “неправильно”, “не так”, що спрямовують на пошуки правильного розв’язку.

Оцінні судження, які є обов’язковим компонентом оцінювання, сприяють кращому засвоєнню знань, спрямовують дії або відповіді в потрібне русло. Вони можуть мати велике значення для формування в учня самооцінки як певного елементу самосвідомості.

Вчитель початкових класів повинен враховувати, що оцінка впливає на емоційний стан дитини, викликаючи як позитивні, так і негативні емоції, створюючи емоційний комфорт чи дискомфорт. Негативні емоції, як правило, викликаються неаргументованою оцінкою. Аргументувати слід усі виставлені оцінки на основі їх норм. Обґрунтовуючи бал, вчитель аналізує виявлені знання за формою, змістом, обсягом, з погляду правильності та виразності мовлення. Значну користь можуть принести окремим учням вказівки вчителя про те, які саме прогалини в знаннях необхідно подолати, яку конкретно роботу потрібно для цього використати. Якщо об’єктивно встановлений бал підбиває підсумок роботи школяра в минулому, то розумне, добре, продумане слово під час його виставлення націлює учня на майбутнє.

Об’єктивність і точність оцінок забезпечуються *критеріями оцінювання*. Критерії – це реальні, точно обрані ознаки, величини, які виступають вимірниками об’єктів оцінювання[2, 259].

Оцінювання навчальних досягнень учнів 2 х класів здійснюється вербально або ж учням видають символічні значки досягнення успіхів у навчанні. Наприклад, для заохочення вчитель може видавати зірочки, квіточки, кружечки за правильні відповіді, які при певній кількості перетворюються в гарну оцінку. Дозволяється ставити гарні оцінки в щоденник, щоб дитина бачила, що її зусилля немарні. Оцінка в балах виставляється тільки за достатньо повні і правильні відповіді. Усне формулювання та запис оцінних суджень негативного характеру (змісту) в щоденниках, блокнотах, зошитах учнів не допускається.

Проте все ж проводяться рекомендовані види перевірок, але записи результатів (оцінок в балах і рівнях) у журналах та інших документах не ведуться.

Таким чином, значення оцінки виходить далеко за межі однієї лише фіксації результатів контролю, тому що певним чином вона характеризує самого учня, його ставлення до праці, його підготовленість, здібності.

Література

1. Шевченко С. І. Методика навчання англійської мови у початковій школі: навчальний посібник. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2010.
2. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах: підручник / Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 2010.

УДК 811.162.2'373

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СВОЄРІДНОСТІ МОВИ

Галамага Н.М., студентка IV курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к.філол.н., доц. Пугач В. М., кафедра української мови

Безеквівалентна лексема – особлива одиниця, що відображає національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, номінує оригінальні явища у сфері певної культури. Безеквівалентна лексика (БЛ) слугує для номінації понять та реалій, що не мають точних лексичних відповідників у соціокультурних парадигмах інших мов, які порівнюються з вихідною, наприклад: укр. *світа* – нім. *langer Bauernkittel der Ukrainer* (довгий селянський кітель в українців).

В енциклопедії „Українська мова” термін *безеквівалентна лексика* не наводиться. Цей факт пояснюється тим, що вказане поняття належить передусім сфері зіставної лексикології. Дослідження лексики в контрастивному аспекті дає можливість визначити наявність (або відсутність) еквівалента лексичної одиниці в мові, з якою проводиться зіставлення й фіксується повна еквівалентність, неповна еквівалентність (з асиметричним співвідношенням семантики – включенням або перетином) та безеквівалентність.

У слов'янському мовознавстві на позначення таких лексичних одиниць уживають ще й інші терміни-синоніми: *реалії, слова з культурним компонентом, слова з нульовим еквівалентом, фонові слова, лінгвокраїнознавча лексика, неперекладні слова*, а коли йдеться про запозичення таких слів, уживають назви *екзотизми, варваризми, етнографізми, локалізми* тощо, однак термін „безеквівалентність” усталився в спеціальній літературі з 50-х років минулого століття; вважають, що його започаткував Г. В. Шатков [4 ; 12].

Метою нашого дослідження є окреслення поняття безеквівалентності /еквівалентності лексики, її мовної специфіки, аналіз актуальних оказіоналізмів спортивної тематики, присвячених Єврочемпіонату з футболу 2012 року у світлі безеквівалентності.

Специфіка БЛ характеризується такими критеріями:

1) семантика; БЛ належить до національно маркованої лексики сучасної української мови. У структурі лексичного значення безеквівалентних одиниць завжди наявна сема „національне” (етнічне, фольклорне, символічне);

2) конотація; семантика безеквівалентної лексеми поширюється на контекст (смиислове оточення) цієї одиниці в тканині тексту та весь смисл-зміст твору. БЛ сприяє створенню етнічної картини світу;

3) функціонування; в ієрархії смислу тексту БЛ виконує функцію домінанти;

4) відсутність іншомовних лексичних відповідників; поява БЛ у тексті нашоухує реципієнта на розуміння етнокультурної приналежності твору [7 ; 5].

У підсвідомості кожної людини існує, так би мовити, екстралінгвальний план, який дозволяє поєднувати в одне ціле, наприклад, слово та предмет, слово та явище, слово та думку (ідею) і тим самим надає змогу виділити національні особливості слова. Кожне слово – багатопланова картина, що відображає життя країни, суспільства, етносу. Те, що в мові існує слово-еквівалент назви певного предмета, поняття чи явища, зовсім не засвідчує однозначності цього слова. Важливу роль тут відіграють ще й екстралінгвальні плани. Накладаючись, вони можуть і не збігатися. Там, де спостерігаються розбіжності, говорять про наявність безеквівалентних елементів.

На думку З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, „умови життя та побуту народу сприяють виникненню понять, що принципово відсутні у носіїв інших мов. Відповідно, в інших мовах немає й однослівного словникового еквівалента для їх передачі”.

Розглядаючи проблему міжмовної лексичної еквівалентності, можна виділити три основних типи лексичних відповідників:

1) лінійні відповідники, коли одній лексемі певної мови відповідає в денотативному плані одна лексема іншої мови;

2) векторні відповідники, коли одному загальнішому за значенням слову мови відповідає кілька конкретніших слів іншої мови;

3) відсутність еквівалента лексеми в іншій мові [7 ; 3].

На думку вчених-лінгвістів (Влахова, Волошиної), доцільними є такі твердження:

1. Безеквівалентна лексика притаманна всім без винятку мовам і на лексичному рівні втілюються у таких виявах:

а) специфічних словах, які номінують предмети матеріального й духовного життя національно-культурного колективу;

б) у словах, які етнічно сегментують об'єктивну дійсність (в одному слові може відбуватися звуження або розширення поняття).

2. Категорія безеквівалентності має у різних мовах однакові параметральні характеристики – структурує на лексичному рівні досвід національно-культурного колективу [8 ; 20].

У конкурсі на кращий неофіційний талісман України до Євро-2012 взяли участь близько 250 учасників із роботами з усіх куточків України та закордону.

Серед лауреатів другої премії конкурсу – *трипільська Зозулиця, левеня Левро та Євроїжачок* [3].

Усі три номінації засвідчують поєднання в них лінгвістичного та екстралінгвального підходів до спроби створення символів.

Трипільська *Зозулиця* – відроджений образ глиняної пташки-свищика, створеної нашими пращурами понад 7 тисяч років тому за часів Трипільської цивілізації. Спробу додати старослов'янський суфікс *-иц-* до кореня *зозул-* можна вважати досить вдалою, хоча існує й інший, старокиївський синонім до лексеми „зозуля”, відомий ще зі „Слова о полку Ігоревім” – *зигзиця*.

Номінація *левеня Левро* також засвідчує поєднання лінгвістичного й культурологічного підходів до її добору: *лев* – символ міста *Львова*, *євро-* – продуктивний іншомовний композит, до того ж позначає статус ігор (європейський); перший (ініціальний) звук слова *лев* та композит *євро-* (як альтернативний варіант правопису) утворили досить продуктивну аббревіатуру змішаного типу – *левро*.

Оказіональна лексема *Євроїжачок* утворена поєднанням препозиційного композита *євро-* та лексеми зі зменшувально-пестливим суфіксом *їжачок*.

Міністерство закордонних справ України вирішило не використовувати образи *Спритка* і *Гарнюні*, запропонованих 2010 року. Лексема *Спритко* – okazіоналізм, ужитий як вторинна номінація від загальної назви *спритко* (*спритник*) від прикметника *спритний*. Проте конотація слова *спритник*, *спритко* не завжди позитивна. *Спритко* може бути спритним не лише в спорті, а й у шахрайстві. Лексема *Спритко* легко трансформується в паронім *Спритко* й набуває іронічного, негативного забарвлення. Лексема *Гарнюня* також є okazіональною вторинною номінацією з не дуже легким у вимові для іноземців першим (горловим українським) звуком [g] та звуковою асоціацією з дієсловом *нюняти*.

16 листопада 2010 року в приміщенні театру „Польський” у Варшаві відбулася презентація офіційних талісманів чемпіонату Європи з футболу, який пройде у червні 2012 року в Україні та Польщі. Це два хлопчики-футболісти в жовто-блакитній та червоно-білій формі – кольорів національних прапорів країн-організаторів [5].

Славек і *Славко* – так називаються офіційні талісмани чемпіонату Європи з футболу 2012 року. За ці імена проголосували 56 % учасників конкурсу.

На другому місці за результатами голосування були *Семко* і *Стрімко* (29 %) і на третьому – *Клемек* і *Ладко* (15 %) [6].

Славко, *Стрімко* та *Ладко* – українські символи чемпіонату Європи з футболу: *Славко* – зменшувально-пестлива форма від імені слов'янського походження (правда, не зовсім зрозуміло, від якого саме – *В'ячеслав* чи якогось іншого складного слова з другою частиною на *-слав*), *Ладко* – зменшувально-пестлива форма від імені *Владислав*, а *Стрімко* – okazіоналізм від прикметника „*стрімкий*”, що є стилізацією зменшувально-пестливої форми імені.

Карикатурист із Коломиї І. Бежук репрезентував свої альтернативні талісмани Євро-2012 – *Ясь* та *Івась* – і зазначив: „Я вирішив показати, що є багато інших цікавих ідей для талісмана: взяв олівець і намалював своїх Яся та Івася. Українець – козак із чубом-оселедцем, кульчиком у вусі. Польських воїнів за часів козаччини називали крилатими гусарами, тому в поляка позаду крильця... Розумію, що талісман офіційно затверджений і ніхто його змінювати не буде, та принаймні хай подивляться, що існує багато варіантів” [2].

Висновки. Нами були досліджені спортивні okazіоналізми з точки зору їх формування у світлі безеквівалентності.

Таким чином, доходимо висновків, що в умовах широких міжнародних контактів, коли Україна стає самостійним активним учасником олімпійського руху, відбувається процес не тільки постійного поповнення термінологічного фонду мови спорту іноземною та інтернаціональною лексикою, а й творення суто українських лексем. Вони є безеквівалентними, оскільки відповідників у інших мовах ці вторинні номінації не мають. Це складники словесної образності, що несуть емоційно-експресивний підтекст, пов'язаний із ідіоетнічним компонентом значення.

Процес утворення нових термінів свідчить не про недостатність й обмеженість лексичного запасу української мови, а про намагання активно долучатися через спорт до світових соціолінгвістичних процесів.

Література

1. Бардіна Л., Назаренко Н. Питання вмотивованості запозичення спортивних термінів-неологізмів http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ukr_term/2008_620/62.pdf
2. Копистинська І. Ігор Бежук намалював Яся та Івася до Євро// Газета по-українськи. – 2010. – № 1131. – 23 листопада. <http://gazeta.ua/post/362301>
3. Неофіційними символами Євро-2012 стали Зозулиця, Левро та Їжачок <http://prosport.tsn.ua/sport/neoficiynimi-simvolami-yevro-2012-stali-zozulicya-levro-ta-yizhachok.html>
4. Пахомова С. Безеквівалентна лексика словацької мови (на фоні української) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. – 2009. – Вип. 20. – С. 12–16.
5. Презентовано офіційні талісмани Євро – 2012 <http://bukovynaonline.com/prezentovano-oficiini-talismi-nyevro-2012/>
6. Талісмани Євро – 2012: Славек і Славко http://www.bbc.co.uk/ukrainian/sport/2010/12/101204_euro_mascots_as.shtml
7. Тупиця О. Проблема відмежування поняття „безеквівалентна лексика” http://www.filolog.pl.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1:-l-r&catid=2:2012-03-02-10-12-25&Itemid=5
8. Фонова та безеквівалентна лексика як засіб формування у поліетномовних учнів лінгвонародознавчої компетенції //Рідні джерела. – 2003. – № 2. – С. 19-22. http://www.bdpu.org/philological_faculty/teoriya_metodika_mov/doros/5.doc

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ПОХІДНІ АД'ЕКТИВИ З ДЕМІНУТИВНИМИ СУФІКСАМИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Говорун Ю.О., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник: к. філол. н., доц. Давиденко Л.Б., кафедра української мови

У прикметниковій системі українського словотвору значне місце займають похідні, що інтегрують словотвірні типи із суфіксами суб'єктивної оцінки.

У науці існують різні погляди на те, як розглядати утворення з суфіксами суб'єктивної оцінки – формами одного й того ж слова чи різними словами. Одні вчені (П.Ф.Фортунатов, О.І.Соболевський, Д.Н.Ушаков) зараховують ці суфікси до словотворчих засобів, а утворення з ними вважають окремими словами. “Різниця між іменами простими і іменами збільшеними і т. д. не синтаксична і вже, звичайно, не морфологічна, а лексикальна”, – зауважує О.І.Соболевський, маючи на увазі утворення з оцінним значенням [5, с. 20].

Інші вчені (О.О.Шахматов, В.В.Виноградов) суфікси з функцією суб'єктивної оцінки вважають лише формотворчими, а утворення з ними – морфологічними формами того самого слова. “... Суфіксальні утворення, які належать сюди, – зауважує О.О.Шахматов, – не видозмінюють реального значення основного слова... отже, ці суфікси мають інше значення, ніж ті словотворчі суфікси, за допомогою яких виражаються уявлення, зовсім відмінні від уявлення, вираженого відповідним основним словом, уявлення, самостійні від нього” [8, с. 452].

Зарубіжний мовознавець В.В.Виноградов у монографії “Русский язык: грамматическое учение о слове” класифікує суфікси якісних прикметників на дві групи. До першої належать словотворчі, за допомогою яких якісні прикметники творяться від іменників та дієслів. До другої групи належать формотворчі суфікси, які виражають суб'єктивно-забарвлену видозміну якості, виражену основним прикметником, – суфікси суб'єктивної оцінки [2, с. 173].

Дійсно, суфікси, що є **об'єктом** нашого дослідження, не змінюють значення слова так, щоб воно стало позначенням іншого поняття. Вони лише ускладнюють це значення певними емоційно-оцінними відтінками, до яких може допускатися ще відтінок зменшеності або збільшеності (**дрібненький, молоденький**) [6, с. 178].

У словотвірній системі прикметника відприкметниковим похідним належить специфічне місце, яке визначається характером дериваційного зв'язку між мотивуючими основами і похідними, а також загальносемантичними характеристиками останніх. Нові лексичні одиниці у випадку регулярного творення деад'єктивних прикметників формуються тільки на базі основ із якісними значеннями, у зв'язку з чим особливої ваги набувають такі першорядні моменти, як характер семантичних змін у похідних номінаціях порівняно з тими вихідними одиницями, від яких вони утворені, співвідношення словозмінної підсистеми вираження міри ознаки якісними прикметниками і власне словотвірних засобів модифікації їх семантич-

ного плану у зв'язку з вираженням **градації міри ознаки** і безвідносного до такої градації суб'єктивно-оцінного значення [4, с. 139].

У статті розглянуто прикметники, які традиційно визначаються як демінутиви, тобто такі, що мають зменшувально-пестливе значення. Хоча вони і формуються в межах однієї частини мови, але їхній феномен полягає в здатності передавати надзвичайно широкий спектр різноманітних модифікаційних ознак.

Значення суб'єктивної оцінки якості в таких прикметниках часто ускладнюються значеннями **кількісної характеристики якості**. Значення міри якості у формах суб'єктивної оцінки є вторинними: вони лише супроводять основне, оцінне значення відповідних прикметникових форм. Часом ці супровідні значення дуже умовні і невиразні, нерідко їх і зовсім немає [6, с. 178].

Кількісний вияв ознаки предмета дістає своєрідну кваліфікацію в групах прикметників, утворених за допомогою суфіксів **-еньк-, -есеньк-, -ісінк-,**

-усінк-. У структуру змісту похідної назви ці суфікси вносять сему здрібнілості, градація якої в реальних об'єктах подана в зменшено-кількісних вимірах, тому міра якості ознаки, відтворена прикметником, акцентує увагу мовця на кількісно-малих її формах. Частина з них має чисто емоційне значення, тобто виражає суб'єктне ставлення мовця до якості предмета без супровідних відтінків зменшеності: **босенький, голенький, вороненький, рідненький, рівенький, любенький, чистенький** та ін.

За досліджуваним матеріалом найпродуктивнішими із цих прикметникових форм є утворення з суфіксом **-еньк-**. Частина з них має чисто емоційне значення, тобто виражає суб'єктивне ставлення мовця до якості предмета без супровідних відтінків зменшеності: **босенький, голенький, вороненький, дружненький, кругленький, любенький, рівенький, рідненький, сухенький, чемненький, чистенький** та інші. Наприклад: 1. *Ви ж знаєте, такий він у мене тихий та плохенький, курки боявся зарізати, мухи не вбив* (3, с. 56); 2. *Орлянченкова компанія теж повернулася, і сам Ромця, котрий скорше всього був на Ягорових заручинах головним організатором перевороту, з'явився смирненький, з наївною усмішкою, ніби ні в чому й не замішаний* (3, с. 165); 3. *Він був маленький, незavidний, але на диво тугий і, видно, невтомний* (3, с. 193).

У частині прикметникових форм на **-еньк-** суб'єктивна оцінка якості може супроводжуватися значенням **збільшеної міри якості** в предметі. Найпоширеніше це виявляється у формах, що утворені:

1) від прикметників, корені яких уже містять вказівку на велику концентрацію певної ознаки (суфікс суб'єктивної оцінки тут ніби послаблює значення великої міри якості, підкресленої самою семантикою слова):

багатий – багатенький, великий – величенький, високий – височенький, глибокий – глибоченький, наприклад: 1. – А так, для інтересу. Чим-небудь **важкеньким** щоб – раз! – і на друзки! (2, с.); 2. *Може, і зараз оце вона сидить перед репродуктором, чекаючи батька з роботи, і слухає вісті з ефіру, накинувши теплу шаль на худенькі плечі* (3, с. 201).

2) від прикметників – назв ознак предметів за смаковими особливостями: **кислий – кисленький, смачний – смаченький, солоний – солоненький, гіркий – гіркенький**, наприклад: 1. *І водночас – живий, [Білан] веселий, цікавий. Не солоденький, як деякі інші* (3, с. 76); 2. *“Давали” ж суху і прісну, мов недосолена тараня, виробничу оперетку, присмачену солоденькою любовною інтригою* (3, с. 77).

Поряд із кількісними параметрами якісної ознаки суфікси здрібнілості, пестливості формують у прикметниках експресивно-оцінний відтінок, завдяки якому відтворюється суб’єктивно-експресивне ставлення мовця до ознаки предмета [1, с. 119].

Прикметники із суфіксом **-еньк-** не становлять однотипного за кількісною ознакою ряду найменувань. Частина ад’єктивів називає невелику міру ознаки, яку має предмет, напр.: **височенький** – досить високий і **маленький** – невеликий за розміром, незначний за величиною. Здебільшого це прикметники, що вказують на зовнішні та внутрішні риси особи, властивості предмета, напр.: **слабенький, гарненький, дрібненький, тоненький**, наприклад: 1. *Його супутник Гарасим Теличко, маленький, забіякуватий, горластий, належав до тих людей, з якими Сагайда мав певне коло своїх солдатських секретів* (3, с. 117). 2. *Вуйна Домініка, кругленька, вузликувата особа, могла б підійти на роль однієї з отих традиційно ласкавих сільських матерів, що мають постійну пропуску в наших фільмах* (3, с. 49).

Демінутивний суфікс **-еньк-** залежно від семантики прикметника, в якому він наявний, може виконувати різні функції – посилення позитивної оцінки (**добренький, сильненький**) або пом’якшення негативної (**рябенький, глухенький, спіленький**). Уважаємо також, що в прикметниках типу **добренький, сильненький** цей суфікс може бути й засобом вираження іронії. Про таку особливість суфіксів суб’єктивної оцінки на мовленнєвому рівні неодноразово зауважували дослідники, зокрема В.Чабаненко зазначає, що «в певних контекстуально-ситуативних умовах (завдяки інтонації та лексичному оточенню) такі утворення породжують експресію іронії, зневаги, улесливості, фамільярності, сарказму тощо.» [7, с. 15].

Форми з суфіксом **-есеньк-** передають значення пестливості, емоційного співчуття, іноді з підкресленням високої міри якості в предметі: **білий – білесенький, вузький – вузесенький, гарний – гарнесенький, густий – густесенький, дорогий – дорогесенький, дрібний – дрібнесенький, тихий – тихесенький** [6, с. 179], наприклад: 1. *Дорогесенький мій! Всім читаєш лекції про кохання, а чому ж сам кохати не навчився?* (3, с. 34); 2. – *Парубок! – вигукнула, радуючись. – Готуй крижмо, та з тонесенького полотна!* (3, с. 76).

Література

1. Безпояско О., Городенська К., Русанівський В. Граматика української мови: Морфологія. – Київ: Либідь, 1993. – 336 с.

2. Виноградов В.В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове). – М.: Высшая школа, 1972. – с. 173.

У прикметниках із суфіксами **-ісінк-, -усінк-** емоційна оцінка якості сполучається зі значенням найвищої міри якості: **голий – голісінський, малий – малюсінський, новий – новісінський, прямий – прями-ісінський, тонкий – тонюсінський, мокрий – мокрісінський**, наприклад: 1. *Хата допотопна, вікна покосились, а віконниці, проте, новісінські, голубі, так само й паркан від вулиці голубий, з червоними вкраплинами-візерунками* (3, с. 23); 2. *Ящик пива стоїть на піску, а осторонь зняте з вогнища парує, червоніючи, повнісінське відро щойно відварених раків* (3, с. 66); 3. *Так, нам і треба глибше врізатися нашою спеціальністю, але ми часто похлинаємось від того, що захоплюємо тільки один, тонюсінський вертикальний пласт, – що нам бракує інших знань* (3, с. 45).

Форми на **-ісінк-** від деяких прикметників (наприклад, тих, що виражають міру якості самим коренем) не стільки передають позитивну оцінку якості, скільки емоційно підкреслюють повноту вияву цієї якості: **звичайнісінський папір, повнісінський кошук, пустісінський зал, цілісінський день**: 1. *І, звісно, це ж була чистісінська випадковість, що Тоня з Віталіком женуть один рядок.* (3, с. 123); 2. *Все по-діловому на столі: календар, телефони різних кольорів, пластмасове письмове приладдя та ще ота чорна, заводського литва статуетка – точнісінська копія того Титана, що в парку на високому п’єдесталі десь аж під небом стоїть, простерши руку над заводами* (3, с. 76); 3. *Але Іван Антонович виявив, що перед ним справжнісінська Чернігівщина* (3, с. 12).

Продуктивність форм суб’єктивної оцінки якості в художньому мовленні Олеся Гончара не однакова. Якщо форми на **-еньк-** можливі від переважної більшості прикметників першої й другої генетично-структурної підгрупи якісних прикметників, то форми на **-есеньк-, -ісінк-, -усінк-** утворені лише від певної частини прикметників першої генетично-структурної підгрупи. Від прикметників другої генетично-структурної підгрупи, за винятком **брудний, масний, пухкий, пухлий, смачний** та ще небагатьох інших, форми з суфіксами **-есеньк-, -ісінк-, -усінк-** рідше вживані.

Прикметники із суфіксами **-есеньк-, -ісінк-, -усінк-** передають посилений ступінь зменшеної ознаки і одночасно є носіями насиченої експресивності позитивного характеру, напр.: **вірнесенький, тонесенький, тонюсінський, низесенький, гарнесенький, білісінський, молодюсінський, яснесенький** тощо.

Таким чином кваліфікація прикметникових форм із суфіксами пестливості як форм зменшено- або здрібніло-пестливих неточна. Відтінок зменшеності поєднується зі значенням пестливості лише у формах із суфіксом **-еньк-**, що утворені від великої групи прикметників. У частині прикметникових форм із цим же суфіксом значення пестливості, ласки, співчуття зовсім не асоціюються зі значенням кількісної характеристики якості, а в прикметниках із суфіксами **-есеньк-, -ісінк-, -усінк-** значення суб’єктивної оцінки супроводжуються значенням великої міри якості.

3. Гончар О. Твори: в 7 томах. – Київ, 1987
4. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – 408 с.
5. Соболевский А.И. Русский исторический синтаксис. Литограф. лекции, 1892 – 93гг., – с. 20.
6. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / академ. видання за заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 582с.
7. Чабаненко В. Основи мовної експресії. – К.: Вища шк., 1984. – 167с.
8. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л., изд. 2, – с. 15.

УДК 81.373.2

ФОРМУВАННЯ ЕРГОНІМІКОНУ МІСТА ПРИЛУК

Дяченко Т. І., студентка IV курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к. філол. н., доц. Пугач В. М., кафедра української мови

Сучасна українська ономастика характеризується значною кількістю суттєвих праць, присвячених дослідженню антропонімів, топонімів, гідронімів, космонімів, теонімів тощо. Проте дедалі більше зацікавлює вчених одна з маловивчених сфер ономастики – ергонімія, яка зазнає динамічного розвитку. Вивченню ергонімів присвячені роботи А. Беспалової та Т. Романової (англійські та російські ергоніми), О. Мікіної (французькі, англійські та російські ергоніми); прагматичний та лінгвокультурний аспекти російських ергонімів комерційної сфери відображено в дослідженні М. Шимкевича. Ергонімію різних ареалів української мови представлено в працях О. Белея (ергонімія Закарпаття), Н. Кутузи (ергонімікон м. Одеси), С. Шестакової (ергонімія Харківської та Сумської областей, частково міст Києва та Полтави), М. Цілини (ергоніми м. Києва).

Історично-часова плинність і зумовлені нею процеси змінюваності та непостійності у всіх галузях народного господарства впливають на динаміку росту різних об'єктів власності (підприємств, установ, закладів, фірм, організацій, товариств тощо). Особливий інтерес становлять ці ділові об'єднання на сучасному етапі розвитку, оскільки їх кількість збільшується чи не з геометричною прогресією.

Сьогодні в ергонімії спостерігаємо “номінаційний вибух”, своєрідний “ергонімний бум” (Т. Романова, С. Шестакова), спричинений розвитком економічних відносин в Україні, а отже, і виникненням великої кількості різноманітних фірм, організацій, установ, підприємств, виокремлюваних через надання їм власної назви – ергоніма. Ергонімна мотивація базується на **екстралінгвальній** та **лінгвальній** інформації. Природа екстралінгвальних факторів, які впливають на вибір номінації, є гетерогенною й визначається інтересами суспільства, індивідуальними смаками та уподобаннями, модою, місцезнаходженням об'єкта, його інтер'єром тощо (А. Беспалова, О. Белей). Лінгвальні чинники ергонімною номінації співвідносні з загальнономовними тенденціями (динамічна неологізація, наявність інноваційних структурно-семантичних моделей, запозичення іншомовних лексичних одиниць, актуалізація власне української лексики), але оригінальність ергонімів відбивається і в багатьох специфічних рисах – твірною основою ергонімної назви можуть слугувати будь-які ономастичні й апелювативні

класи, а також цифри та відповідні комбінації, що увиразнює потенційну семантичну та структурну багатогранність ергонімів [5]. Характерно, що ергоніми є й вагомою константою рекламного мовлення, орієнтованого на здійснення впливу на реципієнта, безпосереднього користувача послугами, які вони (заводи, фабрики, фірми, організації, товариства тощо) можуть запропонувати, тобто їх спеціалізація. Основна функція ергонімів у таких контекстах полягає в привабливості споживачів (клієнтів) із їх подальшим скеруванням до дії; такі одиниці вживаються свідомо, заплановано.

Термінологічна неусталеність в ергонімії й спричинила дискусійність визначення поняття. Так, термін *ергонім* уживають на позначення ділових об'єднань людей, що забезпечують певну діяльність (А. Беспалова, З. Бузинова, Л. Дубровіна, Б. Маторін, О. Мікіна, Т. Романова, Л. Соколова, О. Суперанська, В. Тимофєєв). Не використовують конкретного терміна Б. Букчина, Г. Золотова, І. Долгачов, К. Михалап, В. Ткачук, називаючи ергонімні об'єкти власне назвами підприємств, установ тощо. Зафіксовано й інші терміни на позначення відповідних одиниць, наприклад: *ергоурбонім* (Р. Козлов), *мікротопонім* (С. Копорський, Л. Щетинін), *парагогонім* (В. Лобода), *ктематонім* (В. Бондалетов), *коолонім* (Т. Хейлик), *ойкодомонім* (А. Мезенко), *урбонім* (Н. Морозова).

Метою нашої статті є окреслення сутності поняття *ергонім* та лінгвістичне дослідження функціонування ергонімікону міста Прилук, виявлення мовних закономірностей формування складу міських ергонімів та міру впливу на їхнє формування екстралінгвальних чинників. Ми вважаємо за доцільне вживати термін “*ергонім*”, оскільки він за своєю структурою відповідає наявним онімним кліше, а за сутністю відбиває риси, що покликані віддзеркалювати особливості номінованого об'єкта [5].

Отже, **ергономіка** – наука про кількісно значний сегмент онімного простору: це назви різноманітних об'єднань людей у політичній, науковій, культурній, виробничій, торговельній, банківсько-фінансовій та інших сферах, зокрема й найменування установ, організацій, закладів, підприємств тощо [6].

На сьогодні в ергонімії відбувається своєрідне пожвавлення номінації, спричинене розвитком економічних відносин в Україні, а отже, і виникненням великої кількості різноманітних фірм, організацій, установ, підприємств, виокремлюваних через надання їм власної назви – ергоніма.

Обстеживши ергонімікон м. Прилук, ми зафіксували сто десять ергонімічних одиниць. За тематичним принципом на основі лексико-семантичного критерію серед назв м. Прилук виділяємо такі групи ергонімів: 1) відтопонімні ергоніми; 2) найменування за суб'єктом призначення; 3) відантропонімні назви; 4) радянізми; 5) ергоніми на позначення суб'єкта призначення; 6) фразеологізми та стійкі вислови; 7) метафоричні ергоніми; 8) фітоніми; 9) метонімічні ергоніми; 10) зооніми; 11) ергоніми з умовною мотивацією.

Проаналізуємо кожну з наведених груп детальніше.

1. Топонімний склад – це одна з найпродуктивніших груп, оскільки **відтопонімних ергонімів** у м. Прилуки ми нарахували двадцять дві одиниці: диско-клуб “Європа”, магазини “Європа”, “Березань” (ойконім, гідронім), “Десна” (гідронім), “Ельдорадо”, “Зупиночний комплекс” (ергонім указує на місце торговельного центру), “Андріївський”, телерадіокомпанія “Європа-мікс” (назва утворилася за зразком прилягання, не властивим для відмінюваних форм української мови; указує на різноманіття та актуальність європейського континенту; варваризм, перекладене, але неадаптоване запозичення); ресторани “Венеція” (екзотизм), “Удай”, “Олександрія” (екзотизм), кафе “Прилуки”, “Прилуцький коровай” (підрядне словосполучення, указує на місцеве виробництво; коровай – символ гостинності; можливий варіант – місцева гостинність для туристів); “Яр” (мікротопонім, указує на особливості розміщення в населеному пункті); “Каїр”, “Каліфорнія” (екзотизми), “Ольвія” (історизм), супермаркет “Квартал” (найменування за розташуванням, локалізацією в населеному пункті); гастроном “Центральний” (словосполучення з пропущеним другим компонентом (іменником, що є головним словом); рекламний хід, оскільки вказує на розміщення); готель “Прилуки”, кінотеатр “Україна” (хоронім), Чернігівська [кредитна спілка] (неповне словосполучення без опорного іменника; указує на розміщення).

2. **За об'єктом продажу** ми нарахували шістьнадцять ергонімічних одиниць (магазини “Автодеталі”, “Автотовари”, “Автоплюс”, “Автомобіль”, “Елітні парфуми”, “Музичний центр”, “Казковий світ”, “Книжковий світ”, “Комп'ютерний світ”, “Канцтовари”, “Кожа, мода”, “Зброя та боєприпаси”, “Дари моря”, “Все для зв'язку”, кафе “Українські страви”, аптека “Готові ліки”, які оформлюються на основі об'єктів продажу. Деякі ергоніми є складноскороченими словами з першою частиною авто-, де перша частина вказує на об'єкт торгівлі, а друга є своєрідним рекламним прийомом (очікування чогось особливого, якихось бонусів, товарів високого рівня), ці ергоніми позначають технічні терміни: “Автомобіль”, “Автоплюс”, “Автотовари”, “Автодеталі”.

Серед назв цієї групи переважають ергоніми зі структурою підрядних словосполучень: “Елітні парфуми” – іменник поєднується з прикметником зі значенням вишуканості, винятковості; рекламний хід, використаний для привернення уваги забезпечених покупців; “Музичний центр” – лексикалізоване словосполучення використане з метою реклами (вказує на різноманітність музичних товарів); “Казковий світ” – опосередковано вказується на дітей (натяк на фантастичність, дивовижність товарів); “Українські страви” – реклама, орієнтована на туристів, гурманів; ергонім відображає проголошення, піднесення

національного, вітчизняного; “Готові ліки” – назва вказує на швидкість покупки та на відсутність ліків за рецептами. Деякі з них є метафоричними з опорним словом “світ” (такий тип словосполучення будується з метою позначення різноманітності товарів у конкретно визначених сферах: казковий, книжковий, комп'ютерний).

3. Широко репрезентована група **антропонімів**, серед яких ми нарахували одинадцять одиниць: магазини “Артеміда”, “Людмила”, “Анна”, “Валентина”, кафе “Дім Миколи”, “Лада”, кафе-бар “Світлана”, аптека “Артур і К.”, турагенція “Аладдін”, агентство інформації і реклами “Гермес”, лікувально-діагностичний центр “Катрін”.

Можемо виділити серед них **міфоніми**: агентство інформації і реклами “Гермес”, магазин “Артеміда”, кафе “Лада”.

Найпродуктивнішими є ергоніми, утворені від антропонімів слов'янського походження: магазини “Людмила”, “Анна”, “Валентина”, кафе-бар “Світлана”. Жіночі імена переважають; назви вказують на власника або кохану жінку, на честь якої утворили найменування.

Назва “Катрін” (лікувально-діагностичний центр) (антропонім французького походження, указує на екзотику, витонченість, жіночність).

Найменування “Аладдін” (турагенція) вживається з метою непрямой обіцянки виконання бажань замовників, які будуть задоволені обранням відпочинком. Також присутня вказівка на екзотику.

Ергонім “Артур і К(омпанія)” (аптека) утворений за зразком сурядного словосполучення. Це усталена назва, так вказували на засновників фірм сто-двісті років тому, але вказувалося прізвище засновника, але не ім'я, що вказує на неякісну імітацію найменування старих фірм.

Назва “Дім Миколи” (кафе) утворена за зразком підрядного словосполучення, до складу якого входить антропонім, що вказує на власника закладу (до якого ніби завітали в гості) та позначає затишок, неформальність обстановки, яка панує в кафе (як у домі).

4. Серед ергонімів особливої уваги варто надати **радянізмам** (семантичним та прихованим), яких ми нарахували дев'ять одиниць, – це ті слова, якими найчастіше називали кафе, магазини в СРСР. До таких назв відносимо: кафе “Каштан”, “Дубок”, “Радуга”, кафе-бістро “Зустріч”, магазини “Дружба”, “БАМ”, “Ивушка”, супермаркет “Союз”, ресторан “Хрущовка”.

Окремо серед них можна виділити фітоніми: кафе “Каштан”, “Дубок”, магазин “Ивушка”. Назви утворені ще за радянською традицією та зразком, відповідно до якого вживання фітонімів у ролі ергонімів було продуктивним. Назви “Союз” (супермаркет), “Хрущовка” (ресторан) ностальгійні. Найменування “Зустріч” (кафе-бістро) указує на обстановку та на швидкість (може бути як швидкоплинною, побіжною, так і тривалою). Ергонім “Дружба” (магазин) – абстрактна назва, що вказує на приязнь, щирість, яку можна отримати відвідавши цей заклад. Назва “Радуга” (кафе) є російським.

5. **За суб'єктом призначення** ми виявили дев'ять ергонімічних одиниць: кафе “Фан-клуб”, “Ласуна”, готелі “Сімейний”, “Нафтовик”, магазини “Господарочка”, “Дім, сад, город”, котельня “Геолог”, аптека “Лікар”, магазин будівельних матеріалів “Будівельник”.

Дані назви утворюються за номінацією професій: геолог, нафтовик, будівельник, лікар. Одна назва за професійним призначенням позначає особу жіночої статі (магазин *"Господарочка"*, до складу номінації входить зменшено-пестливий суфікс *-очк-*, оскільки магазин призначений переважно для осіб жіночої статі. Але гендерної рівності не існує, у номінаціях переважають назви осіб на позначення чоловічої статі (готель *"Нафтовик"*, котельня *"Геолог"*, аптека *"Лікар"*, магазин будівельних матеріалів *"Будівельник"*).

6. **Фразеологізмів та стійких висловів** ми нарахували сім одиниць: кафе *"За двома зайцями"*, *"Три кити"*, *"Синій птах"*, магазини *"Віват, канцелярія"*, *"1000 дрібниць"*, *"Наша ряба"*, аптека *"Зб.б"*.

Ергонім *"За двома зайцями"* (кафе) українського походження; усталений вислів із п'єси Михайла Старицького *"Панська губа, та зубів нема"*, хоча назва походить із прислів'я *"За двома зайцями поженешся – жодного не піймаєш"*, яке ніби нагадує нам про повчальний зміст п'єси, не занадто доцільний для називання кафе.

Ергонім *"Синій птах"* (кафе) – фразеологічна одиниця, що символізує людське щастя, яке є недосяжним. Назва походить із одноіменної п'єси Моріса Метерлінка, частково вказує на нездійсненність мети, романтичність та пошук омріяного, яке нібито зможуть знайти відвідувачі цього закладі.

Найменування *"Віват, канцелярія"* утворене так: перший компонент – це перефразований латинський фразеологізм, а другий – замінений з метою реклами.

Назва *"1000 дрібниць"* (магазин) має структуру підрядного словосполучення (стійкий вислів) з метою створення рекламного ходу (вказати на необмежений вибір промислових товарів).

Ергонім *"Наша ряба"* (магазин) є підрядним словосполученням, що вказує на об'єкт торгівлі: це українська, місцева (наша), тому дуже свіжа курка, ще й елемент казковості.

Найменування *"Зб.б"* (аптека) цифрове (дробовий числівник), що вказує на температуру, яка є показником норми, здоров'я. Усталений вислів, активно заявлена прозора мотивація, створена з метою кращого підтвердження лікувальних властивостей ліків, які продаються.

7. **Метафоричні назви** представлені п'ятьма одиницями: магазини *"Казковий світ"*, *"Комп'ютерний світ"*, *"Книжковий світ"*, магазин автозапчастин *"Автостиль"*, кафе *"Дім Миколи"*. Використання тропів допомагає актуалізувати безпосереднього користувача тими послугами, які можуть запропонувати подібні установи із такими видами ергонімів.

8. **Фітоніми** (назви рослин) представлені ширше, ніж зооніми. Їх ми нарахували шість одиниць: магазини *"Біла акація"*, *"Берізка"*, *"Барвінок"*, кафе *"Орхідея"*, *"Явір"*, аптека *"Первоцвіт"*.

Ергонім *"Первоцвіт"* (аптека) позначає лікарську рослину. Назви *"Явір"*, *"Біла акація"* (кафе), *"Берізка"* (магазин) романтизовані. Найменування *"Орхідея"* (кафе) є не досить вдалим, оскільки несе в собі певне негативне семантичне значення, але приваблює відвідувачів екзотичністю. Ергонім *"Барвінок"* (магазин), на нашу думку, мотивований лише вказівкою на національний український фольклор.

9. **Метонімічних назв** ми нарахували сім одиниць: магазини *"Зупиночний комплекс"*, *"Кожа, мода"*, *"Музичний центр"* (найменування утворене у формі лексикалізованого словосполучення з метою вказівки на різноманітність товарів), ювелірні магазини *"Золото"* (назва позначає вироби з золота), *"Агат"* (назва позначає вироби з напівдорогоцінного каміння, є невдалою, оскільки якість ювелірних виробів підлягає сумніву), металобаза *"Онікс"* (ергонім не відповідає призначенню), готель *"Нафтовик"* (призначений для обслуговування осіб, які працюють у нафтодобувній промисловості).

10. **Зооніми** у м. Прилуки було нараховано лише дві одиниці: кафе *"Сова"*, магазин *"Ауст"*.

Назва *"Сова"* (кафе) символічна, саме тому найменування не однозначно мотивоване, оскільки сова, попри свою мудрість, несе в собі негативний зміст, пов'язується зі смертю та нещастям, але, мабуть, кафе, як і птах, "працює" вночі.

Ергонім *"Ауст"* (магазин) є русизмом, має певну мотивацію та символіку, оскільки передбачає добробут.

11. **Ергонімів з умовною мотивацією** ми нарахували двадцять одну одиницю: магазини *"Флагман"*, *"Престиж"*, *"Модерн"*, *"Альянс"*, *"Дар"*, *"Насолода"*, *"Едем"*, кафе *"Фан-клуб"*, *"Браво"*, *"Алегро"*, *"Лагуна"*, *"Піраміда"*, *"Витребеньки"*, гральні автомати *"Джек-пот"*, *"Лимон"*, будівельні компанії *"Євроспецбуд"*, *"Стимул"*, стоматологічна клініка *"Оптима"*, турагенство *"Оптима"*, кредитні спілки *"Гетьман"*, *"Добробут-Україна"*.

Назвами з умовною мотивацією є переважно іншомовні (англіцизми, латинізми тощо) номінації: магазини *"Флагман"*, *"Модерн"*, *"Альянс"*, *"Артеміда"*, кафе *"Браво"*, *"Алегро"*, *"Піраміда"*, *"Фан-клуб"*, стоматологічний кабінет *"Оптима"*, агенство інформації і реклами *"Гермес"*, лікувально-діагностичний центр *"Катрін"*, гральні автомати *"Джек-пот"*. Мотивація створення таких назв послаблена, вона суто екстралінгвальна, оскільки вони створені з рекламною метою – приваблення клієнтів, їх уваги та доходів. Таким чином, заявивши про себе, подібні установи керуються лише екстралінгвальними чинниками, при цьому лінгвістично ергоніми залишаються немотивованими.

Проналізувавши ергоніми одиниць м. Прилук, ми дійшли висновків, що зберігається й стає продуктивною модель англійської мови. Ергоніми з відсутністю мотивації переважно створюються на основі номінації іншомовного походження, що позначає високу якість, оптимальність, найвищий рівень комфорту, добробуту. Ці найменування орієнтовані на мотивацію першості, перемоги, лідерства, утворені з метою приваблення, зацікавлення клієнтів та відвідувачів, їх націлення на екзотичну атмосферу, що вказує на непересічність, здатність догодити примхливим клієнтам.

У представлених зоонімих дуже яскрава символіка та асоціативний ряд, але для існування їх у сфері ергономії мотивація найменування відсутня, тому назви є не продуктивними. У фітонімих переважають ергоніми зі романтизованою символікою. Назви водночас можуть заперечувати всі вітальні якості, стверджуючи протилежне згідно зі стереотипами.

Серед ергонімів відантропонімічного творення переважають жіночі імена. Продуктивними також є

міфони́ми, але якщо врахувати символіку найменування, то вони часто є невдалими та немотивованими, несуть як негативне, так і позитивне значення.

Ергоніми-фразеологізми та стійкі вислови репрезентовані порівняно широко. Частина ергонімів м. Прилук утворені ще за радянською традицією та зраз-

ком, відповідно до якої вживання фітонімів у ролі ергонімів було продуктивним (така собі стереотипна радянська романтика). Усі утворені найменування ностальгійні, а тому й популярні в широкого кола відвідувачів, що засвідчує домінуючий над мовним вплив екстралінгвальних чинників.

Література

1. Белей О. Скажи, як ти назвав свою фірму, і я скажу, хто ти (Індивідуальне та соціальне у власних назвах підприємств) // Урок української. – 2000. – №3.
2. Ботвина Н. В. Ділова українська мова. – К: Артек, 2001.
3. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. – К.: Наукова думка, 1984.
4. Зубков М. Сучасне українське ділове мовлення. – Х.: Торсінг, 2003.
5. Кутуза Н.В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01. – українська мова. – Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2003//info@disser.com.ua_
6. Лесовець Н. М. Ергонімія м. Луганська. Структурно-семантичний та і соціально-функціональний аспекти // referatu.com.ua/referats/7569/171778
7. Малевич І. Поки що не terra юкрейн, але... Особливості мови зовнішньої реклами в Рівному (на матеріалі вивісок підприємств із продажу товарів і послуг) // Урок української. – 2008. – №1/2.
8. Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення. – К.: МАУП, 2001.
9. Соколова Л. Н. Типи мотивованості ергонімів//Мовознавство. – 1993. – №6.
10. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997.
11. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення. – К.: Літера ЛТД, 2001.

УДК 398.23

СТЕРЕОТИПИ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ В АНЕКДОТАХ

Іващенко Л. А., студентка IV курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к.філол.н., доц. **Пугач В.М.**, кафедра української мови

Проблема самототожності поряд із питаннями національної ідеї, ментальності, психології, духовності, саморозвитку особистості перебуває в центрі уваги науковців Є.Бартмінського, О.Акимової, О.Березович, Є.Маланюка, Ю.Ковалева та інших.

Поняття самототожності реалізується шляхом аналізу універсальної опозиції **свій /чужий**, що є основою поняття **стереотип**.

Стереотип – це “спрощене, схематичне зображення осіб, груп, суспільних відносин, сформованих на підставі неповних або фальшивих знань, однак закріплене в традиції; стереотип важко піддається змінам”. Аналіз поняття стереотипу з різних позицій – як явища історичного, соціологічного, політичного, філософського, психологічного, літературознавчого тощо – дає змогу передати й отримати певну інформацію про світосприймання на різних рівнях, зокрема етнічному.

Основним компонентом бінарної універсальної опозиції **свій/чужий** опозиція **я/інший**, яку визначають як ідеологічну, мовну, філософську, психоаналітичну та ідеальну конструкцію, що “постулює стан ідеального існування проти стану неіснування”, де “я” втілює все позитивне, актуальне, значиме, здатне самореалізуватися”.

Етнічні стереотипи формуються протягом тривалого часу, зазнають змін, варіюються, зберігаючи свої основи незмінними. Через засвоєння національних стереотипів здійснюється сприйняття національної ідеї, самоусвідомлення особистості. А стереотип, отже, спрощуючи, навіть спотворюючи картину світу, містить

його емоційну оцінку, виконуючи при цьому ряд функцій: когнітивну – шляхом засвоєння певних орієнтаційних схем, емоційну – ставлення до когось чи чогось, суспільну – підтримування внутрішньої єдності групи щодо інших груп [1, 98].

Отже, опозиція **я /інший** засвідчена в обертанні суб'єкта у двох орбітах:

- 1) у **власній** етнічній;
- 2) у глобальній **чужій**,

що формують опозицію **позитивне /негативне** [2].

Однією з форм стереотипізації є автостереотип, яким homo ethnicus характеризує себе. Є.Бартмінський підкреслює незмінний етноцентризм автостереотипів, їхню залежність від визнаних систем вартості, історичних і культурних традицій. Саме поняттю автостереотипу властива нейтралізація негативних наслідків та ідеалізація самих себе.

Поняття норми (нейтрального) завжди вузьке, а більш різноманітним є відхилення від норми. Слід було б припустити, що автостереотип українця, як і будь-який інший, є глибоко позитивним, ідеалізованим. Проте існує й інший полюс відхилення від норми як опозиція **гарного** – це **погане, негативне**; воно більш різноманітне, бо відповідає необмеженим можливостям відхилення від норми, оскільки існує “сфокусованість повідомлень на відхиленнях від норми й стереотипу життя”.

Існування опозиції “**позитивне /негативне**” з безперечним переважанням останнього спостерігаємо на лінгвокультурологічному рівні в самохарактерис-

тиці українця, що є цілком закономірним і науково обґрунтованим для існування самої опозиції, але аж ніяк не в ставленні народу до самого себе. Метою нашої статті є дослідження реалізації опозиції “позитивне /негативне” в українському анекдоті.

Україна в силу її географічних та історичних особливостей протягом тривалого часу була місцем схрещення релігій і культур, зокрема римської й візантійської. На рубежі двох світів – грецько-слов'янського і латинсько-слов'янського – формувалася особливий український дихотомічний світ. Він не вписаний національними діалогами, у яких зберігається цілісність і самобутність кожної культури. Це химерний сплав маргіналії та закомплексованості як на рівні окремого представника етносу, так і нації загалом. Цьому сприяла перманентна відсутність України на політичній карті Європи протягом сторіч та лише формальні контури до кінця ХХ ст. Поняття етнічної стереотипізації пов'язане з поняттям “нація”, “національний характер”, “національна свідомість”, “мова”, що їх дослідники оцінюють як ключові коди етнічної культури. Багато в чому українську культуру дослідники розглядають як своєрідно амбівалентну й одночасно певним чином серединну, проміжну на слов'янському фоні.

А тому анекдот як частина сміхового начала, торкається фактично всіх сфер людини формує певні стереотипи, які виявляють свої мовні особливості саме в цьому жанрі. Анекдот глибоко проникає в будь-які родинні чи суспільні зв'язки, знаходить ядро характерного і, формуючи за допомогою мовних засобів свій зміст, висміює певні хиби та недоліки.

З плином часу в анекдоті сформувалися певні стереотипні образи, які з року в рік репрезентують зміст анекдотів, розширюють свої тематичні поля.

Серед них виділяють політичні суб'єкти або об'єкти. Наприклад, **Ю. Мільютін** пропонує цю групу поділити на окремі підвиди. Він вважає, що політичний анекдот – це “цілком адекватний спосіб індивідуальної психотерапії, який дозволяє зберегти здоровий глузд на тлі владних спроб тотального примушення. Він стає зручним прийомом дистанціювання від нав'язаних правил існування” [6, 80]. Політичні анекдоти спрямовані на висміювання чинного державного укладу, певних політиків, політичної ситуації в країні, ставлення влади до народу й народу до влади:

„Депутат на прийомі в психіатра:

– Лікарю, в мене “розтроення” особистості: говорю одне, думаю про друге, роблю третє.

– *Заспокойтеся, це доводить, що ви цілком нормальний політик*” (Україна молода, №44, 2011)

Але переважна частина політичних анекдотів містить реакцію на історичну подію, факт, тому в них наявні політичні реалії, образи політиків тощо. Такі анекдоти швидко втрачають актуальність.

„Летить всесвітня економічна криза над Німеччиною:

– Ух! Ну я і наробила!

Летить на Польщю:

– Ух! Ну я і наробила!

Летить над Україною:

– *Ах! А хто це тут наробив?...* “ (Газета по-українськи, №77, 2008).

Політичні анекдоти є спробою показати абсурдність реальності, вони демонструють той підтекст офіційної політики, який не наважуються розкрити навіть опозиційні ЗМІ. Неофіційність і неконтрольованість анек-

дотів дозволяє говорити про створення тексту з адекватною референцією, тоді як медіатекст створює віртуальну реальність, формує відповідний образ світу, потрібний відповідним політичним силам.

Можна виділити такі стереотипні утворення серед політичних анекдотів: **іміджеві, інформативні, каузальні та ситуативні політичні анекдоти**.

1. Іміджеві політичні анекдоти спрямовані на створення позитивного або негативного іміджу певного політика. Такі анекдоти містять оцінки політиків – як позитивні, так і негативні. Насамперед під час останніх виборів анекдоти використовувалися у “чорних” політтехнологіях із метою створення негативного іміджу політичного опонента. Основну увагу було приділено висміюванню особливостей політиків.

“Син питає в батька:

– Тату, а це правда, що всі казки починаються словами “Жили собі дід та баба...”?

– *Ні, синку. Справжні казки починаються словами: “Якщо ви проголосуете за мене на виборах...”* (Україна молода, №181, 2011).

Незважаючи на те, що в анекдотах висміюють певні риси політиків, можна зазначити, що наявність іміджевих анекдотів, незалежно від їхнього спрямування, свідчить про високий рейтинг політика. Рівень інтересу до політика завжди вимірюється індексом його появи як героя анекдотів: про непопулярних політиків анекдоти не розповідають. Отже, анекдоти насамперед указують на політичну популярність.

Іміджеві анекдоти ґрунтуються на актуалізації певної риси політика, яка може стати визначальною в його іміджі – як позитивному, так і негативному. Основою створення комічного ефекту виступає або невідповідність актуалізованої риси реальному образу політика або невідповідність цієї риси вимогам до образу справжнього політика. У будь-якому разі маємо порівняння реальної політичної ситуації, реального політика з ідеальним, з уявленням народу про ідеального політика. Саме тому предметом сміху стає ця невідповідність реальності та ідеалізованого образу. Хоч сам факт наявності анекдотів про політика працює на його імідж: це завжди показник високої популярності, причому справжньої популярності, а не оплаченої засобом масової інформації.

2. Інформативні політичні анекдоти виконують функцію засобів масової інформації – вони містять оперативну та актуальну інформацію про політичні події в країні. Але, на відміну від ЗМІ, інформація в анекдотах має не оптимізований характер, а експлікує підтекст, наявний в офіційних повідомленнях. Такі анекдоти ґрунтуються на висвітленні абсурдності політичних подій. Саме тому основою інформативних анекдотів часто стають ситуації, що суперечать здоровому глузду. Напр., відомий анекдот, що може бути актуальним за будь-яких виборів:

“Керівник передвиборчого штабу звертається до “свого” кандидата:

– У мене є дві новини: погана і хороша. З якої почина-ти?

– З поганої.

– Наш опонент набрав 51% голосів виборців.

– А яка ж тоді хороша?

– *А Ви – 52%*.” (ГПУ, №89, 2010).

Абсурдність ситуації полягає в тому, що в сумі наведені цифри ніяк не можуть дати 100% – у цьому й полягає комічність описаної ситуації.

Інформативні анекдоти відображають термінову реакцію на політичні події. Їх актуальність є і недоліком:

через певний період часу зміст стає незрозумілим, а комічний ефект втрачається. Проте за нормативними анекдотами можна визначити релевантність політичної події та її масштабність: лише значні політичні події стають предметом інформативних анекдотів. Інформативні анекдоти навіть за стилістикою та структурою нагадують новини. Комізм таких анекдотів у висвітленні абсурдності політичних подій, які описуються.

3. Каузальні політичні анекдоти спрямовані на інтерпретацію політичних подій та містять ілюстрацію наслідків або причинно-наслідкового зв'язку політичних подій. На відміну від інформативних анекдотів, вони передусім спрямовані не на переказ та оцінку фактів чи подій, а на пошуки аналогій, наслідків, результатів наявної ситуації. Здебільшого в анекдоті зображено можливі комічні наслідки описаних політичних подій. В основі таких анекдотів – логічні схеми правильних міркувань, тобто ми спостерігаємо елементи аргументативного дискурсу – аналогію, дедукцію, індукцію.

Специфікою каузальних анекдотів є те, що вони описують реальну політичну ситуацію й моделюють подібні до неї ситуації або її наслідки, доводячи це до абсурду. Комічний ефект створює максимальна абсурдність, яка простежується і в реальній ситуації.

Створення умовної ситуації, схожої на реальну, але принципово абсурдну, нереальну, змушує реципієнта шукати виникнення цього ефекту в реальності: описані факти і дії політиків сприймаються як абсурдні завдяки здійсненню аналогіям і визначеним наслідкам.

4. Ситуативні політичні анекдоти ґрунтуються на суперечливій ситуації дійсності: сама реальність виступає абсурдною, а анекдот лише відтворює її.

Такі анекдоти функціонують не лише в політичному дискурсі, їх спрямовано на відображення абсурдності світу взагалі, а політичні репрезентують лише певний фрагмент цієї дійсності. До ситуативних анекдотів ми відносимо й такі, що містять кінцівку неочікуваного ха-

рактеру, не зумовлену структурою й змістом як анекдоту.

Реальність, змальована в ситуативних анекдотах, сприяє висміюванню. Метою цих анекдотів є звернути увагу на абсурдність об'єктивної політичної дійсності, фактично в анекдоті ненормативно подана ситуація, факт, які вже давно сприймаються як норма. Невідповідність нормативним вимогам і підкреслюється в анекдоті.

Отже, ми визначили такі групи політичних анекдотів: іміджеві, інформативні, каузальні та ситуативні на підставі функціонального навантаження політичного анекдоту незалежно від його семантики.

Анекдоти, функціонуючи в політичному дискурсі, належать до засобів неформальної комунікації, тому характеризуються значною мірою суб'єктивності. Кожна людина, причетна до розповіді анекдоту, вважає, що він є особисто адресованим. Індивідуалізована скерованість анекдоту дозволяє використовувати його з метою маніпуляції. Так, **Ковалевська Т.** зазначає, що "бажано наближувати політичні контексти до актуального рівня індивідуального сприйняття через відповідну адекватну побудову, щоб людина сприймала зазначений дискурс не як віртуальні паралелі, а розуміла б його як природний елемент свого існування у світі та соціумі". Побутовий характер та індивідуалізованість анекдотів дозволяє охопити під час маніпуляції широке коло реципієнтів, які не сприймають інформації, поданої через формальні засоби комунікації [5, 93].

Отже, український політичний дискурс репрезентовано формальними і неформальними формами комунікації. Однієї з неформальних є політичні анекдоти, що насамперед розрізняються на підставі цільової настанови, закладеної в стереотипах. З огляду на це ми виокремили та розглянули іміджеві, інформативні, каузальні та ситуативні анекдоти.

Література

1. Акимова Е. Еще раз о стереотипах в этнолингвистике / Е. Акимова, А.Гудавичюс // *Etnolingwistyka*. – 2003. – №15. – Lublin. – С. 97-110.
2. Березович Е.Л. Homo ethnikus в зеркале языка: к методике описания / Е.Л.Березович, Д.П.Гумк // *Etnolingwistyka*. – 2002. – №14. – Lublin. – С. 47-67.
3. Газета по-українськи. – 2008-2010.
4. Історія української літератури XIX ст.: у 3 кн. / За ред. М.Т.Яценка. – К.: Либідь, 1995. – Кн. I: Перші десятиріччя XIX ст. – 366 с.
5. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса: астропринт, 2001. – 342 с.
6. Милютин Ю. Е. Нечто об экзистенции анекдота // *Анекдот как феномен культуры*. Материалы круглого стола. – СПб., 2002. – С.80–82.
7. Україна молода. – 2011.

УДК 81'42

ОНИМНИЙ ПРОСТІР ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

Леус Т.В., студентка IV курсу філологічного факультету

Науковий керівник: д.філол.н., проф. **Бойко Н.І.**, кафедра української мови

Однією з найцікавіших проблем у галузі літературно-художньої ономастики (ономапоетики) є питання функціонально-стилістичних особливостей власних назв у художньому творі. Ономастичний матеріал

митця в межах художнього твору набуває естетичної значущості та бере участь у вираженні образного змісту. Як зазначають дослідники, "розумінню специфіки творчості того чи іншого письменника значною

мірою сприяє вивчення онімного простору його творів, який є невід'ємним елементом структури художнього тексту" [4; 2].

Онімний простір художнього твору має такі ознаки: а) це завершена, але не замкнута система; б) вона фрагментарна щодо відтворених у тексті об'єктів художньої картини світу; в) має велику кількість функцій, основна серед яких – характеристична; г) формується на основі естетичної мети і з урахуванням відповідності художнім завданням твору, взаємовпливу літературного тексту й онімії, компетентності читача [3]. Ядерною частиною в системі онімного простору можна назвати антропонімію, що включає імена реальних осіб (історичні імена), потенційно реальних і вигаданих осіб (міфоніми, іменування персонажів мистецьких творів); другий пласт утворює топонімія, інші ж розряди онімів (хремотоніми, хрононіми, космоніми, окремі міфоніми (агіоніми, демононіми)) становлять фонову його частину [10].

Найвиразніша особливість ономастикону Василя Стуса – одна з найчисленніших ономастичних груп – це теоніми. Найбільшою частотою вживання характеризуються християнські теоніми: *Бог, Господь, Пан-Бог, Пан-Господь*, рідше – *Христос* (близько половини всіх випадків ономавжитку). Лексеми такого типу є джерелом денотативно-конотативної, переважно піднесено-благоговійної, експресивності й позначені відчутною позитивною тональністю, апеляцією до душевних переживань, особливих емоційних станів, що й є підставою для зарахування їх до експресивного фонду мови [1; 84]. У Василя Стуса ж емоційне забарвлення вказаних теонімів коливається від молитовно-благоговійного (воно домінує) (поезії-молитви: "*Господи, гніву пречистого / благаяю – не май за зле...*" (9;169), "*Боже, не лютості – лютості / Боже, не ласки, а мсти, / дай розірвати нам пута ці, / ретязі ці рознести*" (9; 385)) до негативного ("*Ти, Отче, недоріко, / пощо були пророки?*" (9; 540), "*Упасти Господові в ноги / і відмолити всі гріхи... / Не дінде, проклятий, не дінде. / Я стану з Господом на прю!*" (9; 350)). Щодо функцій поетонімів *Бог, Господь* у структурі твору, то в одних випадках вони вживаються у складі вставних словосполучень чи фразеологізмів для посилення експресивності вислову чи оцінної характеристики: "*Той тужить і плаче, а той бубонить, / і кожен з них Господа-Бога гнівить*" (9; 267), "*Таки дінде останніх благостинь. / І слава Богу*" (9; 261), в інших – є композиційним ядром: "*Немає Господа на цій землі: / не стерпів Бог – / сперед очей тікає, / аби не бачити нелюдських кривд, / диявольських тортур і округленств. / В краю потворнім є потворний бог – / почвар володар і владика люті / скаженої – йому нема віради / за цю єдину: все трошити впень / і нівечити, і помалу неба / додолу попускати, аби світ / безнебим став. Вітчизною шалених / катованих катів. Пан-Бог – помер*" (9; 394). У деяких поезіях Стус певною мірою позбавляє Бога притаманної йому величі, "олюднюючи", "приземлюючи" його: "*А я, неначе Саваоф, бив веслами рогіз*" (9; 348), "*Вистелив Бог предковичний суніцями стелю, / яро ягоди ярі, як*

сльози, течуть по щоці" (9; 516); "*Ходить Господь із кадилом / чадом сонних ночей...*" (9; 204).

Випадки вживання інших теонімів поодинокі. Це старозавітні Ягве і Саваоф, слов'янські Ярило, Сва-рог і Дажбог, божества з інших релігій – Будда, Ормузд: "*Ти говорив, що ти в житті язичником. Філософом у почиті Ормузда*" (9; 173), "*Натужний біль століть / заповідав нам Ягве*" (9; 114).

Близькі до теонімів агіоніми. У поезії В. Стуса вони вживаються рідко: "*Богородице-Діво, на правіки віки / будь пречиста, щаслива, і прости нам гріхи*" (9; 506); "*Там ще лежить архангел Михаїл, / стуливши в пучку пальці молитовні*" (9; 398); "*Я не пускаю тебе до себе, – відказав Господь / і вигнав його з пекла і з раю, / наказавши Петрові зачинити браму*" (7; 291).

Демононіми, вжиті В. Стусом, зберігають традиційно негативну семантику: "*Розлогим летом ауспійч значиться воля сатани*" (9; 255).

Наступною численною групою поетонімів у Стусовій поезії є антропоніми. "Антропоніми, утворюючи центральну частину онімного простору поетичного дискурсу, несуть найбільше смислове й емоційне навантаження, не стільки іменують (як у прозі), скільки служать вираженням об'єктів оцінки чи апелювання, а також засобами характеристики інших об'єктів" [10]. Ця група онімної лексики надзвичайно багата завдяки широкому спектру тематики і проблематики віршів, оригінальних творчих пошуків автора.

Автор широко вживає антропоніми на позначення імен визначних історичних осіб – митців, мислителів, громадських діячів тощо – знакових у загальносвіттовому культурному просторі: Бетховен ("*Бетховен. Добрий маг...*" (9; 414)), Бах ("*... але ніщо не може залушити холодноту і сувору вись Йогана Себастьяна*" (9; 13)), Гете ("*На віддалі близькій од тебе, Гете, лиш – недосяжний...*" (9; 271)), Данте ("*... читаючи, люблю твоїх Орхана, Незвала і Данте...*" (9; 60)), та ін. Персонажі творів світової літератури: Йорик ("*О, щасливий Йоріку, твій номер тут сто тридцять п'ять*" (9; 133)), Фауст ("*Мій добрий Фауст!*" (7; 165)), Мефістофель ("*Море – / чорна грудка печалі, / душа Мефістофеля / наодинці*" (9; 72)).

Значну групу становлять національні антропоніми, що є культурними знаками українського народу. З них виокремимо імена реальних історичних постатей: Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, Г. Сковорода ("*Хай придуть в гості Леся Українка, Франко, Шевченко і Сковорода*" (9; 164)); такі інтертекстуальні персонажі з фольклору й літератури, що становлять різні національні архетипи, які входять до світогляду українців: Мавка, Лукаш ("*Тут поживи – і видасться тобі, / що й досі Україна солов'їна, / і промайне за крутоярем Мавка, / до вівериці руки простягне, / і звук сопілки лине з-над узгір'я: / от-от сюди нахопиться Лукаш*" (9; 97)), Марко Проклятий ("*Напередодні всенародного свята, покинувши могилу, Марко вигрався на світ*" (9; 150)), Ярославна ("*Ярославна з сіверських валів*" (9; 302)).

Античні і біблійні оніми в поетичних творах, набуваючи у світовій культурній традиції конотативних значень, символізують певні якості, явища, ідеї: "*Немов*

Христос, поміж мирян / ти роздарований по про-
скурах... / Увесь покрайний до мозку, / роззичений, що
й не зібрать. / І де душа? І де ти сам? / Душі нема. А
ти – / лиш частка великого людського щастя, / то
вже на ціле не позадриш” (7; 147), “В демократичнім
ложі **Прокруста** – стогін. / з таємних стежень, із
лон газетних, / із комсомолу, з судів закритих, / спо-
витий смородом днів клозетних – виріс” (7; 297);
“Дружно линути раді ми, / Занедбавши поради, /
Проміж звичними правдами / До незвичної правди. /
Юнь вируюча! Молодосте! / Нерозважний **Ікарє!** / Ви-
ростаєш ти гордістю, / літами караною” (8).

Окремо слід виділити імена близьких та друзів В.
Стуса, що подекуди вживаються у поезіях, і, значно
частіше, у посвятах: Вінциас Кузміцкос (“**Вінчасові Куз-
міцкосу**”, “...**Вінчас** – наш батальйонний фельд-
шер..” (9; 13)), Валентин Мороз (“Я вигукував з усіма
“зірко” і думав про **Валентина Мороза**...” (9; 148)).
Серед них найчастіше зустрічається ім'я Івана Світлич-
ного – найближчого друга і соратника Василя Стуса:
“Не можу я без посмішки **Івана**..” (9; 59), “... сьогодні
снився брат **Іван**...” (9; 560).

Цікавими є випадки вживання поетом свого влас-
ного імені у віршах-спогадах: “**Чуєш**, як болить тобі в
грудях вісімнадцятирічний **Василь**?” (9; 89), “Я вже
як мертвий – пам'яттю проріс, / немає **Василя** – є
тільки згадка” (9; 558), “Нас була тисяча – **Ва-
силів**...” (7; 299). “Тисяча Василів” – однолітки Василя
Стуса, цій тисячі він протиставляє одного Василя, –
власне, себе самого: “Багато **василів** було повбива-
но, втліло переляком, попричаювалося в собі,
відмерло з віком...лишився в живих тільки один **Ва-
силів**, обрубаний, як зрізане дерево. І цей, останній,
пізнав: життя – заборонене” (7; 299).

Спосіб називання людини за особовим ім'ям у
поетичному тексті слугує здебільшого засобом інтимі-
зації або ж виразником національної чи соціальної
ознаки: “Те, що було в дитинстві щемним коханням,
стало нині **Олександром, Валею, Людою**...” (7; 105);
“...порятуєш, генацвале, чи **Абрам**, а чи **Іван**” (6); “Під
час перерв дождаючи, поки **Зіна Петрівна** принесе
нам перепалий морозом хліб...” (7; 229). Іноді підкрес-
лено шанобливе звертання, що “не вписується” у за-
гальне звучання тексту, створює іронічний ефект: “**Йо-
сипе Віссаріоновичу!** Де ви там? Чуєте? Ви ж мені,
як осколок між ребер, від самого дитинства дубном
стали в капілярах, у лейкоцитах, у тембрі. Доро-
гий! **Йосипе! Віссаріоновичу! Сталіне!** Чуєте? Е-
ге-гей! Відгукніться ж” (6).

Подекуди Василь Стус вдається й до онімізації
апелятивів, зокрема як наслідку персоніфікації пред-
метів, явищ: “Я тебе шукав, посестро-зраднице, во-
рожко **Зимо!**” (9; 55). Онімізація апелятивів на позна-
чення емоційних станів посилює експресивність поезії,
підкреслює інтенсивність вияву цих почуттів, їх доміну-
вання у настрої ліричного героя: “Ось **Порив** твоїй. /
Ось **Розпач**. Ось **Сльоза**. Ось **Меч**. / А це – **Зневіра**.
Це – **Завзяття**. / А це твоє прочорнене **Проклят-
тя**. / Воно зіп'ялося, щоб гримкотіти / завтра. /
Стоять **Пересторогою**” (8). У випадку онімізації
апелятивів “мати”, “жона”, “дружина” підкреслюється
любов до найближчих людей, їх значимість для авто-
ра, схилення перед їх духовною красою, навіть певна
міра обожнення, що посилюються лексемою пресвя-

та: “...відступляться обожнення і гнів перед **Тобою,
Матерє і Діво, перед Тобою, Друже і Жоно**” (9; 240);
“І тільки **Мати** пресвята, немов ошукане чекання,
все б'є покони до хреста” (9; 250).

Важливу роль у структурно-семантичній організації
художнього тексту, що полягає у просторовій локалі-
зації об'єктів естетичного осмислення, відіграють то-
поніми; у поезії ж топоніми можуть набувати нових
значень, символізуватися. Центральним образом
творчості Василя Стуса є образ України. Особливо
часто звертається Стус до образу Батьківщини в роки
ув'язнення, вона постає в його спогадах, снах: “На ко-
лимським морозі калина / зацвітає рудими слізьми. /
Неосяжна осонцена днина, / і собором дзвінким **Ук-
раїна** / написалась на мурах тюрми” (9; 356). Ук-
раїнські топоніми: хороніми, гідроніми, ойконіми, в
поетичних текстах становлять ядро образу рідного
краю: “**Рахнівка. Гайсин. Голубе Поділля**. / Все за-
буттям, мов терням, поросло” (6); “Я там сидів, де
трьох річок вода – **Дніпра, Десни і неба струмува-
ла**” (9; 279); “За мною **Київ** тягнеться у снах: / зелена
глиця / темнава черев'я / достиглих черешень...” (9;
423).

Російські топоніми несуть у Стусових творах нега-
тивну семантику, асоціюючись із в'язницею, репре-
сивною машиною радянської доби: “**Москва, гора
Ведмежа, Кем / і Попів острів** – шлях / за ґратами,
за вартами, / розбухлий на сльозах. / І знову **В'ятка,
Котлас, Усть- / Вим**, далі – до **Чиб'ю**. / **Рад-соц-
конц-таборів союз**, / котрий Господь забув, / диявол
теж забув” (9; 130 – 131) Росія у В. Стуса не географі-
чна координата, а уособлення імперського тоталітар-
ного режиму: “Імперіє, мій жало-біль, моя зненавис-
те, **Росіє!**” (6).

Інші групи поетонімів мають другорядне значен-
ня у структурно-семантичній організації поетичних
творів. Сюди належать астроніми й космоніми (“...а
трактом гуркотів **Чумацький віз** / і солі свіжі про-
сипи біліли” (9; 552)), ідеоніми (“**Церква святої Ірини**
/ криком кричить із імлі...” (9; 46)), хрематоніми (“...пе-
репивиши, п'яниця добре стоїть на ногах, / ховаючи
обличчя в розкриті **“Правду”**” (9; 94)), хрононіми
 (“**Свят-вечір** був, і коляда, і гамір / діточої дзвінкої
коляди” (9; 381)) та ергоніми. Слід відзначити серед
ергонімів поетоніми, що репрезентують радянську
дійсність, реальні й вигадані. Майже завжди вони
вживаються в іронічному контексті: “А біля мене / си-
дить хлопчина, / вимережуючи в записничку / патрі-
отичні вірші. / Він дуже серйозний! / Атож – він скла-
дає оду **Рідній КППС**...” (9; 68). “Громадяни,
дотримуйтесь тиші, / вимагають чотири щити
навколо високої вежі, / де великими літерами зазна-
чено / **“Всесоюзний науково-дослідний центр / по
акліматизації картоплі на Марсі”**” (9; 148).

Отже, у поезії В. Стуса наявні практично всі тема-
тичні групи поетонімів. Найчисленнішими і найвагом-
ішими в смисловій структурі поетичного тексту є ан-
тропоніми, теоніми і топоніми. Найчастіше автором
використовуються загальновідомі поетоніми (т. зв.
лінгвокультуреми), які є носіями широкого спектру узу-
альних та конотативних значень.

Художній потенціал поетонімів найяскравіше ви-
являється через включення власних назв до складу
тропів (тропеїзація онімів). У Стусовій поезії власні

назви найчастіше вживаються у складі метафори та її різновиду прозопопеї, метонімії, перифраза, порівняння, виступають образом-символом. Рідше поетоніми вживаються як метафоричний епітет чи у складі гіперболи.

Ономастичні метафори можуть виступати в реченні в ролі суб'єкта, предиката, другорядного члена: *"Деся цвіте Софія, мов бузок"* (9; 332); *"Море – чорна грудка печалі, душа Мефістофеля наодинці"* (9; 72); *"... а потім Землю одружу на Місяці..."* (9; 69). На основі метафори будується прозопопея. У поезії В. Стуса найчастіше персоналізуються топоніми та космоніми: *"Там ридеє Україна над головою сина: прощавай"* (9; 150); *"А побила б тебе сила божа, виляється язичницький Куїв"* (9; 72). Метонімія – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної їх суміжності, дотичності: *"... слухаю Бортнянського – про тебе дума..."* (9; 19); *"Деся шумить Хрещатик / і кішплиться Поділ..."* (9; 184).

Одна з характерних ознак поетоніма – здатність символізуватися. Власні назви, наділені багатими конотаціями, несуть на собі знак певних реальних чи вигаданих подій або взаємозв'язків реалій, тому закріплення такої знаковості за семантикою цих онімів може перетворювати їх на символи. Такими є античні міфони́ми й теоніми, поетоніми широковідомих творів, назви об'єктів географічно, хронологічно чи соціально зорієнтованих, а також власні назви інших розрядів. Оніми-символи можна поділити на узуальні й оказіональні, на національні й міжнаціональні. Найчастіше В. Стус звертається до міжнаціональних символів, це, насамперед, біблійні оніми: *Ісус Христос, Іуда, Богородиця, Голгофа*. У поетичному тексті ці символи певною мірою зазнають авторського переосмислення, набувають нових смислових відтінків. Агіонім *Богородиця* у авторській інтерпретації символізує жінку-страдницю, вірність, чекання, чистоту: *"Чи витримаєш ти найтяжчий іспит, / моя любове? Зможеш, ачи ні? / Ввижаються уста твої сумні / і щоки Богородиці пречисті / в нічних сльозах"* (9; 265); *"Світ немилый без тебе, моя Богородице сива"* (9; 275). Образ Голгофи проходить через усю творчість поета як символ страждань, самопожертви: *"О як він прагнув, / геть він прагнув, / неначе болю, білоти, / геть поцуратися як багнув і благодаті й ліпоти / тієї сьайної дороги, котра Голготю росла..."* (9; 537); *"Отак і є. Отак і жий.*

Отак. / Творись, таврований, печись, казися. / Тобі одвіку лиш Голгофа зичиться, / немов це не розплата, а мета" (9; 537).

Образністю, емоційним забарвленням вирізняються в поезії В. Стуса ономастичні перифрази: *"Нам Посейдонів жезл тримати не дано, / й нащадкам не з руки важка його трійчатка"* (6). Посейдон – бог морів у грецькій міфології [5; 215]. Він зображався із тризубом у руці, отже, *"Посейдонів жезл"* – це Тризуб, національний символ України. *"Та прозимом осінь віє, / німує земля Сварога"* (9; 401). Сварог – у давньослов'янській міфології прабог усіх богів, володар світу [2; 457]. Його культ був поширений на території сучасної України в дохристиянську добу, тобто *"земля Сварога"* – Україна. Іноді перифраз вживається разом з синонімічним апелятивом для увиразнення художнього образу: *"Тарасові провісні птиці – / слова шугають над Дніпром"* (9; 57); *"Заворушилось небо. Ожило / весняним добрим громом. Глас / Господній / начтує старозавітню книгу / (вільготний вітер горне сторінки)"* (9; 379). Цікавим є вживання поетонімів у складі гіперболи: *"...від Києва добіг би до Житомира / за шістдесят хвилин, котрі щодень / йому дають на радощі та гулі"* (9; 191).

Одним із найбільш поширених прийомів використання власних назв у художніх творах є вживання їх у найрізноманітніших конструкціях, які передають значення порівняння, зіставлення, отождолення і т. д. Це надає синтаксичним конструкціям яскравої емоційно-експресивної забарвленості, "збуджує" алюзивні, асоціативні, конотативні й інші властивості поетоніма, вжитого як основа порівняння: *"Цей світанок, що схожий на Ліра божевільного, тіпає жак"* (9; 202); *"Мов тіні Елізію, / дитячі зблякли дні"* (9; 299); *"І коли мені радісно, ти, як старий Горіо, візит наносиш!"* (7; 99); *"проклятим Марком бродить ніч"* (9; 100).

Отже, поетоніми у поетичній мові В. Стуса виступають важливим образотворчим засобом. У художньому творі поетоніми виконують стилістичні функції, найвагоміші з них: характеристична, культурно-історична, емоційно-оцінна й соціально-оцінна, естетична, алюзивна, символічна, експресивна. Якнайповніше ці функції поетоніми реалізують у складі тропів, найбільш продуктивними з яких є метафори й порівняння. У творчості поета власна назва стає джерелом переосмислення, трансформацій, що розширює коло образотворчих потенцій поетонімів і збагачує художньо-образну систему твору.

Література

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні: Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей / Н.І. Бойко. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. – 217 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 662 с.
3. Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики. Автореферат на здобуття ступеня доктора філологічних наук / В. М. Калінкін. – К., 2000 // <http://www.lib.ua-ru.net/mod/6271/html>
4. Мариненко І. О. Функции антропонимов в романах И. Ильфа и Е.Петрова "Двенадцать стульев" и "Золотой теленок": Автореф. дис.... канд. фил. наук / И. О. Мариненко. – Одесса, 1992.
5. Словник античної міфології / Уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів; вступ. Стаття А. О. Білецького; відповід. ред. А. О. Білецький. – 2-ге вид. – К.: Наук. думка, 1989. – 240 с.
6. Стус В. Вірші 60-их років / В. Стус // <http://www.madslinger.com/stus/virshi-60/index.html>
7. Стус В. С. Зібрання творів [Текст]: у 12-т. / В. С. Стус; редактор Д. В. Стус [та ін.]; НАН Укр.; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Факт, 2008. – (Бібліотека ж-лу "Київська Русь"). – Т. 4: Вірші 1960-х років (поза збірками), Вірші початку 1970-х років (поза збірками). – 2008.

8. Стус В. Круговерть / В. Стус // <http://www.madslinger.com/stus/kruhovert/index.html>
9. Стус В. Час творчості / Dichtenseleit / Післямова Стуса Д. В. / В. Стус. – К.: Дніпро, 2005. – 704 с.
10. Хлестун І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект): Автореф. дис... канд. філол. наук / Нац. пед. ун-тет ім. М. П. Драгоманова / І. В. Хлестун. – К., 2006.

УДК 821.161.2.09

ПЕРЕРОЗПОДІЛ ҐЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ У ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “КАССАНДРА” ТА “ОРГІЯ”

Нестеренко О.В., магістрантка V курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к.філол.н., доц. Михальчук Н.І., кафедра української літератури

З ім'ям Лесі Українки в українській літературі вперше прозвучав інтелегентний жіночий голос, а разом з ним і феміністична ідея.[11] При цьому Леся українка не була активісткою феміністичного руху.

Оксана Забужко вважає, що у становленні Лесі Українки важливими були літературні “матері” – Олена Пчілка й Марко Вовчок. Такої ж думки Г.Грабович, який шукає витoki фемінізму в родинній ситуації письменниці, акцентуючи увагу на ґендерній амбівалентності. Але, піддаючи аналізу ці суто родинні називання, не маємо підстав говорити про накид фемінізму Лесі Українці.

Ще однією з причин зарахування Лесі Українки до активних феміністок могла бути її поема “Русалка”, надрукована у “Першому вінку”, що видавався Н.Кобринською.

Ніла Зборовська підкреслює: “Важливо те, що Лесина універсальна установка на жіночу духовність значно глибша за феміністичну ідею статевої рівності, тобто культурної рівності для чоловіків і жінок”.

Поетичний дискурс Лесі Українки – це складна, часом унікальна взаємодія узвичаєних ґендерних ролей, в яких жінка стає в епіцентр драматичного конфлікту. Ми читаємо Лесю Українку саме через ґендерні дослідження, адже теорія ґендеру дозволяє по-новому інтерпретувати твори художньої літератури. В.Агеева підкреслює: “Ґендерний аналіз, зміщуючи акценти на індивідуально-психологічну проблематику, враховуючи часто не визнані суспільством чи панівною патріархальною ідеологією погляди, дає змогу відчитувати різні рівні художнього тексту, враховувати різні ціннісні орієнтації” [1;426].

Ґендерне прочитання творів Лесі Українки, на нашу думку, може бути актуалізоване наступними чинниками:

1. У статті “Новые перспективы и старые тени” Леся Українка не судить авторів за те, що вони феміністи чи антифеміністи, а з'ясовує, наскільки аналізовані твори відповідають власне художньому критерію. “Феміністические романы непосредственно интересны только своими бытовыми подробностями, в смысле же литературы как искусства они ничего не дают”. Надмірну феміністичну тенденційність розцінювала і як художній прорахунок.[7]

На цьому варто наголосити, бо тут – ключ до зрозуміння жіночих образів у власній творчості Лесі Українки, зокрема в драматургії. Змальовуючи образи жінок, письменниця ніде спеціально не зосереджувалася на фемінізмі як теорії, феміністичній світоглядній ор-

ієнтації. Природно, що в повсякденності, у вигляді, розмовах, психологічних реакціях і жестах, – в усьому вони зберігають так би мовити, свій жіночий колорит. Інакше й не могло бути, бо йдеться не про теоретичні трафарети, а про образи живих, повнокровних людей. Принаймні до цього Леся Українка постійно прагнула.

2. Леся Українка “жіноче питання” розглядала в душі франкового радикалізму. Деякий скептицизм щодо фемінізму пояснюється її переконанням, що проблеми жінок не можуть бути вирішені відокремлено від загально-суспільних. З приводу пропозицій організаторки жіночого руху в Галичині Н.Кобринської стосовно співпраці Леся Українка писала: “Очевидно, ми порозумітись не можемо. Вона задала, наприклад, мені такі теми: “Жінка-українка та її діяльність на полі національного відродження”, а я не розумію, як би се приступитись до такої незвичайної теми” [6]. Леся Українка, аналізуючи творчість О.Кобилянської, у своїй доповіді “Малорусские писатели на Буковине” зазначала: “...Впоследствии она значительно охладела к феминизму, – быть может потому, что он стал для нее пережитым моментом, а сама идея женской равноправности представилась не требующей теоретических доказательств”.

3. Ні родинні традиції, ні стосунки в сім'ї і виховання, ні ближче оточення не збуджували (або не могли розбудити, як у випадку з Кобилянською) інтересу Лесі Українки до феміністичних ідей. Провідна роль тут належала М.Драгоманову, який орієнтував її на “європеїзм”, тобто на розширення світогляду, подолання провінціалізму, осягнення вселюдських ідеалів. За рекомендацією Драгоманова Леся Українка вивчала іноземні мови: англійську, італійську, щоб читати твори класиків літератури в оригіналі, робити переклади українською. За порадою дядька перекладала уривки з творів істориків християнства Е.Ренана та М.Верна. На його прохання поетеса збирає народні пісні, прислів'я, думи і надсилає Драгоманову до Женеви, а згодом до Софії, де вчений працював над студіями багатой і прекрасної, як він висловлювався, поетичної творчості українського народу. У листі до Ольги Кобилянської у 1899 році вона писала, що вважає дядька вчителем своїм і дуже завдячує йому у формуванні своїх поглядів на літературу, науку, громадське життя, релігію [6;268].

4. Фемінізм як жіночий культурний рух Леся Українка не сприймала, називала “сепаратизмом” і ставилася до цього з достатньою долею скептицизму. Ось

що вона писала М. Драгоманову в травні 1893 р.: “З Вашою думкою про жіночий журнал я згідна. По нашій думці, власне, не мав би то бути виключно жіночий журнал, та й взагалі зовсім не такий, яким хоче чи хотіла зробити п. Кобринська. Як на мене, то я не розумію, що нового можна ще видумати в теорії до квестії жіночої і що можна такого сказати нескучного про неї. Не скучно хіба, коли описуються факти з жіночого життя і розбирається жіноча психологія у гарній формі та й ще з таланом, і то сепаратизм сей трохи смішнуватий.” [8;152]

Аналогічно поставилася Леся Українка й до “Дрібної жіночої бібліотеки”, підготовкою й виданням якої також займалася Н. Кобринська. “Те, що Ви пишете про Кобринську з її “Дрібною жіночою бібліотекою”, для мене знов нове. Щось мені здається, що вона провалить свою справу отим підчеркуванням “жіночості” свого видання. Я щось не візьму в тямку, який характер буде мати її видання. Напишіть, коли знаєте, яка її адреса тепер, бо мені треба до неї написати, та я не знаю куди, – вона, либонь, на нас розсердилася і не пише до нас давненько. [8;159], – зауважувала авторка в листі до М. Драгоманова. До іншого адресата (М. Павлика), але з того ж приводу і вже після виходу першого випуску “Бібліотеки” Леся Українка зізнається, що Кобринська, “певне, сердиться на мене за те, що я ухилилася від бібліотеки сеї, але щось я не маю серця до сього видання, надто після того, як побачила його, – і така се вже вузенька річечка, сі жіночі видання. Коли ж кому і так судилось не глибоко і не широко плавати, то не хочеться позбавляти себе останньої волі. Я гадаю, що англичанки не такими річками виплили в море” [8].

5. Фемінізм як суспільну рівноправність вважала аксіомою, що не потребує жодних теоретичних доказів, а шлях до “суверенної особистості”, повноцінної людської індивідуальності бачила саме в подоланні духовної й інтелектуальної обмеженості. Фемінізм Лесі Українки – периферійний текст. Він заслуговує на аналіз і вивчення. У випадку пересування його до центру відбувається деформація естетичного змісту та руйнування художнього явища як такого.

Об’єктом дослідження нашої роботи стали драматичні поеми Лесі Українки “Оргія” і “Кассандра”. Послугуючись ґендерною методологією, ми прослідковуємо, як у драматичних поемах Лесі Українки “Кассандра” та “Оргія” руйнується патріархальний образ жінки.

У “Кассандрі” Леся Українка подала глибоку психологічну характеристику Кассандри, одній з дочок царя Пріама. Вона акцентувала свою увагу на ролі пророка – жінки та чоловіка. Опозицію правдивого і фальшивого пророка розвинено й збагачено новими смисловими нюансами. Протиставлення втілено в антагоністичних образах головної героїні, правдивої пророчиці Кассандри, з одного боку, і фальшивого віщуна Гелена, її рідного брата, – з іншого. Закономірною за таких умов є нереалізованість Кассандри: “Передбачення пророчиці – то її ілюзорна компенсація реального життя, учасником якого вона не є і не може бути в силу свого надзвичайного обдарування” – стверджує Я. Поліщук [12:48].

Віщування Кассандри – це водночас і дар, і прокляття богів, за що рідні вважають її хворою. Трагізм її

в тому, що вона жінка, не має простору для дії, не має можливості змінити світ. Віщування Кассандри здебільшого суб’єктивні, її інтуїція не залежить від практики, досвіду і знання, вона жінка і це суто жіноче бачення пророцтва. Напрочуд легко вдається впливати на свідомість людей Гелену, фальшивому пророку. Він прагматик і скептик, що і визначає його ставлення до людей і пророцтва. Віщуючи те, що йому корисне, він здобуває прихильність “сліпих мас”, що дає йому змогу утвердитись в суспільстві.

Варто відзначити, що Кассандра залишилась ніби поза межами суспільства, вона не належить до жіночого світу ґінекею через свій особливий статус пророчиці, а чоловічий світ її просто не сприймає, бо вона жінка. Таким чином, суспільство не почуло і не перейнялося пророцтвом, як попередженням своєї долі, що і згубило людство.

Поліксена не вирвалася із патріархального світу ґінекею. Вона живе за правилами, які диктує патріархальне суспільство, у своїй долі не хоче нічого змінювати. Вона до кінця життя згідна бути “жінкою покірною”, повністю залежною від соціальних стереотипів, що диктує верховенство суспільних канонів над індивідуальною волею жінки.

Андромаха “замаскована” за образом вірної жінки, доброї господині, самовідданої матері. Насправді ж вона виступає як зрадниця національних інтересів, демонструє націоцентризм, антигуманність у ставленні до чужинців, суспільне її не цікавить. Вона згодна “звити кубелечко” будь з ким, навіть з чужинцем, який вбив її дитину. Таким чином, Андромахи не можна назвати особистістю, яка б репрезентувала національну ментальність. Її розуміння моральних цінностей виглядає дуже спрощено. Образ Андромахи можна потрактувати як пошук Лесею Українкою ґендерних орієнтирів на початку ХХ століття.

Гелена – основний антипод Кассандри. На відміну від інших героїнь поеми вона не керується законами, які диктує патріархальне суспільство. Вона сама створює закони і підкоряє чоловічий світ. Звичайно, вона застосовує жіночі хитрощі: бере верх над чоловічим інстинктом своїм тілом. Але зрештою до цього вона додає інтелект. Опинившись на межі смерті, вона просить захистку у всього чоловіцтва грецького війська, тим самим рятуючи себе. Вона розуміє, що її доля залежить тільки від неї. Інстинкт самозбереження штовхає на максимум дипломатичності, хоч би й з народом, який вона зрадила. В цьому і полягає принципова відмінність Гелени від Андромахи і Поліксени.

У поемі “Оргія” характер вольового акту центрального персонажу Антея від початку і до кінця драми майже демонстративний. Антей зрікається можливостей професійного життя заради особистої гідності і національної честі; він і карає смертю свою дружину Нерісу, яка, власне, й порушує людську гідність і національну честь. Зрештою, він сам також воліє смертельного самознищення від такого негідного життя.

Антей виступає як охоронець національних цінностей, ідеї та честі. Для нього продатися Риму те ж саме, що і померти. Що він і вибирає для себе та для своєї дружини. Він прагне зберегти національний дух. У творі відбувається конфлікт двох світів, двох ідеологій. Духовне життя домінує над фізичним, матеріальне поступається перед ідейним.

На римській оргії все дихає зрадою: Федонова статуя Терпсіхори, фальшиві співи панегіристів-перекинчиків, підступна у своїй безсоромності Неріса. Заради слави та грошей вона готова продати своє тіло, що виступає як витвір мистецтва. Її мистецтво танцю – це те саме, що для Антея статуя, але відчувається полярність у ставленні до свого таланту. У свою статую Антей вклав душу і продати її ворогам для нього не-

можливо. Неріса ж готова танцювати і бути наложницею в Мецената заради краси, слави та грошей. Від цього ганебного вчинку її рятує Антей.

Таким чином, ми прослідкували перерозподіл гендерних ролей в драматичних поемах Лесі Українки "Кассандра" та "Оргія". Стає очевидним, що початок ХХ століття потребував нового образу жінки, але суспільство не було готове бачити жінку як незалежну, вільну, самостійну особистість.

Література

1. Агеєва В. Гендерна літературна теорія та критика / В.Агеєва // Основи теорії гендеру: Навч. Посіб. – К.: "К.І.С", 2004. – С.426-445
2. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / В.Агеєва. – К.: Либідь, 2001. – 264с.
3. Забужко О.С. Жінка – автор у колоніальній культурі, або знадоба до української гендерної міфології / О.С. Забужко // Забужко О. Хроніки від Фортінбраса: вибрана есеїстика 90-х. – К.: Факт, 1999. – с. 152-194
4. Зборовська Н. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія / Н.Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – с. 504
5. Євшан М. Леся Українка / М.Євшан // Критика. Літературознавство. Естетика. – Київ, 1991. – 216 с.
6. Українка Леся. Твори у 5 т.- К., 1956. – Т.5.
7. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. / Л.Українка. – Т.8.- К.:Наукова думка, 1977р.
8. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. / Л.Українка. – Т.10: Листи. К.: Наукова думка, 1978р.
9. Українка Леся. Кассандра / Леся Українка/Українка Леся драматичні твори. Збір. тв. у 4-х т. Т.2. – К.: "Дніпро", 1981, с. 85-177
10. Українка Леся. Оргія / Леся Українка // Українка Леся драматичні твори. Збір. тв. у 2 т. Т.2. – К.: Наукова думка, 1987, с. 570-621
11. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі/ С.Павличко. – К., 1999
12. Поліщук Я. Візія Апокаліпсис ("Кассандра" Лесі Українки) / Я.Поліщук // "Кассандра" Лесі Українки і європейський модерн: Зб.наук.пр./ За ред.А.Криловця та Я.Поліщука. – Острог, 1998, с.37-60

УДК 811.161.2.367

ЗАСОБИ УСКЛАДНЕННЯ В СИНТАКСИЧНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ РОМАНУ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА "ДІМ НА ГОРІ" ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПИСЬМЕННИКА

Остапенко О.О., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник: к.філол.н., доц. Бережняк В.М., кафедра української мови

Розглядаючи синтаксис роману Валерія Шевчука "Дім на горі", можемо спостерігати його ускладненість. У романі переважають прості ускладнені речення, складні конструкції, зокрема, складні складносурядні речення, складні складнопідрядні речення з кількома підрядними, безсполучникові речення, складні речення з різними видами зв'язку. Розглянемо їх детальніше, оскільки ускладнені та складні конструкції в синтаксисі досліджуваного роману відображають індивідуальні особливості мовного стилю В.Шевчука.

Ідіостилу Валерія Шевчука притаманне використання однорідних членів речення з метою доповнення, уточнення, конкретизації, розширення і всебічності опису задля максимально точної характеристики предмета мовлення, процесу чи дії. Аналіз фактичного матеріалу дає змогу говорити про активне залучення В.Шевчуком однорідних членів речення до структури роману. В українському мовознавстві є два способи вираження однорідності: сполучниковий сурядний та безсполучниковий.

В ідіостилі письменника найбільш продуктивні **однорідні присудки**, виражені **сполучниковим суряд-**

ним способом зв'язку. На думку І. Білодіда, така "дієслівність показує енергію діяння" [5, 375]. Предикати поєднуються також безсполучниковим та комбінованими типами зв'язку. Показово, що ряди однорідних присудків невеликі, переважають двокомпонентні, що орієнтовано на простоту висловлювання.

Як правило, сполучниковий зв'язок представлений одиничним неповторюваним сполучником сурядності *і (ї)*, який поєднує предикати на позначення:

- одночасності дій та станів: *Брався за живіт і тицькає пальцем у співтрапезника...* [6], *Кривава барва розтеклася по річці, і та раптом затріпотіла, замигтіла й заграла* [6].

- послідовності дій та станів: "Горобці з шурхотом злетіли, покинувши в поросі мокрі гнізда; від найближчої хати долинув дзвін посуду, з іншого боку *закудкудакала курка й загорлав півень*" [6], "Володимир уже не міг стриматися й мусив засміятися до тих настобурчених і тому смішних очей" [6].

Зустрічаються однорідні предикати, поєднані сполучником та (в значенні і): "Помічала онуку серед двору, й поступово *лагіднів та осмислювався* її погляд,

була Галя в ясно-синьому платті, а коли оберталася до старої, світила усмішкою: молоде її обличчя сяяло” [6]. Спостерігається повторення одного й того ж предиката задля увиразнення та підсилення, створення плинності часу, руху: “Кози йшли та йшли, і чим ближче ставало їм нести розбухлі вим’я, зорки від того розпливались у їхніх очах і заповнювали очниці” [6].

Часто митець із метою збільшення інформації про дію чи процес уточнює, доповнює, конкретизує один із предикатів або обидва обставиною часу (“І тільки коли переїхали вони майдан, зиркнув уперед і побачив широко розчинені ворота, в які вже в’їжджали його супровідники і куди спрямувався і його коник” [6]), собі дії (“Оксана прокинулася і раптом побачила, що вся підлога встелена червоним пелюстям” [6]), міри й ступеня (“Тоді сколихнулась у Йвановій душі важка хвиля, він напружився щосили і скинув звіра із себе” [6]), місця (“Прокинувся, коли ще тільки на світ благословлялося: *слав на сіні в повітці і вишшов*, збуджений неясним покликом, у двір” [6]) тощо.

Сурядним єднальним сполучником і (й) можуть поєднуватися частини складеного іменного присудка, напр.: “Був утомлений і вичерпаний” [6], “Він дивився на ту гілку, в сонній ще голові думки були повільні й наче розріджені...” [6]. Речення з подібними предикатами використовуються для вираження постійної ознаки чи якісної характеристики об’єктів, про які йдеться.

В ідіолекті В.Шевчука натрапляємо на випадки використання перед присудком підсилювальної частки для підкреслення інтенсивності дії та надання висловлюванню більшої емоційності: “Була бліда і аж прозора від проміння, і стара раптом побачила, що перед нею стоїть не дівчинка, а дівчина” [6].

Менш активні конструкції з протиставними, розділовими, приєднувальними сполучниками на зразок: “Отож вибирай: або проси в нього ще одного млина, або йди звідсіля...” [6], “Був і справді спраглий і хотів якнайшвидше напитися, а що вона не сподівалася такого нагального нападу, то зів’яла, як квітка...” [6]. Окрім традиційної функції поєднання членів речення, сполучники допомагають передати тип відношень між предикатами (єднальні, зіставно-протиставні, розділові).

В ідіюстилі письменника однорідні члени зі сполучниковим способом зв’язку менш продуктивні означення, підмети, обставини та додатки. Принципи вживання аналогічні предикатам, ось тільки частотність уживання таких конструкцій в романі значно менша.

Найбільш поширені серед них **однорідні означення**, які створюють експресивні описи та характеристики. Ряди однорідних означень багатосторонньо характеризують предмет мовлення, відтворюють якості, властиві певному суб’єкту чи об’єкту: “Тихий і незвичний спокій!” [6], “Величезний сірий птах обпав тонку й тремку берізьку і випивав з неї і листя, й сік” [6], “Відчуватиме тоді справжній спокій, *первозданний та щирий*, знову почне милуватися на світ, повний сонця, птаства й людей” [6].

Наявні означення, виражені дієприкметниковим зворотом, напр.: “Трохи далі витяглась, *обведена*

щербатим парканом, школа, а на подвір’ї стояло двоє чоловіків” [6], “Бачив землю, *залиту зеленню й та-ким-от молоком*, – витворювала білий сік і перетворювала його в молоко” [6].

Однорідні підмети в структурі художніх текстів підкреслюють наявність кількох суб’єктів виконання однієї дії, які цим і пов’язані між собою. Як правило, автор використовує два підмети в межах одного речення: “Там горять численні вогнища й крутяться коло них голі червонясті тіла, навпереміж жіночі й чоловічі; була вона наче витка стеблинка, що її гне й ламає *вітер та злива*” [6], “*Ні Микола, ні Олександра* не усвідомлювали цієї гри первнів, хотіли тільки налагодити поміж себе хай бліді, але реальні струни зв’язку” [6].

Однорідні обставини формують ряди різних груп: місця, що акцентують увагу на просторовій характеристиці дії чи процесу (“*І в повітрі, і в воді, і на землі* бачитиме він життя й радітиме йому” [6]), способу дії, ужиті для різнобічної характеристики способу виконання дії (“Жінки звискували вражено й захоплено, а їхні напарники *дико й басовито* погукували” [6]).

Із метою відтворення живомовних структур у тексті роману В.Шевчук активно послуговується рядами **однорідних додатків**. У структуру речення вони залучаються для переліку об’єктів та суб’єктів, на які спрямована дія: “Він бачив воза: *коня й людину* – і не розрізняв, де кінь, а де людина; бачив собаку – і на нього дивилося людське обличчя” [6]. Значно більше експресивно навантажені ті синтаксичні конструкції, однорідні додатки яких поєднані повторюваними сполучниками. Так, для підкреслення максимальної неможливості виконання дії митець використовує єднальний сполучник *ні... ні*: “Дивилася морочно, як плететься над рікою сіра пелена смерку, і не бачила, здається, *ні смерку того, ні річки*” [6], “Не був це голос *ні птаха, ні звіра, ні людини, ні комах* – так могла говорити тільки трава” [6], “Дивна тиша огортала його – *ні гавкоту, ні запаху диму, ні квоктання курей, ні півнячого співу, ні іржання коней, ні мукання корів*” [6].

Як правило, ряди однорідних членів у романі дво- або тричленні. Така структура висловлювання свідчить про необтяженість побудови однорідного ряду, дозволяє оптимально, без зайвого мовного матеріалу відтворити певну подію чи ситуацію.

Безсполучниковий спосіб вираження однорідності основним засобом має інтонацію, за допомогою якої між однорідними членами встановлюються такі семантико-синтаксичні зв’язки:

Єднальні відношення: “*Не рвав* квітів і *не збивав* неістівних грибів, *не лякав* вужа і земляних жаб” [6], “*Варила їсти, прала, обслуговувала* стару, *латала* синову одіж” [6].

Протиставні відношення: “Власне, була це *не тиша*, – *спокій*: з річки скрекотали жаби, монотонно гавкали собаки, на підвіконня виліз цвіркунець і засюрчав, шкребучи шибку шарудявим крилом” [6].

Відношення пояснювального характеру: “Школа тяглася до косогору, знижуючись у цоколі; у крайньому її кінці, де були двері з великим навісним замком, цоколь пропадав; двір – утоптаний, трава обрамляла його тільки під стінами та парканом, паркан *протрухлий, з численними щербатами*; зразу за школою – *стрімка, кам’яниста, густо засипана жорствою*

гора, вище росли густі дерева, а з правої руки, трохи поодаль, витиналася *важка, потріскана* скеля” [6].

У більшості випадків ряди однорідних присудків, додатків, обставин, означень зорієнтовані на поглиблення експресивності, вільну організацію висловлювання, сприяють детальному опису, розгортанню дій, процесів чи станів, конкретизації інформації, образотворенню суб’єктів та об’єктів комунікації.

Що ж до відокремлення речення, то зазначимо, що В.Шевчук активно послуговується цим засобом ускладнення у побудові речень. На нашу думку, відокремлення в художній прозі підсилює комунікативне спрямування повідомлення, сприяє виділенню в ньому основного й другорядного, збільшує інформативність висловлювання, акцентує оцінність.

Спостереження за фактичним матеріалом показує, що В. Шевчук активно послуговується відокремленими другорядними членами речення, які з різним ступенем стилізують його мовлення, створюючи складні синтаксичні конструкції, притаманні химерному роману.

Найбільш поширеними в ідіостилі митця є **відокремлені означення**. Вони використовуються з метою образотворення, деталізації зовнішніх чи внутрішніх якостей людини, підкреслення ознак, властивих лише певному об’єкту зображення, а також для експресивності усього висловлювання. Більшість таких означень є результатом художньої авторської обробки. Фіксуємо як одиничні (*“Великий і лаптий*, він дивився на землю, стуляючи й розтуляючи при цьому писка” [6]), так і поширені відокремлені означення (*“Хорт заскавчав, облитий зеленою фарбою, приклеївся до до роги і обернувся старим як світ дідом”* [6]).

Серед відокремлених членів речення виявлено порівняння, вжиті в ролі означень: *“Джанджурик там, за хвірткою, почервонів, як піон, очі його стали зовсім крихітні, й Оксана відчула, як уколів її той погляд, наче голки”* [6]. Порівняльний компонент виконує характеристичну функцію, відтворює особливості міжособистісних стосунків та надає висловлюванню емоційно-експресивного забарвлення.

Вищий ступінь ускладнення структури речення простежуємо у випадку поширення одного означення іншим, вираженим порівняльним зворотом, як-от: *“Всі вони нявчали, кричали й галакали, неначе показалися, і він відчув, що ось-ось почнеться розправа”* [6], *“Крутнулася у повітрі й затанцювала, закрутилася, як вихор”* [6].

Особливо великі виразові можливості мають відокремлені одиниці прикладкового типу. За О. Пономаревим, *“прикладка – це означення, що виражається іменником і узгоджується з означуваним словом у відмінку”* [4, 199]. Прикладка виконує уточнювальну, роз’яснювальну, образотворчу функцію, допомагає відтворити ставлення мовця до об’єкта мовлення.

У романі фіксуємо поширені **прикладки** для підкреслення родинного статусу осіб: *“Вона, моя бабця, дуже й дуже ветха...”* [6]; відтворення зовнішнього вигляду чи внутрішніх характеристик особи: *“Стара і справді бачила богиню в серці в онуки, і в закамарках її пам’яті з’являлось щось таке, в чому вона й признаватися боялася – оця жінка-дівчина, що крутилася перед її очима, була вона сама”* [6]; професійної діяльності людини: *“Спереду йшли литавристи, сурмач,*

баба-віщунка і співак, а позаду, ніби мак цвів, – лицарство запорозьке” [6]; називання імені особи: *“І так само застигала й вона, Марія, із глечиком молока, яке принесла для дітей”* [6]; образної характеристики неживих об’єктів, додаткові назви предметів, які уточнюють їх: *“Деся і справді подзенькували дзвіночки, і він побачив учорашнього сиваня, що простував берегом, тримаючи у руці *палицю-стілець*”* [6], *“Одного вечора, коли покликав її вічний *княженко-місяць*, вона не почувала за собою кроків”* [6]. Прикладки акцентують деталі, дають змогу створити одночасно багатосторонню характеристику об’єкта, виразити й суб’єктивну оцінку мовця.

Важливі з погляду ускладненості структури речення є відокремлені обставини, які вносять додаткову інформацію про спосіб виконання дії, уточнюють місце або час здійснення певних процесів, організують висловлювання.

У романі *“Дім на горі”* письменника багато відокремлених обставин, виражених одиничними прислівниками та дієприслівниками: *“Часом, коли жаль переповнював її вщерть, ті двоє в дзеркалі зливалися...”* [6], *“Володимир поспішив, накульгаючи, далі, бо йому аж у голові запаморочилося...”* [6]; та дієприслівниковими зворотами: *“Марія любить часом, *влоравшись із обідом*, вийти в сад, сісти на ту ж таки садову лавочку і пуститись у такі солодкі й далекі мандри”* [6].

Зафіксовані в романі *“Дім на горі”* відокремлені обставини, виражені дієприслівниковими зворотами, виражають дію, яка відбувається одночасно або послідовно з основною, а також дію, яка передує основній: *“Високий сивогривий чоловік ішов неквапно берегом, *спираючись на розкладний стілець*”* [6], *“Сторож потяг дошку, *здійнявши хмару куряви*”* [6].

Відокремлені додатки трапляються значно меншою мірою, ніж обставини та означення. Досить рідко трапляються вони і в ідіолекті В.Шевчука, проте випадки їх уживання фіксуємо: *“Повільно рушить він по синій дорозі, і той його прихід та відхід помітить, *окрім Олександри Панасівни*, ще один із суцхих”* [6], *“Не мала ні жалю, ні урази – нічого, *крім розпачу й відчуття порожнечі*”* [6]. Прийом відокремлення акцентує увагу на названих об’єктах, підкреслюючи їх окремішність у структурі усього висловлювання.

Використовує у структурі речень В. Шевчук і вставні слова та вставлені конструкції. Найбільш поширені в ідіостилі митця вставні слова, які **виражають певний ступінь вірогідності повідомлюваного**. Виокремлюємо групу вставних конструкцій, які **вказують на непевненість, сумніви, здогадки** щодо певної події чи факту: *“Може, воно й справді не треба тому вірити?”* [6]. Зафіксовано синтаксичні структури, у яких вставні слова **вживаються на позначення ствердження, впевненості** щодо висловлюваної думки: *“Ну, *звичайно*, мамо”* [6].

Окрім групи вставних слів на позначення певного ступеня вірогідності повідомлення, в романі фіксуємо наступні **групи вставних слів**:

- **Вказують на джерело повідомлення**: *“Кажуть, з вас немалий чарівник?”* [6]. Їх функціональне навантаження особливо виразне, коли особа переповідає якусь життєву ситуацію.

- **Виражають задоволення чи незадоволення мовця**: *“І на диво самій собі, вона не обурилася на це безцеремонне розглядання...”* [6].

- **Вказують на зв'язок між думками:** "З одного боку, відчувала присутність на душі якогось свята, а з другого, непокоїлася і втомлювалася через це; була зроджена до життя звичайного" [6].

- **Привертають увагу співрозмовника:** "Чуєте, бабо, я боюся!" [6], "Бачиш, ласочко, – сказала бабця задумано" [6]. Вони створюють колорит фамільярності, активізують комунікацію.

Вставні слова повністю марковані суб'єктивною модальністю, а вставлені конструкції корелюють з об'єктивною модальністю, адже вони постають носіями додаткових смислів. Вставлені конструкції в романі виконують **ряд модально-оцінних функцій:**

- **уточнення:** "Дивився на дерева і стежив, як спалахують та гаснуть (хмари пливли по небі, затуляючи часом сонце) світлотіні під ногами" [6];

- **пояснення:** "Вона струснула волоссям (панові Долинському здалося, що воно знову розсипалося по плечах) і засміялася" [6];

- **доповнення:** "Тоді зітхнув (одяг на ньому був майже мокрий) і повільно зайшов до хати, так і не зачинивши ні хатніх, ні сінешніх дверей" [6];

- **пренагідного зауваження:** "Щоб відступився від тебе будень з його незмінними клопотами (гей, як не любив тих клопотів!) і почалося щось таке дивне й цікаве, від чого аж голова крутиться" [6].

Антропоцентризм мовотворчості В.Шевчука зумовлює використання в художніх текстах великої кількості власне звертань, які активно проникають в описи різних сфер життєдіяльності людей. Семантичне наповнення та формальна структура звертань у творчості різноманітна. У ролі власне звертань найчастіше виступають власні назви людей (імена, імена й по батькові у формі кличного відмінка): "Іване! – покликкала тихенько. – Чуєш, Іва-а!..." [6], "Ой, дуже, Маріє Яківно! – заповлум'яніла Неоніла. – Воно на мене як сніг завалилося" [6].

Для вираження позитивного ставлення до об'єкта мовлення В.Шевчук послуговується звертаннями, у мор-

фемній структурі яких наявні оцінні суфікси: "Іду, синку, іду!" [6], "Чи б не подала ти мені, Галюню, води?" [6]. Зазвичай це позитивно-оцінні лексичні одиниці, які відтворюють щирість, доброту, прихильність у взаєминах.

Для відтворення міжособистісних стосунків персонажів митець поряд із власною назвою вживає лексеми на позначення соціального стану чи ставлення до особи: "Любите, пане Ясинський, жартувати! – обурено сказав Твардовський, все ще не встаючи з куряви" [6].

Часто в ролі звертань функціонують родинні назви: "З кожним, синку, може статися..." [6], "Полетіла, мамо" [6].

Семантичну парадигму звертань поповнюють лексеми на позначення осіб за віковими, гендерними чи соціальними характеристиками: "Ви не повинні плакати, жіночко, – сказав він" [6], "Ой, роджу, роджу, людоньки, рятуйте – ая!" [6], "Слухай, дівчино, – сказав князь" [6].

Натрапляємо на випадки поширення структури звертання різними за семантичним наповненням та стилістичними характеристиками лексемами: "Бабуся моя мила, – сказала вона. – Ви такі добрі..." [6].

Зустрічаються й такі структури-звертання, які виражені субстантивованими прикметниками: "Ну, чого ви, чого, дурненькі?" [6]. Подібні звертання, крім спонукання, характеризують особу, до якої звертається суб'єкт мовлення. Окрім того, вони мають вагомий стилістичний потенціал, оскільки не безпосередньо номінують об'єкт звертання, а опосередковано через певну рису.

Отже, В.Шевчук активно послуговується однорідними та відокремленими членами речення, вставними словами та вставленими конструкціями, звертаннями, які є важливим засобом ускладнення структури речення, що є однією з рис химерного роману.

Засоби ускладнення в досліджуваному тексті мають свої авторські особливості, тим самим демонструючи індивідуальність і неповторність стилю Валерія Шевчука.

Література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис: підручник для студ. філологіч. факультетів вузів / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 365с.
2. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика: монографія / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1982. – 211 с.
3. Пасік Н.М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: навч. посіб. для студ. філолог. факультету / Н.М. Пасік. – Ніжин, 2003. – 206 с.
4. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих закладів освіти / О.Д. Пономарів. – Тернопіль, 2000. – 248 с.
5. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис [за ред. І.К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.
6. Шевчук В. Дім на горі: вибрані твори / В. Шевчук. – К.: Дніпро, 1983. – С. 4 – 467.

УДК 811.161.2'373.7

РЕАЛІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК МАРКЕРІВ БАЗОВИХ КУЛЬТУРНИХ ЗНАТЬ

Третьяченко О.В., студентка III курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к.філол.н., доц. Пугач В. М., кафедра української мови

Мовознавці визначають фразеологізм як "особливу одиницю мови, що складається з двох або більшої кількості роздільно формлених компонентів і харак-

теризується відтворюваністю, цілісністю значення, стійкістю лексичного складу та граматичної будови" [42, с.122]. Основними актуальними ознаками фра-

зеологізмів є наступні: 1) цілісність фразеологізмів, яка полягає в тому, що значення фразеологічної одиниці не може бути витлумачене, інтерпретоване на основі безпосереднього врахування значень складників – відповідних слів, які належать до лексичної системи [41, с.204]; 2) Відтворюваність фразеологізмів. Ця ознака полягає в тому, що вони створюються у мовленні подібно до вільних сполучень, вживання яких кожного разу мотивується конкретними комунікативними потребами, а відтворюються з постійним складом компонентів, як правило, корекційно закріплених у певній послідовності” [41, с.204]; 3) Стійкість фразеологізмів, що свідчить про наявність саме тих чи інших слів у складі певного фразеологізму; 4) Розчленована структура, його кількокомпонентний склад, що є обов’язковою умовою функціонування будь-якого фразеологізму.

Поняття прецедентності, за своєю сутністю “означає феномен, добре відомий усім представникам (або більшості) суспільства, актуальний у пізнавальному та емоційному плані, до якого систематично звертаються у своєму мовленні представники певної лінгвокультурної спільноти” [1].

Прецедентним висловлюванням стає тоді, коли часто застосовується як зразок, основа для побудови нової ситуації; він сприймається навіть після натяку, бо ж відомий майже кожному.

Прецедентні висловлювання “мають значення для тієї чи іншої особистості в пізнавальному й емоційному плані, мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому колу оточення певної особистості, включаючи її попередників та сучасників...” [11].

Отже, прецедентні висловлювання – одиниці загальновідомі й часто вживані представниками певної спільноти. “Вони зафіксовані у свідомості носіїв мови як готові інтелектуально-емоційні блоки, стереотипи, зразки, мірки для порівняння” [6, с. 89–90]. Прецедентні висловлювання глибоко проникають у пам’ять мовної особистості, часто мимовільно, і впливають у мовленні, активізуючись у пам’яті, у потрібний момент у вигляді готових реплік.

Зупинимось детальніше на відповідності фразеологізмів та прецедентних висловлювань, між якими простежуються деякі спільні та відмінні риси, і проаналізуємо реалізацію фразеологічних одиниць як прецедентне висловлювання на матеріалі періодики.

До спільних рис фразеологічних одиниць та прецедентних висловлювань В.Красних, Д. Гудков, І.Захаренко, Д.Багаєва [2, 109], [3, 73] відносять:

1) уходження ПВ до складу предикативної одиниці чи функціонування його як самостійної предикативної одиниці;

2) багаторівневості значень;

3) збереження компонентами їхнього первісного значення;

4) відтворюваність у мовленні;

5) розчленована структура;

6) здатність до трансформації.

Зупинимось на цих спільних рисах детальніше.

Прецедентні висловлювання, як і фразеологічні одиниці, може входити в предикативну одиницю або може бути й самостійною предикативною одиницею,

наприклад: “*Учора був вихідний, і ми цілий день били байдики*”.

Як прецедентні висловлювання, так і фразеологічні одиниці мають три рівні значень, що відповідають трьом рівням сприйняття: поверхове значення, глибинне значення й смисл. На першому рівні відбувається сприйняття прямого значення компонентів; на другому рівні – цілісне розуміння одиниці, коли значення висловлювання чи фразеологізму не складає сума значень компонентів, які входять до нього. Третій рівень передбачає розуміння смислу висловлювання чи фразеологізму реципієнтом і завдяки цьому надає змогу співвідносити висловлене мовцем із власною конкретною ситуацією, у якій зараз перебуває реципієнт.

Збереження компонентами прецедентних висловлювань та фразеологічних одиниць їхнього прямого (первісного) значення, як зазначають науковці, “може бути визнане спільною рисою для прецедентного висловлювання та фразеологізмів лише з деякими обмовками” [21, с.70]. Дійсно, фразеологічні зрощення “функціонують як немотивовані й непохідні одиниці, тому що в їхньому значенні відсутній зв’язок” [41, с.205]. Вони не володіють здатністю збереження компонентами їхнього прямого значення бо “пряме значення компонентів зрощення не зрозуміле й не актуальне”, наприклад: *з’їсти собаку, замилувати очі, збити з пантелику та ін.*

Прецедентним висловлюванням і фразеологізмом притаманна відтворюваність у мовленні як готових блоків, розчленована структура, що виявляється в кількокомпонентному складі висловлювань та фразеологізмів, їхній різнооформленості компонентів.

Ще однією спільною для прецедентних висловлювань та фразеологічних одиниць рисою є їхня здатність до трансформації – зміни структури побудови. Висловлювання й фразеологізми піддаються трансформації з певною стилістичною метою. На трансформації прецедентних висловлювань детальніше зупинимось дещо пізніше. А щодо фразеологізмів, то “можливість” видозміни фразеологізмів ґрунтується на збереженні їхньої внутрішньої форми, нарізнооформленості та на відносній стійкості. Наявність внутрішньої форми дозволяє відсвіжувати більш чи менш стертий унаслідок багаторазового вживання фразеологічний образ. Трансформація ніби суперечить визначенню фразеологізму, але стійкість цих одиниць – не абсолютна, а відносна ознака. Тобто в системі мови, поза контекстом, фразеологізми характеризуються більшою мірою стійкості, а в конкретних текстах мають здатність до перетворень [42, с.127]. Наприклад, фразеологізм “*ламати списи*”, що означає “*пристрасно боротись за кого-небудь, що-небудь, відстоювати щось*” [30, с.92] може набути такого поширеного вигляду за рахунок додавання до його складу нового компонента: “*Навіщо ж починати тут чвари на весь світ, наперед смішити людей, ламати науковій списи?*” [42, с.130]. З контексту випливає, що “*ламати списи*” збираються саме у сфері науки.

Щодо відмінностей прецедентних висловлювань і фразеологічних одиниць, то це насамперед різні (лінгвістична й лінгвокультурологічна) сфери їхнього функціонування.

З метою практичного виявлення реалізації фразеологічних одиниць як прецедентного висловлювання ми дібрали приклади, що засвідчують трансформаційні процеси в періодиці. Проаналізувавши прецедентність фразеологічних одиниць, ми виділили такий вид трансформації, як додавання (поширення структури фразеологічних одиниць) компонента (компонентів).

Зупинимось детальніше на аналізі трансформацій фразеологічних одиниць та їхню реалізацію як прецедентного висловлювання шляхом додавання (**поширення**) структури; (за Д.Гудковим – додавання). О.Бриченкова [1, 38] називає поширення також додаванням і відносить до імпліцитного типу "кількісної зміни компонентного складу прецедентного висловлювання". Трансформована фразеологічна одиниця виявляє свій зміст за рахунок додавання нових компонентів, що розкривають її значення. Додавання може мати такі синтаксичні різновиди:

1) парцельоване речення:

Вчення-це світло. Але у темряві (УМ, № 226, 3 грудня 2009, с. 12). Початкова форма фразеологічної одиниці (рос. мовою): *учение – свет, а неучение – тьма*. Змістовий каркас – важливість знань – зберігається, однак у прецедентному висловлюванні відбувається конкретизація змісту: темрява викликана відімкненням бібліотеки від мережі світла; увагу читача привертає вдалий заголовок.

2) локатива (обставину місця):

- *Біда прийшла з неба* (УМ, № 124, 9 липня 2008, с. 3). Початкова форма фразеологічної одиниці: *біда прийшла нізвідки*. У статті йдеться про падіння літака. Змістовий каркас зберігається, однак у прецедентному висловлюванні семантика фразеологізму уточнюється, додається конкретизація – саме з неба.

- *Не за горами, а в горах* (УМ, № 131, 18 липня 2008, с. 21). Початкова форма фразеологічної одиниці: *не за горами*. Зі статті дізнаємося про нещасний випадок у горах. Змістовий каркас – залишилося чекати недовго, ще трішки – змінюється. Компонент буквализації у прецедентному висловлюванні привертає увагу читача.

3) означення:

- *Продуктова полиця, де зуби лежать* (УМ, №235, 12 грудня, 2008, с. 1). Початкова форма фразеологічної одиниці: *покласти зуби на полицю*.

Ідеться про порожні полиці в магазинах. Змістовий каркас – віддати останнє, позбутися всього – залишається, але у прецедентному висловлюванні відбувається уточнення семантики фразеологізму – продати останнє в магазинах – шляхом буквализації, візуалізації та означеної локалізації.

- *Темна чеченська конячка* (УМ, № 4, 12 січня 2009, с. 2).

Початкова форма фразеологічної одиниці: *темна конячка*.

Ідеться про продаж коня з Чечні на українському ринку. Змістовий каркас – людина, яка щось приховує – змінюється. У ПВ відбувається уточнення фразеологізму.

- *Золоте весілля золотих* (УМ, № 34, 24 лютого 2009, с. 8.) Початкова форма фразеологічної одиниці: *золоте весілля*.

Ідеться про золоте весілля в родині одного з найбагатших людей України. Змістовий каркас лишається, у прецедентному висловлюванні додається натяк на багатство.

- *М'ясний "троянський кінь"* (УМ, № 207, 4 листопада 2008, с. 11). Початкова форма фразеологічної одиниці: *троянський кінь*.

Зі статті дізнаємося про незаконне додавання до м'ясних виробів конини. Змістовий каркас зберігається, однак у ПВ уточнюється семантика фразеологізму.

Таким чином, кожне прецедентне висловлювання як відтворюваний продукт мовно-мисленнєвої діяльності є закінченою та самодостатньою, загальновідомою й багаторазово відтворюваною в мові одиницею, що входить у когнітивну сферу й функціонує у вербальному вигляді та має низку спільних ознак із фразеологізмами. Лінгвістичні трансформації, зокрема додавання компонентів, продуктивно й різнобічно виявляються на синтаксичному рівні, чому сприяє саме стиль сучасних ЗМІ.

Література

1. Бриченкова Е.С. Прецедентные высказывания в русскоязычном публицистическом дискурсе и их место в преподавании русского языка как иностранного //www.pushkin. eclu. ru/files/ avtref/o7brichenkova.doc.
2. Гудков Д.Б., Красных В.В., Захаренко И.В., Багаева О.В. Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний // Вестник МГУ. – Серия 9. "Филология". – 1987. – №4. – С. 106–117.
3. Красных В.В., Гудков Д.В., Захаренко И.В., Багаева Д.В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации // Вестник МГУ. – Серия 9. "Филология". – 1997. – №3. – С. 62–75.

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК 373.2 : 504

ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ МОДЕЛЮВАННЯ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ ДОШКІЛЬНИКІВ (ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ)

Андрушко А.М., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед. н., доц. Пихтіна Н.П., кафедра дошкільної освіти

Актуальність теми. Серед багатьох кризових явищ нашого суспільства одним із найбільш гострих сьогодні є криза екологічна. Проблема набула статусу глобальної, оскільки успішність її розв'язання обумовлює необхідність відновлення відносин людини та навколишнього світу. Створенням могутньої системи виховних впливів, що спрямовані на гармонізацію мислення сучасної людини та формування в неї правильного емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Екологічна освіта нині утверджується як новий напрям педагогічної теорії та практики. Ще в 1990 році Сесія Генеральної асамблеї ООН розробила спеціальну програму розвитку екологічної освіти.

Сучасна екологічна освіта зазнала істотних змін. Однак стало зрозуміло, що не достатньо володіти певним обсягом екологічних знань. Необхідна чітка етико-екологічна позиція та відповідальна діяльність людини. Всі навчальні та виховні заходи природознавчого характеру повинні бути екологічно зорієнтованими та спрямованими на розвиток інтелектуальної та духовної сфер особистості. Це надасть змогу не лише підготувати дітей до системного наукового сприйняття світу та наявних в ньому екологічних проблем, а й до потреби його пізнання і активних природоохоронних дій. [4]

Науковці продовжують працювати над технологіями навчання та виховання дітей і молоді, триває пошук ефективних методів екологічної освіти.

Педагогічну цінність закріплення гуманних почуттів дитини засобами природи підкреслювали педагоги, філософи різних часів Я.Коменський, Ж.Русо, Й.Песталоцці, Ф.Фребель, Ф.Дістервег. Особливого значення у вихованні, спілкуванні дитини дошкільного віку з природою надавала фундатор національного дитячого садка С. Русова.

Сучасні вітчизняні педагоги-науковці (Н.Яришева, З.Плохій, Г. Семашкіна, Н. Борисенко) і російські вчені (С. Ніколаєва, Л. Кокусєва, М. Маханєва) вважають, що дошкільний вік – оптимальний етап для початку розвитку екологічного виховання особистості. [8]

У світлі сказаного, особливо актуальною є вивчення проблеми щодо організаційно – педагогічних умов використання методу моделювання в екологічному вихованні дошкільників, яка склала зміст даної статті.

Її практична цінність полягає в емпіричному вивченні організаційно – педагогічних умов застосування

методу моделювання; розробці й експериментальній перевірці системи роботи, яка включає основні й допоміжні форми і методи екологічного виховання; застосування методики авторських казок та ігрових навчальних ситуацій в екологічному вихованні дошкільників.

Мета написання статті: висвітлення результатів практичного вивчення організаційно – педагогічних умов застосування методу моделювання в екологічному вихованні дошкільників.

Завдання написання статті:

1) практично вивчити організаційно – педагогічні умови застосування методу моделювання в екологічному вихованні дошкільників;

2) проаналізувати ефективність системи роботи щодо вдосконалення педагогічних умов застосування методу моделювання.

З цією метою нами проведений педагогічний експеримент, що реалізовувався в межах IV етапів.

I етап – підготовчий, який включав підбір і розробку діагностичного інструментарію для вивчення застосування методу моделювання в екологічному вихованні старших дошкільників та етапи роботи щодо його вдосконалення.

Для розв'язання завдань констатувального і контрольного етапів педагогічного експерименту нами використовувались такі емпіричні методи, які дозволили практично дослідити особливості організаційно – педагогічних умов застосування методу моделювання в екологічному вихованні старших дошкільників: в якості основних – інтерв'ю батьків, вихователів та анкетування вихователів та допоміжних – спостереження за вихователем та дітьми під час проведення занять з ознайомлення з природою та аналіз документів (річного плану роботи ДНЗ).

II етап – констатувальний етап експерименту, в межах якого ми провели експериментальне дослідження організаційно – педагогічних умов реалізації методу моделювання в екологічному вихованні дошкільників, що проводився на базі Вертіївського дитячого навчального закладу Чернігівської області.

У процесі констатувального етапу експерименту, нами було проаналізовано основні джерела та посібники з методики застосування методу моделювання в екологічному вихованні старших дошкільників. Ми з'ясували, які з цих методик використовуються на прак-

тиці дитячого садочка, де ми проводили експериментальне дослідження.

III етап – формувальний етап експерименту, який передбачав реалізацію системи роботи щодо вдосконалення організаційно – педагогічних умов застосування методу моделювання в екологічному вихованні дошкільників.

З метою вдосконалення організаційно – педагогічних умов застосування методу моделювання в екологічному вихованні дошкільників нами був проведений формувальний етап експерименту. Його мета полягала в розробці й апробації методики та доборі системи авторських казок природознавчого змісту, що можуть бути використані у застосуванні методу моделювання в екологічному вихованні дітей. Мета дослідження конкретизувалась через вирішення наступних завдань:

1. Формування у дітей початкових екологічних уявлень про живі організми та їхні потреби, про зв'язки й залежності у природі, про цілісність природи й діяльність людини в ній.

2. Виховання позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи засобами казки.

3. Створення методичного забезпечення з використання авторських казок природознавчого змісту як одного з ефективних засобів екологічного виховання дошкільників.

4. Розробки системи ігрових навчальних ситуацій екологічного спрямування.

5. Апробування розробленої системи ігрових навчальних ситуацій, виходячи з моделі екологічного виховання.

Формувальний експеримент здійснювався на основі дотримання вимог до використання методу моделювання в екологічному вихованні, а саме:

1. Використання казки у процесі спілкування з дітьми в різних видах діяльності в контексті вирішення завдань екологічного виховання;

2. Використання наочності у процесі роботи з казкою (спостереження за об'єктами та явищами природи, розглядання ілюстрацій тощо);

3. Застосування казок у системі: на початковому етапі використання коротких казок, уривків з казок про живі об'єкти, явища природи з метою забезпечення позитивного емоційного відгуку на сприймання даного об'єкту.

З метою розробки й апробації методики та доборі системи авторських казок природознавчого змісту, що можуть бути використані в процесі застосування методу моделювання в екологічному вихованні дошкільників, нами було розроблено методику використання авторських казок природознавчого змісту в процесі екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку. Система роботи щодо вдосконалення організаційно – педагогічних умов застосування методу моделювання у процесі екологічного виховання дошкільників передбачала реалізацію відповідної моделі екологічного виховання дітей. Складовими моделі стали основні та допоміжні форми і методи роботи [9].

Основні форми і методи роботи:

1. Використання авторських казок природничого змісту у процесі екологічного виховання;

2. Розробка і застосування ігрових навчальних ситуацій.

Допоміжні форми і методи роботи:

1. Стимулювання гуманних відносин до живого через заняття – ГРУ “Чуйна пташка”;

2. Консультація “Екологічне виховання – це виховання моральності, духовності та інтелекту”;

3. Батьківські збори “Екологія навколо нас”.

Методика використання авторських казок у процесі екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку реалізовувалась у трьох напрямках (робота з дітьми, з педагогами дошкільних закладів, з батьками), серед яких провідним виступала робота з дітьми. [10]

Виходячи з даних, можемо констатувати, що в експериментальній групі, дітей із високим рівнем екологічної вихованості стало 72%, у контрольній – 62%; із середнім рівнем в експериментальній групі – 34%, у контрольній – 15%; дітей із низьким рівнем екологічної вихованості в експериментальній групі – 13%, у контрольній – 4%. Отже, аналіз результатів контрольного експерименту дає нам підстави стверджувати, що в експериментальній групі значно збільшилась кількість дітей із високим рівнем, відповідно зменшилось число дітей із низьким; у дітей контрольної групи простежується незначне підвищення рівня екологічної вихованості.

IV етап – порівняння результатів констатувального та контрольного етапів експерименту, перевірка ефективності проведеної роботи.

Завершальним етапом дослідження було проведення контрольного етапу експерименту. Його мета – перевірка ефективності роботи щодо вдосконалення організаційно-педагогічних умов застосування методу моделювання в екологічному вихованні дітей старшого дошкільного віку. Для досягнення визначеної мети, було обрано комплекс адекватних віку дітей методів дослідження, аналогічних проведеним на констатувальному етапі експерименту.

Для порівняння результатів констатувального і контрольного етапів та визначення ефективності проведеної роботи застосовувався інтегральний критерій – сформованості екологічної вихованості дошкільників за відповідними рівнями: високий, середній і низький.

Оскільки робота на формувальному етапі педагогічного експерименту проводилася за напрямками: робота з дітьми, їх батьками та вихователями, порівняння результатів здійснювалось теж за напрямками.

Аналіз результатів діагностики сформованості екологічної вихованості дошкільників експериментальної та контрольної груп на контрольному етапі експерименту показує:

1. Рівень сформованості екологічних знань підвищився в обох групах, однак його підвищення в експериментальній групі вище, ніж у контрольній;

2. Значно зріс рівень сформованості екологічних знань у дошкільників експериментальної групи, що показали на констатувальному етапі експерименту низькі результати. На контрольному етапі експерименту 34% дітей показали середній рівень сформованості екологічних знань, а 4% дітей залишилися як і раніше на низькому рівні, але у них покращали результати з окремих питань завдань.

3. Дані показують, що в результаті проведеної нами системи роботи на формуальному етапі педагогічного експерименту, оцінювання результатів виконаних завдань у дошкільнят експериментальної групи по-перше, стали більш систематизованими, по –друге, значно покращилися, ніж у дошкільнят контрольної групи.

Тож можемо констатувати, що в ЕГ дітей з високим, середнім рівнем стало більше, з низьким – менше, що засвідчує позитивну динаміку показників інтегрального критерію вивчення ефективності проведеної роботи та підтверджує правильність сформульованої гіпотези.

Таким чином, внаслідок проведення педагогічного експерименту, який включав підготовчий констату-

вальний, формувальний і контрольний етапи ми встановили, що вихователі ДНЗ чітко розуміють значення методу моделювання в екологічному вихованні дошкільників. Вони здійснюють планування діяльності дітей, володіють методикою застосування методу моделювання, використовують знання, уміння, навички.

На нашу думку, вихователям ДНЗ слід більшу увагу звертати на застосування методу моделювання в екологічному вихованні дошкільників, вивчати індивідуально-психологічні особливості дітей, використовувати сучасні психологічні дослідження, на що і націлювалась робота формуального етапу дослідження.

Література

1. Вербицкий А.А. Игровое моделирование: Методология и практика / Под ред. И.С. Ладенко. – Новосибирск, 2006. – 145 с.
2. Від екології природи – до екології душі. 4.1 // Дитячий садок. – 2004-липень (№25-26).
3. Досвід екологічного виховання в ДНЗ // Бібліотека вихователя дитячого садка. – 2005. – №1,2 – с. 1-120.
4. Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи. – Матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції. – Київ: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. – 248 с.
5. Екологічне виховання дошкільників: зміст і основні завдання // Дитячий садок. – 2005. -№46, грудень. – с.4-5.
6. Екологічне виховання дошкільнят: Спецвипуск // Дитячий садок. – 2006. – січень(№3).
7. Екологічне виховання учнів: Посібник для вчителів / Укл.: П.М. Щербань, Є.І.Коваленко, Т.Д. Пінчук та ін. / За заг. ред. П.М.Щербаня. -Ніжин: Видавництво НДПУ, 2003. – 238 с.
8. Николаева Светлана Николаевна. Методика экологического воспитания дошкольника: Учеб. Пособие для средних пед. учеб. заведений / С.Н.Николаевна. – 2-е изд., испр.. – М.: Академия, 2001. – 184 с.
9. Плохий З. Формування екологічно мотивованої діяльності дошкільнят // Дошкільне виховання. – 2005. — №7. – с. 19-21.
10. Яришева Н. Ф. Методика ознакомления детей с природою: Навч. посібник – К.: Вища шк., 1993. – 255 с: іл.

УДК 373.2

ЗМІСТ ВАЛЕОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ І УМІНЬ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Вашук А.М., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

У Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті турбота про здоров'я молоді, виховання в неї культури здорового способу життя (тут і далі – ЗСЖ) визначається як одне з пріоритетних завдань. Воно актуалізується на рівні дошкільної освіти, оскільки негативний екологічний стан навколишнього середовища, недостатня ефективність системи охорони здоров'я, зниження життєвого рівня переважної більшості родин провокують погіршення здоров'я дітей від самого народження.

Головна увага науковців та педагогів-практиків нині приділяється тому, що здоров'я треба не стільки повертати, скільки змалку виховувати у кожній людині усталені звички і потребу здорового способу життя. У змісті Базового компоненту дошкільної освіти в Україні (БҚДО)(1999 р.) проблема здоров'я визначається як один із найголовніших складників повноцінного розвитку дошкільників. У Коментарі до БҚДО йдеться про те, що дитина має набути необхідних до віку елементарних уявлень про залежність стану здоров'я від способу життя.

Зазначимо, що попри актуальність обраної нами проблеми дослідження, лише окремі питання методичного забезпечення валеологічного напрямку в організації освітнього процесу дошкільного навчального закладу (тут і далі – ДНЗ), у тому числі – стосовно визначення змісту й обсягу валеологічної інформації, адресованої старшим дошкільникам, – висвітлено у працях Т. Андрющенко, Г. Беленької, О. Богініч, Н. Денисенко, Л. Калуської, Т. Книш, Л. Лохвицької, В. Нес-теренко, З. Плохий, С. Юрочкиної та ін.

Отже, недостатньою розробленістю і практичним значенням проблеми визначення змісту валеологічних знань та умінь дітей старшого дошкільного віку відповідно до вимог сучасної дошкільної освіти обумовлюється **актуальність даного дослідження**.

Метою даної статті є висвітлення змісту знань і умінь дітей 5-6 років у галузі валеології, які визначаються у відповідності з вимогами сучасної дошкільної освіти.

Завданнями дослідження є:

· коротко схарактеризувати зміст чинної Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі"

та авторських програм валеологічного виховання дітей дошкільного віку стосовно визначення змісту знань та умінь дітей старшого дошкільного віку у галузі здорового способу життя;

· розкрити зміст та об'єм валеологічних знань і умінь старших дошкільників у контексті вимог сучасної дошкільної освіти.

Викладення основного матеріалу.

Зміст – це упорядкована система знань, умінь та навичок, що допомагає людині реалізувати переконаність у дійсності, стимулює навчальну та практичну діяльність, формує необхідні до віку соціальні почуття тощо [13, с.95].

Зміст валеологічної роботи вихователя визначають загальнопедагогічні програми (у тому числі й ті, що були чинними у минулі роки), а також авторські програми виховання у дітей здорового способу життя.

До сьогодні не втратили практичного значення роботи, присвячені оздоровленню дітей засобами руху та фізичної культури, які були написані у 50-60 рр. ХХ ст. (М. Метлов, Т. Осокіна, Д. Хухлаєва), у 70-80 рр. того ж століття (Є. Вавилова, А. Кенеман та ін.), оскільки науковими працями та програмами, створеними під керівництвом зазначених вчених, користувалися й педагоги України. В основі багатьох програм, які було розроблено як окремими педагогами, так і колективами авторів від середини ХХ ст., простежується думка про необхідність оволодіння дитиною руховими навичками, які є вкрай необхідними для ведення ЗСЖ [11, с.98].

Зміст традиційних програм, які використовувалися у II половині ХХ ст. був розрахований на проведення занять кваліфікованими спеціалістами у спеціальних обладнаних приміщеннях, тобто – заняття у дитячому садку та спеціальних клубах. У програмах цього періоду на конкретних матеріалах розкривалися можливості здійснення всебічного розвитку дошкільників на заняттях, під час ігор. Розроблені методики висвітлювали комплексний підхід до процесу навчання. Програми II половини ХХ ст. були розроблені як цілісні документи, в яких зміст роботи з дошкільниками усіх вікових груп викладено за принципом наступності. Зміст роботи з фізичного виховання визначався з ускладненням матеріалу за напрямками роботи відповідно до віку дітей.

У 90-х роках ХХ ст. в Росії дослідницею В. Алямовською було створено першу авторську програму – “Здоров’я”. Зазначена валеологічна програма включає чотири напрями формування у дітей засад здорового способу життя: забезпечення їхнього психологічного благополуччя; охорону та зміцнення здоров’я дітей; залучення дошкільників до загальнолюдських цінностей; формування духовного та морального здоров’я дітей [11, с.123].

Серед інших авторських валеологічних програм минулих років, які становлять інтерес для нашого дослідження, слід назвати програму російської дослідниці Т. Поштарьової “Валеологічний факультатив” (1999 р.), зміст якої спрямований на формування у дитини валеологічної свідомості. Дослідниця Т. Грядкіна в авторській програмі “Музей здоров’я” (1996 р.) пропонує педагогам з метою посилення змісту знань дітей дошкільного та молодшого шкільного віку ство-

рювати в навчальному закладі центр-музей з проблеми охорони та зміцнення здоров’я, в якому будуть розміщуватися література валеологічного змісту, муляжі, макети систем організму, а також валеологічні ігри, як от: “Який я?” (діагностичний блок), “Моє дихання”, “Звідки я з’явився” тощо [там само].

Із набуттям Україною незалежності й перебудовою українського дошкільля оновилися підходи до валеологічного виховання дітей, було створено ряд програм, у змісті яких різною мірою визначалися зміст та об’єм знань і умінь дітей у галузі здорового способу життя. Так, у державних програмах виховання і навчання дітей дошкільного віку минулих років: “Малютко” (1999 р.) [8] “Українське дошкільля” (1999 р.), “Дитина в дошкільні роки” (2000 р.) [5], “Дитина” (1993 р.) [4], проблема формування та підтримки здоров’я дітей розглядається як важливий компонент дошкільної освіти.

Здійснений нами аналіз змісту вищезазначених програм засвідчив, що усі вони містять завдання щодо зміцнення здоров’я дітей при проведенні фізкультурно-оздоровчої роботи, загартування, формування навичок самостійної валеологічної роботи та виховання у дошкільників культурно-гігієнічних навичок. У програмах зазначається на поведінку при прийманні їжі, особистої гігієни, зокрема, про необхідність стежити за чистотою рук, обличчя, одягу. Однак, на наш погляд, такий обсяг знань та умінь не дає змоги повною мірою сформувати усвідомлене дбайливе ставлення до власного здоров’я. Програми знайомлять дошкільників з досить широким колом подій, об’єктів та явищ природи і суспільного життя, але в них відсутні знання про організм людини та необхідність дбати про своє здоров’я.

З огляду на достатню самостійність у виборі напрямів і форм валеологічної роботи, досвідчені вихователі й методисти України в останнє десятиліття запропонували ряд програм валеологічного напрямку. Серед них достатньою науковою та практичною завершеністю відзначається авторська програма та методичні рекомендації педагога ДНЗ із м. Луганськ Л. Блудової.

У фізкультурно-оздоровчій програмі Т. Михайличенко простежується думка про важливість формування у дитини комплексу знань уявлень про необхідність дотримання рухового режиму та проведення форм організації життєдіяльності, умінь рухової діяльності, виховання у дошкільників потреби в активному русі [9].

Одними з найбільш ґрунтовних авторських валеологічних програм на сьогодні є наукові роботи Л. Калуської “Бережи здоров’я змалку” [6], а також Т. Андрущенко та Л. Лохвицької – “Про здоров’я треба знати, про здоров’я треба дбати” [7]. Аналіз змісту цих програм дозволив визначити наступні характеристики об’єму валеологічних знань і умінь дітей 5-6 років, представлених у таблиці 1.

На сучасному етапі в дошкільних навчальних закладах освітня робота проводиться за єдиною чинною Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” (2008 р.) [1]. Програмою визначено режим дня, обсяг і характер фізичних вправ, які сприяють гармонійному розвитку дитини; систему оздоровчих заходів і загартування для кожної вікової групи; пе-

редбачено своєчасне формування у дошкільників рухових умінь і навичок, фізичних якостей, розвиток інтересу до різноманітних доступних для дітей видів рухо-

вої активності, формування правильної постави; проведення обов'язкових занять з валеології та фізичної культури.

Таблиця 1

Характеристика об'єму та змісту валеологічних знань і умінь дошкільників старшого віку, визначених при аналізі змісту авторських валеологічних програм.

Об'єм валеологічних знань дошкільників старшого віку	Об'єм валеологічних умінь дошкільників старшого віку
<ul style="list-style-type: none"> ▪ знати зовнішню і внутрішню будову людини; ▪ знати правила здорового способу життя, режиму дня; ▪ знати правила безпечної поведінки в побуті й на вулиці. ▪ знати про корисні і шкідливі звички; ▪ знати про поведінку хворюючої людини; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ уміти самостійно обслужити себе; ▪ уміти визначати стан свого здоров'я і здоров'я оточуючих; ▪ уміти користуватися побутовими предметами: телевізор, пилосос, холодильник, комп'ютер, під наглядом дорослого; ▪ уміти одягатися по погоді; ▪ уміти розрізняти їстівні і отруйні гриби, рослини, ягоди, трави; ▪ уміти надати елементарні допомоги собі і оточуючим: промити очі, обробити ранку, звернутися до дорослого у разі потреби.

У програмі окреслено зміст роботи педагогів ДНЗ щодо прищеплення дошкільникам культурно-гігієнічних навичок. Окремим підрозділом програми визначається необхідність формування знань та уявлень дошкільників про такі ознаки здоров'я, як гарний настрій, апетит, міцний сон і відсутність шкідливих звичок [1, с.198].

Авторами програми наголошується на необхідності формування у дітей системи знань про роль позитивних емоцій, засобів загартування та рухової діяльності для забезпечення власного здоров'я. Діти старшого дошкільного віку повинні засвоїти інформацію про шкідливість причин гіподинамії, переохолодження та перегрівання. Їх навчають умінням виявлення ознак власного нездоров'я (біль, нудота, кволість та температура); закріплюють уміння без капризувань виконувати настанови лікаря щодо виконання профілактичних та медичних процедур.

У старших дошкільників формують уявлення про зовнішність, тіло та основні органи, вказуючи на те, що усі органи та системи організму мають вправно працювати за умов дотримання їх чистими та охайними. У питаннях набуття основ особистої гігієни у дітей формують уявлення про індивідуальні гігієнічні засоби, надають інформацію про мікроістоти та паразитів, які шкодять здоров'ю, а також про необхідність профілактики вірусних та інфекційних захворювань [1, с.217].

У віці 6-7 років до змісту роботи з дітьми вводиться першопочаткові основи статевої самоідентифікації. У проведенні означеної роботи дорослі повинні надати дитині відомості про вагітність та вигодовування, про стосунки між батьками по догляду за дитиною. Через

спостереження та самоаналіз дитина за допомогою дорослого набуває знань та уявлень про основи зростання організму та фактори впливу на формування його фізичних якостей. Дітям пояснюють, що люди різного віку відрізняються вагою, зростом, силою, фізичною витривалістю тощо [1, с.287].

У питаннях здорового способу життя, зазначено у Базовій програмі, дітям слід розширювати знання про шкідливі звички – вживання солодких, борошняних страв, шкідливість комп'ютера тощо. Дошкільникам надають інформацію про норми поведінки із людьми із особливими потребами. У них продовжують формувати уміння безпечно поведінки удома та в різних життєвих умовах, а також надавати першу необхідну допомогу.

Якщо в дитини сформоване свідоме ставлення до власного здоров'я, то вона усвідомлює: "Я – фізично здорова", "Я – психічно здорова", "Я – духовно здорова", "Я – соціально здорова" особистість.

· "Я – фізично здорова дитина" – означає, що вже тіло, голова, тулуб, кінцівки, всі органи та фізіологічні системи працюють злагоджено, почуваються нормально.

· "Я – психічно здорова дитина" – емоційні та інтелектуальні потреби у спілкуванні, у провідних видах діяльності (грі, навчанні, праці) задовольняються у процесі взаємодій з навколишнім середовищем.

· "Я – духовно здорова дитина" – усвідомлюють свій взаємозв'язок із природою та суспільством, забезпечується еволюційний розвиток природних обдарувань, формується радісне світосприймання.

· "Я – соціально здорова дитина" – достатньо врівноважено спілкується з різними людьми, зі стар-

шими за віком і вищими за соціальним статусом, з однолітками, та молодшими дітьми [там само].

Висновки. Проблема удосконалення валеологічного виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ стала складовою багатьох державних та авторських валеологічних програм, зміст яких спрямований на формування у дітей основ здорового способу життя. Серед основних знань у галузі здорового способу життя

слід назвати знання про будову людського організму та особливості функціонування його найбільш важливих органів та систем; знання профілактики захворювань та поведінки під час хвороби тощо. До валеологічних умінь дітей слід віднести санітарно-гігієнічні уміння; уміння безпечної поведінки; уміння підтримки належного емоційного стану тощо.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / М-во освіти і науки України, АПН України; [наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко]. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Денисенко Н. Від рухового режиму – до здоров'я дитини / Н. Денисенко // Дошкільне виховання. – 1995. – № 10. – С. 10–11.
3. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – №1. – С. 15-16. Дитина : Програма виховання дітей дошкільного віку. – К., 1999. – 286 с.
4. Дитина в дошкільні роки: Програма розвитку, навчання та виховання дітей. – [2-ге видання]. – Запоріжжя : ТОВ "Ліпс ", 2004. – 286 с.
5. Калуська Л. В. Бережи здоров'я змалку [авторська програма] / Любомира Василівна Калуська. – Х. : Ранок-НТ, 2007. – 96 с.
6. Лохвицька Л., Андрущенко Т. Про здоров'я треба знати, про здоров'я треба дбати. Валеологічна програма / Л. Лохвицька, Т. Андрущенко. // Дошкільне виховання. – 2002. – №12. – С. 10.
7. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку (наук. кер. З.Плохій). – К., 1999. – 285с.
8. Михайличенко Т. Модель фізкультурно-оздоровчої роботи у дошкільному закладі / Т. Михайличенко // Вихователь-методист дошкільного закладу – 2009. – №5.– С. 14-20.
9. Плохій З. Бережи здоров'я змалечку / З. Плохій // Дошкільне виховання. – 1998. – № 10.– С. 4–5.
10. Толстова С. Ю. Валеологическое сопровождение воспитательного процесса в дошкольном образовательном учреждении : электр. ресурс: <http://www.diss.ru> – дисс. на соискание научной степени канд. пед наук : спец. 13.00.01 "общая педагогика" / Толстова Светлана Юрьевна. – Шуя, 2000. – 154 с.
11. Шавровська В. Н. Рухливість – програма оздоровлення дошкільників / В. Н. Шавровська / Відкритий урок. – 2003. – №21. – С. 22.
12. Філософський словник / За ред. В. Шинкарука. – К. : Наукова думка, 1973. – 304 с.

УДК 373.2

ДОТРИМАННЯ ВИМОГ БАЗОВОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ "Я У СВІТІ" ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ 5–6 РОКІВ ІЗ СУСПІЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ ЗАСОБАМИ ЖИВОПИСУ

Герасименко Ю.М., студентка ІV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

Умови сьогодення ставлять перед особистістю багато завдань і вимог. Особливо вимогливим є суспільне середовище (довкілля), адже для успішної життєдіяльності людини потребується її різнобічна сумісність із навколишнім. Теоретичні положення ознайомлення дошкільників із різними видами довкілля тією чи іншою мірою висвітлені у працях Л. Артемової, А.Білоусової, О. Кононко, О. Кравцової, В. Петровського, Т. Поніманської, І. Тадєєвої, Н. Химич та ін.

Дієвим засобом ознайомлення дитини дошкільного віку із суспільним довкіллям є образотворче мистецтво, зокрема – живопис. Значення живопису як могутнього чинника виховання особистості розкрито у II половині ХХ ст. такими вченими як: М. Каган, Е. Чистякова, В. Розумний, П. Білецький Т. Аболіна та ін. Окремі питання використання творів живопису у про-

цесі ознайомлення дошкільників із різними видами довкілля розглянуто у працях вчених Е.Белкіної, А.Богущ, Н.Гавриш, Н. Дяченко, О.Половіної та ін.

Водночас, аналіз наукових джерел з проблеми входження дітей дошкільного віку в соціум дає підставу стверджувати, що на сучасному етапі ще недостатньо визначено особливості використання різних засобів і педагогічних технологій з метою ефективного ознайомлення дітей дошкільного віку з суспільним довкіллям, чого вимагає Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі". Цим і зумовлена **актуальність даного дослідження.**

Метою дослідження є обґрунтування необхідності дотримання вимог Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" у процесі ознайомлення дітей 5-6 років із суспільним довкіллям за використання творів живопису.

Відповідно до мети, завданнями дослідження є :

1. Коротко схарактеризувати специфіку Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” щодо ознайомлення дітей 5-6 років із суспільним довкіллям.

2. Розкрити педагогічний потенціал творів живопису, зазначених у Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” щодо використання його на заняттях по ознайомленню дітей 5-6 років із суспільним довкіллям.

Викладення основного матеріалу. Програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” (2008 р.), розроблена на виконання Закону України “Про дошкільну освіту” та Державного базового компоненту дошкільної освіти в Україні, ураховує кращі надбаня програм останніх років як таких, що втілюють принцип ознайомлення дитини з суспільним довкіллям на нинішньому етапі розвитку суспільства. Педагогічна сутність Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” визначається чіткою конкретизацією функцій вихователя щодо формування у дітей кожного вікового періоду засад суспільного виховання, у першу чергу – щодо ознайомлення дітей із особливостями людського буття, взаємовідносин між людьми, пізнання елементів історії та культури свого народу тощо.

У програмі “Я у Світі” домінуючою є думка про те, що нині однією із задач суспільного виховання дітей дошкільного віку визнається необхідність забезпечення не протиріччя зовнішньої (соціальної) та внутрішньої (духовної) сфери буття людини.

Серед завдань по ознайомленню дітей старшого дошкільного віку із суспільним довкіллям для Базової програмою визначено, зокрема, такі завдання:

- навчати орієнтуватися в незвичному людському оточенні, пристосовуватися до його вимог і правил, доцільно й з користю впливати на нього, відстоювати право на власний вибір;

- адекватно та вчасно реагувати на соціальні потреби дитини, сприяти їх задоволенню;

- регулярно надавати дитині можливості відкривати широкі життєві горизонти, ознайомлюючи їх з різноманітним довкіллям, формувати життєво важливі вміння, що допоможуть в ньому орієнтуватися [2, с.305].

У Базовій програмі “Я у Світі” стосовно ознайомлення дітей дошкільного віку з довкіллям вказується на те, що специфіка соціального життя дитини потребує одночасного перебування у двох взаємопов’язаних світах – світі дорослих (батьки, вихователі) та світі однолітків (група дошкільного закладу) і врахування цієї обставини у вивченні особливостей їхнього гуманістичного виховання. Програмою наголошується на тому, що “основне призначення дорослого – допомогти дитині жити власними силами, у злагоді з довкіллям й згоді із собою як активному суб’єкту життєдіяльності” [2, с.6].

Великого значення для ознайомлення дошкільників з довкіллям має усвідомлення ними норм суспільної моралі, набуття базових якостей. У розділі Програми “Базові якості особистості” стосовно старшого дошкільного віку зазначено, що у дитини 5-6 років мають бути сформовані такі базові якості, як-от: са-

мостійність, працелюбність, людяність, розсудливість, креативність, справедливість, самовладання, самолюбність, спостережливість, відповідальність. Слід зазначити, що дані якості є необхідною умовою ефективного входження дітей до соціуму й ознайомлення їх із суспільним середовищем [2, с.265].

Формування у дітей старшого дошкільного віку базових якостей особистості, задекларованих Базовою програмою “Я у Світі”, визначається нині особливо актуальним, проте стан практики ДНЗ засвідчує наявну проблему використання вихователем обмеженої кількості методичних засобів.

Вагому роль щодо забезпечення процесу ознайомлення дітей із довкіллям відіграє живопис – “мистецтво застиглого часу”, потенціал якого визначений віковою педагогічною практикою. Живопис не є простим копіюванням дійсності. Навіть при буквальності, фотографічності зображення картина, малюнок або ескіз є передусім результатом авторського бачення чи уявлення навколишнього, передання світу людських стосунків. Мистецтвознавець О.Альохін зазначає, що твір мистецтва завжди залишається особливою формою відображення особистісного ставлення до світу [1, с.53].

Сприйняття і розуміння довкілля починається у дитинстві. “Все прекрасне, що існує в навколишньому світі і створене людиною для інших людей, повинно доторкнутися до серця дитини і облагородити його”, – стверджував В. Сухомлинський [4, с.39].

Психологи розглядають естетичне сприйняття живопису дітьми дошкільного віку як емоційне пізнання світу, що починається з відчуття, що надалі спирається на розумову діяльність людини. В.Мухіна зазначає, що у дошкільному віці воно носить специфічний характер, “обумовлений віковими особливостями і відрізняється емоційною безпосередністю, підвищеним інтересом до навколишнього світу, живим відгуком при зустрічі з прекрасним і дивовижним, які виявляються в посмішках, жестах, вигуках, міміці, в сприйманому явищі, дати йому естетичну оцінку” [4, с. 134].

Аналіз літературних джерел дав змогу відзначити, що проблему методики ознайомлення дошкільників з творами живопису (у тому числі – стосовно видів та явищ довкілля) порушували у своїх працях Е. Белкіна, В. Єзкеєва, Н. Зубарева, Л. Компанцева, В. Космінська, Е. Нікітіна, Г. Підкурманна, Н. Сакуліна, Г. Сухорукова, О. Чернишова, Р. Чумічова та ін.

У змісті Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” надано репертуарний перелік творів живописного мистецтва, які повинні використовуватися вихователем ДНЗ задля ознайомлення дошкільників 5-6 років із суспільним довкіллям. На нашу думку, у роботі зі старшими дошкільниками ефективним є використання тих творів живопису, які підвищують інтерес дітей до пізнання історії своєї країни, до минулого життя людей, побуту українського народу тощо.

На основі мистецько-педагогічного аналізу творів живопису, зазначених у Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі”, нами було складено таблицю, в якій зазначено специфіку їх використання на заняттях по ознайомленню дітей 5-6 років із видами та явищами суспільного довкілля.

**Характеристика творів живопису, зазначених у Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку
“Я у Світі” щодо їх використання на заняттях по ознайомленню дітей 5–6 років
із суспільним довкіллям**

<i>Назва твору</i>	<i>Автор твору</i>	<i>Жанр твору</i>	<i>Формуванню яких знань та уявлень дітей про суспільне довкілля сприятиме використання даного твору</i>
"У парку"	Т. Яблонська	пейзаж	Умови побуту людей у минулому, ознайомлення із культурними об'єктами; виховання культури поведінки у містах дозвілля
"Рання весна"	А. Куїнджі	пейзаж	Умови життя людей у селі; традиційне житло українців, виховання культури побуту.
"Діти втікають від грози"	К. Маковський	пейзаж	Історія нашого народу; умови життя людей у минулому; виховання почуття взаємодопомоги; уміння діяти в екстремальних ситуаціях.
"Бузок"	М. Врубель	натюрморт	Умови життя людей; культура утримання оселі.
"Автопортрет"	Т. Шевченко	портрет	Ознайомлення з історичними національними митцями
"Ягнятко"	В. Микита	портрет	Ознайомлення із працею дорослих (вівчарство); виховання поваги до важкої праці людей-трудівників; виховання поваги до літніх людей.
"Портрет дочки"	І. Рєпін	портрет	Умови побуту людей у минулому
"Дівчинка з персиками"	В. Сєров	портрет	Умови побуту людей у минулому; виховання охайності у побуті.
"Альонушка"	В. Васнецов	композиційний портрет	Ознайомлення із побутом людей у минулому (через казкові персонажі); Виховання почуття милосердя, співчуття до біди іншого.
"Мати"	І. Івасюк	портрет	Виховання почуття поваги та любові до матері
"Іван-царевич на сірому вовкові"	В. Васнецов	композиційний портрет	Ознайомлення із побутом людей у минулому (через казкові персонажі); Виховання почуття взаємодопомоги, співпереживання за долю іншого.
"Вітряк"	С. Світловський	пейзаж	Умови побуту; життя людей у селі людей у минулому. традиційна культура українців
"Материнство"	Н. Самокиш	портрет	Виховання почуття поваги та любові до матері
"Краса України"	О. Кульчицька		Виховання гордості за свою країну; поваги до її культурних пам'яток
"Діти на леваді"	О. Кульчицька	композиційний портрет	Ознайомлення з історією нашого народу, працею та іграми дітей у минулому. Формування інтересу до вивчення власної культури
"Мама йде!"	І. Іжакевич	композиційний портрет	Виховання почуття поваги та любові до матері

Аналіз даних запропонованої нами таблиці дозволяє визначити, що у змісті Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” запропоновано до використання на заняттях у ДНЗ широкий спектр творів живопису, використання яких надасть змогу поглибити уявлення та знання дітей про історію й культуру нашого народу; про умови життя простих людей у місті та селі, про можливість відпочинку дорослих і дітей тощо.

Висновок. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” є державним документом, яким

задекларовано сучасні вимоги дошкільної освіти щодо ознайомлення дітей дошкільного віку із навколишнім, зокрема – із суспільним довкіллям. Ефективними засобами ознайомлення дошкільників з суспільним довкіллям, із його видами та явищами є твори живопису. У змісті зазначеної програми надано перелік творів живопису, які можуть використовуватися у практиці ДНЗ по ознайомленню дітей із навколишнім світом та нормами людського буття.

Література

1. Алехин А. Д. О языке изобразительного искусства / А. Д. Алехин. – М : Искусство, 1973. – 260 с.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / М-во освіти і науки України, Академія педагогічних наук України; Наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
3. Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта / В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 1981. – 240 с.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 250 с.

УДК 372.3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДНОГО ДОВКІЛЛЯ

Горбань В.В., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

Розбудова української держави ставить перед сучасною освітою нове замовлення у вихованні особистості. У “Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті”, Законі України “Про освіту”, “Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти” підкреслюється гострота проблем формування таких особистісних якостей, як дисциплінованість, працьовитість, сумлінність, бережливе ставлення до об'єктів живої природи, до предметного середовища. Ці особистісні якості найповніше втілені у понятті “відповідальність”.

Відповідальність як інтегральна характеристика особистості має стати одним з визначальних чинників сформованості у дитини-дошкільника базових якостей особистості. У змісті Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” наголошено на тому, що у старшому дошкільному віці “зароджується відповідальність як базова якість особистості, важливий морально-етичний регулятор між людських стосунків, стимулятор активної діяльності, запорука продуктивного життя” [1, с.271].

Вивчення й узагальнення науково-педагогічної літератури показало, що проблема формування у дітей старшого дошкільного віку відповідального ставлення до довкілля є найменш дослідженою. Дослідження окремих аспектів цієї проблеми стосовно дітей 7-10 років здійснено С. Гагаріною, Л. Краєвою (визначено й обґрунтовано особливості виховання відповідального ставлення до суспільних обов'язків і праці), виховання у дошкільників виконавчості і добросовісності досліджено Р. Жумакановою, виховання відповідальності у навчальній діяльності розглянуто у наукових працях З. Васильєвої.

Формування відповідального ставлення старших дошкільників до природи досліджувалось лише О.Вінокуровою (Росія). Окремі аспекти означеної проблеми розглядалися у дисертаційних роботах О. Барліт [2], Н. Басюк [3], О.Колонькової, Г. Тарасенко.

Суперечністю між соціальною значущістю проблеми формування у старших дошкільників відповідального ставлення до природного довкілля і відсутністю теоретично обґрунтованих умов її реалізації визначається обумовлюється **актуальність даного дослідження**.

Метою дослідження є розкриття організаційно-педагогічних умов формування у дошкільників 6-7 років відповідального ставлення до природного довкілля.

Завданням дослідження стала коротка характеристика визначених на теоретичному рівні організаційно-педагогічних умов формування у старших дошкільників відповідального ставлення до природного довкілля.

Викладення основного матеріалу. *Природне довкілля* – це явища природи, жива і нежива природа, за якими спостерігає дитина; у процесі спостережень за явищами природи і дослідницької діяльності в дітей формується інтегральний “образ” знань про природу (“образ природи”).

Старший дошкільник має елементарні уявлення про природне довкілля: життя на планеті Земля, вплив Сонця на воду, ґрунт, повітря, рослини, тварин; властивості, якості та стани повітря, води, ґрунту; сезонні та природні явища; багатоманітність та умови життя тварин; діяльністю людини; екологічний стан довкілля та його вплив на здоров'я людини; основні планети, що обертаються навколо Сонця [4, с. 127].

Сьогодні завданням педагогів-дошкільників постає виховувати свідому людину, яка б не лише вміла виправляти свої помилки, а й навчалася б їх передбачати, знаходити альтернативу у стосунках між людством і природою. Виховання відповідального ставлення повинно займати провідне місце у дошкільних закладах, адже набуті в цей час знання, перетворюються в тривалі переконання, які спираються на ідеї гармонії природи та людини, формуванні духовності, моральної освіченості особистості та створення умов для її розвитку.

На основі аналізу наукових джерел з проблеми формування у дітей старшого дошкільного віку відповідального ставлення до природного довкілля стосовно об'єкту дослідження нами було розкрито його базові поняття: "відповідальність", "відповідальне ставлення" та "відповідальне ставлення до природного довкілля".

· *відповідальність* – це зворотна сторона свободи. Чим ширші межі свободи, тим більша відповідальність і навпаки, чим більший зміст включає відповідальність, тим більшої свободи вона вимагає для своєї реалізації.

· *відповідальне ставлення* – здатність людини свідомо, цілеспрямовано виконувати вимоги та вирішувати завдання морального вибору, досягаючи певного результату, що формується у людському середовищі завдяки взаємодопомозі та взаємоповазі.

Проблемою формування у дітей старшого дошкільного віку відповідального ставлення до природного довкілля займалися такі видатні вітчизняні та зарубіжні педагоги як В. Сухомлинський, А. Макаренко, Г. Сковорода, К. Ушинський, М. Монтессорі, С. Френе та сучасних педагогів М. Левківського, М. Сметанського, О. Сухомлинської та інші. Серед вчених, які тією чи іншою мірою розглядали цю проблему, слід зазначити К. Абульханову-Славську, І. Беха, М. Боришевського, Л. Колберга, Г. Костюка, Ж. Піаже, М. Савчина, І. Ротера та інших. У працях зазначених вчених простежується загальна думка про необхідність впливу природи на виховання у дітей дошкільного віку основ моралі, зокрема, щодо формування у них відповідального ставлення до живої та неживої природи, виховання почуття милосердя та гуманного ставлення до живих істот.

Нами уточнено сутність поняття "відповідальне ставлення до природного довкілля" як найважливішої загальнолюдської цінності, яку треба розвивати, формуючи моральну основу особистості, зокрема, такі якості, як-от: душевність, співчутливість, бережливість, відповідальність до живої і неживої природи.

Здійснений на теоретичному рівні аналіз проблеми формування відповідального ставлення у дітей старшого дошкільного віку до природного довкілля визначив організаційно-педагогічні умови, які впливають на ефективність даного процесу. Такими організаційно-педагогічними умовами є:

1. Спрямовання змісту педагогічної роботи по формуванню у дітей старшого дошкільного віку відповідального ставлення до природного довкілля відповідно до вимог особистісного розвитку дитини зазначених у Базовій програмі "Я у Світі".

2. Добір ефективних форм, методів і засобів навчальної та виховної роботи з дітьми старшого дошкільного віку, які забезпечують вплив на особистісний розвиток дитини.

3. Урахування виховного потенціалу природного довкілля в організації життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку.

Коротко характеризуємо вищезазначені умови.

1. Зміст роботи з дітьми старшого дошкільного віку по формуванню у них відповідального ставлення до природного довкілля полягає в ознайомленні їх з об'єктами та явищами живої та неживої природи: з порами року, природними ознаками, рослинним та тваринним світом, їх будовою, місцем і середовищем існування. До змісту роботи також входить надання дітям інформації про значення природи в житті людей; ознайомлення дітей із необхідністю проведення природоохоронних акцій, які сприяють вихованню любові та дбайливого ставлення та догляду за природою.

2. Формами екологічного виховання дошкільників, на яких здійснюється процес формування відповідального ставлення до природи є: заняття (на них відбувається ознайомлення дитини з природним довкіллям), екскурсії (сприяють закріпленню знань та безпосередньому ознайомленню з живою та неживою природою); природоохоронні акції зі збереження живої природи; екологічні свята (впливають на ставлення дитини до природного довкілля); спостереження (за рослинним, тваринним світом тощо).

До методів, які сприяють формуванню відповідального ставлення дітей старшого дошкільного віку до природного довкілля слід віднести: працю в природі, дослідницьку діяльність; розповідь вихователя, читання природознавчої літератури, природознавчі бесіди; спостереження, екскурсії в природу; творчі та самостійні ігри.

У фаховій методиці як самостійному навчальному курсі склалася своя система методів навчання і ознайомлення дітей з довкіллям. Усі методи ознайомлення дітей із довкіллям поділяються на дві великі групи: 1) *методи безпосереднього ознайомлення* дітей із довкіллям: це наочні, практичні, ігрові; 2) *методи опосередкованого ознайомлення* дітей із довкіллям: це словесні методи, методи, які опосередковуються словом.

До першої групи методів належать: спостереження, екскурсії – огляди, розглядання предметів та бесіди про них, екскурсії на підприємства, установи тощо за межі дошкільного закладу; розглядання та бесіда за змістом дидактичних картин та репродукцій художніх картин, дидактичні ігри з предметами, іграшками, картинками, перегляд кінофільмів, телепередач, комп'ютерні ігри, відео програми, досліди з предметами, явищами.

В основі всіх цих методів лежить безпосередній чуттєвий досвід дитини, її сенсорне виховання. Усі вони супроводжуються наочною або безпосередньою практичною чи ігровою діяльністю дитини. У процесі використання методів цієї групи дитина має можливість сама побачити, доторкнутись, понюхати, обстежити предмет чи явище, безпосередньо діяти з ним, перетворювати його, одержувати конкретний результат.

До опосередкованих методів ознайомлення дітей із довкіллям належать ті, що опосередковуються словом. Серед них читання художніх творів (оповідання, вірші, легенди) пізнавальної спрямованості, розповідь вихователя, словесні дидактичні ігри, бесіда, усна народна творчість (загадки, прислів'я, приказки), метод уявлених ситуацій.

До словесних методів належить розповідь вихователя. Розповідь – це словесний (вербальний) метод навчання; жвава, образна, форма усного монологічного викладу навчального (пізнавального) матеріалу з таких тем чи питань, які містять здебільшого фактичні відомості (опис явищ природи, предметів, суспільного життя, повідомлення цікавих фактів з історії міста, країни тощо). Розповідь як самостійний метод використовується на заняттях з ознайомлення дітей з довкіллям у процесі спостережень, екскурсій, екскурсій-оглядів, розглядання предметів, а також у процесі бесіди.

В останні роки основну роль у навчанні дошкільників відводять *практичним методам*, які використовуються і в процесі ознайомлення дітей з довкіллям. Це метод вправ, метод проектів, моделювання, досліди й експериментування.

Метод вправ – це багаторазове повторення дитиною дій певного змісту. У процесі вправ діти оволодівають різними способами розумової і пізнавальної діяльності, з них формуються різноманітні вміння і навички пов'язані з діяльністю у довкіллі.

Конструктивні вправи – це самостійні вправи дітей з різним матеріалом, які діти виконують після пояснення вихователя та аналогічні тим, які вони виконували спочатку під керівництвом вихователя.

Творчі ігри діти виконують самостійно на основі раніше набутих способів діяльності: ці ігри вимагають від дітей нового поєднання, комбінування знань, умінь і навичок, які діти засвоїли раніше. Особливістю методу вправ у дошкільному віці є те, що вони здебільшого проводяться в ігровій формі, в емоційно насиченій, цікавій для дітей діяльності.

Дослідницький метод навчання – це метод, за допомогою якого діти самостійно вирішують пізнавальні і практичні завдання шляхом дослідів. Найефективнішим методом ознайомлення дітей з природним довкіллям є *спостереження* за рослинним, тваринним світом (наприклад за квітучими чи рідкісними рослинами, за зростанням цибулі на підвіконні, гілками дерев у вазі; за акваріумними рибками, за птахами у клітці та за зимуючими птахами); за сонцем, вечірнім небом, за погодою [5, с.150-153].

Екскурсії в природу проводяться з метою спостереження об'єктів і явищ у природі та з'ясування їх взаємозв'язків із навколишнім середовищем. Про ефективність використання цієї групи методів доводять матеріали дошкільної періодики.

Дослідниця І. Чередова зазначала, що на екскурсіях у природу легше на конкретному матеріалі спостерігати найпростіші закономірності в природі (взаємозв'язок різноманітних явищ природи залежно від сезонних змін, результати дії води в природі тощо) [18, с.38].

3. Педагогічний потенціал природного довкілля визначається його можливістю гармонійно, естетично розвивати дитину, формувати почуття відповідальності, виховувати бережливе ставлення, за умови становлення у дошкільника сприйняття довкілля, інтересу до нього; оволодінню елементарними уявленнями про живу та неживу природу і зв'язок між станом довкілля та здоров'ям усього живого.

Висновок. Проблема формування відповідального ставлення до природного довкілля є однією з найбільш актуальних для сучасної дошкільної освіти. Саме в дитинстві закладається той базис відповідальності, який у подальшому Завдання педагогів-дошкільників – виховувати свідому людину, яка б навчилася б знаходити альтернативу в стосунках між людством і природою. Виконання наукового дослідження стосовно формування у дітей старшого дошкільного віку відповідального ставлення до природного довкілля потребувало визначення організаційно-педагогічних умов реалізації даного процесу. Їх коротка характеристика представлена у даній статті.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / М-во освіти і науки України, Академія педагогічних наук України; Наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
2. Барліт О. О. Аксіологічні засади ставлення дошкільників до природи у вітчизняній теорії та практиці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.02.08 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. О. Барліт. – Кіровоград, 2009. – 22 с.
3. Басюк Н.М. Формування почуття відповідальності у молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Н. М. Басюк – К., 2005 – 21 с.
4. Богуш А. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. Богуш, Н. Гавриш. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2008. – 408 с.
5. Колонькова О. О. Формування ціннісного ставлення дітей до природи у контексті гуманістичного виховання / О. О. Колонькова // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості : Збірник наукових праць. – Київ : ВІРА Інсайт, 2001. – Кн. II. – 153 с.

УДК 372.3

ОСОБЛИВОСТІ ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Гринь С.О., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. Матвієнко С.І., кафедра дошкільної освіти

Сучасне суспільство значною мірою загорює проблему розвитку творчого потенціалу особистості, зокрема її творчості та креативності, які потрібно формувати, починаючи з дошкільного віку. У змісті Базової

програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” (2008 р.) задекларовано необхідність формування гнучкої, свідомої, творчої людини [1, с.5].

Серед креативних педагогічних новацій великий потенціал мають дизайн-технології як сучасний напрям художньої освіти дітей та учнівської молоді, проте досвід використання їх щодо розвитку особистості вивчений недостатньо. Особливо це стосується практики дошкільних навчальних закладів (тут і далі – ДНЗ), яка характеризується відсутністю чітко окреслених шляхів запровадження інноваційно-творчих технологій розвитку дитини дошкільного віку.

Суперечністю між соціальною значущістю проблеми формування інтересу дітей до дизайн-діяльності в умовах ДНЗ й відсутністю теоретично обґрунтованих умов його реалізації визначається **актуальність даного дослідження**.

Метою дослідження є розкриття особливостей дизайнерської діяльності дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Коротко схарактеризувати сутність та види дизайнерської діяльності старших дошкільників;
2. Визначити особливості використання засад дизайнерської діяльності у роботі з дітьми старшого дошкільного віку.

Викладення основного матеріалу. Дошкільний вік вважають найбільш значущим для формування головних естетико-виховних установок (В. Алексеєва, Е. Белкіна, В. Вільчинський, Е. Вільчовський, В. Джестойкова, В. Добровольська, Н. Зубарева, М. Івашенина, Є. Ковтун, Г. Лабунська, О. Мелік-Пашаєв, В. Мурзаєв, Г. Підкурманна, Н. Пророк, Н. Рева та ін.). Діти старшого дошкільного віку відрізняються особливим сприйманням, емоційною чутливістю, підвищеною пізнавальною активністю, можливістю образно мислити. Це вік інтенсивного розвитку пам'яті та уяви (В. Мухіна, О. Кононко, О. Савченко, Є. Торшилова та ін.).

На думку Е. Белкіної, саме мистецтво стає і засобом спілкування, і засобом пізнання дійсності, і засобом виховання дітей цього віку [2, с.33]. За виваженої та організованої системи ознайомлення дітей з творами мистецтва, воно у змозі пробуджувати емоції, активізувати уяву, викликати саме ті переживання, які називають естетичними [3; 5; 6].

Дизайнерська діяльність є такою, що дозволяє якнайповніше виявити індивідуальне творче бачення проблеми оновлення навколишнього простору, надання йому більш естетичних та самобутніх рис [3, с.47]. Дослідник Л.Росенко пов'язує необхідність запровадження основ перетворювальної (дизайнерської) діяльності вже зі старшого дошкільного, а не молодшого шкільного віку, оскільки саме у період 4-6 років "психофізичні ресурси дитячого організму різко збільшуються" [Ц, с.23].

Дизайнерська діяльність дошкільників безпосередньо пов'язана із художньою діяльністю в таких аспектах як: конструювання, композиція, колір, Основи дитячої художньої діяльності в означених параметрах вивчалися дослідниками Е. Белкіною, Г. Підкурманною, Т. Комаровою, В. Мухіною, Т. Дороновою, Є. Ігнат'євим, Т. Козаковою, В. Котлярком, Н. Сакуліною, Є. Фльоріною та ін. У працях зазначених учених художня діяльність дітей розглядалася, переважно, у

контексті зображувальної діяльності щодо навчання їх основам композиції та колороедення.

Серед дисертаційних досліджень українських науковців, проблема навчання дошкільників 6-7 років основам дизайну частково розглянута в працях Н. Луцан і Н. Голоти. На думку зазначених вчених, розвиток старшого дошкільника в середовищі декоративного дизайну розглядається в єдності формування його естетичного відношення до оточуючого і розвитку художніх здібностей. Н. Кириченко вважає, що "робота з дітьми повинна будуватися так, щоб дитина одержувала яскраві враження, прагнула і могла виражати свої враження художньо-виразними засобами, придбав багатогранний досвід художньо-естетичної діяльності, навчився творчо застосовувати його в своєму житті" [4, с.46].

Дизайнерська та декоративно-оздоблювальна діяльність дитини старшого дошкільного віку безпосередньо пов'язана із формуванням іншої стратегічної лінії розвитку дошкільника – *творчості*. Творчість визначається як особливий вид активності ерегламентованого, перетворювального характеру. Творчість безпосередньо пов'язана із створенням нового продукту [7, с 74].

Ґрунтовні дослідження у галузі психології дитячої творчості були здійснені психологами Л. Венгером, Л. Виготським, Л. Лепеховою, Р. Тафель, В. Мухіною, В. Роменець, Дж. Селли Н.Кириченко та ін. На сьогодні з проблеми навчання дошкільників основам дизайну створене обмежене коло наукових робіт, переважно – зарубіжними дослідниками (Е. Асланова, Л. Малиновська, Н. Конишева та ін.).

Значного розширення можливостей застосування (щодо перетворення навколишнього предметного середовища та життєвого простору дитини) дизайнерське мистецтво набуло з прийняттям Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" (2008 р.) [1]. Програмою наголошено на тому, що загальною здібністю дитини щодо прояву та удосконалення власної творчості є *креативність*. Серед показників сформованості креативності у старшого дошкільника, за Базовою програмою, з огляду на розвиток у дітей дошкільного віку умінь художнього конструювання та декоративного перетворення навколишнього є:

- відкритість до нових ідей;
- наслідування художніх взірців великої естетичної дії;
- схильність до руйнування стереотипів та відмова від шаблонів;
- спроможність бачити нові можливості за рамками запропонованих ідей [7, с.75].

Існує два види дизайну – дизайн для дітей, що спрямований на створення комфортного для дитини матеріального середовища та дитячий дизайн, який багато в чому подібний до ручної художньої праці. В основі дитячого дизайну лежить художнє конструювання та декоративне оздоблення.

У сукупності "дизайн для дітей" та "дитячий дизайн" відповідають фундаментальним педагогічним завданням: вони формують естетику середовища, що оточує дитину, стимулює її творчість, готують до життя в соц-

іумі. В. Котляр у короткій характеристиці дитячого дизайну визначає, що у ньому єдність дидактичних і творчих задач відповідає сучасним педагогічним тенденціям поліхудожнього розвитку дітей [5, с.63]. Л. Масол пов'язує вибір напрямів дизайн-діяльності дітей з необхідністю вивчення витоків поліхудожньої освіти, що є характерним як для шкільної, так і дошкільної освіти [7, с 125].

Російська дослідниця Л. Парамонова визначає таку типологію у структурі дитячого дизайну (відповідно до класифікації, прийнятої в професійному дизайні) [10, с.5]:

- 1) дизайн площинний (аплікативно-графічний);
- 2) об'ємний (наочно-декоративний);
- 3) просторовий (архітектурно-декоративний).

Пропонована Л. Парамоновою класифікація розглядається в контексті трьох способів сприйняття дітьми навколишнього: середовища ляльково-ігрового, дитячого і дорослого [там само].

Заняття дитячим дизайном розвивають у дітей інтелект, культуру мови і спілкування, здібності до аналізу й узагальнення, творчі здібності-просторову уяву, проектно-образне мислення. Дошкільники починають усвідомлювати своє співавторство, авторську компетентність, беручи участь в створенні об'єктів краси, вчать упорядковувати побут, використовуючи набутий досвід дизайну в просторі ДНЗ.

Діти вчать знаходити схожість і відмінність у доцільній красі форм природи, навколишніх предметів, в своїй продуктивній діяльності вони вчать дбайливому відношенню до матеріалів, умінню знаходити і використовувати в своїй роботі ознаки естетичної єдності в навколишньому середовищі (сервіз, гарнітур, ансамбль). Це нове відношення, нова дизайн-діяльність формуються на базі та у надрах традиційних для ДНЗ занять образотворчим мистецтвом, конструюванням і рукоділлям.

Дослідник Г. Пантелеев у праці, присвяченій проблемі художньо-естетичного розвитку дітей 5-10 років засобами нової художньо-декоративної діяльності – дитячого дизайну у ДНЗ, пропонує такі напрями дизайн-діяльності, які реалізуються за участі дітей:

- Перший напрям – роль дизайну в естетизації всього середовища життязабезпечення людей.

- Другий – професійний дизайн, спрямований на упорядкування

матеріально-культурного простору, що оточує дитину, – так званий

“дизайн для дітей”, створюваний дорослими.

- Третій напрям – *“дитячий дизайн”*, тобто безпосередня участь дітей в

естетизації свого побуту [9, с1].

Г. Пантелеев вказує, що “нові напрями в дошкільній педагогіці: “дизайн для дітей” (митці – дітям) і “дитячий дизайн” (діти-митці) утворює інтеграційну сукупність розвитку дитини, який може бути реалізований при чуйному і грамотному керівництві дорослим на базі доступного освоєння дітьми азів прекрасного в продуктивній творчості” [9, с 12].

Схарактеризуємо напрями дитячого дизайну більш детально.

Перший напрям – “аранжування” – зумовлює розвиток традицій дитячого рукоділля з орієнтацією на

прикрасу одягу і декор інтер'єру (лялькового, дитячого, святкового). Це можуть бути: композиції фітодизайну, букети, гербарії-картини, біжутерія з штучного і природного матеріалу, вироби так званого “паперового фольклору”, вітражі і мозаїки з кольорового пластики, ігрові деталі і елементи сюжетно-тематичних, казково-чарівних і орнаментальних композицій і ін. [9, с 55-59].

Програма навчання дітей аранжуванню включає ознайомлення з доступними видами аранжування, їх практичне освоєння дітьми, а також ознайомлення з поняттям “ансамбль” як естетично організованої цілісності (комплект одягу, набір посуду – сервіз, гарнітур меблів, ансамбль інтер'єру). Діти виконують настінні композиції, використовуючи прийоми декору (“напилення”, “вошіння”, розписи, аплікації і ін.); оформляють свій побут рукодільними виробами (плетіння, тканиня, кераміка і т.п.), співробітничать у створенні спільних робіт для ляльково-ігрового і святкового дизайну одягу і інтер'єру.

Другий напрям – “дизайн одягу” – визначає за необхідне ознайомлення дітей з культурою одягу і деякими доступними дошкільникам способами створення малюнків – ескізів, фасонів і декоративної обробки плаття. На дозвіллі діти малюють ескізи костюмів для персонажів літературних творів, мультфільмів, спектаклів, а також для себе – одяг повсякденний і святковий. Робота в цьому напрямі формує у дошкільника увагу і інтерес до свого зовнішнього вигляду, ляльково-ігрового і театрального гардероба [38, с.72].

Дітям розказують, що одяг може бути повсякденним, святково-карнавальним і так званої “високої моди”. Діти визнають, що одяг, макіяж, зачіска багато що можуть розповісти про людину: наприклад, про його художній смак, про відчуття міри в проходженні моди, про його матеріальні можливості і ін. Одяг повинен прикрашати людину, бути охайною, зручною, бажано модною. Діти, особливо дівчатка, намагаються “проекувати” фасони одягу, малюючи “панночок”, “принцес”, манекенниць, артистів естради. Разом з педагогом діти створюють моделі (малюнки, аплікації) карнавальних масок, головних уборів і взуття, реквізиту і костюмів для свят, розваг, драматизації. Фонд дитячого саду збагатить новим устаткуванням для дизайну одягу.

Третій напрям, новий для дошкільних навчальних закладів вид діяльності, – декоративно-просторовий дизайн, що має безпосереднє значення для розвитку витоків культури соціопросторової творчості, витоків архітектурно-художнього утворення дітей як практичної діяльності по естетичному впорядкуванню життя в дитячому саду і в сім'ї.

Просторовий дизайн орієнтує увагу дітей на декоративне оформлення вигляду будівель і ландшафту, на естетизацію ляльково-ігрового простору, інтер'єрів групових кімнат, приміщень до святкових ранків дитячого саду і культурно-просвітницьких установ, відвідуваних дітьми. Діти знайомляться з минулим і теперішнім часом вітчизняної архітектури, починають придивлятися до містобудування, до внутрішнього вбрання будинку і житла. Вони набувають дизайн-досвід при створенні макетів кімнат, будиночків (“курінь”, “хата”, “терем”, “хмарочос” і т.п.), використо-

вучачи підручні матеріали (папір, картон, коробки, пакети, балони і т.п.) [9, с 103].

Дитячий декоративно-просторовий дизайн – це і захоплюючі ігри-заняття на природі – в лісі, на березі річки, морі, в горах. Діти-архітектори, діти-дизайнери творчо зводять споруди з гілочок і піску, черепашок і глини, каміння, реалізуючи дизайн своїх архітектурно-ландшафтних фантазій.

Висновки. Дизайнерська діяльність як різновид мистецької діяльності має великий виховний та на-

вчальний потенціал щодо творчого розвитку дитини-дошкільника. Педагогічний потенціал дизайну визначається у єдності формування естетичного відношення дитини до оточуючого і розвитку її художніх здібностей. Широкий спектр видів дизайну, які використовуються у практиці ДНЗ, забезпечує мотивацію дітей до занять художньо-перетворювальною (дизайнерською діяльністю) та декоративною діяльністю як складовою дизайн-діяльності.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / М-во освіти і науки України, Академія педагогічних наук України; Наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 430 с
2. Белкина Э. В. Эстетическое воспитание детей шестилетнего возраста методами изобразительного искусства (на материале живописи) : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 “История и теория педагогики” – К., 1996. – 291 с.
3. Гервас О. Графічна підготовка учнів середніх загальноосвітніх шкіл засобами дизайну / О. Гервас // Мистецтво та освіта. – 2008. – №3. – С. 17-18.
4. Кириченко Н. Т., Науменко Т. І. Виховує мистецтво: активація творчості дошкільників засобами мистецтва / Н. Т. Кириченко, Т. І. Науменко [метод, посібник]. – К. : Гроно, 1998. – 99 с
5. Комарова Т. С. Занятия изобразительной деятельностью в детском саду / Т. С. Комарова / [пос. для воспитателей]. -М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
6. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей [навч. посібник] / В. П. Котляр. – К.: Кондор, 2006. – 200 с
7. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика : [монографія] / Л. М. Масол. – К.: Промінь, 2006. – 432 с
8. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дітей дошкільного віку “Я у Світі” / О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко [та ін.]. – К. : Світич, 2009. – 208 с
9. Пантелеев Г.Н. Детский дизайн / Г. Н. Пантелеев. – М. : Карапуз-дидактика, 2006. – 192 с.
10. Парамонова Л. А. Теория и методика творческого конструирования в детском саду: [уч. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений] / Л. А. Парамонова. – М. : Академия, 2002. – 192 с.
11. Роечко Л. М. Прийоми стимулювання активності молодших школярів у предметно-перетворювальній діяльності / Л. М. Роечко. – К. : Либідь – 128 с.

УДК 372

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З НЕГАТИВНИМИ ПРОЯВАМИ ПОВЕДІНКИ, ЩО ЗУМОВЛЕНІ НЕПРАВИЛЬНИМ ВИХОВАННЯМ В СІМ'Ї

Єременко О.О., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Виховання нових поколінь на основі загальнолюдських ідеалів і цінностей починається з дошкільного дитинства – вирішального етапу становлення особистості. У даному віковому періоді формуються суто людські якості та здібності. Але суттєвою перешкодою на цьому генеральному напрямку виховання є поширення негативних проявів в поведінці дітей, зокрема, зумовлених неправильним вихованням в сім'ї.

Тому **метою** написання даної статті є з'ясування особливостей виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені неправильним вихованням в сім'ї шляхом експериментального дослідження. Це вимагає розв'язання такого **дослідницького завдання:**

1. Проаналізувати експериментально дослідженні організаційно-педагогічні умови виховання дош-

кільників з негативними проявами поведінки, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї.

Аналіз досліджень з проблеми. В ході нашого експерименту було досліджено такі організаційно-педагогічні умови виховання дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї:

- рівень знань вихователя щодо виховання дітей з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильними вихованням;

- готовність вихователя до роботи з дітьми з негативними проявами у поведінці;

- готовність батьків до роботи з власними дітьми з негативними проявами у поведінці;

- взаємодія педагогів і сім'ї у вихованні дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням в сім'ї.

У ході виконання експериментальної роботи, нам вдалося виявити рівень знань і вмінь вихователів щодо технології виховання дітей з негативними проявами у поведінці, готовність вихователів та батьків до виховної роботи з такими дітьми та дослідити взаємодію педагогів і сім'ї у вихованні дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї.

Констатувальний експеримент проводився в III етапи.

Перший етап експерименту передбачав розробку програми педагогічного експерименту; добирались та розроблялись діагностичні методики щодо вивчення предмету дослідження (анкетування, спостереження, експертне оцінювання, інтерв'ю).

Другий етап експерименту – власне констатувальний експеримент. Він здійснювався на базі ДНЗ №21 м. Ніжина Чернігівської області протягом 5 місяців. Експериментом були охоплені 29 осіб в експериментальній групі та 29 осіб у контрольній групі, з них вихователі (по 7 осіб), психолог (по 1 особі), методист (по 1 особі), діти дошкільного віку (по 20 осіб).

Третій етап експерименту – обробка та інтерпретація результатів. З метою вивчення досліджуваної проблеми, нами було використано цілий комплекс методів, які доповнювали один одного, а в цілому вони дозволили одержати цілісні дані щодо проблеми виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами у поведінці, зумовлені неправильним вихованням в сім'ї.

Поняття “негативні прояви у поведінці” розуміється досліджуваними не однаково. 28,5% досліджуваних зазначили лише конкретні негативні прояви у поведінці (агресія, підвищена збудливість, впертість, негативізм), але визначення самого поняття не було надано. Це свідчить про те, що основна суть поняття їм зрозуміла. 28,5% досліджуваних під поняттям “негативні прояви у поведінці” розуміють як відхилення від загальноприйнятих норм (поведінка, яка не відповідає нормі), але це визначення підходить більш під поняття “девіантна поведінка”. 14,5% – зазначили, що це прояви, відбуваються в разових ситуаціях (як виключення), що може свідчити про поверхневі знання про негативні прояви у поведінці. І 28,5% досліджуваних не відповіли на це питання, що може свідчити про недостатність теоретичних знань, але не практичних вмінь та навиків.

Найбільш розповсюдженими серед негативних проявів у поведінці дітей, як засвідчили наші дослідження, є неслухняність (85,5%), сором'язливість і ябедництво (71,5%) та замкнутість (57%). Менш розповсюдженими були виявлені – істеричність, гіперактивність, страхи, тривожність, жадібність (43%), агресивність, нечесність, негативізм, крадіжки (28,5). І найрідше зустрічаються такі негативні прояви у поведінці як грубість, лінощі, ревності, нечесність (14,5%). Не були зовсім відмічені такі негативні прояви у поведінці як конфліктні відносини з оточуючими, знервованість. Це свідчить про те, що неслухняність є наслідком невихованості, неправильного виховання в сім'ї та дитсадочку, зумовлене кризами психологічного розвитку.

Чинники виникнення негативних проявів у поведінці дошкільників різноманітні. Аналізуючи дані,

43% досліджуваних виокремили такі чинники як неправильна спрямованість родинного виховання і кризи психологічного розвитку; 28,5% – тривале перебування дитини наодинці з непосильними для неї проблемами; 57% – прагнення привернути до себе увагу; 14,5% – відсутність інших шляхів для самореалізації та самоствердження. Отже, як свідчать дані проведеного нами дослідження, найголовніший чинник, що зумовлює негативні прояви у поведінці дітей – це прагнення привернути до себе увагу, демонстративний тип поведінки, що свідчить про недостатнє приділення уваги дитині батьками. Тому вихователь має провести бесіду з батьками або батьківські збори на відповідну тематику чи іншу форму співпраці.

Майже всі досліджувані (85,5%) вважають доцільним здійснювати психолого-педагогічну профілактику негативних проявів поведінки, що зумовлені неправильним вихованням в сім'ї, лише 14,5% досліджуваних вважають, що цю роботу потрібно частково проводити. 71,5% досліджуваних планують таку роботу, 14,5% – здійснюють її за вимогою керівництва, 14,5% – здійснюють через наявність таких негативних проявів. Деякі вихователі не приділяють вихованню дітей з негативними проявами у поведінці, вважаючи їх безнадійними. Це свідчить про їх педагогічну незрілість.

57% досліджуваних вихователів, в якості методу профілактики застосовують ознайомлення зі станом здоров'я дітей, 71,5% – знайомство із сім'єю, вивчення її соціально-психологічного клімату, 85,5% – спостереження за поведінкою дитини на занятті та під час інших видів діяльності, перебування дитини у садку, а також бесіди з батьками, 43% – організація безпосереднього спілкування з однолітками, 14,5% – бесіди з колегами. Всі названі методи, як і зазначили більшість вихователів, мають застосовуватися у поєднанні з іншими методами для досягнення поставленої мети.

Для корекції негативних проявів у поведінці дошкільників, що зумовлені неправильним вихованням в сім'ї застосовуються словесні, наочні, практичні методи. Серед словесних методів найчастіше застосовуються бесіда і пояснення, як свідчать відповіді досліджуваних (100%), а також – розповідь (57%). Рідше використовуються оцінка (28,5%) і вказівка (14,5%), оскільки при цих методах особливо потрібно враховувати індивідуальні особливості дітей (кожен по-різному реагує на вказівку і на оцінювання). Такі методи як команда і розпорядження жодним досліджуваним не було зазначено. Останні зазначені методи використовуються найрідше, щоб не принижувати дитину, не занижити її самооцінку, не спричинити загострення проблемної ситуації. Серед наочних методів 43% досліджуваних виокремили показ і 57% – демонстрацію плакатів, малюнків, діафільмів. Серед практичних методів найчастіше виховання таких дітей відбувається в ігровій діяльності (100%), а також під час різноманітних вправ (57%). 28,5% досліджуваних виокремили такий метод виховання як змагальний і 14,5% – практичні роботи (проблемні ситуації). Це найпоширеніші методи, які позитивно впливають на поведінку дітей і здійснюють корупційний виховний вплив.

Здійснюючи виховання дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправиль-

ним вихованням в сім'ї, вихователі стикаються з об'єктивними і суб'єктивними проблемами. В якості об'єктивних проблем, досліджувані найчастіше називають: небажання батьків співпрацювати (100% досліджуваних зазначило), нерозумінням з боку проблемних сімей (85,5%). 14,5% досліджуваних виокремили такі проблеми як відсутність спеціальної літератури і недостатня підтримка з боку інших фахівців. Серед суб'єктивних проблем 71,5% досліджуваних виокремили нестачу часу, 28,5% – невпевненість в ефективності такої роботи і 14,5% – недостатня компетентність. Це означає, що необхідна відповідна робота щодо зменшення кількості об'єктивних та суб'єктивних чинників. Потрібна підтримка з боку керівництва, методиста, психолога.

На запитання "Чи результативною є власна робота щодо профілактики і виховання дошкільників з негативними проявами у поведінці?" 57% досліджуваних зазначили, їхня робота є частково результативною, оскільки щодня дитина повертається у глибину усєї наявної проблеми – в сім'ю; в колективі є різні діти, для деяких вихователів є авторитетом, а для деяких – ні; є різні типи дітей: одні хочуть і намагаються зрозуміти, а інші – сприймають все агресивно. І лише 43% досліджуваних зазначили, що їх робота є результативною, оскільки є позитивні зміни в поведінці дітей, а інші вважають, чим раніше робота розпочнеться з профілактики негативних провів у поведінці, тим більш ефективною вона буде. Робота щодо профілактики і виховання дітей дошкільного віку має здійснюватися і в дитсадку, і вдома. ДНЗ має тісно співпрацювати з сім'єю для досягнення позитивних зрушень в поведінці дитини. Лише за таких умов можливий позитивний результат.

В ході спостереження в різні режимні моменти (заняття, прогулянки, самостійна діяльність дітей, ігри, відпочинок, під час організації режимних моментів) нами було виявлено види найпоширеніших негативних проявів у поведінці дошкільників, зміст, форми та методи роботи, які проводять вихователі з дітьми, що мають негативні прояви у поведінці. Найбільш частіше проявлялися такі негативні прояви у поведінці дошкільників:

- Агресивність;
- Неслухняність;
- Гіперактивність;
- Сором'язливість.

Кожен вихователів по різному реагує на такі прояви у поведінці, але більшість з них – 85,5% – застосовують індивідуальні форми роботи, інші – фронтальні та групові. Для корекції негативних проявів серед словесних методів найбільш використовувалися бесіда, розповідь, пояснення, оцінка, рідше використовувалися – вказівка, команда, розпорядження. Також деякі вихователів вдавалися до незначних погроз (відвести в ясли, приїде міліція тощо). Але, на мою думку, такі погрози лише на деякий час стримували негативні дії дитини, а виховного впливу не здійснювали. Серед наочних методів вихователів було використано для корекції негативних проявів у поведінці дошкільників – демонстрацію малюнків, плакатів з відповідною тематикою для виховного впливу. Серед практичних методів найуживанішими були – ігрова

діяльність, наслідувальна, вправи практичного характеру, психогімнастики. Названі методи використовувалися як самостійно, так і в поєднанні з іншими методами, завдяки чому досягалися позитивні зрушення в поведінці дітей, адже один метод не має такого сильного впливу, як в поєднанні з іншими.

До експертної оцінки вихователів щодо діагностики їх готовності до роботи з дітьми з негативними проявами у поведінці були залучені психолог та методист. Оцінка готовності здійснювалась за компонентами готовності (мотиваційний – мотив здійснення роботи з дітьми з негативними проявами у поведінці, змістовий – знання про негативні прояви поведінки, операційний компонент – це уміння) та критеріями, показниками, що були розроблені до кожного компоненту готовності.

Аналізуючи отримані дані експертного оцінювання ми отримали такі дані: мотивація більшості вихователів (85%) спрямована на особисте самовдосконалення, бажання бути професіоналом своєї справи. Робота з дітьми, що мають негативні прояви у поведінці змушує аналізувати, замислюватись над своєю діяльністю. Але є й такі вихователі, які працюють з дітьми, що мають негативні прояви у поведінці заради матеріальної винагороди і отримання похвали (15%). Це свідчить про нещирість, фальшивість вихователів. Постає таке питання: "Чому можуть навчити такі вихователі дітей? Яким чином вони зможуть вплинути на таку дитину? А чи буде така робота результативною?" Адже дошкільник відчуває нещирість одразу. Тому психолог має працювати з такими вихователівми.

Усі вихователів мають уявлення про негативні прояви у поведінці дошкільників, про чинники, що їх зумовлюють; на 85% – про виховання дітей з негативними проявами у поведінці. І лише на 30% вихователів мають знання, пов'язані з удосконаленням виховного педагогічного процесу (інноваційні методи) в напрямі попередження та корекції негативних проявів у поведінці дошкільників. Тому методист і психолог мають планувати роботу по наданні інформації по новітнім методам виховання дітей з негативними проявами у поведінці.

Аналіз операційного компоненту готовності вихователів дає підстави стверджувати, що не всі вихователів можуть застосувати теоретичні знання на практиці, лише на 75% вихователів володіють навичками проведення профілактики негативних проявів у поведінці, на 70% – проведення корекційної роботи з дітьми, що мають негативні прояви у поведінці, на 65% – сформована педагогічна рефлексія, педагогічна свідомість, на 65% – педагогічні дії по вихованню дітей з негативними проявами у поведінці є доцільними. І лише на 25% у вихователів оволодівають новими інформаційними і професійними методами і засобами. Тому методист і психолог мають планувати і проводити різноманітні методи роботи для підвищення професіоналізму вихователів, роботу по впровадженню новітніх технологій.

До експертної оцінки батьків щодо їх готовності до виховання власних дітей з негативними проявами у поведінці були залучені психолог та вихователів.

Здійснивши аналіз отриманих даних, можна зазначити, що більшість батьків мають на меті здобути

знання, вміння та навички для виховання власної дитини, бажання змінити життя на краще(65%), але є такі, які керуються у вирішенні даної проблеми не за власними намірами, а щоб уникнути осуду оточуючих(10%). Тому потрібно переконувати таких батьків в необхідності здобутті знань, вмінь, навичок виховання дітей з негативними проявами у поведінці, показати згубний вплив такої поведінки та подальший її розвиток та наслідки до яких призводить.

Як виявилось у батьків занадто низький психолого-педагогічний рівень культури. В основному розуміють загальні психологічні питання розвитку дитини. Тому необхідно підвищувати психолого-педагогічний рівень батьків, залучати їх до різноманітних форм співпраці.

Аналізуючи операційний компонент готовності, можна сказати, що 50% батьків вміє спілкуватися вербально і невербально, що значно розширює межі виховного впливу, аналізують та виявляють поведінкові негативні прояви, але не вистачає знань, вмінь і навичок для їх подолання. Тому потребують порад, рекомендацій педагогів-фахівців.

Для дослідження взаємодії педагогів і сім'ї у вихованні дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням в сім'ї нами було застосовано інтерв'ю вихователя та аналіз планів ДНЗ (річного), психолога й вихователів (річних та календарних планів), як основні методи дослідження, та інтерв'ю методиста і психолога, як допоміжні методи.

Внаслідок проведеного інтерв'ю вихователя щодо його взаємодії з сім'єю у вихованні дошкільників з негативними проявами у поведінці, було виявлено, що більшість батьків (85,5%) звертаються до вихователів за допомогою у вихованні дітей, і лише 14,5% батьків взагалі не взаємодіють з педагогами (не реагують на зауваження, не сприймають рекомендації). Це відбувається тому, що батьки самовпевнені і не вважають за потрібне прислуховуватися до поради фахівця, або ж не сприймають вихователя як компетентного професіонала. Деякі батьки вважають, що вихованням їхньої дитини мають займатися лише вони самі, а всі інші не мають право втручатися, при цьому дитсадок в їхньому розумінні – це місце тимчасового перебування дитини. Таких батьків потрібно намагатися залучати до співпраці з ДНЗ, підвищувати їх психолого-педагогічний рівень, проводити різноманітні свята з їх участю, тренінги, розваги, засідання "круглого столу" тощо.

З батьками вихованців педагоги організують взаємодію щодо профілактики і корекції негативних проявів у поведінці дітей, використовуючи як групові так й індивідуальні форми, але, як підкреслюють вихователі, все залежить від бажання батьків. 71,5% вихователів зазначили, що необхідна освітньо-виховна робота, що має на меті просвітницьку роботу з батьками і виховну для подолання негативних проявів у поведінці дошкільників, як з боку батьків, так і вихователів. 28,5% вихователів зазначили, що для взаємодії з сім'єю у вихованні дітей дошкільного віку з негативними проявами у поведінці найкраще проводити лише консультативну роботу. Але, на нашу думку, лише консультативної роботи з батьками замало для профілактики і корекції негативних проявів у поведінці дош-

кільників. Як зазначили більшість вихователів має бути присутня і освітньо-виховна робота для практичного навчання батьків, набуття ними практичних вмінь і навичок виховання дітей з негативними проявами у поведінці на заняттях-тренінгах, святах, розвагах; набуття психолого-педагогічного рівня батьками на батьківських зборах, вечорах запитань та відповідей, засідань "круглого столу" тощо.

71,5% вихователів для профілактики негативних проявів у поведінці дітей проводять з батьками такі форми роботи: консультації, семінари, бесіди, батьківські збори. 28,5% вихователів – окрім вище зазначених форм, використовують дні відкритих дверей, наочність, батьківські лекторії. Можна зробити висновок, що для профілактики негативних проявів у поведінці дошкільників педагоги застосовують стандартні форми взаємодії з батьками, що мають просвітницьку мету по даній проблемі. Варто б застосовувати новітні творчі форми для залучення тих батьків, які не сприймають і не виконують рекомендації вихователів. Це такі форми як тематичні конференції з обміну досвідом сімейного виховання; вечори запитань і відповідей; диспути, дискусії; батьківський клуб за інтересами тощо.

Для подолання негативних проявів у поведінці дітей вихователі проводять такі форми співпраці з батьками: 71,5% вихователів застосовують сімейні (домашні) педради, заняття-тренінги, спільні з дітьми, батьками і вихователями свята і розваги, індивідуальні бесіди. 28,5% вихователів зазначили, що застосовують ті самі форми що й для профілактики негативних проявів у поведінці дошкільників. Корекція негативних проявів у поведінці потребує серйознішого та ґрунтовнішого підходу, вимагає більше зусиль і різноманіття у виборі форм співпраці, що залежить від виду негативного прояву, реакції батьків на нього, стилю взаємостосунків між батьками та дитиною, типу виховання в сім'ї тощо. Звісно, що можуть застосовуватися ті самі форми, що і при профілактиці, але вони мають поєднуватися і з іншими формами практичного характеру, за допомогою яких можна сформувати у батьків практичні вміння та навички реагування та виховання власних дітей з певними негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням в сім'ї.

100% вихователів для вирішення даної проблеми співпрацюють з психологом для оптимізації роботи.

Усі вихователі (100%) вважають свою роботу по допомозі батькам для профілактики та подолання негативних проявів у поведінці дітей ефективною та результативною, оскільки помітні зміни у поведінці дітей. Але, хоча зазначити, спостерігаючи за роботою вихователів по співпраці з батьками, можна зробити висновок, що приблизно 28,5% вихователів не досягають позитивних результатів, хоча упевнено стверджують, що їхня робота є результативною. Причиною цьому може бути – невеликий досвід роботи, завищена самооцінка, що не дає змогу реально оцінювати власні успіхи і невдачі, схильність приписувати власні невдачі – іншим. Тому психолог має звернути на це увагу і попрацювати з цими вихователями.

Дана робота у 85,5% вихователів відображується у місячних планах, а у 14,5% – не простежується, що дає підстави зробити висновок, що деякі вихователі

особливої уваги не приділяють взаємодії з батьками у вихованні дітей дошкільного віку з негативними проявами у поведінці. В ДНЗ мають частіше проводитися педагогічні ради, бесіди, консультації з психологом, методистом для підвищення професійного рівня вихователів.

Проаналізувавши річний план роботи практичного психолога ДНЗ №21 на 2011–2012 рр., ми виявили, що в закладі систематично і послідовно планується та організовується робота щодо підвищення психолого-педагогічної освіченості батьків. Психологом організуються лекторії для батьків з питань формування емоційно-вольової сфери дошкільників та консультації на тему: “Негативні прояви у поведінці дитини: їх види та причини виникнення”. Також плануються такі форми роботи: виступи на педрадах, батьківських зборах з поданої проблеми.

Внаслідок вивчення й аналізу календарних планів роботи психолога, ми з’ясували, що психолог щомісячно планує роботу з профілактики та корекції негативних проявів у поведінці дошкільників. Так, зокрема, в лютому 2012 року планувалася і була проведена консультація для батьків на тему: “Негативний прояв поведінки та адекватна реакція на нього”, Консультація психолога: “Ваша усмішка, ніжність, доброзичливість і розуміння стану дитини – запорука її психічного здоров’я”. Проведене родине свято – збори “Батьки і діти, діти і батьки – одвічне коло, що хвилює всі віки”.

Дана робота відповідає запитам і потребам навчально-виховного процесу, оскільки в ДНЗ, за попереднім діагностуванням психолога та свідченням вихователів, є діти з негативними проявами поведінки та батьки, що бажають співпрацювати.

Проаналізувавши річні плани роботи вихователів, ми виявили, що в групах систематично планується та організовується робота щодо оптимізації взаємодії педагога з батьками для профілактики та корекції негативних проявів у поведінці дітей, зокрема, спрямована на підвищення психолого-педагогічної освіченості батьків. В календарних планах роботи вихователів ми виявили, що педагоги щомісячно планують роботу з профілактики та корекції негативних проявів у поведінці дошкільників, так і психолого-педагогічну просвіту батьків з цієї проблеми. В січні був проведений “круглий стіл” з проблем виховання дитини з негативними проявами поведінки; в лютому – цикл індивідуальних бесід та консультацій з даної проблеми.

Можна зробити висновок, що вихователі повністю надають перевагу традиційним формам взаємодії, оскільки новітніх форм взаємодії ми не виявили.

Для глибшого дослідження взаємодії педагогів і сім’ї у вихованні дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням у сім’ї, нами було проведено інтерв’ю методиста і психолога.

Внаслідок бесіди з практичним психологом ми з’ясували, що психолог володіє інформацією щодо наявності в ДНЗ дітей, схильних до негативних проявів у поведінці, добре обізнаний з цієї теми, виокремив найпоширеніші чинники, що зумовлюють негативні прояви у поведінці дошкільників (кризи психологічного розвитку, неправильне виховання в сім’ї (несприят-

ливий мікроклімат сім’ї), низький культурний рівень батьків, соматичні та нервово-психічні захворювання, незрілість емоційно-вольової сфери дитини). Психолог здійснює наступні заходи: діагностування, бесіди, консультації, анкетування, папки-пересувки, групові тренінгові та рольові ігри (профілактичні); лекторії, психогімнастичні вправи, рольові ігри, психокорекційні заняття, тренінги (корекція негативних проявів у поведінці); бере участь у батьківських зборах, “круглих столах”, диспутах, займається оформленням батьківських куточків. Практична допомога батькам у вихованні дітей з негативними проявами поведінки надається у формі індивідуальних бесід, консультацій, порад. Психолого-педагогічною літературою стосовно питань виховання дітей з негативними проявами у поведінці, дитячий садок забезпечений. Вихователі, батьки користуються нею за потребами. Власну роботу щодо допомоги батькам у вихованні дітей психолог вважає лише частково результативною, оскільки часто виховний вплив сім’ї і ДНЗ неоднорідний. На питання “Щоб запропонували створити чи змінити?” психолог зазначила, що для оптимізації роботи потрібно покращити технологічну базу дитсадка, забезпечити новітніми технологіями. Отже, психолог прикладає значних зусиль для профілактики та корекції негативних проявів у поведінці, співпрацює з батьками, але робота є частково результативною, тому що не всі батьки бажають виконувати рекомендації психолога та характеризуються низьким рівнем виховного потенціалу сім’ї.

Аналізуючи результати проведеного інтерв’ювання методиста щодо взаємодії з батьками у вихованні дітей з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням в сім’ї можна зазначити, що основна увага спрямована на підвищення рівня психолого-педагогічної обізнаності батьків. ДНЗ проводить такі заходи: консультації, батьківські збори, круглі столи, диспути, тренінги, анкетування; розробляє: проектні технології, папки-пересувки. Практична допомога батькам у вихованні дітей з негативними проявами у поведінці надається у формі індивідуальних консультацій, порад, аналізу педагогічних ситуацій. Психолого-педагогічною літературою стосовно питань виховання дітей з негативними проявами у поведінці, дитсадок забезпечений. Вихователі, батьки та психолог користуються нею за потребами. Методист володіє інформацією щодо наявності в ДНЗ дітей, схильних до негативних проявів у поведінці. Власну роботу щодо надання, забезпечення інформацією у вихованні дітей методист закладу вважає здебільшого ефективною та результативною.

Висновки. Отже, найбільш поширеними негативними проявами у поведінці дошкільників, як засвідчили наші дослідження, є: агресивність, неслухняність, гіперактивність, сором’язливість, ябедництво, замкнутість. У ході виконання експериментальної роботи, нам вдалося виявити рівень знань і вмінь вихователів щодо технології виховання дітей з негативними проявами у поведінці, готовність вихователів та батьків до виховної роботи з такими дітьми та дослідити взаємодію педагогів і сім’ї у вихованні дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням у сім’ї. Ми з’ясували, що вихователі

ДНЗ №21 проводять роботу щодо виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами у поведінці; взаємодіють з батьками з цієї проблеми. Більшість вихователів володіють технологією виховання дітей з негативними проявами у поведінці. Як свідчать наші дані дослідження, приблизно лише в половині батьків, на жаль, сформований рівень психолого-педагогіч-

ної обізнаності з цієї проблеми. Але більш ґрунтовніше й професійніше цією роботою займається психолог. На жаль, педагоги і психолог вважають свою роботу по вихованню дітей з негативними проявами у поведінці частково результативною, найголовнішою причиною чого є не бажання батьків співпрацювати.

Література

1. Вахнюк О. Замкнута дитина: [Діагностування замкнутості та її психотерапія] / О. Вахнюк // Психолог. – 2005. – № 4. – січень. – С.14–16.
2. Захаров А.І. Як попередити відхилення в поведінці дитини. – М., 1993.
3. Ковалевська В. Звідки береться неслухняність: Готуємось до батьківських зборів / В. Ковалевська // Бібліотека вихователя дитячого садка. – 2009. – № 4. – С. 114–117.
4. Корнієнко А. Не сотвори собі кумира. Про найпоширеніші помилки у вихованні дітей та способи їх виправлення// Ваше здоров'я.Медична газета України. – 2004 (829). – с.4-5.
5. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки : навч.-метод. посібн. / Н. П. Пихтіна, Н. Г. Новгородський. – Ніжин, 2007. – 240 с.
6. Федорченко Т. Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей : навч.-метод. посіб. / Т. Є. Федорченко. – К. : Тов. "ХІК", 2003. – 128 с.

УДК 159.925

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БУДЕННОСТІ ТВОРЧИМИ ЛЮДЬМИ

Жажковська В.А., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к. психол. н., доц. **Литовченко Н.Ф.**, кафедра загальної та практичної психології.

Актуальність проблеми творчості на сьогодні зумовлена динамізмом суспільного розвитку, в умовах якого наукове тлумачення творчої активності перестало належати сфері пізнавальних процесів і перейшло у простір психології особистості. Сучасна психологія виходить з того факту, що творчий потенціал – притаманний нормальній людині – риса, що є корисною у повсякденній діяльності та при відповідних умовах може розвиватися. Здатність до творчості стає важливою умовою орієнтації людини у швидкозмінних процесах у світі, адаптації до них. Серед дослідників, які займалися цим питанням слід відмітити В.М. Дружиніна, В.О. Моляко, В.А. Роменця, І.В. Лисака, Я.О. Пономарьова, Г.С. Костюка, О.І. Кульчицьку, Т.М. Титаренко, В.В. Клименко, З. Фрейда, К.-Г. Юнга, А. Маслоу, Е. Фромма, Р. Мейя, К. Роджерса та ін.

Творчість це сполучення безлічі дрібних речей в одне більш або менш велике довшеної форми, за допомогою власної фантазії. В її основі лежать принципи індивідуалізації – оригінальність та неповторність. Ознака новизни, як ознака творчості не буде надто відносним, формальним поняттям, якщо розглядати її в ракурсі неповторних сполучень. Вони є результатом творчого, самостійного пізнання дійсності суб'єктом. Людина намагається уявити річ такою, якою вона є сама по собі, весь час відкидаючи свої суб'єктивні міркування, наповнюючи образ предмета його власним об'єктивним змістом. Творчість полягає у здібності побачити дійсність так, як вона не може бути побачена при звичайному сприйнятті. Її метою є побачити те, що від нас далеко, те, що в даний момент відсутнє, що знаходиться в тіні.

Питання інтерпретації з точки зору герменевтики було актуальним та залишається відкритим і надалі, а саме досліджуються проблеми власне сутності цього процесу; визначення механізмів та їх впливу на особистісне зростання та вираження; вирішення проблеми взаєморозуміння у контексті національної та світової культури у зв'язку з розумінням буденним та професійним життям особистості, її індивідуальними особливостями. Дослідники, що розробляли дану тему в науці: Х.-Г.Гадамер, В. Дільтей, П. Рікер, Д. Фридман, Д. Комбс, А.М. Славская, А.М. Коршунов, В.В. Мантавов, М.Д. Макаров та ін.

Буденність чи повсякденність доволі молоде у психології поняття, але вже досить досліджене, його вивченням займалися: Т.М. Титаренко, Г. Томе та Лер, Л.І. Анциферова, А.М. Лактіонов та ін.

Справжня свобода не є свободою виконання зовнішніх для людини норм та законів, вона є свободою творчості, свободою творення нового. Людина на етапі повернення до буденності як воістину вільна істо-та є творцем цінностей і смислів, вона не тільки підкоряється моральному імперативові, але творить його, творить добро. Значення буденного досвіду для особистісного зростання важко переоцінити, оскільки цей досвід є основою, фундаментом життєвого досвіду кожної людини. Буденний досвід здається людині від початку зрозумілим, апріорі усвідомленим. Сми-сло-ва реальність індивідуального буття пересічної людини є водночас реальністю багатьох, реальністю спільноти. Буденний досвід може стати матеріалом самоосмислення, а відтак і самомоделювання, якщо на основі досвіду складається певний автонаратив.

Тема нашої роботи поєднує в собі одразу кілька глобальних проблем, якими займається наука. Так, це буденність – поняття, що більше розглянуте соціологією, ніж власне психологією; творчість – тема, яка дедалі більше стає об'єктом уваги дослідників та, нарешті, інтерпретація яка об'єднала у дослідженні психологів та філософів. Тому *метою* нашої роботи було дослідити всі ці питання та виявити специфіку інтерпретації творчими особистостями буденної дійсності. Так, *об'єктом* даної роботи виступає буденність як об'єкт інтерпретації. Тоді, *предмет* – психологічні особливості інтерпретації буденності творчими людьми.

Гіпотеза полягала у припущенні, що сприймання та інтерпретація буденності творчими людьми відбувається інакше, ніж у “звичайних” людей, що сприяє специфічному вираженню.

Теоретичний аналіз наукових джерел допоміг виявити пояснення буденної свідомості, як спонтанних, непрофесійних спроб освоєння світу, що базуються виключно на безпосередньому досвіді практичної діяльності людей. Буденний контекст людської життєдіяльності, як правило, не потребує спеціальної концептуальної проробки, бо він є звичним, практично неусвідомлюваним і найчастіше безпроблемним. Буденне знання хоч і є завжди індивідуальним і потребує індивідуального досвіду, цей досвід зливається з досвідом колективним і розчиняється в ньому. В буденному знанні немає і не може бути індивідуальної інтерпретації, інтеріоризації, критичності, це те знання, яке можна застосовувати у безлічі життєвих ситуацій [8].

Можна охарактеризувати повсякденну поведінку та повсякденне мислення. Повсякденне – це те, що сприймається як стійке, стабільне, постійне, нормальне (в значенні звичайне). Дуже важливе тут не сплутати повсякденне життя з життям рутинним, бо друге сприймається як щось нудне, монотонне, таке, що втомлює. Друга важлива риса: повсякденне життя організоване типово. Сприймання особистостей, ідей, подій в межах повсякденності – це сприймання з точки зору їх типової визначеності. Для повсякденного життя своєрідність, оригінальність, неповторність не є цікавим, необхідним [3]. У людини повсякденності немає ніяких сумнівів щодо існування світу: він є і може бути лише таким, яким є. Світ аж ніяк не міг би бути іншим, ніж він уявляється суб'єкту, котрий активно діє в ньому. Немає і сумнівів щодо власного існування, його необхідності чи бажаності. Буденне життя не потребує від нас зайвої енергії, його перебіг, хоч і непомітний, прихований, але надзвичайно важливий. У буденності визрівають нові задуми, вона є підґрунтям креативності. Буденний спокій дає сили для стресостійкості, готує до сприймання трансцендентної реальності. Буденність сприяє міфологізації власного життя, світу, що довкола, минулого та майбутнього [8].

Серед характеристик буденного життєвого світу слід назвати внормованість, яка має бути набагато більшою, жорсткішою, виразнішою, ніж внормованість світу небуденного, екстраординарного, трансцендентного. Здоровий глузд як повсякденне знання формується під час набуття досвіду. Це знання приходить до кожного без спеціальних зусиль, стихійно. Воно живе у стереотипних моральних вимогах, що проголошує наше супер-его [7].

Пробудження творчої енергії людини є ніби внутрішнім визволенням, повернення до себе. Головне – бажання пошуку, готовність до нього, вміння врівноважувати буденність з небуденністю, відчувати власні обмеження та актуальні стани, інколи шляхом відмови від безпосередності щоденного буття заради можливого повернення до нової цілісності, а інколи в пошуках нової повноти і єдності зі світом занурюючись у сірі будні, зливаючись з ними. Особистісне зростання неможливе лише в полоні буденності, але його не можливо реалізувати і у повному відриві від неї. Тому, буденність одночасно є найголовнішою, верховною реальністю людського життя і пасивним, безвідповідальним напів-існуванням. У межах буденності людина стабільно живе більшу частину свого життя, лише зрідка вириваючись у небуденні стани. Буденність не можна вважати по-справжньому активним, індивідуалізованим буттям, хоча саме її у надрах вирують енергетичні потоки, дозрівають вибухи справжньої суб'єктності. В цьому пасивному перебуванні завжди є сили, прихований рух вперед, непомітна, на перший погляд, зрілість та мудрість.

Поведінка людини великою мірою залежить від того, як вона ставиться до тієї чи іншої події свого життя, як її описує та інтерпретує. Якщо йдеться про буденність, то її тлумачення завжди є стереотипним, усталеним, звичним, ніж тлумачення небуденності. Та все одно спосіб інтерпретації ситуації є ключовим для подальшого реагування, переживання чи дій. Бо для початку людина визначає для себе чи є ця ситуація буденною для неї, що вже власне і є першим етапом інтерпретації.

Повсякденна реальність не лише переживається, а і певним чином інтерпретується. Буденні інтерпретації нерозгорнуті, невідрефлексовані, це цілісне синкретичне розуміння події завдяки прискореному нагромадженню на реальність звичних пояснювальних схем. Такі інтерпретації не мають на меті смислового збагачення події, а завдання їх складається з відчуття меж, кордонів, інтерпретаційних рамок, що забезпечують втечу від полісемічності будь-якого життєвого епізоду. Інтерпретація буденного життя є механізмом приземлення, приборкання непередбачуваної, плинної реальності, її клішування. За інтерпретаційні схеми можуть слугувати повчальні історії, випадки з життя, анекдоти, колізії з літератури чи кіно тощо. Для буденних інтерпретацій використовується досить щільний фільтр елементарних, морально визначених смислів, зовсім небагатих на нюанси, відтінки, напівтони [7].

Творчі люди здатні продукувати велику кількість ідей, схильні до широких узагальнень, можуть приймати рішення в умовах неповної інформації, відзначаються особливою “інтелектуальною безстрашністю” (можуть висловлювати певні ідеї навіть тоді, коли немає абсолютних доказів їхньої правильності). Через особливості свого інтелекту творчі люди відзначаються почуттям гумору, вони цінують гумор і надзвичайно чутливі до комічного. Почуття гумору пов'язане з особливою розкутістю, свободою мислення, легкістю асоціювання. Творчі особистості почуваються комфортно у складних невизначених ситуаціях, вони, на відміну від загалу, не поспішають виносити категоричні оцінки, уникають стереотипних суджень,

відзначаються здатністю оперувати нечітко визначеними поняттями. Процес творчого мислення вимагає особистої мужності, інакше особистість може зупинитись на півдорозі до справжнього творчого результату. Щоб завершити свою діяльність, творча особистість має не спасувати перед більшістю, щоб захистити свої ідеї, тверезо оцінювати реальність, робити висновки і не боятись своїх результатів, які можуть бути несподіваними, незвичними та парадоксальними. Крім зіткнення з негативними реакціями соціального оточення, творчій особистості доводиться переживати власну активність, особливі стани свідомості, психічне напруження, яке супроводжується порушеннями психічної регуляції і поведінки [1].

Суспільний досвід показує, що в наш час творчою людиною вважається не тільки митець, але і дослідник та винахідник. Протягом ХХ ст. творчість все більше виступала необхідною для суспільства передусім не в культурній, а в науково-технічній царині та пов'язувалася з пошуком нових знань та їх матеріалізацією в умовах швидкого зростання темпу життя. Творча активність виникає в умовах вирішення творчих завдань і будь-яка людина на деякий час може відчути себе творцем. Проте диференційно-психологічний аналіз поведінки людей у різноманітних життєвих ситуаціях показує: існує певний тип особистості, що використовує оригінальні способи вирішення більшості життєвих завдань, – це тип творчої особистості. Крім того, творчість не обмежується розробкою оригінального продукту; до творчості належить і уміння поглянути на світ з іншої точки зору, тобто особливий тип сприйняття [2].

Творча особистість, як згадувалося вище, має особливу мотивацію, творчий потенціал, що спонукає її до створення нового, унікального продукту. Так, можна припустити, що така внутрішня мотивація своєрідно формує кругозір творчої людини, тобто бачення нею навколишньої дійсності обумовлюється певними внутрішніми структурами, що відповідно своєрідно і виражається нею у формі творчості, творіння нового.

Вітчизняний дослідник В.О. Моляко є автором стратегіальної концепції творчої діяльності, згідно з якою результат діяльності залежить від інтелектуальних стратегій, які використовуються при цьому. Аналізуючи природу творення нового автор робить припущення, що у свідомості має відбутися трансмутація, глибинна перебудова, докорінне морфологічне та семантичне перетворення вже відомих знань, досвіду, зв'язків у нові – ще невідомі та небувалі. Порядок – відомий, загальноприйнятий та сталий – має бути зруйнований, а потім і перетворений за допомогою психічної енергії невизначеного походження [4].

Література

1. <http://festival21.org/stati-i-publikacii/tvorcha-osobistist-%D1%97%D1%97-psixologichnij-portret-zakonomimosti-rozvitku-ta-diyalnosti/>
2. Вельдбрехт О.О. Культурно-історична еволюція уявлень про творчу особистість / О.О. Вальдбрехт // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 10. – С. 66-71.
3. Григорьев Л.Г. “Социология поведения” Альфреда Шюца / Л.Г. Григорьев // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 123-128.
4. Губенко О.В. Методологічні аспекти аналізу чинників активізації креативних проявів особистості / О.В. Губенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 11. – С. 64-66.
5. Маноха І.П. Психологія потаємного “Я” / І.П. Маноха. – Київ: Поліграфкнига, 2001. – 408 с.
6. Пономарев Я.А. Психологія творчества і педагогіка / Я.А. Пономарев. – М.: Педагогіка, 1976.
7. Проблеми психологічної герменевтики. Монографія / За ред. Н.В. Чепелєвої. – К.: Міленіум, 2004. – 276.
8. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

У теорії творчості Я.О. Пономарьова ми також зустрічаємо думки з приводу того, що людина, працюючи, повинна користуватися власним досвідом, але його не достатньо для вирішення творчої задачі, що породжує потребу у людини в новому знанні, так виникає новий досвід. Цей, як правило, неусвідомлюваний досвід проявляється в успішний момент у вигляді неочікуваної підказки, що веде до інтуїтивного вирішення [6, 54]. Так, ми бачимо, що така особлива організація та інтерпретація оточуючої дійсності у творця є більшою мірою неусвідомлюваними операціями.

У своїй теорії творчого потенціалу І.П. Маноха стверджує, що сферами прикладання творчого потенціалу в процесі пізнання та перетворення світу є предметна дійсність, стосунки з іншими людьми, своє власне “Я”. “Коли предметом перетворення стає світ ідей, ідеалів, сутнісних визначень явищ світу, діяльність людини набуває специфічного, притаманного тільки людського способу існування змісту – ціннісного, духовного творення. Життя людини розгортається у просторі фізичних явищ, відносин тощо.” [5, 288]. Поступово складається притаманна конкретній особистості система значень, пріоритетів, очікувань, ідей, ідеалів, з допомогою яких людина “творить” світ та своє “Я”.

Обмежене, замкнене в самому собі повсякденне існування протиставляється істинному життю та істинному світові, де місцеві провінційні порядки повільно й неухильно розмиваються. Подолавши ситуативність, витримавши муки боротьби мотивів, виконавши необхідні для досягнення мети дії, людина нарешті може усвідомити свій шлях, озирнутися назад, зробити потрібні висновки. Порядок, що існував первісно, на рівні вчинку буденності, поступається місцем новому порядку, який передбачає можливість та необхідність творити. Творчість лише й виявляється можливою з бездонної свободи, яка досягається на етапі повернення до буденності. Щоб жити гідно й не бути приниженим та розчавленим соціальною буденністю, слід у творчому піднесенні уявити інший, кращий світ, вирватися із зачарованого кола повсякденності [8].

Так, теоретичний аналіз літературних джерел дає нам можливість стверджувати, що творчість є своєрідною реакцією (як правило, неусвідомленою) творчої особистості на буденне, повсякденне життя, вихід з якого можливий лише через творення святковості, карнавальності, чим звісно є новий, творчий продукт. Тобто можна стверджувати, що теоретично наша гіпотеза підтвердилася, але вимагає детальних емпіричних досліджень.

ВИВЧЕННЯ СТАНУ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Зайцева Я.М., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

В умовах розбудови української державності надзвичайно актуальною є проблема формування соціальної компетентності старших підлітків, що зумовлено пошуком оптимальних шляхів підготовки їх до самостійного життя.

Різні аспекти проблеми компетентності привертала увагу багатьох дослідників. Ученими досліджувались модель соціальної компетенції (В.Слот, Х.Спанярд), структура та зміст соціальної зрілості (О.Михайлов, В.Радул); професійна та комунікативна компетентності (І.Бех, С.Демченко, М.Елькін, С.Козак, А.Онкович та ін); соціально-психологічна компетентність (Л.Лєпіхова); життєва компетентність (І.Єрмаков, Л.Сохань, І.Ящук та ін.); соціальна компетентність дошкільників та молодших школярів (М.Гончарова-Горяньська, О.Кононко та ін.), структура соціальної компетентності (В.Масленнікова).

Зважаючи на реалії сьогодення, формування соціальної компетентності слід починати з періоду дошкільного дитинства. Необхідність формування соціальної компетентності дитини-дошкільника задекларовано Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" (2008 р.). У цьому нормативному документі серед завдань розвитку дитини старшого дошкільного віку визначається, зокрема, необхідність створювати сприятливі умови для становлення соціальної компетентності дитини, розвитку у неї соціальних емоцій та мотивів; навчання орієнтуванню у реальних соціальних умовах життя.

Здійснений на теоретичному рівні аналіз наукових і науково-методичних праць засвідчив, що, попри велику кількість створених донині досліджень з питань набуття особистістю соціальної компетентності, означена проблема залишається однією із найбільш значущих у педагогічній науці, (у теперішній час – й у дошкільній педагогіці) та потребує подальших наукових розробок. На сьогодні в наукових дослідженнях недостатньо уваги ще приділяється питанню формування соціальної компетентності старших підлітків або ж розглядаються окремі її аспекти.

Актуальністю проблеми формування у дітей старшого дошкільного віку основ соціальної компетентності, її недостатньою теоретичною розробленістю, потребами сучасної дошкільної практики обумовлений вибір теми нашого дослідження.

Метою дослідження є аналіз результатів перевірки стану практики ДНЗ по забезпеченню соціальної компетентності у дітей 6-7 років життя.

Завданням дослідження є коротка характеристика результатів проведеного на констатувальному рівні експериментального дослідження по перевірці організаційно-педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку основ соціальної компетентності, які створюються у ДНЗ,

Викладення основного матеріалу. На теоретичному рівні нами було з'ясовано, що проблема формуван-

ня соціальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку нас сучасному етапі розвитку суспільства є надзвичайно актуальною з огляду необхідності пошуку оптимальних шляхів підготовки дитини до життя, формування її соціальної орієнтації, стимулювання особистісної самореалізації. Актуальність цієї проблеми обумовлюється загостренням протиріч між об'єктивною необхідністю формування основ соціальної компетентності старших дошкільників і можливостями сучасної освітньої системи, між процесами саморозвитку особистості і системою традиційного виховання, спрямованого на єдині стандарти її формування.

Розробкою окремих аспектів проблеми становлення дитини як суб'єкта культури і власної життєтворчості займаються дослідники Л. Артемова, І. Бех, А. Богуш, З. Борисова, О. Кононко, В. Кузь, І. Печенко, З. Плохій та ін.

Здійснивши аналіз Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі", ми з'ясували, що *соціальна компетентність дитини дошкільного віку* – це інтегральна характеристика розвитку особистості, основними показниками якої є оптимальний для віку ступінь сформованості провідної діяльності, всіх форм активності та базових якостей. Формування соціальної компетентності дитини шести-семи років є важливим аспектом її подальшого розвитку та входження в соціум.

У період старшого дошкільного дитинства відбувається становленням соціального "Я", коли у дитини формується "внутрішня позиція", яка породжує потребу посісти нове місце у житті у мікро та макро соціумі щодо виконання нової соціально значимої діяльності.

На основі вивчення та аналізу психолого-педагогічної літератури з обраної нам проблеми нами виділено структурні компоненти (емоційно-почуттєвий, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий), критерії, показники та рівні сформованості (високий, середній, низький) соціальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

На теоретичному рівні нами було визначено та обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування соціальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

Такими організаційно-педагогічними умовами є:

1. Дієвість соціального середовища по формуванню у дитини-дошкільника позитивного ставлення до оточення, однолітків і людей, які перебувають поряд.

2. Дотримання вимог Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі", щодо забезпечення повноцінного розвитку особистості у період старшого дошкільного дитинства, зокрема – по засвоєнню нею різних видів соціуму.

3. Створення предметно-розвивального середовища, яке надає можливість дошкільнику використовувати свої здібності, знання та вміння; стимулює його

проявляти самостійність, ініціативність, творчість, колективність, дружельюбність, зацікавленість спільною з іншими дітьми діяльністю.

4. Взаємодія ДНЗ і сім'ї з метою забезпечення повноцінного входження дитини в соціальне середовище.

На констатувальному рівні проведеного експериментального дослідження нами було вивчено практику ДНЗ по перевірці визначених на теоретичному рівні організаційно-педагогічних умов формування соціальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку.

У ході констатувального експерименту за допомогою основних методів дослідження, а саме: методу виконання індивідуальних ігрових завдань для дітей, анкетування вихователів та інтерв'ювання завідувачої ДНЗ, тестів для дітей; індивідуальної бесіди з батьками; методу вивчення стану матеріальної бази однієї з груп ДНЗ; а також допоміжних методів: спостереження за проявами сформованості основ соціальної компетентності дітей під час окремих режимних моментів, анкетування батьків нами отримані наступні результати:

1. Рівень знань і практичних навичок досліджуваних дітей старшої групи ДНЗ про види соціуму та норми поведінки у ньому не повною мірою відповідає вимогам Базової програми "Я у Світі". Це стосується рівня сформованості у дітей умінь орієнтуватися в соціальних ситуаціях; умінь правильно визначати особливості емоційного стану себе та інших людей; умінь вибирати адекватні способи спілкування з оточуючими і реалізувати їх у процесі взаємодії визначених нами відповідно до загальноприйнятих соціальних норм.

2. Предметно-розвивальне середовище, яке функціонує у старшій групі ДНЗ, не повною мірою задовольняє вимоги дошкільної освіти по наданню дошкільникам знань про сучасне життя. Зміни експозицій цього середовища потребують покращення щодо частоти й наповнення предметами, які несуть для дитини інформацію про соціум у часовій категорії, а також у таких інформаційних категоріях, як "частина-ціле" та "зміни".

3. Дієвість соціального середовища по формуванню у дитини-дошкільника позитивного ставлення до оточення, однолітків і людей, які перебувають поряд,

характеризується низьким рівнем. Діти недостатньо мірою знайомляться з іншими видами соціуму. Серед заходів, які проводяться педагогами старшої групи по формуванню у дошкільників основ життєвої та соціальної компетентностей можна назвати: зустріч з цікавими людьми; екскурсії з дітьми інших груп до пам'ятника воїнам-визволителям; зустріч із майбутньою вчителькою; народознавчі світлини тощо.

4. Педагогами ДНЗ використовується широкий спектр форм організації навчально-виховного процесу, які сприяють набуттю дітьми різного віку знань про різні соціальні групи, про вікові категорії людей, про професії, народний побут тощо. Усі педагоги з розумінням відносяться до проведення з дітьми навчальної та виховної роботи по формуванню у них основ соціальної компетентності, проте слабе методичне забезпечення, нез'ясованість методик і технологій проведення роботи даного напрямку, слабе методичне забезпечення негативно позначаються на стані практики дошкільного закладу з проблеми, що досліджується нами.

5. Батьки вихованців не достатньою мірою вирішують проблему входження їхньої дитини у суспільство. 45% дорослих не спілкуються з дитиною щодо надання їй інформації про способи взаємодії з навколишнім світом, дорослими людьми й однолітками, що оточують малюка. Батьки, за різних причин, недостатньою мірою надають дошкільникам приклади соціально схвалюваної поведінки.

Висновки. Аналіз одержаних даних експериментального дослідження є об'єктивною підставою для твердження про недостатню увагу педагогічних працівників ДНЗ і батьків вихованців до проблеми формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку, яка нині набуває особливої актуальності. Відсутність чіткої системи соціалізації дитини 6-7 років, набуття нею належного рівня життєвого досвіду та рівня домірного до віку рівня соціальної компетентності актуалізує потребу пошуку ефективних методів і технологій розв'язання означеної проблеми в реальному педагогічному процесі.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / Наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. – [3-тє вид.]. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
2. Діти і соціум: монографія / [за заг. ред. А. М. Богущ] – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 503 с.
3. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): [навч. посіб. для вищ. навч. закладів]. – К., Освіта, 1998. – 255 с.
4. Кононко О. Л. Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини / О. Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 1999. – № 5. – С. 3-6.

УДК 372.3

ВИВЧЕННЯ СТАНУ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Івашко А.М., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

У Законі України "Про освіту", Державній національній програмі "Діти України" зазначається, що сьогодні особливого значення набуває єдність виховних

впливів на дитину протягом усього періоду становлення особистості, починаючи з раннього дитинства. З огляду на це, актуальним є питання належного фізичного

виховання дітей, їх повноцінного розвитку, забезпечення повноцінного рухового режиму.

Питання фізичного розвитку дітей дошкільного віку, зокрема – щодо забезпечення належного рівня їхньої рухової активності – завжди були в центрі уваги науковців і педагогів-практиків системи дошкільної освіти в Україні. Проблема рухової активності дошкільників стала об'єктом наукових праць О.Богиніч, Е.Вільчовського, Н.Денисенко, О.Дубогай, Т.Дмитренко, В.Логінової, Т.Осокіної, О.Поліщук, Д.В.Хухлаєвої, Б.Шияна та ін. Проте на сьогоднішній день, як зазначено у Коментарі до Базового компонента дошкільної освіти в Україні, переважна більшість дошкільнят зазнає дефіциту руху, недостатньо загартована, характеризується низькою витривалістю [3]. У надзвичайно відповідальний період для становлення організму, психіки, особистості.

Рухова активність дошкільників в умовах дошкільного навчального закладу (тут і далі – ДНЗ) забезпечується системою різноманітних організаційних форм фізичного виховання (щоденні заняття фізкультурою, ранкова гімнастика, рухливі ігри) та ефективними засобами (загартуванням, харчуванням, режимом, гігієнічними процедурами) (Е.С. Вільчовський, Т.М. Дмитренко, О.В. Кенеман, М.В. Кистяковська).

Однак, проблема пошуку ефективних форм рухової активної і оздоровчих технологій, що використовуються у практиці ДНЗ з метою забезпечення дітей дошкільного віку належним рівнем рухової активності вивчена нині недостатньо. Цим і обумовлюється **актуальність даного дослідження**.

Метою дослідження є аналіз результатів перевірки стану практики ДНЗ по забезпеченню належного рівня рухової активності дошкільників.

Завданнями дослідження є:

1) коротко схарактеризувати результати проведеного на констатувальному рівні експериментального дослідження по перевірці організаційно-педагогічних умов забезпечення необхідного рівня рухової активності дошкільників, які створюються у ДНЗ,

2) окреслити напрями подальших досліджень з обраної проблеми.

Викладення основного матеріалу. На теоретичному рівні нами було з'ясовано, що сутністю рухової активності як складової здорового способу життя є природна біологічна потреба людини у русі, ступінь задоволення якої визначає подальший структурний та функціональний розвиток організму. Видами рухової активності є цілеспрямована та довільна й вони забезпечують насиченість рухами багатьох форм організації життєдіяльності дітей дошкільного віку (прогулянка, самообслуговування, заняття, ігри тощо).

У зв'язку із зменшенням рівня рухової активності дітей і молоді, проявами гіподинамії, проблема забезпечення й підтримки належного рівня рухової активності набула більшої актуальності [2; 4; 5]. Нині ця проблема розглядалася в контексті підвищення ролі вихователів і родини у формуванні у дошкільників навичок збереження й зміцнення свого здоров'я.

Змістом Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" [1] передбачено аналіз загальних питань забезпечення рухового режиму дошкільника як основи організації рухової активності

дошкільника за усіма сферами та змістовими лініями життєдіяльності, а також включення добірки різноманітних ігор і справ спортивного характеру, які проводяться з дітьми старшого віку задля досягнення належного рівня рухової активності. Ефективність використання усіх форм забезпечення рухової активності у роботі зі старшими дошкільниками визначається використанням фізичних вправ з підвищеним рівнем навантажень, вправ та ігор спортивного характеру. Діти старшого дошкільного віку здатні до дотримання рівня рухової активності у самостійній руховій діяльності.

Вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури з обраної нам проблеми дозволило нам виділити для дітей старшого дошкільного віку такі критерії включеності дітей в активну рухову діяльність: обізнаність дітей щодо значення фізичної культури в житті людини, основ здорового способу життя та його цінностей (когнітивний компонент); інтерес до рухової діяльності, особливості поведінки старших дошкільників, що виявлялись у наявності прагнень, бажань та виражали себе через позитивне емоційне ставлення до руху (емоційно-ціннісний компонент); ініціативність та активність в організованих формах роботи з фізичного виховання в дошкільному навчальному закладі, родині; дотримання вимог здорового способу життя у повсякденні (поведінковий компонент). Нами визначено рівні включеності дітей старшого дошкільного віку в активну рухову діяльність через поділ їх на наступні групи:

1) дошкільники з позитивним ставленням до занять фізичною культурою;

2) діти з байдужим відношенням;

3) дошкільники із негативним відношенням до занять рухом.

Теоретичний аналіз проблеми пошуку шляхів забезпечення рухової активності дошкільників в умовах ДНЗ дозволив виокремити та схарактеризувати 3 найбільш суттєві організаційно-педагогічні умови, які визначають ефективність даної роботи:

1) використання широкого спектру форм фізкультурно-оздоровчої роботи з дітьми відповідно до вимог Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі";

2) наявність фізкультурно-розвивального середовища, яке сприяє забезпеченню високого рівня рухової активності дошкільників в умовах ДНЗ;

3) вмотивованість дітей, педагогічного персоналу ДНЗ та батьків на необхідність підтримки активного рухового режиму.

З метою перевірки визначених нами на теоретичному рівні організаційно-педагогічних умов забезпечення рівня рухової активності дітей дошкільного віку нами було проведене експериментальне дослідження, програма якого передбачала реалізацію трьох етапів. Метою експерименту стало вивчення організаційно-педагогічних умов забезпечення рухової активності дітей дошкільного віку у ДНЗ.

Завданнями експерименту визначено:

1. Вивчити практику ДНЗ щодо добору форм забезпечення рухової активності дітей дошкільного віку щодо їх ефективності та різноманітності.

2. Визначити стан фізкультурно-розвивального середовища ДНЗ щодо відповідності його нормам забезпечення рівня рухової активності дошкільників.

3. Проаналізувати ефективність взаємодії дошкільного закладу з батьками по забезпеченню належного рівня рухової активності, який потрібен дитині у різні періоди дошкільного дитинства, а також по вмотивуванню дорослих на підтримку належного рівня рухового режиму.

Задля досягнення поставленої мети і розв'язання завдань констатувального експерименту нами використовувались такі емпіричні методи, що дозволили практично дослідити окреслені в теоретичній частині організаційно-педагогічні умови забезпечення рухової активності дітей дошкільного віку у ДНЗ: в якості основних – інтерв'ювання інструктора з фізичного виховання; опитування вихователів молодшої, середньої та старшої груп; спостереження за дотриманням режимних моментів та проведенням занять з фізичної культури; із додаткових – бесіда з дітьми старшої групи; аналіз фізкультурно-розвивального середовища та навчально-методичної документації ДНЗ.

Констатувальний експеримент проводився на базі ДНЗ №1 м. Бахмача з 03.03 по 31.03. 2012 року. Експериментальна перевірка стану практики ДНЗ щодо забезпечення організаційно-педагогічних умов підтримки належного рівня рухової активності дітей старшого дошкільного віку, проведена нами на констатувальному рівні визначила, що у практиці ДНЗ використовується обмежена кількість засобів по забезпеченню належного рівня рухової активності дітей 6-7 років. Це свідчить про відсутність повноцінного фізкультурно-розвивального середовища. Обладнання й спортивний інвентар застарілі й практично не придатні до використання. За його відсутності зміст роботи з дітьми визначається проведенням рухливих ігор, естафет, ігор з м'ячем, іншим спортивним інвентарем тощо.

Визначені Базовою програмою “Я у Світі” й обов'язкові до проведення малі форми активного відпочинку (піші переходи, екскурсії, туризм практично не проводяться). Педагоги ДНЗ, у тому числі – інструктор з фізичної культури, визнають необхідність підвищення рівня компетентності у галузі рухової діяльності дітей.

З метою надання стрункості й методичної виваженості питанню проведення рухливих ігор як ефективного засобу забезпечення рухової активності дошкільників нами було розроблено “Пам'ятку вихователю по проведенню рухливих ігор з дошкільниками”. Зміст запропонованого нами методичного матеріалу спрямований на удосконалення практики проведення рухливих ігор, зокрема – щодо дотримання норм безпеки та проведенням медичного контролю за станом здоров'я дітей у ході рухливої гри.

З метою з'ясування специфіки діяльності фахівця ДНЗ у галузі фізичного виховання нами було підготовлено 9 питань для *інтерв'ювання інструктора з фізичної культури*. Питання були складені таким чином, щоб респондент не надавав однозначні відповіді, а найбільшою мірою розкривав специфіку своєї діяльності з фізичної підготовки дошкільників, формуванню у них основ ЗСЖ засобами рухової діяльності; на-

буттю ними належного рівня рухів та активної діяльності в русі.

Інтерв'ю з інструктором по фізичній культурі засвідчило, що даний фахівець за відсутності профільної освіти, проводить на достатньому рівні роботу по забезпеченню дітей дошкільного віку нормами рухової активності (визначеними Базовою програмою “Я у Світі” та нормативами фізичного розвитку дошкільника у різні вікові періоди). Проте, слабка матеріальна база ДНЗ, незначна допомога батьків у проведенні фізкультурно-оздоровчих заходів перешкоджають активному запровадженню новітніх дієвих форм роботи по підвищенню рівня рухової активності дітей.

Отримані дані анкетування батьків дають підставу говорити про те, що їхній особистий приклад та спрямованість на дотримання мінімального рухового режиму дітьми мають найбільше значення щодо організації рухової діяльності дошкільників удома. 55% батьків визнають власний низький рівень обізнаності щодо важливості проблеми підтримки рухового режиму дитини 6-7 років, напередодні її вступу до школи. Проте, створенню належних умов занять дитини руховою діяльністю або спортом, батьки не приділяють уваги за браком часу.

Для з'ясування даних про стан занять дошкільників фізичною культурою та з метою розв'язання першого завдання нашого експериментального дослідження нами було проведено *бесіду з дітьми старшої групи* ДНЗ, у які взяло участь 20 вихованців. Проведена бесіда з дітьми старшого дошкільного віку засвідчила наступні результати: діти із задоволенням включаються в проведення різноманітних заходів по підтримці належного рівня рухової активності; зміст такої діяльності становлять переважно рухливі ігри та ігри-естафети; дорослі (батьки й рідні дітей) незначною мірою допомагають дошкільникам у проведенні заходів, що базуються на русі; у самостійній руховій діяльності діти використовують переважно ті види ігор та вправ, заснованих на рухах, які були вивчені ними у ДНЗ.

Результати цілеспрямованих спостережень за проведенням занять і прогулянки переконали нас у традиційності підходів до їхньої організації та методики проведення. Найбільш суттєвим недоліком, як визначилося з аналізу таблиць спостережень, було порушення методики проведення прогулянки щодо рівня самостійності та добору методів керівництва руховою діяльністю дітей.

Висновки

1. Проведене нами на констатувальному рівні експериментальне дослідження по перевірці організаційно-педагогічних умов забезпечення необхідного рівня рухової активності дошкільників, які створюються у ДНЗ визначило, що нині у практиці дитячого садка означена проблема не вирішується повністю, незважаючи на її особливу актуальність. З метою надання стрункості й методичної виваженості питанню проведення рухливих ігор як ефективного засобу забезпечення рухової активності дошкільників нами було розроблено “Пам'ятку вихователю по проведенню рухливих ігор з дошкільниками”. Зміст запропонованого нами методичного матеріалу спрямований на удосконалення практики проведення рухливих ігор, зокрема – щодо дотримання норм безпеки та прове-

денням медичного контролю за станом здоров'я дітей у ході рухливої гри.

2. Результати проведеного нами дослідження не вичерпують глибини та важливості обраної проблеми. Подальшого дослідження вимагають питання

розробки окремих аспектів організації практики ДНЗ (фізкультурно-оздоровчих форм, форм співпраці з родинами вихованців тощо) щодо забезпечення необхідного рівня рухової активності дошкільників різного віку задля їхнього повноцінного фізичного розвитку.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світ" / М-во освіти і науки України, АПН України; [наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко]. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Денисенко Н. Гартуємо тіло і дух / Нінель Денисенко // Дошкільне виховання. – 2001. – №6. – С.14–15.
3. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К. : Редакція журналу "Дошкільне виховання", 1999. – 70 с.
4. Дмитренко Т. І. Руховий режим в дитячому садку / Т. І. Дмитренко. – К. : Радянська школа, 1980. – 152 с.
5. Лохвицька Л. Дитина має бути здоровою / Л. Лохвицька // Вихователь-методист дошкільного закладу. – №5. – 2009. – С. 4-6.

УДК 371.382

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ ДОШКІЛЬНИКІВ ЯК ПРЕВЕНТИВНОЇ ОСНОВИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ЇХ ПОВЕДІНЦІ

Кізенюк Д.В., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед. н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Проблема попередження негативних проявів у поведінці дошкільників шляхом формування культури їх поведінки передбачає окреслення певних особливостей. За результатами вивчення даної проблеми у психолого-педагогічній літературі виділені наступні показники сформованості культури поведінки дошкільників:

1) у емоційній сфері:

- сформованість моральних почуттів відповідальності;

- здатність до емпатії;

- емоційно-позитивне ставлення до зразків поведінки.

2) у ціннісно-мотиваційній сфері:

- прагнення діяти відповідно до соціально схвалюваних норм та вимог;

- сформованість ігрових мотивів.

3) у когнітивній сфері:

- наявність знань про правила культурної та безпечної поведінки;

- усвідомлення доцільності дотримання правил поведінки.

4) у практичній сфері:

- сформованість у дитини умінь, навичок та звичок культурної поведінки;

- становлення елементарної саморегуляції поведінки [2, с. 97-98].

Важливою особливістю є попередження ситуативних негативних проявів на основі розуміння їх природи та знання чинників, що їх зумовлюють. Дана особливість включає такі складові: розуміння природи ситуативних негативних проявів поведінки; чинників, що їх зумовлюють; доцільна тактика припинення такої поведінки.

Вагомим значенням набуває ще одна особливість – визначення стратегії виховання дитини з постійними негативними проявами у поведінці.

Для з'ясування відповідності виокремлених особливостей щодо формування культури поведінки дошкільників як превентивної основи попередження негативних проявів у їх поведінці, постає необхідність їх вивчення на емпіричному рівні, що і зумовило написання даної статті.

Мета написання статті: висвітлити результати емпіричного вивчення особливостей формування культури поведінки дошкільників як превентивної основи попередження негативних проявів у їх поведінці та представити систему роботи щодо підвищення ефективності цієї роботи.

Завдання статті:

1. Емпірично вивчити особливості формування культури поведінки дошкільників як превентивної основи попередження негативних проявів у їх поведінці.

2. Розробити систему роботи щодо формування культури поведінки дошкільників як превентивної основи попередження негативних проявів у поведінці дошкільників та перевірити її ефективність.

Викладення основного матеріалу. Внаслідок обґрунтування проблеми попередження негативних проявів у поведінці дошкільників та вивчення особливостей формування культури поведінки дітей як превентивної основи попередження негативних проявів у їх поведінці на теоретичному рівні, виникла необхідність емпірично вивчити зазначені особливості. У зв'язку з цим було проведено **педагогічний експеримент**.

Мета здійснення педагогічного експерименту полягала у практичному вивченні особливостей формування культури поведінки дошкільників як превентивної основи попередження негативних проявів у їх поведінці та розробці і перевірці системи роботи щодо підвищення їх ефективності.

Реалізація мети педагогічного експерименту вимагала розв'язання наступних завдань:

1. Емпірично дослідити особливості формування культури поведінки дошкільників як превентивної основи попередження негативних проявів у їх поведінці.

2. Розробити та реалізувати систему роботи з дітьми та батьками щодо формування культури поведінки дітей та поліпшення практичної готовності батьків до цього.

3. Здійснити порівняння результатів констатувального та контрольного зрізів.

Педагогічний експеримент проводився в IV етапи: I етап – підготовчий;

II етап – констатувальний; III етап – формувальний; IV етап – контрольний. Порівняння результатів констатувального та контрольного зрізів.

Підготовчий етап педагогічного експерименту передбачав підготовку діагностичного інструментарію для вивчення особливостей формування культури поведінки дошкільників як превентивної основи попередження негативних проявів у їх поведінці. Перша особливість – *Формування культури поведінки дошкільників як превентивної основи попередження негативних проявів у їх поведінці* досліджувалась за допомогою наступних методів: **спостереження** за дітьми та **бесіди** з педагогами. Друга особливість – *Попередження ситуативних негативних проявів на основі розуміння їх природи та знання чинників* досліджувалась за допомогою методу **спостереження** за дітьми та інтерв'ю з батьками. Третя особливість – *Визначення стратегії виховання дитини з постійними негативними проявами* досліджувалась за допомогою **анкетування** вихователів.

Педагогічний експеримент здійснювався на базі ДНЗ №9 Центру екологічного виховання ШЛілеяШ (база експериментальної групи) та ДНЗ № 21 Загального розвитку дітей “Розвивайко” (база контрольної групи) міста Ніжина.

Експеримент відбувався протягом двох років (з 31. 01. 2011. по 30. 01. 2012. р.). До проведення експерименту задіявались діти старшого дошкільного віку, їхні батьки, а також вихователі. Таким чином, експериментальна група складалася з десяти дітей сімейної групи, десяти батьків та чотирьох вихователів сімейної та таршої групи ДНЗ №9 Центру екологічного виховання “Лілея”; контрольна – з десяти дітей старшої групи, десяти батьків та чотирьох вихователів старшої групи ДНЗ № 21 Загального розвитку дітей “Розвивайко” міста Ніжина.

Інтегральними критеріями вивчення ефективності розробленої програми було обрано: культуру поведінки дітей (рівні сформованості); рівні сформованості обізнаності батьків щодо природи негативних проявів, їх чинників, взаємозв'язку культури поведінки та негативних проявів, особливостей виховання дітей з негативними проявами; рівні сформованості професійної компетентності вихователів щодо природи негативних проявів, їх чинників, заходів профілактики негативних проявів, стратегії виховання дитини з негативними проявами.

Констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи проводився з метою дослідження особливостей попередження негативних проявів у поведінці дошкільників шляхом формування культури їх поведінки. Це вимагало розв'язання наступних завдань:

1. Дослідити особливості формування культури поведінки дошкільників як превентивної основи попередження негативних проявів у їх поведінці.

2. Виявити особливості попередження ситуативних негативних проявів на основі розуміння їх природи та знання чинників.

3. Визначити стратегію виховання дитини з постійними негативними проявами.

Реалізація програми констатувального етапу експерименту здійснювалася на базі ДНЗ №9 Центру екологічного виховання ШЛілеяШ (база експериментальної групи) та ДНЗ № 21 Загального розвитку дітей “Розвивайко” (база контрольної групи) міста Ніжина. До проведення експерименту задіявались діти старшого дошкільного віку, їхні батьки, а також вихователі. Експеримент відбувався протягом шести тижнів.

Внаслідок реалізації *констатувального етапу* експерименту, відобразимо рівні сформованості культури поведінки дітей; обізнаності батьків щодо природи негативних проявів, їх чинників, взаємозв'язку культури поведінки та негативних проявів, особливостей виховання дітей з негативними проявами; професійної компетентності вихователів щодо природи негативних проявів, їх чинників, заходів профілактики негативних проявів, стратегії виховання дитини з негативними проявами.

Таблиця 1
Рівні сформованості культури поведінки дітей (за результатами констатувального етапу експерименту)

Рівні культури поведінки дошкільників	ЕГ %	КГ %
Високий	-	-
Середній	40%	50%
Низький	60%	50%

Таблиця 2
Рівні сформованості обізнаності батьків щодо природи негативних проявів, їх чинників, особливостей виховання дітей з негативними проявами (за результатами констатувального етапу експерименту)

Рівні обізнаності батьків	ЕГ %	КГ %
Високий	-	-
Середній	30 %	40 %
Низький	70 %	60 %

Таблиця 3
Рівні сформованості професійної компетентності вихователів щодо природи негативних проявів, їх чинників, заходів профілактики негативних проявів, стратегії виховання дитини з негативними проявами (за результатами констатувального етапу експерименту)

Рівні	КГ %	ЕГ %
Високий	75%	75 %
Середній	25%	25%
Низький	-	-

Оскільки за результатами констатувального етапу експерименту сформованість культури поведінки дітей старшого дошкільного віку знаходиться на низькому

рівні, виникла необхідність у проведенні *формульованого етапу експерименту*. *Мета експерименту*: формування культури поведінки дітей та підвищення практичної готовності батьків до цього. Реалізація мети констатувального етапу експерименту вимагала розв'язання наступних завдань:

1. Підвищити сформованість усіх складових культури поведінки дошкільників.

2. Здійснити інформаційно-просвітницьку роботу з батьками щодо формування культури поведінки як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей.

Враховуючи результати констатувального етапу експерименту, була розроблена система роботи, що включає три напрямки:

1. Корекційно-виховна робота з дітьми щодо підвищення сформованості усіх складових культури поведінки дітей дошкільного віку.

2. Інформаційно-просвітницька робота з батьками, метою якої є психолого-педагогічна обізнаність батьків у формуванні культури поведінки як засобу попередження негативних проявів у поведінці дошкільників.

3. Розробка практичних рекомендацій для батьків. Перший напрямок передбачав розробку корекційно-розвивального тренінгу для дітей "Азбука етикету". Другий напрямок передбачав підвищення обізнаності батьків за допомогою семінару – практикуму

"Формування культури поведінки дошкільників як превентивна основа попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку".

Третій напрямок передбачав розробку практичних рекомендацій для батьків.

Розроблений нами корекційно-розвивальний тренінг для дітей під назвою "Азбука етикету" включав проведення занять з наступних тем: Блок

Культура зовнішнього вигляду (Заняття 1-2) Тема: Санітарно – гігієнічні навички; Блок Правила поведінки у громадських місцях (Заняття 1) Тема: Місто і ми; Блок Правила поведінки у громадських місцях (Заняття 2) Тема: Правила гостинності; Блок Етикет міжособистісних взаємин (Заняття 1)

Тема: Етика взаємин з однолітками; Блок Етикет міжособистісних взаємин (Заняття 2) Тема: Етика взаємин зі старшими; Блок Культура спілкування

Тема: Мовний етикет.

Постійно діючий семінар – практикум для батьків "Формування культури поведінки дошкільників як превентивна основа попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку" передбачав проведення наступних занять: "Негативні прояви в поведінці дитини дошкільного віку, та чинники, що їх детермінують"; "Профілактика негативних проявів у поведінці дитини дошкільного віку"; "Тактика та стратегія виховання дитини із негативними проявами"; "Культура поведінки дітей дошкільного віку"; "Сформованість культури поведінки, як умова попередження негативних проявів дітей дошкільного віку".

Практичні рекомендації для батьків були розроблені відповідно до виду негативного прояву у поведінці дітей.

Внаслідок проведення системи роботи щодо формування культури поведінки дітей та поліпшення практичної готовності батьків до цього, нами був проведений контрольний етап експерименту.

Контрольний етап проводився з метою оцінки ефективності системи роботи щодо формування культури поведінки дітей та поліпшення практичної готовності батьків до цього.

Внаслідок проведення контрольного зрізу в експериментальній та контрольній групах, ми встановили, що значно покращилися результати в експериментальній групі, натомість показники в контрольній групі залишились майже без змін. Кількісні показники відобразимо у таблицях.

Таблиця 1
Рівні сформованості культури поведінки дітей (за результатами контрольного етапу експерименту)

Рівні культури поведінки дошкільників	Е Г %	К Г %
Високий	20%	-
Середній	80%	40%
Низький	-	60%

Таблиця 2
Рівні сформованості обізнаності батьків щодо природи негативних проявів, їх чинників, взаємозв'язку культури поведінки та негативних проявів, особливостей виховання дітей з негативними проявами (за результатами контрольного етапу експерименту)

Рівні обізнаності батьків	Е Г %	К Г %
Високий	30%	-
Середній	70 %	40 %
Низький	-	60 %

Таблиця 3
Зведена таблиця критеріїв і показників ефективності системи роботи щодо формування культури поведінки дітей та поліпшення практичної готовності батьків до цього

Критерій і показники оцінки ефективності системи роботи	Е Г % констатувальний етап	К Г % констатувальний етап	Е Г % контрольний етап	К Г % контрольний етап
1. Культура поведінки старших дошкільників	-	-	20 %	-
Високий рівень	40 %	50 %	80 %	40 %
Середній рівень	60 %	50 %	-	60 %
Низький рівень	-	-	-	-
2. Обізнаність батьків	-	-	30 %	-
Високий рівень	30 %	40 %	70 %	40 %
Середній рівень	70 %	60 %	-	60 %
Низький рівень	-	-	-	-

Після проведення порівняння результатів констатувального та контрольного етапів експерименту, ми отримали позитивну динаміку показників сформованості інтегральних критеріїв.

Так, сформованість культури поведінки дошкільників за результатами контрольного етапу зростає, зокрема, середній рівень зріс від 40% на констатувальному етапі до 80% на контрольному етапі; з'явився високий рівень та склав 20%, низьких показників не виявлено.

Також, як засвідчують дані контрольного етапу експерименту, зросла й обізнаність батьків щодо природи негативних проявів, їх чинників, взаємозв'язку культури поведінки та негативних проявів, особливостей виховання дітей з негативними проявами. Зокрема, середній рівень зріс від 30% на констатувальному етапі до 70% на контрольному етапі; з'явився високий рівень та склав 30%, низький рівень також не прослідковується.

В контрольній групі показники залишилися майже однаковими. Лише середній рівень сформованості культури поведінки дітей за результатами контрольного етапу дещо знизився від 50% до 40% на контрольному етапі, а низький рівень підвищився від 50 до 60%.

Таким чином, запропонована нами система роботи щодо формування культури поведінки дітей та поліпшення практичної готовності батьків до її формування виявилася ефективною.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у світі" / науковий редактор та упоряд. О. Л. Кононко. – 3-тє вид., випр. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
2. Білоусова В. О. Виховання культури поведінки дітей. – К. : Радянська школа, 1986. – 160 с.
3. Оржеховська В. М., Пилипенко О. І. Превентивна педагогіка : навч. посібник. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2007. – 284 с.
4. Федорченко Т. Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей / навч.-метод. посіб. – К. : Тов. "ХІК", 2003. – 128 с.

УДК 372.3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

Козачок М.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

Національною доктриною розвитку освіти України у ХХІ столітті задекларовано необхідність посилення турботи держави та її громадян про здоров'я дітей і молоді, виховання в них культури здорового способу життя (*тут і далі – ЗСЖ*). Головна увага у змісті багатьох державних документів [1–5] приділяється тому, що здоров'я треба не стільки повертати, скільки змалку виховувати у кожної людини усталені звички й потребу здорового способу життя.

Найбільш сприятливим для розвитку особистості, набуття нею рис, пов'язаних зі здоровим способом життя, як визначається з аналізу наукових досліджень Т.В. Андрющенко, Г.В. Бєленької, Н.Ф. Денисенко, Е.С. Вільчковського О.Є. Іванашко, С.О. Юрочкиної, Л.В. Калуської, Л.В. Лохвицької та ін., є дошкільний вік. Погляди вчених і педагогів-практиків стосовно необхідності формування у дошкільників засад ЗСЖ, знайшли своє відображення у змісті Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі", де питання валеологічної просвіти та виховання дітей стали вагомим складовою.

Здійснений нами у межах дослідження теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури (Г.В. Бєленька, Г.П. Голобородько, Л.В. Калуська, Л.В. Лохвицька, Б.Е. Подскотський, Л.П. Суцєнко Р.П. Шологон та ін.) засвідчив обмеженість спеціальних досліджень стосовно технологій формування у дошкільників засад здорового способу життя, чим зумовлюється **актуальність даного дослідження**.

Метою дослідження є висвітлення результатів проведеного на констатувальному рівні експериментального дослідження формування у старших дошкільників уявлень про основи здорового способу життя.

Відповідно до мети дослідження визначимо його завдання:

1) коротко схарактеризувати результати проведеного на констатувальному рівні експериментального дослідження по перевірці організаційно-педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень здорового способу життя,

2) окреслити напрями подальших досліджень з обраної проблеми.

Викладення основного матеріалу. Теоретичний аналіз педагогічних, валеологічних і психологічних наукових джерел визначив, що нині здоров'я розглядається як найважливіша складова людського буття й діяльності особистості протягом усього її життя. Здоровий спосіб життя – це діяльність, активність особистості, групи людей, суспільства, що використовують матеріальні і духовні умови і можливості в інтересах здоров'я, гармонійного фізичного і духовного розвитку людини. Сутністю поняття "здоровий спосіб життя" є інтегративна якість повноцінного гармонійного людського буття в усіх його вимірах та аспектах. Складовими здорового способу життя є: фізичне, психічне, емоційне, соціальне та інші види здоров'я.

У суспільній практиці поняття "здоровий спосіб життя" і "валеологія" є тотожними. Валеологічне виховання дошкільників – це процес педагогічної взаємодії дітей, педагогічного персоналу ДНЗ і батьків, який здійснюється з метою усвідомлення дітьми необхідності збереження та зміцнення здоров'я, набуття санітарно-гігієнічних навичок, уявлень та знань про здоровий спосіб життя.

Період дошкільного дитинства визначається сучасними педагогами як перший щабель формування здо-

рового способу життя (як системи безперервної валеологічної системи). Цей період є провідним у формуванні у дитини ціннісного ставлення до самої себе, свого образу "Я", одним із компонентів якого є "Я – здоровий". Концептуальні засади з означеної проблеми висвітлено у Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі".

На основі теоретичного аналізу наукових праць з педагогіки та валеології нами було визначено наступні **організаційно-педагогічні** умови формування у старших дошкільників уявлень здорового способу життя:

- 1) наявність високого рівня компетентності працівників ДНЗ у сфері здорового способу життя;
- 2) забезпечення оздоровчої спрямованості організації навчально-вихованого процесу у старшій групі;
- 3) відповідність форм організації та методів валеологічного виховання дошкільників його змісту, що забезпечує ефективність даного процесу.

Також на теоретичному рівні нашого дослідження було визначено структурні компоненти сформованості у старших дошкільників уявлень здорового способу життя (пізнавальний, мотиваційний, діяльнісний), їхні якісні характеристики та рівні сформованості (високий, середній та низький):

З метою вивчення організаційно-педагогічних умов формування у старших дошкільників уявлень ЗСЖ нами був проведений констатувальний експеримент. Програма експерименту передбачала реалізацію трьох етапів. Його методика включала у себе три напрями роботи: робота з педагогічним персоналом ДНЗ, батьками та дітьми старшого дошкільного віку.

Метою експерименту стало вивчення умов формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень про здоровий спосіб життя.

Завданнями експерименту поставили:

- 1) визначення рівня компетентності працівників ДНЗ у галузі здорового способу життя.
- 2) визначення особливостей організації навчально-вихованого процесу у старшій групі у валеологічному напрямі.
- 3) вивчення практики ДНЗ щодо добору змісту, форм і методів формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень у галузі ЗСЖ, а також форм взаємодії дошкільного закладу з батьками у цій сфері.

Задля досягнення поставленої мети і розв'язання завдань констатувального експерименту нами використовувались такі емпіричні методи, що дозволили практично дослідити окреслені в теоретичній частині педагогічні умови формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень про здоровий спосіб життя:

В якості *основних* методів дослідження нами використовувались:

- індивідуальна бесіда з дітьми старшої групи;
- опитування вихователів (брало участь 10 педагогів ДНЗ; опитувальник містив 16 питань);
- анкетування батьків вихованців (брало участь 30 осіб; анкета містила 11 питань);
- виконання двох практичних завдань валеологічного характеру.

Коротко схарактеризуємо кожне з обраних нами валеологічних завдань.

І практичне завдання. **Мета:** Виявити сформованість у старших дошкільників уміння мотивувати

вибір засобів підтримання здоров'я. **Завдання:** Дітям було запропоновано продовжити речення мотивацією дії оздоровчого спрямування: "Я роблю зарядку, тому що... Я чищу зуби, тому що... Я сплю, тому що... Я їм фрукти й овочі, тому що...".

II практичне завдання. **Мета:** Виявити сформованість уміння використовувати в процесі спілкування невербальні форми (міміку, жести). **Завдання.** Дітям пропонувалося з допомогою пантоміми відтворити певні емоції.

Із *додаткових:* методів дослідження нами використовувались наступні:

- спостереження за різними видами діяльності дітей старшого дошкільного віку;
- аналіз педагогічної документації ДНЗ.

Констатувальний експеримент проводився на базі ДНЗ №3 м. Конотопа з 03.03 по 31.03. 2012 року. У результаті експериментальної перевірки вищезазначених **організаційно-педагогічних** умов нами визначено, що робота з досліджуваної проблеми ведеться не на достатньому рівні. Уявлення дітей старшого дошкільного віку про власне здоров'я обмежуються здебільшого інформацією про необхідність дотримання правил гігієни, а також способи уникнення фізичних ушкоджень.

Знання оздоровчого спрямування, які надаються дітям досліджуваних нами двох старших груп, не відповідають вимогам Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" щодо формування засад здоров'я особистості. Лише 35% дошкільників мають належний обсяг знань і уявлень з питань оздоровлення, намагаються зрозуміти сутність оздоровчих видів діяльності, їх цікавлять відомості про себе, свій організм. У 65% дітей інтерес до проблем власного здоров'я розвинутий на недостатньому рівні.

Цілеспрямовані спостереження за валеологічною поведінкою дошкільників засвідчили, що до п'яти-шестирічного віку в більшості дітей не сформовані основні необхідні до віку валеологічні вміння. Причинами цього є недостатня увага дорослих до формування життєво важливих умінь дітей у галузі здоров'я, а також неусвідомленість значення цих умінь для збереження здоров'я.

У ДНЗ не розроблена чітка система валеологічної роботи. У планах навчально-виховної роботи питання ЗСЖ висвітлені недостатньо, відсутній логічний зв'язок між темою заняття з даної проблеми і закріпленням її в різних видах діяльності, в досадно-експериментальній роботі зі старшими дошкільниками та в повсякденному житті. 60% вихователів не використовують у роботі всі наявні форми, методи і засоби формування уявлень і знань ЗСЖ у дітей старшого дошкільного віку, мало уваги приділяють самоосвіті, робота з батьками не активізована, хоча не можна сказати, що роботі оздоровчого спрямування зовсім не приділяється увага.

Педагоги надають дітям загальні знання про будову і функції органів тіла людини, не надаючи значення розкриттю шляхів формування ціннісного ставлення до психічного і соціального здоров'я. В освітній роботі вихователі обмежуються наданням дітям знань щодо фізичної сфери здоров'я, не розкриваючи шляхи підтримки інших сфер здоров'я. Невирішеною за-

лишається проблема співпраці дошкільного навчального закладу та батьків із даного питання. Лише 40% батьків регулярно співпрацюють з дошкільним закладом з питань валеологічної освіти власних дітей.

Вихователі і батьки усвідомлюють важливість формування в дошкільників ціннісного ставлення до власного здоров'я, але не володіють повною мірою методами, прийомами і засобами, необхідними для вирішення даної проблеми, не приділяють уваги самоосвіті.

Висновки. 1. Проведене нами на констатувальному рівні експериментальне дослідження по перевірці організаційно-педагогічних умов формування у дітей старшого дошкільного віку уявлень здорового способу життя визначили, що нині у практиці ДНЗ означена

проблема не вирішується повністю, незважаючи на її особливу актуальність. Розроблені нами методичні рекомендації для вихователів і практичні рекомендації для батьків вихованців повинні зацентувати увагу дорослих на необхідності повсякчасного контролю за рівнем сформованості у дітей як практичних (культурно-гігієнічних навичок), так і знань уявлень дітей про основи здорового способу життя.

2. Результати проведеного нами дослідження не вичерпують глибини та важливості обраної проблеми. Подальшого дослідження вимагають питання запровадження системи методичних заходів по підвищенню ефективності процесу формування у старших дошкільників уявлень про основи здорового способу життя.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / М-во освіти і науки України, АПН України; [наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко]. – К. : Світлич, 2008. – 430 с.
2. Державна національна програма "Діти України" // Дошкільне виховання. – 1996. – №6. – С 4 – 7.
3. Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття). – Київ: Райдуга, 1994. – 61 с.
4. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – №1. – С. 15-16.
5. Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні. – К.: Освіта, 1994. – 4 с.

УДК 372.461

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Кравченко І.В., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. Аніщук А.М., кафедра дошкільної освіти

Актуальність дослідження. Неможливо уявити належний рівень життєвої компетентності людини без оволодіння мовленням. Мовлення – це особлива форма діяльності дитини, особливий результат її зусиль в освоєнні життєвого простору. Оволодіваючи мовленням, дитина засвоює систему знань, суспільно прийнятні норми поведінки – основу її життєвої компетентності, тобто, як влучно висловилася доктор педагогічних наук О. Кононко, "оволодіває наукою і мистецтвом жити серед інших". З огляду на це, проблема розвитку мовлення дитини завжди була однією з центральних у дошкільній освіті, а на сучасному етапі виняткового значення набуває проблема формування мовленнєвої компетентності дошкільників.

Мета статті: представити систему роботи по формуванню мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Завдання статті:

- 1) розкрити мету та завдання формування мовленнєвої компетентності старших дошкільників;
- 2) висвітлити систему роботи по формуванню мовленнєвої компетентності у старших дошкільників;

Виклад основного матеріалу. Для перевірки рівня сформованості мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку, нами було проведено констатувальний експеримент. Результати, які ми отримали під час обробки та аналізу даних, отриманих на цьому етапі, дозволяють говорити про те, що за звичайних умов організації життєдіяльності дитини в дошкільному закладі не складаються оптимальні педа-

гогічні умови для формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Саме тому нами було проведено формувальний експеримент. Мету формувального експерименту ми вбачали у забезпеченні умов формування мовленнєвої компетентності старших дошкільників: дотримання вимог Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі"; створення розвивального мовленнєвого середовища; взаємодія ДНЗ і сім'ї.

Для реалізації даної мети передбачалося розв'язання наступних завдань:

- дібрати систему вправ для дітей старшого дошкільного віку з низьким та середнім рівнем мовленнєвої компетентності

- з метою забезпечення розвивального мовленнєвого середовища, розробити методичні рекомендації вихователям, провести консультацію для педагогів, виготовити пам'ятку для батьків та розробити виступ на батьківські збори з метою взаємодії ДНЗ і сім'ї.

Здійснивши констатувальний експеримент, ми визначили рівні сформованості мовленнєвої компетентності у старших дошкільників. По відношенню до дітей старшого дошкільного віку, нами були підібрані мовленнєві ігри, вправи, ситуації, які сприяють формуванню таких показників мовленнєвої компетентності, як: мовленнєвий етикет, монологічне мовлення, діалогічне мовлення, вміння встановлювати контакт під час спілкування.

Система роботи з дошкільниками.

Нами були підібрані такі вправи (Додаток) на вміння встановлювати контакт під час спілкування, зокрема:

Вправа "Імітація"

Мета: навчити розпізнавати різні емоційні стани, збагатити знання дітей немовними засобами виразності.

Під час вправи дітям було запропоновано взяти та розглянути картки, на яких зображені персонажі, які виражають певну емоцію, а потім кожна дитина повинна була за допомогою невербальних засобів зобразити цю емоцію.

Вправа "У кого який настрій?"

Мета: навчити розпізнавати різні емоційні стани, збагачувати знання дітей немовними засобами виразності.

Діти були поділені на підгрупи, кожній з яких було роздано картки із зображенням емоцій. Їм потрібно було скласти розповідь за картинкою, а потім обіграти її.

Для вправлення дітей у *вживання формул мовленнєвого етикету* були підібрані наступні ігри та мовленнєві ситуації:

Гра "Підкажи мишці"

Мета: активізувати словник дітей формулами мовленнєвого етикету в ситуаціях спілкування.

Під час гри була застосована іграшка – мишка Шкрябатушка, яка називає ситуації із застосуванням формул мовленнєвого етикету, а дітям пропонувалося замінювати їх на схожі.

Гра "Новенький (ка)"

Мета: активізувати словник дітей формулами мовленнєвого етикету в ситуації привітання, знайомство, звертання.

Нам потрібно було обрати одну дитину – "новеньку" і пояснити, що їй потрібно уявити ситуацію, коли вона вперше прийшла у цю групу і має та познайомитись з ними. Решті дітей ми пояснили, що зараз у групу зайде Оля і їм потрібно уявити, ніби вони її не знають, тому потрібно з нею познайомитись і чемно запросити пограти разом з ними.

(Гра повторювалась 3 рази і "новенькі" кожного разу змінювались).

Гра "Хто сказав комплімент?"

Мета: закріпити вміння дітей використовувати в мовленні формули мовленнєвого етикету: комплімент, схвалення.

Спочатку ми поставили дітей у коло і обрали дитину – ведучого, який сів всередину кола на стільчик. Ми пояснили дітям, що вони мають говорити цій дитині, що знаходиться в колі, компліменти, а вона має сидіти із заплещеними очима і відгадувати, хто говорить компліменти.

Мовленнєва ситуація "Дошкільнята – ввічливі хлоп'ята"

Мета: вправляти дітей у вживанні формул мовленнєвого етикету.

У процесі гри ми пропонували дітям уважно послухати історію. В ході нашої розповіді, ми пропускали деякі слова, а їм потрібно було їх назвати.

Мовленнєва ситуація "Знайомство"

Мета: закріпити у дітей навик вживання формул мовленнєвого етикету.

Ми обрали одну дитину – гостя, а інші мали бути ввічливими і неввічливими господарями, тому їм потрібно було познайомитись, вживаючи ввічливі слова.

(Ми обігрували також інші варіанти мовленнєвих ситуацій).

Для розвитку *діалогічного мовлення* нами були проведені наступні ігри та мовленнєва ситуація.

Гра "Оживи картинку"

Мета: вчити будувати мікродіалог, використовуючи формули мовленнєвого етикету в різних ситуаціях.

Ми показали дітям картинку, на кожній з яких було зображено двох персонажів, що розмовляють, а діти мали, об'єднавшись парами, подумати і розповісти про що розмовляють персонажі на обраних ними зображеннях.

Гра "Телефонна розмова"

Мета: стимулювати дітей до спілкування, будувати діалог. Розвивати ініціативність спілкування.

Під час гри ми поділили дітей на пари, роздали їм телефонні апарати і запропонували одній дитині з пари зателефонувати до свого улюбленого казкового героя і запросити його в гості. Інша дитина мала бути цим героєм, а потім вони мали помінятися.

Мовленнєва ситуація "Зустріч друзів"

Мета: вчити самостійно формулювати запитання до певної ситуації і відповідати на них.

Дітям були роздані картки із зображеннями предметів і їм було запропоновано скласти запитання про предмет, який у кожного був на малюнку, а іграшка Мишко Потапович мала відповідати на ці запитання. Потім діти почали працювати парами, задаючи один одному запитання та відповідаючи на них.

Для розвитку у дітей якостей *монологічного мовлення* ми проводили мовленнєву гру та вправи.

Гра "Відгадай за описом"

Мета: вчити дітей складати описові розповіді, виділяючи ознаки об'єкта опису.

Перед початком гри дітям дали телефон і запропонували привітати

Незнайко з днем народження. Їм було запропоновано зателефонувати йому і описати подарунок, який вони йому приготували.

Вправа "Продовж далі"

Мета: вчити дітей складати сюжетні творчі розповіді за літературним зразком.

Ми запропонували старшим дошкільникам прослухати оповідання Василя Сухомлинського "Я вирощу внучку, дідуся", а потім придумати продовження до нього.

Вправа "Опиши героя улюбленої казки"

Мета: вчити дітей складати описові розповіді.

Ми взяли до дітей м'яку іграшку, яку назвали Називайко. Він дав запропонувати дітям описати улюблених героїв казок, не називаючи їх, а він буде відгадувати, хто це.

Таким чином, нами була організована робота по формуванню мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку, система виховних впливів на старших дошкільників включала проведення ігор, вправ та мовленнєвих ситуацій.

Для *педагогів* старшої групи, нами були підготовлені консультації, а саме:

1. Перша консультація на тему: "Мовленнєва компетентність дітей старшого дошкільного віку у світлі вимог Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі". *Метою* якої є: ознайомити вихователів старшої дошкільної групи з науковим визначен-

ням поняття “мовленнєва компетентність”, з її показниками та критеріями, висвітлити вимоги Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” щодо формування мовленнєвої компетентності старших дошкільників для кращого їх розуміння педагогами.

У цій консультації, ми розкрили наукове визначення поняття “мовленнєва компетентність” (за А.Богуш) та зосередили увагу педагогів на основні вимоги до дитячого мовлення, які прописані у Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі”, на ті показники та критерії мовленнєвої компетентності, які мають бути сформовані у дітей у віці 6 років.

2. Друга – “Розвивальне мовленнєве середовище та його компоненти”. *Мета*: уточнити знання педагогів про розвивальне мовленнєве середовище та ознайомити їх з його основними складниками.

У даній консультації, ми намагалися якнайповніше розкрити значення створення розвивального мовленнєвого середовища для становлення мовленнєвої особистості дитини, висвітлити його основні компоненти. Також ми запропонували вихователям список літератури, де вони можуть детально ознайомитися із визначенням поняття “розвивальне мовленнєве середовище”, його компонентами та умовами створення даного середовища в дошкільному навчальному закладі.

Також для вихователів нами були розроблені методичні рекомендації щодо організації мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку та щодо організації роботи з батьками. В цих рекомендаціях ми давали поради вихователям щодо створення ефективного мовленнєвого розвивального середовища, а також радили такі форми роботи з батьками вихованців, як батьківські збори, консультації, бесіди.

Робота з *батьками* спрямовувалась на їхню педагогічну просвіту. З цією метою, ми підготували виступ на батьківських зборах на тему “Взаємодія ДНЗ і сім’ї – запорука кращого розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку”, мета яких полягала у наданні батькам знань про важливість вести тісну взаємодію із дош-

кільним навчальним закладом для того, щоб ефективніше розвивати мовлення їхніх дітей, а також підготували пам’ятки, в яких радили батькам звертати увагу на мовлення їхніх дітей та їх власне, а також давали рекомендації щодо створення належного мовленнєвого розвивального середовища вдома.

Використана методика дала змогу здійснити порівняльний аналіз рівнів сформованості мовленнєвої компетентності старших дошкільників до формувального етапу і після нього. Здійснено кількісний розподіл досліджуваних за рівнями сформованості мовленнєвої компетентності, на підставі порівняння показників констатувального етапу і контрольного у експериментальній та контрольній групах.

Після формувального експерименту значно збільшилась кількість дітей з високим рівнем розвитку мовленнєвої компетентності у експериментальній групі (15 %), а у контрольній групі цей показник набагато менший (3 %). Це стосується і дітей з середнім і низьким рівнем розвитку мовленнєвої компетентності, в яких дані в експериментальній групі значно відрізняються від контрольної групи дітей.

Підвищився також рівень знань вихователів та батьків дітей старшого дошкільного віку після проведення формувального експерименту, порівняно з результатами констатувального етапу.

Висновки. Отже, підібрана нами система роботи щодо формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку була ефективною і дала позитивні результати, а саме: кількість дітей, які мали високий рівень сформованості комунікативної компетентності збільшилась на 15 % в порівнянні з попереднім етапом дослідження. Динаміка помітна була також і у дітей з середнім рівнем (8 %), а кількість дітей з низьким рівнем мовленнєвої компетентності зменшилась на 7 %. Це говорить про те, що розроблена нами система роботи щодо формування мовленнєвої компетентності є ефективною.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К.: Ред. ж. “Дошкільне виховання”, 1999.
2. Бондарєва Т. В. Актуалізація проблеми створення ефективного мовленнєвого розвивального середовища у ДНЗ / Т. В. Бондарєва // Складники мовленнєвого розвивального середовища : матеріали роботи методичного об’єднання вихователів україномовних груп дошкільних навчальних груп дошкільних навчальних закладів / [ред. колегія : Т. В. Бондарєва, С. В. Іванова, Т. В. Савкова]. – Донецьк, 2009.
3. Гончаренко А. М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників / А. М. Гончаренко. – К. : Світлич, 2009.
4. Косенко М. Мовленнєве спілкування / М. Косенко // Дошкільне виховання.-2003.-№ 8.
5. Розвиваємо мовлення // Бібліотека вихователя дитячого садка. – 2008. -№ 10.

УДК 372.034:398(477)

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Кріль І.А., студентка ІV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: асист. Тукач І.І., кафедра дошкільної освіти

Актуальність теми. Державні документи про дошкільну освіту(Закон України “Про дошкільну освіту” (2001), “Про охорону дитинства”(2001), Базовий

компонент дошкільної освіти в Україні (1998) серед провідних завдань дошкільної освіти, в якості пріоритетного визначають виховання високих моральних

якостей громадян. Тож морально-етичне виховання дошкільників є актуальним та водночас досить складним і довготривалим процесом, який охоплює весь період дитинства і продовжується в дорослому житті та розглядається в його кінцевому результаті як сформованість морально-етичної вихованості.

Серед засобів морально-етичного виховання дітей дошкільного віку за визначенням класиків вітчизняної педагогіки (С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та інші) та сучасних вчених (А. Богуш, В. Бойко, Л. Кіліченко, В. Кононенко, Г. Кошелева, В. Кузь, П. Лещенко, І. Проценко) провідним є український фольклор. Усну народну творчість здавна широко використовували в народній педагогіці як засіб формування в дітей моральних норм і оцінок з позицій добра, справедливості, розуміння ними вчинків та поведінки дорослих, збагачення лексичного запасу дітей і розвитку їхніх творчих здібностей.

Аналіз наукових досліджень засвідчив, що різні жанри фольклору вчені застосовували з метою морально-етичного виховання: формування соціально-етичних норм поведінки учнів засобами етноетикету (Н. Григор'єва), використання прислів'їв і приказок у вихованні гостинності дітей старшого дошкільного віку в сім'ї (Х. Касимова).

Особливу увагу привертають сучасні дослідження науковців, у яких досліджено: формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дошкільників (А. Богуш, О. Монке); виховання колективних взаємин дітей (О. Булатова, В. Нечаєва), гуманних взаємин старших дошкільників і першокласників (А. Гончаренко, С. Литвиненко), вивчення моральної поведінки в дошкільників (Т. Колесіна, Г. Савицька, Т. Фасолько, М. Федорова); педагогічний вплив на становлення морального вибору дошкільників (О. Кошелівська), роль емоцій у моральному становленні особистості (Л. Подоляк), виховання милосердя в старших дошкільників (І. Княжева) тощо.

Проте відсутні дослідження, в яких різні жанри українського фольклору (пісні, ігри, казки, малі форми) використовувалися б у комплексному розв'язанні завдань з морально-етичного виховання дітей старшого дошкільного віку. Недостатньо досліджені організаційно-педагогічні умови морально-етичного виховання дошкільників засобами фольклору в практиці сучасних ДНЗ.

Це зумовило *мету написання статті*: висвітлити особливості впливу українського фольклору на особистість старшого дошкільника та вимагало розв'язання наступних дослідницьких завдань:

1. З'ясувати загальнотеоретичні аспекти морально-етичного виховання старших дошкільників.
2. Визначити сутність і структуру морально-етичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.
3. Проаналізувати психолого-педагогічні дослідження проблеми використання українського фольклору у морально-етичному вихованні дітей старшого дошкільного віку.
4. Окреслити та охарактеризувати організаційно-педагогічні умови використання засобів українського фольклору у морально-етичному вихованні старших дошкільників.

З метою вивчення проблеми морально-етичного виховання старших дошкільників засобами українського фольклору на теоретичному рівні, здійснено аналіз педагогічної літератури. Узагальнення представлених наукових підходів видатних учених до проблеми морально-етичного виховання в дошкільній педагогіці засвідчили існування сталого інтересу до даної проблеми. Спираючись на дослідницький доробок учених (Л. Божович, О. Кононко, Т. Поніманська та ін.), констатуємо, що результатом морально-етичного виховання є морально-етична вихованість дітей старшого дошкільного віку, структуру якої визначають такі компоненти: пізнавально-інформаційний (наявність моральних знань про морально-етичні категорії, норми, якості; адекватне розуміння сутності певних морально-етичних категорій відповідно до віку дітей); емоційно-мовленнєвий (уміння висловлювати свої почуття, володіння своїми емоціями і поведінкою, адекватне використання в мовленні слів, що позначають морально-етичні категорії); діяльнісно-поведінковий (готовність дитини до варіативних дій у життєвих ситуаціях морального вибору; наявність адекватної оцінки моральних дій і вчинків) [1, с.193].

Критеріями морально-етичної вихованості дітей старшого дошкільного віку за оцінкою А.М.Виноградової можуть виступати: 1) когнітивний, показниками сформованості якого є обізнаність дітей з морально-етичними категоріями (дружба, доброта, повага, співчуття); обізнаність дітей із моральними якостями (ввічливість, гостинність, скромність, правдивість, чесність), нормами (турбота про молодших, повага до інших, взаємодопомога); обізнаність дітей з фольклорними творами морально-етичної спрямованості; розуміння моралі фольклорних творів; 2) почуттєво-ціннісний, показниками сформованості якого є уміння співчувати героям казок; здатність піклуватися про молодших, поважати старших; 3) оцінно-рефлексивний, показниками сформованості якого є самооцінка морально-етичних учинків і власної поведінки; оцінка морально-етичних учинків та поведінки героїв фольклорних творів і однолітків [2, с.58].

Науковцями доведено, що результатом морально-етичного виховання є морально-етична вихованість дітей старшого дошкільного віку, під якою розуміють сформовану в процесі морально-етичного виховання здатність свідомо відтворювати власну поведінку на засадах загальноприйнятих моральних якостей, норм і правил, адекватно оцінювати власну поведінку та поведінку однолітків, розуміти, доречно й адекватно використовувати в мовленні слова, що позначають морально-етичні категорії [6, с. 28].

Відомо, що одним з основних засобів морально-етичного виховання є фольклор, до якого А. М. Богуш відносить народну творчість, де художнє відображення дійсності відбувається в словесно-музично-хореографічних формах колективної народної творчості, що виражають життя і побут людей [1, с. 202].

Праці Г.Лозко, Н.Міщенко дають змогу схематично визначити такі жанри українського фольклору (народні пісні, ігри, казки, малі жанри) і розкрити їх сутність, значення для становлення моральної особистості старшого дошкільника. Так, лічилки спрямовані на виховання морально-етичних категорій дружби і товариськості; мирилки сприяють вихованню

доброзичливості, вміння прощати; скоромовки – вихованню доброти й слухняності; прислів'я та приказки – вихованню любові до матері, поваги до старших; колискові пісні – вихованню скромності, лагідності; у загадках засуджується неправда, пл

Рис. 1. Жанри українського фольклору

Тому у своєму дослідженні ми використали такі жанри українського фольклору: народні казки, пісні, ігри, малі фольклорні жанри (забавлянки, прислів'я, приказки, мирилки, скоромовки, лічилки, загадки тощо), оскільки вони найбільш доступні для дітей дошкільного віку.

З метою розв'язання одного з дослідницьких завдань, нами було окреслено та проаналізовано організаційно-педагогічні умови використання засобів українського фольклору у морально-етичному вихованні старших дошкільників. Вони такі:

I. Використання українського фольклору як засобу морально-етичного виховання дітей старшого дошкільного віку в сім'ї. Дана умова презентує відповідну систему роботи в сім'ї з використання засобів фольклору:

- читання творів українського фольклору в сім'ї;
- використання українського фольклору як засобу виховання дитини в сім'ї;

- спільне проведення ДНЗ з батьками свят із використанням українського фольклору(реакція батьків на спільну участь з ДНЗ, безпосередня участь батьків у святі).

II. Забезпечення розуміння дітьми старшого дошкільного віку морально-етичних категорій і змісту фольклорних творів, що сприяє вихованню їх моралі. Ця умова включає наступні позиції:

- відповідність змісту творів українського фольклору психовіковим особливостям дитини та розуміння нею морально-етичних категорій(ступінь розуміння фольклорного твору, нових слів дітьми, наповненість фольклорного твору морально-етичними категоріями);

- володіння вихователем методикою ознайомлення дітей з фольклорними творами(знання вихователем змісту фольклорного твору напам'ять, способи налаштування дітей на сприйняття, використання вербальних та невербальних засобів зовнішньої виразності вихователя).

Проведене нами теоретичне дослідження окресленої проблеми морально-етичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору та зроблені висновки не вичерпують усіх аспектів морально-етичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами фольклору. Дослідницький інтерес можуть складати й інші аспекти використання у роботі з дітьми дошкільного віку українського фольклору, а саме: в якості розважального, розвивального та терапевтичного засобу. Подальшого дослідження потребує також проблема підготовки майбутніх вихователів до організації морально-етичного виховання дошкільників засобами українського фольклору.

Література

1. Богуш А. М. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку [Текст] / А. М. Богуш, О. С. Монке. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2002. – 239 с.

2. Виноградова А.М. Воспитание нравственных чувств у старших дошкольников [Текст] / А. М. Виноградова, Г. Н. Година. – М.: Просвещение, 1991. – 106 с.
3. Домбровська Л. Морально-естетичні основи виховання дітей у процесі навчання [Текст] / Л. Домбровська // Науково-методичний, інформаційно-освітній журнал. – 2004. – Вересень № 3-4 (29-30). – С. 94–97.
4. Кисельова О. І. До проблеми морального виховання дошкільників засобами фольклору [Текст] / О. І. Кисельова // Виховання і культура. – 2007. – № 1–2 (11 – 12). – С. 218–220.
5. Кисельова О. І. Малі фольклорні жанри як засіб морально-етичного виховання дошкільників [Текст] / О. І. Кисельова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – Вип. № 17. – 2008. – С. 135–141.
6. Лозовой В. А. Нравственная культура личности : содержание и пути формирования [Текст]: [учебное пособие] / В. А. Лозовой.–Харьков, 2005.–144 с

УДК 373.2:159.922.763

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ДОШКІЛЬНИКІВ, ЩО ЗУМОВЛЕНІ КРИЗАМИ ПСИХОВІКОВОГО РОЗВИТКУ

Литвиненко Т.С., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. Пихтіна Н.П., кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Стан психічного і фізичного здоров'я дітей багато в чому залежить від умов, у яких відбувається процес їх виховання і навчання. В останні роки значно збільшилася кількість дітей, у яких простежуються ознаки негативних проявів у поведінці дошкільників і постає необхідність їх профілактики та корекції. Психологічні особливості дитини дошкільного віку полягають у тому, що вона ще недостатньо усвідомлює свої переживання і далеко не завжди здатна зрозуміти їх чинники. Чим ширше коло зв'язків дитини з навколишнім світом, тим різноманітніше переживання виникають. Цілком очевидно, що діяльність сучасних навчально-виховних закладів на засадах гуманізму в умовах загострення соціально-економічних і політичних протиріч у суспільстві вимагають нових підходів до виховання дітей.

Стійкі негативні прояви у поведінці дітей є наслідками недоліків виховання, неправильної взаємодії дорослих з дітьми. До найбільш поширених негативних проявів у поведінці дошкільників відносять: манірність, дратівливість, негативізм, агресію, впертість, нечесність, неслухняність, тривожність, замкнутість та інші. Запобіганню виникненню негативних проявів та зменшенню різноманітності таких проявів можуть сприяти системи освітньо-профілактичних заходів та інших педагогічних моделей впливу на дитину з метою попередження різних видів небезпечної поведінки на ранніх стадіях відхилення [3, 16].

Педагоги усвідомлюючи тенденцію зростання відхилень у поведінці дітей дошкільного віку, намагаються розв'язати цю складну проблему використанням традиційних форм і методів виховного впливу на дітей.

Проблемі профілактики негативних проявів присвятили свої роботи вітчизняні дослідники: Оржеховська В.М., Пихтіна Н.П., Пилипенко О.І., Федорченко Т.Є., Козубовська І.В., Максимова Н.Ю., Заостровцева М.Н., Платонова Н.М., Єгоров О.В., Ігумнов С.О. та інші.

Проблему виховання дітей дошкільного віку досліджували: Бовть О., Ельконін Д.Б., Козубовська І.В., Кочетов О.І, Булонський П.П., Мурашова Є.В. та багато інших.

Значна частина наукових досліджень Виготського Л.С., Ельконіна Д.Б., Венгера А.Л., Божович Л.І., Елаг-

іної М.Г. та інших присвячена проблемі криз психовікового розвитку дітей дошкільного віку, як можливо-го чинника виникнення негативних проявів у поведінці дошкільників.

Педагогічний аспект виховання дітей дошкільного віку, схильних до негативних проявів поведінки, за умови дослідження окремих аспектів насьогодні ще залишається недостатньо вивченим, тому цей факт і зумовлює актуальність написання даної статті.

Метою написання статті є представлення результатів практичне вивчення організаційно-педагогічних умов профілактики негативних проявів у поведінці дошкільників, що зумовлені кризами психовікового розвитку та апробацію системи роботи з профілактики негативних проявів у дошкільників.

Реалізація поставленої мети вимагала розв'язання відповідних дослідницьких завдань, а саме:

1. Практично вивчити організаційно-педагогічні умови профілактики негативних проявів у поведінці дошкільників, зумовлених кризами психовікового розвитку.
2. Перевірити ефективність розробленої системи роботи щодо профілактики негативних проявів у дошкільників.

Викладення основного матеріалу. У зв'язку з практичним вивченням організаційно-педагогічних умов профілактики негативних проявів у поведінці дошкільників, що зумовлені кризами психовікового розвитку, нами проведений педагогічний експеримент, який передбачав реалізацію чотирьох основних етапів: підготовчого, констатувального, формувального, контрольного та порівняння результатів констатувального і контрольного етапів.

Підготовчий етап експерименту передбачав розробку програми педагогічного експерименту, в межах якого здійснювалось вивчення таких організаційно-педагогічних умов профілактики негативних поведінкових проявів, що зумовлені кризами психовікового розвитку, а саме:

- 1) Врахування вимог Базової програми, щодо попередження негативних проявів у поведінці дошкільників;
- 2) Розуміння суті та основних відмінностей криз трьох та семи років, як чинників формування негативних проявів у поведінці дошкільників;

3) Вибір педагогічно доцільної поведінки вихователя у ситуаціях на негативних проявів поведінки у дошкільників;

4) Вивчення стратегії корекційно-виховної роботи з дітьми, що мають стійкі негативні прояви у поведінці, зумовленими кризами психовікового розвитку. З метою практичного вивчення цих умов, нами окреслені такі емпіричні методи дослідження: анкетування вихователів, інтерв'ю з педагогами, бесіда, спостереження за діяльністю вихователів з дітьми, аналіз продуктів діяльності, а саме: перспективного планування навчально-виховної роботи.

Констатувальний етап експерименту. Констатувальний етап експерименту відбувся на базі ДНЗ №14 "Калинка" м. Конотоп Сумської області. Проводився в експериментальній (ЕГ) і контрольній (КГ) групах. Констатувальний етап експерименту проводився з дітьми раннього віку (10 осіб – ЕГ, 10 осіб – КГ), з дітьми старшого віку (10 осіб – ЕГ, 10 осіб – КГ) та вихователями (7 респондентів – ЕГ, 7 респондентів – КГ) даного закладу.

Експериментальна робота проводилась за двома напрямками: з дітьми дошкільного закладу та вихователями. Ефективність роботи за напрямками визначались за інтегральними критеріями вивчення ефективності роботи щодо вдосконалення організаційно-педагогічних умов профілактики негативних проявів у поведінці дошкільників, що зумовлені кризами психовікового розвитку. У роботі з дітьми таким інтегральним критерієм є – наявність та особливості вияву негативних проявів у поведінці, який складають такі показники:

- 1) частота виявлення негативних проявів;
- 2) реакція дитини на втручання чи зауваження вихователя;
- 3) конструктивні стосунки з дорослими та однолітками.

У роботі з вихователями, інтегральним критерієм є – професійна компетентність вихователів щодо попередження негативних проявів, що зумовлені кризами психовікового розвитку, який включає такі показники:

- 1) врахування вимог Базової програми, щодо попередження негативних проявів у поведінці дошкільників;
- 2) розуміння суті та основних відмінностей криз трьох та семи років, як чинників формування негативних проявів у поведінці дошкільників;
- 3) вибір педагогічно доцільної поведінки вихователя у ситуаціях на негативних проявів поведінки у дошкільників.

Формувальний етап експерименту. Система роботи в межах формувального етапу експериментального дослідження включала розробку, реалізацію та апробацію програми, націленої на попередження негативних проявів у поведінці дошкільників, що зумовлені кризами психовікового розвитку. Вона включала:

- 1) семінар-практикум для вихователів, в межах якого проаналізували сучасні вимоги Базової програми щодо попередження негативних проявів та поглибили розуміння дорослими сутності та основних відмінностей криз трьох та семи років, їх впливу на формування поведінкових відхилень, представили педагогічно доцільні стратегії корекційно-виховної

роботи з дітьми, що мають стійкі негативні прояви у поведінці;

- 2) підбірку для дітей раннього і старшого дошкільного віку циклу занять, які націлені на корекцію негативних проявів у їх поведінці.

Контрольний етап експерименту. Здійснили контрольний зріз показників за визначеними інтегральними критеріями. Порівняли кількісні показники ефективності організаційно-педагогічних умов щодо профілактики негативних проявів, що зумовлені кризами психовікового розвитку до формувального етапу експерименту та після нього, визначили результативність використання даної програми.

Нами з'ясовано, що у дітей раннього віку після проведення циклу занять, спостерігаються позитивні зміни у їх поведінці. Так, частота виявлення негативних проявів у малюків знизилася: на констатувальному етапі дітей з такими проявами було – 74%, то на контрольному значно зменшилася кількість таких проявів до 53%. Позитивна реакція дитини на зауваження чи втручання вихователя збільшилася до 83%, так як на констатувальному етапі спостерігалась лише 45% реакції дитини на зауваження дорослих. На контрольному етапі покращилися конструктивні стосунки з дорослими та однолітками до 90%.

У дітей старшого віку після проведення циклу занять, щодо попередження негативних проявів у поведінці також простежуються зміни у виявленні негативних проявів у їх поведінці та взаємодії з дорослими та однолітками. На констатувальному етапі дітей з такими проявами було – 78%, то на контрольному значно зменшилася кількість таких проявів до 58%. Позитивна реакція дитини на зауваження чи втручання вихователя збільшилася до високого рівня – 86%. На констатувальному етапі позитивне реагування дитини на зауваження дорослих спостерігалось лише у 50%. На контрольному етапі покращилися конструктивні стосунки з дорослими та однолітками до 94%, тоді як на початковому етапі відсоток досягав лише 68%.

Отже, виявилось, що реалізація основних напрямів роботи з дошкільниками раннього та старшого віку забезпечила позитивні зміни у виявленні негативних проявів у поведінці дошкільників.

Проведений семінар-практикум з вихователями також дав значні позитивні зміни у інформованості педагогів та їх реакції на негативні чинники у дошкільників, які зумовлені кризами психовікового розвитку. Так показники критеріїв, за якими оцінювали знання вихователів покращилися: педагоги почали більше звертатися до вимог Базової програми, щодо попередження негативних проявів зумовлених кризами психовікового розвитку до 95%, так як на констатувальному етапі відмічалось – 53%. Вихователі краще розуміються в суті основних криз трьох та семи років як чинників формування негативних проявів у поведінці дошкільників – 98%. Вибір педагогічно доцільної поведінки педагога у ситуаціях на негативні прояви у дошкільників покращився до середнього рівня – 65%.

Таким чином, ми з'ясували, що реалізація напрямів роботи з вихователями та дітьми щодо профілактики негативних проявів у поведінці дошкільників забезпечила позитивні зміни у сформованості про-

фесійної компетентності вихователів та частоті і особливостях вияву негативних проявів у дошкільників, тому розроблена і реалізована нами програма підтверди-

ла правдивість гіпотези, тому її можна вважати результативною.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / [наук. кер. та заг. ред. О.Л. Кононко]. – [3-тє вид., випр.]. – К.: Світич, 2009. – 430 с.
2. Оржеховська В. М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : навч. посібник / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко. – Черкаси : Вид. "Чабаненко Ю.", 2008. – 376 с.
3. Оржеховська В. М. Превентивна педагогіка : навч. посібник / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко. – Черкаси : Вид. "Чабаненко Ю.", 2007. – 284 с.
4. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки : навч.-метод. посібник / Н. П. Пихтіна, Р. Г. Новгородський. – Ніжин, 2007. – 240 с.
5. Пихтіна Н. П. Педагогічна профілактика адитивної поведінки учнів / Н. П. Пихтіна, Н. Яковець. – Ніжин, 2003. – С. 29–31.

УДК 37.013.42

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Мовчан Т.В., магістрант VI курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Конончук А.І.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Актуальність. Здоров'я населення – це суспільна цінність, яка повинна бути забезпечена системою наукових і практичних заходів збереження і зміцнення здоров'я, діяльністю структур, які їх реалізують та усвідомленою турботою кожного члена суспільства про особисте й громадське здоров'я. Здоров'я населення загалом, підрастаючих поколінь зокрема є інтегральним показником соціального благополуччя, важливим складником забезпечення стійкого стабільного розвитку суспільства – бажаної перспективи й мети для кожної країни та світової спільноти. Саме тому питання здоров'я людини і здоров'я нації сьогодні виходять на перший план при вирішенні внутрішніх і зовнішніх завдань розвитку кожної країни.

Тому формування відповідального ставлення особистості до здоров'я як необхідної умови досягнення фізичного, психічного і соціального благополуччя людьми та розквіту і стабільності країни – є одним із стратегічних завдань нашої держави.

Для його вирішення необхідно створити умови для набуття кожною особистістю навичок, які дозволяють адекватно реагувати на чинники, що впливають на здоров'я, адаптуватися до умов оточуючого середовища, що постійно змінюються.

Значимість відповідального ставлення до здоров'я саме у молоді обумовлена, по-перше, тим, що за роки навчання в школі, ВНЗ число осіб з порушенням опорно-рухового апарату, короткозорістю зростає у 5 разів, з психоневрологічними відхиленнями – в 1,5-2 рази. По-друге, особливою важливістю цього періоду для всього подальшого життя людини, оскільки виникнення стану "нездоров'я" у зрілому віці є, як правило, результатом невирішених проблем формування і розвитку психофізіологічних систем на цьому віковому етапі.

Мета статті: визначити та проаналізувати інтерактивні методи навчання, які формують відповідальне ставлення до здоров'я студентської молоді.

Освіта заради здоров'я, за визначенням ВООЗ, передбачає свідомо сформовані можливості для набуття знань, включаючи ту або іншу форму комунікації, спрямовану на покращення інформованості з питань здоров'я, факторів здоров'я, його зміцнення; забезпечення спроможності людей зробити правильний вибір, набуття компетентності. Як свідчать результати досліджень будь-яка з моделей навчання здоров'я, на сьогодні не зможе досягти бажаного результату без використання в ній інтерактивного навчання.

Зважаючи на вищезазначене, стає зрозумілим, що необхідно будувати всю роботу з підлітками, студентами та молоддю щодо збереження та зміцнення здоров'я на засадах активної взаємодії її суб'єктів у процесі просвітницької діяльності за допомогою методів інтерактивного навчання, оскільки лише вони можуть забезпечити активну позицію особистості щодо відповідального ставлення до здоров'я.

Водночас такий підхід ґрунтується на системі навчання ВНЗ, в основі якої лежить інтерактивна модель навчання. Слово "інтерактив" прийшло до нас з англійської від слова "interact", де *inter* – взаємний і *act* – діяти. Таким чином, інтерактивний – здатний до діалогу, взаємодії. Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету, яка спрямована на створення комфортних умов навчання, здобуття знань, за яких кожен студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Суть інтерактивного навчання у тому, що навчально-пізнавальна діяльність відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників у соціалізуючому процесі. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і студент/учасник і педагог/ведучий є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання; розуміють, що вони роблять; рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Людина засвоює інфор-

мацію швидше, якщо навчання проходить інтерактивно, тобто коли вона має можливість одночасно з отриманням інформації обговорювати незрозумілі моменти, задавати питання, відразу закріплювати отримані знання, формувати навички поведінки. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу педагогу стати справжнім лідером дитячого колективу. На відміну від активних методів, інтерактивні орієнтовані на ширшу взаємодію учасників не лише з педагогом, але і між собою, і на домінування активності студентів у процесі навчання [2].

Питання використання інтерактивних методів як одного з дієвих механізмів просвітницько-профілактичної діяльності спрямованої на формування відповідального ставлення до здоров'я є досить актуальним. Однак не всі методи роботи з групою учасників однаково ефективні. Ми докладніше розглянемо характерні особливості та специфіку використання таких інтерактивних методів, які позитивно зарекомендували себе у практичній діяльності, а саме: інтерактивна гра, рольова гра, метод кейсів (аналіз ситуацій), дискусія.

Метою інтерактивних ігор може бути як безпосередній розвиток якостей особистості, так і демонстрація творчості учасників, їх позицій і можливих перспектив розвитку. Виділяють низку складних ігор: рольові, організаційні, ділові, симуляційні. За змістовим наповненням, сюжетом інтерактивні ігри дуже різноманітні. Підставами для класифікації інтерактивних ігор можуть бути: цілі ігор; кількість учасників гри; навантаження на учасників; тривалість; засоби спілкування; ступінь структурованості гри; психологічна основа інтерактивної гри; вимоги до ведучого групи; глибина інтервенції (втручання) гри тощо.

Одним із основних завдань інтерактивної гри є створення умов для знаходження учасниками нового значущого для них досвіду соціальної поведінки, що допоможе їм розібратися в різних життєвих ситуаціях, з розумінням й аналізом яких до цього були певні труднощі. Взаємодія у цьому випадку виступає каталізатором і доповнює систему знань і уявлень стосовно певних життєвих ситуацій, що були раніше в учасників. Таким чином, інтерактивну гру можна визначити як активний метод навчання, заснований на досвіді, отриманому в результаті спеціально організованої взаємодії учасників з метою зміни індивідуальної моделі поведінки.

Інтерактивна гра поміж усіх інших активних методів навчання найбільш подібна на рольову, проте, між ними також є певні відмінності. В інтерактивній грі немає поділу на групу, що грає ролі, і групу спостерігачів, які згодом беруть участь у процесі аналізу. Неодмінною умовою є участь кожного у грі, тому що основним навчальним елементом у цьому випадку виступає взаємодія. В інтерактивній грі, як і у рольовій, учасникам задається ситуація. Однак, замість конкретних ролей учасникам даються лише інструкції, яким чином їм варто діяти. Крім того, зовсім не обов'язково, щоб запропонована ситуація нагадувала життєву. Достатньо, якщо вона буде містити в собі певну проблему, яку можна вирішити [5].

Рольова гра – спосіб розширення досвіду учасників пізнавальної діяльності шляхом створення несподіваної ситуації, в якій пропонується прийняти позицію

(роль) когось із учасників, а потім запропонувати спосіб, який дозволить довести цю ситуацію до логічного завершення. Рольові ігри – це невеликі сценки довільного характеру, що відображають моделі життєвих ситуацій. Рольова гра – це гарне напрацювання варіантів поведінки в тих ситуаціях, у яких можуть опинитися учасники. У рольовій грі учасник виконує роль якогось персонажу, а не свою власну. Це допомагає людині вільно експериментувати і не боятися, що його поведінка буде безглуздою.

Для того щоб отримати максимальну користь від рольової гри, запропоновані ситуації мають бути максимально наближеними до реального життя. Інструкція до рольової гри повинна детально описувати всі аспекти ситуації. Разом з тим, вона не повинна ставити жорстких умов, які б створювали перешкоди учасникам групи щодо висловлювання свого бачення того, як потрібно діяти в цій ситуації. Завдання рольової гри – створення моделей поведінки, характерних для повсякденного життя та цілком реальних осіб. Слід підкреслити, що саме поведінка, а не вияв творчих здібностей і талантів учасників є основою для подальшої дискусії. Ті учасники групи, які не беруть безпосередньої участі у розігруванні ситуації, стають спостерігачами.[1]

Серед інтерактивних методів соціально-педагогічної діяльності, які активно використовуються в профілактичній роботі та роботі щодо сприяння здоров'ю, можна виокремити і метод case-study ("кейс-стаді" або метод кейсів).

Поняття кейса (ситуації) – одне з базових понять методу. Кейс (від англ. "case" – ситуація) – це реальні та докладно описані ситуації соціально-педагогічної практики разом із причетними до ситуації супутніми фактами, думками (від яких залежить її вирішення). Найпоширеніше визначення ситуації говорить про неї як про сукупність елементів середовища, як про фрагмент середовища на певному етапі життєдіяльності індивіду. Таке розуміння ситуації дозволяє виділити наступні її складові: діючі особи, здійснювана ними діяльність, тимчасові й просторові аспекти ситуації.

Кейс – це опис складної ситуації, яку, для того щоб зрозуміти, потрібно спочатку розкласти на частини, проаналізувати кожну з них, а потім знову скласти разом, щоб отримати цілісне уявлення про ситуацію. Таким чином з'являється ще одна важлива категорія методу case-study – "аналіз ситуації".

Технологія роботи із ситуаціями в навчальному процесі полягає в наступному: учасники аналізують кейс самостійно, намагаючись виділити в ньому проблему й усю необхідну інформацію для її рішення. Потім обговорюють свої висновки й міркування в малих групах по 3-5 осіб, виробляють спільні рішення. Усі варіанти рішень виносяться на загальну дискусію, де зіштовхуються різні точки зору на проблему й різні варіанти її вирішення.[4]

Дискусія – це вільний вербальний обмін знаннями, ідеями чи думками між педагогом/тренером та учасниками групи у ході обговорення якогось спірного питання.

Дискусія як метод інтерактивного навчання має тенденцію обмежуватися одним питанням чи темою та будується в певній послідовності. Дискусія у багатьох випадках стосується емоційної сфери учасників групи, однак вона не повинна перетворюватися на гаря-

чу суперечку. Важливим елементом цього методу є висловлювання своїх поглядів на те чи інше питання, при цьому повністю виключається можливість перебивати одне одного: говорить один – інші слухають.

Щодо функції педагога/тренера під час використання цього методу, то його роль найбільш наближена до ролі посередника. Він слідкує за активністю учасників, а наприкінці дискусії узагальнює основні тези, висловлені групою, та підсумовує всі досягнуті результати.

Оскільки наявність системного підходу суттєво відрізняє дискусію від простої бесіди, незмінним правилом дискусії є виділення достатнього часу для обговорення. Часові рамки повинні обговорюватися до початку дискусії, що гарантує жвавість процесу та досягнення потрібних висновків.

Дискусія ніколи не буде ефективною без належного планування та попередньої підготовки. Неможливо заздалегідь спланувати всі аспекти дискусії, але можна підготувати приблизний ескіз її проведення, який повинен: знайомити з темою; встановлювати межі дискусії; визначати мету дискусії; окреслювати ряд основних питань, які контролювали б хід дискусії

та забезпечували її спрямованість і стимуляцію, якщо активність учасників згасатиме.

Ще одним фактором, що підвищує результативність дискусії, є створення відповідного середовища. Найкраще вона проходить у дружній атмосфері, вільній від обмежень.[3]

Таким чином, розглянуті нами особливості інтерактивного навчання, дають підстави стверджувати, що такий вид організації освітньо-виховного процесу у ВНЗ може виступати одним з дієвих механізмів просвітницько-профілактичної діяльності в сфері формування відповідального ставлення до здоров'я студентської молоді. За умов такого навчання слід широко використовувати інтерактивні методи (інтерактивна гра, рольова гра, метод кейсів (аналіз ситуацій), дискусія), які спрямовані на стимуляцію та забезпечення взаємодії учасників, їх власну активність під час динамічного пізнавального процесу. Це, в свою чергу, дозволяє створювати умови переходу отримуваної молодими людьми інформації та знань в особистий досвід, формувати навички відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих, безпечного способу життєдіяльності.

Література

1. Гусак П.М., Зимівець Н.В., Петрович В.С. Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології: [Монографія] / П.М.Гусак, Н.В.Зимівець, В.С. Петрович; [за ред. д-ра педагог. наук, проф. П.М.Гусака]. – Луцьк: ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2009. – 219 с.
2. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід роботи / Уклад. О.Пометун, Л.Пироженко. – К.: АПН., 2002. – 136 с.
3. Пначенков А., Пометун О., Ремех Т. Навчання в дії: Як організувати підготовку вчителів до застосування інтерактивних технологій навчання: метод. посіб. / А.Пначенков, О.Пометун, Т.Ремех. – К.: АПН., 2003. – 72 с.
4. Сурмина Ю.П. Ситуационный анализ, или автономия кейс-метода / под ред. Ю.П.Сурмина.– К.: Центр инноваций и развития, 2002.
5. Капська А.Й. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. посіб. / [за заг. ред. А.Й.Капської.] – К.: ТОВ ВКВ аспект, 2000. – 372с.

УДК 373.2

ПРАКТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИКОРИСТАННЯ ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИХОВАННЯ У ПОПЕРЕДЖЕННІ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ПОВЕДІНЦІ ДОШКІЛЬНИКІВ

Недоля Н.М., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Зміни у сучасній освіті, зорієнтовані на розробку та використання у закладах освіти технологій, які враховують розвивальну роль навчання і виховання у становленні особистості дитини та орієнтовані на пошук ефективних засобів впливу на її загальний психічний розвиток, створення сприятливих умов для її виховання, успішної самореалізації, попередженні негативних проявів у поведінці. Особи-

стісно зорієнтоване виховання було відображене в роботах таких видатних педагогів і психологів як: С. Русова, Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинський, І.Кон, А.Петровський, Б.Федоришин, І.Бех, О.Кононко, З.Плохій, С.І.Подмазін, І.Якиманська, В.Стогін. Тому важливим є питання практичного вивчення організаційно-педагогічних умов використання особистісно зорієнтованих

технологій виховання у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників.

Метою написання статті є: висвітлення результати системи роботи щодо поліпшення організаційно-педагогічних умов використання особистісно-зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників.

Реалізація окресленої мети деталізується розв'язанням таких завдань:

1) практично вивчити організаційно-педагогічних умов використання особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників;

2) розробити та перевірити систему роботи, щодо поліпшення організаційно-педагогічних умов використання особистісно-зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників.

Викладення основного матеріалу. З метою практичного вивчення організаційно-педагогічних умов використання особистісно-зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників та системи роботи, щодо їх вдосконалення, нами проведений педагогічний експеримент, що реалізувався в межах 4 етапів: *1 етап* – розробка програми педагогічного експерименту; *2 етап* – власне констатувальний етап експерименту; *3 етап* – формувальний етап педагогічного експерименту; *4 етап* – контрольний етап педагогічного дослідження.

Педагогічний експеримент проводився на базі ДНЗ №7 “Дзвіночок” міста Ніжина. Для досягнення об'єктивності дослідження нами було виокремлено контрольну та експериментальну групи. Кількість осіб в контрольній та експериментальній групах складала по 3 вихователі по 12 дітей, та по 24 батьків.

1 етап – розробка програми педагогічного експерименту. З учасниками груп на констатувальному і контрольному етапах експерименту проводилось дослідження за допомогою методів щодо вивчення ефективності організаційно-педагогічних умов використання особистісно зорієнтованих технологій у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників:

а) основних методів – анкетування вихователів, бесіда з психологом, інтерв'ю з вихователями.

б) допоміжних методів – спостереження за дітьми, аналіз перспективних планів.

2 етап – власне констатувальний етап експерименту. У результаті аналізу анкетування ми виявили такі результати:

- готовність вихователя до попередження негативних проявів засобами особистісно зорієнтованих технологій залежить від рівня його навчально-методичної підготовки та особистісних якостей;

- проблеми у реалізації цього напрямку превентального виховання пов'язані із зовнішніми (методичне забезпечення закладу) та внутрішніми (проблеми, пов'язані із низькою саморегуляцією особистості) чинниками.

Якісний аналіз результатів спостереження за реалізацією особистісно зорієнтованих технологій у роботі з дітьми свідчать, що: частота використання особистісно зорієнтованих технологій у попередженні

негативних проявів поведінки дошкільників зумовлена; особистісними характеристиками педагога, до яких відносяться зайнятість та часові можливості педагога й підготовленість дитячої групи; віковими факторами, до яких відносяться вікові особливості та можливість дітей дошкільного віку; соціально-економічними чинниками, до яких відноситься фінансове забезпечення дошкільного закладу.

3 етап – формувальний етап педагогічного експерименту.

Мета формувального етапу педагогічного експерименту практична перевірка ефективності системи роботи щодо поліпшення організаційно-педагогічних умов використання особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників.

Завдання формувального етапу експерименту: вивчення результатів системи роботи, щодо підтвердження ефективності використання організаційно-педагогічних умов у професійній діяльності вихователів.

Програма формувального експерименту передбачала:

1. Проведення семінару-практикуму для педагогів “*Оптимізація засобів превентивно-педагогічної взаємодії*”.

Мета семінару-практикуму: надання інформаційно-методичної допомоги педагогам у реалізації особистісно орієнтованого виховання дітей у ДНЗ.

Проведення такого семінару дозволило реалізувати такі завдання: актуалізацію знань педагогів щодо особистісно орієнтованого навчання дітей в ДНЗ; вироблення конструктивної стратегії впровадження особистісного навчання як засобу реалізації організаційно-педагогічних умов виховання у процесі попередженні негативних проявів поведінки дошкільників.

2. Організація постійно діючого лекторію для батьків “*Успішна родина – щаслива дитина*”.

Мета лекторію: сприяти розуміння батьками індивідуально-вікових особливостей у попередженні негативних проявів у їх поведінці; та виробленню навичок попередженні негативних проявів поведінки дітей.

Проведення лекторію дозволило реалізувати такі завдання: інформування батьків про можливі прояви та наслідки негативної поведінки дошкільників; розуміння сутності індивідуально-вікових особливостей, як можливих чинників негативних проявів у поведінці; застосування індивідуального підходу до виховання дітей з негативними проявами у поведінці.

3. Проведення тренінгу для педагогів “*Використання особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників*”.

Мета тренінгу: сприяти становленню педагогічної компетентності шляхом усвідомлення і осмислення механізмів діалогічного спілкування та формування вмін і навичок конструктивної взаємодії з дітьми, як основних механізмів в реалізації особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників; продемонструвати профілактичні можливості особистісно зорієнтованого виховання.

Завдання тренінгу: розширювати знання педагогів щодо основних закономірностей психічного роз-

витку дитини; розвивати критичне осмислення стійких стереотипних установок педагога у вихованні дітей; вироблення навичок використання особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників; розвивати вміння будувати діалогічну взаємодію при вирішенні проблемних ситуацій.

Тренінг складається із трьох сесій кожна з яких містить 10-12 вправ.

4 етап – контрольний етап педагогічного експерименту.

Проведені діагностичні заходи контрольного етапу засвідчили, що відбулася позитивна динаміка показників готовності вихователів до попередження та корекції негативних проявів у поведінці дошкільників, що подані у таблиці.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз ефективності організаційно-педагогічних умов попередження та корекції негативних проявів поведінки дошкільників після проведення формувального етапу експерименту

Рівень успішності попереджувальних та корекційних заходів	Показники успішності			
	контрольна група		експериментальна група	
	до	після	до	після
Високий	51.6	51.2	49.4	73.5
Середній	44.7	45.7	46.7	26.2
Низький	3.7	3.1	3.9	0.3

Висновки. Нами розроблена система роботи щодо поліпшення організаційно-педагогічних умов використання особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників є успішною.

До складу вказаної системи відносяться розроблені та апробовані нами складові роботи, такі, як:

- семінар – практикум для педагогів “Оптимізація засобів превентивно-педагогічної взаємодії”, що включає у себе надання інформаційно-методичної допомоги педагогам у реалізації особистісно орієнтованого виховання у ДНЗ;

- лекторій для батьків на тему “Успішна родина-щаслива дитина”. Лекторій передбачає сприяння розуміння батьками індивідуально-вікових особливостей у попередженні негативних проявів у їх поведінці та вироблення навичок попередженні негативних проявів поведінки дітей;

- тренінг для педагогів на тему “Використання особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників”. Тренінг спрямований на становлення педагогічної компетентності шляхом усвідомлення і осмислення механізмів діалогічного спілкування та формування вмінь і навичок конструктивної взаємодії з дітьми, як основних механізмів в реалізації особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників; демонстрацію профілактичних можливостей особистісно-зорієнтованого виховання.

Після проведення формувальних заходів відбулися позитивні зміни показників готовності вихователів до попередження та корекції негативних проявів у поведінці дошкільників. Так, 73.5% вихователів мають високий рівень готовності використання особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників; 26.2% середній рівень готовності; у 0.3% вихователів сформований низький рівень такої готовності. До проведення формувального етапу експерименту, високий рівень готовності використання особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників мали 49.4% вихователів; у 46.7% констатувався середній рівень; 3.9% вихователів виявляли низький.

Сформованість рівнів готовності вихователів до використання особистісно зорієнтованих технологій виховання у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у контрольній групі на констатувальному і контрольному етапах експерименту мала незначні відмінності.

Проведену систему роботи можна вважати успішною, оскільки, в готовності в цілому та основних її складових, зокрема спостерігається підвищення рівня успішності попереджувальних та корекційних заходів у експериментальній групі.

Література

1. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Марінушкіна О.Є, Заманій Ю.О. Порадник практичного психолога. – Харків. Видавнича група “Основа”, 2008. – 236 с.
3. Пехота О.М., Кітченко А.З., Любарська О.М. Освітні технології: Навчально-методичний посібник. – К.: А.С.К., 2002. – 255 с.

УДК 159.922.63

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАРОСТІ ЯК ЕТАПУ ОНТОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ

Нестеренко П.О., магістрант факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.психол.н., проф. Папуча М.В., кафедра загальної та практичної психології

“Мало хто із людей вміє бути старим”
Ларошфуко “Максими”

Старість... Самий парадоксальний та протирічний людський вік. Міцний вузол проблем – час, коли

“останні запитання буття” (М. Бахтін) встають у весь зріст своєю життєвою напругою, не допускаючи ніяких ілюзій, вимагаючи вирішення невіршаного, скільки себе усвідомлює людство, скільки намагається воно

відкрити вічну загадку людського Я, стільки намагається воно до розкриття таємниці старості, не зупиняючи спроб пробитися до її суті, роблячи коло за колом, виток за витком у осмисленні цього феномену життя.

Легенда говорить, що міфічний Будда, котрий обрав у своєму “останньому житті” земну обитель північно-індійської общини шак’ів, “монах із роду шак’ів” – Шак’ямуні, просив у свого батька Кудгодана визволення від двох бід – старості та смерті і переміг бога смерті злого демона Мару, відкривши людям причину страждань та шлях визволення від них і... помер у вісімдесятилітньому віці в день травневого повного місяця 544 року до нашої ери.

Так говорить легенда, що розповідає про вічну боротьбу життя та смерті, подоланні старечої немочі.

Не перерахувати легенд про старість, як не перерахувати всіх афоризмів, породжених людською думкою, що намагаються осмислити старість. Один із лідерів протестантизму Лютер сумно сказав: “Старість – це жива могила”, що було в душі часу та розділялося його сучасниками.

В наш час більш популярні афоризми, витримані в душі легкого французького гумору *esprit*, наприклад, А. Моруа: “Старість – це дурна звичка, для котрої у активних людей немає часу”.

Між цими крайніми точками зору лежить безодня, котра заповнена людськими думками, кожна із котрих має свій резон, своє емпіричне виправдання, свій смисл і своє значення.

І серед всіх цих багатоманітних відповідей ми не знаходимо лише однієї, напевно, самої головної – що ж таке старість? Ну, хоча б тільки з однієї – психологічної – точки зору. Яке її місце серед вікових етапів життя і який смисл для сучасної людини?

На противагу песимізму буденних уявлень про старість, психологи говорять (А. Толстых) про своєрідні новоутворення старечого віку, котрі нічим не гірші і не кращі, чим психологічні новоутворення, скажемо, дитинства чи молодості – вони інші, мають свій глибокий смисл і велике значення для людини. І розпад особистості, що зазвичай асоціюється зі старістю, не обов’язково маразм. В ньому є своя строга естетики та жива сила [11]!

Л. І. Анциферова говорить, що в теперішній час у високорозвинених країнах підвищилась тривалість життя людей, зріс період старості, котрий займає біля трьох десятиліть. Однак в психологічній науці цей період вивчений незрівнянно менше, чим перша третина життя людини. І все ж за останні два десятиліття психологи створили ряд концепцій старості, зібрали значний матеріал, що виявляє характеристики психологічного образу людей у віці від 60 до 90 років та більше. Дослідники проводять польові експерименти, лонгітуди, застосовують психобіографічні методи. Ведеться розробка періодизації останніх років життя. Одні психологи виділяють етапи ранньої (від 60-65 до 75 років) та пізньої старості (від 75 років і далі). Інші називають пізньою дорослістю 60-75 років, диференціюючи період дорослості на ранню, середню та пізню. У такому випадку старими називаються люди, що знаходяться за межею 75-річного віку. Однак ті чи інші етапи пізнього життя не прив’язані жорстко до вікових рамок. У одних людей етап пізньої дорослості

продовжується до 90 і більше років. У інших вже в 70 років з’являються ознаки психологічного одряхління [2].

Ян Стюарт-Гамільтон говорить, що старіння – це заключна стадія розвитку, котру відчуває будь-яка здорова людина, що уникла нещасних випадків. Однак не слід “розтягувати” значення слова “розвиток”, маючи на увазі, що старіння обов’язково позначає покращення. Дійсно, є дослідники, що виділяють цей момент, визначаючи старість як построзвиток: всі приховані здібності до розвитку були реалізовані, залишилися лише потенційні можливості до пошкодження [10].

Клітини організму не безсмертні – приблизно через 7 років після своєї появи вони помирають і замінюються новими. Таким чином значна частина нашого організму в будь-який конкретний момент є, по-суті, новою – не тільки новонароджені малюки складаються із тільки що з’явившихся клітин. Однак із плином часу процес заміщення клітин стає менш активним – деякі заміщені клітини втрачаються, тому що не вдається їх скопіювати, а ті, котрі все-таки приходять на заміну старим, виявляються не настільки досконалими. В якості приблизної аналогії можна привести приклад ксерокопіювання складної діаграми, при котрому оригінал викидається, а кожна наступна копія знімається з попередньої. Копії будуть все менш чіткими та темнішими у порівнянні із оригіналом, доки в кінці кінців не стануть безкорисними і їх не прийдеться викинути, тому що більше з них копій знімати не можна. Існує загальна думка, що центральна нервова система є виключенням: її клітини не відновлюються, хоча на 1999 рік були отримані свідчення того, що по крайній мірі в лабораторних умовах деякі нейрони центральної нервової системи, можливо, здатні відновлюватися [5].

Загальний цикл смерті та переродження клітини примусив деяких дослідників доводити існування запрограмованої теорії старіння (тобто, що фактично смерть клітини запрограмована). Кращим свідченням на користь цієї теорії є свідчення про обмежену кількість поділу клітини. Феномен Хайфліка (названий на честь його дослідника; див. Hayflick, 1985, 1994, 1997) підтверджує, що живі клітини, котрі взяті із організму і поміщені в мензурку, будуть ділитися обмежену кількість разів, перед тим як померти (межа Хайфліка) і чим старший організм, із котрого взяті клітини, тим менше поділів клітини відбудеться до її смерті. Запитання, чому це відбувається, залишається відкритим. Одне із можливих пояснень, що користується великою популярністю в теперішній час, пов’язане із теломером – відділом ДНК, котрий розволонений на кінці хромосоми (людський теломер складається із декількох тисяч структур TTAGGG, що повторюються). Часто наводять таку аналогію: якщо уявити людську хромосому у вигляді шнурка, то теломер – це пластиковий наконечник на його кінці, що не дозволяє шнурку розмахритися. Це підходяще порівняння, тому що теломери, схоже, є ключевим елементом при підтриманні структурної цілісності хромосом [1]. Найбільш правдоподібна теорія (хоча деякі її аспекти все ще є предметом дискусії) наголошує, що кожного разу, коли клітина ділиться, теломер вкорочується. Коли теломер не може більше вкорочуватися, клітина зупиняє поділ і помирає. На думку Яна Стюарта-Гамільтона,

ця теорія відповідає іншим доступним свідченням і підтримується відкриттям того, що відновлення теломера продовжує життя клітини на період, котрий значно довший межі Хайфліка [9]. Крім того, накопичуються дані про те, що вкорочені теломери провокують згубні вікові зміни в організмі, частково в серцево-судинній системі [5]. Однак, якщо різноманіття досліджень теломеру підводять до висновку про те, що саме теломер викликає зміни, то можна стверджувати й зворотне. Наприклад, Гарднер та ін. (Gardner et al., 2005) показали, що вкорочування теломеру пов'язане зі збільшенням вироблення інсуліну та збільшенням індексу маси тіла. Таким чином, теломери швидше вкорочуються у тих, хто повніє, і можна допустити (хоча не можна стверджувати, що це саме так), що набір ваги призводить до вкорочення, а не навпаки.

Доповнимо, що спочатку здавалось, що якби було можливо знайти спосіб збільшувати довжину теломеру, то це дозволило б збільшити очікувану тривалість життя кліток. Відомо, що деякі визначені типи клітин організму (головним чином сперматозоїди і яйцеклітини) практично безсмертні і, очевидно, можуть реплікуватися безкінечно без будь-яких ознак деградації. Ці клітини використовують теломеразу, ензим, котрий в сутності, забезпечує збереженість довжини теломеру при копіюванні клітини. Однак інші, "нормальні" клітини не застосовують теломеразу подібним чином і тому приречені на смерть при досягнанні межі Хайфліка. Використання теломерази в якості препарату, що попереджує втрату клітин, могло б на перший погляд здатися ідеальним засобом проти старіння, але, на жаль, теломераза також є ведусим компонентом у продукуванні багатьох типів раку. В сутності, по мірі старіння організму частки ДНК у клітинах руйнуються або за рахунок повторних помилок при копіюванні відмираючих клітин у процесі заміщення (ось чому в похилому віці збільшується ризик багатьох видів ракових захворювань), або в результаті фізичного впливу, наприклад паління чи радіації. В більшості випадків ці пошкоджені клітини помирають, досягнувши межі Хайфліка, до того, як ці ділянки встигають суттєво відхилитися від норми і стати причиною росту ракових новоутворень, однак у деяких випадках пошкоджені клітини випадково "виліковуються" завдяки теломеразі, що дозволяє клітинам відновлюватися і після досягнення ними межі Хайфліка. Таким чином, просте наповнення кліток теломеразою може уповільнювати процес старіння, але в той же час може й збільшувати ризик виникнення ракових новоутворень. Цим також можна пояснити, чому життя клітини обмежене межою Хайфліка і чому вона уникає застосувати теломеразу, – можливо, альтернативою був би недоступний рівень ризику виникнення раку [8].

Одні з самих ранніх спроб систематизувати типи старіючої особистості прийшли із психоаналізу. Складно дати точне визначення цьому терміну. В традиційно прийнятому смислі це означає будь-які умови досліджень, котрі ґрунтуються на інтегрованій теорії про безсвідоме і його вплив на поведінку. Однак у деяких випадках цей термін застосовується по відношенню до більше широких моделей, котрі, ґрунтуючись на психоаналізі, також вбирають знахідки біхевіористських знань. Часто ці теорії носять ім'я своїх авторів (на-

приклад, теорія Зіґмунда Фрейда, теорія Карла Юнга). Строго кажучи, психоаналіз не є частиною традиційної психології і багато психологів ставлять під сумнів його дійсність [2]. Однак покрайній мірі з історичної точки зору, необхідний короткий огляд. Засновник психоаналізу Зіґмунд Фрейд скептично ставився до цінності терапії для пацієнтів похилого віку, тому що вважав, що вони, скоріш за все, не встигнуть насолодитися користю від лікування. Суттю теорії Фрейда є те, що особистість складається із трьох основних систем: Ід, Еґо і Супер-Еґо. Ід описує біологічні потяги, Еґо – психіку людини, Супер-Еґо – набір морально-етичних норм (часто – неправдоподібно строгих). Фрейд і його послідовники вважали, що ефективність і сила Ід визначаються станом гладкої мускулатури людини. А сила Еґо залежить від стану центральної нервової системи (ЦНС). Оскільки в старості ЦНС деградує швидше гладкої мускулатури, Еґо слабшає у порівнянні з Ід. Основне положення теорії Фрейда полягає в тому, що Еґо намагається контролювати Ід. Щоб завадити Ід переважати над остачею, Еґо намагається зберегти енергію, раціоналізуючи ресурси. З точки зору психоаналізу це означає зміни відносно постійного набору реакцій, навіть якщо вони не зовсім відповідають ситуаціям, в котрих опиняються похилі люди. Однак ця негнучкість старих людей є оманливою. Наприклад, Прат та інші [3] не виявили ніяких вікових відмінностей в оцінці морально-етичних норм, також старіюча особистість сильно варіює (іншими словами, не існує типової "пожилої особистості"). Слід відмітити, що хоча Фрейд мало досліджував старіння, в його особистому житті і публікаціях присутнє песимістичне відношення до старіння [6].

Еріксон стверджував, що особистість розвивається на протязі життя. Він заявляв, що в різні вікові періоди вирішуються різні конфлікти. Наприклад, у дитинстві людина повинна вирішувати конфлікт "довіряти – не довіряти", розвиваючи відчуття довіри. Існує вісім таких конфліктів, що вимагають вирішення, із котрих тільки останній з'являється в старості. Ціль його – цілісність Еґо: прийняття того, що всі попередні цілі були досягнуті і не залишилося ніяких "хвостів". Людина, яка відчуває, що не досягла всього, чого намагалася досягнути, може відчувати відчай, адже усвідомлює, що з наближенням смерті залишається все менше можливостей щось виправити. Як наслідок виникає страх смерті і фінал життя супроводжується відчуттям тривоги та депресії. Ханна та інші [1] представили дані про те, що зазвичай цілісність Еґо досягається тільки тими людьми, котрі успішно вирішили конфлікти на ранній стадії Еріксона. Іншими словами, особистість у старості є продуктом як більше ранньої поведінки, так і теперішньої ситуації. Критики теорії Еріксона відмічають, що в спрощеному варіанті вона представляє старіння як пасивне приготування до смерті. Однак Еріксон мав на увазі інше. Він розглядав фінальну стадію розвитку як процес пошуку, і в "такій кінчній консолідації смерть втрачає свою гостроту" [2].

Пек розвив теорію Еріксона і стверджує, що в старості існує три конфлікти, котрі потрібно вирішити. Перший – конфлікт переоцінки Я поза професійною роллю. Багато працюючих людей (особливо чоловіки)

розглядають своє положення та самого себе скрізь призму своєї професійної діяльності. Як наслідок, працююча людина може розвивати в собі високий рівень самоповаги просто тому, що вона має соціально затребувану професію. Однак із виходом на пенсію її професійний статус нівелюється. Таким чином, пенсіонер повинен замінити свою професійну унікальність іншим видом унікальності. Другий конфлікт пов'язаний із усвідомленням факту погіршення здоров'я та старіння тіла. Для більшості людей старіння неминуче супроводжується погіршенням здоров'я та загального фізичного стану. Якщо людина надає надто велике значення хорошему стану організму і задоволеності життям, то її чекає розчарування. Успішне старіння передбачає здатність долати фізичний дискомфорт або по крайній мірі знайти такого роду діяльність, за котрої стан організму не має значення. Третій конфлікт Пека пов'язаний із втратою самоозабоченості. В сутності, це означає, що людина примирилася із фактом неминучості смерті. Очевидно, це неприємна думка, але Пек стверджує, що існування без турботи про себе та власну долю можна подолати, турбуючись про тих, хто залишається після того, як людина помере, намагаючись покращити життя і благоустрій близьких людей.

Левінсон розглядав старіння так же, як Еріксон і Пек, але більше уваги приділяв ролі похилої людини в сім'ї та суспільстві (Levinson, 1980). Зміни фізичного стану та роду діяльності означають те, що приблизно в 65 років (пізній віковий період) люди повинні примиритися із фактом, що вони вже не є лідерами як на роботі, так і в сімейному житті. Таким чином, щоб залишатися задоволеними, похилі люди повинні навчитися вступати лідерство та переходити на "другі" ролі. Це не означає абстрагованості від всіх турбот і обов'язків (окрім ролі мудрого радника), похилі люди повинні "підвести підсумки" й примиритися зі своїм минулим (в тому розумінні, про котре написав Еріксон). Левінсон назвав цей процес "погляд із мосту" [9].

Чи існують ці теоретичні типи особистості реально, за межами кабінету психотерапевта? Тільки що згадана робота Левінсона ґрунтувалася на ретельному опитуванні учасників експерименту, однак слід відмітити, що багато в чому це важливе дослідження базувалося на даних, що отримані у відносно малій групі, котра складалася тільки із чоловіків, більшість котрих займали дуже поважне суспільне положення. У других дослідженнях, по крайній мірі у широкому смислі, підтримувалася модель особистості, що запропонована психоаналізом. Наприклад, Рейчард та ін. (Reichard et al., 1962) опитали 87 чоловіків-американців у віці 55-84 років, половина із котрих знаходилася на пенсії, а половина – на повній чи частковій зайнятості (відмітимо, що для деяких професій в США не існує обов'язкового пенсійного віку). Багато проблем, що підняті Рейчардом та ін., виходять із психоаналітичних теорій. Наприклад, вважається, що в до пенсійного віці людина знаходиться в кризі і не впевнена в своїх можливостях, тим самим вказується, що період, котрий розглядається, сприймається як період змін та тривоги. В цілому було виділено п'ять основних типів особистісних рис. *Конструктивний* тип схожий на інтегративний тип у концепціях Еріксона та

Пека. Чоловіки цього типу адаптовані до старіння, спокійні, люблять життя та встановлюють теплі емоційні відносини із іншими. *Залежний* тип ("кресло-качалка") також соціально прийнятний, добре інтегрований, але пасивний і спирається не на себе, а на поміч інших. Розглядає вихід на пенсію як звільнення від роботи та пов'язаних із нею відповідальності та напруги. *Захисний* тип по-суті є невротичним типом. Чоловіки, що мають цей тип рис, продовжували працювати чи були зайняті відповідальною діяльністю, ніби доводячи, що вони здорові і не потребують допомоги інших людей. *Агресивно-звинувачувальний* тип – люди із цим набором рис звинувачували у власних невдачах інших, а також обставини. Їх реакцією було негативне обурення, наприклад, по відношенню до молодих. Вони зазвичай дотримувалися неадекватного уявлення про себе та світ. Частково це витікало із відчуття життєвої "неуспішності". Останній тип визначався Рейчардом та ін., як самозвинувачувальний. На відміну від попереднього, в цьому випадку ненависть і обурення направляються людиною на саму себе. Рейчард та ін. виявили, що люди, котрі відносяться до перших трьох типів на відміну від двох останніх були добре адаптовані до старості. Однак, якщо прийняти до уваги те, що дослідницькі описи особистості не дають явних уявлень про рівень життя, це не дивно [2].

Рейчард та інші, також встановили, що особистість формується задовго до початку старіння. Іншими словами, типи не є результатами самого старіння. Напрошується висновок, що для того, щоб насолоджуватися старістю, людина повинна приготуватися до неї. Цей аргумент в якийсь мірі підтримувався даними лонгitudного дослідження, що провів Хан (Haan, 1972), учасники котрого спостерігались починаючи із підліткового періоду і до початку середнього віку. Були виявлені різні типи особистості, але їх можна розділити на: стійкий і спокійний, що східне із конструктивною особистістю Рейчарда та ін.; і неспокійний, котрий звинувачує інших у своїх невдачах і часто веде невпорядкований образ життя. Ці типи дуже схожі на ті, що були визначені в дослідженнях похилих чоловіків, і розумно зробити висновок, що типи, котрі виявлені в старості, можливо, відповідають типам, що присутні в ранній зрілості (Kermis, 1986). Однак не все із цього є безспірним. У своєму огляді літератури Айкен (Aiken, 1989) відмічає, що, в той час як деякі із більше стійких типів особистості не зазнають суттєвих змін на протязі життя, менше стійкі типи можуть вар'ювати в залежності від вікових змін. Крім того, можна довести, що похилі люди більш закриті (Neugarten, 1977). Вони замикаються не по причині своєї внутрішньої потреби в цьому, а тому що смерть друзів і світ, котрий у першу чергу назначений для молодих людей, не залишають їм шансів вести попередній образ життя [7].

Цікаво відмітити, що деякі типи особистості можуть краще адаптуватися до ранньої, а не пізньої зрілості, та навпаки. Особистості типу А є напористими, конкурентними типами, що практично не вміють розслаблятися, – у 1980-і таких називали "яппі". Особистості типу Б, напроти – легкі на підйом, безтурботні і т. д. Можна очікувати, що тип А краще підходить для ранньої зрілості, коли існують найбільші шанси проявити дух

суперництва у кар'єрі, спорті, тощо. Старість не співвідноситься з типом А, тому що в ній робиться акцент на пасивний образ життя. Для типу Б повинно бути істинним зворотне. Струб та інші (Strube et al., 1985) вивчали психологічно благополучні групи людей у віці 18-89 років. В результаті було встановлено, що в

основному особистості типу А та Б відповідають цим очікуванням, хоча результати залежали від таких факторів, як, наприклад, соціальне оточення. Крім того, Шимонака, Наказато і Хома (Shimonaka, Nakazato and Homma, 1996) виявили, що особистості типу Б переважають серед 100-річних людей [10].

Література

1. Ананьев Б.Г. "К проблеме возраста в современной психологии" // "Психология старости и старения: Хрестоматия" / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.112-118.
2. Анцыферова Л.И. "Новые стадии поздней жизни: время теплой осени или суровой зимы?" // "Психология старости и старения: Хрестоматия" / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.119-126.
3. Иванов В.А. Работа штатного психолога в ЦСР (Центре соціальної реабілітації): проблема самоідентифікації // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.365-370.
4. Карюхин Э.В. Потребности пожилых людей в медико-социальной помощи // Проблемы старости: духовные, медицинские и социальные аспекты: Сб. трудов / Под ред. А.В. Флинта. – М.: Свято-Дмитриевское училище сестер милосердия, 2003. – С.25-29.
5. Лидерс А.Г. Кризис пожилого возраста: гипотеза о его психологическом содержании // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.131-134.
6. Марцинковская Т.Д. Особенности психического развития в позднем возрасте // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.127-130.
7. Обухова Л.Ф., Обухова О.Б., Шаповаленко И.В. Проблема старения с биологической и психологической точек зрения // Психологическая наука и образование. – 2003. – № 3.
8. Полищук Ю.И. Старение личности // Социальная и клиническая психиатрия. – 1994. – № 3.
9. Сатина Л.В. Психотерапевтическая работа, с пожилыми в состоянии горя: группы "Тяжелой утраты": Расширенный реферат // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.397-403.
10. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения: Пер. с англ. – 3-е междунар. изд. – СПб.: Питер, 2002. – 256 с.
11. Толстых А. "На старости лет" // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.392-396.

УДК 37.013.42:158.9

ВИВЧЕННЯ ТРУДНОЩІВ У ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВЗАЄМВІДНОСИНАХ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ДОПОМОГИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА (ЕМПІРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Пархоменко А.В., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Конончук А.І.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

У статті висвітлено результати експериментального етапу дослідження, спрямованого на з'ясування труднощів, що виникають у батьків у взаємовідносинах з дітьми молодшого шкільного віку, які потребують консультативної допомоги соціального педагога.

Відомо, що найбільша перевага сім'ї перед будь-яким соціальним освітнім закладом – родинне тепло і батьківська любов. Маючи величезні виховні можливості, сім'я впливає на людину протягом усього життя. Універсальність такого педагогічного й психологічного впливу сім'ї зумовлена, по-перше, безкорисливою любов'ю батьків до своєї дитини, абсолютністю якої дає їй захищеність у цьому світі, тому що емоційне благополуччя дитини ґрунтується на впевненості у любові до близьких, рідних людей; по-друге – багаторольовою структурою сімейної спільності, що забезпечує багатогранність і сталість виховного впливу; по-третє – наявністю природних умов для залучення дітей до найрізноманітніших внутрішньосімейних стосунків та діяльності [1; 2].

На думку Т. Куликової сім'я для молодшого школяра – це "будинок", що об'єднує людей, де закладається

основа людських відносин, здійснюється перша соціалізація особистості. Сім'я, на переконання вченої, – одна з найбільших цінностей, створених людством за всю історію свого існування; провідний чинник розвитку особистості дитини, від якого багато в чому залежить подальша доля людини [4, с. 12]. Нерідко у вихованні дітей допускаються помилки, що пов'язані з неправильним уявленням батьків про виховання дитини, незнанням її психологічних, вікових та індивідуальних особливостей, що приводить до порушень та конфліктів у системі дитячо-батьківських взаємовідносин.

Аналіз наукової літератури по проблемі дослідження дає нам змогу констатувати, що загальні питання сімейного виховання молодших школярів знайшли відображення у працях багатьох класиків педагогічної, психологічної та філософської наук як зарубіжних так і вітчизняних: Л. Виготського, А. Макаренка, І. Песталоцці, С. Рубінштейна, В. Сухомлинського, С. Шацького та ін. Також до цих проблем звертаються й наші сучасники: Е. Берн, Л. Божович, О. Дорошенко, М. Каган, А. Мудрик, В. Шепель та ін.

В українській педагогічній науці проблеми сімейного виховання розглядаються також у роботах О. Воропая, В. Постоного, В. Скуратівського, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, у наукових публікаціях М. Євтуха, у газетних і журнальних публікаціях із проблем родинного виховання І. Бежа, В. Кузя, Ю. Руденка, З. Сергійчука, П. Щербаня та ін.

На межі століть важливого значення набули питання взаємостосунків між поколіннями (Роберт і Джейн Байярд, Л. Долинська, В. Сатір, Е. Фромм) та шляхів взаємодії із сім'єю (С. Куприянов, Г. Куцебо, О. Наседкіна). В контексті наших наукових пошуків суттєвими виявились праці Н. Бібік, Л. Божович, Л. Венгер, О. Дусавицького, які присвячені розгляду та аналізу особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку. Питаннями виховання молодших школярів також займаються Б. Братусь, Л. Грищенко, Г. Костюк, С. Максименко, В. Семиченко, Н. Скрипченко та ін. У визначення соціально-педагогічних умов удосконалення сімейного виховання зробили свій внесок праці філософів та соціологів В. Афанасьєва, І. Бестужева-Лади, В. Бойка, В. Титаренко та ін.; психологів Б. Ананьєва, А. Баранова, А. Петровського, В. Шубинського та ін.

Дослідження сучасних вчених і науковців, зокрема І. Григи, Л. Завацької, А. Капської, Р. Овчарової, В. Сорочинської, І. Трубавіної, М. Шакурової та ін. підтверджують, що одним із напрямів діяльності соціальних педагогів у системі освіти є консультативна робота як вид надання допомоги учасникам навчально-виховного процесу (та складової частини у контексті підвищення педагогічної культури батьків).

Мета статті – проаналізувати результати емпіричного дослідження щодо проблем виховання молодших школярів в умовах сім'ї, які потребують консультативної допомоги.

Об'єктами дослідження були молодші школярі 3-го класу, батьки досліджуваних дітей, соціальні педагоги міста Ніжина. Дослідження проводилося на базі Ніжинської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 15. Вибірка дослідження складала: 35 дітей молодшого шкільного віку, 48 батьків досліджуваних дітей, 12 соціальних педагогів.

Одна з головних причин того, що більшість дітей молодшого шкільного віку постійно потрапляє в проблемні ситуації, є простою: у них не вистачає базових соціальних умінь, вони соціально не компетентні в питаннях комунікації та спілкування, що, у свою чергу, може стати однією з причин виникнення конфліктів між батьками та дітьми. Тому актуальність віку та проблематики дослідження співпадають один із одним.

У ході дослідження дитячо-батьківських взаємостосунків, нами проведено індивідуальну бесіду з дітьми, яка дала можливість з'ясувати роль взаємин дитини і дорослого у формуванні позитивної поведінки та теплоти емоційних проявів у ставленні до батьків у дітей. Структуру бесіди з дітьми, яка дозволила з'ясувати роль взаємин дитини і дорослого у формуванні позитивного, теплого ставлення до батьків у дітей, склали такі запитання: "Як часто батьки говорять вам гарні, добрі слова? Які це слова?"; "Коли батьки вимовляють ці слова (варіанти відповідей): *коли ти допомогла/допоміг батькам у господарстві; отримала(-в) добру чи відмінну оцінку; просто в будь-який час; безпричинно*"; "Як ти реагуєш, коли батьки тебе

хвалять, підтримують?"; "Як ти реагуєш, коли батьки тебе сварять?"; "Чи часто у вашому домі лунає сміх, створена приємна, добра атмосфера?"; "Чи часто у вашому домі напружено: члени родини незадоволені один одним, дорікають один одного в чомусь?"; "Як ти реагуєш на конфлікти батьків, якщо вдома сварка, емоційна нестабільність?"; "Чи залучають тебе батьки до конфліктів між собою? Як саме?";

З'ясовуючи у ході бесіди, чи часто батьки говорять дітям позитивно спрямовані слова ми виявили, що 51,4 % досліджуваних часто чують від батьків добрі слова. Менша частина дітей (37,1 %), відповіла, що завжди чують гарні слова на свою адресу. Але виявилися респонденти (11,4 %), які зазначили, що батьки говорять їм добрі слова інколи. Результати відповідей дітей молодшого шкільного віку на дане запитання показали, що, в основному, це слова похвали, а саме: "молодець", "розумничка", "хороший" за якусь зроблену роботу, допомогу дорослим.

Відповіді дітей на наступне запитання, яке дало змогу з'ясувати, коли батьки частіше вимовляють ці слова. Виявилось, що найбільше схвалень дитина чує, отримуючи позитивні оцінки у навчанні (45,7 %); частина батьків (34,3 %) говорять гарні слова у ситуації допомоги дорослим у господарстві; решта (17,1 %) промовляють добрі слова просто у будь-який час. Лише один респондент (2,9%) зазначив, що він від батьків чує гарні слова без усяких причин, завжди. Як бачимо, є проблема у спілкуванні між батьками та дітьми щодо позитивного стимулювання розвитку особистості останніх, що може призвести до появи труднощів у дитячо-батьківських взаємовідносинах.

Відповіді на наступне запитання бесіди дають підстави визнати, що всі опитувані (100 %) дуже радіють тоді, коли батьки їх підтримують, хвалять. При цьому, говорячи про свою реакцію у випадках, коли батьки їх сварять, молодші школярі зазначили свої дії: "плачу та стаю в куток (45,7 %), ображаюсь і сумую (28,6 %), прошу вибачення (17,1 %), боюся (8,6 %)". Отже, батьки, замість використання методів бесіди, переконання та роз'яснення, частіше, мабуть, застосовують метод покарання, який може стати причиною виникнення конфліктної ситуації між батьками та дітьми, особливо у підлітковому віці.

Аналізуючи відповіді на запитання щодо створення приємної атмосфери в домі чи навпаки; як дитина реагує на конфлікти батьків між собою і чи залучаються до них діти, ми отримали наступні результати. Так, більшість дітей молодшого шкільного віку (65,7 %) зазначили, що у їхньому домі завжди лунає сміх і створена добра атмосфера. Серед респондентів 31,4 % відповіли, що інколи присутня приємна атмосфера. На жаль, серед респондентів була відповідь одного учня (Вадим С.), який зазначив, що у його сім'ї ніколи не лунає сміх.

Таким чином, отримані результати бесіди з дітьми молодшого шкільного віку показують, що у сім'ях є проблеми, пов'язані з недостатністю уваги та спілкування з боку батьків до дітей, і це може бути причиною виникнення дитячо-батьківських конфліктів. Отже, існує потреба у проведенні просвітницької роботи з батьками в розв'язанні проблем сімейного виховання за допомогою консультування, яку може здійснювати соціальний педагог, що працює в загальноосвітньому закладі.

Це підтверджує також аналіз відповідей батьків на запитання анкети, які дали можливість детальніше з'ясувати роль взаємин дитини і дорослого на формування позитивного ставлення у дітей до батьків. Зважаючи на те, що батьки є прикладом наслідування для дітей, необхідно було з'ясувати ефективність міжособистісного спілкування батьків і дітей, особливості їхньої взаємодії, а також виявити труднощі, що виникають у спілкуванні між дорослими і дитиною. Запропоновані запитання анкети були спрямовані на визначення значущості позитивних моментів у спілкуванні між батьками і дітьми. Для більш детального з'ясування проблеми міжособистісного спілкування батьків і дітей, ми намагалися задавати запитання батькам близькі за змістом бесіди з дітьми.

Так, відповідаючи на запитання "Як часто Ви говорите своїм дітям гарні, добрі слова? Які це слова?", 54,3 % батьків зазначили, що кожен день починають із позитивних слів; 31,4 % опитуваних – часто промовляють їх; 11,4 % респондентів – інколи говорять добрі слова своїм дітям; лише одна мама (2,9 %) відповіла, що говорить своїй дитині гарні слова тільки тоді, коли, на її погляд, дитина їх заслуговує. Отже, більшість батьків намагаються викликати позитивні емоції у своєї дитини під час спілкування, підкріплюючи їх гарними, добрими словами, які виражають любов, похвалу, слова подяки тощо.

Наступні запитання анкети дали змогу виявити наявність можливих конфліктних ситуацій у сім'ї та залучення дітей у їх вирішення між дорослими. Отримані результати відповідей на запитання: "Чи часто у вашому домі лунає сміх, створена приємна, добра атмосфера, чи, навпаки, удома напружено?" показали, що погляди батьків кардинально відрізняються від відповідей дітей на аналогічне запитання.

Так, результати бесіди з дітьми показали, що в сім'ях 54,3 % респондентів інколи члени родини незадоволені один одним. Ніколи не дорікають один одному в чомусь 31,4 % батьків опитуваних. На жаль, виявилися родини (14,3 %), у яких постійно, на думку дітей, напружена атмосфера.

Цікавими, при цьому, були відповіді дорослих на це ж запитання: 94,3 % батьків зазначили, що в їх сім'ях постійно лунає сміх, створена приємна атмосфера. Лише 5,7 % респондентів визнали, що інколи члени родини незадоволені один одним, дорікають один одному в чомусь. На наш погляд, такі результати дають підстави сумніватися в щирості батьків, оскільки, відповідаючи на наступне запитання "Чи залучена дитина до конфліктів дорослих?", все ж таки 34,3 % опитуваних дали відповідь, що намагаються ізолювати свою дитину або відправити в іншу кімнату під час конфліктних ситуацій, що складаються між дорослими.

Таким чином, ми вважаємо, що батьки потребують консультативної допомоги соціального педагога з приводу особливостей міжособистісного спілкування батьків між собою та з дітьми, а також у вирішенні проблеми подолання наслідків залучення дітей молодшого шкільного віку до конфліктних ситуацій у родині.

Для нашого дослідження доречним було використання ряду анкет, запропонованих В. Постовим. Анкета № 1 містила 8 запитань закритого типу, на які було запропоновано дати відповідь батькам молод-

ших школярів. В анкетуванні взяло участь 48 респондентів.

Аналіз анкетування дав можливість з'ясувати, які методи виховної роботи батьки використовують найчастіше (див. рис.1). Так, із запропонованих варіантів, а саме: особистий приклад, вимога, переконання, покарання, заохочення, батьки молодших школярів надали перевагу методу переконання (33 %); менше (27 %) – вважають найважливішим методом виховання – заохочення. На думку 19 % респондентів важливим у виховному процесі є особистий приклад, 15 % зазначили, що вимога найнеобхідніший метод виховання молодшого школяра, решта 6 % надають перевагу покаранню.

Рис. 1. Частота використання батьками методів у вихованні молодших школярів

Як бачимо, відповіді батьків на запитання анкети підтверджують, попередні результати, які показали, що авторитетний стиль переважає в більшості досліджуваних сімей, у них домінують метод переконання та особистий приклад, які найчастіше використовуються батьками і є дієвими у вихованні молодших школярів.

Анкета №2 дала можливість з'ясувати виховні можливості батьків дітей молодшого дошкільного віку. Вона містила 11 запитань закритого типу. В анкетуванні взяло участь 48 респондентів.

Підкреслимо, що педагогічна культура батьків реалізується в усіх видах діяльності, сприяє формуванню різнобічних стосунків і спілкуванню, забезпечує саморозвиток, самовиховання, самовдосконалення шляхом засвоєння набутого досвіду. У результаті проведеного аналізу відповідей батьків на запитання анкети "Чи достатньо, на Вашу думку, Ви знаєте свою дитину?", ми побачили, що є нагальна потреба у підвищенні педагогічної культури батьків, оскільки, на жаль, усі опитувани (100 %) відповіли "ні, недостатньо".

Підтвердження вищезазначеного знаходимо у відповідях батьків на наступне запитання анкети "Що заважає Вам займатися вихованням сина, дочки: (немає часу, недостатньо освіти, педагогічних знань; упевненість, що виховувати повинна школа)?", де опитувани відповіли наступним чином: 44 % респондентів зазначили, що їм не вистачає педагогічних знань у вихованні власної дитини. У свою чергу, 35 % батьків відповіли, що не мають для цього часу, а решта – 21 % визнали, що в них недостатньо освіти для виховання дитини. Як бачимо, більшість батьків визнали, що їм не вистачає педагогічної культури, а саме, одного з її компонентів – педагогічної підготовленості, тобто суми

педагогічних знань, їхніх умінь та навичок у вихованні дітей. Отже, формування педагогічної культури батьків передбачає стимулювання у них інтересу до педагогічних знань, творчої активності й прагнення до розвитку і вдосконалення; забезпечення батьків надійними і усвідомленими знаннями про виховання дитини в сім'ї з урахуванням специфіки і завдань її віку, розвитку, стану здоров'я; засвоєння всіх форм, прийомів і методів виховного впливу на дитину та їх творче застосування у власній практиці.

На запропоноване запитання анкети "Де Ви найчастіше буваєте зі своєю дитиною: у музеї, театрі, кіно-театрі, на природі, ніде?", на жаль, усі батьки (100 %) обмежилися лише одним варіантом відповіді – на природі. Це свідчить про недостатній кругозір батьків, що може призвести до обмеженості у вихованні та розвитку дитини молодшого шкільного віку, а, як відомо, сім'я чинить домінуючий вплив на розвиток та формування особистості дитини, оскільки саме у сім'ї дитина проводить більшість часу.

Аналіз анкетування дає підстави стверджувати, що батьки мають значний вплив на дитину, тому серед якостей, що характеризують батьків як вихователів, необхідно брати до уваги передусім ті, що відображають їх ставлення до дітей, ставлення до педагогічної діяльності, а також педагогічні здібності та педагогічна майстерність: педагогічний такт, уважне ставлення до дітей, уміння бути чуйним, справедливим, у міру вимогливим. Характеризуючи педагогічну культуру батьків, треба також брати до уваги такі якості особистості батьків, як суспільна спрямованість, життєвий досвід, рівень освіченості батьків, професійні, індивідуальні риси особистості тощо.

Таким чином, у результаті емпіричного дослідження були отримані узагальнені дані про сучасну сім'ю, стилі та методи сімейного виховання, особливості спілкування батьків з дітьми, з'ясовано виховні можливості батьків, проблеми, пов'язані з педагогічною культурою, що дозволило підтвердити актуальність обраного напрямку наукового пошуку.

Крім того, за допомогою розробленої анкети та бесіди нами було з'ясовано роль консультування у професійній діяльності соціальних педагогів, зокрема, у роботі з підвищення педагогічної культури батьків молодших школярів. Анкета містила 9 запитань відкритого та закритого типу.

Аналіз анкетування дав можливість з'ясувати основні напрями роботи фахівців із батьками, зокрема – просвіта, діагностика, консультування – та проранжувати по мірі застосування їх в практичній діяльності. Так, 42 % соціальних педагогів надали перевагу просвітницькій діяльності, 33 % відзначили діагностику, лише 25 % – консультуванню.

Загальний результат відповідей досліджуваних висвітлено за допомогою гістограми (див. рис. 2).

Одним із головних завдань анкетного опитування було з'ясувати, які методи і форми роботи соціальні педагоги використовують при наданні консультативної допомоги батькам. Виявилось, що більшість фахівців надали перевагу методу бесіди (45 %). Решта, зазначених соціальними педагогами форм та ме-

тодів роботи, вони розподілили наступним чином: тренінги (30 %), консультування (15 %), переконання (5 %), аналіз ситуацій (5 %) (див. рис. 3).

Рис. 2. Напрями роботи з батьками у професійній діяльності соціального педагога

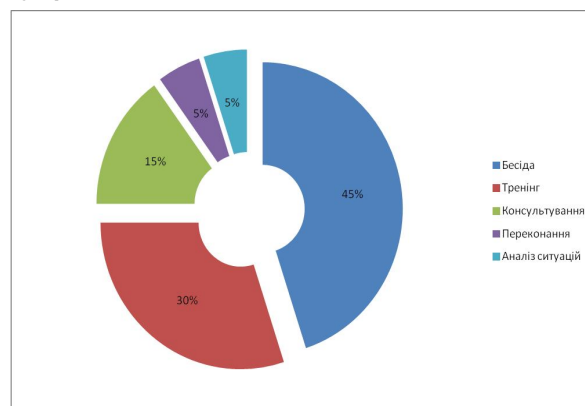

Рис. 3. Методи та форми роботи соціального педагога при наданні консультативної допомоги батькам

Таким чином, консультування має місце у професійній діяльності соціального педагога, не зважаючи на те, що як метод у соціально-педагогічній роботі він є інноваційним.

Отже, сьогодні сім'я є центром соціально-педагогічної роботи, оскільки через вирішення сімейних проблем, зміцнення сім'ї як головного соціального інституту можна вийти на вирішення багатьох проблем сьогодення. Так, як соціально-педагогічна діяльність здійснюється соціальним педагогом, то саме від його компетентності та особистісних характеристик залежить налагодження стосунків між батьками, батьками та дітьми, позитивного мікроклімату та благополуччя сім'ї. Результати емпіричного дослідження підтверджують, що сучасна сім'я потребує педагогічної допомоги, оскільки у батьків молодших школярів наявні труднощі у взаємостосунках із дітьми, які потребують консультативної допомоги фахівців, зокрема соціальних педагогів.

Література

1. Алексєнко Т.Ф. Формування педагогічної культури сучасної молоді сім'ї / Т.Ф. Алексєнко // Проблеми сімейного та статевого виховання дітей і учнівської молоді. – К., 1995. – С. 31-37.

2. Бугасць Н.А. Теорія і практика взаємодії сім'ї та школи / Н.А. Бугасць, І.М. Трубавіна – Х.: ХДПУ, 2001. – 102 с.
3. Гребенников И.В. Школа и семья / И.В. Гребенников. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
4. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр "Академия", 1999. – 232 с.

УДК 373.2:159.924.7

НЕБЛАГОПОЛУЧНА СІМ'Я ЯК ФАКТОР НЕСПРИЯТЛИВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Педора І.В., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Обґрунтування актуальності. Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. Сьогодні сім'я переживає значні труднощі, що значною мірою зумовлено кризовими явищами, притаманними сучасному українському суспільству. Це негативно позначається на внутрішньосімейній атмосфері, знижує дієвість виховної функції сім'ї, вносить далеко не завжди педагогічно виправдані зміни в її зміст, призводить до того, що сімейне виховання стає об'єктом критики з боку держави, яка вимагає підвищення відповідальності батьків за виховання дітей.

Сучасні дослідження науковців (О. Безпалько, О. Данченка, Л. Ковалю, А. Капської, І. Трубавіної, А. Цьося, С. Постовий, Л. Пилипенко, І. Трубавіна, М. Щербань та ін.) показують, що сімейні проблеми, які полягають у дисфункціональності сімейних зв'язків, у патологізації стосунків між чоловіком і дружиною, між батьками і дітьми, як правило не залежать від соціального статусу сім'ї: вони можуть спостерігатися в інтелігентній, забезпеченій сім'ї так само, як у малоосвіченій або малозабезпеченій.

Саме тому актуальність даної проблеми зумовилана написання нашої статті на тему: "Неблагополучна сім'я як фактор несприятливої соціалізації дітей дошкільного віку".

Метою написання статті є: дослідження особливостей несприятливої соціалізації в неблагополучних сім'ях.

Відповідно до окресленої мети, ми висунули наступні дослідницькі завдання:

1. Здійснити теоретичне обґрунтування проблеми соціалізації дошкільника в умовах неблагополучної сім'ї.
2. Окреслити виховний потенціал неблагополучної сім'ї та вивчити його вплив на формування особистості дошкільника.
3. Практично вивчити особливості несприятливої соціалізації дошкільника в умовах неблагополучної сім'ї та перевірити ефективність системи роботи щодо поліпшення умов соціалізації дітей у неблагополучних сім'ях та підтвердити правильність висунутої гіпотези.

Виклад основного матеріалу. Проблему неблагополучної сім'ї, як фактору несприятливої соціалізації дітей дошкільного віку ми досліджували на теоретичному рівні. З цією метою охарактеризовано базові опорні – поняття з теми дослідження, а саме: сім'я, асоціальна сім'я, неблагополучна сім'я, соціалізація, несприятлива соціалізація.

Встановлено, що науковці так трактують окреслені вище поняття.

За визначенням І.Майдикова *соціалізація* (з лат. – громадянський) – це процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація має такі складові:

- *стихийна соціалізація* – відбувається внаслідок впливу на особистість об'єктивних обставин життя (соціально-економічних та соціокультурних реалій суспільства);

- *відносно соціально керована соціалізація* – проявляється через вжиття державою певних економічних, законодавчих заходів для вирішення своїх проблем, що впливають на життєвий шлях тих чи інших груп;

- *відносно соціально контролююча (виховання)* – цілеспрямоване створення суспільством умов для розвитку потенційних можливостей особистості, формування у неї певних якостей;

- *свідома самозаміна людини* – проявляється як самобудівництво чи саморуйнування [1].

Неблагополучна сім'я – сім'я, яка в силу об'єктивних або суб'єктивних причин втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній складаються несприятливі умови для виховання дитини [2].

Здійснюючи обґрунтування процесу соціалізації дошкільника в умовах неблагополучної сім'ї, ми проаналізували дослідження Л.Алесеєва, Г. Бочкарьова, М. Мушинського, О.Хромова; охарактеризували найбільш поширені класифікації неблагополучних сімей; особливості несприятливої соціалізації дошкільника в умовах неблагополучної сім'ї.

З метою теоретико-методологічного обґрунтування процесу соціалізації дошкільника в умовах неблагополучної сім'ї, а саме соціалізації, її складових та типології неблагополучної сім'ї нами проаналізовані дослідження В.Савки, А.Макаренка, В. Сухомлинського, М. Будіянського, Ф.Думко, О. Гуляр, О.Харчева, М.Буянова, В. Нефедова, Л. Божовича, М.Мушинського, О. Хромова, Л.Алесеєва, В. Приходько, Т. Бессонова та ін.

Відомо, що соціальна ситуація в родині визначає ступінь розвитку і соціалізації дитини, її поведінку, навчання тощо. На відміну від стабільності в родині, напруженість сімейного середовища значно впливає на нервову систему дитини, становлення її як особистості. Деформовані сімейні стосунки найчастіше спостерігаються у неблагополучних сім'ях (таких, як конфлікт-

на; аморальна; педагогічно некомпетентна; асоціальна сім'я), які є об'єктом нашого дослідження.

Сім'я як соціальна система постійно відчуває на собі зміни, що відбуваються в країні, і сама накладає відбиток на розвиток суспільства. Наразі родини стикаються зі значними проблемами. До таких проблем відносяться: несприятлива морально-емоційна атмосфера сім'ї, низький культурний розвиток батьків, алкоголізм, наркоманія, внутрішньосімейні конфлікти.

На думку О. Хромової неблагополучна сім'я виступає у ролі несприятливого фактору соціалізації особистості дошкільника, оскільки виховний потенціал неблагополучної сім'ї та його вплив на формування особистості дошкільника залежить від умов виховання у сім'ї. Основними умовами виховання у неблагополучних сім'ях є: батьки зловживають спиртними напоями, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт із морально-правовими нормами суспільства, тобто припускають різні види правопорушень.

Науковці характеризують сімейне неблагополуччя за різноманітними ознаками: *психічними*, коли дитину залякують, не розуміють, нав'язують свій спосіб життя, придушують ініціативу і руйнують психіку; *фізичними*, коли дитину жорстоко карають, б'ють, не годують, примушують заробляти гроші різними незаконними способами, а потім їх відбирають, гвалтують тощо; *соціальним*, коли дитину виганяють з дому, кидають напризволяще, продають житло, залишаючи без даху над головою, примушують вчиняти протиправні дії тощо. Практично всі діти з неблагополучних сімей не знають, що є повноправними особистостями й мають право на захист і допомогу суспільства [3].

Виховання дошкільника в неблагополучній сім'ї традиційно є не сприятливими для формування і розвитку його особистості, оскільки, умови такого виховання пов'язані із такими чинниками, як: відсутність адекватного статево-рольового зразка для копіювання, неможливість отримати достатньої уваги з боку обох батьків, матеріально-побутові проблеми, психологічні проблеми, наявність педагогічної занедбаності, відставання у навчальній підготовці до школи, підвищення рівня побутової самостійності, виконання функцій у побуті не притаманні дітям їх віку.

Особливості сімейного виховання дитини в неблагополучній сім'ї відбиваються на всьому її подальшому житті і є пріоритетним фактором формування особистості. Це, як правило, негативно впливає на навчальну діяльність, відбивається на формуванні морально-вольових якостей особистості, спотворює потреби, інтереси, позбавляє можливості розвивати творчі, інтелектуальні здібності, нормально спілкуватися з дорослими, однолітками.

Проаналізувавши особливості виховання в неблагополучній сім'ї ми з'ясували об'єктивно існуючий зв'язок цих особливостей з процесом і результатом несприятливої соціалізації. Це дозволило нам виділити такі наслідки несприятливої соціалізації дошкільника з неблагополучних сімей:

- бездоглядність;
- активне залучення дітей до пияцтва;
- порушення емоційного та психічного станів, страху, тривожність, замкненість, агресивність;

- діти конфліктують з навколишніми та однолітками;
- діти брехливі, лицемірні.

Нами встановлено, що діти які виховуються у неблагополучних сім'ях, мають наступні проблеми: соціальні, медичні, психологічні та педагогічні.

Практичне вивчення окресленої проблеми дозволило говорити про такі особливості несприятливої соціалізації дитини в неблагополучній сім'ї:

- Аморальний спосіб життя батьків є чинником формування негативних стереотипів поведінки дітей. Це проявляється не лише на спеціально організованих заняттях, а й у повсякденному житті, у різноманітних видах діяльності дітей. Основні негативні прояви поведінки дітей такі: заважають вихователю на заняттях, відбирають іграшки у своїх однолітків, часто включаються в бійки з однолітками, конфліктують та застосовують лихослів'я;

- Недостатність емоційного контакту в сім'ї формує негативні прояви у поведінці дитини. Це виявляється у переважанні авторитарної позиції батька; відсутності близькості взаємин, гармонії почуттів. У зв'язку з цим, дитині притаманна пригніченість, самооцінка часто занижена або має конфліктну побудову, наявність міжособистісних конфліктів, замкненість дитини. Бажання відповідати позитивній оцінці та неможливість одержати її від близьких людей травмують психіку дитини, спотворюють її поведінку. Вона починає негативно себе поводити, порушувати дисципліну. Часто діти у таких родинах потерпають від фізичних покарань, принижень, наруги. Зчинене батьками насильство впливає на все майбутнє життя дитини. У таких дітей спостерігається порушення емоційного та психічного станів, страху, тривожність, замкненість. Вони можуть відчувати злість, бажання помститися, стають нещирими, черствими стосовно інших людей.

- Ускладнення подружніх стосунків є фактором формування деструктивних рис характеру у дітей з неблагополучних сімей таких, як знижена самооцінка, агресивність, конфліктність, неврівноваженість, невпевненість у собі, замкнутість, нечесність, сором'язливість.

- Низький рівень педагогічної культури батьків з неблагополучних сімей впливає на неправильність ліній виховання дітей. Педагогічні вимоги окремих членів родини неузгоджені, панують конфлікти між батьками. Усе це травмує психіку дітей, робить їх неврівноваженими, збудженими, грубими. Дітей у таких сім'ях буквально "роздирають" протиріччя, оскільки їм доводиться пристосовуватися до різних вимог батьків, у них формуються такі якості, як брехливість, лицемірство.

Практичне вивчення особливостей виховання дошкільників в умовах неблагополучної сім'ї складалося з таких етапів:

1. **Підготовчого**, який включав в себе підбір і розробку діагностичного інструментарію для вивчення даної проблеми. Основними у переліку діагностичних методів, окреслених нами в емпіричній частині роботи були анкетування вихователя, бесіда з дітьми, бесіда з батьками; допоміжними є спостереження за спілкуванням батьків з дітьми, анкетування вихователів.

2. **Канстатувального** етапу що проходить на базі ДНЗ № 9 м. Ніжина. Дослідженням було охоплено 2 групи (експериментальна та контрольна) дітей старшого дошкільного віку по 32 дитини у кожній; 2 групи

(експериментальна та контрольна) батьків по 32 чоловіки у кожній; 4 вихователя. З них 10 дітей (в одній групі – 6, в іншій – 4) проживають у неблагополучних сім'ях та 54 дитини (в одній групі – 26, в іншій – 28) з благополучних сімей.

3. За результатами констатувального етапу експерименту, нами визначені особливості несприятливої соціалізації дошкільників в неблагополучних сім'ях, які впливають на виховання дітей та формують негативні прояви у їх поведінці. Найбільш поширеними негативними проявами були неслухняність зокрема під час проведення занять, відбирання іграшок у своїх однолітків, часте залучення у бійки з однолітками, конфлікти та застосування лихослів'я. Отже, несприятлива соціалізація формує деструктивні риси характеру дитини (знижену самооцінку, конфліктність, тривожність, агресивність, невпевненість у собі, замкнутість, нечесність, сором'язливість, егоїзм тощо).

Ми виявили, що батьки з неблагополучних сімей мають низький рівень педагогічної культури, що в свою чергу впливає на неправильність ліній виховання дітей у таких сім'ях.

Вихователі ДНЗ використовують різні форми та методи роботи, щоб надати психолога – педагогічну допомогу батькам з неблагополучних сімей, а саме: індивідуальні бесіди, консультації, проведення родинних свят та ін..

4. **Формувального** етапу, в межах якого апробувалась розроблена нами система роботи, що включала:

а) освітню програму щодо поліпшення становища дітей в неблагополучній сім'ї для батьків. Вона включала 10 занять, зміст яких націлювався на підвищення ефективності стосунків батьків з дітьми;

б) програму педагогічної корекції поведінки дітей з неблагополучних сімей, яка включала 3 заняття, зміст яких націлювався на корекцію негативних проявів у поведінці дітей, покращення відносин в родині та з оточуючими.

в) практичні рекомендації вихователям, які представлені трьома основними блоками (розділами) – загальні рекомендації, розділ діагностично-прогностичних рекомендацій та рекомендації корекційно-виховного характеру.

Для перевірки ефективності системи роботи, що реалізовувалась на формувальному етапі педагогічного експерименту нами визначені інтегральні критерії, за якими порівнювались результати констатувального та контрольного зрізів. Такими критеріями у роботі з батьками були: негативні соціальні стереотипи поведінки батьків. Відповідно до критерію ми визначили такі показники: байдужість до потреб дитини, конфлікти у стосунках; агресія у вираженні вимог до дитини; переважання покарання над заохоченням, неправильність лінії виховання; демонстрування деструктивних форм взаємодії з іншими людьми. Критерієм у роботі з дітьми є: негативні соціальні стереотипи поведінки дітей. Відповідно до критерію ми визначили такі показники: демонстрування деструктивної поведінки у стосунках з іншими дітьми, людьми; егоцентризм; демонстративна поведінка як спосіб

привернення уваги; негативні прояви у поведінці: агресія, неслухняність, нечесність.

За результатами констатувального етапу педагогічного експерименту у батьків з благополучних сімей негативний соціальний стереотип поведінки батьків в експериментальній групі склав 23%, у контрольній 25%, а з неблагополучних сімей у експериментальній групі 82%, у контрольній 81%. Негативні соціальні стереотипи у батьків з благополучних сімей нижчі, ніж у батьків з неблагополучних сімей.

У дітей з благополучних сімей негативні соціальні стереотипи поведінки дітей становили у експериментальній групі 35%, у контрольній 32%, а з неблагополучних сімей у експериментальній групі 72%, у контрольній 70%. Негативні соціальні стереотипи у дітей з благополучних сімей нижчі, ніж у дітей з неблагополучних сімей.

5. **Порівняння результатів констатувального та контрольного етапів** педагогічного експерименту за означеними інтегральними критеріями підтвердили ефективність запропонованої роботи та підтвердили правильність висунутої гіпотези, а саме:

- негативний соціальний стереотип у поведінці батьків з благополучних сімей у експериментальній групі став 6%, у контрольній 22%, а з неблагополучних сімей у експериментальній групі став 71%, у контрольній 80%. Негативні соціальні стереотипи батьків у експериментальній групі з благополучних та неблагополучних сімей знизилися відповідно на 17% та 11%, а у контрольній залишилися майже однаковими.

- негативний соціальний стереотип у поведінці дітей з благополучних сімей у експериментальній групі 20%, у контрольній 30%, а з неблагополучних сімей у експериментальній групі 65%, у контрольній 68%. Негативні соціальні стереотипи дітей у експериментальній групі з благополучних та неблагополучних сімей знизилися відповідно на 15% та 7%, а у контрольній залишилися майже однаковими.

Висновки. Таким чином, здійснивши вивчення особливостей несприятливої соціалізації дошкільника в неблагополучній сім'ї ми:

- з'ясували сутність основних понять, що обґрунтовують проблему;

- окреслили виховний потенціал неблагополучної сім'ї та проаналізували його вплив на формування особливостей дошкільника;

- вивчили особливості несприятливої соціалізації дитини у неблагополучній сім'ї;

- підтвердили ефективність роботи щодо поліпшення умов соціалізації дітей з неблагополучних сімей.

Проте більш глибокого та детального дослідження потребують інші питання, а саме:

- психолого-педагогічна допомога неблагополучним сім'ям;

- професійна компетенція вихователя ДНЗ у роботі з дітьми з неблагополучних сімей;

- адаптація дитини з неблагополучної сім'ї до умов ДНЗ;

- підготовка дитини з неблагополучної сім'ї до навчання в школі, тощо.

Література

1. Капська А.Й. Соціальна педагогіка. Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с.

2. Мушинський В. Неблагополучна сім'я як фактор дисгармонійного розвитку дитини // Психолог. – 2005. – №10, с.3-5.
3. Родинне виховання: Школа і сім'я – виховуємо разом. – К.: Шк. Світ, 2007. – 104 с.
4. Хромова О. Дитяча брехливість / О. Хромова // Початкова освіта. – 2005. – № 15. – квітень. – С. 24-25.
5. Цьось А., Ольхова Н. Формування особистісних характеристик у дітей залежних від типу сімей // Рідна школа. – 2000. - №11. – С. 20-22.

УДК 159.942.5

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПОДОЛАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗНЗ

Ридзель Л.В., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: асистент **Ковтун А.Ю.**, кафедра загальної та практичної психології

Професійна діяльність педагогічних працівників належить до найбільш складних та відповідальних видів діяльності. Вона характеризується значним інтелектуальним та емоційним навантаженням, вимагає великого обсягу оперативної й довготривалої пам'яті, великих фізичних і вольових зусиль, містить елементи творчості, адже пов'язана з відповідальністю за всебічний гармонійний розвиток дитини, за її здоров'я і життя. Наявність цих якостей, з одного боку, є основою успішності професійної діяльності педагогічних працівників, а з іншого – сполучена з його високою психо-фізіологічною вартістю для організму.

Ряд наукових досліджень вказує на те, що професійна деформація, яка поступово розвивається у педагогічних працівників досить часто призводить до того, що при високому ступені "вигорання" наростає тенденція до негативного, нерідко навіть сховано-агресивного відношення до оточуючих, спілкуванню з ними в однобічній комунікації шляхом критики, оцінок, тиску тощо. Від такого відношення, природно, страждають обидві сторони: учні та сам вчитель [5, 121-122].

Виснажений, знесилений та емоційно "згаслий" вчитель не здатний продуктивно працювати, оскільки у нього знижується рівень психологічної готовності до інноваційної діяльності, особистісного та професійного самовдосконалення, погіршуються взаємини з адміністрацією, колегами, батьками, учнями. Скерувати професійну діяльність таких вчителів керівнику навчального закладу досить складно.

Проведений нами аналіз сучасної літератури з проблематики емоційного вигорання (В. В. Бойко, Н. Є. Водоп'янова, Н. В. Грішина, Л. М. Карамушка, Т. І. Ронгінська, В. О. Орел, М. М. Скугаревська, Е. С. Старченкова, Т. В. Форманюк, М. Х. Буриш, Дж. Френденберг, М. Лейтер, К. Маслач, А. Пінес, В. Шауфелі та ін.) показав, що воно як складне багатоаспектне явище описується з різних концептуальних позицій і це спричинює неоднозначне визначення у системі психологічних понять та поліаспектне наповнення його психологічного змісту.

До основних напрямків дослідження синдрому "емоційного вигорання" педагогічного працівника вітчизняними і зарубіжними науковцями, можна віднести причини і наслідки синдрому (Й. Голд, І. Фрідман, Б. Фарбер та ін.); пошук відповідного психодіагностичного інструментарію (С. Сейдман, Дж. Сагер, Д. Чікон); роз-

робляються та впроваджуються заходи профілактики вигорання (Л. Томсон, Дж. Чик, Г. Пар) [1, 37-39].

Проблема "емоційного вигорання" досліджується понад тридцять років. "Емоційного вигорання" – термін, яким дослідники професійної сфери життєдіяльності людини позначають ситуацію, коли працівники комунікативних, допоміжних професій, де особиста відповідальність перевищує зовнішній контроль, після кількох місяців чи років сумлінного виконання своїх обов'язків, виявляють у процесі професійної діяльності ознаки знервованості, напруженості, апатії тощо.

Особливо актуальним є дослідження синдрому "емоційного вигорання" у осіб, які займаються педагогічною діяльністю, адже проведені в різних країнах світу дослідження свідчать про те, що вчителі з огляду на дану проблему є особливою "групою ризику".

Як зазначають практики, нині спостерігається падіння престижу професії вчителя на фоні несприятливого психічного та емоційного стану осіб, які займаються викладацькою діяльністю в школах (Г. Резанкіна). Стресові фактори призводять до "емоційного вигорання", яке позначається на ефективності професійної діяльності, самопочутті педагогів. Савчук наводить результати дослідження проблем педагогічної діяльності сучасного вчителя та вихователя. До них дослідник відносить: фемінізацію навчально-виховного процесу (76,6% педагогів – це жінки); старіння педагогічних кадрів (51,1% педагогів – особи віком від 40 років); не готовність до впровадження у власну практику інноваційних форм роботи (70,1% педагогів); 33,1% вчителів при можливості бажали б змінити місце роботи і свою спеціальність; конфліктні ситуації, відсутність в учнів бажання вчитися (47,1% учнів); погана поведінка учнів (28,9% учнів); втома та нестриманість самого вчителя (57% педагогічних працівників). Тому ризик дезадаптації та виникнення психогенних розладів у вчителя є надзвичайно високим. Його зумовлюють не лише суто професійні чинники, а й негативні впливи соціального походження, які пов'язані з відчуттям вчителями власної незначущості внаслідок неадекватної оцінки державою їхньої професійної діяльності та доволі низької оплати праці [7, 19-21].

Сучасні соціально-економічні, політичні, культурні перетворення, що відбуваються в галузі освіти висувають підвищені вимоги до вчителя, які можуть пород-

жувати проблеми у сфері професійної самореалізації, а також в його функціонуванні як фахівця. Серед цих проблем однією з найгостріших вважається синдром "емоційного вигорання". В останні роки спостерігається значне підвищення інтересу вітчизняних науковців до дослідження цього феномену серед представників комунікативних професій, зокрема педагогічних працівників.

Відповідно до соціальної та професійної ролі, вчитель несе персональну відповідальність за фізичне та психічне здоров'я учнів. У Законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про вищу освіту", Державній національній програмі "Освіта XXI століття", Національній доктрині розвитку освіти, Державній програмі "Вчитель" наголошується на важливості збереження і примноження національних виховних традицій, розвитку творчої особистості.

Від стану психологічного благополуччя вчителя безпосередньо залежить ефективність його навчального та виховного впливу на учнів. Емоційний стан педагога відображається не лише на якості всього навчально-виховного процесу, а і на якості управлінської взаємодії з керівником навчального закладу.

Очевидною стає суперечність між потребою суспільства в професійно активних, ініціативних і стресостійких фахівцях галузі освіти та відсутністю системи засобів, спрямованих на збереження необхідного рівня ефективності їх професійної діяльності. Прагнення знайти шляхи вирішення вказаного протиріччя і визначило проблему нашого дослідження. Тому за мету нашого дослідження ми поставили – виявити соціально – психологічних умови попередження та подолання синдрому "емоційного вигорання" у педагогічних працівників ЗНЗ.

Завдання дослідження:

1. Систематизувати теоретичні засади дослідження синдрому "емоційного вигорання" та з'ясувати фактори, які зумовлюють його виникнення.

2. Здійснити аналіз специфіки синдрому "емоційного вигорання" у педагогічних працівників та з'ясувати фактори професійної діяльності, що зумовлюють його виникнення.

3. Продіагностувати рівні "емоційного вигорання" у педагогічних працівників та створити тренінг як метод активного соціально – психологічного навчання, спрямованого на попередження та подолання синдрому.

4. Розробити рекомендації вчителям ЗНЗ щодо попередження та подолання синдрому "емоційного вигорання" для забезпечення ефективної педагогічної діяльності.

Проведений нами аналіз дослідження діяльності та професійного вигорання педагогів та керівників закладу освіти, дозволив виділити три основні стадії синдрому емоційного вигорання.

· *Перша стадія* – на рівні виконання функцій, довільної поведінки: забування якихось моментів, збоїв у виконанні будь-яких рухових дій і т. д. Зазвичай на ці початкові симптоми мало хто звертає увагу. Залежно від характеру діяльності, величини нервово-психічних навантажень та особистісних особливостей спеціаліста, перша стадія може формуватися протягом трьох – п'яти років.

· *На другій стадії* спостерігається зниження інтересу до роботи, потреби у спілкуванні (у тому числі і вдома, і з друзями): "не хочеться бачити" тих, з ким спілкується педагог за родом своєї діяльності; "у четвер відчуття, що вже п'ятниця"; "тиждень триває нескінченно"; "наростання апатії до кінця тижня"; поява стійких соматичних симптомів; підвищена дратівливість тощо. Час формування даної стадії становить в середньому від п'яти до п'ятнадцяти років.

· *Третя стадія* – власне особистісне вигорання. Характерна повна втрата інтересу до роботи і життя взагалі, емоційна байдужість, відчуття постійної відсутності сил. Людина прагне до самоти. На цій стадії їй набагато приємніше спілкуватися з тваринами та природою, ніж з людьми. Стадія може формуватися від десяти до двадцяти років.

Педагог, який має вищеописані прояви емоційного вигорання має низьку працездатність, схильний до негативних переживань, стану тривожного очікування, невпевненості у собі, страху та почуття незахищеності, цинізму. Він не тільки сам не проявляє творчого підходу до навчально-виховного процесу, але й нівелює творчі задатки дитини, які не мають можливості реалізуватися. У таких вчителів учні залякані, пригнічені, апатичні, проявляють негативізм у взаємостосунках з однокласниками; вони часто скаржаться на погане самопочуття та поганий настрій, на болі в серці й животі, головний біль[5, 122-124].

Науково-теоретичний аналіз особливостей прояву виникнення синдрому "емоційного вигорання" серед вчителів зумовив необхідність у емпіричному вивченні цього феномену.

Дослідження проводилося серед педагогічних працівників Ніжинської ЗОШ №9. У ньому взяло участь 35 респондентів, що відрізнялися за віком та кваліфікаційною категорією, а саме:

1) за віковою категорією:

- 20-25 років – три вчителі;
- 25-30 років – шість вчителів;
- 30-35 років – вісім вчителів;
- 35-40 років – вісім вчителів;
- 40-45 років – п'ять вчителів;
- 45- та вище – п'ять вчителів.

2) За кваліфікаційною категорією:

- "Спеціаліст" – двадцять три вчителі.
- "Спеціаліст II категорії" – сім вчителів.
- "Спеціаліст I категорії" – чотири вчителі.
- "Спеціаліст вищої категорії" – один вчитель.

Для проведення констатуючого етапу дослідження ми підбрали комплекс методів та методик, які дали змогу всебічно вивчити фактори синдрому. Емпіричне дослідження проводилося за допомогою методу спостереження, опитування та тестування.

При проведенні констатуючого етапу дослідження ми перед собою ставили такі завдання:

1. Вивчити рівень розвитку синдрому "емоційного вигорання" у педагогів.

2. Дослідити основні прояви синдрому "емоційного вигорання" у вчителів.

3. Дослідити взаємозв'язок між синдромом "емоційного вигорання" та такими соціально-психологічними факторами, як: вік, мотиви праці, тривожність вчителів, домінуючий стиль керівництва в закладі.

На першому етапі дослідження здійснювалося теоретичне осмислювання проблеми. Проведено аналіз літературних джерел вітчизняних та зарубіжних вчених з даної проблематики. Було обрано моделі, які, на наш погляд, найбільш повно розкривають сутність синдрому “емоційного вигорання”: модель зарубіжних вчених К. Маслач та С. Джексон, модель російського вченого В. В. Бойка. Використання їх при проведенні емпіричного дослідження дозволило з’ясувати прояви синдрому “емоційного вигорання” у вчителів ЗНЗ.

На другому етапі проводилося емпіричне дослідження. Нагромадження емпіричного матеріалу відбувалося на базі ЗНЗ (Ніжинської ЗОШ №9). Для дослідження синдрому “емоційного вигорання” було використано “Опитувальник емоційного вигорання” В. В. Бойка. Такий вибір був обумовлений тим, що дана методика вже використовувалась в Україні в рамках проведення наукових досліджень, присвячених емоційному вигоранню. Враховуючи якісні і кількісні показники, які обчислюються за її даними для різних

компонентів синдрому “вигорання”, організаційні психологи можуть дати досить змістовну характеристику щодо проявів синдрому в особистості, а також визначити *індивідуальні та групові заходи профілактики і психокорекції*. Методика В.В. Бойка є *найбільш комплексною* і дає можливість *системно і детально* проаналізувати міру вираженості дванадцяти симптомів синдрому “вигорання”, враховуючи компоненти, до яких вони відносяться. У кожній з фаз оцінка можлива в межах від 0 до 120 балів. Однак співставлення балів, отриманих для фаз, не є правомірним, тому що не свідчить про їхню відносну роль або внесок у синдром. Справа в тому, що вимірювані в них явища істотно різні – реакція на зовнішні і внутрішні фактори, прийом психологічного захисту, стан нервової системи. За кількісними показниками можна твердити тільки про те, наскільки кожна фаза сформувалася, яка фаза сформувалася більшою або меншою мірою.

Результати проведеного обстеження серед педагогічних працівників Ніжинської ЗОШ №9 подані у таблиці (див. таб. 1).

Таблиця 1

Динаміка формування синдрому “емоційного вигорання” у вчителів, у % (n=35)

Фази симптоми	Не сформувалася	У стадії формування	Сформувалася
I фаза "Напруження"	66,6	33,3	0
1. переживання психотравмуючих обставин	46,6	13,3	40
2. незадоволеність собою	80	24,4	6,6
3. заганість у кут	100	0	0
4. тривога та депресії	73,3	26,6	0
II фаза "Резистенція"	60	26,6	24,4
1. неадекватне емоційне реагування	33,3	33,3	33,3
2. емоційно-моральна дезорієнтація	73,3	20	6,6
3. розширення сфери економії емоцій	53,3	33,3	13,3
4. редукція професійних досягнень	60	33,3	6,6
III фаза "Виснаження"	86,6	13,3	0
1. емоційний дефіцит	73,3	26,6	0
2. емоційна відстороненість	60	33,3	6,6
3. деперсоналізація	73,3	20	6,6
4. психосоматичні, вегетативні порушення	66,6	26,6	6,6

Таким чином, за даними дослідження, перша фаза – “напруження”, яка характеризується переживанням професійних та міжособистісних стосунків, як психотравмуючих, і підвищеним нервовим напруженням, не є характерною для опитаних учителів. “Напруження” виявлено в стадії формування у 33,3% респондентів.

Дані, отримані в результаті дослідження, свідчать про те, що в педагогів при синдромі “емоційного вигорання” домінують симптоми другого компоненту – резистенції. Якщо проранжувати симптоми за частотою виникнення, то перше місце отримає “переживання психотравмуючих обставин” – 40% опитаних. Друге місце – “неадекватне емоційне реагування” – 33,3% опитаних. Третє місце – “розширення сфери економії емоцій” – 13,3% опитаних (див. таб.2). За

результатами дослідження респондентів, без ознак емоційного вигорання, не виявлено. Це свідчить, що “вигорання” серед педагогічних працівників у школі носить масовий характер. В стадії формування перебувають 33,3% вчителів, а в стадії сформованості – 40% вчителів. У цій стадії переважає фаза “резистенція”. Таким чином, розвиток синдрому відбувається через другий його компонент. Професійна діяльність вчителя завжди включає в себе переважану емоціями комунікативну діяльність – спілкування з учнями, педагогами, батьками, адміністрацією тощо. Це створює умови постійного емоційного напруження. Результати дослідження наочно показують, що в таких умовах вчителі схильні реагувати згоранням комунікативної діяльності. Щоб зберегти власне емоц-

їйне здоров'я та благополуччя педагоги часто вдаються до тактики економії емоцій, використовують захисні бар'єри на шляху виснажливого спілкування.

На основі теоретичного аналізу наукових джерел, а також попереднього експериментального вивчення проблеми, був обраний для дослідження, як

найбільш впливовий та взаємопов'язаний з синдромом "емоційного вигорання" такий фактор, як тривожність. Вивчення цієї особистісної характеристики ми проводили за допомогою методики діагностики самооцінки Ч.Д.Спілберга, Ю.Л.Ханіної на виявлення особистісної та реактивної тривожності.

Таблиця 2

Ранжування прояву симптомів "емоційного вигорання" у вчителів

№ з/п	Симптоми "емоційного вигорання"	Відсоток опитаних, %
1.	переживання психотравмуючих обставин	40
2.	неадекватне емоційне реагування	33,3
3.	розширення сфери економії емоцій	13,3
4.	редукція професійних досягнень	6,6
5.	емоційна відстороненість	6,6
6.	деперсоналізація	6,6
7.	незадоволеність собою	6,6
8.	емоційно-моральна дезорієнтація	6,6
9.	психосоматичні, вегетативні порушення	6,6

За результатами дослідження тривожності за методикою Ч.Д.Спілберга, Ю.Л.Ханіної, що подані на рисунку 1, виявлено високий рівень показників ситуативної тривожності у 60% респондентів та помірний рівень у 33,3% педагогічних працівників. Це свідчить про те, що досліджуванні схильні сприймати загрозу своїй самооцінці й життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати вираженим станом тривожності, який проявляється напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю.

бистісної та реактивної тривожності – показник стресостійкості.

Необхідною умовою підвищення стресостійкості вчителів загальноосвітнього навчального закладу, запобігання їх емоційного вигорання є використання активних методів психологічного впливу. Одним із результативних є метод психологічного тренінгу. Застосування спеціалізованого психотренінгу мобілізує внутрішній потенціал особистості та розширює сферу можливостей педагога, дозволяє досягти реальних результатів у запобіганні явища емоційного вигорання на відміну від традиційних форм навчання. Психологічний тренінг дозволяє активізувати особистісно-розвивальний потенціал його учасників, а саме емпатію, рефлексію, інтуїцію, позитивне мислення та продуктивну уяву, гармонізувати систему Я-образів. Важливими елементами навчання є самопризентація, зворотний зв'язок і випробування нових стратегій поведінки.

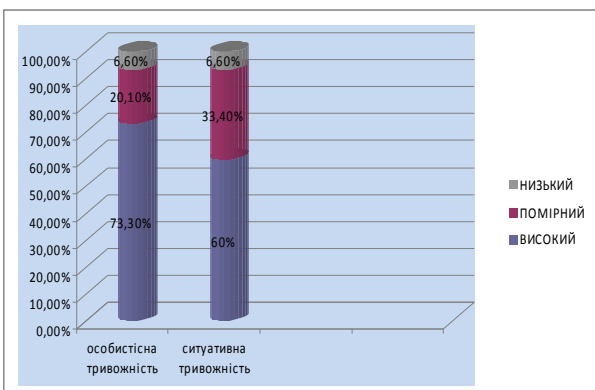

Рис. 1. Діаграма виявлення показників особистісної та реактивної тривожності у педагогічних працівників, у % (n=35)

За результатами дослідження виявлено високий рівень особистісної тривожності у 73,3% досліджуваних та помірний – у 20% досліджуваних. Це дає підставу припускати появу стану тривожності в учителів у різноманітних ситуаціях, і особливо коли це стосується оцінки їхньої компетенції.

Установлено, що незначне відхилення рівня тривожності може сприяти успішній діяльності, тоді як значне відхилення рівня помірної тривожності вимагає особливої уваги до працівника. Висока тривожність перешкоджає виконанню професійної діяльності, оскільки порушує пізнавальну активність та дезорганізує поведінку працівника, веде до розвитку стресу. Ми можемо стверджувати, що високі показники осо-

бистісної та реактивної тривожності – показник стресостійкості. У процесі тренінгу застосовуються різноманітні методичні прийоми: групова дискусія, рольова гра, невербальні вправи. Використання у ході заняття відеозапису суттєво підвищує ефективність тренінгу, дозволяючи учасникам отримати об'єктивний зворотний зв'язок. Групова робота припускає застосування різних підходів (методів) при проведенні психологічного тренінгу: психодраматичного, гештальттерапії, трансакційного аналізу та інших. Найбільш розповсюдженим та ефективним є групова дискусія й ігровий метод.

Нами були створені методичні рекомендації педагогічним працівникам щодо запобігання емоційного вигорання та корекційний тренінг "Подолання синдрому "емоційного вигорання" педагогічних працівників у освітніх організаціях". Його мета: опанування педагогами прийомів ефективного спілкування через ігрові методи навчання й техніку активного слухання. **Завдання тренінгу:**

- 1) Підвищити психологічну компетентність з питань подолання синдрому "емоційне вигорання" у вчителів;
- 2) Сформувати навички саморегуляції в стресових ситуаціях;
- 3) Здійснити профілактику стресових станів.

Література

1. Аминов Н. А. Синдром “эмоционального сгорания” как вид профессиональной дезадаптации/ Н. А. Аминов // Профессиональный потенциал.- 2002. -№1.- С. 37-42.
2. Бакли П. “Теория и практика тренинга”/ П. Бакли, Дж. Кейпл.- Изд-во Питер, 2002.-352с.
3. Барина А. “Не сгорите на работе”/ А. Барина // Природа и человек.-2003.-№3.-С.36-38.
4. Бойко В. В. Синдром выгорания в профессиональном общении / В. В. Бойко.-СПб.: Питер, 1999.-105с.
5. До проблеми психічного вигорання/ Н. М. Булатевич // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка.-2002.-Вип.12-13.-С.121-124.
6. Видай А.Г. Психологическое выгорание лидера/ А. Видай, Г. Ложкин // Персонал.-1999.-№6.-С.36-44.
7. Вид В.Д. Синдром перегорання и его зависимость от терапевтической идеологии/ В. Д. Вид //Рос. психiatr. Журн.-1998.-№1.-С.19-21.
8. Вильямс К. Тренинг по управлению стрессом / К. Вильямс.- М.: Изд-во Эксмо, 2002.-272с.
9. Водопьянова Н.Е. Психическое “выгорание” и качество жизни/ Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченко // Психологические проблемы самореализации личности / Под ред. Л. А. Коростылевой.-Вип. 6.-СПб.-2002.-№6.-С.36-43.
10. Водопьянова Н. Е. Синдром “эмоционального сгорания”/Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченко.- СПб.: Питер,2005.-336с.
11. Жогно Ю. П. Мониторинг динамики синдрома “эмоционального сгорания” педагога/ Ю. П. Жогно // Научный часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія №9. Психологічні науки.- К.,2007.-С. 24-31.

УДК 372.3:37.036

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ТЕАТРАЛІЗОВАНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Скрильнікова Н.А., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: проф. Оржеховська В.М., співкерівник: асист. Тукач І.І., кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Нова парадигма освіти XXI століття зорієнтована на людину нової культури, на формування творчої самореалізації й розкриття її потенціалу. Художній розвиток дітей, актуалізація закладених у них природою здібностей і задатків сприяють умінню виявляти творчу активність, ініціативність, оригінальність у різнобічній діяльності. Саме творчий підхід до справи є однією з умов виховання активної життєвої позиції особистості. Велика увага надається цьому питанню в державних документах, що стосуються освіти, оскільки розвиток творчого потенціалу дитини є актуальною проблемою сучасності. Проблема художньо-творчого розвитку знайшла широке обґрунтування в Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті, Законі України “Про дошкільну освіту”, “Про загальну середню освіту”, у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, у Концепції художньо-естетичного виховання. Різноманітні аспекти художньо-творчого розвитку особистості та концептуальні засади прилучення дітей до художньої культури, мистецтва та творчості обґрунтовано у працях А. Богуш, В. Бутенка, В. Кардашова, Н. Кудикіної, Л. Масол, та Д. Джоли, Н. Вітковської, Н. Ветлугіної, В. Рибалки, В. Сухомлинського, Ю. Рубіної, О. Рудницької, А. Кікоть, В. Марущак, А. Щербо та інших.

У наукових дослідженнях сучасних учених (Н. Володага, Г. Костюшко, Н. Нечай, Л. Серих, В. Шахрай та ін.) одним із ефективних засобів розвитку творчої особистості дитини визначено театралізовану діяльність, що має величезні можливості для збагачення й розкриття художньо-творчого потенціалу дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Роль театралізованої діяльності у всебічному розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку висвітлено у працях Л. Ар-

темової, О. Аматыєвої, Р. Жуковської, Ю. Рубіної та ін. Дослідники доводять, що театралізована діяльність має значні можливості щодо художнього самовиявлення та розвитку творчих здібностей особистості в ці періоди дитинства.

Актуалізація й переосмислення суспільного життя в Україні зумовлюють нове педагогічне бачення і зміну парадигми виховання. У педагогічному процесі дошкільних закладів освіти ще зберігаються протиріччя, зокрема між наявністю завдань, визначених Базовим компонентом дошкільної освіти, та відсутністю науково-методичних розробок творчого розвитку дітей; між наявною потребою в дітей у реалізації своїх творчих здібностей і традиційним підходом до організації навчально-виховного процесу в закладах дошкільної освіти; між запитом виховної практики в художньо-творчому розвитку вихованців і недостатнім використанням театралізованої діяльності в практиці ДНЗ.

Актуальність дослідження, зазначені протиріччя та недостатність науково-теоретично й методичної розробки проблеми, зумовили необхідність написання даної статті.

Метою написання статті є: висвітлення результатів практичного вивчення особливостей розвитку творчих здібностей старших дошкільників засобами театралізованої діяльності.

У статті розв'язуються такі завдання:

1. Виявити особливості формування у старших дошкільників творчих здібностей засобами театралізованої діяльності та розробити практичні рекомендації для вихователів та батьків.

2. Розробити та проаналізувати систему роботи, щодо формування творчих здібностей старших дошкільників засобами театралізованої діяльності.

Розв'язання окреслених нами завдань здійснювалось у двох напрямках: теоретичному та емпіричному.

Зміст та результати теоретичного вивчення проблеми стосуються теоретико-методологічного обґрунтування процесів формування творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку. Практична частина нашого дослідження спрямована на вивчення особливостей впливу театру на формування та розвиток творчих здібностей у старших дошкільників.

У ході аналізу літератури з теми дослідження, було визначено, що зміст театралізованої діяльності дошкільників передбачає формування у дітей уявлень про театр і театральну термінологію, створення сприятливих умов для ігрової діяльності, спонукання дітей до імпровізації, використання набутих знань у грі, формування театральних дій та всіх елементів сценічної виразності. Аналіз видів театралізованої діяльності дозволив визначити наступну класифікацію:

- театралізовані ігри (ігри-драматизації та ігри-інсценізації);
- настільні театралізовані ігри (театр іграшок, театр картинок);
- стендові театралізовані ігри (стенд-книжка, тінювий театр, пальчиковий театр);
- ляльковий театр (ляльковий театр на ширмі, театр Петрушок, театр естрадної ляльки, театр маріонеток);
- театр із покидькових матеріалів (театр рукавичок, театр коробок, театр повітряних кульок, театр-пуф, магнітний театр).

Специфічними атрибутами у різновидах театралізованої діяльності дошкільників є різноманітні ляльки, покидькові матеріали, тіні тощо. Наявність широкого спектру видів театралізованої діяльності позитивно впливає на розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку з огляду на обов'язковість і традиційність використання видів театралізованої діяльності у практиці ДНЗ.

Аналіз наукових досліджень щодо специфіки засобів театралізованої діяльності та їх впливу на розвиток творчості старших дошкільників, ми виділили найбільш суттєві з означених засобів як специфічні умови розвитку дитячої творчості, а саме:

- *літературу*, де особливого значення набуває художнє осягнення "картини світу" шляхом створення духовних внутрішніх емоційно-естетичних переживань, що моделює і цілеспрямовує повноту сприймання і усвідомлення дитиною змісту художніх образів;
- *музичний супровід*, що має значний вплив на формування творчої праці, ставлення старших дошкільників до колективу і усвідомлення своєї ролі в ньому, розкриття свого творчого потенціалу, і носить як розважальне, так і розвивальне значення для дошкільників;
- *хореографію*, яка є засобом творчо-образного самовираження дитини у процесі виконання рухової діяльності.

Широкий спектр видів театралізованої діяльності, який використовуються у практиці ДНЗ, є важливим підґрунтям розвитку театралізованої творчості дошкільників старшого віку та їхніх творчих здібностей.

У ході реалізації практичної частини нашого дослідження, котра проводилася на базі ДНЗ №17 м. Ніжина, (експериментом були охоплені діти старшого дошкільного віку та вихователі ДНЗ № 17 м. Ніжина: 15

дошкільників 5-6 року життя, 6 осіб вихователів, 10 батьків досліджуваних дітей, 15 дошкільників експериментальної групи (ЕГ) та 15 – контрольної групи (КГ)) ми використали спостереження, інтерв'ювання та бесіду з дітьми як під час роботи з експериментальною так і контрольною групою старших дошкільників. Результати експерименту дозволили визначити: рівні вияву творчої активності у старших дошкільників – високий, середній і помірний; рівні професійної компетентності педагогів – високий, середній, низький; рівні обізнаності батьків з питань творчого розвитку дітей – високий, середній, низький.

Оцінка результативності експериментальної роботи по вивченню формуванню творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку, здійснювалася за інтегральними критеріями та показниками:

Критерії у ефективності роботи з вихователями:

- професійна компетентність педагогів, щодо творчого розвитку дошкільників засобами театралізованої діяльності;

Критерії у ефективності роботи з батьками:

- обізнаність батьків з питань творчого розвитку та творчої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Критерії у ефективності роботи з дітьми:

- творча активність (артистизм, міміка, жести, точність відтворення, переконливість).

Для дітей із *середнім* та *низьким* рівнем творчої активності, на формувальному етапі, нами були підібрані форми роботи, які, на наш погляд, сприяють їх підвищенню та закріпленню, а саме: вправи, ігри, завдання. У процесі роботи ми опиралися на те, що основними методами розвитку творчості саме у дошкільному віці є дидактичні ігри та вправи, у процесі яких підвищується рівень творчої активності дітей. Для батьків – проведені батьківські збори, підготовлені пам'ятка та розроблені практичні рекомендації; для педагогів – розроблені методичні рекомендації та проведена консультація.

У результаті аналізу отриманих даних ми визначили, що :

- за звичайних умов організації театралізованої діяльності дитини дошкільному закладі, не складаються оптимальні педагогічні умови для формування творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку.
- для дітей старшого дошкільного віку створення сприятливого середовища дорослими (забезпечення ігровим куточком, відповідними матеріалами, підтримкою оточуючих, ігри, вправи, проблемні завдання, додаткова робота з дітьми, тощо) відіграє важливу роль у формуванні їх творчих здібностей та впливає на виявлений ними рівень творчої активності.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості творчої активності старших дошкільників на констатувальному та контрольному етапах дослідження (%)

Рівні	ЕГ – 15 д.			КГ -20 д.		
	Конст. етап	Контрольний	Динаміка	Конст. етап	Контрольний	Динаміка
Високий рівень творчої активності	20%	40%	+20	15%	15%	-
Середній рівень творчої активності	53%	47%	-6	60%	65%	+5
Достатній рівень творчої активності	27%	13%	-14	25%	20%	-5

Подані у таблиці дані показують, що реалізація роботи з дошкільниками забезпечила позитивні зрушення у їх творчій активності. Дітей, які володіють високим рівнем творчої активності збільшилося на 20%. Оскільки наша робота проводилась тільки в експериментальній групі, то в контрольній таких дітей не збільшилося. Дітей із середнім рівнем у експериментальній групі зменшилось на 6%, у контрольній – на 3%. Той факт, що після експериментальної роботи залишилися діти з низьким рівнем творчої активності (у експериментальній групі – 14%; контрольній – 5) говорить про те, що з даною категорією дітей педагоги повинні продовжувати як індивідуальну так і групову роботу по формуванню творчої активності. Отже, дані таблиці фіксують якісні зміни у кількісному вираженні рівнів творчої сформованості у дітей старшого дошкільного віку. Це дає підстави говорити про ефективність комплексної системи виховання та розвитку, застосованої на етапі формування.

За результатами спостереження, інтерв'ю та бесід довів беззаперечний їх вплив на розвиток творчих здібностей дошкільників театральної діяльності, оскільки така діяльність для дітей, її зміст, обсяг, форми роботи з ними, об'єктивно розширюють досвід, кругозір, творчі нахили дитини, поглиблюють знання, збагачують словник. Все ж це є обов'язковим ефективним підґрунтям активізації творчого потенціалу дитини. Таким чином, результати формувального етапу дослідження показали, що розроблена нами система розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку через засоби театру є ефективною, про що свідчить збільшення відсотку дошкільників з високим рівнем творчої активності і зменшення з низьким.

Порівняльний аналіз рівнів обізнаності батьків з питань творчого розвитку старших дошкільників на констатувальному та контрольному етапах (%)

Рівні	ЕГ – 10 д.			КГ -10 д.		
	Конст. етап	Контроль ний	Дина міка	Конст. етап	Контроль ний	Дина міка
Високий рівень	20%	50%	+20	20%	20%	-
Середній рівень	70%	50%	-20	60%	70%	+10
Низький рівень	10%	0%	-10	20%	10%	-10

Дані таблиці показують, що реалізація роботи з контингентом батьків забезпечила позитивні зрушення у їх рівні обізнаності щодо питання розвитку у дітей творчої активності через засоби театралізованої діяльності. Батьків, які володіють високим рівнем збільшилося на 20%. Оскільки наша робота проводилась лише в експериментальній групі, то в контрольній таких осіб не збільшилося. Батьків із середнім рівнем у експериментальній групі зменшилось на 20%, натомість вони перейшли до високого рівня, у контрольній – на 10%. Батьків з низьким рівнем професійної зменшилось на 10% як у контрольній так і експериментальних групах.

Робота ж з педагогічним колективом дошкільного закладу мала наступні результати:

Результати таблиці показують, що реалізація роботи з педагогічним колективом забезпечила позитивні зрушення у їх рівні професійної компетентності щодо розвитку у дітей творчої активності через засоби

Порівняльний аналіз рівнів професійної компетентності педагогів на констатувальному та контрольному етапах (%)

Рівні	ЕГ –6 п.			КГ -6 п.		
	Конст. етап	Контроль ний	Дина міка	Конст. етап	Контроль ний	Дина міка
Високий рівень	33%	43%	+10	23%	23%	-
Середній рівень	67%	57%	-10	43%	50%	+7
Низький рівень	0%	0%	-	0%	0%	-

театру. Педагогів, які володіють високим рівнем збільшилося на 10%. Оскільки наша робота проводилась тільки в експериментальній групі, то в контрольній таких осіб не збільшилося. Педагогів із середнім рівнем у експериментальній групі зменшилось на 10%, натомість вони перейшли до високого рівня, у контрольній – на 7%. Педагогів з низьким рівнем професійної компетентності не виявлено як у контрольній так і експериментальних групах, це в свою чергу говорить про те, що педагоги є добре професійно підготовленими та компетентними у своїй професійній діяльності.

Орієнтуючись на результати, які були отримані в ході теоретичного аналізу літератури та організованого нами дослідження, ми розробили методичні рекомендації вихователям ДНЗ та практичні батькам старших дошкільників, щодо виховання творчих здібностей дітей засобами театралізованої діяльності. розроблені нами рекомендації мають таку структуру, а саме:

I. Загальні методичні рекомендації для вихователів щодо виховання у старших дошкільників творчого потенціалу через засоби театралізації.

1. Робота з дітьми, що демонструють високу творчу активність.

2. Робота з дітьми, що демонструють середній рівень творчої активності.

3. Робота з дітьми, що демонструють помірну творчу активність.

II. Практичні рекомендації батькам щодо правильної організації театральної-ігрової діяльності їх дітей.

Таким чином, ми дійшли до таких **висновків**:

- театралізована діяльність є ефективним засобом впливу для розвитку творчих здібностей старших дошкільників, у випадку застосування окремих її форм під час організації життєдіяльності дітей, а саме – вправ, ігор, завдань;

- організація театралізованої діяльності старших дошкільників потребує обов'язкового планування і підготовки кожного вихователя не залежно від рівня сформованості творчих здібностей дітей. Зокрема, важливої уваги потребує до себе саме предметно – розвивальне середовище, у якому і відбувається дана діяльність дошкільників (підготовка ігрового реквізиту, костюмів тощо).

- розроблено відповідну систему роботи з дітьми, педагогами, батьками, (у процесі їх взаємодії), яка сприятиме підвищенню рівня творчої активності кожного дошкільника, результати якої говорять про дієвість окреслених у теоретичній частині роботи, використання засобів театралізованої діяльності дітей старшого дошкільного віку і доводить правильність висунутої раніше гіпотези.

СУТЬ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЇХ ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ ПРИ ВИКОРИСТАННІ НА УРОКАХ У ШКОЛІ

Ступак І.О., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.ю.н, доц. **Городецька І.А.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Слово “інтерактив” пришло до нас з армійської від слова “interact”. “Inter” – це “взаємний”, “act” – “діяти”. Інтерактивний означає здібність взаємодіяти або знаходиться в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп’ютером), або з ким-небудь (людина).

Інтерактивне навчання – це діалогове навчання, де здійснюється взаємодія учителя і учня. Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності.

Ціль інтерактивного навчання – формування комфортних умов навчання, за яких учень відчуває свою успішність, свою інтелектуальну спроможність. Навчання здійснюється шляхом взаємодії всіх, хто навчається. Учебний процес організовано так, що практично всі учні втягнуті в процес пізнання, кожен вносить свій особливий індивідуальний вклад, іде обмін знаннями, ідеями, способами діяльності. Причому, відбувається це в атмосфері доброзичливості і взаємної підтримки, що дозволяє не тільки одержувати нові знання, але і розвивати пізнавальну діяльність.

Інтерактивна діяльність на уроках припускає організацію і розвиток діалогового спілкування, яке веде до взаєморозуміння, взаємодії. Інтерактив виключає домінування як одного виступаючого, так і однієї думки над іншою. Під час діалогового навчання учні вчать-ся критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин і відповідної інформації, зважувати альтернативні думки, приймати продумані рішення, приймають участь в дискусіях, спілкуються з другими людьми. Для цього на уроках організується індивідуальна, парна і групова робота, рольові ігри, ведеться робота з документами і різноманітними джерелами інформації, використовуються творчі роботи.

Причини розповсюдження інтерактивних технологій навчання у тому, що сучасна система навчання очікує від учителя охопту великої кількості інформації і орієнтована на рівень “знання” і “розуміння”. Це підводить вчителя до використання в основному пасивних методів навчання. В сучасному світі ситуація кардинально змінилася. Неможливо одній людині знати все, навіть у вузькій області знань. До того ж, як відомо, багаточисленні факти добре запам’ятовують комп’ютери, зберігаючи велику кількість інформації. Учні ж повинні мати інші навички: думати, розуміти сутність речей, осмислювати ідеї і концепції і вже на основі цього вміти шукати необхідну інформацію, застосовуючи її в конкретних умовах, формувати, аргументувати і відстоювати свою думку. Саме цьому сприяють інтерактивні технології.

Таким чином, можна сказати, що процес навчання – це не тільки автоматичне вкладання навчального матеріалу в голову учня. Адже куди важливіше навчити, ніж просто розповісти. Цей процес потребує

напруженої розумової роботи підлітка та його власної активної участі в цьому процесі. Цю мету також переслідує застосування інтерактивних технологій.

Інтерактивні технології – це порівняно новий, творчий, цікавий підхід до організації навчальної діяльності учнів. Вони призводять до залучення всіх учнів до процесу пізнання активними способами. Але у педагогічній літературі описано чимало типів організації навчання (за рівнем активності учнів, рівнем залучення їх до продуктивної діяльності, за дидактичною метою, за способами організації тощо). Голант Е.Я. (60-ті рр.) поділив типи та методи навчання на активні та пасивні залежно від участі учнів у навчальній діяльності. Звісно, термін “пасивне” є умовним, адже будь-яка організація навчального процесу неодмінно передбачає певний рівень пізнавальної активності суб’єкта – учня, інакше досягнення навіть мінімального результату неможливе. У своїй класифікації Я. Голант використовує “пасивність” як визначення низького рівня активності учнів, переважно репродуктивної діяльності за майже цілковитої відсутності самостійності й творчості. До цієї класифікації ми додамо інтерактивне навчання як різновид активного, котрий, однак, має свої закономірності та особливості.

При пасивному типі навчання учень виступає у ролі “об’єкта” навчання, має засвоїти й відтворити матеріал, переданий йому вчителем, текстом підручника тощо – тобто джерелом правильних знань. До відповідних методів навчання належать методи, що вимагають від учнів лише слухати й дивитися (лекція-монолог, читання, пояснення, демонстрація й відтворювальне опитування учнів). Учні, як правило, не спілкуються один з одним і не виконують жодних творчих завдань.

При активному навчанні до яких ми віднесли інтерактивні технології передбачається застосування методів, що стимулюють пізнавальну активність і самостійність учнів. Учень виступає “суб’єктом” навчання, виконує творчі завдання, вступає у діалог з учителем. Таким чином, основними методами цього навчання є: самостійна робота, проблемні й творчі завдання, питання учня до вчителя і навпаки, що розвивають творче мислення.

Отже, ми ще раз доводимо, що сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання в співпраці), де учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб’єктами навчання. Педагог виступає в ролі організатора процесу навчання, лідера групи. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв’язання проблем. Воно ефективно сприяє формуванню

цінностей, навичок і вмінь, створенню атмосфери співпраці, взаємодії, дає змогу педагогу стати справжнім лідером учнівського колективу.

Дослідження проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 1980-х роках, засвідчують, що інтерактивне навчання вможливує різке збільшення відсотка засвоєння матеріалу, бо впливає не лише на свідомість учня, а й на його почуття, волю. Результати цих досліджень відображено у схемі, яка дістала назву "Піраміда навчання".

"Піраміда навчання" демонструє, що найменших результатів можна досягти за умов пасивного навчання (лекція – 5%, читання – 10%), а найбільших – інтерактивного (дискусійні групи – 50%, практика через дію – 75%, навчання інших або негайне застосування знань – 90%). Ці дані є середньостатистичними, тому у конкретних випадках результати можуть різнитися, але в середньому таку закономірність може простежити кожен педагог.

Але в будь-якому випадку кожний вплив педагога на учнів має як позитивні так і негативні сторони. Тому поспробуємо виокремити в загальному переваги і недоліки використання інтерактивних технологій під час навчання в школах.

Основні риси та переваги інтерактивних технологій навчання (ІТН):

- ІТН дозволяють забезпечити глибину вивчення змісту. Учні освоюють усі рівні пізнання (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінка). При цьому відсоток учнів, які засвоїли знання, достатньо високий (більше 50%);

- змінюється роль учнів. Вона активна: учні приймають важливі рішення щодо процесу навчання;

- змінюється основне джерело мотивації навчання. Воно стає внутрішнім, це інтерес самого учня;

- значно підвищується роль особистості педагога. Педагог сильніше розкривається перед учнями, виступає як лідер, організатор;

- за той самий проміжок часу обсяг виконаної роботи набагато більший;

- висока результативність у засвоєнні знань і формуванні вмінь;

- формується вміння співпрацювати;

- формуються мотиви навчання, розвиваються гуманні стосунки між дітьми;

- розвивається навчальна діяльність (планування, рефлексія, контроль, самоконтроль).

Основними недоліками ІТН є:

- засвоєння незначного обсягу інформації потребує значного часу;

- кожна ІТН потребує попереднього розгляду і навчання учнів процедури;

- викладач має менший контроль над обсягом і глибиною вивчення, часом і ходом навчання. Результати роботи учнів менш передбачувані. Дисципліна учнів на інтерактивному уроці може бути проблемою для вчителя;

- практично відсутні методичні розробки та література з ІТН.

Використання ІТН – не самоціль. Це лише засіб для досягнення такої атмосфери в класі, що найкра-

ще сприяє співробітництву, порозумінню й доброзичливості, надає можливості дійсно реалізувати особистісно орієнтоване навчання.

Якщо застосування вами ІТН у конкретному класі веде до протилежних результатів – треба переглянути стратегію й обережно підходити до використання подібних технологій.

ІТН потребують певної зміни всього життя класу. Починаючи з поступового використання цих технологій, якщо вчитель або учні з ними не знайомі. Як педагогові, так і учням потрібно до них звикнути.

Понад 2400 років тому Конфуцій сказав:

Те, що я чую, я забуваю.

Те, що я бачу, я пам'ятаю.

Те, що я роблю, я розумію.

Ці три прості твердження обґрунтовують необхідність використання активних методів навчання. Дещо змінивши слова великого китайського педагога, можна сформулювати кредо інтерактивного навчання:

Те, що я чую, я забуваю.

Те, що я бачу й чую, я трохи пам'ятаю.

Те, що я чую, бачу й обговорюю, я починаю розуміти.

Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю, я набуваю знань і навичок.

Коли я передаю знання іншим, я стаю майстром.

Набагато важливіше навчити, ніж просто розповісти. Хоча останній метод простіший, доступніший і, безумовно, швидший. Ви можете швидко повідомити учням те, що вони повинні знати, і вони забудуть це ще швидше.

Як і кожна форма роботи з учнями в класі під час навчального заняття, групова форма недосконала. Впровадження нових методик викладання у школі потребує від учителя змінити ставлення до своєї ролі в класі, як до керівника процесом навчання. Це викликає у нього і певні упередження, на які вказує С.Л. Грабовська:

- страх втратити керівну роль у навчальному процесі;

- небажання мати клопіт із змінами у навчальному процесі;

- хвилювання втратити контроль за навчанням учнів, а також побоювання того, що працюючи в групах, не всі учні будуть активні;

- неможливість постійно підтримувати на уроці "залізу" дисципліну і тишу.

Вважаємо, що кожен учитель має право обирати такі форми роботи, які відповідають меті навчальної дисципліни. Безумовно, викладання навчальних предметів у школі потребує змін. Цей процес довготривалий. Він залежатиме передусім від активності учнів, від їхнього бажання постійно самовдосконалюватися з різноманітних навчальних предметів. Але використання інтерактивних технологій дає змогу поглибити пізнання учнів.

Отже, інтерактивні технології – це організація засвоєння знань і формування певних вмінь та навичок через сукупність особливим способом організованих навчально-пізнавальних дій, що полягають у активній взаємодії учнів між собою та побудові міжособистісного спілкування з метою досягнення запланованого результату.

Література

1. Гергега Т. Інтерактивні методи на уроках // Завуч. – 2004. – №7. – С. 9–13.

2. Годкевич Л. Інтерактивні технології // Завуч. – 2.4. – № 6. – С. 9–12.
3. Навчання в дії: Як організувати підготовку вчителів до застосування інтерактивних технологій навчання: Метод. посіб. / А. Панченков, О. Пометун, Т. Ремех. – К.: А.П.Н., 2003. – 72 с.
4. Пометун О. І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. – К.: А.С.К., 2005. – 192 с.
5. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. – К., 2002. – 135 с.
6. Шевчук І. Використання інтерактивних технологій у проведенні виховних годин // Початкова школа. – 2004. – № 5.
7. Ярошенко О. Г. Групова навчальна діяльність школярів: теорія і методика. – К.: Партнер, 1997. – 193 с.

УДК 373.2:159.924.7

ВИКОРИСТАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ СТИЛІВ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ВИХОВАТЕЛЕМ ДНЗ У РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ

Хніпель В.В., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Обґрунтування актуальності. Морально-духовне та фізичне самовдосконалення, як важливий напрям професійної освіти будь-якого вихователя, впливає на ефективність навчально-виховної роботи в цілому, сприяє розвитку дидактичного мислення вчителя, його уяві й інтуїції, здатності до швидкої орієнтації в реальних освітньо-виховних системах, вмінню передбачати і ефективно діяти в різних ситуаціях, які виникають у процесі шкільного навчання і виховання.

Професіоналізм людини у будь-якій сфері діяльності багато в чому залежить від рівня сформованості майстерності. Цей чинник важливий передусім у педагогічній діяльності.

Теоретичним підґрунтям для дослідження окресленої проблеми стали роботи з проблем педагогічного такту М.Страхова, І.Синиці та ін.; дослідження О.Леонтьєва, В.Кан-Калика, Н.Кузьміної, А.Добровича та іншими закономірностей формування в учителя комунікативних навичок та умінь; науково-практичні дослідження й розробки в галузі педагогічної майстерності Н.Тарасевич, І.Кривоноса, І.Зязюна, В.Моргун та ін. [1].

Саме тому актуальність даної проблеми зумовила написання нашої статті на тему: "Використання конструктивних стилів педагогічного спілкування вихователя ДНЗ у роботі з дітьми з неповних сімей"

Метою написання статті є: дослідження організаційно – педагогічних умов використання вихователем ДНЗ конструктивних стилей спілкування у роботі з дітьми дошкільного віку.

Відповідно до окресленої мети, ми висунули наступні дослідницькі завдання:

1. Обґрунтувати доцільність використання конструктивних стилей спілкування в роботі з дітьми дошкільного віку з неповних сімей.

2. Окреслити та проаналізувати організаційно-педагогічні умови використання вихователем ДНЗ конструктивних стилей спілкування у роботі з дітьми дошкільного віку з неповних сімей та експериментально перевірити систему роботи, щодо вдосконалення організаційно-педагогічні умови використання вихователем.

Виклад основного матеріалу. У вивченні конструктивних стилів педагогічного спілкування ми спирались на такі опорні поняття, а саме:

- *педагогічне спілкування* – це система органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємовідносин з допомогою комунікативних засобів;

- *професійне педагогічне спілкування на рівні майстерності* взаємодії забезпечує через вихователя трансляцію вихованцям людської культури, сприяє засвоєнню знань, формуванню основ ціннісних орієнтацій, світогляду, власної гідності дитини;

- *непрофесійне педагогічне спілкування*, навпаки, породжує страх, невпевненість, спричинює зниження працездатності, загальної активності, формування необ'єктивної самооцінки у вихованців. Зрештою, у дітей виникає стійке негативне ставлення до вихователя і до дошкільного закладу в цілому;

- *стиль* – це ustalена система способів та прийомів, які використовує педагог у взаємодії. Основні стилі спілкування: авторитарний, демократичний, ліберальний;

- *педагогічна техніка вихователя дошкільного закладу* – це сукупність професійних умінь, які забезпечують успішне виконання типових завдань діяльності педагога та виступають засобом його самовираження і самореалізації як цілісної особистості в процесі гнучкої й адекватної взаємодії з вихованцями, їх батьками і колегами;

- *педагогічні уміння* – це "психологічні утворення, що поєднують професійно значущі особистісні знання і навички з розумовими і практичними діями, які забезпечують успіх у навчально-виховній роботі;

На основі опрацювання психолого-педагогічної літератури обґрунтували суть, структуру, функції педагогічного спілкування, типи і стилі педагогічного спілкування.

За визначенням Л.П.Загородньої структура педагогічного спілкування представлена чотирма етапами: прогностичним, комунікативною атакою, керуванням спілкуванням, аналізом спілкування [1].

Науковці і практики виділяють такі стилі спілкування: спілкування на основі захопленості спільною творчою діяльністю; спілкування на ґрунті дружнього ставлення; спілкування-дистанція, спілкування-загравання, спілкування-залякування [2].

Реалізація видів і стилів спілкування забезпечує реалізацію таких комунікативних функцій: інформаційної, пізнавальної, організації діяльності, обміну ролями, співпереживання, самотвердження, інтегративно – компенсаторної функції.

Інформація, щодо суті структури, видів, стилів спілкування складає необхідне теоретичне підґрунтя для розуміння особливостей конструктивних стилів спілкування та необхідності їх використання у роботі з дітьми дошкільного віку.

Унікальність особистісних якостей, комунікативних можливостей вихователя, його творча індивідуальність, характер стосунків з вихованцями, специфіка дитячого колективу виявляються у стилі педагогічного спілкування. Стиль педагогічного спілкування – усталена система способів і прийомів, які застосовує вихователь під час взаємодії. У психолого – педагогічній літературі широко представлена інформація щодо класифікації стилів педагогічного спілкування. Науковці і практики виділяють такі стилі спілкування позитивно – пасивне, позитивно – стійке, нестійке та відкрито – негативне ставлення; стиль захоплення спільною творчою діяльністю, дружнє ставлення, спілкування – дистанція, спілкування – залякування, спілкування – загравання. Для розуміння специфіки використання стилів педагогічного спілкування важливо враховувати стилі керівництва, а саме: авторитарний, демократичний, ліберальний [1].

Дитина, яка виховується в неповній сім'ї, володіє слабо вираженим або негативним досвідом підготовки до сімейного життя. Ефективність виховання дітей у сім'ї залежить від створення в ній необхідних для гармонійної життєдіяльності умов, до яких відносяться: організація домашнього побуту, традиції сімейного життя: порядку в сімейному господарстві, залучення дітей до розподілу бюджету сім'ї.

Проблеми, з якими стикається неповна сім'я лежать у площині соціально-економічних, психологічних та етичних проблем. До таких проблем науковці і практики відносять: несприятливу морально-емоційну атмосферу сім'ї, низький культурний розвиток батьків, алкоголізм, наркоманію, внутрішньо – сімейні конфлікти. Виховання дітей у не повних сім'ях відносяться наступні проблеми: нав'язування дітям негативних життєвих стратегій, негативне ставлення до дітей, гіперопіка або гіпоопіка.

Виховний потенціал неповної сім'ї та його вплив на формування особистості дошкільника залежить від умов виховання у сім'ї. Основними умовами виховання у неповних сім'ях є акцентуація шлюбно-сімейних відносин на зміні моральних норм у сфері взаємовідносин з дитиною та перегляді режиму дня членів сім'ї; зміні традиційних статево-рольових вимог до чоловіків та жінок; розподілі “дорослих” обов'язків між одним з батьків та дітьми; зниженні чи підвищенні толерантності до чоловічо-жіночих відносин.

Виховання дошкільника в неповній сім'ї традиційно є несприятливим для формування і розвитку його особистості, оскільки, умови такого виховання пов'язані із такими чинниками, як: відсутність адекватного статево-рольового зразка для копіювання, неможливість отримати достатньої уваги з боку обох батьків, матеріально-побутові проблеми, психологічні пробле-

ми, наявність педагогічної занедбаності, відставання навчальній підготовці до школи, підвищення рівня побутової самостійності, виконання функцій у побуті не притаманних дітям їх віку.

Відповідно до проблем, які має дошкільник з неповної сім'ї педагог добирає зручніші для нього способи організації діяльності дітей.

Так, результатом застосування авторитарного стилю спілкування може бути напружений психологічний клімат, внаслідок чого у дітей через такі форми взаємодії розвивається невпевненість у собі, занижена самооцінка.

Внаслідок застосування демократичного стилю спілкування, комфортний психологічний клімат сприяє саморегуляції учасників взаємодії і творчому розвитку кожної особистості.

За ліберального стилю спілкування у вихователя з дітьми немає стійкої педагогічної позиції. Це виявляється у невтручанні в життя колективу, що не сприяє формуванню авторитетності у педагогічному колективі, серед дітей та їх батьків.

Чільне місце у структурі педагогічної майстерності вихователя займає педагогічна техніка. Поняття “педагогічна техніка” є порівняно новим утворенням у педагогіці. У цьому понятті слово “техніка” необхідно сприймати відповідно до його первісного значення. Воно означає вправний, досвідчений, вмілий; розкриває дещо ширший спектр цього поняття – мистецтво, майстерність [2].

На основі вивчення психолого-педагогічної літератури ми окреслили та проаналізували такі організаційно-педагогічні умови:

1. Педагогічна техніка вихователя, як умова використання конструктивних стилів спілкування у професійній діяльності з дітьми з неповних сімей є психотехнічною основою конструктивного спілкування вихователя з дошкільниками. Педагогічну техніку вихователя ДНЗ структурують за трьома групами умінь: уміння самопрезентації педагога, уміння вихователя взаємодіяти з вихованцями, їх батьками, колегами, уміння самовдосконалювати педагогічну техніку.

2. Використання вербальної експресії у реалізації конструктивних стилів спілкування з дітьми з неповних сімей. Оволодіння технікою мовлення потребує знання побудови мовного апарату, ознайомлення з особливостями звукоутворення, вироблення вміння дотримуватися оптимального темпу і ритму мовлення.

3. Стосовно невербальної експресії у реалізації конструктивних стилів спілкування з дітьми з неповних сімей, то психологами встановлено, що 60 – 80% інформації передається за допомогою невербальних засобів вираження. До них відносять: кінесика, міміка, жестика, пантоміміка, праксеміка, такесика, “контакт очима” [3].

4. Культура саморегуляції психофізичного самопочуття, як умова ефективного використання конструктивних стилів спілкування у роботі з дітьми з неповних сімей. Для вихователя ДНЗ виділяють такі складові психотехніки: аналіз і керівництво психофізичним станом свого організму, розуміння психічного стану вихованців, уміння адекватно керувати своїми почуттями.

Ми здійснили практичне вивчення окреслених організаційно-педагогічних умов використання вихо-

вателем ДНЗ конструктивних стилів спілкування у роботі з дітьми дошкільного віку з неповних сімей, що дозволило підтвердити зроблені у теоретичній частині роботи висновки.

Розробили та практично перевірили систему роботи щодо вдосконалення організаційно-педагогічних умов використання вихователем ДНЗ конструктивних стилів спілкування у роботі з дітьми дошкільного віку з неповних сімей. У зв'язку з цим робота проводилася в межах відповідних етапів дослідницько-експериментальної роботи, а саме:

I етап – розробка програми педагогічного експерименту;

II етап – констатувальний етап педагогічного експерименту;

III етап – розробка формувального етапу педагогічного експерименту.

IV етап – контрольний етап педагогічного експерименту;

V етап – порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів;

На підготовчому етапі розроблено діагностичні методики вивчення організаційно-педагогічних умов використання вихователем ДНЗ конструктивних стилів спілкування у роботі з дітьми з неповних сімей. Основними у переліку емпіричних методів є спостереження за роботою вихователя, бесіда з вихователем, інтерв'ю з вихователем, анкета для вихователя, що дало змогу глибше вивчити діяльність вихователів, щодо використання умов конструктивних стилів спілкування. Реалізація роботи здійснювалась на базі ДНЗ №9 та ДНЗ №21 м. Ніжина. Вихователі ДНЗ №9 склали експериментальну групу, а контрольну групу вихователі ДНЗ №21, також дослідженням було охоплено 2 групи дітей старшого та середнього дошкільного віку по 31 дитині у кожній. З них 15 дітей (в одній групі – 7, в іншій – 8) проживають у неповних сім'ях.

Діагностика дитячого колективу розглядалась, як допоміжне джерело інформації про організаційно –

педагогічні умови. Тому констатувальний етап експерименту проводився у ДНЗ №9 та ДНЗ №21.

Інтегральними критеріями та показниками вивчення ефективності роботи з вихователями є:

1) Сформованість знань вербальної і невербальної експресії та саморегуляції педагога у забезпечення конструктивних стилів у спілкуванні з дітьми з неповних сімей.

2) Сформованість умінь вербальної і невербальної експресії та саморегуляції педагога у забезпечення конструктивних стилів у спілкуванні з дітьми з неповних сімей.

З метою підвищення знань і умінь вихователя, нами розроблена система роботи, яка реалізовувалась на формувальному етапі експерименту. Система роботи передбачала;

- Проведення семінару для вихователів “Особливості педагогічного спілкування з дітьми з неповних сімей”;

- Діагностику індивідуального стилю педагогічного спілкування тест “Яка я”;

- Тренінг для вихователів “Демократичний стиль спілкування”.

- Розробку практичних рекомендацій для вихователів.

Результати контрольнього етапу дослідження показали позитивну динаміку зростання високого і середнього рівнів знань і умінь вихователя, щодо вербальної і невербальної експресії та саморегуляції.

Проте виконане дослідження і зроблені за його результатами висновки не вичерпують усіх аспектів даної проблеми. Більш глибокого та детального дослідження можуть вимагати такі питання:

1. Конструктивні стилі педагогічного спілкування вихователя, як умова ефективності у роботі з дітьми неповних сімей.

2. Професійне використання вихователем основних стилів керівництва з дітьми дошкільного віку.

Література

1. Л.П.Загородня Педагогічна майстерність вихователя дошкільного закладу: навчальний посібник / Суми: Університетська книга, 2010. – 319 с.
2. І.А. Зязюн Педагогічна майстерність. – К., 2004. - 168 с.
3. Н.П. Пихтіна. “Основи професійної майстерності та красномовства соціального педагога”: Тексти лекцій. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2008 р. - 114 с.
4. Ларіна Т. Є. Психологічні умови використання невербальних засобів спілкування на уроці літератури, 2005р
5. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьеву – М.: Знание, 1979.

УДК 372.3:159.9.019.4

ТЕАТРАЛІЗОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ЗАСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ЇХ ПОВЕДІНЦІ

Черевко Л.М., IV курс факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к.пед.н., доц. Пихтіна Н.П., кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Соціально-кризові процеси, що є характерними для сучасного суспільства, негативно впливають на психологію людей, породжують тривожність і напруженість, озлобленість, жорстокість і насильство. Стресові стани дорослих, їхні негативні

емоції руйнівно впливають на дітей, формуючи негативні прояви у їх поведінці, а саме: неслухняність, агресивність, тривожність, нечесність.

На складність і актуальність проблеми відхилень у поведінці та необхідності їх попередження наголо-

шували Заостровська М.Н., Змановська О.В., Козубовська І.В., Оржеховська В.М., Пилипенко О.І., Пихтіна Н.П., Федоренко Т.Є. та ін. дослідники.

Відомо, що дошкільний вік – важливий етап розвитку дитини, саме у цей період діти засвоюють норми і правила поведінки, які прийняті у суспільстві, устанавлюють стосунки з дорослими й однолітками. Зважаючи на те, що вагомим чинником виховання й розвитку дитини є гра, оскільки розглядаються науковцями і практиками як провідна діяльність у дошкільному віці. Цікавим у науковому та прикладному аспектах є виявлення освітньо-виховних можливостей театралізованої діяльності дітей.

Театралізована діяльність розглядається науковцями і практиками, як ефективний засіб попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку, тому що вона має позитивний вплив на розвиток емоційно-почуттєвої сфери особистості. Засобами театру можна розв'язувати важливі виховні завдання: театр сприяє вихованню моральних якостей дитини, допомагає повірити у власні можливості, вчить бути організованою і уважною. Театралізована діяльність має потужну розвивальну силу: збагачує творчу уяву й образне мислення, розширює коло інтересів дитини, удосконалює психічні процеси, надає унікальну можливість для самовираження.

У низці досліджень, науково методичних публікаціях доведена можливість активної і творчої участі дошкільників у театралізованій діяльності. Цю проблему висвітлили у своїх працях Артемова Л., Богуш А., Водоплага Н., Жуковська Р., Макаренко Л., Менжерицька Д. та ін.

Саме актуальність даної проблеми зумовила написання даної статті.

Метою написання статті є: дослідження організаційно-педагогічних умов використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у дітей дошкільного віку.

Відповідно до окресленої мети, ми висунули наступні *дослідницькі завдання:*

1. Проаналізувати найбільш поширені негативні прояви у поведінці дітей дошкільного віку.

2. Здійснити теоретичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Негативні прояви у поведінці дітей дошкільного віку дослідники визначають як соціальний засіб, психологічний захист, що розглядається в медичній психології, коли йдеться про аномалії психічного розвитку. Психологічною основою негативних реакцій є незадоволення якихось надзвичайних істотних для дитини потреб соціального характеру. А дітей з негативними проявами відрізняє їх чутливість і вразливість, егоїстичність і самовдоволеність.

На основі опрацювання психолого-педагогічної літератури проаналізували найбільш поширені негативні прояви у поведінці дітей дошкільного віку.

Основними типами негативної поведінки дітей дошкільного віку (Баєва Б., Верцинська Н., Галагузова М., Ковалевська В., Кочетова А., Лембрика Т., Оржеховська В.) є агресивність, тривожність, сором'яз-

ливість, замкнутість, впертість, капризування, страхи, гіперактивність, неслухняність, легативізм.

Науковці і практики виділяють чотири найбільш характерні для дітей дошкільного віку групи негативного прояву їх поведінки:

I група: негативні прояви поведінки, зумовлені дефіцитом уваги: неслухняність, забіякуватість, лихослів'я, агресивність, уразливість;

II група: негативні прояви поведінки, зумовлені кризами психологічного розвитку: негативізм, упертість, капризування, неслухняність;

III група: негативні прояви поведінки, зумовлені неправильним вихованням: неслухняність, агресивність, вередування, упертість, некерованість, егоїзм;

IV група: негативні прояви поведінки, зумовлені несприятливою адаптацією дитини до ДНЗ: тривожність, страхи, впертість, вередування, плаксивість. [2, 103].

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, ми розглянули багатогранні прояви роботи щодо запобігання та корекції негативних проявів у дітей дошкільного віку, а саме:

1) Профілактична робота з сім'ями, що здійснюватиметься в рамках декількох аспектів: загальну інформаційно-просвітницьку роботу, індивідуальне консультування, роботу з сім'ями "групи ризику".

2) Створення в освітньо-виховному закладі середовища, що перешкоджає негативним проявам у поведінці. Діяльність в цьому напрямку передбачає:

· Впровадження в освітньо-виховне середовище індивідуальних педагогічних технологій, які б забезпечували формування і розвиток у дітей цінностей здорового способу життя;

· Впровадження технологій ранньої діагностики проявів у поведінці.

3) Превентивне навчання й виховання дітей – здійснюється на основі поєднання досягнень сучасної педагогіки, практичної психології, медичної профілактики та поєднує у собі просвітницьку роботу з формування у дітей установок та навичок відповідної поведінки. [4, 148]

Детально розглянули три основні типи профілактики: первинну, вторинну та третинну.

На думку Оржеховської В. та Федоренко О. первинною профілактикою є спрямування та розвиток умов у системі навчально-виховної дошкільної роботи. Вторинна профілактика – це процес, який дозволяє якомога раніше виявити негативні зміни в поведінці дитини, що дає можливість також попередити їх подальший розвиток. В свою чергу, третинна профілактика полягає в реконструкції соціального оточення для різних категорій дітей [4, 89].

Яка ж роль у попередженні та подоланні негативних проявів належить театралізованій діяльності дітей? Зазначає Богуш А., що театралізована діяльність в дошкільному віці існує та усвідомлюється педагогами як один з найефективніших засобів педагогічного впливу на розвиток особистості дитини, що використовується з певною метою і спонукається мотивами.

На основі аналізу наукової методичної літератури, ми визначили такі можливості театралізованої діяльності:

- творчо-ігрова форма знайомства з навколишнім світом, що пов'язано з особливостями розвитку уяви у дітей дошкільного віку та їх провідною діяльністю – сюжетно-рольовою грою;

- активний розумовий розвиток дітей;
- вплив театралізованої діяльності на фізичний розвиток дитини;
- формування моральної спрямованості дошкільників;
- розвиток почуттєвої та емоційної сфер дитини;
- формування соціальних навичок поведінки дитини в дошкільному віці;
- вплив на формування психічного стану дітей.

Проаналізувавши можливості та особливості театралізованої діяльності у дітей дошкільного віку, визначили такі її превентивні можливості у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників:

а) Театралізована діяльність є ефективним засобом у реалізації заходів первинної профілактики (вплив педагога на свідомість дитини, її почуття, волю), тобто є ефективним засобом виховання, формування та розвитку дитини дошкільного віку. Тому є всі підстави розглядати театралізовану діяльність та дотичні до неї форми, методи, засоби роботи, як складові заходів первинної профілактики негативних проявів у поведінці дітей – заходів, спрямованих на формування фізичного, психічного, морального, соціального здоров'я дитини.

б) У межах вторинної профілактики театралізована діяльність можна розглядати як діяльність спрямовану на діагностику негативних проявів поведінки дітей та їх подолання.

в) Широкі превентивні можливості має театралізована діяльність в межах третинної профілактики, де здійснюється педагогічна корекція поведінкових відхилень та психолого-педагогічна реабілітація осіб з негативними проявами у поведінці засобами театралізованої діяльності, зокрема:

- у програванні дітьми ролей негативних та позитивних персонажів;
- у розігруванні спадних ситуацій;
- у ігровій терапії.

На основі аналізу досліджень Артемової Л., Богуш А., Водолаги Н., Макаренко Л, Менджерицької Д., нами окреслені та проаналізовані організаційно-педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку. Вони такі:

1. Дотримання виховних вимог і завдань, окреслених основними нормативними документами щодо творчого розвитку дітей засобами театралізованої діяльності, а саме таких документів: Закону України Про дошкільну освіту, Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, Коментаря до базового компоненту дошкільної освіти в Україні, Базової Програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі”.

2. Сформованість у дітей дошкільного віку інформаційної готовності до театралізованої діяльності, яку складають змістові компоненти театралізованої діяльності, а саме: пізнавальний, що надає можливість познайомитися з театром, набути певних знань про

театр та людей, які там працюють; ігровий, який дозволяє використовувати набуті знання у грі; сценічний, під час якого діти перетворюються на справжніх акторів.

Ефективно формується інформаційна готовність дітей до театралізованої діяльності в межах таких напрямків ознайомлення дошкільників із театральним мистецтвом: безпосереднє ознайомлення дітей з театром; опосередковане ознайомлення з театром; самостійної художньої діяльності, зокрема театральної.

3. Сформованість у дітей дошкільного віку поведінкової готовності до театралізованої діяльності, яка формується в межах різних видів театралізованих ігор: режисерських, ігор-драматизацій; через засвоєння дитиною правил поведінки в театрі; шляхом вдосконалення власних засобів образної та емоційної виразності; засобами тренінгу акторської майстерності (акторським тренуванням).

Висновок. Теоретичний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, загалом, спрямований на з'ясування найбільш поширених негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку та їх чинників виникнення; обґрунтування організаційно педагогічних умов використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

Найбільш поширеними є такі негативні прояви поведінки, які характерні для дітей дошкільного віку: упертість, агресивність, нестриманість, роздратованість, замкнутість, забіякуватість, хвастощі, вередливість.

Чинниками їх виникнення, за оцінкою науковців і практиків є: неправильна спрямованість родинного виховання; дефіцит уваги, кризи психологічного розвитку, несприятлива адаптація дитини до ЖНЗ.

Існують багатогранні прояви роботи щодо запобігання та корекції негативних проявів у дітей дошкільного віку, а саме: профілактична робота з сім'ями: загальна інформаційно-просвітницька робота, індивідуальне консультування, робота з сім'ями “групи ризику”; створення в освітньо-виховному закладі середовища, що попереджає негативним проявам у поведінці; превентивне навчання й виховання дітей.

Театралізована діяльність має широкі превентивні можливості в межах третинної профілактики: в програванні дітьми ролей негативних та позитивних персонажів, в розігруванні ситуацій, в ігровій терапії.

Окреслені та проаналізовані організаційно-педагогічні умови використання:

- дотримання вимог і завдань основних нормативних документів щодо творчого розвитку дітей засобами театралізованої діяльності;
- інформаційна готовність дітей дошкільного віку до театралізованої діяльності;
- поведінкова готовність дітей до театралізованої діяльності;

Проте виконане дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Детальне вивчення може стосуватись питань корекції окремих негативних проявів у поведінці дітей засобами театралізованої діяльності, а саме страхів, гіперактивності і агресивності.

Література

1. Артемова Л. Театр і гра. – К. ТОВ “Томіріс”, 2002.

2. Кочетов А., Верцинська Н. Работа с трудными детьми. – М., 1986. – 160с.
3. Макаренко Л. Все про театр і дитячу театралізовану діяльність. – К., “Шкільний світ”, 2008.
4. Оржеховська В. Пилипенко О. Превентивна педагогіка: Навчальний посібник. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2007. – 284с.
5. Пихтіна Н., Новгородський Р. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: Навч.-метод. посібник. – Ніжин, 2007. – 240 с.

УДК 371.382

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ПЕДАГОГІВ ХХ СТОЛІТТЯ У ПОПЕРЕДЖЕННІ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ ПОВЕДІНКИ ДОШКІЛЬНИКІВ У СУЧАСНОМУ ДНЗ (ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ)

Шимко Н.В., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Проблема використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ передбачає окреслення організаційно-педагогічних умов його впровадження. Серед таких організаційно-педагогічних умов важливе місце посідає педагогічна компетентність вихователя як умова ефективної реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ, що передбачає (за визначенням Базової програми) такі складові:

1) *професійну зрілість*, яку складають психолого-педагогічна підготовленість, методологічна та методична грамотність, педагогічна майстерність та практичний досвід;

2) *особистісну зрілість*, яка охоплює сформованість у вихователя визначеної світоглядної позиції, педагогічної рефлексії потреби у самовдосконаленні. Особистісну зрілість педагога засвідчує його особистісна та соціальна компетентність

Важливою є оптимізація взаємодії педагога з батьками у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровадження кращого превентивного досвіду, що реалізується шляхом підвищення рівня психолого-педагогічної освіченості батьків внаслідок:

1. Цілеспрямованої діяльності ДНЗ;

2. *Практичної допомоги батькам у вихованні дітей з негативними проявами поведінки з боку фахівців ДНЗ.*

Лише завдяки оптимізації взаємодії дошкільного закладу з батьками та іншими членами родини, навколо дітей можна створити атмосферу довіри, взаєморозуміння, підтримки, єдиних вимог, що властива по-справжньому розвивальному та виховному найближчому соціальному середовищі, в якому дитина росте доброю, чуйною, відкритою і щирою особистістю. Саме тому варто сприяти підвищенню психолого-педагогічної освіченості батьків, надавати їм практичну допомогу у вихованні дітей з негативними проявами у поведінці.

Для з'ясування відповідності виділених організаційно-педагогічних умов щодо здійснення профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ на основі впровадження кращого превентивного досвіду педагогів ХХ століття, постає необхідність їх вивчення на емпіричному рівні.

Необхідність вивчення організаційно-педагогічних умов використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ на емпіричному рівні, зумовила актуальність написання статті.

Мета написання статті – висвітлити результати емпіричного вивчення організаційно-педагогічних умов використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ та представити розробку й апробацію системи роботи з поширення та популяризації ідей педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників.

Завдання статті:

1) емпірично вивчити організаційно-педагогічні умови використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ;

2) розробити систему роботи з поширення та популяризації ідей педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників серед вихователів і батьків та перевірити її ефективність.

Викладення основного матеріалу. У зв'язку з практичним вивченням організаційно-педагогічних умов використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ, нами був проведений педагогічний експеримент.

Мета здійснення педагогічного експерименту полягала в експериментальному вивченні організаційно-педагогічних умов використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ та розробці й перевірці системи роботи з поширення та популяризації ідей педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників серед вихователів і батьків.

Реалізація мети педагогічного експерименту вимагала розв'язання наступних дослідницьких завдань:

1) Практично вивчити організаційно-педагогічні умови використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ;

2) Розробити систему роботи з вихователями і батьками з поширення та популяризації ідей педагогів

XX століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників та перевірити її ефективність.

Педагогічний експеримент проводився в IV етапи: I етап – підготовчий; II етап – констатувальний; III етап – формувальний; IV етап – контрольний. Порівняння результатів констатувального та контрольного зрізів.

Підготовчий етап педагогічного експерименту передбачав підготовку діагностичного інструментарію для вивчення організаційно-педагогічних умов використання досвіду педагогів XX століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ: анкетування вихователів, бесіда з вихователями, аналіз планів роботи, інтерв'ю методистів та психологів.

Проведення педагогічного експерименту здійснювалася на базі ДНЗ №9 Центру екологічного виховання дошкільників “Лілея” (база експериментальної групи) та ДНЗ № 23 Загального розвитку дітей “Розвивайко” (база контрольної групи) міста Ніжина Чернігівської області.

Експеримент відбувався протягом двох років (з 31.01.2011 по 06.01.2012 рр.). До його проведення залучалися по два вихователі старшої й сімейної групи, по одному методисту й психологу з обох дитячих садків.

Констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи проводився з метою дослідження організаційно-педагогічних умов використання досвіду педагогів XX століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ та передбачав наступне:

1) реалізація програми констатувального етапу експерименту відбувалася протягом шести тижнів (з 31.01.2011 по 13.03.2011 рр.). До його проведення задіявалися по два вихователі старшої й сімейної групи, по одному методисту й психологу з обох дитячих садків.

2) аналіз кількісних і якісних результатів констатувального етапу експерименту. Результати вивчення педагогічної компетентності вихователя як умови ефективної реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ та оптимізації взаємодії педагога з батьками у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровадження кращого превентивного досвіду у експериментальній та контрольній групах на констатувальному етапі педагогічного експерименту, подані у табл. 1, 2.

Таблиця 1

Рівні сформованості педагогічної компетентності вихователів у ефективній реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ (за результатами констатувального етапу експерименту)

Рівні	ЕК, %	КГ, %
Високий	25	25
Середній	25	25
Низький	50	50

Здійснивши вивчення організаційно-педагогічних умов використання досвіду педагогів XX століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ в експериментальній та конт-

Таблиця 2

Рівні взаємодії педагогів з батьками у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровадження кращого превентивного досвіду (за результатами констатувального етапу експерименту)

Рівні	ЕК, %	КГ, %
Високий	0	0
Середній	50	25
Низький	50	75

рольній групі, було виявлено спільну тенденцію, яка полягала в тому, що педагоги є компетентними у здійсненні заходів профілактики негативних проявів поведінки дошкільників, проте у превентивній роботі вони майже не використовують досвід педагогів минулого, посилаючись на об'єктивні проблеми, які пов'язані з відсутністю спеціальної літератури, недостатню підтримку з боку батьків (незацікавленість та небажання активно співпрацювати) та, посилаючись на суб'єктивні проблеми, що стосуються недостатньої обізнаності у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у історії дошкільної педагогіки та недостатньої практичної готовності.

Формувальний етап педагогічного експерименту. Як свідчать результати дослідно-експериментальної роботи, вихователі здійснюють взаємодію з батьками з означеної проблеми, але оцінюють її ефективність як таку, що здійснюється на низькому рівні через незацікавленість та небажання останніх активно співпрацювати.

Саме поширення та популяризація ідей педагогів XX століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників серед вихователів і батьків сприятиме вирішенню виявлених недоліків.

У зв'язку з цим, був проведений формувальний етап експерименту, який мав на меті підвищення педагогічної компетентності педагогів як умови ефективної реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ та рівня психолого-педагогічної просвіти батьків для оптимізації їх взаємодії з вихователями у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровадження кращого превентивного досвіду шляхом поширення та популяризація ідей педагогів XX століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників.

Формувальний етап експерименту передбачав:

1) розробку системи роботи з поширення та популяризації ідей педагогів XX століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників;

Дана робота може бути ефективною за умови спеціально спланованих та реалізованих форм роботи з вихователями й батьками, а саме: проведення **постійно діючого семінару-практикуму для вихователів під назвою “ Використання досвіду педагогів XX століття у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників у сучасному ДНЗ ”**, що включатиме проведення наступних занять: “ Педагогічні ідеї Я. Корчак у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників ”; “ Досвід А. Макаренка у попередженні та подоланні негативних тенденцій у поведінці

дошкільників “; “ Педагогічні ідеї В. Сухомлинського у профілактиці негативних проявів поведінки дошкільників “; “ Ідеї попередження та подолання негативних проявів поведінки дошкільників у педагогічній спадщині С. Шацького “та лекторія для батьків під назвою “Використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників в умовах сімейного виховання “, що передбачатиме передбачав реалізацію лекцій на теми: “ Негативні прояви поведінки дитини дошкільного віку та чинники, що їх детермінують “; “ Профілактика негативних проявів поведінки дитини дошкільного віку “; “ Педагогічний досвід Я. Корчака у попередженні та подоланні негативних тенденцій у поведінці дошкільників “; “ Педагогічні ідеї А. Макаренка у профілактиці негативних проявів поведінки дітей”; “ Педагогічна спадщина В. Сухомлинського у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників “.

Також було розроблено **методичні рекомендації вихователям за двома напрямками:**

1. Методичні рекомендації вихователям у ефективній реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ.

2. Методичні рекомендації вихователям у здійсненні оптимізації взаємодії з батьками у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровадження кращого превентивного досвіду.

2) реалізацію запропонованої системи роботи з поширення та популяризації ідей педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників. Вона здійснювався на базі ДНЗ №9 Центру екологічного виховання дошкільників “Лілея” міста Ніжина Чернігівської області (база експериментальної групи).

Даний етап експерименту відбувався протягом дев'яти тижнів (з 07.11.2011 по 06.01.2012 рр.). До його проведення задіявалися два вихователі старшої групи, два вихователі сімейної групи та батьки вихованці означених груп.

Система роботи реалізовувалася у вигляді спеціально спланованих форм роботи з вихователями і батьками, а саме: проведення постійно діючого семінару-практикуму для педагогів та лекторія для батьків у розрахунок один раз на два тижні.

Методичні рекомендації вихователям були надані дистанційно (у надрукованому вигляді)

Контрольний етап дослідження проводився з метою оцінки ефективності системи роботи з поширення та популяризації ідей педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників. Контрольний етап експерименту передбачав:

1) проведення контрольного зрізу, що відбувалося за допомогою анкетування, як основного методу та бесіди й аналізу планів роботи вихователів, як допоміжних.

Результати вивчення педагогічної компетентності вихователя як умови ефективної реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ та оптимізації взаємодії педагога з батьками у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровад-

ження кращого превентивного досвіду у експериментальній та контрольній групах на контрольному етапі педагогічного експерименту, подані у табл. 3, 4.

Таблиця 3

Рівні сформованості педагогічної компетентності вихователів у ефективній реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ (за результатами контрольного етапу експерименту)

Рівні	ЕК, %	КГ, %
Високий	75	25
Середній	25	25
Низький	0	50

Таблиця 4

Рівні взаємодії педагогів з батьками у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровадження кращого превентивного досвіду (за результатами контрольного етапу експерименту)

Рівні	ЕК, %	КГ, %
Високий	50	0
Середній	50	25
Низький	0	75

2) здійснення оцінки ефективності системи роботи з поширення та популяризації ідей педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників.

Розроблену та реалізовану систему роботи з поширення та популяризації ідей педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників можна вважати ефективною, оскільки спеціально сплановані та реалізовані форми роботи з вихователями й батьками, а також надані методичні рекомендації вихователям, зумовили розв'язання попередньо поставлених завдань:

- підвищення педагогічної компетентності вихователів як умови ефективної реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ, зокрема психолого-педагогічної (розуміння суті, причин та механізмів виникнення негативних проявів), методичної (введення нових форм роботи з дітьми, що мають негативні прояви поведінки) та практичної (напрацювання практичного досвіду) складової;

- здійснення психолого-педагогічної просвіти батьків для оптимізації їх взаємодії з вихователями у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровадження кращого превентивного досвіду (покращилося розуміння суті, причин та механізмів виникнення негативних проявів, особливостей їх протікання та необхідності здійснення цілеспрямованої та комплексної роботи щодо їх профілактики сумісно з ДНЗ).

Також було здійснено порівняння результатів констатувального та контрольного зрізів за такими критеріями як педагогічна компетентність вихователів у

ефективній реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ та взаємодія педагога з батьками у попередженні

негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровадження кращого превентивного досвіду, що представлено в табл. 5.

Таблиця 5

Зведена таблиця критеріїв і показників оцінки ефективності системи роботи системи роботи з поширення та популяризації ідей педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників

Критерії та показники оцінки ефективності системи роботи	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	ЕГ, %	КГ, %	ЕГ, %	КГ, %
1. Педагогічна компетентність вихователя у ефективній реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ <u>Рівні сформованості:</u> Високий Середній Низький				
	25	25	75	25
	25	25	25	25
	50	50	0	50
2. Взаємодія педагога з батьками у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровадження кращого превентивного досвіду <u>Рівні сформованості:</u> Високий Середній Низький				
	0	0	50	0
	50	25	50	25
	50	75	0	75

Здійснивши вивчення організаційно-педагогічних умов використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ в експериментальній та контрольній групі на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту, було виявлено наявність позитивної динаміки рівнів сформованості визначених критеріїв. Так, рівень педагогічної компетентності вихователів у ефективній реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ у експериментальній групі на констатувальному етапі педагогічного експерименту в 25 % педагогів був високим, 25 % – середнім та в 50 % – низьким; на контрольному етапі в 75 % – високим, 25 % – середнім, а низького рівня ми вже не виявили. Динаміка складає покращення високого та низького рівнів на 50%.

Рівень взаємодії педагогів з батьками у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на основі впровадження кращого превентивного досвіду у експериментальній групі на констатувальному етапі педагогічного експерименту в 50 % педагогів був високим, та в 50% – низьким; на контрольному етапі в 50% – високим, 50% – середнім, а низького рівня ми вже не виявили. Динаміка складає покращення високого та низького рівнів на 50%.

Варто зазначити, що позитивної динаміки рівнів сформованості визначених критеріїв у контрольній групі виявлено не було.

Таким чином, можна вважати реалізовану систему роботи з поширення та популяризації ідей педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників серед вихователів і батьків ефективною, тобто такою, яка сприяє підвищенню педагогічної компетентності вихователів й психолого-педагогічній просвіті батьків як умов ефективної реалізації передового досвіду профілактики негативних проявів поведінки дошкільників у ДНЗ та оптимізації їх взаємодії у попередженні негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку. Тож, можна стверджувати, що висунута у дослідженні гіпотеза є правильною.

Таким чином, внаслідок експериментального вивчення організаційно-педагогічних умов використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ, з'ясовано, що, по-перше, педагоги є компетентними у здійсненні заходів профілактики негативних проявів поведінки дошкільників, проте у превентивній роботі вони майже не використовують досвід педагогів минулого, посилаючись на ряд об'єктивних та суб'єктивних проблем; по-друге, реалізована система роботи з поширення та популяризації ідей педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників серед вихователів і батьків є ефективною.

Література

1. Бучківська В.В. Особистісно-орієнтований підхід до виховання в педагогічній спадщині А.С.Макаренка : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Бучківська В.В. – К., 2001. – 188 с.
2. Блонський П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения : в 2 т. / П. П. Блонський ; под ред. А. В. Петровского. – М. : Педагогика, 1979.
3. Кащенко В. П. Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков : пособие для студ. сред. высш. пед. учеб. заведений / В. П. Кащенко. – М. : Издательский центр "Академия", 2000. – 304 с.
4. Корчак Я. Как любить ребенка? Книга о воспитании : пер. с пол. / Я. Корчак. – М. : Политиздат, 1990. – 493 с.
5. Колесіна Т. Є. Особливості виховання дітей старшого шкільного віку, схильних до негативних проявів у поведінці : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Колесіна Т. Є. – К., 1997. – 157 с.
6. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки : навч.-метод. посібн. / Н. П. Пихтіна, Н. Г. Новгородський. – Ніжин, 2007. – 240 с.
7. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – [2-е изд.] / В. А. Сухомлинский. – К. : Рад. школа, 1987. – 544 с.
8. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. Т. 1 / С. Т. Шацкий ; под. ред. Н. П. Кузина, М. И. Скаткина. – М. : Педагогика, 1980. – 304 с.

УДК 373.2:159.922.73

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З НЕГАТИВНИМИ ПРОЯВАМИ ПОВЕДІНКИ, ЩО ЗУМОВЛЕНІ КРИЗАМИ ПСИХОВІКОВОГО РОЗВИТКУ (ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Шусть Ю. В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. Пихтіна Н.П., кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Подолання поведінкових порушень у дітей різного віку – складний і довготривалий процес. Недостатня розробка цієї проблеми призводить до того, що в наш час більшість педагогів, що працюють в реальних умовах масового дитячого садку і школи і безпосередньо взаємодіють з дітьми, що мають порушення поведінки, виявляються невідповідними ні теоретично, ні практично до рішення проблеми негативних проявів поведінки у дітей. Так, проблему виховання дітей дошкільного віку досліджували П.Блонський, О.Бовть, Д.Ельконін, І.Козубовська, О.Кочетов, Є.Мурашова, Т.Поніманська та інші. Значна частина наукових праць Л.Виготського, Д.Ельконіна, Л.Божович, М.Елагіної розкривають особливості і труднощі виховання дітей дошкільного віку у період криз психовікового розвитку. Різноманітні аспекти профілактики негативних проявів досліджено у роботах В.Оржеховської, Н.Пихтіної, О.Пилипенка, Т.Федорченко, І.Козубовської, Н.Максимової, М.Заостровцевої, Н.Платонові, О.Сгорова, С.Ігумнова та інші.

Так, на основі теоретичного вивчення проблеми виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку, постає необхідність у практичному вивченні організаційно-педагогічних умов виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку [3, с.44].

Мета написання статті: представити результати практичного вивчення організаційно-педагогічних умов виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку.

Реалізація мети вимагала розв'язання таких дослідницьких завдань:

1. Проаналізувати особливості розуміння вихователем природи криз психовікового розвитку, як чинників виникнення негативних проявів у поведінці.
2. Діагностувати негативні прояви та чинники, що їх зумовлюють, як умови результативності виховання дітей такої категорії.

3. Визначити роль застосування педагогом педагогічно доцільних форм, методів, прийомів виховання дітей з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку.

Виклад основного змісту статті. Відомо, що розвиток дитини відбувається за кілька періодів, які послідовно змінюють один одного. Цей процес є обов'язковим і передбачуваним. Кожен віковий період завершується віковою кризою, яка має свої позитивні та негативні особливості. Вихователь повинен пам'ятати, що кризі трьох років властиве руйнування попередніх стосунків з дорослим, яких вона починає сприймати як носіїв зразків дії і стосунків у навколишньому світі. Дитинство зі світу, обмеженого предметами, у цей період перетворюється на світ людей. У дитини з'являється прагнення до самостійної діяльності, самостійного задоволення своїх потреб. Проте дорослий за звичкою зберігає попередній тип стосунків і цим обмежує її активність. Тому вона чинить опір усіма наявними у неї засобами, стає капризною, робить усе навпаки, демонструє негативне ставлення до вимог дорослого. Якщо батьки та вихователі заохочують самостійність дитини, то труднощі у взаєминах з нею швидко минають.

Криза трьох років може зумовити виникнення таких негативних проявів як: негативізм, агресію, впертість, неслухняність та інші. Розуміння особливостей кризи трьох років, різновидностей негативних

проявів у поведінці, що зумовлює криза, об'єктивно сприяє педагогічно доцільній позиції дорослих у відповідь на таку поведінку. Це дозволить ефективно розв'язувати завдання первинної і вторинної педагогічної профілактики відхилень у поведінці дітей.

Криза семи років проявляється у втраті дитячої безпосередності, замкнутості, дещо штучній поведінці дитини, клоунаді, кривлянні й маніженні. Дитина починає диференціювати внутрішню і зовнішню сторони своєї особистості, усвідомлювати зміст своїх переживань, узагальнювати їх. Ще однією ознакою кризи семи років є симптом "тіркого цукерка", коли дитині погано, але вона цього не показує [5, с.79].

У вивченні ознак кризи семи років, науковці ґрунтуються на розумінні симптомів кризи трьох років, основу якої склало "семізір'я симптомів". Л.Виготський вважає, що до симптомів кризи трьох років, додаються нові симптоми: манірність та кривляння [2, с.147].

Діагностика негативних проявів та чинників у поведінці дошкільників, що їх зумовлюють – це надзвичайно важлива складова педагогічного процесу. Від успішного її застосування залежить успіх виховного впливу на дітей.

На думку Р.Овчарової, діагностика має здійснюватися в декількох напрямках:

- діагностика сім'ї (сімейних відносин);
- діагностика особистості;
- діагностика негативних проявів в процесі спостереження за дитиною і в процесі бесід;
- діагностика поведінки дитини у стосунках з батьками, однолітками, вихователями [6, с.83].

Особливість роботи з дітьми, схильними до негативних проявів у поведінці полягає в поєднанні процесів виховання й перевиховання. При цьому ці процеси розглядають як просування, як послідовну зміну явищ, етапів і розвиток будь-чого, як сукупність послідовних дій для досягнення потрібного результату. У цьому зв'язку педагогічний процес – це послідовна й закономірна взаємодія суб'єктів і об'єктів виховання, перевиховання й загального розвитку дітей. Процес виховання дітей, схильних до негативних проявів у поведінці, ми розуміємо як закономірну зміну подій і фаз розвитку, які йдуть одна за одною

Дослідженням організаційно-педагогічних умов виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку, потребує не лише теоретичного, а й практичного вивчення.

Це вимагало розробки та реалізації програми констатувального експерименту, що здійснювався в межах трьох етапів, а саме: підготовчого, власне констатувального етапу, аналізу результатів констатувального етапу дослідження.

Дослідженням було охоплено 10 дітей молодшого віку (3-4 роки) в експериментальній групі та 10 в контрольній; 10 дітей старшого дошкільного віку (6-7 років) в експериментальній групі та 10 в контрольній, 5 вихователів і 2 психолога. Інтегральними критеріями вивчення стану організаційно-педагогічних умов є професійна компетентність вихователя, щодо виховання дітей з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку та професійна компетентність психолога, щодо виховання дітей з

негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку

Дослідження проводилося на базі ДНЗ №23 "Розвивайко" м. Ніжина протягом одного місяця.

Для практичного вивчення, методами дослідження було обрано основні та допоміжні діагностики:

- для аналізу особливостей розуміння вихователем природи криз психовікового розвитку, як чинників виникнення негативних проявів у поведінці нами було використано такі методи дослідження: анкета для вихователя як основний метод, бесіда з вихователем та психологом як допоміжні методи;

- з метою діагностики негативних проявів та чинників, що їх зумовлюють, як умов результативності виховання дітей такої категорії було застосовано інтерв'ю з психологом як основний метод та бесіду з вихователем як допоміжний метод;

- для визначення ролі застосування педагогом педагогічно доцільних форм, методів, прийомів виховання дітей з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку було проведено спостереження за застосуванням вихователем педагогічно доцільних форм, методів, прийомів виховання дітей з негативними проявами поведінки як основний та бесіду з вихователем як допоміжний метод.

Узагальнені результати вивчення організаційно-педагогічних умов виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку за визначеними інтегральними критеріями показали такі рівні сформованості професійної компетентності вихователів, щодо виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку: у експериментальній групі високий рівень – 38%, середній – 62%, низький – 0%; у контрольній групі високий рівень – 40%, середній – 60%, низький – 0%. А також показали рівні сформованості професійної компетентності психологів, щодо виховання та роботи з дітьми дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку: у експериментальній групі високий рівень – 80%, середній – 20%, низький – 0%; у контрольній групі високий рівень – 75%, середній – 35%, низький – 0%.

Висновки. Таким чином, організаційно-педагогічними умовами виховання дошкільників з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку є:

- розуміння вихователем природи криз психовікового розвитку, як чинників виникнення негативних проявів у поведінці;

- діагностика негативних проявів та чинників, що їх зумовлюють, як умова результативності виховання дітей такої категорії;

- застосування педагогом педагогічно доцільних форм, методів, прийомів виховання дітей з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку.

За результатами практичного вивчення стану окреслених організаційно-педагогічних умов виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку, ми встановили, що:

- вихователі та психолог достатньо ознайомлені із кризами психовікового розвитку трьох та семи років;
- володіють формами, методами та прийомами роботи з дітьми з негативними проявами поведінки;
- вчасно виявляють чинники, що зумовлюють ці негативні прояви;
- рівні сформованості професійної компетентності вихователів, щодо виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку: у експериментальної групи високий рівень – 38%, середній – 62%, низький – 0%; у контрольної групи високий рівень – 40%, середній – 60%, низький – 0%;

- рівні сформованості професійної компетентності психологів, щодо виховання та роботи з дітьми дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку: у експериментальної групи високий рівень – 80%, середній – 20%, низький – 0%; у контрольної групи високий рівень – 75%, середній – 35%, низький – 0%.

Проте, виконане дослідження не дає відповіді на всі питання, які стосуються проблеми виховання дітей із негативними проявами у поведінці, що зумовлені кризами психовікового розвитку. Подальшого дослідження вимагають, зокрема, питання навчання і розвитку дітей дошкільного віку з негативними проявами у поведінці.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / [наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко]. – [3-тє вид., випр.]. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
2. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С.Выготский. – СПб, 2004. -224с.
3. Оржеховська В. М. Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : орієнтовна програма для системи післядипломної педагогічної освіти / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко, С. В. Зінченко. – К., 2007. – 64 с.
4. Поліщук В. М. Криза 7 років: феноменологія, проблеми : навч. посібник для студентів вузів / В. М. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2005. – 118 с.
5. Федорченко Т.Є., Потапова М.Н. Рання профілактика девіантної поведінки молодших школярів / Федорченко Т.Є., Потапова М.Н. – Запоріжжя, 2008.
6. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. – 2-е узд., дораб / Р.В.Овчарова. – М.: “Просвещение”, “Учебная литература”, 1996. – 352с.

Зміст

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

<i>Гаврилей М.А.</i> Походження сучасних порід кішок.....	3
<i>Білан Ю.В.</i> Небезпечні метеорологічні явища та їх сучасні особливості в місті Ніжині.....	6
<i>Кириченко І.Г.</i> Просторові аспекти та проблеми розвитку релігійного туризму в Україні.....	8
<i>Лугина Т.М.</i> Перспективи кластеризації Чернігівської області (на прикладі міста Чернігова).....	11
<i>Рябоконт О.В.</i> Відображення особливостей рельєфу в ойконімах Сумщини.....	14
<i>Федірко С.С.</i> Особливості флювіальної морфоскульптури в межах басейну річки Удай.....	17
<i>Харченко М.С.</i> Радіаційна ситуація в Чернігівській області.....	18
<i>Яцун Р.П.</i> Форми територіальної організації розселення Сумської області.....	22

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ, ІНФОРМАТИКА, ЕКОНОМІКА

<i>Баско А.А.</i> Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні та шляхи їх вирішення.....	25
<i>Бойко Ю.С.</i> Грошова система України: Загальне і специфічне.....	28
<i>Василевський Д.О.</i> Xcos – система комп'ютерного моделювання у SCILAB.....	31
<i>Герман О.В.</i> Непрямі податки у контексті податкового кодексу України: теоретичні зміни та їх практичне застосування.....	33
<i>Гринь В.О.</i> Дослідження фотопровідності напівпровідникових кристалів оптичними методами.....	36
<i>Дюхіна А.М.</i> Аналіз застосування кавітаційних та термічних деаераторів на котельнях середньої потужності.....	40
<i>Малий М.І.</i> Використання електронно-обчислювальної техніки для одержання та обробки вимірювальної інформації.....	43
<i>Мохір А.О.</i> Нові можливості математичної системи SCILAB 5.3.....	46
<i>Павлюк А.В.</i> Плата студентів за проживання у гуртожитках ВНЗ.....	48
<i>Павлюченко О.В.</i> Сучасний стан ринку праці в Україні.....	49
<i>Педорич В.М.</i> Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України.....	51
<i>Пирог Г.О.</i> Комп'ютерно-орієнтоване евристичне навчання математики.....	53
<i>Помазан І.С.</i> Ефект Фарадея в легованому цинком арсеніді Індію.....	54
<i>Попело Н.М.</i> Земельна реформа в Україні.....	58
<i>Сахіпзадін Р.Р.</i> Дослідження лікарських рослин методами ІЧ-спектроскопії.....	60
<i>Сибірякова Т.О.</i> Дослідження способів підвищення чутливості та селективності супергетеродинних радіоприймачів.....	64
<i>Сопов Д.О.</i> Дослідження електропровідності деяких сучасних будівельних матеріалів.....	67
<i>Третяк О.С.</i> Розробка програмного забезпечення “Графік навчального процесу” на платформі 1С: підприємство.....	70
<i>Юрова Ю.В.</i> Формування дослідницьких компетентностей в процесі навчання розв'язуванню рівнянь, нерівностей (їх систем) з параметрами методом використання властивостей функцій та застосування СКТ.....	73

ІСТОРІЯ, ПРАВОЗНАВСТВО, ФІЛОСОФІЯ

<i>Борисенко О.О.</i> Історіографія українсько-російських взаємовідносин середини XVII ст.: традиційне і нове.....	77
<i>Даниленко О.А.</i> Повсякденне життя ніжинців у період повоєнної відбудови (1943–1953 рр.): соціальний аспект.....	79
<i>Желєзко Р.А.</i> Ніжинський полковник Матвій Гвинтівка.....	81
<i>Жигун І.М.</i> Мода як джерело вивчення історії.....	84
<i>Заєць Д.М.</i> Зміна компетенцій гетьманської влади Б.Хмельницького після підписання Переяславського договору (1654–1657 рр.).....	86
<i>Злиденна Н.</i> Становлення безвірницького руху на Ніжинщині в контексті державно-церковних відносин в УСРР у 1920-х роках.....	90

Кошкідько А.В. Правові засади створення та функціонування Малої академії наук України.....	93
Кошкідько А.В. Формування політичної культури міського та сільського населення Гетьманщини у II пол. XVII–XVIII століття.....	96
Мазурик О. Розвиток міського транспорту України в роки “воєнного комунізму” (на прикладі міст Києва та Ніжина).....	99
Марченко А.В. Методика використання історичних настільних ігор в навчальному процесі середньої школи.....	101
Овраменко С.О. Актуальні проблеми методики викладання історії в сучасних російських школах.....	104
Панченко Н.О. Еволюція шкільного підручника з нової історії України доби незалежності	105
Ребенок В.В. Світоглядні уявлення українців про Московію в кінці XVI – XVII ст.....	110
Рослий Д.М. “Записки українського наукового товариства у Києві” як історичне джерело.....	113
Рудьков О.І. Знищення української вільної торгівлі на початку XVIII століття.....	116
Сакун Р. Повсякденне життя Франції останньої третини XIX століття у творчості художників нових напрямків.....	118
Самко Ю.М. Формування філософського світогляду М. Гоголя як українського мислителя.....	121
Тимко Я.І. Вивчення історії у 5 класі в контексті сучасних змін у системі шкільної освіти.....	124
Титенко О.О. Самотворення особистості в умовах сучасного суспільства.....	126
Філь В.М. Радянсько-китайська конфронтація 1979–1981 років через призму карикатур офіційного видання ЦК КПРС “Правда”.....	130
Фоменко К.Ю. Адміністративні та комерційні установи Прилук в XIX ст.....	133
Хоменко М.В. Еволюція військово-політичних поглядів УПА (Б-Б) з зовнішньополітичними силами Другої світової війни.....	137
Чабаненко О.С. Ілюстрація як важливий компонент підручника та її еволюція на прикладі підручника з середніх віків.....	140
Юшкевич М. Феодан Вишенський: святий, перекладач, богослов.....	141

ІНОЗЕМНІ МОВИ

Микитенко К. Навчання читання на уроках англійської мови у початковій школі.....	145
Наріжна Я.І. Графічний спосіб подання інформації у навчанні англійської мови.....	147
Онищенко О.О. Використання пісень та віршованих творів на уроках англійської мови.....	149
Перевідін Я.М. Використання мережі Інтернет у процесі вивчення іноземної мови у межах професійного спрямування.....	151
Руденок М.М. Навчання письма в початковій школі.....	153
Сідняєва К. Навчання письма у початковій школі.....	155
Трошина А. Навчання монологічного мовлення на уроках англійської мови у початковій школі.....	158
Шибченко М. Особливості контролю на уроках англійської мови у початковій школі.....	160

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Галамага Н.М. Безеквівалентна лексика як відображення національно-культурної своєрідності мови.....	163
Говорун Ю.О. Відприкметникові похідні ад’єктиви з демінутивними суфіксами в художньому мовленні Олеса Гончара.....	165
Дяченко Т.І. Формування ергонімікону міста Прилук.....	167
Іващенко Л.А. Стереотипи українського сьогодення в анекдотах.....	170
Леус Т.В. Онімний простір поезії Василя Стуса.....	172
Нестеренко О.В. Перерозподіл ґендерних ролей у драматичних поемах Лесі Українки “Кассандра” та “Оргія”.....	176
Остапенко О. Засоби ускладнення в синтаксичній організації роману Валерія Шевчука “Дім на горі” як важливий компонент індивідуального стилю письменника.....	178
Третьяченко О.В. Реалізація фразеологічних одиниць як маркерів базових культурних знань.....	181

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

Андрушко А.М. До питання про організаційно-педагогічні умови застосування методу моделювання в екологічному вихованні дошкільників (практичні аспекти).....	184
Вашук А.М. Зміст валеологічних знань і умінь дітей старшого дошкільного віку.....	186
Герасименко Ю.М. Дотримання вимог базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у світі” як умова ефективності ознайомлення дітей 5–6 років із суспільним довкіллям засобами живопису.....	189
Горбань В.В. Організаційно-педагогічні умови формування у старших дошкільників відповідального ставлення до природного довкілля.....	192
Гринь С.О. Особливості дизайнерської діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	194
Єременко О.О. Експериментальне дослідження особливостей виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені неправильним вихованням в сім’ї.....	197
Жажковська В.А. Особливості інтерпретації буденності творчими людьми.....	202
Зайцева Я.М. Вивчення стану проблеми формування соціальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку.....	205
Івашко А.М. Вивчення стану проблеми забезпечення рухової активності старших дошкільників в умовах дошкільного навчального закладу.....	206
Кізенок Д.В. Експериментальне вивчення особливостей формування культури поведінки дошкільників як превентивної основи попередження негативних проявів у їх поведінці.....	209
Казачок М.В. Організаційно-педагогічні умови формування уявлень здорового способу життя у дітей старшого дошкільного віку (за результатами констатувального експерименту).....	212
Кравченко І.В. Методика формування мовленнєвої компетентності дітей старшого дошкільного віку.....	214
Кріль І.А. Морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору.....	216
Литвиненко Т.С. Особливості профілактики негативних проявів у дошкільників, що зумовлені кризами психовікового розвитку.....	219
Мовчан Т.В. Інтерактивні методи навчання щодо формування відповідального ставлення до здоров’я студентської молоді.....	221
Недоля Н.М. Практичне вивчення організаційно-педагогічних умов використання особистісно-зорієнтованих Технологій виховання у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників.....	223
Нестеренко П.О. Психологічні аспекти старості як етапу онтогенезу особистості.....	225
Пархоменко А.В. Вивчення труднощів у дитячо-батьківських взаємовідносинах, які потребують консультативної допомоги соціального педагога (емпіричний аспект).....	229
Педора І.В. Неблагополучна сім’я як фактор несприятливої соціалізації дітей дошкільного віку.....	233
Ридзель Л.В. Психологічні умови подолання емоційного вигорання педагогічних працівників ЗНЗ.....	236
Скрильнікова Н.А. Формування творчих здібностей старших дошкільників у театралізованій діяльності.....	240
Ступак І.О. Суть інтерактивних технологій та їх переваги і недоліки при використанні на уроках у школі.....	243
Хніпель В.В. Використання конструктивних стилів педагогічного спілкування вихователем ДНЗ у роботі з дітьми дошкільного віку з неповних сімей.....	245
Черевко Л.М. Театралізована діяльність дітей дошкільного віку як засіб попередження негативних проявів у їх поведінці.....	247
Шимко Н.В. Організаційно-педагогічні умови використання досвіду педагогів ХХ століття у попередженні негативних проявів поведінки дошкільників у сучасному ДНЗ (практичні аспекти).....	250
Шусть Ю.В. Організаційно-педагогічні умови виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку (практичний аспект).....	254

